

AYIRIM II.

DEĞİŞİM DÖNEMİ

1793-1840

DEĞİŞİM DÖNEMİ

YENİ MALİ POLİTİKALAR VE MALİYEDE YENİ KURUMLAŞMALAR DÖNEMİ (1793-1839)

TEK HAZİNE DÜZENİNDEN ÇOKLU HAZİNE DÜZENİNE GEÇİŞ: DEĞİŞİM DÖNEMİ

1793 yılına gelene dek, Osmanlı Devleti'nin merkez maliye örgütünde tek hazine vardı: Hazine-i Âmire (1). Merkeze intikal eden devlet gelirleri bu hazinede toplanır ve gerekli masraflar görülürdü.

Hazine-i Âmire'nin baş sorumlusu Baş Defterdar'dı. Kendisine Şikk-ı Evvel Defterdarı da denirdi. Bunun nedeni, Şikk-ı Sâni ve Şikk-ı Sâlis ünvanıyla anılan diğer iki defterdarın daha bulunmasıydı (2). Ancak, bu ikinci ve üçüncü defterdarlar, müstakil başka hazinelerin âmiri olmayıp, Baş Defterdar'ın yardımcısı durumundaydılar. Fakat, XVIII. yy içerisinde, görevleri iyice muğlak ve belirsiz bir hale geldiğinden, Baş Defterdar'a yardımcılık görevlerini de fiilen ifa etmezlerdi. Cevdet Paşa'nın işaret ettiği gibi, XVIII. yy sonlarında Şikk-ı Sâni ve Şikk-ı Sâlislik, artık yaşlı bürokratların maaş almalarına olanak sağlayan, birer kıyak kadro hâline dönüşmüştü (3).

1793 yılında İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'ndeki tek hazine ve tek defterdar düzeni sona ererek, çoklu hazine ve defterdarlıklar dönemine geçilmiş oldu. Kurulan yeni hazineler, uygulama alanına konan yeni mali politikaların gereği olarak ortaya çıkıyorlardı. Bu hazineler, müstakil bir defterdarın yönetimine veriliyordu.

Kurulan ilk müstakil hazine İrâd-ı Cedid Hazinesi olmuştu. Selim III devrinde bunu Tersâne ve Zahîre Hazineleri izledi. Her birinin başına ayrı bir defterdar getirildi ve "şikk-ı sâni", "şikk-ı sâlis" ünvanları bunlar için

(1) Gerçi, Osmanlı Devleti'nde bir de "iç hazine" vardı. Fakat bu hazine, resmi bir devlet hazinesi durumunda olmayıp, saray teşkilâtı içerisinde yer alır ve doğrudan padişahın özel ve kişisel masrafları için tahsis olunan gelirleri tahsil ederek, gerekli masrafları götürdü. Padişahların iç hazine kaynaklarından devlet hazinesine borç verip, desteklemeleri Osmanlı mali tarihinde sık görülen olaylardandı (H. Sahillioğlu, Sıvaz Yılı Buhranları, I.F.M., c: 27)

(2) Vak'antüvislerin ya da diğer yazarların yapıtlarındaki "görev tevcih listeleri" nde "şikk-ı sâni" ve "şikk-ı sâlis" defterdarlıklarının tevcihi izlenebilir. Örneğin, bkz.: Gülşen-i Maarif, c. 2, s. 1154

Şikk-ı sâni ve şikk-ı sâlis defterdarlarıyla ilgili olarak elimizde XVIII. yy'a ait bazı arşiv belgeleri de vardır: Cevdet Maliye, no 27 794 (1151), 28 808 (1165), 4 529 (1135), 21 487 (1159), 6 367 (1164), 5 665 (1182), 7 379 (1193)

(3) Tarih-i Cevdet, c. 6, s. 79 (1303 baskısı)

kullanılmaya başlanarak, önemsiz bir ünvan ve görev olmaktan kurtarıldı. Böylece Selim III devrinde, hazine ve defterdarlık sayısı dörde çıkmış oldu (4):

<u>Hazine</u>	<u>Yöneticisinin ünvanı</u>
1- Hazine-i Âmire (Mîrî Hazine)	Şikk-ı Evvel Defterdarı (veya Baş Defterdar)
2- İrâd-ı Cedid Hazinesi.....	İrâd-ı Cedid ve Şikk-ı Sâmi Defterdarı (veya İ.C. Nâzırı)
3- Tersâne-i Âmire Hazinesi.....	Tersâne Nâzırı ve Şikk-ı Sâlis Defterdarı
4- Zahîre Hazinesi.....	Zahîre Nâzırı ve Şikk-ı Râbî Defterdarı

Bu hazinelerden sonuncusu, diğerlerinden oldukça farklı bir işlev ve statüye sahipti: Diğer hazineler, devletin belli gelirlerini doğrudan idare, denetleme ve tahsil ve de belli giderlerini finanse etmekle yükümlüyken, Zahîre Hazinesi aslında döner sermaye biçiminde örgütlenmiş bir işe kurumuydu (5).

Başka hazinelerin ortaya çıkması, doğal olarak Hazine-i Âmire'nin eski önemini nisbeten azalttı. Hatta, bu hazinenin birtakım gelirleri ile bazı görevleri de yeni hazinelere aktarıldı. Yeni ihdâs olunan, ya da yeni bir düzenlemeye tâbi tutulan bazı vergilerin idare ve tahsil işleri de yeni hazinelere verilerek, gelirleri ayrıca takviye olundu.

Yeni hazineler, devlet gelir ve giderinin idaresinde basit bir işbölümü düşüncesinin ürünü olmayıp, ileride görüleceği üzere, yeni mali politikanın bir gereği ve bu politika.un uygulanabilmesinde özel işlevleri olan kurumlar olarak kurulmuşlardı. Ancak, Selim III'ün hal'i ile birlikte, İrâd-ı Cedid Hazinesi lâğvedilip, bu mali politika sekteye uğrayınca, lağv olmayıp yaşamaya devam eden öbür hazinelerin mali düzen içerisindeki varlığının mantığı da bir bakıma anlamsızlaştı ve dolayısıyla zaman içinde, bunların statü ve işlevlerinde bazı değişiklikler yapma gereği doğdu.

Daha değişik bir biçimde olmakla birlikte, çoklu hazine düzeni, Mahmud II döneminde de devam etti. Çoklu hazine düzeninin bu ikinci aşamasında Mukataat, Mansûre, Redif, Darbhâne ve Maliye hazineleri ortaya çıktı. Ancak, belirtmek gerekir ki bunların hepsi, aynı anda birarada var olan kurumlar durumunda değildi. Bazen birinin ortaya çıkması, diğerinin sahnedan çekilmesini gerektiriyordu. Dolayısıyla her biri, hazineler düzenindeki yeni arayışların bir halkasını oluşturmaktaydı.

Mahmud II döneminde, Hazine-i Âmire çok önemli aşamalardan geçti ve giderek işlevini yitiren bir kurum haline dönüşerek, mali örgütteki eski önemini yitirdi. Onun işlevini yitirip, önce ikinci plana itilmesi ve sonra da lâğvedilmeden âdeta öylece kaderine terk edilmesi, Mahmud II devrinde, Osmanlı devlet yapısında meydana gelen genel ve köklü değişimin bir sonucu ve hatta bu değişimin bir parçasıydı. Bu dönemde, Mukataat Hazinesi-Mansûre Hazinesi Hazine-i Âmire'nin yerini alarak, devletin en önemli mali kurumu hâline geldi.

(4) Maliyeden Müdevver defter, no 8 591, s. 26; K. Kepeci, no 2 380, s 4

(5) İşaret edilen özelliği nedeniyle Zahîre Hazinesi üzerinde burada yeniden ve ayrıca durulmayacaktır. Bilgi için bkz.: Y. Cezar, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahîre Hazinesi ve 1795 (1210) tarihli Nizamnâmesi, Toplum ve Bilim, sayı 6/7, s. 111-156

Tanzimat'ın ilânıyla birlikte (1839), maliyede yeniden düzenleme (reorganizasyon) hareketinin yeni bir sayfası açılınca, tek hazine düzenine yeniden dönüş yapıldı. Ne var ki, uzun bir süredir mali yaşama egemen olmuş ve mali örgütü biçimlendirmiş olan bu hazinelerin, yeni kararlara rağmen, bir anda tasfiyesi de pek kolay olmadı ve önelerine "mülga" sıfatı eklenmiş olarak, bu hazinelerin isimleri ve bu hazinelere ait hesap bakiyeleri, Tanzimat'dan sonra da yine bir müddet Osmanlı maliyecilerini meşgûl etti...

* * *

O halde, yeni yeni adlarla ortaya çıkan bu çeşitli kurumlardan da anlaşılacağı üzere, 1793 ü izleyen yıllar, Osmanlı mali tarihinde bir "değişim dönemi" dir.

1774-1792 "buhran dönemini" izleyen bu ikinci dönem, iki alt ve bir ara bölümden oluşur. 1793 ten başlayıp 1808'e kadar devam eden ilk dönem, İrâd-ı Cedid Hazinesi aracılığı ile yürütölen yeni mali politika dönemidir. Bu dönemde, mali sorunlara çok yerinde teşhisler konmuş ve çok önemli kararlar alınarak, uygulamalara geçilmiştir. Gerçi, uygulama aşamalarında, izlenen politikalardan çeşitli tavizler verilmek zorunda kalmışsa da, bu dönem, Osmanlı mali tarihindeki büyük değişim döneminin ilk aşaması olması bakımından, fevkalâde önemlidir. Selim III'ün tahttan indirilmesi ve İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin lâğvedilmesi bu dönemi noktalar. 1808-1826 arası ise, bir "Ara dönem"dir. 1826 da Kapukulu Ocaklarının tasviyesi ile başlayan dönem ise, değişim sürecinin ikinci aşamasını oluşturur. "Ara dönem" de durgunlaşan kurumlaşma olayı, bu dönemde yeniden hızlanacak ve 1839 da Tanzimat'ın getirdiği ilkeler ve uygulamalarla birlikte anlamlı bir ilk sona ulaşacaktır...

* * *

İzleyen sayfalarda, bu değişim döneminin incelenmesi, ortaya çıkan yeni mali kurumlar düzeyinde yapılmaya çalışılacaktır. Gerçi, böyle bir yaklaşımın, bazı ayrıntılar yüzünden okuyucuya câzip gelmeyecek yönleri olabilir. Ancak, söz konusu değişimi izleme ve yeni olanı yakalamada, bu kurumları merkez almanın büyük yararı vardır. Ayrıca, kurumlar düzeyinde bir yaklaşım, bu dönemde izlenen mali politikaların mahiyetini daha da somutlaştıracak, diğer bir ifade ile, tarihi gerçekler daha net olarak ortaya çıkıp, sağlıklı yorumlara kapı aralanacaktır.

O halde, yapılacak ilk iş, ortaya çıkan yeni kurumların neler olduğunu saptamak ise, ikinci iş de bunların her birinin Osmanlı mali tarihindeki rol ve işlevinin ne olduğu sorusunu yanıtlamaktır. Başka deyişle "Devletin gelir ve giderinin idaresi ile ilgili olarak bu yeni kurumlar ne gibi yetkilerle donatılmışlardır?" sorusu gündemdedir. Böyle bir soruya sağlıklı bir yanıt vermek için ise, öncelikle bu kurumların yönetim ve denetimine verilmiş olan gelir kaynakları ile finanse etmekle yükümlü oldukları giderlerin nitelik ve niceliğine eğilmek gerekecektir. Dolayısıyla, bu dönemin incelenmesinde, temel kaynak olarak söz konusu kurumların (ki bunlar ortaya çıkan yeni hazinelerdir) kendilerine özgü bulunabilen gelir-gider cedvelleri, yani "bütçe"leri büyük önem taşımakta olup, izleyen sayfalarda, bunların ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmeleri gerekecektir.

Dönem incelenirken, eski mali yapı ve usuller ile sürekli bir kıyaslama içinde bulunulduğu unutulmamalıdır. Birçok yerde bu kıyaslamalar tarafımızdan açıkça yapılmış, ancak tekrardan kaçınmak için, kimi yerde de her türlü bilgiler sıralanıp, okuyucu mücehhez kılındıktan sonra, kıyas ve yorum kendisine bırakılmıştır. Kısacası; değişimi görme ve bilmenin ilk şartı, yeni olarak neler geldiğini bilebilmektir.

İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ VE DEFTERDARLIĞI

I. HAZİNENİN KURULUŞU ve "BÜTÇE"LERİ

1- HAZİNENİN KURULUŞU VE KURULUŞ KANUNUNA GÖRE TANIMI VE İŞLEVI

İrâd-ı Cedid Hazinesi ve Defterdarlığı 1 Mart 1793 (19 Receb 1207) tarihli bir kanunnâme ile kuruldu (1).

Bu kanunnâme, hazinenin kuruluş gerekçesini, yükleneceği görevleri, kendisine tahsis olunan gelir kaynaklarını, diğer mali kurumlarla ilişkilerini ve hazine işleri için idareci ve memur olarak kimlerin istihdam olunup, ne gibi görevleri üstleneceklerini genel olarak anlatır ve belirler.

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin görev ve işlevini belirleyen mevzuat bu kanunnâmeden ibaret değildi. Kuruluş yasasında genel olarak belirlenen bazı konular, ayrıca müstakil nizamnâmelerle (2) daha ayrıntılı biçimde saptanmıştı. Ancak gerek İrâd-ı Cedid kuruluş yasası ve gerekse söz konusu bu nizamnâmeler, ilk andaki biçimlerini aynen koruyamamış ve zaman içinde bunlarda bazı düzeltme ve değişiklikler yapılmıştır (3). Oldukça kısa aralıklarla vukubulan ve izlenen mali politikadaki dönüşümlerin göstergesi

- (1) İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin kuruluş kanunu metni şu kaynaklarda yer alır:
  - Cevdet Maliye tasnifi belgeler, no 23 134 (Bk. Fotokopi no: 1)
  - İrâd-ı Cedid Şûrâtı defteri (Kâmil Kepeci tasnifi defterler, no 2 380), s. 1-4
  - Halil Nuri, *Kavânin-i Sultan Selim* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yazmaları, no 5 996), vrk. 157-161
  - Halil Nuri, *aynı eser* (Bayezid Devlet Kütüphanesi yazmaları, no V-3 369/72), vrk. 151 b-157 b
  - Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî* (İst. Üniv. Kütüphanesi yazmaları, no 4 178), s. 14-19
  - Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 6 (1303), s. 50-51 (Cevdet Paşa metni yer yer özetlemiş ve hatta kitabına aldığı satırların kanun metni olduğunu bile açıkça belirtmemiştir)
- (2) Bu nizamnâmelerden kasıt, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin gelir ve giderleriyle ilgili çeşitli konuları düzenleyen "Zecriyye Nizamnâmesi", "Mukataatin zabtı nizamı", "Penbe Resmî şûrâtı" vs gibi metinlerdir ki, bunların büyük kısmı K. Kepeci, no 2 380 e kayıtlı defter içinde mevcuttur. İleride ilgili bölümlerde, bu nizamnâmeler ayrıca değerlendirilecek ve kaynakları orada gösterilecektir.
- (3) 1213 yılında kanun metni tekrar gözden geçirilmiş ve bazı yerleri düzelterek, yeniden kaleme alınmıştır (Hatt-ı Hümayun, no 13 837). Fakat, bu daha ziyâde edebi endişelerle yapılmış bir düzeltmeydi. Aslında yasaların değişmesi, aynı konularda yeni bir yasanın veya hükmün yürürlüğe girmesiyle olmaktadır. İ.C.H. kurulduktan sonra da böyle hükümler çıkarılarak, kuruluş

olan bu düzeltme ve değişiklikler, İrâd-ı Cedid konusu incelenirken yalnızca ilk yasa metni ya da metinleri ile yetinilmemesi gerektiğini ve konuyla ilgili tüm mevzuatın adım adım izlenmesinin kaçınılmaz olduğunu ortaya koyar. Ancak, bu demek değildir ki, İrâd-ı Cedid'in kuruluş yasası, hemen değişime uğramış olan ve uygulamada hiç göz önüne alınmaması gereken bazı ilke ve kuralları içermekteydi. Tam tersine, bu metin bir ana belge durumunda olup, ayrıntılı nizamnâmelerin ve ileride söz konusu olacak bazı değişikliklerin temel dayanağını yine bu yasa oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, bu yasanın, daha en baştan, yeni hazinenin görev ve işlevini kesin çizgilerle belirlemiş olduğu ortadadır. Bu bakımdan, bu yeni kurumu tanımak için işe önce bu ana metinden başlanması gerektiği de bir gerçektir.

1 Mart 1793 tarihli kanunnâme, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin, askeri giderlerin ve özellikle vukubulacak savaşların finansmanı için özel ve ayrı bir fon oluşturulmak amacıyla kurulduğunu ifade ediyor. Böyle bir fonun oluşturulması ve böylece savaşların rahatça finansmanını sağlamak aşında yepyeni bir mali politikayı da yürürlüğe koymak demektir. Dolayısıyla, kanunnâmede hazinenin kuruluş gerekçesi diye açıklanan hususlar, böylece İ.C.H. ni, uygulanacak yeni mali politikanın baş yürütücüsü olarak sahneye çıkarmış oluyordu.

İ.C.H. kurulmadan önce, yeni mali politikayı yürütecek kurum olarak önce Darbhâne düşünülmekteydi (4). Fakat, 1 Mart 1793 tarihli kanunla birlikte, Darbhâne'ye yüklenmesi düşünülen yeni mali politikayla ilgili bu görev ve yetkiler İ.C.H. ne devredildi. Böylece, Darbhâne'yi esas işlevinden daha da uzaklaştıracak olan yükler yeni bir kuruma aktarılmış oluyordu.

İrad-ı Cedid Hazinesi'nce yürütülecek yeni mali politika, temelde malikâne ve esham sistemine son vermeyi ve timar rejimini ıslahı amaçlıyordu. Bunları gerçekleştirilebilmek için bazı vergilere zam yapılması ve yeni vergilerin ihdâsı da yeni politikanın bir parçasıydı.

19 Receb 1207 (1 Mart 1793) tarihli yasayla,

- Darbhâne'ce idare olunagelen bazı mukataa ve timarların idare ve iltizam işleri İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne devrediliyor (5),
- Başta penbe (pamuk) resmi olmak üzere, Hazine-i Âmire'ce zabt ve idare olunagelen bazı mukataalar İ.C.H. ne bağlanıyor,
- Yıllık "faiz" i on kiseyi aşan malikâne mukataaların veya hisselerinin (mîrî veya haremeyn) mahlûl oldukça İ.C.H. nce zabt ve idaresi kurah konuyor,
- Mahlûl olacak eshamın İ.C.H. nce zabt edilmesi ve mahlûlât "faiz" lerinin yeni hazineye tahsis olunması kurah getiriliyor,
- Humbaracı timarları İ.C.H. ne bağlanıyordu.

yasasında yer alan çeşitli konularda bu yeni hükümlere göre uygulamalara geçildi ki, böylece her yeni hüküm ilk metni biraz değiştirmiş oluyordu.

- (4) Örneğin, "mukataaların zabtı"yla ilgili ilk karar 25 C 1207 (8 Ocak 1792) tarihliydi ve o sırada henüz İ.C.H. kurulmamış olduğundan, görevi Darbhâne üstlenmekteydi. Keza, "eshamın zabtı" ile ilgili nizamnâme de 23 Za 1206 (13 Temmuz 1792) tarihli olup, bu görev de Darbhâne'ye verilmişti (KK, no 2 380, s. 4,5; HH, no 15 338; Cevdet Maliye, no 23 103)
- (5) "...ve kablü'l-nizâm Darbhâne'de olan haremeyn mukataalarından maada, şimdiye dek Darbhâne'den zabt olunan gerek Tersâne masârifine merbût ve muhtas ve gerek gayr-i mecmu' mukataat ve derya zeâmet ve timarları her ne ise... nâzir-ı mümûileyh [İ.C. nâzırın kastediliyor]ma'rifetiyle iltizam ve idare oluna..." (İrâd-ı Cedid Kuruluş kanunu'ndan).

Son üç maddede yer alan hususlar yasanın yürürlüğe girdiği tarihten, ilk ikisi ise ertesi yıldan (1208) itibaren İ.C.H. nin yetkisine bırakılmıştı.

Böylece İ.C.H., belirli bazı gelir kaynaklarına kavuşmuş oluyordu. Yasaya göre, ileride hazineye yeni kaynaklar da tahsis olunabilecekti. Ancak, tahsis olunan bu ilk kaynaklar, hem teşdikları bazı özellikler, hem de *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne* gibi diğer kurumlardan devredilmiş olmaları nedeniyle, İ.C.H. ni bu eski kurumlarla belli bazı ilişki ve bağlantılar içinde bulunma, ya da başka ifadeyle, bunlara karşı bazı yükümlülükler üstlenme zorunda da bırakıyordu. *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'ni bu yükümlülükler altına sokmaktan amaç, eski kurumların vazgeçip kendisine devrettikleri kaynaklar nedeniyle, zaafa düşmelerini önlemektir. Nitekim, yasa ile getirilen düzenlemelere göre; mahlûl olup İ.C.H. nce zabt olunacak malikâne mukataa ve eshamın yalnız "faiz" ıeri bu hazineye girecek, buna karşılık İ.C.H. mukataanın tipine göre (mîrî veya haremeyn) *Hazine-i Âmire* veya *Darbhâne*'ye bu esham ve mukataalarla ilgili "mal", "kalemiyye" ve "muaccele" yi ödemek zorunda olacaktır. Bundan maksat, İ.C.H. nce zabt olunacak esham ve mukataalar *Hazine-i Âmire* veya *Darbhâne* tarafından yeniden satılamayacakları için, bu kurumları bunların gelirinden yoksun bırakmamaktır. Bunu sağlamak için yasa, "mal ve kalemiyye" dışında (bu mukataalar için söz konusu), İ.C.H. nin bu kurumlara belli bir muaccele ödemesini öngörmüştü: Mukataalar için ödenecek muaccele yıllık "faiz" inin beş katı, esham için ise üç katı olarak saptanmıştı.

Yeni hazinenin söz konusu "faiz" gelirinin anlamlı bir düzeye kavuşması mukataa ve eshamın mahlûl olma sürecine, yani zamana bağlıydı. Bu nedenle, ilgili kurumlara ödenecek meblâğlar, ilk yıllarda yeni hazineyi zor duruma düşürebilirdi. İşte bunu önlemek ve *İrâd-ı Cedid*'in "muaccele" adındaki bu ödemeleri gerçekleştirebilmesi için "zecriyye resmi" yeni bir düzenlemeye tâbi tutularak, hâsılatının tümü yeni hazineye tahsis olundu. Bu resmin tahsili "zecriyye emînleri" vasıtasıyla sağlanacaktı. *İrâd-ı Cedid Defterdarı* bunların da âmiri durumundaydı. Eminler, ellerindeki tahsilât miktarı on bin guruşu buldukça, bunu İ.C. defterdarına teslimle yükümlüydüler.

İ.C.H. zabt edeceği mukataalar için ilgili kurumlara yıllık "faiz" lerin (kâr) beş katı bir "muaccele" ödemekle yükümlü kılınmıştı. Ne var ki, bu "faiz" lerin bilinmesi ve saptanması da başı başına bir sorundu. Zira, genellikle malikâne mukataaların yıllık kârları hazinece bilinmezdi. Mukataanın gerçek kârını malikâneci (ya da onun mültezimi) bilir, fakat açıklamazlardı. Bu durumda esas sorun "beş katı muaccele" nin ödenmesinden önce, yani malikâne bir mukataanın (ya da hissesinin) mahlûlî anında başlıyor demektir. Kanun, yıllık "faiz" i on kiseyi aşan mukataa ya da hisselerinin mahlûl olunca yeni hazinece zabt edileceğini ilân etmişti. Fakat, zabt etme olayının gerçekleşmesi için yıllık "faiz" in saptanan sınıra ulaştığının belirlenmesi ve ispatı gerekiyordu. Bu ise başı başına bir araştırma işiydi. Yasaya göre, bu araştırma ve "faiz" i saptama işinde, *İrâd-ı Cedid defterdarı*, *Baş Defterdar*'la birlikte çalışmak durumundaydı.

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin âmirine kısaca "*İrâd-ı Cedid Defterdarı*" denirdi. Ancak, İ.C.H. nin kuruluşuyla birlikte "*Talimlu Asker Nezâreti*" (6) ile yeni

(6) "*Talimlu Asker*", nizâm-ı cedid askerlerine denirdi.

hazinenin defterdarlık görevi aynı kişinin uhdesinde birleştirildiği için, İrâd-ı Cedid Defterdarı aynı zamanda "Talimli Asker Nâzırı" da idi ve bu nedenle ona "İrâd-ı Cedid Nâzırı" dendiği de olurdu. Öte yandan, İrâd-ı Cedid'in kurulmasıyla birlikte, o güne dek önemsiz bir mansıb (görev) olan "şikk-ı sâni defterdarlığı" da bir düzene kavuşturulmuş ve şikk-ı sânilerin İrâd-ı Cedid Defterdarı olmaları esası getirilmişti. Böylece, resmen şu biçimde anılması gereken bir görev ihdâs edilmiş oluyordu: Talimli Asker Nâzırı ve Şikk-ı Sâni ve İrâd-ı Cedid Defterdârı. İşte yeni hazinenin âmirinin tam ve resmi ünvanı böyleydi (7).

22 Mayıs 1793 (11 L 1207) de, "Talimli Asker Nezâreti" ile İ.C. defterdarlığı görevi bir süre birbirinden ayrılmıştı (8). Buna neden olarak, hazine ve "ocak" işlerinin artması ve tek kişinin her iki işi hakkıyla yürütemeyeceği noktası ileri sürülmüştü. Fakat, mevcut belgelere göre, her iki görev tek kişinin uhdesinde ileride yeniden birleştirilmişti (9).

Yeni hazineye tahsis olunan gelirlerin yönetimi ve iltizama verilme işleri, doğrudan doğruya İrâd-ı Cedid Defterdarı'nın yetki ve sorumluluğundaydı. İrâd-ı Cedid gelirlerinin diğer hazinelerin gelirlerine karıştırılmaması hakkında yasada özel kayıt vardı. Baş Defterdar yalnızca, İrâd-ı Cedid Hazinesi'ni kollamak ve onun işlerinin intizamına dikkat etmekle yükümlüydü. Yasaya göre, onun doğrudan doğruya yeni hazinenin iç işlerine müdahale yetkisi yoktu.

İ.C.H. nin yıl içinde çeşitli kalemlerden tahsil edeceği gelirleri "Kapu Arası" ndaki ayrı bir binada saklanacaktı. Yıl sonlarında ise, hazinenin gelir-gider hesabı görülecek ve elde kalan gelir fazlaları Kapu Arası'ndan alınıp, Darbhâne'de ayrıca tahsis olunan bir yere konacaktı ve buranın kapısı İ.C.H. defterdarı, Baş Defterdar ve Darbhâne Nâzırı'nca müştereken mühürlenecekti. Böylece, kuruluş kanununda ifade olunduğuna göre, herhangi bir sefer vukuunda, emre hazır bu para sayesinde, devlet para dârdine düşmeyecekti. Kural olarak bu paranın başka masraflara harcanması yasaklanmıştı. Fakat, kanuna yine de ayrıca esnek bir hüküm konmuş ve gerektiğinde İ.C.H. nin mîrî hazineye yardımında bulunabileceğine işaret olunmuştu. Yalnız, bunun için hem özel izin alınması hem de yapılacak masrafın (yardımın) askeri bir niteliğe sahip olması gerekmektedir. Kanunda böyle bir hükme yer verilmesinin nedeni, tüm mevâcib ödemelerini üstlenmiş olan Hazine-i Âmire'nin, yeni askeri düzenlemeler sonunda zor duruma düşme olasılığının görülmesiydi. Gerçekten de İrâd-ı Cedid Hazinesi kuruluğu sırada yalnızca "Talimli Asker" in ihdâsıyla kalmamış, özellikle deniz kuvvetlerinde de önemli çapta yeniliklere girişilmişti ki, bunlarla ilgili masrafların Hazine-i Âmire'nin mali olanaklarını zorlayacağı kuşkusuzdu.

(7) "...şikk-ı sânilik mansıbı dahi nezâret mansıbına ilhak ve ilâve oluna ve şikk-ı sâni denilmeyüb bu mansıb-ı celîlin ismi Ta'limlu Asker Nezâreti ola ve İrâd-ı Cedid'in idare ve muhafazası dahi, b'er vech-i âti nâzir-ı mülkâ-ileyhin uhdesine tefviz ve işbu hüdmet bir mansıb-ı celîl i'tibâr olunub, tevcihât-i hümâdum defterlerinde şikk-ı sânilik ve İrâd-ı Cedid Defterdârlığı inzımanıyle Ta'limlu Asker Nezâreti deyu kayd oluna ve kendüye hitâb olundukda Ta'limlu Asker Nâzırı izzetlu efendi ta'biri yazıla..."

(8) Cevdet Maliye, no 23 124; KK, no 2380, s. 4; Ahmed Cevad, aynı yazma, s. 19; Halil Nuri, aynı yazmalar, vrk 157 b (Bayezid Küt. nüshası), vrk 161 (Üniv. Küt. nüshası).

(9) Cevdet Maliye, no 20 270 (1 Z 1215) ve no 19 859 (Safer 1218).

Bu esnek hüküm, ileriki yıllarda, Hazine-i Âmir'e karşılanması gereken bazı masrafların gerçekten İ.C.H. ne yüklenmesine yol açmıştır. Denebilir ki, bu hükme istinaden yapılan bu gibi masraflar olmasaydı, İ.C.H. nin giderleri, hemen hemen, sadece el koyduğu mukataa ve esham nedeniyle diğer mali kurumlara zorunlu olarak yapacağı ödemelerden ibaret kalabilirdi (10). Bu özellik, İ.C.H. nin temelde masraf görececek bir kurum olarak planlanıp, kurulmadığının en büyük kanıtıdır. Gerçekten, daha önce de işaret olunduğu üzere, İ.C.H. nin temel işlevi malikâne ve eshamsistemini tasfiye etmek, timar rejimini mali bakımdan daha yararlı bir düzene kavuşturmak ve muhtemel savaşlar için bir ihtiyat fonu oluşturarak, bu amaçlara yönelik mali politikayı yürütmektir.

19 Receb 1207 (1 Mart 1793) tarihli kanunda, yeni hazinenin büro işlerini yürütecek kalem personeli de belirlenmiş ve her birinin görevi izah olunmuştur. Baş Muhasebe Kaleminden alınacak bir kâtip hazinenin çeşitli yazı işlerine bakacaktı. Ruznâme Kaleminden gelecek diğer bir kâtip ise, hazine hesaplarının günlük kayıtlarını tutacak ve bunlara dayanarak aylık ve yıllık hesap defterleri hazırlayacaktı. Yeni hazinenin ayrıca bir de özel veznedarı olacaktı. Yıllar ilerledikçe bu memurların yanına yenileri eklenmiş ve 1221 yılı sonuna gelindiğinde (1807 Şubat) İ.C.H. nin kendi özel kalem personelinin sayısı ona yükselmmişti (11).

2- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ "BÜTÇE"LERİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi kuruluş kanunu, Ruznâme Kaleminden gelip, İrâd-ı Cedid'in büro işlerine memur kılınacak bir kâtipin, yeni hazinenin günlük gelir-gider hesaplarını tutmasını âmirirdi. Bu kâtip, söz konusu kayıtlarla ilgili olarak her gün İrâd-ı Cedid Nâzırı'na ve Baş Defterdar'a bir "pusula" arz edecekti. Her ayın başında ise, İrâd-ı Cedid Nâzırı ve Baş Defterdar bir araya gelerek bu "pusula" ları karşılaştırıp, kontrol edecekler ve sonra günlük kayıtlardan hareketle, hazinenin aylık hesap durum defteri hazırlanacaktı. Bu defterin bir sureti Baş Muhasebe Kalemine, diğer bir sureti de Ruznâme-i Hümâyun Kalemine verilecek, bir suret de Bâb-ı Âli'ye arz olunacaktı. Yıl sonlarında ise, ayın kâtip aylık hesaplara dayanarak, hazinenin yıllık hesap durum defterini hazırlayacaktı. Yıllık defter, Baş Muhasebe ve Ruznâme kalemlerindeki kayıtlarla karşılaştırılıp, kontrolden geçtikten ve her iki defterdarca onaylandıktan sonra İrâd-ı Cedid Nâzırı tarafından sadrazama arz olunacaktı. Defteri padişaha sunmak görevi ise sadrazama aitti.

Bu aylık ve yıllık hesap defterleri, "devre sonu kesin hesap özeti" anlamında, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin aylık ve yıllık "bütçe" lerini oluştururlar.

(10) "Hemen hemen" kaydı özellikle dikkate alınmalı; yoksa İ.C.H.'nin kuşkusuz peşinen saptanmış başka giderleri de vardı: Örneğin İ.C. defterdarı ile büro personelinin maaşları. Ayrıca, bu yargının zaman içinde gerçekleşen fiili masraflara göre değil, İrâd-ı Cedid kuruluş yasasıyla öngörülen masraflara göre verildiği gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim, ileride görüleceği üzere, üstlenilen diğer masraflar nedeniyle Hazine-i Âmir'e ve Darbhâne'ye yapılan bu tip ödemelerin önemi nisbeten azalacak ve diğer giderlerin toplam giderler içindeki payı artacaktır.

(11) Cevdet Maliye, no 16 053.

İ.C.H. nin ilk tahsilâtı Receb 1207 den itibâren başlamıştı. Fakat, aylık "bütçe" lerin düzenlenebilmesi için, ilk birkaç ayın geçmesi gerekmişti. Ramazan 1207 de, gelirler için ilk aylık toplam yapıldı; ama hazinenin henüz herhangi bir gideri olmamıştı. Şevval'de ise, bazı esham ve mukataaların mahfûl olup İ.C.H. ne zabt edilmeleri sonucunda *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'ye gerekli ödemeler de başlamış oldu. Artık izleyen aylar için hazinenin her ayki gelir ve giderini içeren "bütçe"ler çıkarılabildi.

İlk "yıllık bütçe" nin hazırlanıp, sunulması için ise, gelir ve giderlerin iyice belirgin hale gelip yerli yerine oturmasını beklemek gerekmişti. Bu nedenle, Receb 1207 (ya da Ramazan) den itibâren geçen ilk on iki ay, normal bir bütçe dönemi olarak kabul edilmedi ve dolayısıyla yıllık bir "bütçe" hazırlanıp, sunulmadı. Nihayet Receb 1209 sonunda hesaplar derlenip ilk "yıllık bütçe" çıkarıldı. Bu "bütçe" yirmi üç aylık bir dönemi içermekteydi.

Böylece İ.C.H. "bütçe"lerinin dönem sonu Receb ayının bitimi oldu. İzleyen yıllarda, düzenli olarak on iki aylık yıllık "bütçe" ler hazırlanmaya başlandı. Bu "bütçe"ler 1 Şaban-30 Receb arasındaki dönemlerin hesaplarını içermekteydi (Bkz: Tablo: XII).

Denebilir ki, *Hazine-i Âmire*'nin bazı "bütçe"lerine göre İ.C.H. nin yıllık "bütçe" leri daha ayrıntılı belgelerdi. Bu "bütçe" lerde her bir gelir ve gider kalemi ayrı ayrı gösterilmekteydi. Örneğin, gelirler faslında, zabt edilen her bir mukataa (ya da hissesi) ve esham, adıyla bir bir işlenirdi. Giderlerin işleniş tarzı da gelirlerden farklı değildi. Fakat, bu ayrıntılara rağmen, İ.C. "bütçe" leri, gerek standartlaşmış bir iskelete sahip olduklarından ve gerekse fasıl başlıkları bakımından bir yıldan diğerine önemli değişimler göstermediklerinden, içeriğine kolayca nüfuz edilebilecek "defter" lerdir. Bütçelerin bu özelliği kuşkusuz İ.C.H. nin sınırları iyi belirlenmiş bir işleve sahip olmasından kaynaklanıyordu. Nitekim, hazinenin kanun ve nizamnâmelerle öngörülen kaynakları dışında bir gelir elde etmesi halinde veya günün koşulları gereği özel emirlerle bazı özel masraflar yaptığı yıllarda, "bütçe" lerin bu standart iskeletinden bazı sapmalar olmaktadır.

İrâd-ı Cedid "bütçe"leri, "Gelirler", "Giderler" ve "Mizan" olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktaydı.

Gelirler bölümü temelde dokuz gruba ayrılırdı. Her grup standartlaşmış ara başlıklara sahipti. İ.C.H. ne kanun ve nizamnâmelerle tahsis olunan gelirlerden yapılan tahsilât, yer ve tarihleriyle, ilgili ara başlık altında bir bir gösterilirdi. Eğer varsa, arazi gelirlerin dökümü bunlardan sonra yer alırdı. Hazinenin bu tip gelirleri az olduklarından, genellikle bunlar da özetlenmez ve her birinin kaynağı açıkça belirtilirdi.

Giderler bölümünde önce, İ.C.H. nin kuruluş kanunu gereği *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'ye ödediği meblâğlar gösterilirdi. Her yılın "bütçe"sinde bu ödemelerle ilgili fasıl başlıkları standartlaşmıştı. Bunları, İ.C.H. nin daha ilk yıllardan itibâren üstlenmiş olduğu *nizâm-ı cedid* ve donanma askeriyle ilgili maaş ve tayinat ödemeleri izlerdi. Fakat, bu ana kalemler dışında kalan diğer çeşitli masraflar için her yıl standart bir fasıl başlığı kullanmak mümkün olmaz ve dolayısıyla bu tip giderlerin müstakil başlıklarla ayrı ayrı gösterilmesi gerekirdi.

Mart 1793 (Receb 1207) de kurulan İ.C.H. Mayıs 1807 (Ra 1222) de lâğvedilmişti (12). Dolayısıyla, kuruluştan lağva kadar, İrâd-ı Cedid'in on üç yıllık "bütçe" si olması gerekiyor (ilk iki yıl için tek "bütçe"). Ancak, Başbakanlık Arşivi'nde şimdilik bunlardan yalnız 1207-1213 arasındaki kesintisiz dönemin beş "bütçe"siyle, 1215-1216 ve 1219-1220 dönemlerinin "bütçe"leri, yani toplam yedi "bütçe" ele geçmiştir. Ayrıca Arşiv'de çeşitli yılların çeşitli aylarına ait de çok sayıda "aylık bütçe" ye rastlanmıştır. Yıllık "bütçe"ler aylıkların toplamından ibâret olduğu için, kesintisiz ve yeterli sayıda bulunan "aylık bütçe"lerden yıllıklara ulaşma olanağı vardır (13).

İrâd-ı Cedid "bütçe"lerinin bu hazineyle ilgili her türlü hususu rakamsal olarak bünyesinde toplayan ana belgeler olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Kuruluş kanunu ve ek nizamnâmelerle İ.C.H. ne verilen işlevin zaman içindeki başarı derecesini görebilmek, bu "bütçe"lerin incelenip değerlendirilmesiyle mümkün olabilecektir.

II. İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN GELİR VE GİDERLERİ

A- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ GELİRLERİ

1- YILLIK GELİR DÜZEYİ VE GELİR KALEMLERİNİN GRUPLANDIRILMASI

Yeni kurulan her hazine için söz konusu olabileceği gibi, İ.C.H. nin yıllık gelir düzeyinin belirgin bir hale gelebilmesi için de zaman gerekliydi. Fakat, bu konuda zamana olan gereksinme, onun yalnız yeni bir kurum oluşundan kaynaklanmıyordu. Bu alanda en önemli etken yeni hazinenin önemli gelir kalemlerinden birini oluşturacak olan "malikâne mukataa ve esham faizleri" nin hazineye sağlayacağı katkı ile ilgili belirsizlikti. Zira, malikâne mukataalar ve eshamın tasfiyesi için müdahalesiz doğal yol seçilmiş, yani bunların "mahlûl oldukça" İ.C.H. nce zabt edilmesi kuralı konmuştu. Uygulama resmen başlamadan ise, bir yılda ne kadar "mahlûlât" olacağı ve

[12] Hatt-ı Hümayun, no 19 418

[13] İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunabilen "yıllık bütçe"leri şunlardır:

- 1207-1209 mali yılı (iki yıllık) bütçesi: MAD, no 3920, s. 462-474
- 1209-10 mali yılı bütçesi: Cevdet Maliye, no 16 045; MAD, no 3 920, s 491-501
- 1210-11 mali yılı bütçesi: MAD, no 3 920, s. 396-405
- 1211-12 mali yılı bütçesi: K.Kepeci tasnifi, no 2 381; MAD, no 3 920, s 408-430 (Bir yıllık "aylık bütçe"ler)
- 1212-13 mali yılı bütçesi: MAD, no 19 259
- 1215-16 mali yılı bütçesi: K.Kepeci, no 6 094
- 1219-20 mali yılı bütçesi: Cevdet Maliye, no 31 721

MAD, no 3 920 ye kayıtlı defterde "yıllık bütçe"ler dışında, ayrıca 1207-1212 arasının aylık bütçeleri de vardır.

1218, 1219 ve 1220 yılları "aylık bütçe"lerinin bazıları ise Hatt-ı Hümayun tasnifinde bulunmaktadır (İlgili tabloda tasnif no'ları gösterilmiştir).

MAD, no 3 920 ye kayıtlı defterde 1215-1221 arasındaki mali yılların "bütçe"leri bulunmamakla birlikte, "bütçe"lerin sonucu, yani yıllık gelir-gider rakamları ayrıca verilmiştir (s. 754-59). Yalnız, verilen rakamlar kase üzerinden olup, yuvarlaklaştırılmıştır. Bu hesaplarda yıllık toplam gelirin miktarı belirtilmekle yetinilmiş, fakat giderler hakkında çok özet bir döküm yapılmıştır. Bu verileri "özet bütçe", ya da "bütçe özeti" biçiminde nitelenebilir.

dolayısıyla hazinenin "faiz" gelirinin ne düzeyde gerçekleşeceği tam olarak önceden pek bilinemezdi. Kuşkusuz hasılatı İ.C.H. ne tahsis olunan ve yeni düzenlemelere konu olan çeşitli resimler için de benzer belirsizlikler söz konusuydu. Ne var ki, mukataa ve esham faizleri ile kıyaslandığında, bunların daha istikrarlı kalemler olabileceği ve kısa bir geçiş döneminden sonra, hasılat düzeylerinin oldukça belirgin duruma gelebilmesi (tabii eğer vergi oranları vs ile ilgili hemen yeni değişiklikler getirilmemişse) mümkündür. Ama, hazineye katkısı yıllık "mahlûlât" oranına bağlı olacak "faiz"ler için, aynı şey söz konusu olamazdı. "Faiz" gelirinde "yıllık ortalama"nın tebeyyünü için daha uzun bir uygulama (veya gözlem) dönemi gerekiyordu.

İ.C.H. nin ilk "bütçe" sinin kuruluş ve gelir tahsil edilmeye başlanışından yaklaşık iki yıl sonra çıkarılmasının temel nedeni de; gelir-gider rakamlarının anlamlı bir düzeye erişmesini beklemek olmuştur. 1207-1209 dönemini kapsayan ilk "bütçe" de toplam gelir 4 063 465,5 guruş olarak gerçekleşmişti. İzleyen yıllarda, hazinenin yıllık gelir düzeyi daha da yükseldi ve 1212-13 bütçe yılında sekiz milyon guruşu buldu. Bu yükselişin nedenlerinden biri gelirlerin zamanla istikrar kazanması idiysen, bir diğeri de yeni karar ve uygulamalardı. 1213 ü izleyen yıllarda gelirlerde gerçi biraz düşme oldu, fakat 5,49 milyon guruşun altına inmedi. Hazinenin yıllık gelir düzeyi bir daha sekiz milyon guruşa erişemediyse de, 1213-16 arasındaki geçici düşüşten sonra, gelirler yine tedricen yükselmeye devam etti. İ.C.H. nin 1207-1221 arasındaki 13 bütçe döneminde yıllık ortalama geliri 6,26 milyon guruş olmuştur (Bkz.: Tablo: XI-A ve Grafik: XI B.).

Bu ortalama rakama (6,26 milyon grş) göre, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yıllık gelir (ve dolayısıyla gider) kapasitesi Hazine-i Âmire'nin ancak yaklaşık yarısı kadar olmaktadır (Hazine-i Âmire'nin 1784-86 yılı verilerine göre).

İ.C.H. ne kanun ve nizamnâmelerle tahsis olunan ve "bütçe" lerinde yer alan gelirleri (Bkz.: Tablo: XII) üç grupta toplanabilir:

1) Birinci grup: Malikâne mukataa, esham ve timar-zeâmetlerin İ.C.H. ne zabt olunması üzerine sağlanan gelirler. Bu grup üç ayrı kalemden oluşur. Zabıt edilen mukataa "faiz"leri, b- Zabıt edilen esham "faiz"leri, c- Zabıt edilen timar-zeâmet gelirleri (Bkz.: Tablo: XII ve XII).

2) İkinci grup: İ.C.H. ne tahsis olunan resimler hasılatı. Beş kalemden oluşan bu gruba a- Zecriyye resmi, b- Pamuk (penbe) resmi, c- Yapağı resmi, c- İstefidye resmi, d- Kökboya, mazi ve tiftik resmi girmektedir (Bkz.: Tablo: XV ve XII)

3) Üçüncü grup: İlk iki grup dışında kalan ve geçici olarak İ.C.H. ne girdiği anlaşılan, ya da kanun ve nizamnâmelerle öngörülmediği halde, günün koşulları gereği İ.C.H. ne intikal etmiş olan hasılat bu üçüncü grubu oluşturur. Bunlar "Çeşitli olağandışı gelirler" başlığı altında toplanabilir (Tablo: XII deki "Diğer gelirler" sütunu).

Başlangıçta, bu olağandışı gelirler küçük miktarlardan oluşmaktaydı. Bazı işlemler nedeniyle hazineye geri ödenen paralar, bazı terekelerin hasılatı gibi kalemler bu grupta yer almaktaydı. Fakat, özellikle Paspanoğlu isyanı

TABLO: XI-A
İRÂD-I CEDİD HAZİNESİNİN YILLIK GELİR
VE GİDERİ İLE KASA MEVCUDUNUN DÖKÜMÜ⁽¹⁾
(Guruş olarak)

YILLAR	GELİRLER	GİDERLER	FARK	KASA MEVCUDU ^(*) (Kümülatif)
1207-1208	1.100.729	771.670	329.059	329.059
1208-1209	2.962.736	1.935.246	1.027.490	1.356.549,5
1207-1209 ⁽²⁾	4.063.465,5	2.706.916,5	1.356.549,5	1.356.549,5
1209-1210	4.091.195	2.953.169	1.138.026	2.494.575,5
1210-1211	5.098.983,5	2.844.741,5	2.454.242	4.948.817,5
1211-1212	6.558.786	7.136.783,5	- 577.997,5	4.370.820
1212-1213	8.096.300,5	10.815.945	-2.719.645	1.651.175
1213-1214	7.301.370	7.292.930	8.440	1.659.615
1214-1215	5.493.908,5	4.619.234	874.673,5	2.534.288,5
1215-1216 ⁽³⁾	5.581.779	7.248.208,5	-1.666.429,5	867.858,5
1216-1217	6.381.400,5	5.732.230	649.170,5	1.517.029
1217-1218	6.667.822,5	4.633.634,5	2.034.188	(3.551.218,5) ⁽⁴⁾
1218-1219	7.319.721	6.720.214,5	599.506,3	(4.150.725)
1219-1220	7.320.856	4.472.841,5	2.848.014	(6.998.739)
1220-1221	7.448.339,5	7.428.385,5	19.953,5	(7.018.692,5)

KAYNAKLAR: İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan şu defterlerden yararlanılarak düzenlenmiştir: MAD, no: 3920, 19 259; K.K. defter no: 2 381, 6 094; Cevdet Maliye, no: 16 045, 19 808, 31 721

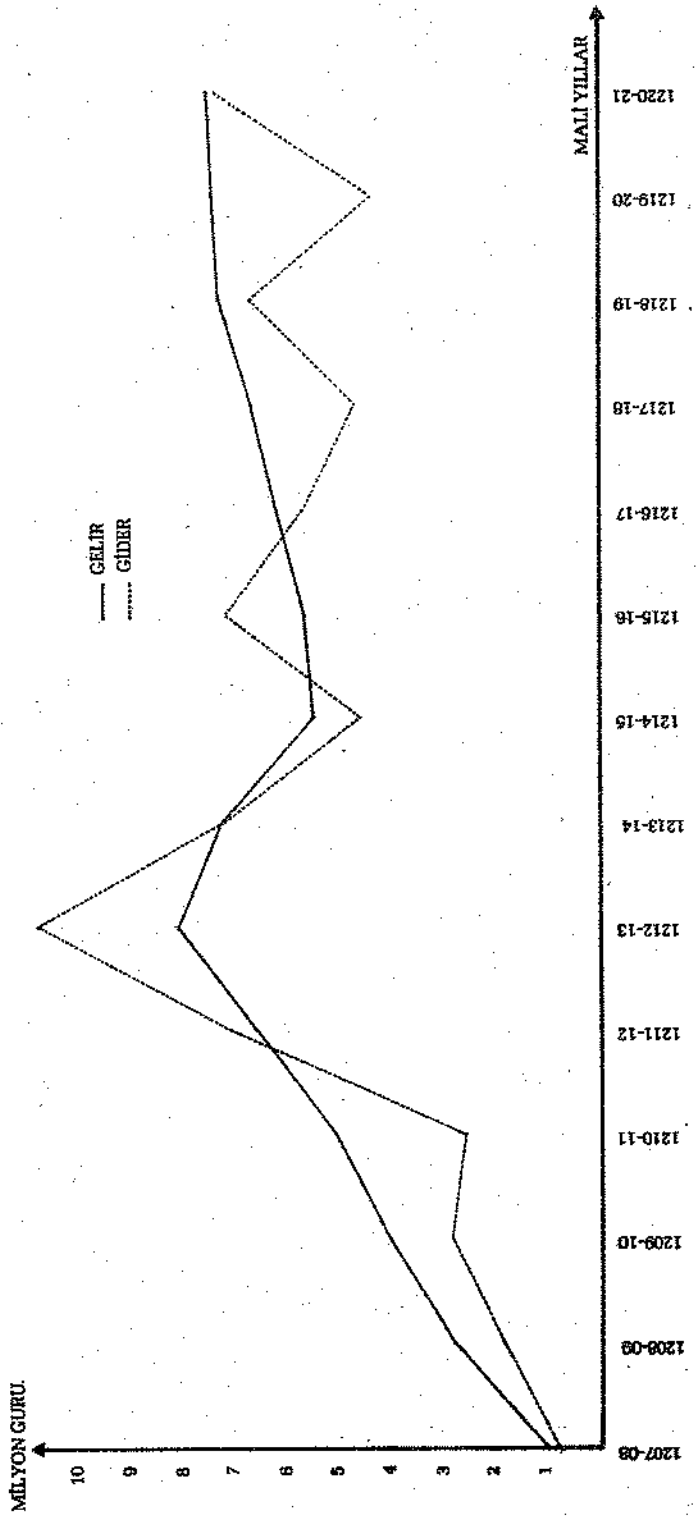
NOTLAR:

- [1] Guruş'un kırsuru olan "para" hesaplarında gösterilmemiştir.
  - [2] İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "yillik bütçe" tipinde düzenlenen ilk devre sonu hesabı 1207-1209 dönemini kapsamına almaktadır. Bu dönemi 1207-1208 ve 1208-1209 biçiminde ikiye ayırmak "aylık bütçe"ler sayesinde mümkün olabilmektedir.
  - [3] 1215-16 hesap döneminde yıllık gerçek gelir yukarıda görünen 5.581.779 grş. tur. Fakat, hesap döneminin kapanmasına iki ay kala "bütçe" nin açık vereceğini gören ilgililer kasa mevcudundan 1.750.000 grş'u peşinen gelirlere katarak yıllık geliri sumi olarak 7.331.779 grş. olarak göstermişlerdi.
  - [4] 1216-17 hesap döneminden sonra hazinenin kasa mevcudu fiilen sıfırdır. Zira bu dönem sonunda, kasada mevcut 1.517.029 grş. ile izleyen yılların gelir fazlaları bazı yerlere (Hazine-i Âmire'ye, Haremeyn Hazinesi'ne, vs. vs.) borç olarak verilmiş ve bu paraların geri alınıp, yerine konması mümkün olmamıştır.
- (*) Fiili değil, olması gereken mevcudu ifade eder.

çıktıktan sonra, bu konuda yapılan askeri harcamalara İ.C.H. si aracılık etmeye başlamış ve Darbhâne'den gönderilen ve bu amaç için sarfedilecek toplu paralar İrâd-ı Cedid "bütçe"lerine gelir kayıtlı edilmiş olmuştur. 1211-12 bütçe döneminde, bu kaynak aktarmaları nedeniyle, üçüncü grup gelirler toplamı iki milyon guruşu aşmış ve gelirlerin cinsine göre yapılan tasnifte baş sırayı almıştı (Bkz.: Tablo: XII). Doğal olarak, olağandışı gelirler arttıkça İrâd-ı Cedid'in olağandışı giderleri de artmaktaydı (Bkz.: Tablo: XI ve XVII). Bu olağandışı harcamalar yapılırken, Darbhâne'den gönderilen fonlarla birlikte İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin biriken kasa mevcudu da kullanılmaktaydı.

Olağandışı gelirler hakkında söylenebilecek fazla bir şey yok. Yalnız bunlar katılmadığında, bazı yıllar için hazine "yillik normal gelir"inin genel gelirin epeyce altına düşeceğini belirtmek gerekir ("Bütçe" si bulunabilen yılların "Yillik normal gelir" rakamları Tablo: XIV'ün ilk sütununda gösterilmiştir).

TABLO: XI-B
İrâd-i Cedid Hazinesi gelir ve giderleri.

Zaman içinde İ.C.H. nin "Yıllık normal gelir" düzeyinde meydana gelen değişmelerin nedenleri, her bir gelir kalemi ayrı ayrı ele alındığında açığa çıkacaktır.

2- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN "BİRİNCİ GRUP" GELİRLERİ

A- MALİKÂNE SİSTEMİNİ TASFİYE EDERKEN ORTAYA ÇIKAN GELİRLER : MİRİ VE HAREMEYN MUKATAALARININ "FAİZ"LERİ

İ.C.H. nin gelir kalemlerinden birini, "bütçe"lerde anıldığı biçimiyle "MİRİ ve haremeyn mukataalarının faizlerinden İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne teslim olunan akçeler" oluşturur. "Faiz"i, yani yıllık kârı İ.C.H. ne ait olacak olan söz konusu bu mukataalar "malikâne mukataa" idiler.

Bilindiği üzere, "malikâne mukataa" kayd-ı hayat koşulu ile peşin bir bedel (muaccele) karşılığında tâliplere satılmış ve yıllık "mal ve kalemiyye" si dışındaki tüm hasılatı satın alana bırakılmış mukataa (vergi kaynağı) demektir. Bu mukataalar (ya da hisseleri) ancak sahiplerinin ölümleri halinde devlete rücu eder (Buna mukataa veya hissenin mahlûl olması denirdi) ve bunlar, istenirse yeniden, yeni bir bedelle satışa sunulurdu. Bir malikâne mukataanın ya da hissesinin devletçe satışa sunulmayıp, elde tutulması halinde, o mukataa ya da hisse "mîrice zabt olunmuş" olurdu. Mahlûl olan mukataaların, geçici olarak değil de, sürekli olarak hazinece zabtına devam olunması, en sonunda malikâne sisteminin tasfiyesi ile sonuçlanırdı. Biraz zaman alacak olmakla birlikte, sistemi kendiliğinden tasfiye etmenin tek yolu da buydu.

Yavaş yavaş da olsa, malikâne sistemini tasfiye etmek, kısa dönemde hazineyi (Hazine-i Âmire) zor duruma düşürebilirdi. Zira, zabt edilen mukataalar (ya da hisseleri) yeniden satılmayacakları için, hazine "muaccele" gelirlerinden yoksun kalacaktı. Gerçi, buna karşılık hazine, bu mukataaların malikâneçilere terkedilmiş olan kâr ("faiz")na kavuşmuş olacaktı. Ancak, muaccele bedelleri genellikle yıllık "faiz"lerin birkaç katı olduklarından, bunların hemen, yoksun kalmış gelirleri telâfi etmesi mümkün olamazdı...

İşte, İrâd-ı Cedid "bütçe"lerinde yer alan ve bu hazinenin gelir kalemlerinden birini oluşturan "Mukataat faizleri", çeşitli tarihlerde "mahlûl" olup, devletçe zabt edilen çeşitli malikâne mukataa veya hisselerinin, yukarıda izah olunan mekanizmanın bir sonucu ve gereği olarak artık hazineye kalan yıllık net hâsılatlarından (kâr, faiz) ibâretti. İrâd-ı Cedid Hazinesi kuruluş kanunu, "Mukataat faizleri" nin yeni hazinenin sürekli gelir kalemlerinden birini oluşturacağını hükme bağlarken, malikâne sisteminin kesin olarak tasfiyesine geçildiğini de bir bakıma yeniden ilân etmiş oluyordu.

Aslında, "mahlûl" olan bazı malikâne mukataaların "mîrîce zabt edilmesi" ne, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin kuruluşundan bir süre önce başlanmıştı. Gerçekten, İ.C.H. nin kuruluşundan önce, Hazine-i Âmire'ce zabt olunarak, satışı durdurulmuş bazı mîrî mukataalar vardı. Keza, Darbhâne de halen zabt u idaresinde bulunan haremeyn mukataaları dışındaki diğer bazı mukataaları da zabt etmeye başlamış ve bunlardan bir kısmının "faiz"i Tersâne masraflarına karşılık olarak tahsis olunmuştu. Durum böyleyken, 25 C 1207 (6 Şubat 1793) tarihiyle "Faizi on kiseden ziyâde mukataatın zabtı şürûti" başlıklı bir nizamnâme yayımlanarak, yıllık "faiz" i on kise (5 000 guruş) yi aşan mukataaların ya da böyle mukataaların her bir hissesinin, "mahlûl" olunca Darbhâne'ce zabt olunacağı hükme bağlandı (14). Fakat, Mart 1793 de İrâd-ı Cedid kanununun çıkmasıyla birlikte, bu görev Darbhâne'den alınıp İ.C.H. ne verildiği gibi, daha önce Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ce zabt edilmiş olan çeşitli mukataaların idaresi de bu yeni hazineye devredildi.

"Mahlûl" olan mukataa veya hisselerinin, 6 Şubat 1793 tarihli nizamnâme uyarınca İ.C.H. nce zabt edilebilmeleri için, bunların yıllık "faiz" lerinin kesin olarak bilinmesi gerekiyordu. Oysa, mukataaların yıllık kârları hakkında devletin elinde hazır veriler yoktu. Bu durumda, İrâd-ı Cedid Defterdarı malikâneci, mültezim, sarraf gibi bu işlerle ilgili diğer kişilerle işbirliğine giderek, mukataaların yıllık kârlarını soruşturup, araştırmak ve saptamak zorundaydı. Aksi halde, 6 Şubat 1793 tarihli nizamnâmenin işlerlik kazanması olanaksızdı. "Mahlûl" olan mukataa veya hisselerinin İ.C.H. nce zabt edilme kararı, yapılacak bu araştırma ve soruşturma sonucuna göre verilecekti: Eğer, soruşturma sonucunda, yıllık kârın on kiseyi aşmadığı ortaya çıkarsa, mukataa yine malikâne olarak belli bir "muaccele" ile isteyene satılabilecekti.

Zabt olunan bu mukataalar İrâd-ı Cedid Defterdarı'nca "idare ve ilzam" olunacaklar ve bunların yıllık "faiz"leri İ.C.H. ne kalacaktı. Fakat, öte yandan, bu zabt etme olayı; Hazine-i Âmire ve Darbhâne'yi, zabt edilen mukataaları yeniden satmamak nedeniyle "muaccele" gelirinden yoksun bırakacağından, İ.C.H. nin bu kurumlara, elde ettiği "faiz" e karşılık olarak, bazı ödemelerde bulunmasını da gerektiriyordu. Bunun nasıl olacağı ayrıca düzenlenmişti (Giderler bölümüne bkz.). Böylece, bir yandan İ.C.H. ne gelir sağlanırken, diğer yandan hem malikâne mukataaların kademeli olarak tasfiyesine başlanmış, hem de Hazine-i Âmire ve Darbhâne'nin bu aşamayı sarsıntısız geçirmelerinin önlemleri alınmış olmaktadır.

İlk "bütçe" döneminde İ.C.H., zabt ettiği bu mukataalardan 814 196 guruşluk bir "faiz" geliri elde etti. Bu, hazinenin "yıllık normal gelir" inin % 20,05 ini oluşturmaktaydı. İzleyen yıllarda ise, hâsılat düzeyi bir milyon guruşun üzerinde seyretmeye başladı. Gerçekten 1209-10 mali yılında, hazinenin "mukataat faizi" geliri 1,20, 1210-11 de 1,51, 1211-12 de de 1,47 küsür milyon guruş olmuştu. 1207 den 1212 ye hâsılat miktarı mutlak rakam

(14) K.Kepeci, no 2 380, s. 4-5; Hatt-ı Hümayun, no 15 338 ; H. Nuri, Kavânin... vrk. 158-161 (Bayezid Küt. V 3369/72) ve vrk 161 vd (İst. Üniv Küt., yazma no 5 996); Tarih-i Cevdet, c. 6 (İstanbul 1303), s. 48-49

olarak yükselmekle kalmamış (15), aynı süre içerisinde "Mukataat Faizleri" nin "Yıllık normal gelir" içindeki nisbi önemleri de anlamlı bir şekilde artmıştı. Nitekim, 1207-9 da % 20,05 olan oran, izleyen mali yıllarda sırayla % 29,48, % 32,69 olmuş ve 1211-12 de % 32,78'i bulmuştu (Bkz.: Tablo: XIII ve Tablo: XIV).

1211-12 mali dönemi sona erdiğinde, artık İ.C.H. "irâdının teksîr bulduğu"na, yani hazine gelirlerinin yeterli düzeye erişip, arttığına inanılmaktaydı. İşte, açıkça öne sürülen bu gerekçeye dayanılarak (ya da açıkça ifade olunamayan diğer bazı nedenlerden de ötürü) (16), 27 Şevval 1212 (14 Nisan 1798) de "mahlûl" olacak malikâne mukataaların İ.C.H. nce zabt edilme sınırı olan on kise (5 000 grş), otuz kise (15 000 grş) ye yükseltildi (17). Böylece, bundan sonra, yıllık "faiz"i otuz kiseyi aşmayan mukataalar ya da hisseleri "mahlûl" olunca hazinece zabt edilmeyecekler ve bunlar için yeni "mal" ve "muaccele" saptanarak bunlar yeniden satışa sunulabilecekti.

Zabt etme sınırının yükseltilmesi, İ.C.H. nin muhtemel bazı "faiz" gelirinden vazgeçmesi anlamına geliyordu. Fakat, İrâd-ı Cedid gelirlerinin "teksîr bulduğu" gerekçesiyle bu kayıp önemsizmemişti. Öte yandan yeni kararın, İ.C.H. nin Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye karşı olan mali yükümlülüğünü azaltacak bir yönü de vardı. Zira, artık otuz kiseye kadar yıllık "faiz" e sahip olan mukataalar bu kurumlarca yeniden satılabilecekler ve böylece İ.C.H. de zabt etmediği bu mukataalar için Hazine-i Âmire veya Darbhâne'ye "telâfi edici" bir ödeme yapmaktan kurtulacaktı. Nitekim, zabt etme sınırındaki bu değişiklik, İ.C.H. nin bu kurumlara yaptığı ödeme miktarının da gözden geçirilip, yeniden saptanmasına vesile olmuştu (Bu konuda İ.C.H. nin giderleri kısmına bkz.).

Otuz kiselik sınır uygulaması ancak 1,5 yıl kadar sürdü. 4 Ra 1214 (6 Ağustos 1799) de, İrâd-ı Cedid Defterdarı'nın bir tavrı üzerine, zabt etme sınırı bu kez yirmi kiseye indirildi (18).

(15) Bunun istisnası 1210-11 den 1211-12 ye olan düşümedir ki, bu düşüşün gerçek nedenlerini bilemiyoruz. Ancak, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin zabt etmiş olduğu mukataaların satışı serbest bırakılıp, bazı mukataalar elden çıkarılmadığına göre, böyle bir düşme zabt edilen mukataaların hasılatlarındaki azalmadan ileri gelmiş olabilir. Diğer bir olasılık da İ.C.H. nce zabt olunmuş mukataa "mal" larına zam yapılmış olmasıdır. Nitekim, HH, no 14 421 e kayıtlı bir belgede "...zabt olunacak mukataatın mallarına zam bulunduğu sürette İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne aid faiz akçesinden virilmek lâzım geleceği..."nden söz edilmektedir.

Hatırlanacağı üzere, İ.C.H. zabt ettiği mukataaların yalnız faizini elde edecek, mukataaların "mal" ve "kalemîyye" leri yine eskiden bağlı oldukları kurumlara ödenecekti.

(16) Büyük mukataaların İ.C.H. nce zabt edilmesi Hazine-i Âmire'yi güç durumda bırakıyor ve bu mukataalar için ödenen muaccele Hazine-i Âmire'ce tatminkâr bulunmuyordu. Dolayısıyla, zabt etme sınırında değişiklik yapılırken, kuşkusuz Hazine-i Âmire'den gelen baskaların büyük payı vardı. Öte yandan, büyük mukataaların zabt edilip, satışının engellenmesi, geçimlerini bunlardan sağlayagelen büyük bir rantıye zümresini de huzursuz etmiş olmalıydı. Bu zümre içinde yüksek bürokratlar da vardı ki, sınırın değiştirilmesinde bunların etki ve baskısı da rol oynamış olabilir.

(17) K. K. K., no 2 380, s. 24. Krşl.: Üniver. Küt. yazma no 5 996, vrk 257 vd; Bayezid Küt. yazma no V-3 369/72, vrk 347 vd.

(18) K.K., no 2 380, s. 24

Otuz kiselik uygulamanın geçerli olduğu dönemi kısmen kapsayan 1212-13 dönemi "bütçe" sinde, hazinenin "Mukataat faizi" geliri daha önceki mali yıllardaki düzeyi aşmış ve 1,6 milyon guruşa ulaşmıştı (Bkz.: Tablo: XIII). Fakat, mutlak rakamdaki bu artışa rağmen "Mukataat faizleri"nin "Yıllık normal gelir" içindeki oranı kesin bir düşme göstermişti (Bkz.: Tablo: XIV).

Zabt etme sınırı yirmi kiseye indirilirken ise, şu savlar ileri sürülmüştü:

1- Yıllık "faiz" i otuz kiseyi aşan mukataalar pek enderdir. Dolayısıyla, böyle büyük mukataaların ya da hisselerinin "mahlûl" olmalarını beklemek İ.C.H. ni kısa bir süre sonra zor duruma düşürebilir.

2- Otuz kise uygulamasına geçildikten sonra Rumeli ve Mısır'da bazı gelişmeler olmuş (Rumeli'de isyanlar, Mısır'da Fransız işgali) ve dolayısıyla devletin askeri harcamaları artmıştır. Bu gibi giderlerden İ.C.H. de etkilenmiş ve durumu sarsılmıştır (Biraz ileride görüleceği üzere, bu dönemde İ.C.H. sarsıntıyı atlatabilmek için zabt ettiği eshamın bir kısmını yeniden satmak zorunda kalacak ve hatta Zecriyye Mukataası geliri üzerine esham da ihraç edecektir).

3- Günün koşulları piyasayı da etkilediğinden "mahlûl" olup, yeniden satışa sunulan birçok mukataa ya da hissenin satılmadığı ortadadır (19).

Bu nedenlerle zabt etme sınırı yirmi kiseye indirildikten sonra İ.C.H. nin "Mukataat faizi" geliri büyük bir yükselme gösterdi. Nitekim 1215-16 "bütçe" döneminde, bu kalemden iki milyon guruşun üzerinde gelir sağlanmıştı. Bunun "yıllık normal gelir" e oranı % 37,36 idi. 1219-1220 mali yılında ise, sağlanan "Mukataat faizi" geliri 3,7 küsur milyon guruş oldu. Hâsılatın "yıllık normal gelir" içindeki nisbi önemi de % 51,28 e yükseldi (Bkz.: Tablo: XIII ve XIV).

Hâsılat düzeyindeki bu önemli yükselme üzerine 20 Za 1220 (9 Şubat 1806) da, zabt etme sınırı yeniden tartışmalara konu oldu (20). Bu tartışmalarda, eski kararlar ve zabt etme sınırları tekrar gözden geçirildi. On, yirmi, otuz ve hatta kırk kiselik sınır uygulamamasını önerenler oldu... Fakat, zabt etme sınırı halen yirmi kise olduğuna ve de hazinenin "Mukataat faizi" gelirinin anlamlı biçimde yükseldiği görüldüğüne göre, tartışmalar sonunda, yeni sınırın yirmi kisenin üzerinde saptanacağı belliydi. Nitekim, sonunda otuz kiselik sınırdaki mutabakata vardı.

Zabt etme sınırındaki değişimler, her seferinde, İ.C.H. nin Hazine-i Âmir'e ödeyeceği meblâğın miktarının da yeniden saptanmasını gerektiriyordu. Zira, İ.C.H. nin zabt ettiği mukataalar için Hazine-i Âmir'e gerçek değil, maktu bir bedel ödemesi esas kabul edilmişti. Sınır yüksekte, Hazine-i Âmir'e düşük bir maktu bedel, sınır alçaksa daha yüksek bir maktu bedel ödenmeliydi... İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yararına olan bu yöntem, Hazine-i Âmir'e nin çıkarına uygun düşmüyordu. Hazineseler arasındaki bu çıkar çatışması, sınır konusundaki tartışmaların temel nedeni

(19) Burada satış söz konusu olan mukataalar, zabt sınırı dışında kalan ve İ.C.H.'nce zabt edilmeyen mukataalardır.

Hazine-i Âmir'e nin bu mukataaları rahatça satmamasının nedeni, o sıralarda İ.C.H.'nce esham satışlarının serbest bırakılmış olmasıydı. Mukataalar 8 yıllık faize eşdeğer bir muaccele ile satışa sunulmuşken, 6-7 yıllık muaccele ile esham satılıyordu. Dolayısıyla, düşük muacceleli esham, mukataaya tercih ediliyordu (A.g.d., aynı yer)

(20) A.g.d., s. 24; Hatt-ı Hümayun, no 12 054

olmaktaydı. Nitekim, Hazine-i Âmir'e'nin durumunun pek iyi olmadığını ileri süren Baş Defterdar, İrâd-ı Cedid'ce ödenen maktu muaccele miktarlarını yetersiz buluyor ve bir yandan mukataaların zabt edilme sınırının yüksek tutulmasını isterken, öte yandan da, daha önceleri on kiselik sınıra göre saptanmış olan yüksek maktu bedelin geçerli olmasını arzu ediyordu...

Sınır konusuyla ilgili tartışma ve çekişmelerin altında aslında malikâne sisteminin tasfiyesinden kaynaklanan sorunlar yatmaktaydı. Geçmiş yıllardaki uygulamalar, sistemin kademeli tasfiyesinden İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yararlandığını, Hazine-i Âmir'e'nin ise zor durumlarla karşı karşıya kaldığını göstermişti. Aslında, Hazine-i Âmir'e'nin bu tasfiye hareketinden olumsuz yönde etkilenmemesi için hem uygun bir süreye, hem de yeterli dış desteğe gereksinmesi olduğu, ayrıca böyle bir geçiş döneminde hazineye beklenmedik yükler getirecek olayların da zuhur etmemesi gerektiği peşinen bilinmekteydi. Ne var ki, geride bırakılan yıllarda bu koşullar yeterince gerçekleşmemiştir.

Sonuç olarak; İ.C.H. nin kuruluşuyla birlikte resmen başlatılmış olan "malikâne sistemini kademeli olarak tasfiye hareketi", hazineler arasındaki çıkar çatışması nedeniyle (Buna malikânegilerin muhtemel baskısını da eklemek gerekir) tavsamış ve yavaşlamış oldu. Uzun bir süre, yıllık "faiz"i yirmi kiseyi aşan mukataaların zabt edilmesiyle yetinilmesi ve son olarak da zabt etme sınırının otuz kise olarak saptanmış olması, sistemin kesin tasfiyesinden taviz verildiğini ve yalnız bazı büyük mukataaların yeniden satışının önlenmesiyle yetinildiğini ortaya koymaktadır.

B- ESHAM SATIŞLARINI DURDURMA ÇALIŞMALARI VE BUNUN SONUCU SAĞLANAN GELİRLER: ESHAM "FAİZ" LERİ

İ.C.H. nin "Birinci grup gelirleri"nden biri de zabt edilen esham "faiz"leriydi. Mevcut "bütçe" verilerine göre İ.C.H. esham "faiz"lerinden yılda 231 ilâ 434 kûsur bin gurus gelir elde etmiş ve bu kalemden sağlanan gelirin "Yıllık normal gelir" içindeki önem derecesi % 5,17 ilâ 9,58 arasında olmuştur (Bkz.: tablo: XIII ve XIV).

Eshamın ("mahlûl" sehimlerin) hazinece zabt edilmesi, esham uygulamasının kademeli olarak tasfiyesi anlamına gelmekteydi. Aynen malikâne mukataalarda olduğu gibi, bu görevin de önce Darbhâne'ye verilmesi düşünülmüş, fakat kuruluş kanunu çıkınca görev İ.C.H. ne devredilmişti.

İ.C.H. kurulduğu sıralarda, esham uygulamasına başlanalı henüz on yedi yıl olmuştu. Fakat, bu süre içerisinde hazine, eshamdan pek umduğu sonucu alamamış ve özellikle bazı mukataaların giderek zarara yönelmeleri nedeniyle esham sahiplerine yapılacak "faiz" ödemeleri (kâr dağıtımı) büyük bir sorun olmaya başlamıştı. Bu durum karşısında, bazı mukataalarla ilgili olarak münferit kararlar alınmak zorunda kalmıyordu (21). Ancak, böyle münferit ve geçici kararlarla, sistemi devletin lehine işler bir duruma getirme

(21) Daha önceki bölümlerde bu noktalara değinilmişti.

TABLO XIII
İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN ZABT EDİLEN MALİKÂNE MUKATAA,
ESHAM VE TİMAR-ZEÂMETLERDEN SAĞLADIĞI GELİR (gurus)
(İ.C.H.'nin birinci gurup gelirleri)

Yıllar	Zabt edilen mukataa geliri	Zabt edilen esham geliri	Timar ve zeâmet geliri
1207-1208	148 305,5	65 462,5	165 003
1208-1209	665 880,5	165 736,5	599 533
1207-1209	814 196	231 203	764 536
1209-1210	1 204 344	243 039,5	629 549
1210-1211	1 517 921,5	343 101	490 717,5
1211-1212	1 477 313	431 975,5	406 144,5
1212-1213	1 616 933,5	434 576	306 316,5
.	.	.	.
.	.	.	.
1215-1216	2 076 819	287 729,5	432 122
.	.	.	.
.	.	.	.
1219-1220	3 723 725,5	386 981	377 463,5

TABLO XIV
İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN MALİKÂNE MUKATAA, ESHAM
VE TİMAR—ZEÂMETLERDEN SAĞLADIĞI GELİRLERİN
"YILLIK NORMAL GELİR" İÇİNDEKİ PAYLARI (% de olarak)

Yıllar	"Yıllık normal gelir"(*)	Mukataa	Esham	Timar-Zeâmet
1207-09	4 059 965,5 grş	20,05	5,69	18,83
1209-10	4 085 195 grş	29,48	5,94	15,41
1210-11	4 642 887 grş	32,69	7,38	10,56
1211-12	4 506 451 grş	32,78	9,58	9,01
1212-13	5 111 595,5 grş	31,63	8,50	5,99
1215-16	5 558 272,5 grş	37,36	5,17	7,77
1219-20	7 261 531 grş	51,28	5,32	5,19

Not: (*) "Yıllık normal gelir", İ.C.H. ne olağandışı kaynaklardan girmiş olan ve geçici kalemlerden oluşan gelirleri içermez. Hazinesin normal gelirlerinden olmamasına rağmen, özellikle 1211-12 ve 1212-13 hesap dönemlerinde, bu tip gelirler önemli miktarlara ulaşmıştır. Olağan gelirlerle ilgili yukarıdaki yüzdelerin yanıltıcı olmamaları için de, yıllık toplam gelir yerine "yıllık normal gelir" in temel alınması uygun görülmüştür.

olanağı pek kalmamıştı. Artık, eshamla ilgili olarak genel bir değerlendirme yapıp, ona göre karar verme zamanı gelmiş görünüyordu.

Sonunda, on yedi yıllık uygulamayla (1189-1206 arası) ilgili olarak yapılan genel bir değerlendirme, mekanizmanın devletin zararına işler duruma gelmiş olduğunu kesin biçimde ortaya çıkardı. Yapılan hesaplara göre, devlet on yedi yıl içinde eshamdan 14 bin kise (7 milyon grş) zarar etmişti (22). Gerçekten 1189-1206 arasında devletin eshamdan elde ettiği her türlü gelir (23) 44 bin kisede kahrken, aynı dönemde esham sahiplerine ödenmiş olan toplam "faiz" tutarı 58 bin kise olmuştu. Bu rakamlara göre, demek ki devlet esham sahiplerine her yıl ortalama 3 411 kise dağıtırken, elde ettiği yıllık ortalama gelir 2 588 kisede kalmıştı. Ortalama yıllık zarar ise 823 kise (411 500 grş) idi.

Ashında, devletin 1189-1206 arasındaki zararı daha büyük olabilirdi. Fakat söz konusu dönemin son yıllarında bazı satışların yapılabilmiş olması ve buradan ele geçen "muaccele"ler zarar rakamının daha da büyümesini önlemişti.

1207 (1792-93) yılı için ayrıca yapılan hesaplar ise, geçmiş dönemin yıllık ortalamasından çok daha kötü bir tablo ortaya koymaktaydı. Gerçekten, bu bir yıl içinde esham sahiplerine 5 300 kise "faiz" ödenmesi gerekirken, eshamdan sağlanacak gelir ancak 1 560 kise olarak tahmin edilmekteydi. 1207'nin zararı 3 740 kise olacaktı. Bu gidiş önlenmediği takdirde, dört yıl sonra, geçmiş on yedi yılın zararına eşdeğer bir zarar düzeyine ulaşılabilecekti.

Durum değerlendirmesi yapıp, bu vahim tablo gözler önüne serildikten sonra, eshamın kademeli olarak tasfiyesine karar alındı. Bu amaçla, "mahlûl" olacak eshamın yeniden satışı yasaklandı. Bu sehimler artık İ.C.H. nce zabt edilecekti. Bu arada, eshamın kişiler arası alım-satımı (kasr-ı yed) da durduruldu. Mecbur kalıp, sehimini elden çıkarmak isteyenler ancak devlete (İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne) satış yapabileceklerdi.

"Mahlûl" sehimlerin yeniden satılmaması, devleti "muaccele" gelirinden yoksun bırakacak, fakat buna karşılık "faiz" ödemelerinden kurtaracaktı. Yukarıda görüldüğü üzere, satışlardan sağlanan gelir "faiz" ödemelerini karşılamadığına göre, bu gelirden vazgeçmemek için bir neden yoktu.

Eshamın kişiler arası tedavülünün yasaklanmasının nedeni de şuydu: Kişiler arası alım-satımlar sehimlerin "mahlûl" olmasını devamlı olarak ileri bir tarihe ertelemekteydi. Gerçi "kasr-ı yed" lerden bir resim alınıyordu; ama bu resim, herhangi bir sehimin mahlûl olup yeniden satılması halinde,

(22) Maliyeden Müdevver Defter, no: 1933 s. 2 deki ilm-ü-haber (Darbhâne-i Âmire'den mazbut esham defteri); Krşl. Y. Cezar,.. eshama ilişkin belgeler... Toplum ve Bilim, sayı 12'deki 8 no'lu Belge

(23) Hazinesinin eshamdan sağladığı gelir şunlardan oluşurdu:

- Eshamın ilk satış muaccelesi
- "Mahlûl" olan eshamın yeniden satış muaccelesi
- Kişiler arası esham alım-satımından alınan "kasr-ı yed resmi"
- Satış sırasında alınan "dellaliyye resmi" ve "berat harcı"
- Savaş sırasında esham sahiplerinden alınan "cabelu resmi"

elde edilecek "muaccele"den çok düşüktü. Öte yandan "kasr-ı yed"lerin gereği gibi izlenmesi ve vergilendirilmeleri de ayrı bir sorundu (24).Böylece, "kasr-ı yed"lerin yasaklanması ile devlet bir bakıma sehimlerin, "mahlûl" olma tarihlerini öne almış oluyordu.

Böylece, "mahlûl" olup zabt edilen veya İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne getirilip satılan eshamın yıllık "faiz"leri artık bu hazineye kalmaya ve onun gelir kalemlerinden birini oluşturmaya başladı.

İ.C.H. "mahlûl" sehimleri zabt etmekle, aynen malikâne mukataalarda olduğu gibi, Hazine-i Âmire ve Darbhâne'yi eshamın yeniden satışından elde edilecek gelirden yoksun bırakmış oluyordu. Bu kurumların sarsıntı geçirmemeleri için, yoksun kalacakları gelirin İ.C.H. nce telâfi edilmesi uygun görüldü: İ.C.H. zabt edeceği eshamın yıllık "faiz"inin üç katını "muaccele" olarak ilgili kuruma ödeyecekti (Giderler kısmına bkz.). Bunun dışında "muaccele" ya da "bedel-i ferâğ" adı altında diğer bir ödeme de, eshamını kendi arzusu ile getirip İ.C.H. ne satacak kişilere yapılacaktı. Bunlara ödenecek "muaccele", sehmin yıllık "faiz"inin beş katı olarak belirlenmişti. Kişilerin İ.C.H. ne getirip satacakları sehimlerden "kasr-ı yed resmi" ve "berat harcı" alınmayacaktı ki, bunların tutarı da bir yıllık "faiz"e yakın olduğundan, esham satanların eline geçecek para ashnda sehimlerinin altı yıllık "faiz"ine eşdeğer olmaktadır. Böylece devlete esham satışı, bir miktar câzip kılmak istenmiş oluyordu.

Bu kararlar sonucunda İ.C.H. tek esham alıcısı durumuna girmiş oldu.

İlk "bütçe" dönemi olan 1207-9 arasında İ.C.H. zabt ettiği eshamdan 231 203 guruşluk gelir elde etti. Esham faizinin İrâd-ı Cedid'in "Yıllık normal gelir"i içindeki payı bu ilk "bütçe" yılında % 5,69 idi. İzleyen yıllarda İ.C.H. nin esham faizi geliri hem mutlak rakam olarak büyüdü, hem de yıllık gelir içindeki önemi arttı. Nitekim, 1212-13 mali yılına gelindiğinde, eshamdan 434 576 guruş elde edilmiş ve bu kalemin nisbi önemi de % 8,50 ye erişmişti (Bkz. Tablo: XIII ve XIV).

Ne var ki, başlangıçta hiç düşünülmediği halde, 1213 yılı (1798-99) geldiğinde, günün mali koşulları nedeniyle (isyanlar, savaş ve masraflarda artış...), İ.C.H. zabt etmiş olduğu eshamın bir kısmını yeniden piyasaya sürmek zorunda kaldı (25). Önceleri bu satışların geçici olacağına inanılmakta ve bir süre sonra satılan sehimlerin "mahlûl" olup, hazineye döneceği ve bunların yeniden zabt edileceği ümidi beslenmekteydi (26). Ancak, ilk ümitlerin tersine bazı gelişmeler olunca, zabt edilmiş olan

(24) Ayırım f'deki "Esham ve mali örgüt" başlıklı alt bölüme bkz.

(25) Esham satışı serbest bırakılınca, İ.C.H. nce zabt olunmuş esham arasından "soğ sehimler" (kârli mukataaların, satışı revaç görecek sehimleri)saptanarak, satış hazırlığı yapıldı. Satış için ayrılan bu sehimlerin toplam faizi 180 971,5 guruş tutmaktaydı. Altı yıllık faize eşdeğer bir fiyat üzerinden satılacaklardı ki, muacceleleri tutarı 1 085 831 grş etmekteydi (Cevdet Maliye, no 24 738, 18 Za 1213; Krşl. KK, no 2 380 s. 14).

Satışlar serbest bırakılınca, önce Emtic ve Duhan gümrükleri eshamının satışına geçilmiş ve beşer kise faizli yüz tam sehim ayrılarak, faizin sekiz katı muaccele ile satışa sunulmuştu. Herkes tam sehim satın alamaz diye de, her bir tam sehim 1/8 hisseye kadar bölünmüştü. Bu sehimler satıldığında hazine 1,8 milyon grş elde edecekti (Halil Nuri, a.g.y., Bayezid Küt. nüshası, vrk 356. Krş. KK, no 2380, s. 14 deki 11 S 1213 tarihli ilm ü haber).

(26) Aynı yazma, vrk 356

sehimlerin piyasaya sürülmesiyle yetinilmeyip, "Zecriyye Mukataası" geliri üzerine de esham ihraç olunmak zorunda kaldı (27).

R. evvel 1214 (Ağustos 1799) da çıkarılan bir hesaba göre, o tarihe kadar İ.C.H. nin satmak zorunda kaldığı eshamın toplam "faiz" değeri 1 811 kise (905 500 grş) yi bulmaktaydı (28).

Zabt edilen sehimlerin satışına geçildikten sonra İ.C.H. nin esham faizi gelirinde düşme oldu (Bkz.: Tablo: XIII de 1215-16 mali yılı rakamı).

İ.C.H. nin zabt etmiş olduğu sehimleri satışa arz etmesiyle birlikte, kişiler arası esham "kasr-ı yed"i de yeniden başlamış oldu (29). Fakat bu durum, hazine tarafından piyasaya sürülen sehimlerin satılmama tehlikesini de doğurmaktaydı (Bazı kimseler daha elverişli olduğu için özel kişilerden esham satın almayı tercih ediyordu). Öte yandan, alım-satım serbestliği, daha önce de değinildiği üzere, sehimlerin ileride "mahlûl" olma yollarını tıkamaktaydı. Bu nedenlerle, 1215 yılı içinde (1800-1801), yeni bir kararlar kişiler arası esham alım-satım yeniden yasaklandı (30). Böylece, İ.C.H. artık tek esham alıcısı ve de satıcısı durumuna gelmiş oldu.

Sonuç olarak; devletin İ.C.H. vasıtasıyla yürüttüğü eshamı tasfiye politikasının 1213 yılına dek başarıyla uygulandığı, fakat bu tarihten sonra saptanan politikadan taviz verilmek zorunda kaldığı ve tasfiye hareketinin tavsadığı ortadadır. Ayrıca işaret etmek gerekir ki, 1213'ü izleyen yıllar, peşinen saptanmış olan eshamı tasfiye politikasından kesinkes bir dönüş yapma biçimindeki uygulamalara sahne olmaktan ziyade, bir kararsızlık ve istikrarsızlık dönemi olmuştur. Gerçekten bu dönemde, eshamla ilgili kararlarda sık sık değişiklikler yapılmış ve bu kararsız politika nedeniyle uygulamada bazı sorunlarla karşılaşılıyordu. Nitekim, örneğin kişiler arası alım-satım konusunda bir ara birçok kimsenin tereddüte düştüğü ve alım-satım yaşayının geçerli mi yoksa kalkmış mı olduğunu tam kestiremediği günler olmuştuydu. Yasak olduğu halde, özel ellerden esham alanlara rastlanmaktaydı. Devletin kararlı bir tutumla bu işlemleri geçersiz sayması gerekirdi. Fakat, bu noktada da kararlı bir tutum izlenemiyor ve kişilerin

(27) KK, no 2 380, s. 6, 22 Ra 1213 tarihli ilm-ü-haber; Cevdet Maliye, no 15 399

Zecriyye eshamı her biri iki bin grş. faizli, elli tam sehimden oluşmaktaydı. Sehimler sekiz yıllık faize eşdeğer muaccele ile satılmaktaydı.

(28) Bu 1811 kisenin tamamı, daha önce İ.C.H. 'nce zabt edilmiş olup da, karar değişince satışa sunulan esham faizinden oluşmuyordu. Toplamın yalnız 860 kisesi daha önce zabt olunan eshama aitti. Geri kalan ise, yeni ihraç olunan eshamın faiziydi. Nitekim: Zabt olunan eshamın 500 kiseligi birinci partide, 360 kiseligi de ikinci partide satılmıştı. Yeni ihraç olunan Zecriyye Resmî eshamının faizi de 200 kiseydi. Bunlar dışında Zecriyye hâsîlatından 750 kise Emtia Gümrüğü'ne "ocaklık" adı altında tahsis olunmuş ve bu para üzerine yeni gümrük sehimleri çıkarılmıştı (KK, no 2 380, s. 24 deki 4 Ra 1214 tarihli ilm-ü-haber).

(29) A.g.d., s. 14 deki 27 L 1212 tarihli Hatt-ı Hümayun süreti ve aynı tarihli ilm-ü-haber.

Kişiler arası esham alım-satımının serbest bırakılmasında kadınları gelirsiz bırakmamak endişesi de etken olmuştur. Zira, kadınların mukataa satın almaları yasaktı ve ifade olunduğuna göre, tasarruflarını esham dışında yatıracakları bir alan da yoktu. Birçok kadın geçimini esham faizinden sağlar olmuştur: "...ancak nisvâna mukataa virilmesi öteden beru memnû'atdan olmağla, nisvân makulesi cihet-i âhar ile medâr-ı maaş tedârikinde âciz ve dermande olduklarına binâen..."

(30) Cevdet Maliye, no 18 049

Esham satışlarının yeniden yasaklanmasında, mukataa satışlarının durgunluğu da etken olmuştur (Bkz.: not 19)

mevki ve statülerine bakılarak bu işlemlerin bazıları özel emir ve izinlerle meşrulaştırılıyordu (31).

C- TİMAR SİSTEMİNİ İSLAH ÇALIŞMALARI VE BU NEDENLE İ.C.H. NE GİREN TİMAR VE ZEÂMET GELİRLERİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "Birinci grup" içinde yer alan gelir kalemlerinden bir diğeri de "Timar ve zeâmet hâsılatı ve iltizam bedeli akçeleri" idi.

Aşında; timar ve zeâmetlerle ilgili bir gelir kaleminin - yeni ve değişik de olsa - merkezi bir hazinenin (İ.C.H.) "bütçe" lerinde yer alması, ilk elde biraz garip görünür. Zira, Osmanlı Devleti'nin klâsik düzen ve döneminin esaslarına göre, timar ve zeâmet hâsılatı merkezi hazineye intikal etmez; bunlar, bazı yükümlülükler mukabili, mahallinde timar erbâbına tahsis olunmuş gelirlerdir. Bununla birlikte, XVII. yy dan itibaren timar sisteminin iyice yozlaştığı ve bu olaya koşut olarak merkezi hazinenin ek kaynak gereksiniminin de giderek arttığı ve bu nedenle, özellikle XVIII.yy dan sonra, timar alanlarının yavaş yavaş merkezi hazine gelirleri içine katılması eğiliminin kuvvetlendiği ve hatta fiilen böyle bir sürecin başlamış olduğu da ayrı bir gerçektir (32).

Ancak, herhangi bir timar veya zeâmet hâsılatının merkezi hazine gelirleri arasına katılabilmesi için, bunların "dirlik" olma nitelik ve özelliğinin sona erdirilmesi, diğer bir ifadeyle "havass-ı hümâyuna tashih" edilmeleri gerekmektedir. "Havass-ı hümâyuna tashih" olunan timar veya zeâmet, bir "mukataa" haline dönüşmüş olur ve artık hâsılatı diğer mukataa gelirleri gibi merkezi hazineye girerdi.

Timar veya zeâmetlikten "mukataa" ya dönüşme, pratikte iki aşamalı bir işlemdi. Önce, timar kanunları gereği, doğal yoldan (mirasçısız ölüm, vs) "mahlûl" olan ya da özel bir nedenle "mahlûl" addedilen timar veya zeâmet "mîrice zabt edilir" di. Merkezce el konan (sahiplerinden alınan) bu gibi dirliklerin ileride başka birine yine timar veya zeâmet olarak tevcih edilmeleri mümkündü. Bu durumda, dirliğin "mîrice zabtı" yalnız geçici bir süre için söz konusu oluyor demektir. Ama, eğer tevcih olunmaz ve "havass-ı hümâyuna tashih" edilirler ise, artık bunların timar veya zeâmet olma nitelikleri kesin olarak son bulmuş sayılır ve bundan böyle birer mukataa olarak merkezi hazine gelirleri arasına katılırlardı. O halde, sadece zabt olunmuş olma (birinci aşama) timar veya zeâmetin "dirlik" niteliğini sona erdirmiş sayılmaz ve bu geçici dönemde, bunların yine eskisi gibi timar-zeâmet biçiminde anılmalarına bir engel teşkil etmezdi.

Daha önceki dönemlerde münferit olaylar niteliğinde olan ve bir süre sonra genellikle başkalarına tevcihle sonuçlanan timar ve zeâmetlerin "mîrice zabtı" olayı, XVIII.yy içinde normalin boyutlarını aşmış ve genel bir eğilim haline gelmişti. Gerçekten, bu yüzyılda timar yoklamaları sıklaşmış ve bu yoklamalarda mevcut görünmeyen timar erbabının timar-zeâmetleri

(31) Cevdet Maliye, no 12 542

(32) Ö.L. Barkan, Timar, *İslam Ansiklopedisi*, s. 318

ellerinden alınmaya başlanmıştı (33). Bunun yanı sıra, timar kanunları uyarınca normal yoldan "mahfûl" olmuş birçok timar-zeâmeti de, yeniden tevcih etmemek üzere, zabt etme eğilimi kuvvet kazanmıştı. Bu arada, birçok dirlik sahibinin de kendi rızalarıyla timar veya zeâmetlerinden feragat ettikleri görülmekteydi (34). Bunlar genellikle, ellerindeki dirliklerin hâsılsız olduğunu ve dolayısıyla dirlik sahibi olmanın gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmelerinin artık olanaksızlaştığını ileri sürmekteydi. Bir kısım timar-zeâmet sahibi ise, timar-zeâmetlerinin mukataaya tahvilini ve arkadan kendilerine malikâne olarak tevcih olunmasını talep etmeye başlamıştı (35). Hem timar sahibinin arzusu yerine geldiği, hem de hazine müstefit olduğu için, timarın eski sahibine malikâne olarak satışı en çok rastlanılan bir uygulama biçimiydi. Devlet, timarların güncel ve gerçek hâsulat düzeylerini bilemediği için, bu satışlarda genellikle, timar sahibince önerilen fiyat, hazineye de kabul olunmak zorunda kalıyordu. Oysa, bu gelişmeler sonucunda:

- 1- Devletin askeri gücünün bir kısmı (timarlı süvariler) giderek tasfiye edilmiş oluyor; fakat bu arada, bu gücü ikame edecek ciddi düzenlemelere henüz gidilmiyordu. Üstelik, sıklaşan ve uzun süren savaşlar nedeniyle, devletin daha kuvvetli bir orduya olan gereksinimi artmıştı.
- 2- Öte yandan, timar sistemini böyle plansızca tasfiye etmenin hazineye sağladığı katkı ise, bu yoldan sağlanabilecek olana kıyasla tatminkâr olmaktan uzaktı. Mevcut potansiyelin değerlendirilebilmesi ve malikâne mukataaya dönüşen bu timar ve zeâmetlerin hazineye katkısının anlamlı bir düzeye ulaşabilmesi için, önce bunların gerçek hâsulatlarını araştırılması ve hazinenin, alıcıların önerdikleri fiyatları kabule mahkûm olmaması gerekmektedir.

Her ne kadar XVIII. yy daki genel eğilim ve uygulama timar sisteminin yavaş yavaş tasfiye edilmekte olduğunu göstermekteyse de, aslında devletin henüz bu konuda saptanmış kesin bir politikası yoktu. Nitekim, bir yandan timar sistemini tasfiyeye yönelik bu gibi uygulamalar olurken, öte yandan arada bir sistemi diriltip, yaşatacak bazı önlemlere başvurmaktan da geri kalmıyordu. Abdülhamid I zamanında çıkarılan ve alaybeylerinin atanmaları konusunda yeni hükümler getirerek timarlı sipahiliği ıslah amaçlayan timar kanunu bu önlemlere bir örnek teşkil eder (36).

Selim III tahta geçince, devrin düşünür ve idarecilerine devletin ana sorunları hakkındaki fikirlerini sormuştu. Padişaha rapor sunan çeşitli kişilerden biri olan Mehmed Şerif Efendi (defterdar) o zaman timar rejiminin artık işe yaramadığını dile getirmiş ve sistemin tasfiyesini önermişti. Ona

[33] Barkan, a.g.m., Başbakanlık Arşivi, Cevdet Timar tasnifi belgeler (Bu konuyla ilgili belge sayısı çok fazla olduğundan kayıt numaralarını kaydetmeyi gereksiz gördük)

[34] Cevdet Timar tasnifinde bu noktayı kanıtlayacak çok sayıda belge vardır. Bu belgelerin bir kısmı "EK TABLO: NOT 34" de listelenmiştir.

[35] Cevdet Timar, no 135 (11 Ra 1135); Cevdet Maliye no 16 807 (L 1149); Hatt-ı Hümayun, no 10 453 (1205)

[36] Tarih-i Cevdet, c. 2, s. 68, 251 ve c. 6, s. 46; Barkan, a.g.m., f.a., s. 329

EK TABLO: NOT (34)

KENDİ RIZALARI İLE TİMAR VEYA ZEÂMETİNİ
BIRAKANLARI GÖSTERİR BAZI BELGELERİN NUMARA
VE TARİHİ İLE BU DİRLİKLERİN BULUNDUKLARI
SANCAKLARI GÖSTERİR LİSTE
(Belgeler Cevdet Timar tasnifindedir)

BELGE NO	TARİH	TİMAR/ZEÂMET	SANCAK
4 532	1120	T	Tarsus
4 538	1120	T	Hud-ı Keyf
6 130	1121	T	Karahisar
6 131	1124	T	Ohri
7 805	1140	Z	Köstendil
4 519	1143	T	Konya
7 798	1145	T	Erzurum
7 799	1145	T	Mezistire
4 619	1146	T	Teke
7 800	1150	T	Delvine
7 833	1150	T	Delvine
7 836	1152	Z	Köstendil
6 140	1157	T	İşkodra
4 583	1162	T	Yanya
6 143	1163	T	Tercan/Erzurum
6 148	1168	Z	Paşa sancağı
7 806	1168	T	Amid sancağı
7 845	1172	T	Çorum
6 556	1173	Z	Karahisar-ı Sahib ve Bolu
7 832	1174	T	Şam
4 545	1177	T	Hamid
6 131	1177	T	Tırhala
4 594	1179	T	Erzincan
6 157	1179	T	Sivas
7 803	1179	T	Aydın
7 809	1179	T	Tortum
7 827	1179	T	Manteşe
4 586	1181	T	Teke
4 591	1182	T	Avlonya
4 165	1183	T	Sivas
4 168	1183	T	Bozok
6 170	1183	T	Kastamonu
4 539	1186	T	Sultanözü
7 810	1186	T	Erzurum
7 822	1186	T	Hüdâvendigâr
7 871	1188	T	Prizren
4 642	1189	Z	Semendre
4 627	1190	Z	Teke
4 536	1193	T	Selânik
4 617	1193	T	Saruhan
4 574	1194	T	Kütahya
4 581	1197	T	Köstendil
4 582	1197	T	Sivas
4 618	1197	T	Saruhan

4 650	1197	Z	Kütahya
4 537	1200	T	Bender
6 105	1200	T	Maras
4 540	1201	T	Mora
4 578	1202	T	Mora
6 106	1202	T	Kıbrıs
6 107	1202	T	Kıbrıs
4 588	1203	T	Rüha
7 841	1204	T	Bosnasaray
4 575	1205	T	Silietre
6 109	1213	T	Hüdâvendigâr
6 120	1229	T	Paşa sancağı
7 883	1235	—	Çanık
6 124	1238	Z	Aydın
4 518	1239	Z	Suğla
4 614	1241	T	Yanya
4 615	1241	T	Yanya

göre, "mahlûl" olan dirlikler tevcih olunmayıp, zabt olunmalı ve bunlardan sağlanacak hâsılatla askeri masraflar finanse edilmeliydi (37).

1206 (1791-92) da, Selim III de bir timar kanunu yayınladı (38). Bu kanun, sistemin tasfiyesini değil, ıslahını amaçlamaktaydı. Bir yıl sonra İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulunca, bu hazineye de timar sisteminin ıslahına yönelik görünen bazı görevler verildi.

İ.C.H. nin üstlendiği görevlerin biriyle 1206 tarihli timar kanununun bazı hükümleri arasında önemli bir bağlantı vardı. Daha açık bir ifadeyle, 1206 tarihli yasa ile getirilen bazı hükümlerin, pratikte anlam taşınması ancak İ.C.H. nin bu konudaki icraatı ile mümkün olacaktı. Şöyle ki:

Yükümlülüklerini yerine getirmeyen timar-zeâmet sahiplerince ileri sürülen birinci bahane dirliklerinin yeterli hâsılatla sahip olmadıydı. Bu gibileri tatmin etmenin çaresi, eklemelerle timarlarının hâsılatını yükseltmekti. Ne var ki, eski timar kanunları timarlarda "kılıç" adı verilen çekirdeğin parçalanmasına cevaz vermiyor ve dolayısıyla timarları gelişigüzel parçalayıp, eklemelerle hâsılatı timarların bu yoldan takviyesi mümkün olamıyordu. 1206 tarihli yasa, hâsılatı 500 gurusun altında olan timarlarda "kılıç" ların parçalanmasına izin vererek, bu engeli kaldırdı. Artık, hâsılatı timarların, ekleme ve birleştirilmelerle büyütülebilmesi olanaklı doğmuştu.

Ancak, bu hükmün pratikte anlam taşınması timarların yıllık gerçek hâsılatlarının bilinmesini gerektiriyordu. Herhangi bir timarın 500 grş luk sınırın altında ya da üzerinde hâsılatla sahip olduğu nasıl saptanacaktı? Bu konuda, yalnız timar sahiplerinin beyanıyla yetinmek doğru olmazdı. Üstelik, ortada kimsenin rağbet etmediği, çok sayıda sahipsiz timar da vardı. Timar

(37) Mehmed Şerif Efendi, Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütalâat, T.O.E.M., cüz 38, sene 7, s. 75-76

(38) Kanun metni için bkz.: Halil Nuri, a.g.y. (Bayezid Küt. no V-3 369/72), vrk 94-114; Tarih-i Cevdet, c. 5, s. 237-39; Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, s. 459-463

hâsılatlarıyla ilgili olarak, devletin elinde bulunan rakamlar ise, gerçeği yansıtmaktan uzak, yıllar öncesinin verileriydi (39).

Sorunun çözümü, yani timar-zeâmetlerin yıllık gerçek hâsılat düzeylerinin septanıp, bilinebilmesi için "mahlûl" olacak dirliklerin bir süre İ.C.H. ne zabt ve idare olunması kurulu getirildi. Bundan böyle, timar kanunları uyarınca "mahlûl" olacak (mirasçısız ölüm gibi) bir timar veya zeâmet yeni bir mülûzuma tevcih olunmadan önce en az bir yıllığına İ.C.H. ne zabt ve idare olunacak ve bu süre içerisinde timar-zeâmetin gerçek hâsılatı tebeyyün edecekti. Bu geçici sürenin hâsılatı "Mabeyn mahsulü" (ara mahsul) adıyla İ.C.H. ne girecekti. Bir yıl sonra timar-zeâmet yeniden tevcih olunduğunda, alan mülûzum artık hasılat "masârif-i seferiyyemize vefa itmez" biçiminde, itiraz edemeyecekti (40). İşte bu görev İ.C.H. ne "Mabeyn mahsulü" adı altında bir gelir sağlanmasına vesile oldu.

İ.C.H. kurulmadan önce Derya Kalemi timarları ile Humbaracı Ocağı timarları da Darbhâne tarafından zabt olunmuş bulunuyordu. Bunun nedeni, yakında Tersâne ve Kapukulu Ocakları'na yeni bir düzen verme arzusuydü (41). İ.C.H. kurulunca, bu timarların idaresi de yeni hazineye bağlandı.

İrâd-ı Cedid Hazinesi timarların zabt ve idaresiyle görevlendirildikten sonra, "bilâ veled fevt" (çocuksuz ölüm) sonucu "mahlûl" olan birçok timar-zeâmet yanında, "yetim timarları" ile "bî-hâsıl" (hâsılatızsız) olduğu ileri sürülen, yoklamalarda sahipleri zuhur etmediği için "bilâ-sahib" (sahipsiz) olarak işlem gören ve tevcihlerine kimse râğbet etmediği için ortada kalan her türlü timar-zeâmet bu hazinece zabt ve idare olunmaya başladı.

Zabt olunan timar ve zeâmetler, İrâd-ı Cedid Defterdarı'nca ya iltizama verilmekte ya da emâneten idare ettirilmekteydi. 1207-1211 arasına ait aşağıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere, iltizama verme, emânet usulünden daha yaygındı; fakat her geçen yıl, emânet usulünün iltizam aleyhine büyümesini sağlamıştı:

"Bütçe" dönemi	İltizam		Emânet		Toplam guruş
	guruş	%	guruş	%	
1207-09	666 074	87,12	98 462	12,87	764 536
1209-10	513 364	81,54	116 185,5	18,45	629 549,5
1210-11	336 959	68,66	153 758,5	31,33	490 717,5

[Kaynak: MAD no 3 920, s. 465-67, 494-96 ve 402-3 deki verilerden hareketle düzenlenmiştir.]

Saptamalarımıza göre, hicri 1207 yılında (1792-93) İ.C.H. ne zabt ve idare olunan, diğer bir ifadeyle bu hazinece iltizama verilen ya da emâneten

(39) Dirlik hasılatları "tahîr" adı verilen sayımlarla belirlenirdi. 15-16. yy larda otuz yılda bir yapılan bu sayımlar, daha sonraları ihmal edilmeye başlanmış ve dolayısıyla dirlik hasılatları, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen hâlâ bu eski sayım değerleri üzerinden işlem görür olmuştü.

(40) KK, no 2 380, s. 20-21 deki 26 Z 1207 tarihli ilm-ü-haber sureti. Krşl.: Bayezid Küt. yazma no V-3 369/72, vrk 161-162.

(41) Cevdet Timar, no 8 791 (27 Z 1206); Hatt-ı Hümayun, no 11 360 ve no 707.

Derya Kalemi timar ve zeâmetlerinin, daha önce Darbhâne'ce zabt edilmiş olduğuna, olay sonrası dönemine ait diğer belgelerde de değinilir: İ.C. kuruluş kanunu (KK, 2380); MAD, 3920, s. 21; KK 2380, s. 30

idare ettirilen timar-zeâmet sayısı 5 681 idi. 1208 de bunların sayısı 7 025 e yükselmiş, 1209 da ise 6 341 e düşmüştü. Bu dirliklerin çoğunu "defter yazı değeri" (timar-zeâmetlerin defterlerde kayıtlı eski hâsulat rakamları ki bunlar artık gerçekle ilgisi kalmamış "nominal" değerlerdi) on bin akçesinin altında bulunan küçük timarlar oluşturmaktaydı:

Yıl	Bilin- meyen	5.000 akçeden az	5.000-9.999 akçe arası	10.000-19.999 akçe arası	20.000-49.999 akçe arası	50.000 akçeden fazla	Toplam (Adet)
1207	116	2 664	2 064	653	177	7	5 681
%	(2,04)	(46,89)	(36,33)	(11,49)	(3,11)	(0,12)	(100)
1208	63	3 218	2 564	916	261	3	7 025
%	(0,89)	(45,80)	(36,49)	(13,03)	(3,71)	(0,04)	(100)
1209	—	3 164	2 175	780	220	2	6 341
%	(0)	(49,89)	(34,30)	(12,30)	(3,46)	(0,03)	(100)

[Kaynak: MAD no 3 920, s. 3-751 arasındaki verilerden çıkarılmıştır.]

Zabt olunan timarların İ.C.H. nce idaresi, bunların eski "yazı değerleri" ile gerçek hâsulatları arasında bir ilişki kalmamış olduğunu ortaya çıkardı. Nitekim, örneğin aynı bölgede ve aynı "yazı değeri" ne sahip iki ayrı timarın iltizam bedelleri, ya da emânete verilmişlerse yıllık hâsulatları, birbirinden çok farklı olabiliyordu (42). Bu arada, zabt edilmiş olan dirliklerinin büyük bölümü küçük olduğundan, İ.C. defterdarı'nın bunların hâsulatını toplatabilmesi de önemli bir sorundu. Bu nedenle timar-zeâmetler genellikle toplu halde (yirmisi, kırkı, yüzü, üç yüzü birarada) ve belirli kişilere iltizama veya emânete verilme yoluna gidilmekteydi. Örneğin 1209 yılında İ.C.H. nce zabt ve idare olunan 6 341 timar-zeâmetin üç binden fazlası yalnız yedi kişinin emânet veya iltizamına verilmiş durumdaydı (43). Bu açıdan, on yıl sonra da durum pek farklı değildi. Str. Dimitrov'un bir araştırmasına göre, 1219 da toplam 3 575 timar-zeâmetin 1974 ü (% 55) altı kişiye emânet ya da iltizama verilmiş durumdaydı. Geri kalan % 45 ise, 81 ayrı mültezim-memura verilmişti (44).

1207-1209 arasındaki ilk "bütçe yılı" nda, zabt olunup iltizama verilen ya da emâneten idare ettirilen dirliklerden İ.C.H. ne giren gelir 764 536 guruş oldu. Bu, "Yıllık normal gelir" in % 18,83 ünü oluşturmaktaydı. Fakat izleyen

(42) Örneğin Sugla'da: İltizam bedelleri 40 guruş olan timarların "yazı" değerleri iki ilâ beş bin akçe arasında değişiyordu. 8 242 akçe "yazı" su olan bir timar 25 grş'a, 3 000 akçe "yazı" su olan ise 35 grş'a iltizama veriliyordu. 400 guruşa iltizama verilen 3 450 akçelik timar varken, yine aynı bedelle iltizama verilen 24 200 akçelik zeâmet de vardı.

Menteşe'de ise 2 550 akçelik bir timar 32,5 grş'a, 4 600 akçeligi ise 18 grş'a iltizama verilmişti (Maliyeden Müdevver Defter, no 3 920, s. 12-13)

(43) Bu yedi kişi şunlardı: Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa, Bozok sancağı mutasarrıfı Cabbar-zâde Süleyman Bey, Canik muhassal ve Karahisar-ı Şarkı voyvodası Süleyman Ağa, Hâceğânden el-hac Memiş Efendi, Manisa mütesellimi Kara Osman-zâde el-hac Mehmed Ağa, Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa, Kara Osman-zâde el-hac Ömer Ağa.

(44) Str. Dimitrov, Les Timars et le "Nizâm-ı Cedit" selon le defter matricule des affermages de fiefs en 1804 et 1805 [V.P. Mutefcieva-Str. Dimitrov, Sur l'Etat du Système des Timars des XVIIe - XVIIIe ss, Sofia 1968, Académie Bulgare des Sciences], s. 50

yıllarda, hazinenin bu kalemden sağladığı gelir hem mutlak, hem de nisbi olarak azaldı (Bkz.: Tablo: XIII ve Tablo: XIV).

Zaman içinde, İ.C.H. nin timar-zemmet gelirlerindeki azalmanın önce "Mabeyn mahsuli"ndeki azalmadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim:

Bütçe yılı	Mabeyn mahsuli (guruş)	Diğer (guruş)	Toplam (guruş)
1207-09	827046	137490	764536
1209-10	366050,5	283499	629547
1210-11	209392	281325,5	490717,5
1211-12	109238,5	296908,5	406144,5
1212-13	50236	250080,5	306316,5
.....	.....	.....	.....
1215-16	?	(Bkz: not)	432122
1219-20	?	(Bkz: not)	377463,5

Not: Orjinal kayıtlardaki ifadeye bakılırsa "Toplam" rakamı "Diğer"e eşittir; yani bu yıllarda "mabeyn mahsuli" yoktur. Ama "mabeyn mahsuli"nin ayrıca belirtilmesi ihmal edilmiş de olabilir..

"Mabeyn mahsuli" adı altındaki gelirin azalması bir bakıma İ.C.H. nce zabt ve idare olunan toplam timar-zemmet sayısındaki azalmayı da ifade ediyordu. Nitekim, daha önce de işaret edildiği gibi, 1209 da İ.C.H. nce zabt ve idare olunan dirlik adedi 6 341 iken, 1219 da 3 565 e düşmüştü. Zabıt olunan timar-zemmet adedindeki böyle büyük oynamalar, kuşkusuz İ.C.H. ne bu kalemden giren gelirin düzeyini de etkilemekteydi. Ne var ki, bir yıldan diğerine zabıt olunan timar adedinde pek büyük oynamalar yoksa, hâsulat değişimini sadece timar adedine bağlamak doğru olmazdı. Zira bir kere, hem timarlar aynı büyüklükte değildi, hem de her birinin iltizam bedeli (emânet ise hâsulatı) bir yıldan diğerine büyük oynamalar göstermekteydi. Mevcut veriler, yıllar ilerledikçe iltizam bedellerine genellikle zam yapıldığını göstermektedir (45). O halde, bazı yıllar timar adedindeki azalmadan mütevellit hâsulat azalmaları (İ.C.H. ne giren hâsulat) iltizam bedellerine yapılan zamlarla (emânetse hâsulat artışıyla) telâfi edilmiş olmalıdır.

İrâd-ı Cedid Hazinesi timar ve zemmetlerin "zabıt ve idare" işini üzerine aldıktan sonra, çeşitli dirliklerin "mukataa" ya tahvili olaylarına yine rastlanmaktaydı (46). Hazine-i Âmire'ye gelir sağlayan bu olaylar, artık

[45] Timarların iltizama verimesi genellikle toplu halde olup, iltizam süreleri üç yıla kadar uzayabiliyordu. Fakat, herhangi bir timar üç yılına iltizama verildiğinde, her yıl için peşinen saptanan iltizam bedeli birbirinden genellikle farklı oluyordu ki, bu farklar ilerleyen yıla göre iltizam bedeline yapılan zammın göstergesiydi.

Örneğin Kütahya'da, El-hac Memiş Efendi'ye üç yılına iltizama verilen 145 adet dirliğin iltizam bedeli 30 000 guruş olup, bunun 5 000 grş'u ilk yılın, 7 500 grş'u ikinci yılın, 17 500 grş'u da üçüncü yılın iltizam bedelleri olarak saptanmıştı (MAD no. 3 920, s. 54).

İltizam bedelleri, genellikle peşinen tahsil olunmaz, hazine mütezzimden bir borç senedi alırdı.

[46] Hatt-ı Hümayun, no 12 396-A (9 B 1210); Hatt-ı Hümayun, no 12 396 (1210); HH, no 10 801 (1211); Cevdet Timar, no 2 109 (27 S 1214); Cevdet Timar, no 7 483 (S 1214); Cevdet Timar, no 8 608 (Za 1215); Cevdet Timar, no 7 596 (N 1215); Cevdet Timar, no 126 (B 1216)

yalnuz timar sistemine zarar vermekle kalmıyor, dolaylı olarak İ.C.H. de bundan etkileniyordu. Hem timar sisteminin tasfiyesini önlemek, hem Hazine-i Âmir'e'nin görünmez zararının önüne geçmek (mukataaya tahvil edilen timarlar çok düşük "mal" ve "muaccele" ile satılıyordu), hem de İ.C.H. nin kaybını önlemek amacıyla 7 Z 1217 (1 Nisan 1803) tarihli bir kararla timarların "havass-ı hümâyuna tashih" i kesin olarak yasaklandı (47). Zeâmetler için ise, kapı aralık bırakılmakla birlikte, sıkı koşullara bağlandı: Eğer bir zeâmetin mukataaya tahvili ve malikâne olarak satılması muhakkak isteniyorsa, İ.C. defterdarlığı önce o zeâmetin yıllık gerçek hâsılatını saptayacak ve buna göre bir "mal" (malikânede yıllık vergi) takdir edecekti. "Muaccele" ise, yıllık gerçek hâsılatın beş katından az olamayacaktı.

Derya Kalemî'ne kayıtlı ve İ.C.H. nce zabt olunmuş olan timarlardan bazıları da, bir ara verilen izin üzerine "havass-ı hümâyuna tashih" olunmuşlardı. Bu arada, söz konusu timarların bir kısmının sahibi de kara seferlerine iştirak edeceklerini ifade edip, timarlarının "eşkinici timarı" na tahvilini talep etmekteydi. Aslında böyle bir istek, bu tip timarların ihdâs nedenine aykırıydı. Dolayısıyla bu olaydan yararlanılarak 27 L 1218 (9 Şubat 1804) tarihli bir emirle, söz konusu dirliklerin denizcilikle ilgisiz kişilere tevcihinin yanlışlığı ve usulsüzlüğü vurgulandı gibi, bundan sonra "mukataa" ya dönüştürülmeleri de kesin olarak yasaklandı (48).

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "zabt u idaresinde" bulunan timar ve zeâmetlerin bir kısmı Levend Çiftliği "zabitân ve mütekâidinine tertib ve tahsis" olunmaktaydı. 1208 yılında bu amaçla ayrılan timar-zeâmet adedi 797 olup, bunların "yozu"larına göre sınıflaması şöyleydi:

5.000 akçeden az	5.000-9.999 akçe arası	10.000-19.999 akçe arası	20.000 akçeden yüksek	Toplam (adet)
200	331	217	49	797
% 25,09	% 41,53	% 27,22	% 6,14	% 100

(Kaynak: MAD no 3 920, s. 730-749)

Levend Çiftliği'ne tahsis olunan dirlikler genellikle büyük olanlar arasından seçilmekteydi. Yukarıdaki tablo bu durumu her ne kadar biraz yansıtmaktaysa da, pek belirgin biçimde ortaya koymaktan uzaktır. Durumu daha iyi görebilmek, ancak tahsis olunan dirliklerin, seçildikleri kendi grupları içindeki ağırlığına bakmakla mümkündür. Nitekim: Bu 797 dirlik, 1208 de İ.C.H. nin "zabt u idaresinde" bulunan toplam 7025 dirlik arasından seçilmişti. Seçim sırasında hâsılatı beş bin akçeden az timarların % 6,21 i (200/3218), 5000-9999 akçeliklerin % 12,90 ı (331/2564), 10000-19999 akçeliklerin % 23,68 i (217/916) ve 20000 akçeden yukarı olanların % 18,77 si (49/221) Levend Çiftliği'ne tahsis olunmuştu.

(47) K. Kepeci, no 2 380 (İrâd-ı Cedid Şürûn Defteri), s. 28

(48) Aynı defter, s. 30 (27 L 1218 tarihli ilm-ü-haber)

1219 (1804) yılında ise *Levend Çiftliği*'ne tahsis olunmuş bulunan dirlik adedi 903 idi. Bunların 60 tanesi yirmi bin akçeyi aşan zeâmetti (49).

X X X

İ.C.H. 1807 yılında lağvedildiği için, bu hazinece yürütülen genel mali politika ve bu arada timar sistemini yeniden düzenleme hareketi de yarım kalmış oldu. Dolayısıyla, sonucu alınmayan bir politika hakkında yorum yapmak ve kesin hüküm vermek pek kolay değildir. Bununla birlikte, daha önce gözden geçirilen bilgiler çerçevesinde, timar konusuyla ilgili olarak, şu noktaların açıkça saptanması mümkün olabilmektedir:

Görünüşe bakılırsa; İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulduğunda, bu hazineye timarlarla ilgili olarak verilen görev, timar rejiminin ıslahına yönelikti. Ancak, bu ıslah politikası, yalnız olmasa bile, eksik sayılabilecek bir teşhise dayandırılmıştı: Sanki tek sorun timarların hâsulat düzeyiydi. Yükümlülüğünü yerine getirmeyen timar sahibine devlet, ya hâsulatının yeterli düzeyde olduğunu ispat edecek, ya da timar sahibi gerçekten haklı ise, timarı takviye olunacaktı. İşte, İ.C.H. bu amaçla, yani gerçek hâsulat düzeylerini saptamak için, "mahûl" dirlikleri kendi "zabt u idaresine" almaya başlamıştı. Ancak bunlara, çeşitli nedenlerle zabt olunan çok sayıda küçük dirlik de eklenince, idareleri bir sorun oldu. Sonuç olarak İrâd-ı Cedid Defterdarı bunların çoğunu toplu halde iltizama vermekten başka çare bulamadı.

Ashında, timar sahipleri için tek sorun dirliklerinin hâsulat düzeyi değildi. Savaşlar artık timarlı sipahiler için câzip olmaktan uzaklaşmış ve bu arada "timarlı sipahilik ruhu" da ölmüştü. "Malikâneçilik" gibi daha rahat ve câzip geçim yolları mevcutken, artık birçok timar sahibi, dirliklerinin hâsulat düzeyi ne olursa olsun, sefer sorumluluğu yüklenmek ve savaşların türlü dertlerine bulaşmak istemiyordu. Nitekim, İ.C.H. nce zabt olunup, hâsulat düzeyleri açığa çıkan birçok dirliğin yeniden tevcihi aşamasında yeni sorunlar belirmeye başlamış ve artık hâsulatları bir sorun teşkil etmez diye düşünülürken, bunlar yine "tevcih kabul etmeyen" dirlikler diye bir grup oluşturarak İrâd-ı Cedid'in idaresinde kalmaya mahkûm olmuştu. Bu arada, zeâmetlerin havass-ı hümayuna katılmalarına izin verilmek zorunda da kalmıştı. Öte yandan, bazı timarları "tevcih kabul eder" hale getirmek amacıyla yapılan bazı eklemeler yüzünden, kaçınılmaz olarak, yama işlevi gören birtakım küçük dirlikler de tasfiye edilmek zorunda kalıyordu.

Zabt edilen dirliklerin toplu halde taşradaki belli kişilere iltizama verilmesi ise, ileride başka sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu sorunların başında mahalli idarecilerin merkez aleyhine güçlenmeleri gelir. Gerçekten, Mahmud II devrinde devlete sorun olacak birçok ismin, Selim devrindeki bu iltizamlardan yararlanarak güçlendiği kolayca izlenebilmektedir.

Sonuç olarak; timar sistemini ıslah hareketinin, geri dönüşün olanaksızlaştığı bir aşamaya rast geldiği ortadadır. Böyle bir dönemde tek çare, Defterdar Mehmed Şerif Efendi'nin de daha önce önerdiği gibi, timar sistemini tasfiye etmek, yani dirlikleri merkezi hazine gelirleri arasına katarak, merkezi orduyu timarlı süvarileri de ikame edecek biçimde kuvvetlendirmektir. Gerçi, İrâd-ı Cedid'in idaresinde bulunan bazı dirliklerin *Levend Çiftliği*'ne tahsis olunmasıyla bu yönde bir adım atılmıştı; ama bu, hem çok sınırlı bir uygulama, hem de timar sistemini isteyerek tasfiyenin bir parçası değildi.

[49] Str. Dimitrov, a.g.e., s. 47

Ancak, herşeye rağmen ve resmen amaçlanmadığı halde, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin bu politikasının, timar sisteminin tasfiyesine yardımcı olduğunu ileri sürmek de mümkündür. Çünkü, bazı terimlerin etkisinde kalmadan olaya bakıldığında görülür ki, aslında herhangi bir dirliğin "mukataa" ya dönüştürülerek Hazine-i Âmir'e'nin gelirleri arasına katılmasıyla, hâlâ "timar" diye anılıp, fakat iltizama konu teşkil ederek, İrâd-ı Cedid gelirleri arasına katılması arasında önemli bir fark yoktur. O halde, İrâd-ı Cedid'le birlikte "timar" adı altında bir çeşit yeni mukataaların türediğini de kabul etmek gerekir...

Timar politikasıyla ilgili olarak İrâd-ı Cedid'in en başarılı olduğu nokta ise, dirliklerin yok bahasına malikâne olarak özel ellere geçmesini önlemek olmuştur.

3- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN "İKİNCİ GRUP" GELİRLERİ:

A- ALKOLLÜ İÇKİ ÜRETİMİNİN SATIŞ AŞAMASINDA VERGİLENDİRİLMESİ: ZECRİYYE RESMİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "İkinci grup" gelirlerinin en önemlisini "Zecriyye resmi hâsılatı" teşkil eder.

"Zecriyye", alkollü içkilerden alınan eski bir vergi türüydü. Fakat, zaman zaman içki yasakları uygulanageldiği için, vergi de buna koşut olarak yürürlükten kaldırılmıştı. İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulunca, bu hazineye gelir temin etmek amacıyla 11 Ş 1207 (4 Nisan 1792) tarihli yeni bir "Zecriyye Rûsûmı Nizâmı" yayımlanarak (50),alkollü içkiler vergi kapsamına alındı.

İ.C.H. nin kuruluş kanununda, zecriyye resmi hâsılatının bu hazineye tahsis olunduğu hükme bağlanmıştı. Ancak, kanunda yalnız bu nokta belirtilmekle kalmamış, hazinenin üstleneceği görevleri başarabilmesinde, bu vergi hâsılatının önemli bir rolü bulunduğuna da dikkatler çekilmişti: İ.C.H. nin diğer gelir kalemleri anlamlı bir düzeye erişinceye dek, zecriyye resmi hâsılatı Hazine-i Âmir'e ve Darbhâne'ye ödenecek olan meblâğların (zabt edilen esham ve mukataalar nedeniyle...) karşılığını oluşturacaktı.

Bu açıdan bakıldığında, zecriyye resmi hâsılatı aslında İ.C.H. için diğer kurumlara aktarılacak dolaylı, ya da geçici bir gelir gibi görünmektedir. Zaten, İrâd-ı Cedid kanununa göre de İrâd-ı Cedid Defterdarı, elde edeceği zecriyye resmi hâsılatını hazineye hemen gelir kaydedemeyecek, önce bu gerekli ödemeleri yapacaktı... (Giderler kısmında görüleceği üzere, bu gibi kurallar pratikte pek geçerli olmadı).

Zecriyye Rûsûmı Nizâmı'na göre, vergi kapsamına alınan içkiler şarap, rakı ve benzeri ("hamr, arak ve emsâli müskirât") alkollü içkilerdi. Şarabın kıyye (veya vakiyye: 400 dirhem) sinden iki, rakı ve benzeri içkilerin kıyyesinden ise, dört pâre (para) "zecriyye resmi" tahsili öngörülmüştü.

(50) K. Kepeci, no 2 380, s. 6-8. Ayrıca bkz.: Cevdet Maliye, no 13 075

İlk bakışta resmin, rakı ve şarap üreticilerinden tahsil olunacağı zannedilebilir. Zira, nizamnâmede "her ne mahalde hamr ve arak ta'sîr ve takfir obnur ise" vergi alınacağı hükmü vardır. Ancak, nizamnâme titiz bir değerlendirilmeye tâbi tutulduğunda, üretime satış koşuluyla izin verildiği ve dolayısıyla asıl vergi yükümlüsünün satıcı olması gerektiği anlaşılır. "Totolojik" ve önemsiz görünen bu husus, şu nokta göz önüne alındığında önem kazanır: Gayri müslim halka, satış koşulu aranmaksızın, aile çapındaki tüketim düzeyinde kalmak koşuluyla üretim yapma hakkı verilmiştir. Bu küçük miktar, satış koşulu dışında bırakıldığı gibi, vergi kapsamı dışında da bırakılmıştır.

Zecriyye resminin yükümlüden yılda bir kere tahsil edilmesi esastı. Mükerrer vergilemeleri önlemek için, vergisini ödeyen yükümlüye bir "edâ tezkeresi" verilir. Bu belge verilirken, vergi tahsil memurları mahn ve verginin miktarını ayrıca kaydetmek zorundaydı. Bu kayıtlar ve ayrıca iskelelerdeki sıkı denetimlerle içki ve dolayısıyla vergi kaçakçılığı önlenmeye çalışılıyordu. Nizamnâmede özellikle belirtildiğine göre de, zecriyye resminin yürürlüğe girmesinden maksat, alkollü içkilerin ticaretine olan revacı azaltmak ve müslüman halkın içki kullanımını önlemektir...

Zecriyye resminin ülkedeki uygulamasını denetlemek ve tüm hâsılatı bir elde toplamak amacıyla İstanbul'da bir "Rüşimat-ı Hamr ve Arak Muhassıllığı" oluşturuldu. Muhassıllık "emâneten" idare olunmak üzere, o sıralar İstanbul Gümrük Emniyeti bulunan Hasan Efendi'ye verilmişti. Hasan Efendi, zecriyye resmini bölgelerin özelliklerini göz önüne alarak, farklı usullerle tahsil ettirmekteydi. Nitekim, bazı yerlerin vergisi "maktu" olarak saptanıp, tahsil olunurken, bazı yerlerde iltizam usulü uygulanmakta, diğer bazı bölgelere de "âmîl" ler gönderilip vergi emânet sistemiyle tahsil ettirilmekteydi.

Zecriyye resminin, her çeşit mültezime iltizama verilmesi yasaklanmıştı. Bu vergi, ancak re'âyâ kocabaşları eliyle, bölgenin ileri gelen kişilerine ilzam olunabilecekti. Diğer mültezimlerin ve âyanların kocabaşlara müdahale etmeleri yasaktı. Bu hükümlerden maksat, hem "demokratik" sayılabilecek bir yöntemle vergi hâsılatını randımanlı kılmak, hem de içki gibi böyle hassas bir maddeyle ilgili konulara herkesi buluşturmamaktı.

Çeşitli bölgelerden gelen ve "Zecriyye Muhassıllığı"nda bir araya toplanan tüm vergi hâsılatını, Zecriyye Muhassılı hemen İrâd-ı Cedid Defterdarı'na teslimle yükümlü değildi. Muhassıllık önce vergi tahsil masraflarını hesaplayıp, verginin net hâsılat miktarını çıkarmak durumundaydı. Net hâsılat, her on bin guruşa eriştiğinde, muhassıl tarafından İrâd-ı Cedid Defterdarlığı'na teslim edilecekti.

1207-1209 arasındaki ilk "bütçe yılı" nda İ.C.H. zecriyye resminden 1 486 136 guruş gelir elde etti. Bu, hazinenin "Yıllık normal geliri" nin % 36,60 ını oluşturmaktaydı (Bkz.: Tablo: XV ve Tablo: XVI). Bu oranla, zecriyye resmi ilk bütçe yılında İ.C.H. ne en büyük katkıyı sağlayan gelir kalemi oldu (Mukayese için ayrıca Tablo: XIII ve XIV e bkz.). İzleyen bütçe yılında ise, hâsılat daha düşük oldu (Burada ilk bütçe yılı rakamının 23 aylık olduğunu hatırlamak gerekir). Fakat, 1210-11 döneminden sonra hâsılat artmaya

başladı. 1212-1213 dönemine gelindiğinde ise, hâsılat büyük bir artışla 1,7 milyon guruşun üzerine sıçradı.

Zecriyye resmi hâsılatındaki bu olumlu gelişme, Ra 1213 (1798) de Zecriyye Resmî Mukataası üzerine esham çıkarılmasıyla sonuçlandı. "Zecriyye eshamı" elli tam sehinden oluşmaktaydı. Her sehmin yıllık "faiz" i iki bin guruşturdu. Sehimlerin "sekiz yıllık faiz hesabıyla" satışı kararlaştırıldı ki, böylece her bir sehmin satış fiyatı (muaccele) on altı bin guruş olarak saptanmış oldu. Sehimlerin tümünün satılması halinde, sekiz yüz bin guruşluk bir "muaccele" geliri elde edilecekti (51).

Zecriyye eshamı, diğer esham uygulamalarından farklı olarak, belli bir zümreye tahsis olunmuştu: Sehimleri ancak "mîlî-i selâse" diye anılan gayri müslim vatandaşlar satın alabilecekti. İleride "mahlûl" olacak sehimler de yine yalnız bu vatandaşların evlâtlarınca satın alınabilecekti. Zecriyye eshamının bu zümreye tahsisinin nedenini, zecriyye resminin esas itibariyle gayri müslim reâyâdan tahsil edilmesinde aramak gerekir. Böyle bir uygulamayla, bu vatandaşlar için kârlı bir yatırım alanı yaratılmış olmaktadır. Öte yandan, esham sahipleri ile vergi yükümlülerinin aynı zümreden olması, bir bakıma mukataanın kârlılığını da bir miktar garanti altına almış sayılabilir.

Zecriyye eshamından sağlanan hâsılat (muaccele geliri) Darbhâne'de toplanmaktaydı. Sehimlerin satış sırasında alınan "dellaliyye" resimleri ise Hazine-i Âmirî'ye girmekteydi. Dolayısıyla, bu eshamın ihracı İ.C.H. ne bir katkı sağlamadı. Tam tersine, bu esham çıkarılana dek İ.C.H. ne girmekte olan zecriyye resmi fazlası da artık bu hazineye girmez oldu. Bundan böyle Zecriyye Mukataası'nın kârı, "faiz" adı altında esham sahiplerine dağıtılmak gerekiyordu. Zecriyye eshamına sahip olanlar, yılda iki kere ilgili maliye bürosuna başvurup "sûret" alırlar, arkadan "Zecriyye Muhassılığı" na gidip "faiz" lerini tahsil ederlerdi.

Zecriyye eshamının ihdâsından sonra, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin zecriyye resmi hâsılatı doğal olarak bir miktar azalma gösterdi. Ancak, azalmanın yalnız yüz bin guruşu doğrudan bu eshamın ihdâs ve ihracı ile ilgiliydi (zecriyye eshamı her biri iki bin kise faizli yüz sehinden oluşuyordu). Azalışa etken olan bir diğer olay da, o ara yeni ihraç olunan diğer mukataa sehimleri faizleri için, zecriyye hâsılatından dolayı biçimde yapılan ödemeler (aktarmalar) di (Bkz.: Tablo: XVII, sütun 8) (52).

(51) A.g.d. s. 6 (22 Ra 1213 tarihli ilm-ü-haber gerhi); Cevdet Maliye, no 15 399 (Bkz. Y. Cezar, a.g.m., Toplum ve Bilim, sayı 12, s. 140-141 deki 9 no'lu belge)

(52) İ.C.H.'nden alınıp, satılan eshamın satış bedelleri (muaccele) İ.C.H.'ni ilgilendirmezdi. Satış Hazine-i Âmirî yapar, satışlardan elde ettiği geliri ya kendisi kullanır, ya da ileride kullanmak üzere Darbhâne'ye teslim ederdi. Özel kişilere satılan eshamın yıllık faizleri, ilgili mukataanın emirlerince ödenirdi...

Esham satışları nedeniyle İ.C.H.'nin "Esham faizi geliri" ve yeni ihraç olunan Zecriyye Eshamı nedeniyle "zecriyye resmi hâsılatı," doğal olarak azalmıştı. Fakat, esham satışlarının başlamasının İ.C.H.'nin gelirleri üzerindeki olumsuz etkisi bu kadarla kalmadı ve yeni ihraç olunan bazı sehimlerin faiz yükü de İ.C.H.'ne bindi. Şöyle ki: İstanbul Emtia Gümrüğü eshamı, diğer mukataalar eshamına göre, halkça daha çok tutulmaktaydı. Ancak, gümrük hâsılatı yeni sehimler ihracına olanak vermiyordu. Bunun üzerine, İstanbul Emtia Gümrüğü, Zecriyye Resmî hâsılatı ile desteklenmeye başladı ve zecriyye resmi hâsılatının bir miktarı bu gümrüğe "ocaklık" adı altında tahsis olundu. Böylece, İstanbul Emtia Gümrüğü adına yeni sehimlerin piyasaya sürülmesi mümkün oldu. Bu sehimlere ödenecek faizi aslında İ.C.H. ödemiş oluyordu (Bkz.: not 28).

İ.C.H. nin son yıllarında, zecriyye resmi bu hazineye 1,6 milyon gurus dolayında bir katkı sağlıyor ve "Mukataat faizleri"nden sonra, % 22,12 lik payıyla hazine gelirleri arasında ikinci önemli yeri işgâl ediyordu (Bkz.: Tablo: XV ve XVI).

TABLO: XV

İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN, HÂSILATI KENDİNE TAHSİS OLUNAN
ÇEŞİTLİ RESİMLERDEN SAĞLADIĞI GELİR (Gurus olarak)
(İ.C.H. nin ikinci grup gelirleri)

Yıllar	Zecriyye resmi	Pamuk resmi	Yapağı resmi	İstefidiye resmi	Kökboya, mazı ve tıftık
1207-08	634 684	—	10 266,5	68 499,5	5 006
1208-09	851 450,5	211 531,5	380 170	54 329,5	34 098,5
1207-09	1 486 136	211 531,5	390 438	122 829	39 104,5
1209-10	992 082,5	202 820	631 531	125 572,5	56 255
1210-11	1 286 167	364 043	552 474,5	52 213	56 247
1211-12	1 282 810	327 808	463 476	82 825	34 297,5
1212-13	1 721 456	316 782	543 363	127 750	44 434,5
.	.	.	.	.	.
1218-19	1 520 828,5	522 964	499 808	174 500	43 500
.	.	.	.	.	.
1219-20	1 608 850	507 042	509 444	93 000	57 023

TABLO: XVI

HÂSILATI İ.C.H. NE AİT ÇEŞİTLİ RESİMLERİN İ.C.H. NİN
"YILLIK NORMAL GELİR"İ İÇİNDEKİ PAYLARI (% OLARAK)

Yıllar	Zecriyye resmi	Pamuk resmi	Yapağı resmi	İstefidiye resmi	Kökboya, mazı ve tıftık
1207-09	36,60	5,21	9,61	3,02	0,96
1208-10	24,28	4,96	15,45	3,07	1,37
1210-11	27,27	7,84	11,89	1,12	1,21
1211-12	28,46	7,27	10,28	1,83	0,76
1212-13	33,67	6,19	10,63	2,49	0,86
.	.	.	.	.	.
1218-19	27,36	9,40	8,99	2,59	0,78
.	.	.	.	.	.
1219-20	22,12	6,98	7,01	1,28	0,78

B- PAMUK SATIŞLARININ VERGİLENDİRİLMESİ: PENBE RESMİ

İrâd-i Cedid Hazinesi'nin "İkinci grup" gelirleri arasında yer alan pamuk resmi, bu hazinenin kuruluşundan hemen önce yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuştu. Hazine kurulduğunda bir düzenlemeler henüz yerli yerine oturma-

maş olduğundan, Receb 1207 tarihli İrâd-ı Cedid kuruluş kanununda, pamuk resminin ancak 1208 yılından itibaren bu hazineye devredilebileceğine işaret olunmuştu. Dolayısıyla, İ.C.H. nin 1207 yılına ait aylık "bütçe" lerinde pamuk (penbe) resmi hâsulatına rastlanmaz (Bkz.: Tablo: XII).

Yeni düzenleme sürecinde, Pamuk ve Pamuk İpliği Resmi Mukataası (Mukataa-i resm-i mîrî-i penbe ve rişte-i penbe) malikâne olarak özel kişilere satılmış durumdaydı. Satış eski yıllarda yapılmıştı. Oysa, aradan geçen yıllar zarfında pamuk üretim ve ticareti fevkalâde gelişme göstermiş ve dolayısıyla pamuk eskisinden çok daha önemli bir vergi konusu teşkil eder olmuştü. Mukataanın malikâne olarak satılmış olması, hazinenin bu alandan sağlayacağı kazançları engellemekteydi. Malikânegiler ise, pamuk resminden umduklarının çok üzerinde ve rahat bir kâr sağlıyor ve hatta onların mülteziminin mültezimi bile hâsulatdan pay alabiliyordu. Buna rağmen malikânegilerin hazineye ödedikleri "mal" (yüklük vergi) hâif eski düzeydeydi ve "mal" la mukataanın hâsulatı arasındaki oran artık mâkul olmaktan çıkmıştı...

Hazine için yeni gelir kaynakları arayan günün defterdarı, pamuk resmi konusuna dikkatleri çekti. Defterdar, 18 Za 1206 (13 Temmuz 1792) tarihli takirinde, malikânegilerin devreden çıkarılarak mukataanın idaresini devletin üstlenmesini, vergi oranlarının yükseltilmesini ve verginin tüm bölgelere teşmil edilmesini önermekteydi (53).

Tahminlere göre, penbe resmi hâsulatı o sıralar 200 kise civarındaydı. Malikânegiler mukataayı 120 kiseye iltizama vermekteydiler. Mukataaya devletçe elkonur ve malikânegilerin hakkı olan 120 kise yine hazinece kendilerine verilmeye devam edilirse, ilk elde hazine 80 kiselik bir ek gelire kavuşmuş olurdu. Defterdar, vergi oranı da artırılınca toplam hâsulatın kısa sürede 300 kiseye erişeceğini tahmin etmekteydi. Verginin tüm ülkeye teşmilinden sonra ise, hâsulatın altı - yedi yüz kiseye (300-400 bin grş) ulaşabileceği sanılıyordu.

Defterdarın önerileri doğrultusunda hareket edilerek, 20 Ş 1207 (2 Nisan 1793) tarihinde bir "Penbe resmi nizâmı" yayımlanarak, mukataaya hazinece el kondu (54). Bu arada, bir vakiyye pamuktan iki akçe "resm-i mîrî-i penbe" alınırken, bir akçe zamla resim vakiyyede üç akçeye (veya bir pâre) yükseltildi. Pamuk ipliğinden ise, vakiyyede dört akçe alınırken altı akçeye (iki pâre) yükseltildi. Mukataanın adı da "İstanbul ve tevâbîi penbe resmi mukataası" olmaktan çıkarılıp, "Memâlik-i Mahrûse pamuk resmi mukataası"na dönüştürüldü. Böylece, daha önce vergi kapsamı dışında kalan Arabistan, Lazkiyye, İskenderun ve Adana gibi önemli pamuk üretim bölgeleri de vergi uygulama alanına dahil edilmiş oldu.

Vergi yükümlüsü, pamuk ve pamuk ipliğini pazar yerlerinde ya da iskelelerde (ihraç limanı) satacak olan kimseler (saticı) idi. Yapılan vergi zammının, satış fiyatlarına yansıtacağı düşünülmüştü. Yabancı tüccar pamağa büyük ilgi gösterdiğinden, zam nedeniyle fiyatlardaki artışın

(53) Cevdet Maliye, no 19 243 (18 Za 1206)

(54) KK, no 2380, s. 8-9; Cevdet Maliye, no 31 548

dışsatımı etkilemeyeceği umuluyor ve hatta yabancı tüccarın malı çok ucuza kapatageldiğine inanıldığından, ihraç fiyatlarındaki yükselişin ülke yararına da olacağı düşünülüyordu.

Vergi kaçakçılığını önlemek amacıyla sıkı önlemler öngörülerek "Penbe Resmî Nizâmı" na bu konuda bazı hükümler konmuştu: Vergisi ödenmemiş pamuk ya da pamuk ipliği yakalandığında, yükümlüden iki kat resim alınacaktı. Vergisini ödeyen yükümlülere bir "edâ tezkeresi" veriliyordu ki, bu tezkere malın ikinci kez vergilendirilmesini önlediği gibi, bir çeşit satış izin belgesi yerine de geçiyordu. Zira, vergisi ödenmemiş malın alım-satımı kesinlikle yasaktı.

Pamuk ve pamuk ipliği resmi hâsılatı İ.C.H. ne 1208 yılının on birinci ayından itibaren girmeye başladı. Şaban 1209 da "bütçe dönemi" sona erip, hazinenin ilk "bütçe" si çıkarıldığında, bu kalemden hazineye giren hâsılat ancak dokuz aylık bir döneme ait olup 211 531,5 guruştan ibaretti. Dönemin kısıtlına rağmen, öngörülen hâsılat düzeyine erişmişti. Ancak, 1209-10 mali yılının hâsılatı daha düşük düzeyde gerçekleşti. Bu düşmenin nedeni ya vergi yükümlüsünün tepkisinden kaynaklanıyor (vergide yerleşme dönemi) ya da üretimi etkileyen doğal nedenlerden ileri geliyordu. Nitekim, izleyen yıllarda vergi hâsılatı bir sıçramayla üç yüz bin guruşun üzerinde seyretmeye başladı (Bkz.: Tablo: XV). Mevcut verilerimize göre, 1215-16 ve 1219-20 mali yıllarının hâsılatı ise beş yüz bin guruşun üzerinde olmuştur (Bkz.: Aynı tablo).

1215-16 dan sonra vergi hâsılatında gözlenen bu önemli yükselmenin bir nedeni, bu tarihlerde kozalı pamuk ve pamuklu üretimin de "resm-i mîrî" kapsamına alınmasıdır. "Kozalı pamuk" için vergi, vakiyyede bir akçe olarak saptanmıştı (55). Pamuklu üretimdeki vergi ise, kumaşların cinsine göre ayrı ayrı belirlenmişti. Ege bölgesinde alınan resim, birim (top, çift...) başına genellikle iki akçeydi (56).

Pamuklu üretimin vergiye tâbi tutulması, tezgâh sahiplerini vergi yükümlüsü durumuna sokmuştu. Ancak, başlangıçta vergi koyucu, bu zümreyi hedef olarak seçmemiş, onlara kaçak pamuk satan kimseleri vergilendirmeyi amaçlamıştı. Ne var ki, tezgâh sahiplerine pamuk satanlar genellikle bölge pazarlarındaki küçük çocuk ve köylü kadınlardı. Bunlardan resim alınması pek zordu. Bunun üzerine, iç pazardaki bu gibi satışların vergilendirilmesinden vazgeçilmiş ve verginin, pamuğu satın alan tezgâh sahiplerinden, imalâttan sonra alınması yoluna gidilmişti (57).

"Kozalı pamuk" ve pamuklu üretim de "resm-i mîrî" ye tâbi olduktan sonra, pamuk hem hammadde hem de mamul madde olarak iki aşamalı bir vergilendirmeye mâruz kalmış oluyordu.

1215-16 dan sonra İ.C.H. nin penbe resmi hâsılatındaki artışın diğer bir nedenini de muhtemelen o sıralarda mukataanın eski malikâne mutasarrıflarının tamamen devreden çıkmış olması teşkil ediyordu (58).

(55) Cevdet Maliye, no 31 548 ve no 2 427

(56) KK, no 2 380, s. 9

(57) Aynı defter, s. 9; Cevdet İktisat, no 1 313 (3 Za 1212)

Pamuk resminin İ.C.H. nin "yıllık normal geliri" içindeki payı % 4,96 ilâ 9,40 arasında değişmiştir (Bkz.: Tablo: XVI).

C- YAPAĞI RESMİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulduktan sonra, bu hazineyi takviye edecek yeni gelir kaynakları aranırken, yapağın yararlanılabileceği görülmüş ve 18 Z 1208 (17 Temmuz 1794) tarihli bir kararla, diğer bazı maddelerle birlikte (tiftik, mazi, kökboya) yapağı satışları da "resm-i mîrî" isimli yeni bir vergiye tâbi tutulmuştu (59).

Yapağı eskiden beri "gümrük" resmine tâbi bir maddeydi. Halep, Şam, İzmir, Selânîk ve Bosna gibi yerlerle, Anadolu ve Rumeli sahillerindeki çeşitli iskelelerden dış ülkelere yapağı satılır ve tüccar yapağı için bir "gümrük" öderdi. Gümrüğü alınıp, dış ülkelere satılan yapağının yılda 150-200 bin kantar dolayında olduğu tahmin olunmaktaydı. Bu rakama göre, gümrük resmi dışında yapağın kıyye (vakiyye) sinden bir pârelik "resm-i mîrî" isimli yeni bir resim almırsa, hazine 400-500 kiselik yeni bir gelire kavuşabilecekti (1 kıyye = 1 okka = 400 dirhem = 1,283 kg; 1 kantar = 44 okka ya da vakiyye; 40 pâre = 1 guruş; 500 guruş = 1 kise) .

Bu düşünce ve hesaplara dayanılarak, 1208 yılı başından itibaren (Ağustos 1793) yürürlükte olduğu kabul edilmek koşuluyla (yeni vergi geçmişe şâmil oluyordu) "resm-i mîrî-i yapağı"yı tahsil etmeleri için ilgili yerlere tahsildarlar (eminler) gönderildi. Bu arada yapağı resmi için "Pamuk Resmî Nizâmı" örneğine göre hükümler getirildi: Yapağı resmi ülkenin her yerinde geçerli olacaktı. "Resm-i mîrî" yükümlüleri yapağı satıcılarıydı. Bunlara vergilerini ödemediğini gösterir birer "edâ tezkeresi/emîn tezkeresi" verilecekti. Bu belge ibraz edilmeden, müslüman ya da keferî tüccar, malı satın alamayacaktı. Eğer mal, her nasılsa satın alınmışsa, gemi ve ye yüklenmesine izin verilmeyecekti. Yapağı kaçırınlar yakalandığında, iki kat resim alınacaktı...

Yapağı resmiyle ilgili ilk kararlar böyle olmakla birlikte, aynı yıl içinde "Yapağı resmi nizâmı"nda değişiklik yapılarak, satış konusu olmayan yapağı da vergi kapsamına alınmak istendi. Bu amaçla, vergide üretim aşamasına kadar inildi. Böylece, başlangıçtaki duruma göre verginin hem kapsamı, hem de mahiyeti epeyce değişikliğe uğradı.

Yeni düzenlemeye göre, yapağı resmi kırkım sırasında tahsil olunacaktı: Kırkılan yapağı tartılacak ve üreticiden kıyye başına 1 pâre alınacaktı. Ancak, bu yöntem bazı sorunlar yarattı: Ülkenin her bölgesinde kırkım zamanı aynı değildi. Ayrıca, bazı bölgelerde yılda bir kere kırkım yapılırken, diğer yerlerde iki kez yapılabiliyordu. Verginin tahsil zamanını kırkım

(58) İ.C.H. nin ilk yıllarına ait "bütçe" lerinde "Resm-i Mîrî-i Penbe Mukataası faizlerinden irâd kayd olunan" biçimindeki ifade, 1215-16 "bütçe" sine "Penbe Resmî Mukataasının hâsılât ve bedel-i iltizamlarından irâd kayd olunan" biçimine dönüşmüştür.

(59) Maliyeden Müdevver Defter, no 3 920, s. 536

mevsimine göre ayarlamak da sorun olmaktadır. Öte yandan, bu yöntemde, yapağı ticareti yapanların ellerindeki mahn vergisinin ödenip, ödenmediğini saptamak da zorlaşmıştır...

Bu sorunlar üzerine, 1208 Mart (Şaban 1208/Mart 1794) ndan itibaren geçerli olmak üzere, yapağı resminin tahsilinde yeni bir yöntemde başvuruldu: Yapağı resmi, eskiden beri koyun ve keçilerden alınagelen "adet-i ağnam resmi" nin tahsili sırasında, bu resimle birlikte tahsil edilecekti (60). Bu yolun tercih edilmesinin nedeni "adet-i ağnam resmi" nin tahsili sırasında hayvan sayımı yapılmasıydı. Yapağı resmi tahsili için de bu sayımdan yararlanılacaktı. Ancak, bu yola gidilince yapağı resmi, bir satış vergisi olmaktan çıkıp, hayvan başına alınan bir "baş vergisi" ne dönüşmüş oldu. Yeni düzenleme sırasında keçi de vergi kapsamına alınmış, kuzu ve oğlak kapsam dışı bırakılmıştı. Koyun ve keçiden "resm-i yapağı ve kıl" adı altında 1 pâre alınmaktaydı.

Yeni biçimiyle "yapağı ve kıl resmi", "adet-i ağnam resmi" ne yapılan bir zamdan başka bir şey değildi. Aralarındaki en önemli fark, yapağı resminin İ.C.H. ne tahsis olunmuş bir vergi kalemi olmasıydı. Bu bakımdan, her iki resmin birbirine karıştırılmadan, ayrıca tahsili gerekiyordu. Adet-i ağnam mukataası olan bölgelerde yapağı ve kıl resminin tahsili de bunların mültezimlerine havale ediliyordu. Diğer bölgelerde ise resim, gönderilen özel memurlar eliyle tahsil olunmaktaydı.

Yapağı resmi hâsılatı İ.C.H. için önemli bir gelir kaynağı oluşturdu. Bu kalemden sağlanan hâsılat, hazinenin "ikinci grup" gelirleri içinde zecriyye resminden sonra ikinci sırayı almaktaydı (Bkz.: Tablo: XVI).

Yapağı resmi ile ilgili düzenlemeler hem hazinenin kuruluşundan sonraya rastladığı, hem de bu konuda bazı kararsızlıklar olduğu için ilk "bütçe" yılında hâsılat 390 438 grş da kaldı. Fakat, bu geçiş döneminden sonra yapağı resmi, hazinenin istikrarlı bir kalemi haline geldi ve hâsılat 500 000 grş dolaylarında gerçekleşmeye başladı (Bkz.: Tablo: XV).

İ.C.H. nin yapağı resmi hâsılat rakamlarının o yıllarda ülkede mevcut küçükbaş hayvan sayısının hesaplanmasına yardımcı olabileceğini de bu arada belirtmekte yarar var. Örneğin, 1219-1220 mali yılında İ.C.H. nin yapağı resmi hâsılatı 509 444 grş olduğuna göre, o yılıki vergiye tâbi hayvan sayısı 20 377 760 idi.

D- İSTEFİDYE RESMİ

"İstefidyе", genellikle Mora havalisindeki Balyabadre, Agriboz, İnebahtı ve Görđus (Korintos) gibi kazalarda yetişen küçük taneli bir cins üzümün adıdır. İ.C.H. kurulduktan sonra bu üzüm vergi kapsamına alınmış ve hâsılatı bu hazineye tahsis olunmuştu.

İstefidyе resmi, İ.C.H. nin gelirleri içinde önemli bir yer tutmazdı (Bkz.: Tablo: XV ve XVI).

Aşağıdaki tablo istefidyе resminin tahsil tarzını (emânet, iltizam, maktu) ve ilk yıllardaki hâsılat düzeyini göstermektedir:

(60) Aynı defter, s. 546 : "...her re's ağnâm ve keçiden yapağı ve kıl rûsûmu olarak sekiz senesi Martı ibtidâsından adet-i ağnâm ve keçi tahsil olundugu esnâda kuzu ve oğlakdan maadd..."

Yıllar	Maktu	Emânet	İhtizam	TOPLAM (ŞF)
1207	---	---	---	---
1208	35 000	38 816,5	---	73 816,5
1209	44 700	4 312,5	---	49 012,5
1207-1209 "Bütçe" rakamı.....				122 829
1209	11 800	38 772,5	---	50 572,5
1210	28 500	38 000	10 500	75 000
1209-1210 "Bütçe" rakamı.....				125 572,5
1210	21 500	3 088	---	24 588
1211	6 500	21 125	---	27 625
1210-11 "Bütçe" rakamı.....				52 213

(Kaynak: İrad-ı Cedid Hazinesi "Bütçe"leri)

E- MAZİ, KÖK BOYA VE TİFTİK RESİMLERİ

Bu resimlerin ihdâsı ve İ.C.H. ne tahsis olunmaları, daha önce gözden geçirilen yapığı resmi ile aynı zamana rastlar. 1208 yılı sonlarındaki düzenlemeye göre, bir kıyye tiftikten üç pâre, bir kıyye mazıdan bir pâre (üç akçe) ve bir kıyye kökboyadan iki akçe "resm-i mîrî" alınacaktı. Eskiden beri bu maddelerden alınagelen diğer resimler ise aynen kalmaktaydı.

Vergi, satış sırasında tahsil edilecek olup, yükümlüsü satıcılardı. Mahn alım-satımı, ancak vergisinin ödenmesi ile yasalık kazanacaktı. Vergisini ödeyenlere birer "edâ tezkeresi" verilecekti (61).

Ancak, bu ilk kararlar mazı ve kökboyanın mahiyeti hakkında kesin ve tam bir tanımlama getirmiş değildi. Vergi memurları, bunlara benzer diğer maddeler için uygulamada bazı sorunlarla karşılaşıyorlardı. Bu sorun ve tereddütler üzerine, İ.C. defterdarının tavsiyesiyle palamud da, mazı cinsinden olduğu gerekçesiyle "resm-i mîrî" kapsamına alındı ve vergisi kıyye başına bir pâre olarak belirlendi (62). Bu arada, Mora yöresinde üretilen "fes boyası"na da kökboya muamelesi yapılmış ve kıyyesinden iki akçe resim alınmaya geçilmişti. Fakat, daha sonra "fes boyası"nın kökboyasıyla bir tutulamayacağı ve daha değerli bir boya olduğu göz önüne alınarak resm-i mîrîsi on pâre (otuz akçe) ye yükseltildi (63). 1214 (1799-1800) yılında ise, bu yörelerin (Mora, Atina, Ağriboz) fes boyası "resm-i mîrîsi" maktu bir hale getirildi (64).

İ.C.H. nin son yıllarına doğru, söz konusu vergilerle ilgili bazı değişiklikler yapıldı ve Mart 1219 (1805) dan itibaren geçerli olmak üzere, kökboyanın "resm-i mîrî"si iki akçeden üç akçeye (veya bir pâre) yükseltildi. Mazıdan alınan resim ise aynen bırakılırken, mazı cinsinden sayılan palamud resmi 1/3 oranında azaltılarak kıyyede bir pâre olarak saptandı. Bu arada Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yörelerinde üretilen ve "alacehr" diye anılan boya da vergi kapsamına alınarak kıyyesine üç pâre "resm-i mîrî" kondu (65).

(61) A.g.d., s. 536

(62) A.g.d., s. 545

(63) A.g.d., s. 546

(64) A.g.d., s. 451

(65) A.g.d., s. 547

Son duruma göre, "resm-i mîrî" ye tâbi olan maddelerin adedi beş olmuştur: Tiftik, mazı, palamud, kökboya ve alacehr. Sayılarından ötürü bunlara "eşyay-ı hamse" denmekteydi.

"Eşyay-ı hamse" resimlerinin tahsili "emin" ler vasıtasıyla yapılmaktaydı. Eminler üretim bölgelerinde gider (özellikle İzmir ve Mora yöreleri) ve resimleri yerinde tahsil ederlerdi. Resimlerin tahsilinde bazen de gümrükçülerden yararlanılırdı. Örneğin bir ara, "eşyay-ı hamse" resimlerinin tahsili İstanbul Gümrüğü Emîni'ne havale olunmuş ve kendisinden gümrük resimlerinin tahsili sırasında "resm-i mîrî" leri de ayrıca tahsil ettirip İ.C.H. ne göndermesi istenmişti (66).

Bu resimler İ.C.H. ne yılda ortalama 40-50 bin gürüş dolaylarında bir gelir sağlamaktaydı. Bu hâsılat düzeyiyle, hazinenin en küçük gelir kalemini teşkil ederlerdi. İ.C.H. nin "yıllık normal gelir"i içindeki payları % 1,37 nin üzerine çıkamamış ve genellikle % 1 in altında seyretmişti (Bkz.: Tablo: XVI ve XVI).

B- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ GİDERLERİ

1- GENEL OLARAK GİDERLERİN MAHİYETİ VE GRUPLANDIRILMASI

Daha önce de değinildiği üzere, İrâd-ı Cedid Hazinesi aslında çeşitli olağan ve câri giderleri finanse etmek amacıyla kurulmuş, sıradan bir "masraf hazinesi" değildi. Hazinenin temel işlevi, kendisine tahsis olunan gelirlerle malikâne-esham sistemini tasfiyeye ve timar rejimini ıslaha çalışmak, öte yandan da muhtemel savaşlar için bir ihtiyat fonu oluşturmaktı.

Ancak, bu temel işlevi yerine getirirken İ.C.H. kasasına giren gelirin bir kısmını diğer mali kurum ve kişilere transfer etmek durumunda kalıyordu ki, bu işlemlerin İrâd-ı Cedid "bütçe"lerinde bir masraf kalemi olarak gösterilmeleri gerekiyordu. Hazinenin birinci gider grubunu işte bu çeşit ödemeler oluşturmaktaydı.

İrâd-ı Cedid kuruluş yasasında, yeni hazinenin yalnız bu tip ödemeleri yapacağı ve bu arada İrâd-ı Cedid Defterdarı ve maiyetindeki bazı memurların maaşlarının da bu hazinece ödeneceği belirtilmekteydi. Yasa, Hazine-i Âmir'e'ce finanse olunan masrafların yine Hazine-i Âmir'e'ce karşılanacağına da özel olarak dikkatleri çekmişti. Fakat bu arada "nizamât-ı cedide" (yeni düzenlemeler) nedeniyle Humbaracı, Lağamcı ve Topçu Ocakları masraflarının eskiye kıyasla arttığına, "Kalyoncu askerleri" ne yeni bir biçim verilmek üzere harekete geçildiğine ve de "Muallem Asker" adı altında yeni birlikler ihdâs olunduğuna işaret olunarak, eğer bu düzenlemeler nedeniyle yeni masraf artışları olursa ve ileride sefer masrafları

[66] A.g.d., s. 547: "...eşyây-ı mezkûrenin gümrükleri tahsil olunduğu hinde iktiza iden resimleri dahi ber vech-i emânet gümrük emîni Hasan Ağa ma'rifetiyle tahkiyk ve tahsil olunub hâsılatı defterleriyle maan İrâd-ı Cedid'e teslim olunmak üzere..."

Gümrüklerde, resmin kantar (44 vakiyye) üzerinden tahsil olunduğunu da bu arada belirtelim: Örneğin, 1 İstanbul kantarı palamuddan 15 akçe "resm-i mîrî" alınır (Aynı defter, s. 547,548).

Tablo XVII
İRÂD-İ CEMİD HAZİNESİ GİDERLERİNİN
GİDERİN CİMSİNE GÖRE DOKÜMÜ
(Güncel olarak)

MAJL YILLAR (Şubat başından Riceb sonuna)	Hazine-i Amire ye ödenen		Derbhane-i Amire ye ödenen			Nizam-ı Caded askerinin maaş ve tayinatları	Devanına se- karlarının maaş ve tayinatları	Satılan se- ham faizle- rine ödenen	İmar ve imar giderleri	Ülke-i İnce askarı gi- derleri	Çeşitli gi- derleri	Toplam giderler
	Mülk mukataa- ların muaccela bedelleri	I.C.H. nese zabitlerinin mahlül seba- mis muaccela bedelleri	Mahlül olup I.C.H. nese zabit ödülen harameyn mukataatı ve ehemmiyat muaccela be- delleri	Mukataat	Etilam							
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
1207-1209	1.090.932	338.212,5	251.867,5	17.250	149.325	104.256,5	592.120	—	—	—	223.250	2.706.919
1209-1210	517.215,5	230.249,5	63.570	9.000	105.937,5	254.105,5	494.984,5	—	787.475	410.000	80.221,5	2.953.169
1210-1211	472.122	3.843,5	233.780	71.750	35.156	694.357	527.069,5	—	91.204,5	—	913.431,5	2.544.741,5
1211-1212	432.778,5	481.645	—	—	35.000	280.580	1.069.487 (3)	—	246.687	4.028.338	478.810	7.136.783,5
1212-1213	← 581.584	←	← 98.440	←	← 16.125	299.161,5	1.343.336,5 (4)	—	233.626,5	7.649.817	630.500	10.815.949
1213-1214	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	7.282.930
1214-1215	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	4.619.234
1215-1216	← 476.023	←	← 13.937,5	←	← 122.285,5	819.094,5	296.283	821.425	430.587,5	4.189.257	80.323,5	7.248.208,5
1216-1217	←	←	← 490.000 (1)	←	←	(1.034.000)	(538.000)	(1.016.000)	— (*)	(1.217.000)	(1.417.000) (6)	5.732.330
1217-1218	←	←	← 899.000	←	←	(1.349.000)	(338.000)	(1.016.000)	— (*)	(177.500)	(885.000) (8)	4.633.834,5
1218-1219	←	←	← 1.291.500 (1)	←	←	(2.407.000)	(376.000) (5)	(1.316.000)	375.000	(1.654.000)	—	6.326.214,5
1219-1220	314.748	219.541,5	←	439.887,5	208.148	1.930.841,5 (2)	—	833.196	101.500	318.917,5 (2)	118.448,5	4.472.841,5
1220-1221	←	←	← 793.000 (1)	←	←	(4.898.000)	—	(1.246.000)	(476.500)	—	(82.500)	7.428.385,5

AÇIKLAMA: Rakamlar içindeki rakamlar yuvarlaklaştırılmış rakamlardır. Bu rakamlar MAJL 2999, s. 759 ve devamındaki yillik sayı "İnce" ardeni alimre olup, kesenler tarafından tabii-
muaccela yerleştirilmiştir. Özel "bânc" birde kesenler tarafından olan kısım yuvarlaklaştırılmıştır. 300 grama
1 kavaze eder. Bu durumda yuvarlaklaştırılmış rakamlara eklenilecek 30 yıllık süre 490 gr
olabilir demektir. Örneğin 1216-17 döneminde alt 490.000 gr/30 yıllık değeri 490.000 + 490.490
aralığında bir yerdedir.

NOTLAR: (1) Bahasılmayan devlet ve vevâdâtırlığı her-şey bedel-i ferag olarak tahsin mah-
lâğında bu toplama dahildir.
(2) Bu rakam sadece Levend Çiftliği ve Değirler katederinde bulunan "Mülk" adı al-
mânetinde askerlerin maaş, tayinat ve sâde, Toprak ve arazi gelirleri tahsisatları ve bu bu-
na katılmayan toplam 2.347.539 grama alır. Tabiiyatında topçu ve askerleri aralı değeri gelir-
ler sübi "bânc" ayrıntıda ayrı ayrı olarak (M. m. 31, 321) husus katılmadan ayrı ayrı
rak (sâlm 30' da: 318.937,5 gr) gösterilmiştir. Özel "bânc" herde ise (MAJL 3020, s.

758) böyle bir ayrıntı yapılmaz ve "Levend Çiftliği ve Değirler" adıyla ve imarı mah-
lâğı referat ve tahsisatın maaş ve sâde ve sâde bedellerinde ocaklarına öde-
ye göre gösterilir: 4.698.000 grama alınır. Başucunda her kayıt dâhilinde, 1228-21 yıl rakamı
için de 14.896.000 gralı ayrı ayrı bir kavaze eder.
(3) Devanına-ı hâmedden gâhibiye sâde ve referatından ayrıntı ve sâde ve sâde
kuvâyetü bâdularını herde olan mukataat fâilinden ödenen 544.497 gr + oca-
ya atılardan katılmayan merdâne ve katılımlı sâde-i bâdularından katılmayan merdâne öde-
nen 523.000 gr + 1.068.487 gr.
(4) Önce İnce, net (2) Cadedde rakam: 321.811,5 + Cadedde rakamlardan katılmayan merdâne
bânc 490.325 + 325.000 + 1.343.336,5 gr.
(5) Cadedde rakamı ve öde-
(6) Bilimsel olarak her kesim maaş ve imar giderleri tahsisatlarıdır.
(7) Çeşitli giderlerin her kesim maaş ve imar giderleri tahsisatlarıdır.

ortaya çıkarsa, İ.C.H.'nin "Mîrî Hazine" (Hazine-i Âmire) ye yardımcı olması gerektiği de hükme bağlanmıştı. Bu hükmün istismar konusu olmaması, yani her çeşit masrafın yeni hazineye yüklenme yolunun açılmaması için yasa, İrâd-ı Cedid'e yüklenecek masrafların muhakkak "askeri" nitelikte olmasını şart koşmuştu.

Ancak, kuruluşunun üzerinden henüz bir yıl geçmeden, bu hükme dayanılarak Nizâm-ı Cedid ve donanma askerleriyle ilgili bazı masrafları finanse etme görevi İ.C.H.'ne verildi. İleriki yıllarda ise, isyan ve savaş gibi olaylar nedeniyle olağandışı bazı askeri masraflar ortaya çıkınca, İ.C.H. bu çeşit giderlerin karşılanmasına da katıldı. Böylece, İ.C.H.'nin masraf kalemleri ön hesapların aksine, giderek çoğaldı ve çeşitlendi.

Tablo: XVII de İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce yapılan çeşitli giderlerin, yıllar itibariyle bir dökümü verilmiştir.

İrâd-ı Cedid Hazinesi giderleri şu biçimde gruplandı, incelenebilir:

1- Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye yapılan ödemeler:

- a) Zabt edilen malikâne mukataalar için (Bk. Tablo: XVII de sütun 1 ve 3)
- b) Zabt edilen esham için (Aynı tablo, sütun 2 ve 4)

2- Esham alımı ve satışı nedeniyle ortaya çıkan ödemeler:

- a) Esham alımı için (Tablo XVII, sütun 5)
- b) Esham satımı için (sütun 8)

3- Asker maaş ve tayinatları için ödemeler:

- a) Nizâm-ı Cedid askeri için yapılan ödemeler (sütun 6)
- b) Donanma askerleri için yapılan giderler (sütun 7)

4- İnşa ve imar giderleri (sütun 9)

5- Olağandışı askeri giderler (sütun 10)

6- Çeşitli giderler (Tablo XVII, sütun 11. Aşağıda bu grup giderler üzerinde ayrıca durmaya gerek görülmemiştir)

2- HAZİNE-İ ÂMİRE VE DARBHÂNE'YE YAPILAN ÖDEMELER

A- ZABT EDİLEN MALİKÂNE MUKATAALAR İÇİN YAPILAN ÖDEMELER

İ.C.H.'ne malikâne mukataaları tasfiye görevi verilmişti. Bu amaçla İ.C.H. "mahlûl" olacak belli büyüklükteki "mîrî" veya "haremeyn" cinsinden malikâne mukataaları (ya da hisselerini) zabt edip, kendi idaresine alacaktı.

Hazine-i Âmire'ye bağlı mukataalar "mîrî" sıfatıyla belirlenirdi. "Haremeyn mukataaları" ise, bir çeşit vakıf mukataa olup (Ashında "Haremeyn evkafı mukataatı" demek gerekir), bunların idareleri bir süre önce Darbhâne'ye bağlanmıştı. İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce zabt edilecek olan mukataaların bu özelliği, yeni hazinenin hem Hazine-i Âmire'ye, hem de Darbhâne'ye karşı bazı yükümlülükler üstlenmesine neden oldu: Zabt edilen mukataanın yıllık "faiz"i İ.C.H.'ne ait olacak, fakat İ.C.H. bu "faiz" in beş katını, mukataanın cinsine göre ilgili kuruma "muaccele" olarak ödeyecekti. Bu ödemeden maksat, zabt edilen mukataalar yeniden satılmayacakları için, Hazine-i Âmire ve Darbhâne'nin yoksun kalacakları geliri telâfi etmektir. İ.C.H. bu ödemeleri, kendisine tahsis olunan diğer kaynaklardan sağlayacağı gelirlerle gerçekleştirecekti. Ödeme, her mukataa veya hisse için bir

kereliğine olacağı ve "faiz"ler de İ.C.H.'ne kalacağı için, yıllar ilerledikçe bu ödemeler daha da kolaylaşacaktı. Uzun vâdede ise, zabt edilecek mükataata kalmayacak ve dolayısıyla bu ödemeler de bitmiş olacaktı. Böylece zamanla "faiz" ler, İ.C.H. için net bir kazanç hâline gelmiş olacaktı. Bu ise, belli bir süreç içerisinde malikâne mukataaların tasfiyesinden, diğer bir ifadeyle, hazine nâmına yeniden kazanılmasından başka bir şey değildi...

Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye ilk "muaccele" ödemeleri 1207 yılı sonlarında başladı. Zabt edilen mukataanın (ya da hissenin) yıllık "faiz" i her ne ise beşe çarpılıyor ve ona göre ödeme yapıyordu. Fakat, mîrî mukataalar için bu uygulama uzun sürmedi ve 1208 yılı C.âhir ayı başından (Ocak 1794) itibaren geçerli olmak üzere ödemelerde "maktu usûl" kabul edildi. Ancak, haremeyn mukataaları için, ilk alınan kararda değişiklik yapılmadı ve Darbhâne'ye ödemeler yine "faiz" in beş katı olarak devam etti.

Mîrî mukataalar için "maktu usûl" e geçiş yapılırken, 29 C. evvel 1207-29 C. evvel 1208 arasında, yani bir yıl içinde mahlûl olup zabt edilen mîrî mukataaların "faiz"leri toplamı hesaplanmış ve bunun 94 424,5 guruş ettiği görülmüştü. Bunun beş katı 472 123 guruş tutmaktaydı. Bu rakam, ileriki yıllar için Hazine-i Âmire'ye ödenecek sabit bir muaccele miktarı olarak kabul edildi. Artık mahlûlâtın hangi düzeyde gerçekleştiğine bakılmayacak ve muaccele "maktu" ödenecekti (67). Ödemelerin aylık yapılması ilkesi de benimsenmişti ki, bu durumda her ay ödenecek muaccele 39 343,5 grş 14 akçe olmaktaydı (68).

Maktu muaccelenin hesaplanmasında esas alınan dönem, bir başlangıç yılı olması nedeniyle, bundan sonraki yıllarda gerçekleşecek mahlûlât düzeyini temsil etmekten uzaktı. Bu bakımdan, gerçek usûlle karşılaştırıldığında, maktu usûlün ileride hazinelerden biri aleyhine olacağı kaçınılmazdı... Maktu usûle geçişin nedenleri hakkında belgelere bir şey yansımamış olduğundan, bu noktanın peşinen göz önüne alınıp alınmadığı konusunda bir şey söylenemez. Bu usûlün, pratik olduğu için benimsendiğini ileri sürmek de mümkün görünmemektedir. Zira, gerçekçi usûl de, mahlûlât faizlerini beşe çarpmaya dayanan basit bir işlemle ibâretti.

Gerçekçi usûlle ödenecek muaccele miktarlarını hesaplayabilmek ve sonucu maktu muaccelerle karşılaştırabilmek, ancak her yıl mahlûl olup zabt edilen mîrî mukataat faizlerinin bilinmesiyle mümkündür. Bu veriler ise elde hazır olarak yoktur; fakat dolaylı yollardan ve belli bir hata payıyla, hazinenin ilk yılları için, ödenmesi gereken gerçek muaccele miktarları yine de hesaplanabilir (69). Bu hesapların sonucu, maktu usûle geçilmekle, İ.C.H. 'nin lehine hareket edildiğini ortaya koymaktadır. Bu durumda, Hazine-i Âmire'nin maktu usûlü kabullenmesinin tek nedeni olarak geriye "istikrar" unsuru kalmaktadır: İ.C.H. 'nce ödenecek sabit muacceler, Hazine-i Âmire için belli giderlere karşılık sayılacak ve böylece bunların finansmanı garanti altına alınmış olacaktı.

(67) KK, no 2 380, s. 11-12. Krşl.: Bayezid Küt. yazma, no V-3369/72, vrk 162-163.

(68) Aylık muaccele taksitlerinin düzenli ve sürekli ödenemediği, bazen üç dört ve hatta beş ayda bir toplu ödeme yapılmak durumunda kalındığı "aylık bütçe" lerden anlaşılmaktadır.

(69) Mîrî mukataat faizleri, toplam mukataat faizlerinden (Tablo: XIII de bunlar var) haremeyn mukataatı faizlerinin çıkarılmasıyla bulunur. Haremeyn mukataatı faizlerini bulmak için ise, haremeyn mukataaları için ödenen muaccele tutarlarının (Tablo: XVII, sütun 7 de bunlar var) beşte birini bulmak gerekir.

Maktu muaccele miktarı yılda 472 123 guruş olarak belirlendiği sırada, İ.C.H.'nin mukataaları zabt etme sınırı on kise olarak saptanmıştı. 27 Şevval 1212 (14 Nisan 1798) de bu sınır otuz kiseye yükseltildi (70). Bu durumda, İ.C.H.'nin her yıl zabt edeceği mukataa miktarı teorik olarak azalacaktı. Bu gerekçeyle, Hazine-i Âmire'ye ödenecek muaccele miktarı yeniden gözden geçirildi ve eskisinin 1/3 ü düzeyine indirildi. Artık mîrî mukataa faizleri için her yıl 157 374 guruş ödenecekti ki, bunun aylığı 13 114,5 guruş tutmaktaydı.

Otuz kiselik zabt etme sınırı 21 Ra 1214 (23 Ağustos 1799) de yirmi kiseye indirildi. Buna koşut olarak, maktu muaccele miktarı da yeniden ayarlandı, bu kez yıllığı 314 748 guruşa çıkarıldı; aylık taksitler ise 26 229 guruş olacaktı (71).

Mîrî mukataat muacceleleri altı yıl bu miktar üzerinden ödendikten sonra, 20 Za 1220 (9 Şubat 1806) de zabt etme sınırı yeniden otuz kiseye çıkarılınca, maktu muaccele de yine 157 374 guruşa indirildi (72). İ.C.H.'nin lâğvına kadar bu miktar geçerli kaldı.

Tablo: XVII de İ.C.H.'nce Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye ödenmiş olan mukataat muaccelelerinin "bütçe" lerdən çıkarılan bir dökümü verilmiştir (sütun 1 ve 3). Fakat, hem bazı yılların "bütçe"leri bulunmadığından, hem de bazı rakamlar müstakil olmadığından, tablonun söz konusu sütunları tatminkâr olmaktan uzaktır. Ancak, mîrî mukataat muacceleleri için (sütun 1), maktu usûl uygulandığına göre, tablodaki eksiklikler biraz olsun giderilebilir. Nitekim aşağıdaki verilerin, Tablo: XVII deki sütun 1'in yerine ikamesi mümkündür:

Yıllar(1)	Hazine-i Âmire'ye ödenen mîrî mukataat muacceleleri (Grş)
1208-09	1 030 933(2)
1209-10	472 123
1210-11	472 123
1211-12	472 123
1212-13	236 061(3)
1213-14	209 832(4)
1214-15	314 748

Mîrî mukataat faizleri bulunduktan sonra, serideki bir yıldan diğerine olan artışlar hesaplanarak, yıllık mahlûlât düzeyine varılır. Bunların beşle çarpılmasıyla ödemesi gereken mîrî mukataat muaccele rakamlarına erişilir...

Yalnız, böyle bir hesaplama yönteminin bazı sakıncaları olabilir: İ.C.H.'nin mukataat faiz gelirinin tamamı, ilgili kurumlara muacceleleri ödenmiş olan faiz olmayabilir, ya da bazı nedenlerden ötürü yıllık faiz gelirleriyle, ödenen muacceleler arasında bir koşutluk bulunmayabilir (ödeme gecikmeleri dışında). Daha somut ifade etmek gerekirse: 1- İ.C.H.'nin zabt u idaresinde bulunan ve bu hazineye faiz sağlayan mukataaların tamamı "mahlûl" den zabt edilmeyip, bunların bir kısmı kuruluş sırasında muaccelesiz İ.C.'e devredilmiş mukataa olabilir; 2- İ.C.H.'nin zabt u idaresinde bulunan bazı mukataaların "mal"larına zaman içinde herhangi bir zam yapılmış ise, faiz gelirindeki bir yıldan diğerine olan değişimler muaccele ödemelerine tekâbütl etmez (Çünkü farklar mahlûlât düzeyini ifade etmez).

(70) KK, no 2 380, s. 24

(71) Aynı defter, s. 24, 25

(72) Aynı defter, s. 34; Hatt-ı Hümayun, no 12 054

1215-16	.....	314 748
1216-17	.....	314 748
1217-18	.....	314 748
1218-19	.....	314 748
1219-20	.....	314 748
1220-21	.....	209 832(5)

Notlar:

- (1) İ.C.H. "bütçe" döneminin Şaban-Receb arası kapsadığı hatırlanmalıdır.
- (2) Bunun bir kısmı gerçekçi usülle, bir kısmı da maktuen ödenmiş olup Tablo: XVII den aynen alınmıştır.
- (3) Üç aylığı 39 343,5, dokuz aylığı 13 114,5 grş dan ödenmiştir.
- (4) Sekiz aylığı 13 114,5, dört aylığı 26 229 grş dan ödenmiştir.
- (5) Dört aylığı 26 229, sekiz aylığı 13 114,5 grş dan ödenmiştir.

B- ZABT EDİLEN ESHAM İÇİN YAPILAN ÖDEMELER

İ.C.H., nasıl zabt ettiği malikâne mukataalar için Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye ödeme yapmak zorunda kaldıysa, zabt ettiği esham için de, aynı gerekçelerle, bu kurumlara bir muaccele ödemek zorundaydı. Bu muaccele, her yıl mahfûl olup zabt olunacak esham "faiz"inin üç katı olarak saptanmıştı. Mîrî mukataat eshamı için ödemenin Hazine-i Âmire'ye, haremeyn mukataatı eshamı için ise, ödemenin Darbhâne'ye yapılması gerekiyordu.

1210 yılı Şaban'ına kadar (yani 1209-10 mali yılı sonuna kadar) bu ödemeler aylık olarak muntazaman yapıldı. Fakat, 2 Ş 1210 da Hazine-i Âmire, ödenecek esham muaccele karşılığında İ.C.H.'nden 800 kise (400 bin grş) borç alınca, aylık ödemeler durduruldu ve ödenecek muaccele tutarının bu düzeye erişmesine kadar beklendi (73). Bu nedenle 1210-11 mali yılında, yılın ilk ayı hariç, hiç ödemede bulunulmadı ve yıl sonu geldiğinde Hazine-i Âmire'ye yapılan ödeme bu bir aylık rakamla sınırlı kaldı: 3 843,5 grş (Bkz.: Tablo: XVII sütun 2). 400 000 grş luk sınırı ancak onu izleyen mali yıl sonunda erişilebilmiş ve 1211-12 nin muaccele karşılığında 481 645 grş olmuştu. 1210-11 mali yılında durdurulduktan sonra, muaccele ödemelerinin Darbhâne'ye olduğu gibi Hazine-i Âmire'ye de yine aylık olarak yapılmaya başlandığını "aylık bütçe"ler ortaya koymakta. Ancak, bu düzenliliğin uzun sürmediği ve ileriki yıllarda, İ.C.H.'nin yine bazen Hazine-i Âmire'ye ödenecek esham muaccelelerini fiilen göndermeyerek, bu hazineden alacaklarına mahsub ettiği de anlaşılmaktadır (74).

(73) Cevdet Maliye, no 6 151 (2 Ş 1210)

(74) İ.C.H.'nin Hazine-i Âmire'den alacaklarının bir nedenini demir, kalay, çinko gibi bazı maddeleri satın alma ve depolama görevinin İ.C.H.'ne verilmesi oluşturmaktaydı: İ.C.H., elindeki paraıyla söz konusu malzemeleri ucuz zamanlarında toptan satın alacak ve kalyon inşesi, top dökümü, vs gibi nedenlerle bunları kullanmak gerektiğinde, Hazine-i Âmire, parasını ödeyip malzemeyi İ.C.H.'den çekecekti... (KK, no 2 380, s. 23 daki 18 Za 1210 ve 7 Z 1210 tarihli ilm-ü-haberler).

Ancak, kural başlangıçta böyle saptanmış olmakla birlikte, Hazine-i Âmire gerektiğinde (Tophâne, Humbarahâne, Tersâne için) bu malzemeleri çekmeye başlamış, fakat düzenli olarak nakden, gerekli ödemeyi İ.C.H.'ne yapamaz olmuştu. Bu nedenle, her iki hazine arasında bir borçlu-alacaklı ilişkisi doğdu.

Ra 1212 (1797)de, Baş Defterdar, İ.C.H.'nin mîrî hazineye yardım etmesinin yasa gereği olduğunu vurgulayarak, yeniden karşılıksız (bilâ ta'viz) 500 kise borç talep ederken,

1215 (1800-1801) yılından sonra, İ.C.H.'nce Hazine-i Âmir'e'ye ödenegelen muaccelelerin oldukça istikrarlı bir düzeyde seyrettiği gözlenmiş ve esham muaccelesinin "mevâcib kesri" (mevâcib için ayrılan paranın eksigiğine) ne karşılık tutulmasına başlanmıştır: Çıkarılan hesaplara göre, 1215 hicri yılında (Muharrem-Zilhicce arası) Hazine-i Âmir'e'ye ödenen esham muaccelesi 174 604 grş, 1216 da 295 243 grş, 1217 de ise 162 612 grş olmuştur (Dönemi tutmadığı için bu rakamların Tablo: XVII ye işlenmesi doğru değildir). Bu durumda, üç yılın ortalamasına göre, Hazine-i Âmir'e her yıl 420 kise (210000 grş) esham muaccelle geliri ummakta ve bununla 3 000 kise (1,5 milyon grş) dolayında olan "mevâcib kesri" nin bir kısmını kapamayı planlamaktaydı (75)...

Esham muaccelesi olarak Hazine-i Âmir'e ve Darbhâne'ye fiilen ödenen meblâğlar - bulunabildiği kadarıyla - Tablo: XVII de (sütun 2 ve 4) gösterilmiştir. Bu verilere göre İ.C.H., ödemenin büyük kısmını Hazine-i Âmir'e'ye yapmaktaydı ki bu, İ.C.H. ne giren esham faizi içinde mîrî mukataat eshamının daha önemli bir yer tuttuğunu gösterir.

Her yıl fiilen yapılmış olan muaccelle ödemelerinin (Tablo: XVII deki veriler), o yıl fiilen zabt edilen esham faizine tam tekâbül etmediğini Tablo XVIII'in verileri ortaya koymaktadır. Fakat, yıllık karşılaştırma yerine, belli bir dönem ele alındığında, ödenmesi gereken muaccelle ile fiilen ödeme arasındaki farkın telâfi edildiği belli olmaktadır.

TABLO: XVIII
İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NCE HER YIL HAZİNE-İ ÂMİR'E VE DARBHÂNE'YE
ÖDENMESİ GEREKEN ESHAM MUACCELELERİNİN HESAPLANMASI

Yıllar	Toplam esham faizi (1) [A]	Satın alınan eshamın faizi (2) [B]	Zabt edilen eshamın faizi [C = A-B]	Yıl içinde zabt edilen eshamın faizi [D = Yıllık fark]	Ödenmesi gereken esham muaccelesi [E = Dx3]
1207-09	231 203	29 845	201 358 ⁽³⁾	201 358	604 074
1209-10	243 039	21 187	221 852	20 494	61 842
1210-11	343 101	7 031	336 070	114 218	342 654
1211-12	431 975	7 000	424 975	88 905,5	266 716
1212-13	434 576	3 625	430 951	5 975,5	17 926

Hazine-i Âmir'e'nin daha önce bu hazineye olan bazı borçlarını "takasen" ödemiş olduğunu, fakat demir, kalay ve çinkonun devamlı kullanımı nedeniyle, yine bunlar yüzünden 122 669 grş luk bir borcu oluştuğunu söylüyordu. Oysa, İrad-ı Cedid Defterdarı'nın kendi hesaplarına göre, o tarihte, söz konusu malzemelerin ödenmemiş tutarından başka Hazine-i Âmir'e'nin İ.C.H.'sinde "terâküm iden deyn-i mîrî" si 309 522,5 guruştur... O sıralarda devletçe el konan Selânikli Mustafa Efendi'nin terekesi sayesinde Hazine-i Âmir'e'nin bu borçlarının tasfiyesinin mümkün olacağı hesaplanmaktaydı (Hatt-ı Hümayun, no 12 269 ve Hatt-ı Hümayun, no 12 306)

25 Za 1215 tarihli diğer bir belge ise (Cevdet Maliye, no 2 335), Hazine-i Âmir'e'nin o tarihte, hem Darbhâne'ye, hem de İ.C.H.'ne borçlu olduğunu ortaya koyuyor. İ.C.H.'nin alacağı, demir, bakır ve kalay nedeniyle oluşmuş olup, 124 163,5 grş tutmaktaydı. Hazine-i Âmir'e'nin borçlarının tasfiyesi için İ.C.H., bu hazineye vermesi gereken esham muaccelelerinin yarısını kendi alacağına mahsûb etmeye, yarısını da Hazine-i Âmir'e adına Darbhâne'ye göndermeye başlamıştır.

(75) K K, no 2 380, s. 29 da 3 R 1218 tarihli ilm-ü-haber

Notlar:

- (1) Tablo: XIII den alınmıştır
- (2) Tablo: XVII sütun 5 deki "bedel-i ferag" ların 1/5 ine eşittir.
- (3) Buna İ.C.H. nin kuruluşundan önce Darbhâne'ce zabt edilerek bu hazineye devredilmiş olan bir kısım eshamın faizi dahil olabir. İ.C.H. bunları devralırken muaccele ödememiş olabilir.

Aşağıda, Tablo: XVII de yer alan fiili ödemeler rakamlarıyla Tablo: XVIII'ün "ödenmesi gereken" miktarları karşılaştırılmıştır. İlk dört yılın toplamı yapıp, buradan hareketle yıllık ortalamalar bulunduğunda, her ikisi arasındaki yıllık farkların azaldığı görülmüştür:

Yıllar	Fiili ödemeler (Grş)	Ödenmesi gereken (Grş)
1207-09	355 462,5	604 074
1209-10	239 249,5	61 842
1210-11	75 593,5	342 654
1211-12	496 020	266 716
	1 166 325,5	1 274 926

3- ESHAM ALIMINI VE SATIŞI NEDENİYLE ORTAYA ÇIKAN ÖDEMELER

A- ESHAM ALIMINI NEDENİYLE ÖZEL KİŞİLERE YAPILAN ÖDEMELER

Bunlar, eshamın kişiler arası alım-satımı yasaklandıktan sonra, kendi rızası ile eshamını getirip, İ.C.H. 'ne satanlara yapılan muaccele ödemeleridir. Bu ödemeler "bedel-i ferag" diye anılarak, diğer muaccele ödemelerinden farklılığı belirtilirdi.

"Bedel-i ferag", kişinin elindeki sehmin yıllık "faiz" inin beş katı olarak ödenmekteydi.

İ.C.H.'nce ödenen "bedel-i ferag" ların zaman içindeki artış çıkışlarını etkileyen birinci faktör, kuşkusuz kişilerin davranışlarıydı. Ancak, bu konuda göz önüne alınması gereken diğer bir nokta da, kişiler arası esham alım-satımlarıyla ilgili yasağın sürekli olmayışındır (Bkz.: Gelirler bölümünde "Esham faizleri geliri" başlığı altında yer alan sayfalar).

Tablo: XVII, sütun 5 de "bedel-i ferag" ödemelerinin, verileri bulunabilen yıllar itibariyle, bir dökümü verilmiştir. Bu verilerden hareketle, özel ellerden, sahibinin rızasıyla satın alınan eshamın, İ.C.H.'nin yıllık toplam esham faizi geliri içindeki payını hesaplamak da mümkündür (Bkz.: Tablo XVIII de sütun B).

B- ESHAM SATIŞLARI NEDENİYLE ORTAYA ÇIKAN GİDERLER

Esham satışları nedeniyle İ.C.H.'nin üstlenmiş olduğu giderler Tablo: XVII, sütun 8 de yer almaktadır. Bu giderlerle ilgili veriler - 1215/16 mali yılınki hariç-"özet bütçe" adını verdiğimiz hesaplardan derlenmiş olup

İçlerinden yalnız 1219-20 mali yılının rakamı, aynı yılın esas bütçe rakamıyla test edilebilmiştir ("Özet bütçe" de 1646 kise, yani 823 000 grş, ayrıntılı bütçede 823 198 grş). Yuvarlaklaştırılmış bu rakamlar dışında, söz konusu giderlerin mahiyetiyle ilgili olarak "özet bütçe"lerden sağlanan bilgi pek kısıtlıdır. Nitekim buradan yalnızca bu rakamların "Satılan esham-yada esham-ı cedide-faizlerine zecriyye hâsılatından ödenen" parafarla ilgili olduğu anlaşılabilir, ancak bu ifade de bu giderlerin mahiyetini anlamaya yeterli olmamaktadır.

Elde mevcut olan 1215-16 ve 1219-20 mali yıllarının ayrıntılı bütçelerine bakılırsa; bu ödemelerden bir kısmı, İstanbul Emtia Gümrüğü eshamı için, zecriyye hâsılatından tahsis olunan "ocaklık"la, diğer bir kısmı ise, bazı cizye gelirlerinin (emvali) esham olarak satılması nedeniyle, buna bedelen Hazine-i Âmir'e'ye yapılan ödemelerle ilgilidir: 1215-16 da 851 425 grş'un 385 174 grş'u ocaklık, gerisi cizye eshamı bedeli, 1219-20 de ise 823 198 grş'un 192 857 grş'u ocaklık, gerisi cizye eshamı bedelidir.

İstanbul Emtia Gümrüğü'ne tahsis olunan ocaklık, Zecriyye Mukataası'nın 'mal'ından ödenmekteydi (76). Bu ocaklık, gümrüğe yeni sehimler ihraç etme olanağı vermiş ve zecriyye "mal"ı esham sahiplerine ödenecek faizin karşılığını oluşturmuştu.

Cizye eshamına bedelen yapılan ödemelere gelince: Edirne, Filibe, Ahyolu, Siroz, Midilli ve İzmir cizyelerinin peşinat taksitleri karşılık gösterilerek, bunlar üzerine esham ihraç olununca, Hazine-i Âmir'e bazı giderlerinin karşılığını oluşturan bu gelirleri elden çıkarmış oldu. Artık cizye peşinatları esham sahiplerine "faiz" olarak dağıtılmak gerekiyordu. Hazine-i Âmir'e'yi desteklemek amacıyla İ.C.H. bu cizye peşinatlarına bedelen, zecriyye hâsılatının bir kısmını Hazine-i Âmir'e'ye göndermeye başladı (77).

[76] 1215-16 ve 1219-20 mali yılı bütçelerinde bu masraf kalemi şu başlık altında yer alıyor: "Hüsûm-ı Zecriyye Mukataası malından esham faizleri için İstanbul Gümrüğü'ne her vech-i ocaklık ta'yin olunan mebdûğünden 215 [219] senesi taksit-i sâni ve 216 [220] senesi taksit-i evveliyün i'tâ olunan"

Bu satırlar "ocaklık" ödemesinin iki taksit halinde yapıldığını ortaya koyuyor. Her taksit 192 857 grş olup, toplam ocaklık 385 714 grştır (1219-20 mali yılında, yukarıdaki başlığa rağmen taksitlerden yalnız biri ödenmiştir)

Söz konusu ocaklık 1214 yılı başında 750 kise olarak saptanmıştı (Bkz.: not 28). Yukarıdaki rakama göre, 1215 ten sonra 771 kiseye yükselmiş olmaktadır.

Gümrük ocaklığının zecriyye "mal"ından ödendiği anlaşılıyor ki bu, üzerinde durulması gereken pek önemli bir noktadır. Zira, eshamlı mukataalarda "mal", mukataa hâsılatının âdeta dokunulmazlığı olan bir parçasını oluşturur ve mukataa kârı esham sahiplerine "faiz" adı altında dağıtılmasına rağmen, "mal" lar sayesinde, hazinenin böyle bir mukataadan, bir miktar da olsa, sürekli gelir elde etmesi garanti altına alınmış olurdu. "Mal"ların da esham faizlerine karşılık tutulması halinde, eğer esham mukataasının hâsılatı çok yüksek değilse, o mukataanın bir süre sonra, kolayca, hazineye hiç katkısı olmaz duruma düşmesi mümkündür...

[77] Bu masraf kalemi bütçelerde şu başlık altında yer alıyor: "Edirne ve Filibe ve Ahyolu ve Siroz ve Midilli ve İzmir cizyelerinin peşin taksitleri mukaddema her vech-i esham fûruht olunmak hasebiyle 219 senesi kisteyn ve 20 senesi muharrem ve cumad mevâciblerine müretteb zikr olunan cizyelerin peşin ve taksit-i evveline bedel nizâm-ı mücibince zecriyye rûsûmı hâsılatından ber mücib-i süver Hazine-i Âmir'e'ye i'tâ olunan"

1215-16 bütçesinde yukarıdakinden farklı olarak "...ve İzmir cizyelerinin 216 senesi emvâlinden muharrem ve cumad mevâciblerine müretteb olan peşin ve taksit-i evvelerinden ber vech-i esham fûruht olunmak hasebiyle..." deniyor.

Böylece, cizye eshamı sahiplerine verilen faiz aşında İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce ödenmiş oluyordu.

Esham olarak satılan cizye gelirlerinin bir kısmı önceleri "kalyonlar mevâcibi" nin karşılığını oluşturmaktaydı. 1211-12 ve 1212-13 mali yıllarında Hazine-i Âmire bazı cizye emvalini hemen tahsil edemediği için, bunları karşılık göstererek, bu mevâcibin ödenme işini İ.C.H. ne havale etmişti (78). Fakat, bu geçici oldu ve sonraki yıllarda bu masraf İ.C.H. "bütçe"lerinde yer almamaya başladı. Ne var ki, 1215-16 dan itibaren (belki 1213-14 den) İ.C.H. bu kez cizye peşinatlarına bedelen söz konusu masrafı üstlendi. O halde; cizye eshamının faizini İ.C.H.'nin ödemiş sayılacağı yorumuna değişik bir yorum eklemek de mümkündür: Cizye emvali esham olarak satıldıktan sonra, "kalyonlar mevâcibi" yükü İ.C.H. üzerinden yalnız görüntüde kalktı, bir başka isim altında İ.C.H. bu masrafı karşılamaya devam etti...

Son olarak, "Satılan esham faizleri için ödemeler" in, İ.C.H.'nce daha önce zabt edilip, sonra satışı serbest bırakılan sehimlerin faiziyle ilgili olmadığını, bu ödemelerin yeni ihraç olunan esham faizleri nedeniyle ortaya çıkmış olduğunu vurgulamak gerekir (79).

4- ASKER MAAŞ VE TAYINATLARIYLA İLGİLİ GİDERLER

A- NİZÂM-ı CEDİD ASKERİYLE İLGİLİ GİDERLER

"Nizâm-ı Cedid Askeri" dendiği zaman, Selim III zamanında ihdâs olunan yeni karacı birlikleri anlamak gerekir. Bu birliklerin ilk çekirdeğini, eski Bostancı ocağı içine yerleştirilen "tüfekçiler" (ya da "Bostancı tüfenkçileri") oluşturur. Başlangıçta "Bostancı tüfenkçileri" bir "orta" dan ibaret olup, bunlarla ilgili masrafların İ.C.H.'nce finanse edilmesine karar verilmişti.

Hazırlanan ilk kanunnâmelerine göre "tüfenkçiler" in sayısı on iki bin asker olarak planlanmıştı. Bunların 1600 kadarı İstanbul içinde barındırılıp, yetiştirilecek, geri kalanlar ise, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde eğitilip, görev yapacaktı (80).

(78) KK, no 2 380, s. 19-20 ve 1211-12 yılı İ.C. bütçesi

(79) Zabıt olunmuş esham, satışlar serbest bırakıldıktan sonra satılmışsa, bu, İ.C.H. için bir masraf kalemi doğurmaz, yalnız satılan eshamın faizi İ.C.H. için bir kayıp olur ve dolayısıyla yıllık "Esham faiz geliri" azalır (Bunlara daha önce de değinildi).

Ancak; N 1216 tarihli bir belgeden öğrenildiğine göre (Cevdet Maliye, no 2707), Hazine-i Âmire bazı zamanlar, piyasada hemen satıp paraya çevirmeye imkân bulamadığı sehimleri İ.C.H. ne gönderiyor ve bunların karşılığında bu hazineden borç para alıyordu. Böyle bir işlem, aşında söz konusu sehimlerin "muaccele" ile İ.C.H. ne satılmasından başka bir şey değildi ve İ.C. defterdarı bu ödemeleri "bedel-i ferâğ"lar gibi bütçeye masraf olarak işleyebilirdi... Fakat, böyle yapılmaz ve esham için ödenen paralar "muaccele ödemesi" olarak gösterilmeyip, "ta'vizen Hazine-i Âmire'ye virilen" biçiminde kaydedilirdi. 1216 yılında Baş Defterdar daha önce İ.C. e verilen sehimleri de geri istemek zorunda kaldı. Sehimlerin geri verilmesiyle birlikte, bunların muaccelesinin İrâd-ı Cedid'ce masraf kaydedilmesine de karar verildi: "...İşbu bin kışalık sehim kavâimi İrâd-ı Cedid Defterdarı izzetli efendi ile bil-müzâkere mürîye teslim olunub, muaccelâtı olan mebâligin ber mûcib-i hatt-ı hümayun İrâd-ı Cedid'e masraf kaydedilmesini..." (CM, no 2707)

1216-17 bütçesi elde olmadığından, bu masrafın bütçede nasıl gösterildiğini bilemiyoruz. Ancak, 1215-16 yılı bütçesindeki masraf örneklerine göre, "umûr-ı mühimmeye bilâ-ta'viz virilen" biçiminde gösterilmiş olma olasılığı yüksektir.

(80) E.Z. Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, s. 51; S.J. Shaw, Between Old and New, s. 130

İlk birliklerin yetiştirilmesine İstanbul'da *Levend Çiftliği*'nde başlandı. Başlangıçta, buradaki toplam askerin sayısı 468 olup, başlarında 20 de subay vardı. Fakat, kısa süre içinde gerek İstanbul içinden ve gerekse dışından yeni asker yazımlarıyla, *Nizâm-ı Cedid Askeri*'nin sayısı gün geçtikçe artmaya başladı. Kasım 1799 (1214) da ikinci bir "orta" (bölük) nun teşkili aşamasına varılmıştı. Bir yıl sonra da üçüncüsü kuruldu. Bu arada, artan askeri barındırmak amacıyla, Üsküdar'da yeni kışlalar inşa edildi.

Stanford J. Shaw'un derlediği rakamlara göre, *Nizâm-ı Cedid* askerinin sayısı zamanla şöyle bir gelişme göstermişti (81):

Tarih	Asker sayısı	Subay sayısı	Toplam
Mayıs 1797 (1211).....	2 536	27	2 563
Eylül 1799 (1214).....	4 317	30	4 347
Nisan 1800 (1214-15)	6 029	27	6 056
Temmuz 1801 (1216).....	9 263	27	9 290

1802 yılından sonra ise, *Nizâm-ı Cedid Askeri*'nin sayısında daha büyük gelişmelerin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Zira, 1802 yılında yeni bir uygulama başlatılmış ve mahalli idareciler asker adayı bulup Üsküdar ve *Levend Çiftliği* kışlalarına göndermekle yükümlü kılınmışlardı. Burada eğitilen adayların bir kısmı eskisi gibi piyade olurken, bir kısmı da artık süvari olmaktadır. Öte yandan, 1804 yılından itibaren, eski timarlı askerlerle yeni birlikler kaynaştırılmaya başlanmış ve böylece *nizâm-ı cedid* askerinin ülke sathına yayılabilmesi için uygun bir çözüm bulunmuştu (82). Bu çabalar sonunda, 1806 yılına gelindiğinde *Nizâm-ı Cedid Askeri* artık bir "ordu" gücüne erişmiş olup, 22 685 asker ve 1590 subaydan oluşmaktaydı (83).

İ.C.H.'nce bu birlikler için yapılan masrafların zamanla artmasındaki (Bkz.: Tablo: XVII, sütun 6) birinci etken, yukarıda gözden geçirildiği gibi, kuşkusuz bu askerlerin sayısında zamanla meydana gelen büyük artıştır. Ancak bunun dışında, masrafların artmasına yol açan başka nedenler de vardı ki bunlar şöyle sıralanabilir:

1801 Ağustos'una dek (1216 R), *Nizâm-ı Cedid* askerlerinin maaşı, maaş artışı "*tayinat baha*" dan oluşmakta olup, ayrıca bunlara aynı olarak eklemek verilirdi (84). "*Tayinat baha*" adı altında yapılan ödeme, askere verilmesi düşünülen et, pirinç, yağ gibi yiyecek maddelerinin paraya çevrilmiş

(81) S.J. Shaw, a.g.e., s. 132

(82) Selim III'ün tahttan indirilmesinden sonra, yeni padişah tarafından yayınlanan bir hatt-ı hümayundaki şu satırlar, timar sistemi ile *nizâm-ı cedid* askeri arasındaki kaynaşmayı, eyalet ordusunun *nizâm-ı cedid* askerlerine ilhâkı biçiminde yorumlaması bakımından fevkalâde ilginçtir:

"...taht-ı osmanî benim zât-ı hilâfet simatımla teşerrüf eyledikde *nizâm-ı cedid* askerini kaldırdım. Ecdâd-ı izâmım zamanlarında olan kanun-ı kadîm üzere Yeniçeri ve Sipâh ve Silâhdâr ve dört bölük ve Cebeci ve Topçî ve Top Arabacı ve Lâgamcı ve Humbaracı Ocaklarını ibkâ ve *nizâm-ı cedide* ilhâk olunan eyâletli askerlerinin dahi vâz-ı kadîmi üzere tanzimine emr eyledim..." (Asım Tarihi, cild-i sâni, s. 92)

(83) Shaw, aynı eser, s. 132

(84) Maaş ve *tayinat baha* İ.C.H.'nce ödenirken, askerin aynı eklemek gideri Hazine-i Âmire'ce karşılanırdı.

karşılığıydı. 29 Ağustos 1801 (19 R 1216) tarihli bir kararla, "tayinat baha" lar ismen kaldırıldı ve normal maaşın ayrılmaz parçası haline dönüştürüldü. Diğer bir deyişle, maaşlar tayinat baha oranında arttırıldı. Aslında bu işlemle, askerin nakdi maaşı artmış olmuyordu. Fakat bu olay, artık "tayinat baha" sı olmayan askere etin de tayinat olarak verilmesine neden oldu. Bu etin gideri de 1216 C. Evvel'inden itibaren İ.C. defterdarlığınca kasapbaşıya ödenmeye başlandı (85).

Safer 1218 (1803) de ise, Üsküdar ve Levend Çiftliği'ndeki her türlü nizâm-ı cedid askerleriyle Topçu ve Top Arabacıları Ocakları'nın ekmek, et, arpa, saman ve silâh giderlerinin barış zamanlarında İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce karşılanması esası kabul edildi (86). Bu karar alınmadan önce topçu ve top arabacılarının mevâcibleri gibi, söz konusu diğer giderleri de Hazine-i Âmire'ce karşılanırdı. Keza, nizâm-ı cedid askerinin yazımına sonradan başlanmış olan süvari sınıflarının yiyecek, arpa, saman, silâh giderleri de Hazine-i Âmire'yi ilgilendiriyordu.

Barış koşuluna bağlı olan ve Hazine-i Amire'nin masraf yükünü azaltmayı amaçlayan bu karar sonucunda, 1219-20 yılı "bütçe" rakamlarına göre, sadece topçu ve top arabacılarla ilgili olarak İ.C.H. nin üstlendiği yeni masraf 316 917,5 guruş idi (87).

İ.C.H., 7 Ş 1220 (31 Ekim 1805) tarihli bir kararla da, taşradan geçici eğitim için İstanbul'a gönderilen askerlerin de giyim-kuşam masraflarını üzerine aldı (88). Aynı yıl içinde, Levend Çiftliği ve Üsküdar kışalarında barındırılan askerlerin yatak takımları ile gecelik giysileri de bir nizama bağlanarak, bu giderlerin de İ.C.H.'nce karşılanması esası kabul edildi (89).

Sonuç ve özet olarak denebilir ki; Başlangıçta nizâm-ı cedid askeri küçük bir birlikten ibaret ve İ.C.H.'nce bunlara yapılan masraf sınırlıyken, zamanla hem bu birlikler bir orduya dönüşmüş hem de İ.C.H.'nin bunlar için yaptığı masraflar çeşitlenmiş ve dolayısıyla buna koşut olarak, başlangıç yıllarına göre İrâd-ı Cedid'in bu kalem giderleri de büyük artış kaydetmiştir.

B- TERSÂNE VE DONANMA PERSONELİYLE İLGİLİ GİDERLER

1770 yılındaki acı Çeşme yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti, yok olan donanmasını yeniden kurmak ve daha iyi deniz askeri yetiştirmek amacıyla büyük bir çaba içine girmişti. Bu çabalar Cezayirli Hasan Paşa'nın önderliğinde daha da hızlandı ve ilk meyvelerini vererek, hem denizde yüzer tekne sayısı arttırıldı ve hem de Tersâne'yi islah ve denizcileri eğitmek için yeni yasal düzenlemeler yapıldı. Selim III devrinde, denizciliğe verilen önem ve bu alandaki faaliyetler daha da arttı... Bunların sonucunda ortaya yeni masraflar çıkmaktaydı. Oysa, Hazine-i Âmire'nin durumu zaten pek iyi değildi...

(85) KK, no 2380, s. 18

(86) Aynı defter, s. 29

(87) 1219-20 "bütçe"si (Cevdet Maliye, no 31 721)

(88) KK, no 2 380, s. 33; İstanbul Üniversite Kütüphanesi yazmaları, no 3 208, vrk 48 a

(89) KK, no 2 380, s. 33

İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulduğu sıralarda, bu konuda ortaya çıkacak yeni masrafların Hazine-i Âmire'yi daha da zor durumlara düşürebileceği görülmüş ve İ.C.H. kanununa özel bir hüküm konarak, gerekirse, askeri nitelikli olmak kaydıyla, Hazine-i Âmire'nin İ.C.H.'den yardım isteyebileceği hükmüne yer verilmişti.

Bu hüküm, İ.C.H. kurulduktan sonra, denizcilikle ilgili bazı yeni masrafların bu hazinece karşılanmasına neden oldu. İ.C.H. ödemeyi Hazine-i Âmire'ye, o da ilgili yere yapıyordu.

İ.C.H. nin bu konuda üstlendiği ilk masraf 1794 (N 1208) yılında "gedüklü" hale dönüştürülen Tersâne personelinin maaş ve tayınatları oldu. Başlangıçta, bu masrafın yıllık tutarı 469 987 guruştan ibaretken, bir yıl sonra gedüklü personel sayısı artırılınca 522 226 guruşa yükseldi.

Hazine-i Âmire'nin ayıracak parasının olmaması ve Darbhâne'nin de buraya istenen yardımı yapamaması nedeniyle, 1211-12 ile 1212-13 mali yıllarında "kalyonlar mevâcibi" (gemilerdeki levendlerin maaşları) nin ödenmesi İ.C.H.'nce gerçekleştirildi.

Bu geçici yükten sonra, ödenmesi İ.C.H.'ne havale olunan diğer yeni bir masraf da, gemilerde yeni istihdam olunmaya başlanan "tüfenkendaz" isimli birliklerin elbise giderleri oldu.

Bu masrafların (Bkz.: Tablo: XVII, sütun 7) İ.C.H.'nce karşılanması, 1805(Za 1219)de ayrı bir Tersâne Hazinesi kurulana kadar devam etmiş, bu tarihten sonra söz konusu giderleri ödeme görevini bu özel hazine üstlenmiştir (90).

5- İNŞA VE İMAR GİDERLERİ

İ.C.H.'nce yapılan giderlerin bir bölümü de "İnşa ve imar gideri" başlığı altında toplanabilir (Tablo: XVII, sütun 9). İnşa ve imar amacıyla yapılan bu tip harcamaları, doğrudan üretken olmayan altyapı yatırım harcaması olarak nitelemek de mümkündür.

İ.C.H. "bütçe" lerinde, câri harcamalar dışında bu tip gider kalemlerine de rastlanması, Osmanlı mali tarihi açısından üzerinde özenle durulması gereken bir konudur. Çünkü, klâsik Osmanlı "bütçe" lerinin temel özelliklerinden biri de, bunların birer câri gider bütçesi olmalarıydı. Bu bakımdan, İrâd-ı Cedid "bütçe" leri "yatırımcı" karakterleriyle yeni bir eğilimin izlerini yansıtır. Ancak, İ.C.H.'nin bu "yatırımcı" özelliği ne fazla abartılmalı ne de klâsik "bütçe" lerde bu tip giderlere asla rastlanmazdı biçiminde yanlış bir fikre saplanılmalıdır. Nitekim, kale yapımı ve onarımı, top dökümü, mermi yapımı, vs gibi askeri nitelikli bazı harcamaların merkezi devlet hazinesince yıllardır finanse edile geldiği bilinmektedir. Ancak, daha geniş çaplı ve büyük tipteki inşa ve imar hareketleri söz konusu olduğunda, Osmanlı klâsik düzeninde, bireysel girişimler önde gelir ve devlet kendini bu tip yatırımları finansmanla doğrudan görevli görmezdi. M. Cezar'ın

(90) "Tersâne Hazinesi" ile ilgili bölümde bu noktalara yeniden değinilecek ve kaynaklar orada gösterilecektir.

ifadesiyle: "...kişilerce yaptırılması doğal olan konutlar bir yana, toplum yararını amaçlayan ve gelir getirmeyen camiler, çeşitli okullar, kütüphaneler, hastahaneler, zâviyeler, imaretler, kervansaraylar gibi dinsel, kültürel, sosyal nitelikli yapılar hep bireyler tarafından yaptırılıyordu. Kısacası, şehirlerin fiziksel dokusunda en büyük yeri tutan çeşitli türdeki yapıların meydana getirilişinde temel öğeyi bireyci etkinlik oluşturuyordu." (91).

Osmanlı devlet maliyesinde gerçek anlamda yatırımcı eğilimin XVIII. yy ın son çeyreğinde filizlendiğini söylemek mümkündür. Bu filizlenme, devleti kurtarma ve yenileştirme çabalarıyla aynı döneme rastlar ve zamanla çabalar arttıkça bu eğilim de kuvvetlenir. Zira, yenileşme demek, somut alanda da yeni şeyler yapmak, kurmak, inşa etmek demektir... İşte, İ.C.H. "bütçe" lerinde rastlanan "İnşa ve imar giderleri" de bu çizgi üzerindeki küçük bir halkadan ibarettir.

İ.C.H. nin Tablo: XVII nin 9. sütununda yer alan "İnşa ve imar giderleri", kale inşası, Tersâne'de havuz yapımı, askerler için kışla yapımı ve bunlarla ilgili bazı yan tesisler (mahzen, mutfak, su yolu, kaldırım...) için harcanan paraları içerir.

"İnşa ve imar gideri" tipindeki ilk harcamalar 1209-1210 "bütçe" döneminde başlamıştı. İlk harcama kalemi de "kale ebniyesi" için Safer 1210 da sarfedilen 750 000 guruştur. Bundan dört ay sonra da Tersâne'de bir havuz inşasına başlanmış ve bunun için de 1209-10 mali yılı içinde 37 475 guruş harcanmıştı. Böylece, bu mali yılda yapılan toplam "inşa ve imar gideri" 787 475 guruş olarak gerçekleşti.

Tersâne'deki havuz işi büyük ve önemli bir yatırımdı. Havuz bitirildiğinde büyük teknelerin bakım ve onarımlarında kolaylıklar sağlanacaktı. Bu işi gerçekleştirmek üzere İsveç'ten mimar ve mühendisler getirilmiş ve havuz planı bunlarca çizilmişti (92). Dolayısıyla, havuzla ilgili harcamalar yukarıda zikredilen miktarla sınırlı kalmadı ve izleyen "bütçe" yıllarında da bu konudaki harcamalar devam etti: Havuz için 1210-11 mali yılında 91 204,5 grş, 1211-12 de 246 687 grş, 1212-13 de de 233 626,5 grş harcanmıştı. Böylece, 1212-13 mali yılı sonuna kadar, havuz için yapılan harcama 608 993 guruşu bulmuştu. İnşaat ise henüz sonuçlanmamıştı. Oysa, başlangıçta bu iş için harcanması gereken para 500 000 grş olarak düşünülmüştü. İnşaat uzayıp, masraf da umulanın üzerine çıkınca bir ara devreye bizzat padişah girmek zorunda kalmış ve bu yatırıma çok önem verdiğini, kısa sürede bitirilmesi için ne gerekiyorsa yerine getirilmesini söyleyerek, işin sürüncemede kalmasını önlemişti. 1213-15 arasında havuz için 134 991,5 grş daha harcandı. İnşaat, Muharrem 1215 (1800) de tamamlandı. Başlangıçtan itibaren, bu iş için sarfedilen toplam meblâğ 743 984,5 grş olmuştu (93). Fakat, plana göre havuzun bir de yan tesisleri vardı. Bunların keşif bedeli ise 64 982,5 grş tutmaktaydı. Esas havuz inşaatı tamamlandıktan sonra, her ne kadar bu ek

(91) M.Cezar, *Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, s. 335 (Mimar Sinan Üniversitesi yayını, İstanbul 1985).

(92) KK, no 2 380, s. 23; *Tarih-i Cevdet*, c. 6, s. 181 ve c. 7, s. 83; *Maliyeden Müdevver Defter*, no 19 271; *Hatt-ı Hümayun*, no 7 842

(93) KK, no 2 380, s. 23

masrafın artık İ.C.H.'ne yüklenmemesi gerektiği konusunda birtakım kararsızlıklar olduysa da, sonunda bu masrafı da İ.C.H. üstlendi.

Havuz yapımından sonra, İ.C.H.'nce finanse edilen diğer büyük ve önemli inşaatlar kışlalar oldu. Bu kışlalar, ek tesisleriyle birlikte, önemli paralar gerektiren ve yapımı zaman alan büyük binalardı. Özellikle Üsküdar'daki "Tüfenkçiler Kışlası" (Selimiye kışlası) epeyce para ve zamana mal oldu. Üsküdar'ın Toptaşı semtinde süvariler için de ayrı bir kışla yaptırıldı.

1213-15 arası "bütçe" leri elde olmadığından, bu dönemde inşa ve onarım konularında yapılan harcamaların dökümü ve tutarını bilemiyoruz. 1215-16 mali yılında ise, Üsküdar'daki Tüfenkçi Kışlası için İ.C.H. 430 587,5 guruşluk bir harcama yapmıştı. 1216-17 ve 1217-18 yıllarında, bu kışla için yapılan harcama muhtemelen daha yüksek olmuştu (1216-17 de 1 417 000 guruş, 1217-18 de ise 655 000 guruş "Üsküdar kışlası artı diğer bazı masraflar için" harcanmıştı ki, miktarını tam ayıramamakla birlikte bu meblağların büyük kısmının kışlayla ilgili olduğu tahmin olunabilir. Tablo: XVII de 6 ve x işaretli notlara bkz.). 1218-19 mali yılında "askeri kışlalar masârifi" 750 kise, yani 375 000 guruş olmuştu. 1219-20 de ise, Üsküdar'daki Tüfenkçi Kışlası'nın çeşitli yan tesisleri için 36 500 grş, Toptaşı'ndaki süvari kışlası ve ahırları için de 65 000 grş ki, toplam olarak 101 500 grş tutarında bir "inşa ve imar gideri" ortaya çıktı. 1220-21 mali yılında ise Tophâne-i Âmirî Kışlası için 476 500 guruş harlandı.

6- OLAĞANDIŞI ASKERİ GİDERLER

İrâd-ı Cedid Hazinesi "bütçe" lerinde "Umûr-ı seferiyye masârifi", "Bazı umûr-ı mühimmeye sarf", "Paspanoğlu masârifine sarf", "Dağlı masârifine sarf" gibi başlıklar altında yer alan harcamalar tablolarımızda "Olağandışı askeri giderler" grubuna dahil edilmiştir (Bkz.: Tablo: XVII, sütun 10).

Bu giderlere yol açan askeri ve siyasi olaylar üzerinde burada etraflıca durmaya gerek yoktur. Yalnız şu kadarı hatırlanmalı ki, Selim III devrinde Rumeli'de geniş çaplı eşkiyalık ve başkaldırma olayları başlamış ve bu tip olaylar daha sonra Anadolu'da da görülmüştür. Bu olayların bastırılması ve eşkiyanın tenkili için yapılan harcamalar "bütçe"lere "Dağlı masârifi" biçiminde işlenmiştir. Paspanoğlu meselesi de bu başkaldırma olaylarından biri ve en önemlisi olup, bu âsi bir süre Balkanlarda egemenlik kurmuş ve merkezi kuvvetlerce tepelenmesi oldukça para ve zamana mal olmuştu. Bu iç olayların yansıması, askeri giderlerden söz ederken Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşları ve Fransızların Mısır'a asker çıkarmalarını da hatırlamak gerekir...

Olağandışı askeri giderlerin finansmanı iki kaynaktan sağlanmaktaydı: 1- İ.C.H.'nin yıllık gelir-gider farklarıyla oluşan fondan, 2- Darbhâne'nin gönderdiği meblağlar.

Tablo: XI-A daki İrâd-ı Cedid'in "Kümülatif kasa mevcudu" sütünü gözden geçirdiğinde, 1210-11 mali yılı sonunda İ.C.H.'nin kasasında biriken fonların 4;94 milyon guruşa ulaştığı görülür. İzleyen yıllarda ise bu fon azalmaya başlamıştır. Bunun nedeni "Olağandışı askeri masraflar"ın artmasıdır (Tablo: XVII sütun 10).

Hatırlanacağı üzere; İ.C.H. kurulurken, ileride savaşlar vuku bulur ve masraflar artarsa, bu yeni hazine sayesinde devletin sıkıntı çekmeyeceği ve bu hazinede biriken fonların bu gibi masrafların finansmanına büyük yararı olacağı düşünülmüştü. Bu nokta göz önüne alınınca, olağandışı askeri giderlerin karşılanmasında büyük katkısı olan İ.C.H.'nin, amaçlanan işlevlerinden önemli birini yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

III. İRÂD-I CEDİD DÖNEMİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

1793-1807 yılları arasındaki dönem içinde, Osmanlı mali politikasında en önemli rol ve işlevi üstlenen kurum İrâd-ı Cedid Hazinesi oldu. Yeniden anımsatmak ve çok kısaca özetlemek gerekirse, bu hazineye:

- Malikâne ve esham sistemini tasfiye etmek
- Timar rejimini islah etmek
- Olağandışı giderler için hazır bir ihtiyat fonu oluşturmak

gibi çok önemli birtakım görevler verilmişti. Hazinesinin bu görevleri ifa edebilmesi için de, yeni düzenlemelerle birtakım yeni gelir kaynakları yaratılmıştı.

Daha önceki sayfalarda ayrıntılı biçimde görüldüğü üzere, kendisine verilen görevlerin başarılmasında İ.C.H. önemli aşamalar kaydetti. Ancak, bu arada yine görüldü ki, bazı noktalarda çeşitli tavizler verilmek zorunda kahnarak, amaçlanan politika tam olarak yürütülüp, gerçekleştirilemedi. Sonuçta, ne malikâne, ne de esham uygulaması tam olarak kaldırılabildi. Timar rejimine olan müdahale ise, ilk amaçlanana göre oldukça farklı gelişmelere neden oldu.

Ancak, hedefler tam olarak gerçekleşmemiş dahi olsa, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin devreye girişinden itibaren bu dönem Osmanlı maliyesi için yine de çok önemli bir icraat ve bilinçlenme dönemi oldu ve de pek değerli deneyimler kazanıldı. Denebilir ki eğer, o tavizler verilmek durumunda kalmıyaydı, İrâd-ı Cedid dönemi Osmanlı mali tarihinde çok daha anlamlı izler bırakabilir ve ileriki yılların olayları farklı biçimde gelişerek, çok farklı durumlar tezahür edebilirdi...

O halde, bu dönem hakkında genel bir değerlendirmeye gidilirken, izlenen mali politikada ortaya çıkmış olan söz konusu tavizlerin hangi koşul ve zorlamaların eseri olduğunu ortaya koymak fevkalâde önem kazanmaktadır. Yer yer daha önce de değinildiği üzere, bu tavizlerin başlıca nedenleri şunlardı:

- Malikâne ve esham sisteminin tasfiyesi, içteki bazı zümrelerin çıkarları ile çatışmaktaydı. Bunların oluşturduğu baskı sonucunda, malikâne ve eshamı zabt etme sınırı, arzu edilen düzeyde genişletilemedi.
- Savaş ve ayaklanma olayları bir türlü tam olarak son bulmadığından daima "beklenmedik" yeni gider kapıları ortaya çıktı.
- Modernleşme ve yenedüzen fikri, somut icraat söz konusu olduğunda, devlete gerek câri ve gerekse yatırım nitelikli yeni gider kapıları açılmasına neden oldu.
- Ülke ekonomisinde genel bir nakdileşme eğilimi söz konusuydu. Ancak maliye, bu eğilime henüz tam ayak uyduramamıştı. Nitekim, eski aynı ödeme ve hizmetler giderek nakdileşirken, buna koşut olarak, devletin

maaş ödemeleri vs gibi cari harcamalarındaki artışların karşılıklarının gecikmeden bulunması sorun oluyordu.

- Mali durumda bazı nisbi ve geçici düzeltilmeler, köklü çözümlerin hızını kesiyordu.

Bu zorluklara rağmen, *İrâd-ı Cedid Hazinesi* üstlendiği görevleri yerine getirmek için büyük çabalar gösterdi. Ancak, engel ve baskılar daha da artınca, izlenen politikadan bilinen tavizler verilmek zorunda kaldı. Ama, bu tavizler de yeterli görülmemiş olmalı ki sonunda iş, bu hazineyi kurduran Selim III ü alaşağı etme noktasına kadar vardı: 1807 yılı hem genel olarak Nizâm-ı Cedid hareketinin, hem de bu arada *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin sonu oldu.

* * *

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin kaldırılışını izleyen yıllardaki yeni gelişmeler daha sonra ele alınacak. Bunlara geçmeden önce, yine Selim III devrinde kurulan ve bir süre *İrâd-ı Cedid*'le birlikte varolduktan sonra, onun lâğvını izleyen yıllarda da varlığını sürdüren diğer bir mali kurumu, *Tersâne Hazinesi*'ni ele almakta yarar var.

Bölüm II

TERSÂNE-İ ÂMİRE HAZİNESİ VE DEFTERDARLIĞI

1- MALİ ÖRGÜT İÇİNDE AYRI BİR TERSÂNE HAZİNESİ'NİN KURULMASINA NEDEN OLAN GELİŞMELER

Ayrı bir Tersâne Hazinesi'nin kuruluş nedenleri araştırılırken, başvurulması gereken ilk kaynak belki bu hazinenin kuruluş yasasıdır (1). Zira, bu yasanın ilk bölümü "kuruluş gerekçesi" ne ayrılmış olup, gerekçede dikkate değer satırlar vardır. Çok kısa olarak değinmek gerekirse: Burada, Osmanlı Devleti'nin eskiden beri kara kuvvetleri ile meşhur olduğu gibi, deniz kuvvetleri ile de meşhur olduğu dile getirilmekte ve denizlerde güçlülüğün önem ve yararı vurgulanarak, donanmanın geliştirilmesi gerektiği ifade olunmaktadır. İşte bunun için yeni düzenlemelere gitmek gerekmiş ve bu düzenlemelerin bir parçası halinde Tersâne Hazinesi kurulmuştur...

Ancak, gerekçede ortaya konan bu bilgilerin çok genel düzeyde oldukları ve mali tarih açısından pek çözümlenici nitelik taşımadıkları açık. Hatta denebilir ki, bu satırlar hazinenin kuruluş nedenlerini değil, sadece kuruluşun beklenen amaçları dile getirmektedir. Gerçi, birçok diğer örnekte rastlanabileceği gibi, Tersâne Hazinesi örneğinde de nedenler ve amaçlar biraz iç içedir. Ama, bir mali tarih çerçevesi içerisinde "kuruluş nedenleri" derken, burada bizim ön plâna çıkarmak istediğimiz noktalar, maliye ile ilgili çok daha somut durum, gelişme ve bazı ilişkilerdir. Soruna bu açıdan yaklaşıldığında, genel neden ve amaçların yanısıra konuya eklenebilecek olan bilgiler şunlardır:

Mart 1793 de *İrâd-ı Cedid Hazinesi* kurulana dek, Tersâne ve donanma giderleri *Hazine-i Âmire*'ce karşılanırdı. *Hazine-i Âmire*'nin 1784-85 yılı hesaplarına göre (2), bu hazine Tersâne ve donanma için yılda 1,4 milyon guruş dolaylarında harcama yapmakta ve bu meblâğ toplam giderin % 7 ilâ 8 ini oluşturmaktaydı.

1787-92 savaş yıllarında, Tersâne ve donanma giderleri eskiye oranla daha da artmış, buna karşılık Tersâne emînleri Tersâne'ye tahsis olunan gelirleri bile tam olarak tahsil edemez olmuşlardı (3). Eminlerin Tersâne'de

(1) Yavuz Cezar, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki, *J. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 41, sayı 1-4 (1984), s. 361-388.

(2) Kâmil Kepeci tasnifi defter, no 2310 (*Hazine-i Âmire irâd ve masrafı defteri*)

(3) Hatt-ı Hümayun, no 11 682 (t: 1204/ 1789-90)

çalışan işçilerin ücretlerini ödeyemedikleri oluyor ve öte yandan donanma da istenen düzeye ulaştırılamıyordu. Defterdarlar ise, Tersâne ve donanma için daha fazla tahsisat ayıramayacaklarını ifade ediyordu. Çaresiz kalan emirler önce borçlanarak durumu idare etmeye uğraştı. Ancak, zamanla bu borçların tasfiyesi de sorun olmaya başlayınca, Tersâne emirleri Darbhâne'den "îfâne" bekler hale geldi (4).

Darbhâne, her ne kadar Tersâne'ye yardımcı olduysa da, durumun böylece devamına olanak yoktu. Darbhâne, sürekli olarak Tersâne'yi destekleyemezdi. Nitekim, 503 500 grş huk yeni bir "îfâne" isteği karşısında, Darbhâne Nâzırı soruna açıkça parmak basarak bu yardımların giderek Darbhâne'nin olanaklarını zorladığını ve önlü alınması gerektiğini dile getirdi (5).

Böylece, XIX. yy'ın eşiğinde devlet bir "Tersâne giderleri sorunu" ile karşı karşıya kalmıştı.

Böyle bir soruna rağmen, 1789 da tahta çıkan Selim III, Tersâne ve donanmayı ıslah çabasına girişmişti (6). Ancak bu çabaların sonuç verememesi için önce para darboğazının aşılması gerekiyordu. Selim III bu konuda, kuruluş amacından saptırmak bahasına da olsa *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin olanaklarından yararlandı ve yeni hazine Tersâne-donanma giderlerinin finansmanına yardımcı bir kurum olarak devreye girdi.

Bu konudaki ilk örnek kadrolu (gediklu) hale getirilen bazı Tersâne personelinin maaş ve tayinat giderleriyle ilgilidir. Şöyle ki: Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa Tersâne'nin ıslahı konusunda bir rapor hazırlamış ve bu raporunda gemi yapımında istihdam olunacak teknik personelle ilgili sorunlara değinmişti. Yaptığı araştırmaya göre, ücretlerin düşüklüğü nedeniyle marangoz, burgucu, vs gibi sanatkârlar giderek devlet kapısından uzaklaşmakta ve özel kesimde çalışmayı tercih etmekteydi. Hüseyin Paşa, bunların "gediklu" (kadrolu) hale getirilmesini ve kendilerine iyi ücret verilmesini öneriyordu. Bunun üzerine, söz konusu personel 5 Nisan 1794 (4 N 1208) de "gediklu" hale getirildi; ancak o ara mevâcib ve tayinatları ile ilgili giderlerin *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nce karşılanmasından başka yol bulunamadı (7). *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nce bunlara ödenecek para önceleri 469 987 guruş tutmaktaydı. İ.C.H.'nce zabt ve idare olunan 21 mukataanın "faiz"i bu masrafa tahsis olunmuştu. Fakat, bir yıl sonra Tersâne yeniden "gediklu" personel istihdam etmeye başlayınca, bunların maaş ve tayinat gideri 522 226 guruşa yükseldi (8).

Tersâne'nin personel giderleri, böylece *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'ne yüklenmiş oldu. 1795 yılı sonlarında ise, Darbhâne'nin mali durumunun elvermediği gerekçesiyle, sefere çıkacak olan donanmanın asker maaşlarının

(4) Hatt-ı Hümayun, no 11 682, 12 296 ve 27 927-F

(5) Hatt-ı Hümayun, no 27 927-F

(6) E.Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizâm-ı Cedid*, s. 63-71 (TTK yayını, Ankara 1946); Stanford J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Selim III, 1789-1807*, s. 150-166 (Harvard Un. press, Cambridge, Massachusetts 1971); A.I. Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, s. 29 vd (İstanbul 1985).

(7) Kâmil Kepeci tasnifi defter, no: 2 380 (*İrâd-ı Cedid Şûrâtı defteri*), s. 12-13

(8) A.g.d., s. 22

da o ara İ.C.H.'nce ödenmesine karar verilmek zorunda kaldı (9). Böylece, İ.C.H. üzerine iki yıllık bir süre için 525 000 guruşluk ek bir yük binmiş oldu ve bu hazinenin, Tersâne ve donanma için doğrudan yaptığı yıllık gider bir milyon guruşu aştı (10). Ancak bu arada, "kalyonlar mevâcibi" giderinin ileride İ.C.H.'ni sarsmaması için bir önlem alındı ve bu giderlere karşılık olmak üzere bazı "cizye malları"nın, vakti geldiğinde bu hazinece tahsili kararlaştırıldı.

"Kalyonlar mevâcibi" deyimi ile, gemilerdeki "levendât" askerinin maaşları kastedilmekteydi. Gemilerdeki bu tip askerin maaşı geçici bir süre için İ.C.H. üzerine yüklenmişti. Ancak arkadan, kalyonlarda yeni istihdam olunmaya başlanan "tüfenkendaz"ların elbise giderleri, herhangi bir süre belirlenmesi olmaksızın yine bu hazineye yüklendi. Bu elbiseler her yıl Tersâne emirleri tarafından satın alınacak ve masraflar "İrâd-ı Cedid Hazinesi"nden donanmay-ı hümâyun gediklu mevâcibine müretteb emvâlden" karşılanacaktı (11).

Bunlar dışında, Tersâne'de İsveçli bir mühendise inşa ettirilen havuzla ilgili giderlerin de İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce finanse edildiği görülür. 1800 yılında bitirilen bu havuz için İ.C.H. sekiz yüz bin guruştan fazla para harcamıştı (12). Selim III, İ.C.H. fonlarının başka amaçlar için kullanılmaması konusunda titizlik göstermesine rağmen, Hazine-i Âmire ile Darbhâne'nin olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle, koyduğu kurallı kendisi çığnemek zorunda kalmış ve bu havuzun bitirilmesi için İrâd-ı Cedid fonlarına müracaat etmekten başka yol bulamamıştı (13).

Tersâne ve donanma ile ilgili giderlerin zamanla artması ve bunların finansmanında Darbhâne'ye ve kuruluş amacına aykırı olarak İ.C.H.'ne müracaat zorunda kalınması, müstakil bir Tersâne Hazinesi'nin kuruluşuna yol açan temel nedenlerdir. Nitekim, 1805 yılında, birazdan görüleceği üzere, böyle bir hazinenin kuruluşu gerçekleşmiştir. Tersâne Hazinesi kurulduktan sonra, İ.C.H.'nce ödenegelen "gediklu" tersane personelinin giderleri, artık bu hazine tarafından ödenmez olmuştur. Bununla birlikte, yeni kurulan Tersâne Hazinesi'nin Tersâne ve donanma ile ilgili tüm giderlerin finansmanını hemen üzerine aldığı da sanılmamalıdır. Nitekim, Tersâne'deki Hendesehâne personelinin maaş ve sair giderleri Temmuz 1806 tarihli bir emirle yine İ.C.H.'ne ödettilirmeye başlanmıştı (14). Keza aynı tarihte, önceden Hazine-i Âmire'ce ödenegelen Mühendishâne personelinin maaş ve diğer bazı giderleri de İ.C.H.'ne yüklenmiştir (15). Fakat, bunlardan daha

[9] A. g. d., s. 19-20

[10] İrâd-ı Cedid Hazinesi ile ilgili bölümünde giderleri gösterir tabloya bkz.

[11] A. g. d., s. 22

[12] A. g. d., s. 23 ve Hatt-ı Hümâyun no 14 025, 7 842

[13] 1800 yılı yazında esas havuz inşaatı bitince, bazı ek masrafların artık "cânib-i mîrîden rü'yet" olunmasına (yani Hazine-i Âmire'ce finansmanı) karar alınmış. Fakat bu mümkün olamamış ve havuzun ek tesis giderleri de İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne yüklenmişti. Bu son masraflar için Selim III şöyle demişti:

"Çünkü bu kadar zahmet olunub havz yapıldı. Sâir levzâmatı dahi tekmil olınsun. Resm ve keşfi mâcibince bir mu'temed adem ta'yin olunub, akçesi İrâd-ı Cedid'den ceste ceste virilsün. Yekûn her kaç guruş olur ise ben Darbhâne'den viririm" Hatt-ı Hümâyun, no 14 025

[14] K. Kepeci defter, no 2 380, s. 35

[15] Aynı defter, s. 40. Mühendishâne personel maaşlarının daha önce Hazine-i Âmire'ce ödendiği hakkında ise bkz.: Cevdet Maliye, no 2 314

önemlisi, müstakil bir Tersâne Hazinesi kurulmuş olmasına rağmen, Hazine-i Âmire'nin Tersâne masrafları için hâlâ küçümsenemeyecek bir tahsisat ayırmaya devam etmesidir. Gerçekten, örneğin 1808-9 hesap döneminde Hazine-i Âmire Tersâne masrafları için yıllık 1 209 000 guruşluk bir tahsisat ayırmıştı ki, bu miktar, hazine yıllık toplam gelirinin (gelir: 18 258 302, gider: ?) % 6 sına tekabül etmekteydi (16). Hazine-i Âmire'nin 1813 yılına ait diğer bir hesabına göre ise, yıllık toplam giderinin 1 218 323 guruşu, yani % 7 si (gelir: 18 075 490 grş, gider: 16 810 214 grş idi) yine "Tersâne Hazinesi tahsisatı" olarak ayrılmıştı (17). Bu paranın önemli bölümü "kalyon mevâcibi" ne gitmekteydi. Fakat, "kalyon mevâcibi"nin Tersâne Hazinesi "bütçe"lerinde de yer aldığına bakılırsa (18), Hazine-i Âmire hesaplarında görülen bu "tahsisat"ın Tersâne Hazinesi'ne transfer olunup, ödemelerin Tersâne Hazinesi Nâzırı eliyle yapıldığı anlaşılır. Zaten, ileride görüleceği üzere, Tersâne Hazinesi kanunu da "kalyon mevâcibi"nin bu hazinece ödenmesini öngörmekteydi. Bu arada, kısa bir süre için İ.C.H.'nce ödenen Mühendishâne maaşlarının da, İ.C.H.'nin lâğvı üzerine, Tersâne Hazinesi'ne aktarıldığına işaret etmek gerekir (19).

Demek ki, Tersâne Hazinesi kurulmadan önce, Tersâne ve donanma giderlerinin finansmanı maliyede bir sorun haline gelmiş ve bu masraflar Hazine-i Âmire'nin yanı sıra Darbhâne ve İrâd-ı Cedid Hazinesi gibi diğer kurumlar üzerine de bindirilmek zorunda kalmıştı. Böyle bir durum, mevcut malî kurumları yıpratmış gibi, Tersâne ve donanmanın gelişmesini de engelliyordu. Yeni gelir kaynakları ile desteklenen ve gelir ve giderini kendi eliyle yürüten, müstakil bir Tersâne Hazinesi kurularak, bu sorunlar çözümlenmek istenmiştir.

2- TERSÂNE HAZINESİ VE DEFTERDARLIĞI'NIN OLUŞMA AŞAMALARI

"Tersâne Hazinesi ve Defterdarlığı"nın resmen kuruluşu 6 Şubat 1805 tarihli özel bir kanunnâme ile gerçekleşti. Fakat, bu yasanın çıkışından önce de bu konuda bazı girişimler ve önemli gelişmeler olmuştu. Önce bu aşamaların gözden geçirilmesinde yarar vardır.

1793 Martında, İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulup, "Şikk-ı sâni defterdarlığı" belli bir düzene kavuşturulduktan bir-iki yıl sonra (1208 / 1794-95 de) Selim III, "Şikk-ı sâlis defterdarlığı"nın da pasif bir görev olmaktan kurtarılacak (20), bir düzene sokulmasını arzulamıştı. Padişah bunun, Tersâne eminliği ile Şikk-ı sâlis defterdarlığı görevinin aynı kişi uhdesinde birleşmesiyle mümkün

(16) Cevdet Maliye, no 1 842

(17) Cevdet Maliye, no 5 134

(18) Tersâne Hazinesi'nin 1221 yılı Safer ayı "bütçe" sinde, gelir kalemlerinden birini "Kalyon mevâcibi olmak üzere her mücib-i nizam ikiyüz yigirmi bir senesi hazine emvallerinden teslim olunan" meblâğlar oluşturur (Hatt-ı Hümayun, no 48 983-A).

(19) Mühendishâne "hâce ve şâkirdân" ına Muharrem 1221 ayhğı olarak Tersâne Hazinesi'nce 1 348 guruş ödenmişti (Aynı belge).

(20) Cevdet Paşa, XVIII. yy boyunca şikk-ı sâlislik manşabının hâcêğândan en yaşlı olan "amel-mande" kişilere tevcih edileceğini belirtir. Yani bu görev yaşlı ve yüksek büroklarla için kızak bir kadroya dönüşmüş idi.

XVIII. yy daki şikk-ı sâlisler hakkında şu belgelerde birtakım bilgiler vardır: Cevdet Maliye, no 4 529 (t: 1135), 21 487 (t: 1159), 6 367 (t: 1164), 5 665 (1182) ve 7 379 (t: 1193).

olacağını düşünmekteydi (21). Ancak, bir protokol engeli yüzünden, o ara bu iş gerçekleşmemiş ve padişah da arzusunda ısrar etmeyerek konuyu ertelemişti (22).

Eylül 1795 de "Zahîre Hazinesi ve Defterdarlığı" kurulunca, şikk-ı sâlislik ile zahîre nâzırlığı birleştirilerek, padişahın şikk-ı sâlisliği belli bir düzene kavuşturma arzusu, değişik bir biçimde de olsa, böylece yerine gelmiş oldu (23). Fakat, zahîre nâzırlarının "şikk-ı sâlis defterdarı" ünvanını taşıyabilmeleri ancak Tersâne Hazinesi'nin kuruluşuna kadar sürebilecek ve 1805 den sonra zahîre nâzırları "şikk-ı râbî defterdarı" derecesine düşeceklerdir (24).

Tersâne Hazinesi ve Defterdarlığı'nın kuruluşunu gerçekleştiren yasa 6 Şubat 1805 (7 Za 1219) tarihini taşımakla birlikte, 1804 yılının son aylarından itibaren hem "Tersâne Hazinesi" deyimini resmî yazışmalarda yer almaya, hem de hazinenin gelir kaynakları yavaş yavaş belirlenmeye başlanmıştı. Nitekim, bir "meclis-i şûrâ" kararı sonucunda, 26 Kasım 1804 (22 Ş 1219) tarihli bir emirle, *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin bazı gelirleri o tarihte henüz resmen kurulmamış olan Tersâne Hazinesi'ne devredilmişti (25). Devredilen gelir kalemleri "*İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nden mazbût bazı mukataatdan ve Derya Kalemi zeâmet ve timarlarından ve esham-ı mahîlûle faizlerinden" oluşmakta olup, bunların toplam tutarı 1250000 guruş idi. Aynı "meclis"te, başka gelir kalemlerinin de Tersâne Hazinesi'ne tahsisine karar alınmıştı ki, bunların başında 927 500 guruşluk bir gelir kalemi olan "kalyoncu bedeliyyeleri" gelmekteydi (26).

İrâd-ı Cedid ve *Hazine-i Âmire*'den yapılan bu tahsisler dışında, bazı vakıf mukataaların "mal" larına yapılan zamlar da Tersâne Hazinesi'ne tahsis olunmaya başlanmıştı. Zamların tahsisi ile, vakıfların esas gelirlerine bir zarar verilmemiş olduğu düşünülmekteydi. Çeşitli tipteki evkaf mukataatını kapsamına alan bu uygulamanın bazı örneklerini, tahsis olunan gelir miktarlarıyla birlikte gözden geçirmekte yarar vardır (27):

- Hadice Sultan uhdesindeki bazı haremeyn mukataaları zamlarından Aralık 1804 de yapılan tahsis: 20 000 grş
- Hadice Sultan uhdesindeki mîrî mukataa zamlarından Aralık 1804 de yapılan tahsis: 14 700 grş

(21) Hatt-ı Hümayun, no 14 663 (t: 1209/ 1793-4)

(22) Tersâne eminlerinin "ağa" lardan, şikk-ı sâlislerin ise "ricâl" den olması bir gelenektir. Şikk-ı sâlislik ile Tersâne eminliğinin aynı kişi uhdesinde birleşmemesi için bu nokta padişaha bir engel olarak gösterilmişti. Şikk-ı sâlisliğin başka görevlerle birleştirilmesi (ya da bu görevi yürüteceklerin şikk-ı sâlis ünvanı almaları) konusunda padişaha değişik önerilerde bulunulmuştu (A.g.b.)

(23) Toplum ve Bilim, sayı 6-7 (Yaz-Güz 1978), s. 111 vd.

(24) Şikk-ı sâlislerin Tersâne işleriyle görevlendirilmeleri ve resmen "Şikk-ı Sâlis ve Tersâne-i Âmire Defterdârı ve Umûr-ı Bahriyye Nâzırı" biçiminde ünvan almaları 6 Şubat 1805 (7 Za 1219) tarihli Tersâne Hazinesi Kanunu'nun çıkışından bir ay önce, 12 Ocak 1805 (10 Ş 1219) de gerçekleşmiş ve bu tarihten itibaren de Zahîre Nâzırları şikk-ı râbî' derecesine inmişlerdir (Kâmil Kepeci defteri, no 2 360, s. 4 ve Maliyeden müdevver defter, no 8 591. s. 26).

(25) Maliyeden Müdevver dofter, no 8 886 (Tersâne işleri defteri), s. 27-29.

(26) Aynı defter, s. 31-32

(27) Aynı defter, s. 138-143

- Sultan Mustafa evkafına tâbi mukataalardan Aralık 1804 de yapılan tahsis: 150 000 grş
- Abdülhamid Han evkafına tâbi mukataalardan Aralık 1804 de yapılan tahsis: 100 000 grş
- Emlâk-ı Hümayun dahilindeki vakıf mülhakatı çiftliklerden yapılan tahsis, Aralık 1804: 5 000 grş
- Sultan Mehmed Han, Gazi Sultan Süleyman Han ve Gazi Sultan Selim Han evkafı mukataalarından yapılan tahsis, Aralık 1804: 125 000 grş
- Esma Sultan uhdesindeki bazı haremeyn ve mîrî mukataaların zamlarından Aralık 1804 de tahsis: 34 500 grş
- Beyhan Sultan uhdesindeki bazı haremeyn ve mîrî mukataaların zamlarından Aralık 1804 de tahsis: 40 000 grş

Sayılan bu son tahsislerin toplamı 489 200 gurutur. Ancak, mukataa zamlarından yapılmış olan tahsislerin tümü bu anılardan ibâret değildi. Bu tip tahsisler Tersâne Hazinesi kanununun çıkışına kadar devam etmekle kalmamış, daha sonraki yıllarda da yine bazı vakıf mukataalarından bu hazineye yeni tahsisler yapılmıştır (28).

Aralık 1804 de ilân olunan yeni "harir nîzâmı" da Tersâne Hazinesi'ne gelir sağlamayı amaçlamaktaydı. Yapılan bu yeni düzenleme sırasında, ipekten alınan mizan resmi artırılmış ve bu resim de Tersâne Hazinesi'ne gelir olarak tahsis olunmuştur.

Bu gelişmeler gösteriyor ki, müstakil bir Tersâne Hazinesi'nin oluşumuna olanak verecek en önemli öğeler Şubat 1805 öncesinde hemen hemen tamamlanmış idi. Sıra, özel bir kanun çıkararak bu hazinenin işlevini, görevini, yetki ve sorumluluk alanını belirlemeye ve de personel kadrosunu oluşturmaya gelmişti.

3-6 ŞUBAT 1805 TARİHLİ YASA VE EKİNE GÖRE "TERSÂNE-İ ÂMİRE DEFTERDARLIĞI VE HAZİNESİ"

6 Şubat 1805 (7 Za 1219) de çıkarılan özel bir yasayla Tersâne Hazinesi ve Defterdarlığı resmen kurulmuş oldu (29). Bu yasa artık "Tersâne-i Âmire Emâneti" deyiminin kullanılmayacağını belirtiyor ve İrâd-ı Cedid ve Zahîre Hazineleri örnekleri göz önüne alınarak, müstakil bir Tersâne Hazinesi kurulmuş olduğunu açıklıyordu.

Tersâne Hazinesi'nin baş âmiri "Şikk-ı sâlis defterdarı" idi. Fakat resmi ünvanı kanunda "Şikk-ı sâlis ve Tersâne-i Âmire Defterdarı ve Umûr-ı Bahriyye Nâzırı" biçiminde belirlendiği için, kendisine kısaca "Umûr-ı Bahriyye Nâzırı" ya da "Tersâne Defterdarı" da denebilecekti. Defterdarın "ricâlden biri" olması kanunda öngörülmüştü. Bundan maksat, rütbece kaptan paşalara eşit kimselerin bu göreve gelmesini sağlamak ve böylece kaptan paşaların Tersâne Hazinesi işlerine yersiz müdahalelerini önlemektir.

(28) 1220 de sadrazam nezâretinde bulunan bazı vakıf mukataalardan tahsisler olmuştu. Aynı defter, s. 146

(29) Yavuz Cezar, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki, İktisat Fakültesi Mecmuası, Barkan Armağan sayısı.

Kaptan paşaların temel görevi, deniz kuvvetleri komutanlığıydı; dolayısıyla hazine işlerine karışmamaları gerekirdi. Bununla birlikte, bazı hallerde hazine ile ilgili olan ve defterdarla müştereken kararlaştırıp, yürütecekleri işler de vardı (30).

Tersâne'nin günlük olağan işleri "Tersâne kethüdası" nca yürütülecekti. Hazinenin hesap ve büro işleri için de çeşitli personel kadroları ihdâs olunmuştu. Bunlardan "Sergi kâtibi" hazinenin gelir- gider hesaplarını tutmak ve yıl sonu "bütçe"lerini çıkarmakla görevlendirilmişti. "Zimmet kâtibi"nin temel görevi, mübayaâ olunan malzemenin defterini tutmak ve fiyatları kontrol etmektir. "Mübâşirler" ve "Nâzır kisedârı" ise, hazine gelirlerinin tahsilinde çalışacak ve gerekli yazışmayı yürütecekti. Hazinenin bu öz personeli dışında, bir de maliyenin Baş Muhasebe Kalemî'nde bir "Tersâne kâtibi" bulunacaktı. Kanun eski "Kalyonlar kitâbeti"ni de yeni bir düzenlemeye tâbi tutmakta ve "Kalyonlar mevâcibi kâtibi" ünvanlı bir memuru doğrudan Tersâne defterdarı maiyyetine vermekteydi.

Yasada, Tersâne Hazinesi'nin gelirlerini oluşturacak ana kaynaklar olarak şunlar belirlenmişti:

- 1- Cizye, avâız ve mukataat-ı mîriyye malları
- 2- İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden devredilen kalemler
- 3- Derya Kalemî zeâmet ve timarları
- 4- Kalyoncu bedeliyyeleri

İleride, yeni gelir kaynaklarının tahsisi ile hazinenin takviyesi de öngörülmekteydi. Gerçekten, kanun metninde adları geçmemekle birlikte "ipek resmi hâsılatı" ile "evkaf mukataatı zamları" da kısa sürede hazinenin önemli gelir kalemlerinden biri haline gelip, "bütçe" lerinde yer almaya başladılar (31).

Gelirlerin tahsil ve tesliminde diğer devlet hazinelerindeki yöntem ve kuralları geçerli olacaktı. Gelirlerin idaresi ve iltizama verilme işleri doğrudan defterdarın yetki ve sorumluluğundaydı. Tahsilat işlerinde "mübâşirler" kendisine yardımcı olacaktı.

Tersâne Hazinesi'nin gelirlerini oluşturacak olan ve yukarıda sıralanan kaynakların mahiyet ve özelliklerine gelince:

"Cizye," "avâız" ve "mukataat-ı mîriyye malları", eskiden Hazine-i Âmir'e'ye ait olan gelir kalemlerindendi. Bunlar Tersâne Hazinesi'ne esas itibarıyla "kalyon mevâcibi"nin karşılığı olmak üzere tahsis olunmuştu. İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden devredilenler ise, eskiden bu hazinece zabt edilmiş olan bazı malikâne mukataalar ve eshamdan oluşmaktaydı. Dolayısıyla aynı İ.C.H. gibi, Tersâne Hazinesi de bu tip mukataa ve eshamla ilgili birtakım yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydı; Şikk-ı sâlis defterdarı bu mukataaları iltizama verecek ve esham "faiz" lerini mukataa emirlerinden tahsil edecekti. Buna mukabül, mukataanın cinsine (mîrî veya haremeyn) göre ya Hazine-i Âmir'e'ye veya Darbhâne'ye gerekli ödemeleri de yapması

(30) Örneğin "kalyoncu bedeli" ödeyecek yükümlülerin saptanması işi kaptan paşayı da ilgilendirirdi. Bu konuda ikisinin bir araya gelerek, müştereken bir karara varmaları gerekiyordu. Birinin yokluğunda, diğerinin ona vekâlet edeceği hususu da kanunda belirtilmişti.

(31) Hatt-ı Hümayun, no 48 983-A (Tersâne Hazinesi'nin 1221 yılı Safer ayı "bütçe"si)

gerekiyordu (32). Üçüncü sırada yer alan "Derya Kalemî zeâmet ve timarları" da artık mukataa statüsüne girmiş ve iltizam konusu olan kalemlerdi (33). Diğer bir kaynak olan "Kalyoncu bedeliyyesi" ise, "kalyoncu neferi" hizmetiyle yükümlü kılınmış, fakat fiilen gemilerde istihdam olunmayan kimselerden, adam başına yüz gurusu olarak tahsil olunacaktı (34). Mevcut verilere göre, 9 275 "nefer" bu bedeliyyeyi öderken, 4 285 i gemilerde görev yapıp, bedeliyyeden kurtulacaktı. Bedeliyye ödeyeceklerle, istihdam olunacakların sayısını belirlemek defterdarın yetkisindeydi. Kaptan paşa ise, istihdam olunacakların hangi bölgelerden yazılacağı ve kimlerin seçileceği konusunda söz sahibiydi.

Tersâne Defterdarı, toplayacağı bu gelirlerle Tersâne'nin ve donanmanın her türlü masrafını karşılamakla yükümlü kılınmıştı. Gider kalemleri başlıca iki gruptan oluşmaktaydı:

1- Maaş ödemeleri ve tayinat masrafları

2- Gemi donanımı, onarımı ve yapımı masraflarıyla, Tersâne'ye gerekli malzeme alımları.

Maaş ödemelerinin başlıcası "kalyonlar mevâcibi" idi. Ayrıca, Tersâne'de görevli "gediklu" personel de hazineden üç ayda bir maaş alacaktı. Maaşları rumi aylara göre verilecek olan bu "gediklu"ların ileride sayılarının artırılması da yasada öngörülmekteydi. Defterdar başta olmak üzere, hazinenin diğer mali işler personeline de maaş bağlanmıştı. Tayinat için gerekli tahıl v.s. ise, piyasadan satın alınacaktı. Ancak, hazinenin bu konudaki masraf yükünü biraz hafifletmek için bazı yerlerden "ocaklık" adı altında hazineye özel tahsisler de yapılmıştı.

Tayinat konusunda olduğu gibi, Tersâne ve gemiler için gerekli olan diğer çeşitli malzemenin de peşin para ile piyasadan satın alınması gerekiyordu. Yasa metninde, piyasadan satın alınması söz konusu olabilecek bu gibi şeylerin ancak bir kısmı anılmış ve "velhâsıl, iğneden ipliğe varınca, cüz'î ve küllî mevad" denerek bu konuda bir sınır getirilmediği ifade olunmuştu. Bu alımlarda hazineyi zarardan korumak için piyasa fiyatlarının çok iyi izlenmesi gerektiği hakkında yasada özel kayıt vardı: Satınalmalar ucuz mevsimde, fiyatların düştüğü zamanlarda yapılmalıydı (35).

(32) Tersâne Hazinesi kanununda "...mukataat-ı mazbutanın virilügelen emvâl-i mürettebelefi ve kalemiyyeleri Hazine-i Âmir'e ve mahallerine edô olma..." denerek bu nokta açıkça belirtilmişti (Y. Cezar, a.g.m., s. 365)

Daha önceleri İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce "zabt ve idare" olunan bu esham ve mukataalar için İ.C. Hazinesi defterdarı mukataaların yıllık "faiz" için beş katını, eshamın ise üç katını "muaccele" adı altında ilgili kurumlara öderdi. Mukataa ve esham "mîrî" ise, ödeme Hazine-i Âmir'e'ye, "haremeyn" ise, Derbhâne'ye yapılırdı. İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne, bunların yalnız "faiz"leri ait olurdu.

S. Shaw da "İrâd-ı Cedid Hazinesi gibi Tersâne Hazinesi de mültezimlerin ortalama yıllık kârının beş katı olarak hesaplanan bir hadde, iltizamların satış bedellerini devlet hazinesine ödeyecekti" diyerek aynı noktaya değinir (*Between Old and New*, s. 161).

(33) "...derya kalemî zeâmet ve timarları vakt u zamanıyla ilzâm ve bedel-i iltizâmı vakt u zamanıyla tahsil ve hazine-i mezkûreye teslim..." (Tersâne Hazinesi kanunu)

Şevval 1220 tarihli bir hükümde de, Karlılı sancağındaki timarların Tersâne Hazinesi vâridatından olduğu belirtildikten sonra, bunların iltizama verilip bedellerinin Tersâne Hazinesi'ne gönderilmesi emrediliyor (Cevdet Maliye, no 27 474).

(34) Maliyeden Müdevver defter, no 8 886, s. 32 ve Cevdet Maliye, no 11 737 (11 Ca 1217).

(35) Y. Cezar, a.g.m., İ.F.M., c. 41, sayı 1-4, s. 368-9,371.

4- TERSÂNE HAZİNESİ'NE TAHSİS OLUNAN İPEK RESMİNE İLİŞKİN SORUNLAR VE GELİŞMELER

A- İPEK TARTI RESMİNİN TERSÂNE HAZİNESİNE TAHSİSİ VE RESMİN TAHSİLİNDE ORTA-YA ÇIKAN ANLAŞMAZLIK

Aralık 1804 öncesinde, "Resm-i mizan-ı harir mukataası" (İpek tartı resmi mukataası) Hamidiyye vakfına bağlı olup, yılda elli bin guruşluk bir iltizam bedeline sahipti. O sıralar bir "vakiyye" (400 dirhem) ipekten 15 pâre "mizan resmi" (tartı resmi) alınırdı (36).

Aralık 1804 te yapılan bir düzenleme ile, mukataanın idaresi Hamidiyye vakfından ayrılmış ve böylece bu mukataa bir "mîrî mukataa"ya dönüştürülmüştü. Vakfın zarar görmemesi için de, son yıla göre iltizam bedelinin biraz eksigi olan 45 000 guruşluk bir meblağın yine her yıl vakıf tarafına ödenmesi kararlaştırılmış, geri kalan beş bin guruş ise, doğrudan Tersâne Hazinesi'ne tahsis olunmuştu. Fakat, bu düzenleme sırasında resme zam da yapılmış ve bir "vakiyye" ipekten iki guruş (seksen pâre) alınması da kabul edilmişti. Gerekli masraflar çıktıktan sonra, vergi hâsılatının fazlası da Tersâne Hazinesi'ne ait olacaktı (37).

Bu düzenlemeyle birlikte yeni bir "harir nizâmı" da yürürlüğe girmişti. Buna göre, Rumeli ve Anadolu'da bulunan tüm "mizan-ı harir" mukataalarının idaresi tek elde toplanacaktı (yed-i vâhiddin idare). "Harir nizâmı" ayrıca ipek alım-satımında da kısıtlayıcı hükümler getiriyor ve alım-satım-dağıtım işlerini inhisar altına alıyordu (38).

Yeni hükümler uyarınca, "Memâlik-i mahrûse harir mukataatı" emâneten idare olunmak üzere, tek kişinin, "Harir Emîni" Memiş Efendi'nin, uhdesine verildi. Harir emini, çeşitli yerlerdeki harir (ipek) mukataalarının iltizam bedellerini yine eski sahiplerine ödemeye devam edecek, vergiyi toplayacak ve net hâsılatı Tersâne Hazinesi'ne teslim edecekti.

İpek çıkan belli merkezlerde Memiş Efendi'nin yardımcısı durumunda bölge "emin"leri vardı (39). Bunlar gelen ipeği tartar, resmini alır ve ticareti kontrol ederlerdi. Vergisini ödeyenlerin eline bir "edâ tezkeresi" verilir ve böylece mükerrer vergi alınmamasına çalışılırdı. İstanbul'a gelen ipekler ise, doğrudan Memiş Efendi'nin denetimindeydi. Deniz ve kara yoluyla İstanbul'a gelen ipekler önce Balıkpazarı semtinde "mizan-ı harir mahalli" diye anılan özel bir binaya alınır ve burada bulunan kâtip, gelen malın miktarını özel bir deftere kaydederd. Burası, özel bir "ipek gümrüğü" gibi bir yer olup, aynı zamanda bir depo görevi de yapmaktaydı. İpekler buradan "İpek Hanı" adıyla da anılan "Hoca Hanı" na gönderilir ve görevlilerce burada "Mîrî mizan" (resmi kantar) ile tartıldıktan sonra vergisi alınır. Mizan yerindeki "dellallar" malın kalitesini kontrol ederler ve "İstanbul harcı" olanlar ayrıldıktan sonra, kalan ipek kent esnafına dağıtılırdı. Dağıtım işini "harir esnafı usta başısı" yapardı. Dışarıyla ticaret yapanların da Hoca Hanı'ndan

(36) MAD 8 886, s. 156

(37) A. g. d., aynı yer ve Cevdet Maliye no 22 225, 17 079, 21 500

(38) Aynı defter ve belgeler

(39) "...yed-i vâhiddin zabt ve idaresine nasb ve ta'yin olunan emînler tarafına be-her kıyyesi ikişer guruş rûsûmât-ı mîriyyesi edâ ve teslim..." Cevdet Maliye, no 21 500

Tablo: XIX dan da imparatorlukta ipek çıkarılan başlıca bölgeler izlenebilir. Her bölgenin sorumlu bir "bölge emini" olduğundan, bu bölgeler, emînler hakkında da fikir verir.

başka yerden ipek satınalmaları kesinlikle yasaklanmıştı. Buna teşebbüs edenler, eğer esnaf iseler meslekten ihraç olunmakla kalmazlar, hapis veya kürek cezasına da çarptırılırlardı (40).

O sıralar İstanbul Emtia Gümrüğü emini bulunan Hasan Ağa, ipekler Emtia Gümrüğü'ne uğramıyor ve bu nedenle gerek idaresindeki mukataa ve gerekse hazine vergi kaybına uğruyor diye bu uygulamaya karşı çıkmıştı. Ona göre, İstanbul'a gelen ipek, diğer mallar gibi önce Emtia Gümrüğü'ne girmeli ve burada gerekli "gümrük resmi" ödendikten sonra mizan yerine gitmeliydi. Memiş Efendi ise, ipeğin "yed-i vâhid" den idaresine karar verildiğini ileri sürerek, ipek ile ilgili konulara kimseyi karıştırmak istemiyordu. Kendisi, Emtia Gümrüğü'nden gönderilecek özel bir memurun mizan yerinde görevlendirilmesinive mizan resmi alındıktan sonra, onun da gümrük resmini tahsil edip, gümrük eminine teslim etmesini öneriyordu. Ancak, İstanbul Gümrük Emini Hasan Ağa, ipeğin gümrüğe uğramaması halinde "ipekten gümrük resmi kalktı" biçiminde yanlış anlamaların ortaya çıkabileceğini ve bunun da türlü mahzurları olduğunu ileri sürerek, bu öneriyi kabullenmiyordu. Üzerinde durduğu diğer bir nokta da, yalnız ipek yükü ile gelen gemi ve diğer araca pek rastlanmaması, gelen malın genellikle karışık olmasıydı. Harir emini sadece ipek ile ilgileneceği için diğer mallar gümrük denetiminden kaçabilirdi. Hasan Ağa ayrıca, ipek vs den alınacak gümrük resimlerinin tek tip olmadığını belirtiyor (41) ve "mizan resmi"nin Emtia Gümrüğü'nde alınmasının kolay, fakat gümrük resimlerinin "Mizan mahalli"nde tesbit ve tahsilinin zor olduğunu anlatmak istiyordu. Sonunda anlaşmazlık Hasan Ağa'nın arzuladığı biçimde çözümlenmiş ve ipekler önce Emtia Gümrüğü'ne çıkmaya başlamıştır. Burada Harir Emini'nin özel bir memuru bulunur ve gümrüğe gelen malı kontrol edip, ipekleri teslim ahr ve Mizan-ı Harir'e gönderildi (42).

İpekten alınacak gümrük resimleri Tersâne Hazinesi'ni ilgilendirmiyordu. Ne var ki, ipek mizan resmine % 500 den fazla bir zam yapıp, vakiyyede (400 dirhem) 15 pâreden 80 pâreye yükseltildiği sırada bir de gümrük resminin söz konusu olması, vergi hâsılatını olumsuz yönde etkileyebilir, yani kaçakçılık artılabirdi. Ancak, Harir Emini'ni Emtia Gümrüğü Emini ile anlaşmazlığa düşüren neden sadece bu olmamalıydı. Zira, Aralık 1804 düzenlemeleri ile, ipek ticareti de inhisar altına alınmış ve Harir Emini bu konuda yetkili kılınmıştı. Bu arada "ticaret maddesi" adı altında, ipekten ayrı bir resim alınması da kabul olunmuştu. Devrin gümrük mevzuatı ve gümrük resimleri (dahili ve harici) göz önüne getirildiğinde (43), "ticaret maddesi" adı altındaki resmin de harir eminleri ile gümrükçüler arasında anlaşmazlıklara neden olabileceği anlaşılır.

(40) MAD, no 8 886, s. 274

(41) "...müslümandan yalnız gümrük ve reâyü eshâbının maa masdariyye ve müste'min malı ber-müci-i ta' rife ve Dersaadet'den mubayaa olanın ve reftiyyesi olanların mu'tad üzere gümrüğü alınması..." A.g.d., aynı yer

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nde "gümrük resimleri", malın varacağı yere ve tüccarın statüsüne göre değişiklik gösterirdi. Bu konuda bkz.: M Küttükoğlu, Türk İngiliz İktisâdî Münasâbetleri, c 1, s. 62 vd.

(42) A.g.d., s. 274

(43) Ülke içinde bir yerden diğer bir yere nakl olunan ticari emtia da belli merkezlerde (dahili gümrükler) "amediyye" ve "reftiyye" adı altında "gümrük" resmine tâbi tutulmaktaydı.

B- İPEK TİCARET RESMİNE İLİŞKİN SORUNLAR

"Harir nizâmı" ilân olunduğu sırada, ipekle ilgili olarak Tersâne Hazinesi'ne tahsisi söz konusu olan resim, sadece birim başına iki guruşluk "mizan resmi"nden ibâret değildi. Yeni "nizâm"a göre, bir vakiyye ipekten "ikişer guruş resm ve üçer guruş ticaret olmak üzere" toplam beş guruş tahsil olunacak ve hâsulat Tersâne Hazinesi'ne "irâd" kayd olunacaktı (44). Görüldüğü gibi, toplam verginin iki guruşluk kısmının "resm-i mizan" olduğu açıkça ifade bile olunmamıştı. Dolayısıyla, "mizan resmi" uygulamada âdeta "mizan yerinde ödenen resimler" ile özdeşleşmiş ve mizana ipoğini getirip satanlardan "mizan resmi" diye beş guruş (vakiyyede) alınmaya başlanmıştı (45). Oysa, verginin iki guruşunun müstahsilden, üç guruşunun da mizan yerinden ipek satılan esnaf ve tüccardan tahsili gerekirdi (46). Fakat, böyle bir uygulamada da "ticaret resmi", "gümrük resmi" ile özdeşleşmiş olur ve o zaman ya gümrük emînleri verginin bu kısmına el koymak isterler, ya da tüccar hem gümrükte, hem de mizanda iki kere vergiye tâbi tutuluyoruz diye itiraz edebilirdi.

İpek getirip satanlardan mizan yerinde beş guruş resim alınması şikâyetlere neden olmuştu. Vergi, ipek üreticisine ağır gelmiş ve "ticaret maddesi" yüzünden mizan yerlerine arzu edilen düzeyde ipek gelmemeye başlamıştı. Bunun üzerine, İstanbul ve Bursa bölgesi hariç "ticaret maddesi"nin kalkmasına ve ipekten yalnız vakiyyede iki guruş "resm-i mizan" tahsil olunmasına karar alınmıştı (47).

Aralık 1804-Kasım 1805 arasındaki bir yıllık dönemde, Harir Emîni Memiş Efendi'nin "harir mizan resmi"nden elde ettiği hasılat 301 167 guruş iken, "ticaret maddesi"nden sağladığı vergi geliri 165 659 guruştan ibâretti (48). Kasım 1805-Mart 1806 arasındaki dört buçuk aylık dönemde ise, "mizan resmi"nden 46 495,5 guruş, "ticaret"den 38 411 grş. elde edilmişti (49). Memiş Efendi bu "mizan resmi" hâsulatının önemli bölümünü Tersâne Hazinesi'ne teslim etmişti. Geri kalanı da teslim edecekti. Fakat, "ticaret maddesi"nden sağlanan hâsulatın Tersâne Hazinesi'ne aidiyeti konusu o ara henüz açıklık kazanmamıştı.

Eskiden on beş pâre olan ipek tartı resmi iki guruşa yükseltildiğinde, vergiye zam olunan kısmın bazı yerlerde yanlış olarak gümrük resmi biçiminde yorumlanmış olması dikkati çekicidir:

"...mizan-ı haririn resm-i kadîmisine bu def'a müceddeden zammın olunan resm-i gümrüğü hâsil olan harirden bâyi' kesândan tahsil ve emîn-i gümrük merkum kullarına teslim müteahhid oldukların Ağustos ve Kesandre ve Avrathısarı ve Yenice-i Vardar ve Zihne ve Vudine ve Karaferye kaduları il'âmılarıyla tahrir iderler..." (Cevdet Maliye, no: 22 225'e kayıtlı belge demetinden)

Yukarıda adı geçen bölgelerden bu biçimde yazılar gelmesi üzerine, merkezden konuyu aydınlatıcı "te'kid" yazıları göndermek gerekmiş ve "hâsıl olan harirlerin şürûtu mücibince be-her vakiyyesinden ikişer guruş resm-i mîrî-i mizaniyyeleri bâyi' tarafından tahsil olunmak" gerektiği vurgulanmıştı. A.g.b.

(44) Maliyeden Müdevver defter, no 8 886, s. 5

(45) Aynı defter, aynı yer

(46) Selânik Harir Emîni bulunan Mehmed Tahir Efendi yed-i vâhid gereğince kendi bölgesindeki tüm ipek mahsulünü Selânik'teki mizan yerinde toplatır, bunlardan mizan resmi alındıktan sonra, esnafa dağıtım sırasında ayrıca bir de üç guruş "resm-i mîrî" alır. Cevdet Maliye, no 22 225

(47) MAD, no 8 886, s. 5

(48) A.g.d., s. 295

(49) A.g.d., s. 297-99

Eski Şikk-ı sâlis defterdarı "ticaret maddesi"nin uygulamada kısmen kalkmasını sağlamıştı. 1806 yılında Şikk-ı sâlis olarak görev başında bulunan Ahmed Aziz Efendi ise, "ticaret maddesi" yüzünden "mizan resmi" hâsılâtının arzu edilen düzeye erişemediğine inanıyor ve "ticaret maddesi"nin kaldırılmasını içeren yeni bir "harir nizamı" öneriyordu. Onun bu önerileri önce "meclis-i şûrâ" da görüşülmüş, sonra da bir fermanla yasallaşmıştı (50). Bu fermanla, ticaret maddesinin "ibâdullahâ muzırr bir emr-i mekrûh" olduğu ilân edilmiş ve böylece İstanbul ve Bursa bölgesinde devam edegelen uygulamaya da son verilmişti. Artık ipek üreticisi, "harir eminleri" ne mizan resmini verdikten sonra, ipeğini serbestçe, istediğine satabilecekti. Ancak, satış konusunda yine bazı kısıtlamalar vardı: Yabancı tüccara ve dış ülkelere ipek satışı serbest değildi. Bunun için izin alınması ve özel bir "emr-i ôli isdârî" gerekiyordu. Öte yandan kanun, İstanbul'un gereksinimi olan ipeği de garanti altına almak istemiş ve bunu sağlamaları için eminlere yetki vermişti. Dolayısıyla, üretici önce "İstanbul tahsisatı"nı ayırmak, eğer kalırsa, fazlasını serbestçe satmak hakkına sahipti. Bu fermanla aynı zamanda Memiş Efendi'nin elinde bulunan ve biraz önce değinilen "ticaret maddesi" hâsılâtının da Hazine-i Âmire'ye teslimi emredilmişti. Bu düzenlemeler sırasında Şikk-ı sâlis defterdarı, mukataanın idare tarzında da değişiklik önermiş ve hatta harir emini Memiş Efendi'den pek memnun olmadığını da belli etmişti. Bunun üzerine fermanla, bu konuya da yer verildi ve mizan-ı harir resminin bundan böyle, Tersâne Hazinesi'ne bağlı diğer mukataalar gibi, tâliplerine ilzam olunabileceği konusunda şikk-ı sâlis yetkili kalındı.

1806 da "ticaret maddesi" kalkınca, bir vakiyye ipekten iki guruş mizan resmi alınacağı ve hâsılâtın Tersâne Hazinesi'ne ait olduğu konusu aydınlığa kavuşmuştur (51). Yeni uygulamada Mizan resmi ödenmemiş ipek yakalandığında, sahipleri iki kat resim ödemek zorundaydılar (52).

İpek resmi hâsılâtı, henüz Tersâne Hazinesi kanunu çıkmadan bu hazineye tahsis olunduğu halde, yukarıda gözden geçirilen sorunlar ve anlaşmazlıklar nedeniyle, kanun metninde hazine gelirleri arasında açıkça ipek resminden söz edilememiş ve bu nokta geçiştirilmişti. Oysa mizan resmi, yeni biçimiyle, özellikle bu hazine için yaratılan, başka yerden transfer olunmamış ve yıllık hâsılâtı küçümsenemeyecek bir miktara erişen önemli bir gelir kaynağıydı.

C- İPEK RESMİNİN TERSÂNE HAZİNESİ'NE KATKISI VE BAZI GELİŞMELER

Tablo: XIX'daki verilerden de izleneceği üzere, 4 Aralık 1804-21 Mart 1805 tarihleri arasındaki dönem için, harir emini Memiş Efendi'nin İstanbul dışındaki çeşitli bölgelerden sağlayacağı "harir rûsûmu" hâsılâtı brüt 281 737,5 guruş idi. Ancak bunun yaklaşık % 30 u hâsılât masraflarına gidiyor ve net hâsılât rakamı 199 365 guruşa iniyordu. Ne var ki, tahakkuk etmiş olan bu

(50) A. g. d., s. 295 teki 7 Z 1220 tarihli ilm-ü-haber.

(51) "Bâ hatt-ı Hümâyun-ı şevket-makrûn Tersâne-i Âmirem Hazinesi'nden zabt ve idare olunan mizan-ı harir mukataasından ticaret maddesi def ve fakat şûrût-ı nizamı üzere be-her vakiyye harirden ikişer guruş resm-i mizaniyye ahzı râbita-i pezîr olmağla..." Cevdet Maliye, no 17 079. Ağrıboz, Kızılhisar vs kadılarına hüküm (11 Ra 1222/ 18 Mayıs 1807)

(52) "...vezn ohnub resm-i mîrîsi tahsil olunmak ve eshâb-ı harir resm virmemek için haririni kaçırır ise, o makulelerin hariri ahz olındıkda ikişer kat resm tahsil olunmak..." A. g. b.

miktarın da henüz tamamı o sıra tahsil olunamamış ve teslimat 110 433 guruş olarak gerçekleşerek, bakaya vergi kalmıştı. Dönem sonunda bu para, emin tarafından hemen Tersâne Hazinesi'ne teslim de edilmemişti. Temmuz 1805 sonunda, eldeki bu 110 433 grş., 145 687 grş'a ancak erimiş ve hazineye ondan sonra teslim olunmuştur.

4 Aralık 1804-22 Kasım 1805 tarihleri arasındaki yaklaşık bir yıllık dönemde ise, Tersâne Hazinesi'ne girmesi gereken "mizan resmi"nin tutarı, bir hesaba göre 301 167 grş (53), diğer birine göre ise 306 555,5 guruştur (54). Fakat harir emini, bu paranın tamamını tahsil ederek, dönemi içinde yine hazineye teslim edememişti.

1806 da ise, İstanbul'daki vergi geliri azalmıştı. Bir ifadeye göre, bir yıl önce kentte 200 000 grş'u aşkın bir hâsılat sağlanırken, o yıl ancak toplam 80 000 grş "harir rûsûmu" elde edilmişti (55).

TABLO : XIX
TAŞRA KAZALARDAN İPEK RESMİ HÂSILAT VE TAHSİLÂTI
(İpek resmi emâneten Memiş Efendi'nin uhdesindedir. Hâsılat ve tahsilât 1219 yılına mahsûbendir)
guruş olarak

Bölge	Hâsılat	Hâsılat masrafları	Het Hâsılat	Tahsilât (teslimât)	Bakaya
Mora	63.595	20.115	43.480	40.289	3.210,5
Sakız	27.927	5.948,5	21.978,5	21.670	308,5
İzmir	20.444,5	4.917,5	15.527		
Tıra ve tevâbif	7.320	2.345	4.975		
Güzelhisar ve tevâbif	13.059	3.265	9.794		
Amasya	7.700	500	7.200		
Antakya ve Haleb ve Payas ve Belân ve tevâbif kazaları	50.986	20.160	30.825,5	20.170	10.655,5
Kıbrıs	16.898,5	4.383,5	12.535	10.786	1.769
Antalya ve havalisindeki kazalar	3.783,5	2.371	1.412		
Edirne	5.206	872	4.333,5		
Filibe ve havalisi	8.272,5	2.887	5.405,5		
Yenişehir-i Fenar ve havalisi	29.565,5	8.215,5	21.350		
Solânik ve havalisi kazalarından	24.403	6.321,5	18.081,5	17.108	973
Pazarköyi ve Gemlik	1.500	—	1.500		
Konya				450	
Lazkiyye	520	110	410		
Gümülcine ve tevâbif kazaları	606	50	557		
TOPLAM	281.787,5	82.422,5	199.365	110.433	

Kaynak: Bşb. Arş. MAD 8886, s. 300-301'den çıkarılmıştır.

(53) MAD, no 8 886, s. 295

(54) A.g.b. , s. 298

(55) A.g.d. , s. 5

İpekten "ticaret maddesi" kalktığı halde, 1807 yılında Bursa ipekçileri, hem "mizan resmi"nin 15 pâreden iki guruşa (= 80 pâre) yükseltilmiş olmasını çok bulduklarını ifade ederek ve hem de Bursa'da ve İstanbul'da olmak üzere kendilerinden iki kere resim alındığını ileri sürerek, durumdan şikâyet ediyorlar ve "hilâf-ı şürût ahz olunan dörder gurusun iki gurusu kemâkân alına ve maada iki gurusu terk olunmasını istida" ediyorlardı (56). Aynı yıl içinde, Harir Emîni ise, ipek vergisinden Tersâne Hazinesi'ne yılda 500 000 grş'tan fazla bir gelir sağlanabileceğini belirtiyor, fakat tüccarın durumdan pek şikâyetçi olduğunu söyleyip, ipek üzerine sonradan konan resmin kaldırılmasını öneriyordu. Bunun üzerine, 1807 yılında ipek mizan resmi tekrar on beş pâreye indirildi. Böylece, bu resimden artık Tersâne Hazinesi'ne tahsis olunabilecek bir gelir fazlası kalmıyordu. Bu olaydan sonra mizan resmi mukataalarının Hamidiyye vakfı ile eski sahiplerine yeniden iadeleri gerekmiştir (57).

Tersâne Hazinesi'nin ne kadar süre ile ipek resmi gelirinden mahrum kaldığını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak, Ağrıboz mutasarrıfına yazılmış olan 9 Ocak 1816 tarihli bir hükümden, ipek mizan resminin bu tarihlerde yine Tersâne Hazinesi'ne bağli ve ait olduğunu öğrenmekteyiz (58).

Tersâne Hazinesi'ne bağli "Memâlik-i mahrûse mizan-ı harir rûsûmı", 1234-35 (1818-20) yıllarına mahsuben "ber vech-i maktu' toptan" dergâh-ı âli gedüklülerinden Abdullah'ın uhdesine ihale olunmuştu. Çeşitli yörelerde bulunan ve ana mukataanın "mülhakatı" diye anılan bölgesel mizan-ı harir mukataaları da, bölgelerin resmi yöneticilerine iltizama verilmişti. İltizam süreleri bir yıl olan bu mukataaların bazıları şunlardı (59):

Mukataanın adı	Deruhde eden	İltizam bedeli (grş)
1- Mora ve tevâbii.....	Mora valisi.....	34 000
2- Solânik ve tevâbii.....	Solânik valisi Yusuf Paşa.....	15 000
3- Haleb.....	Haleb valisi Hüseyin Paşa.....	30 000
4- Ağrıboz ve tevâbii.....	Ağrıboz valisi İbrahim Paşa.....	15 800
5- Amasya-Sivas ve tevâbii....	Sivas valisi Lütfullah Paşa.....	33 500
6- Edirne ve tevâbii.....	Çermen mutasarrıfı Celâl Paşa.....	11 500
7- Çermen ve tevâbii.....	Çermen mutasarrıfı Celâl Paşa.....	1 000
8- Turnova ve tevâbii.....	Turnova voyvodası Süleyman Ağa....	12 000
9- Filibe ve tevâbii.....	Çermen mutasarrıfı Celâl Paşa.....	2 500
10- Şam ve tevâbii.....	Şam valisi Salih Paşa.....	52 500
11- Trablus-ı Şam ve Lazkiyye ve tevâbii.....	Sayda valisi Süleyman Paşa.....	16 250
12- Sayda ve Akka ve Beyrut ve tevâbii.....	Sayda valisi Süleyman Paşa.....	10 000
13- Yenişehir-i Fener ve tevâbii.....	Tırhala sancığı mutasarrıfı Veliüddin Paşa.....	7 000
14- Aydın ve tevâbii.....	Saruhan sancığı mutasarrıfı Süleyman Paşa.....	13 500
TOPLAM.....		254 550

(56) A.g.d., s. 156

(57) "...bu maddeden Tersâne-i Âmir'e ye senevi bin kiseden ziyâde irâd hâsil olacak ise de..."
 "...zamîne-i mezkûre ref' olduğuna mebni Tersâne-i Âmir'e ye taallûkı kalmadığından nâşi resm-i mizanîyeleri kemâ-fi'l-evvel Hamidiyye vakfı ve eshâb-ı mukataa taraflarından zabtı iktiza idüb..." "...resm-i mezkûrın muhdes olan zammı ikiyüz yigirmi iki senesi Martından ref' olduğum..." A.g.d., s. 156

(58) Cevdet Maliye, no 17 226 (28 S 1231/ 19 Ocak 1816)

(59) Cevdet Maliye, no 3 780 (Mora vs valilerine hüküm)

1819 yılında sadece bazı mizan-ı harir mukataalarının iltizam bedeli toplamı 254 550 grş olduğuna göre, Tersâne Hazinesi'ne bu vergi kaleminden giren gelir, bu rakamın epeyce üzerinde olmalıydı. Gerçekten, 10 Kasım 1824 tarihli bir "takrir" de, 1236 (1820-21) yılına gelene dek, "Memâlik-i mahrûse mizan-ı harir mukataası"nın 565 000 gurusluk bir iltizam bedeliyle, genellikle Tütün Gümrüğü emînlerine ihale olunageldiği ifade olunmaktadır (60). 1236 (1820-21) da ise, mukataanın emâneten idaresine karar verilmiş ve yine Tütün Gümrüğü emîni bulunan Hidayet Ağa bu işe memur kılınmıştı. 1825 yılına kadar süren bu emâneten idare döneminde, mukataadan istikrarlı bir gelir elde edilememiş ve bazen hâsılat eski iltizam bedelinin altına bile düşmüştü (61). Bunun üzerine, Hidayet Ağa'nın mukataayı iltizamen deruhde etmesi kendisine önerilmiş, fakat o bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine mukataa, 1825-26 dönemi için "kavi sarraf taahhüdiyle" iki yıllığına ve kademeli bir zamla, Denizli voyvodası Süleyman Rifat Efendi'ye iltizama verilmişti. 1825 yılı iltizam bedeli 570 000 grş, 1826 yılıniki ise 580 000 grş olarak saptanmıştı (62).

1830 yılı sonrasına ait bazı belgeler, "resm-i mizan-ı harir mukataası"nın o yıllarda artık "resm-i mizan ve ôşr-i harir mukataası"na dönüşmüş olduğunu ortaya koyuyor (63). İpek ôşrü, satış sırasında satıcıdan, satış değerinin onda biri hesabıyla tahsil olunurdu. O yıllarda "mizan resm-i" de artık vakıyyede beş guruslu (64). Geliri Tersâne Hazinesi'ne ait olan "Resm-i mizan ve ôşr-i harir" mukataaları, sarrafların kefalet ve taahhüdleriyle mültezimlere ihale olunmaktaydı. Örneğin "Aydan ve Saruhan ve tevâbif kalemi" 1840 yılında mültezim Ahmed'e 208 395 grş luk bir iltizam bedeli ile ihale olunmuştu (65).

Ham ipek artık çok önemli bir ihrac ürününü haline gelmiş ve ihracat için belli iskeleler saptanmıştı. Yeni ticaret anlaşmaları gereğince, yabancı tüccar satın aldığı ipeği bu iskelelere nakletmek için % 9, gemilere yükletebilmek için ise % 3 bir "gümrük resm-i" ödemek zorundaydı. İpekten alınacak bu gümrük resimleri de "resm-i mizan ve ôşr-i harir" gibi Tersâne Hazinesi'ne gönderilmek icâb ederdi (66).

(60) Cevdet Maliye, no 12 800

(61) Aynı belge.

Tersâne Hazinesi'nin 1236 (1822-23) yılı gelir ve gideriyle ilgili bir ön hesapta da (Hatt-ı Hümayun, no 27 924-K) mizan-ı harir mukataasının halen emâneten idare olunduğu, fakat hâsılatının bilinemediği belirtilmiş ve bunun üzerine kayıtlara mukataanın "bir senelik iltizam bedeli" olarak 1 100 kise (yani 550 bin gurus) işlenmiştir.

(62) Cevdet Maliye, no 12 800

(63) Ali Emiri tasnifi, Mahmud II devri belgeleri, no 423. Hatt-ı Hümayun tasnifi no 49 016, 28 223, 28 227. Cevdet Maliye tasnifi, no 6 461

(64) "harir-i ham ve meşdüdn be-her kıyyesinden şürûti mücibince beşer gurus resm-i mizan ile haririn kıyye veyahud tefesi her kaç guruşa satılır ise hîn-i bey'inde rûsûmât-ı kadîmesinden başka kıymetinde onda bir hesabıyla iktiza iden ôşri bay'ilerinden tamamen ve kâmilan ahz ve istifâ..." (Cevdet Maliye, no 6 461, Aydan müşfirine vs ye hüküm)

(65) Aynı belge

(66) "...muahede-i cedîde-i ticaret usûlünce düval-i müşfirin-ileyhim teb'a ve tüccarınun memâlik-i mahrûse-i padişâhânenen bi'l-mubayaa memleketlerine götürmek üzere tahsis kılınan iskelelere nakli ve tenzil idecekleri eşyadan hîn-i tenzilinde yüzde dokuz ve sefînelere tahmil söylediklerinde yüzde üç resm-i gümrük alınması ve memâlik-i mahrûsemden olub yine memâlik-i mahrûsem derânunda fûrûht idecekleri memâlik-i

Görülüyor ki ipek resminin Tersâne Hazinesi'ne katkısı, zaman içinde giderek artmıştır. Başlangıçta hazine, bu kalemden yılda 300 bin grş dolayında bir gelir sağlarken, bir ara bundan da yoksun kalmış, fakat 1820 lerde Tersâne Hazinesi'ne katkısı 580 bin grş a ulaşmıştı. Mizan resmine zam yapılması yanında, özellikle ipekten öşür tahsiline de başlanması, ipeğin Tersâne Hazinesi'ne katkısını fevkalâde yükseltmişti. 1248 (1832-33) de "resm-i mizan-ı harir ve öşr" hâsılatı 4 075 685 gurus olmuştur (67). Takip eden yılın R. evvel ayı "bütçe" sinde ise, sadece bir aylık mizan ve öşr hâsılatının 254 527,5 grş olduğu görülmektedir (68). İpekten alınan gümrük resimleri de Tersâne Hazinesi'ne tahsis olununca hazinenin "ipek resimleri geliri" daha da artmıştır.

D- İPEK NÂZIRLIĞI

İpek mizan resminin arttırılması ve ipekten bir de öşür tahsiline başlanması ile "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye"nin kuruluşu arasında önemli bir ilişki vardır. Bu yeni ordunun finansmanı için yeni gelir kaynakları bulmak gerekmiş, örneğin "ihtisab resmi" o zaman bu amaçla arttırılmış ve kapsamı genişletilmişti (69). Bu arada Tersâne ve donanmanın da "Asâkir-i Mansûre usûlüne tatbiken tanzimi" ne başlanmıştı (70). Tersâne Hazinesi masraflarına tahsis olunan ipek öşrü, diğer malların tâbi olduğu ihtisab resminin karşılığı olarak tahsil olunmaktaydı (71).

İhtisab resminin tahsili için müstakil bir "Nezâret" oluşturulmuş ve 1830 da Ömer Lütfi Efendi de İzmir İhtisab Nâzırı olarak atanmıştı (72). Ticareti daha sonra inhisar altına alınacak olan afyonun (73) denetim işleri ve resimlerinin tahsili görevi de Ömer Lütfi Efendi'ye verilmişti. 1831 yılında ise, ipek ticareti de yeniden inhisar altına alınmış ve Ömer Lütfi Efendi "Harir Nâzırı" ünvanıyla bu işe de memur kılınmıştır (74). Ömer Lütfi Efendi'nin omuzlarına yüklenen görevler sadece bunlarla kalmamış, Feshâne'nin idaresi de ona verilmişti. "Harir Nâzırı", uhdesindeki işlerden sağlanan

mahrûsem mahsûlinden dahi reâyây-ı Devlet-i Aliyyemden olan beratlı Avrupa tüccarı müsallu rûsûmât tahsil kılınması lâzımeden olmakdan nâşi..."

"...resm-i mizan ve öşr-i haririn nizâm-i kadîmine ve el-haletu hazîhi tecdîd-i muahede-i ticâret iden düvel-i mütehâbbe tüccarından şürâtına tatbiken me'mûr-ı mümûileyh me'rifetiyle ahz ve tahsil ve icâb iden bedelinin vakt u zamanıyla Tersâne-i Âmirem Hazinesi'ne irsal ve tesyili irâde-i aliyyem muktezasından idüğü..." (A.g.b.)

İpek ticaret ve ihracatı hakkında bkz.: M. Küttükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, c. II, s. 18 vd (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul 1976).

(67) M. Küttükoğlu, a.g.e., c. I, s. 68 (Ankara 1974)

(68) Ali Emiri tasnifi, Mahmud II devri belgeleri no 423 (Tersâne Hazinesi'nin 1249 yılı R. evvel ayındaki gelir ve gideri defteri)

(69) Heride Mukataat Hazinesi ve İhtisab resmi ile ilgili bölüme bakınız.

(70) Bu noktaya daha sonra değinilecektir.

(71) "...satılan meşdûdın dahi kezzâlik onda bir hesabıyla lâzım gelen öşri hân-i bey'inde ihtisab rûsûmâtına tatbiken meşdûdcı tâifesi taraflarından ahz kılınması..." Cevdet Maliye, no 6 461, Şevval 1255

(72) Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütîf*, c. 1 (Cild-i Evvel ez Tarih-i Lütîf), s. 241 (Matbaa-i Âmir, İstanbul 1290)

(73) Hatt-ı Hümsûyun, no 15 660 (İzmir İhtisab Nâzırı Ömer Lütfi Efendi'nin afyonun inhisar altına alınmasını teklifi hakkında takrir), Cevdet Maliye, no 27 758 (Harir Nâzırı Ömer Lütfi Efendi'nin afyon hakkındaki takriri). Ve bkz.: M. Küttükoğlu, a.g.e., c. I, s. 66

(74) Cevdet Maliye, no 5 300 (Filibe mollasına vs ye hüküm)

çeşitli gelirleri ilgili diğer hazinelere gönderirken, ipek öşr ve mizan resmî hasılatı Tersâne Hazinesi'ne teslim olunmaktaydı (75).

Ortada bir "harir nâzırı" olmasına ve bu nâzırın yetki ve sorumluluğundaki iş ve konuların her biri ayrı bir önem taşımamasına rağmen, henüz tam teşekküllü bir nezâret (Kalem teşkilâtı) oluşturulamaması veya buna gerek görülmemiştir. Ömer Lütfi Efendi bu noktaya işaret ederek, uhdesindeki işlerin "Hazâin-i Âmire-i şâhâne misullu bir hüsn-i sûrete rabt ve tevsikayle, icâbına göre münâsib maaş ile zimmet ve sergi halifeleri ve veznedârlar ve çend nefer ketebenin me'mûr ve ta'yin kılınması"ni istemiştir (76). Yani emrine maaşlı-kadrolu özel memurlar verilmesini ve uhdesindeki işlerin ayrı bir hazine biçiminde örgütlenmesini öneriyordu. Bunun üzerine, Feshâne ile ilgili sorunların Darbhâne Nâzırı'nca, afyon ve ipek öşrü ile ilgili olanların da Mansûre Defterdarı'nca bir çözüme bağlanmasına karar alınmıştı. Ne var ki bu düzenlemelere rağmen, o ara, Ömer Lütfi Efendi'nin önerisi doğrultusunda ayrı bir hazine kurulmamış ve kendisi 1835-6 larda vefat ettiğinde, uhdesindeki çeşitli işler sürüncemede kalmıştı. O ölüncü "maslahatın arkası alınmak için" damadı Mazlum Bey, geliri Mansûre Hazinesi'ne ait olan afyon işlerinin başına getirilmiştir (77).

Harir Nâzırı Lütfi Efendi'nin döneminden sonra ise, yine Tersâne Hazinesi'nce "zabt ve idare" olunan resmî mizan ve öşr-i harir mukataalarının artık "Bahriyye müsteşârı" bulunanlarca, tâliplere ihale olunduğu görülmektedir (78).

5- TERSÂNE HAZİNESİ GELİR VE GİDERLERİNİN ZAMAN İÇİNDEKİ SEYRİ

Tersâne Hazinesi'nin kuruluş yasası, hazinenin aylık ve yıllık "bütçe" (devre sonu özet-sonuç hesapları) lerinin hazırlanmasını öngörmekte ve "Sergi kâtibi" ni de bu işle yükümlü kılmaktaydı (79). Ancak, ısrarlı çabalarımıza rağmen, bazıları hariç, bu "bütçe"lerin çoğuna henüz

(75) Afyon devlete gümrük, ihtisab vs gibi vergi hasılatı sağlamakla kalmazdı. Afyon ticareti devlet tekelinde olduğu için hazineye bir de ticarî kâr (temettü) kalırdı.

Afyonun gümrük resimleri Evkaf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne, ihtisab ve kantar resimleri ise Mukataat Hazinesi'ne girerdi:

"...İlâzım gelen gümrük ve fazla-i rûsûmâtı Evkaf-ı Hümâyûn-ı şâhâne hazinesine ve ihtisabiyye ve kantariyye ve mûmeyyiziyye rûsûmâtı Mukataat Hazinesi'ne kâmilan teslim..." (Cevdet Maliye, no 2 7 758. Bk. Ek belge 54).

Afyon ticaretinden hâsıl olan kâr da Mukataat Hazinesi'ne ait olurdu. 1245-46 yıllarında Afyon "temettü" ü 14 bin kise (7 milyon grş) olmuştu. Bu paranın bir kısmı Amerikadan 1 900 kiseye (950 bin grş) satın alınan geminin borcunun ödenmesinde kullanılmıştı (A. g. b.)

Afyon hasılatı daha sonraları Mansûre Hazinesi'ne girmeye başlamıştı (Cevdet Maliye, no 502. Bk. Ek belge 56).

(76) Hatt-ı Hümâyûn, no 24 032 ve 24 032-A

(77) "Anadolî cânibinde afyon hâsıl olan mahallerde an yed-i vâhid fi-i maktu' ile iki yüz elli bir senesine mahsûben müteveffa Ömer Lütfi Efendi ve vefatından sonra maslahatın arkası alınmak için damadı Mazlum Beğ ma'rifetiyle mubayaa ve nizâmı vechile..." (Cevdet Maliye, no 502 [Bk. Ek belge 56]).

(78) Hatt-ı Hümâyûn, no 49 016, 28 223, 28 227, Cevdet Maliye, no 6 451

(79) Tersâne Hazinesi kanununa göre; sergi kâtibi hazinenin her hesabı için iki pusula düzenleyip, birini şuk-ı evval defterdarına, diğerini de Tersâne defterdarına verecekti. Ay sonlarında, bu günlük pusulalara göre hazinenin aylık devre sonu hesaplarını çıkaracaktı. Üç nüsha halinde hazırlanacak bu aylık "bütçe" lerden biri Tersâne defterdarında kahr, diğerleri ise, şuk-ı evvel ve Bâb-ı Ali'ye sunulurdu. Aylık "bütçe" lerin Baş Muhasebe Kalemindeki defterlere de aynen geçirilmesi gerekiyordu. Yıl sonlarında ise aylık defterlere dayanılarak hazinenin yıllık "bütçe" çıkarılırdı.

arşivlerde rastlanamamıştır (80). Hazinesinin gelir ve giderinin zaman içindeki seyri hakkında kesin bir yargıya varabilmek ve hatasız yorumlar yapabilmenin ileride ancak bu "bütçe"lerin tümünün ele geçirilmesiyle mümkün olacağı kuşkusuzdur.

T.H.'nin ayrıntılı "bütçeler"inin çoğu henüz bulunamamış ise de, değişik kaynaklarda birçok yılın "bütçe" sonuç rakamlarına rastlanabilmektedir. Bu veriler sayesinde Tablo: XX düzenlenebilmiştir. Ne var ki, bu verilerden hareketle, hazinenin yıllık toplam gelir ve giderini oluşturan alt kalemlerin, yıllar itibarıyla ayrıntılı bir dökümanı yapmaya olanak yoktur. Oysa, toplam gelir ve gider rakamlarında zaman içinde meydana gelen değişmelerin nedenlerini açıklayabilmek için bu ayrıntılara büyük ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, diğer bazı belge ve bilgilerden yararlanarak, bu konuda yine de bir şeyler söylemek mümkündür.

TABLO: XX
TERSÂNE HAZİNESİ'NİN YILLIK GELİR VE GİDERLERİ
(Guruş olarak)

YILLAR		GELİR	GİDER	FARK	KAYNAK
Milâdi	Hicri				
1805	1220-21	4 596 684,5	4 582 085,5	14 599	MAD 8 886, s.353
1808	1223-24	4 066 539	—	—	Cev. Behr. 9 634
1811	1226-27	—	—	31 019,5	HH 16 544
1812	1227-28	3 649 500,5	3 591 856,5	57 644	MAD 8 886, s.354
1815	1230-31	5 549 399,5	5 392 291,5	157 108	A.g.d., s. 355
1816	1231-32	6 507 881	6 391 719,5(x)	116 161,5	A.g.d., s. 355
1817	1232-33	6 101 971,5	5 985 340,5(x)	116 631	A.g.d., s.356
1818	1233-34	5 832 257	5 774 485,5(x)	57 771,5	A.g.d., s. 357
1819	1234-35	6 192 812	6 167 097,5(x)	25 715,5	A.g.d., s. 358
1820	1235-36	7 029 328	6 386 683,5	662 644,5	A.g.d., s.371
1821	1236-37	8 991 887	?	?	
1822	1237-38	7 586 223	?	?	
1821-1822	1236-38	16 578 110	16 572 866	5 244,5	A.g.d., s. 371
1823	1238-39	9 735 427(q)	9 724 737,5	10 689,5	A.g.d., s.371
1824	1239-40	11 570 551(q)	11 561 320	9 231	A.g.d., s. 373
1825	1240-41	14 848 944,5(q)	14 799 865,5	49 079	A.g.d., s. 374
1826	1241-42	9 910 612	9 695 844	214 768	A.g.d., s.375
1827	1242-43	14 903 780	13 384 237	1 519 543(k)	A.g.d., s. 376
1828	1243-44	11 258 495,5	10 049 181,5	1 209 314(k)	A.g.d., s. 379
1829	1244-45	14 151 430	12 676 985	1 474 445(k)	A.g.d., s. 382
1833(j)	1248-49	16 623 000(q)	20 100 000	-3 475 000	HH 28 165
1837	1252-53	22 354 500	26 132 000	-3 777 500	HH 28 108-F

NOTLAR:

- (x) Mizan sonrasında Hazine-i Âmir'e'ye ve diğer yerlere borç olarak verilen meblâğlar, giderlere katılmıştır.
(q) Darbhâne'den "İfne" adı altında yapılan yardımlar gaire dahildir.
(k) Hicri yıl ile mali yıl arasındaki fark nedeniyle, hicri yıl aşan aylar içinde "mevkuf" adıyla yapılan gelir-gider miktarları dahil edilmiştir.
(j) 1833 (1248-49) yılı verileri on aylıktır. Gelir ve gider gibi fark rakamı da kesin değildir.

(80) Daha geniş taramalar sonunda arşivlerimizde bu "bütçe" lerin çoğuna ileride rastlanacağı tahmin olunur. Bu tahmini kuvvetlendiren bir nokta da bazı ay ve yılların henüz "bütçe" leri bulunmadığı halde, "bütçe sunuş yazıları"na rastlanılmış olmasıdır. Bu sunuş yazılarının hangi aylık veya yıllık "bütçe"lerle ilgili olduğu ve arşiv numaraları aşağıda gösterilmiştir:

Tersâne Hazinesi'nin, 1805-1838 (1220-1253) yılları arasındaki gelir-gider rakamlarının dökümünü içeren Tablo: XX incelendiğinde şu sonuçlara varılabilir:

1) Otuz üç yıl içinde hazinenin kapasitesi giderek büyümüştür: Başlangıç yılına oranla, son yılın (1252-53) gelir-gider rakamları 5-6 kat artmıştır.

Kapasite büyümesi, yani gelir ve gider rakamlarındaki artış, aslında 1227-28 yılından sonra başlamıştır. 1220-28 (1805-1813) arasında ise önce bir kapasite daralması söz konusudur. Nitekim, 1805 de 4,59 küsur milyon grş olan gelir, 1813 de 3,64 küsur milyona, gider ise, 4,58 küsur milyon grş dan 3,59 küsur milyona düşmüştür. Başka deyişle, 1805 yılı gelir ve gideri 100 iken, 1813 de gelir 79, gider ise 78 olmuş, yani kapasitedeki daralma % 21-22 olmuştur. 1230-31 (1815-6) hesap döneminde gelir indeksi 120,72 ye, gider indeksi de 117,68 e yükselmiş, fakat 1230-36 arasında gelir indeksi 152,92 nin, gider indeksi de 139,49 un üzerine çıkmamıştır. Bu dönemde (altı yıl), gelir indeks ortalaması 134,92, gider indeks ortalaması ise 131,22 dir. O halde başlangıç yılına göre ortalama % 31-35 oranında daha yüksek bir gider ve gelir düzeyine sahip olarak, Tersâne Hazinesi'nin altı yıl süre ile oldukça istikrarlı bir dönem (kapasite büyümesi açısından) geçirdiği söylenebilir (Tablo: XXI deki indekse ve XXIII deki grafiğe bakınız).

Bir yıldan diğerine olan değişimleri daha iyi izlemeye olanak veren Zincirleme İndeks (Bkz. Tablo: XXII) te bu istikrarlı dönem daha belirgin olarak görünür. Bu indekse göre 1230-36 (1815-21) arasında, bir önceki yıla oranla gelirlerdeki oynama en fazla % 17,27, giderlerde ise % 18,53 olmuştur. Bu dönemin gelir ve giderinin ortalama oynama oranı gelirlerde % 9,75, giderlerde % 7,70 tir. Oysa, 1821-37 dönemine bakıldığında, gelirlerde bir önceki yıla göre % 50,38, giderlerde ise % 58,55 gibi büyük oynamalar görülür. 1821-37 yılları arasında gelirlerin ortalama oynama oranı % 27,70, giderlerin % 32,37 dir.

Gelir-gider kapasitesi bakımından Tersâne Hazinesi 1821 den sonra, başlangıç yılına göre % 100 büyümüştü. 1825 ten sonra ise, büyüme % 200 ü bulmuş, 1830 larda % 300 ü geçmiş ve son yılın rakamlarına göre de % 500 e erişmişti.

Hazine gelirlerinin büyüme nedeni kuşkusuz, zaman içinde artan giderleri finanse edebilmek içindi. Diğer deyişle "kapasite büyümesi" olarak adlandırılan gelir-gider tırmanışında, sürükleyici faktör giderlerdi.

1220 yıl Muharrem ayı.....	Hatt-ı Hümayun, no 1 680
1220 yıl Safer ayı.....	HH, no 48 983
1220 yıl C. ahir.....	HH, no 15 282
1220 Zilkâde.....	HH, no 14 465
1225 yıl.....	HH, no 49 000, 49 015, 28 076
1252 yıl.....	HH, no 28 229
1254 yıl.....	HH, no 28 250
1255 yıl.....	HH, no 28 312

Bu ipuçları, birçok yılın "bütçe"sinin zamanında hazırlanmış olduğunu ve heride arşivlerde bunlara rastlanabileceğini ortaya koymakla birlikte, bir ara Tersâne Hazinesi kanununun âmir hükmüne rağmen, "bütçe" çıkarma işleminin ihmal edilmiş olduğunu da gösterir arşiv kayıtları vardır. Bu kayıtlara göre, Tersâne'nin 1235-39 yılları hesapları sonradan toptan çıkarılmıştır. Kayıtlara göre, bunun nedeni "sinin-i çendden beru bu nizâma riâyet olunmayub meskât-ah" kalınmış olmasıydı (MAD, no 8 886, s. 371).

TABLO: XXI
TERSANE HAZİNESİNİN GELİR VE GİDERLERİ İNDEKSİ
(1220-21=100)

	YILLAR		GELİR	GİDER
	Milâdi	Hicri		
1805		1220-1221	100	100
:		:	:	:
1808		1223-1224	88,46	—
:		:	:	:
1812		1227-1228	79,39	78,38
:		:	:	:
1815		1230-1231	120,72	117,68
1816		1231-1232	141,57	139,49
1817		1232-1233	132,74	130,62
1818		1233-1234	126,87	126,02
1819		1234-1235	134,72	134,59
1820		1235-1236	152,92	138,94
1821		1236-1237	195,61	—
1822		1237-1238	165,03	—
1823		1238-1239	211,79	212,23
1824		1239-1240	251,71	252,31
1825		1240-1241	323,03	322,99
1826		1241-1242	215,60	211,60
1827		1242-1243	324,22	292,09
1828		1243-1244	244,92	219,31
1829		1244-1245	307,86	276,66
:		:	:	:
1833 ^(x)		1248-1249	(361,67)	(438,66)
:		:	:	:
1837		1252-1253	486,31	570,30

(x) 1833 yılı verileri on aylıktır

Giderlerin zamanla artmasında, Selim III devrinde başlatılan gemi inşa seferberliğinin, Mahmud II devrinde de hızlanarak devam edişinin büyük rolü ve payı vardır (81). Bu dönemde, gemi yapımında yabancı uzmanlardan, hatta Amerika'dan getirilenlerden bile yararlanılmıştır (82). Dahası, donanma Amerika'dan bile gemi satın alınarak güçlendirilmeye çalışılmıştır (83).

(81) Bu dönemdeki gemi yapım ve onarım faaliyeti hakkında İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde burada listesi yapılamayacak kadar bol belge vardır. Örneğin, Hatt-ı Hümayun tasnifindeki belgelerin fihrist ciltlerinden 15. si hemen hemen yalnız bu konudaki belgeleri listelemektedir.

Yapılan gemilerin miktar, cins ve isimlerini öğrenmek için ise özellikle şu belgeler esak verilebilir: Hatt-ı Hümayun, no 28 107-A, B, C, D; HH 28 202; HH 28 202-A; HH 28 209-A ve B; HH 28 206-A, B; HH 28 322-B, C; HH 28 117-A, B, C, D; HH 28 134-F, G.

(82) Hatt-ı Hümayun, no 27 951 ve 28 255-A

(83) Hatt-ı Hümayun, no 28 202 ve 27 758 (Ayrıca bkz.: not 75)

TABLO-XXII
TERSÂNE HAZİNESİ GELİR VE GİDERLERİ
ZİNCİRLEME İNDEKSİ

YILLAR	GELİR	GİDER
1805	100	100
1808	88,46	—
1812	89,74	78,38
1815	152,05	150,12
1816	117,27	118,53
1817	93,76	93,64
1818	95,57	96,47
1819	106,18	106,79
1820	113,50	103,23
1821	127,91	—
1822	84,36	—
1823	128,33	152,74
1824	118,84	118,88
1825	128,33	128,01
1826	66,74	65,51
1827	150,38	138,04
1828	75,54	75,08
1829	125,69	126,14
1833 ^(x)	(117,47)	(158,55)
1837	134,46	130,00

(x) 1833 yılı verileri on aylıktır.

Sadece gemi yapım, onarım ve satın almaları giderleri olağanüstü yükseltebilecek bir gider kapısıydı. Fakat, bunun yanı sıra Tersâne ve donanma için piyasadan nakit para ile alınacak malzeme fiyatları da sürekli bir yükseliş içinde olduğundan, hazine giderleri, bir de bu nedenle artmak zorunda kalıyordu (84). Ayrıca, yapım ve onarım faaliyetleri giderek daha çok işçi ve personel istihdamını gerektirmiş ve bunlara ödenecek ücretler de eskiye göre artmıştı. Hazine, zaman zaman tüccara borçlanmasına ve işçilerinin ücretlerini ödeyememesine rağmen, program ve faaliyetlerinde

(84) Giderlerdeki yükselmenin önemli ölçüde fiyat artışlarından kaynaklandığına değinen belgeler vardır. Bkz.: not 92

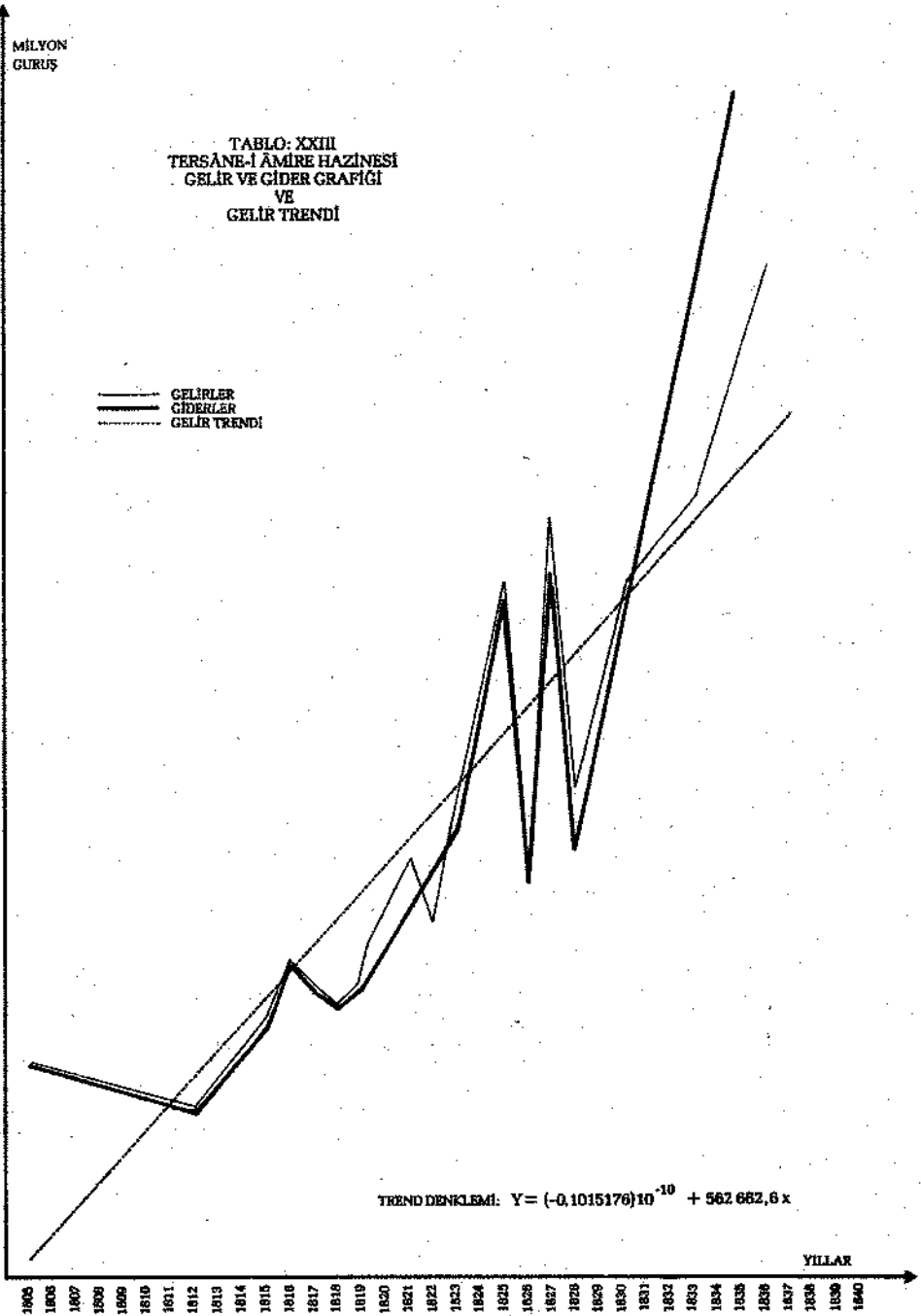
Bu arada, ele alınan dönemdeki fiyat artışları hakkında henüz özel ve ciddi bir araştırma yapılmamış olduğuna da işaret etmek gerekir. Bununla birlikte, çeşitli yapılarda fiyat artışlarına değinilmiş ve bazı malların fiyatları listelenerek, konuya dikkatler çekilmiş ve fiyat artışları hakkında okurlar biraz olsun bilgi sahibi kılınmak istenmiştir. Şu yapılardaki bilgiler artan fiyatlar hakkında bir fikir verebilir:

- Stanford Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, Mass. 1971 (Selim III dönemindeki bazı mal fiyatlarını listeleyerek, artışlara dikkati çekiyor).

MİLYON
GURUŞ

TABLO: XXIII
TERSANE-İ AMİRE HAZİNESİ
GELİR VE GİDER GRAFİĞİ
VE
GELİR TRENDİ

— GELİRLER
— GİDERLER
- - - GELİR TRENDİ

kısıntıya yönelmemiş, artan giderleri oranında gelir bulmaya çalışarak (85), giderek böylece eski kapasitesinden 'daha büyük bir hazine durumuna gelmiştir.

Hazine giderlerinin artmasında deniz kuvvetlerinde yapılan değişikliklerin de büyük rolü vardır. Bu değişiklikler, kara kuvvetlerindeki reformlarla aynı yıllarda başlar. Bilindiği üzere, daha iyi bir kara ordusu oluşturmak için 1825-26 da karar ve dini makamdan fetva alınmış ve arkasından "eşkinici" birlikleri oluşturulmuştu (86). 17 Haziran 1826 da Yeniçeri Ocağı'nın ve onun arkasından diğer Kapukulu Ocakları'nın lâğvından sonra "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" isimli yeni ve düzenli bir ordunun teşkiline başlanmıştı. Aynı yıllarda, kara ordusuna koşut olarak, deniz ordusunun da Asâkir-i Mansûre tipinde örgütlenmesine geçilmişti. Reformun temel amacı, donanma için "taşra" dan asker toplamaya gerek bırakmayan, düzenli ve devamlı bir deniz gücü oluşturmaktı. Bunu gerçekleştirmek için halen 3 bin olan "nefer" sayısının ilk etapta 8 bine, sonra da 12 bine yükseltilmesine karar verilmişti. Sekiz bin "nefer" in dört bin kadarı "reis", üç bini "topçu", sekiz yüzü de "tüfenkçi" olarak görev yapacaktı. Kasımpaşa'daki "Kalyoncu kışlası" ancak 2 700 "nefer" barındırabildiği için, sekiz bin askeri alacak yeni kışlalar yapılması da gerekiyordu. Kaptanların (reis) maaşları arttırılıyor, ayrıca tayinat alacakları da açıklanıyordu. Bunların yıllık maaş ve tayinat gideri 2 048 kise (1 024 000 grş) tutmaktaydı. "Topçu" ve "tüfenkçi"lerin maaş, elbise ve tayinatları için ise, yılda 8 819 kise (4 409 500 grş) gerekiyordu ki, kaptanlarınkı ile birlikte toplam "maaş ve tayinat" gideri yılda 10 858 kiseyi (5 429 000 grş) aşmaktaydı. Bu arada, ayrıca Tersâne marangozlarının ücretleri de arttırılmıştı (87). Yeni düzenlemelerden sonra deniz askerleri "Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye" olarak anılmaya başlanmıştır.

Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye teşkiline karar alındıktan hemen sonrasına ait Tersâne Hazinesi hesapları, 1827 de gemi kaptanları ile bahriye askerinin maaş ve tayinat giderinin 4 758 508 grş tuttuğunu ortaya koymaktadır (88). Bu sırada muhtemelen muvazzaf deniz ordusunun mevcudu henüz sekiz bine erişmemişti. 1822 yılında ise, aynı tip giderin yıllık tutarı 2 6424 107,5 grş dan ibâretti (89). 1822den 1827ye bu kalemlerde görülen artış % 55 tir. İleride deniz ordusu mevcudunun on iki bine yükseltilmesi amaçlanmış olduğuna göre, hazinenin maaş ve tayinat giderlerinin zamanla daha da yükseleceği muhakkaktı.

- Ciniioğlu, Osmanlılar Zamanında Tokat III, s. 210-215 (Hicri 1217, 1220, 1224, 1233, 1243, 1244, 1254 yıllarına ait bazı fiyat cetvelleri (narh) örnekleri yayımlanmıştır)

- Robert Walpole (ed. by), *Travels in various countries of the east; being a continuation of Memoirs relating to european and asiatic Turkey*, London 1820, s. 176 (Bu seyahatnamede izmir'de 1780, 1790, 1800, 1812 yıllarındaki bazı malların fiyatları veriliyor).

(85) Ashında artan giderleri öz kaynaklarla finanse edebilmek bir dereceye kadar mümkün olabilmiş, bir dönemden sonra dış yardım alınarak gider fazlaları karşılanmaya çalışılmıştır ki, birazdan bu noktaya daha yakından eğilinilecektir.

(86) Es'ad Mehmed, *Üss-i Zafer*, s. 6, 22; *Tarih-i Cevdet*, c. 12, s. 147, 255; *Tarih-i Lütüfi*, c. 1, s. 125, 350

(87) Hatt-ı Hümâyun no 27 927 (Tersâne-i Âmire nizâmuna dâir layiha)

(88) Maliyeden müdevver defter, no 8 886, s. 379 (Tersâne Hazinesi 1243-44 yılı hesapları) Bkz. Ek belgeler no 49

(89) Hatt-ı Hümâyun, no 27 924-K (Tersâne-i Âmire'nin 1237 senesine kıyasen 1238 senesi irâd ve masârifi); krsl. Hatt-ı Hümâyun, no 27 927-H. Bkz. ek belgeler no 48.

Hazine giderleri zamanla artarken, bunları finanse edecek gelir kaynaklarını da bulmak gerekmişti. Bu amaçla, daha önce gözden geçirildiği ve hatırlanacağı üzere, ipek resmine zam yapılmış ve kapsamı genişletilmişti. Giderlerin artışına koşut olarak, Tersâne Hazinesi'ne bağlı çeşitli mukataaların da daha iyi işletilip, daha verimli olmalarının yollarını aramak gerekmişti. Bu amaçla, mukataalarda bazen "emânet" usulü uygulanıyor, bazen de "iltizam" tercih ediliyordu. Fakat, daha sonra değinileceği üzere, belli bir dönemden sonra hazine gelirlerini olağan yollarla giderler düzeyine çıkarmak pek mümkün olamamıştır.

Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye'nin masraflarını finanse edebilmek için de "kalyoncu bedeliyyesi" ne zam yapılmış ve kapsamı genişletilmişti. Yeni ordunun teşkili ile artık "taşra"dan kalyoncu neferi yazımına gerek kalmadığından tüm yükümlüler bedeliyyeyi nakden vermek zorunda kalmışlardır. 1827 de bedeliyye yükümlüsü sayısı 13 829 olarak saptanmıştı. Yükümlü başına 500 grş tahsil olunacak ve buradan hâsıl olacak 6 914 500 grş yeni deniz ordusunun maaş ve tayinat giderinin karşılığını teşkil edecekti (90). Tersâne Hazinesi'nin ilk yıllarında ise, toplam yükümlü sayısı 13 560, fiilen istihdam olunanlar 9 275, bedeliyyeyi nakden ödeyenler 4 285 olup, "nefer" başına 100 grş tahsil olunmaktaydı (91).

2) Tablo: XX'deki verilerde göze çarpan diğer bir özellik de, son iki yıl hariç (Aslında 1833 yılı verileri on aylık olup, kesin değildir) hazine hesaplarının hep gelir fazlası ile kapanmasıdır. Fakat, aynı tablonun altındaki notlardan da anlaşılacağı üzere, bazı yıllar için bir "gelir fazlası"nın varlığı noktası biraz kuşkuludur.

Mevcut veri ve bilgilere göre (Bunlar yeterli değilse de), Tersâne Hazinesi'nin 1805 den Tanzimat'a dek uzanan gelişme sürecinde dört ayrı dönemin varlığı sezilmektedir. Bunlar sırasıyla: 1- Kuruluş ve gelişme aşaması, 2- Oturma ve istikrar bulma dönemi, 3- Genişleme ve zorlanma dönemi, 4- Aşırı genişleme ve çözülme dönemleridir. Ancak bu dönemler ikiye de indirgenebilir: 1- 1805-1820/22 arasındaki istikrarlı dönem, 2- 1822 sonrasındaki istikrarsız dönem.

Birinci dönemde, Tersâne Hazinesi'nin durumu oldukça iyiydi. Kendi masraflarını kendine tahsis olunan gelirlerle finanse edebiliyordu. Muhtemelen, verisi elde mevcut yıllarda olduğu gibi, "bütçe"lerini henüz bulamadığımız diğer yıllarda da hesapları gelir fazlası ile kapanmaktaydı. Geçmiş yıllardaki bu gelir fazlaları (kümülatif biçimde) birikmiş olmak ki, 1815 e gelindiğinde, Tersâne Hazinesi kendi masraflarını karşılayabilmenin dışında, başta Hazine-i Âmire'ye (mevâcib açıklarını kapatabilmesi için) olmak üzere, çeşitli yerlere borç verebilecek bir aşamaya gelmişti. Verilen borçların giderlere katılması nedeniyle, 1816-19 yılları arasındaki "Fark"

(90) Hatt-ı Hümayun, no 27 927

(91) İlk düzenleme sırasında kalyoncu bedellerinden Tersâne Hazinesi'ne 1 500 kise (750 000 grş) lik bir gelir sağlanacağı planlanmıştı:

"...İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden ve emvâl-i miriyyeden tahsis ve tefrik olunan mebâligden mâada kalyoncu bedellerinden dahi hazine-i mezkûreye bin beş yüz kise akçe irâd kayd olunması husûsı müzâkere..." MAD, no 8 886, s. 31

Fakat, nakden bedeliyye ödeyecilerin sayısı sonra 4 285 olarak saptanınca, hâsulat da 428 500 guruş olarak gerçekleştirilmeye başlamıştı.

rakamları tabloda doğal olarak küçük görünmektedir. Oysa, bu yılların "bütçe" lerinde gerçek gelir-gider farkı daha büyüktür. Bunun nedeni, borçların "mizan" çıkarıldıktan, yani bakiye görüldükten sonra verilme yoluna gidilmesiydi. Aşağıdaki veriler, Tersâne Hazinesi'nin bu dönemde dört yüz binden bir milyon guruşa kadar borç verebildiğini ortaya koymaktadır:

Yıllar	Bakiye	Bakiyeden ödemeler	Net bakiye
1231-32	989 121,5	872 960	116 161,5
1232-33	1 164 591	1 047 960	116 631
1233-34	476 059,5	409 288,5	57 771,5
1234-35	817 385,5	791 671	25 714,5

1237 (1821-22) yi izleyen yıllarda ise, durum tersine dönmüş ve Tersâne Hazinesi açıklarını Darbhâne'nin "iâne" leri ile kapatmaya başlamıştır.

1237 yılında Darbhâne'nin verdiği "iâne" 5 893 kise (2 946 500 grş) olmuştu. Aynı yılın sonunda, 1238 yılı için de Tersâne Hazinesi'nin yine aynı miktarda bir iâneye gereksinimi olacağı ileri sürülmekteydi. Donanmanın zayıf düşmemesini isteyen padişah da Darbhâne'nin Tersâne'ye özellikle yardımcı olmasını emrediyordu. Fakat, Tersâne'nin 1238 yılı giderleri ve gereken iâne miktarı hakkında daha ince hesaplar yapıldığında, ortaya değişik rakamlar çıkmaktaydı. Bir hesaba göre 1238 yılında T.H. gelirleri 4 345 888,5 grş, giderleri ise 7 394 107,5 grş olacaktı. Açık 3 048 219 guruştu. Diğer bir hesaba göre ise, giderler 6 294 000 grş tahmin olunmakta ve gerekli Darbhâne iâneleri 1 948 000 grş olarak saptanmaktaydı. Bu "iâne"nin 2/3 ü Tersâne Hazinesi'nin tahsile muvaffak olamadığı (ve/veya olamayacağı) gelirlerinin karşılığını oluşturacak, 1/3 ü ise fiyat artışlarından doğan aşırı giderlerini kapatmak için kullanılacaktı (92).

Daha sonra çıkarılan kesin hesaplar ise, 18 C 1238-21 Ca 1239 (1 Mart 1823-22 Şubat 1824) tarihleri arasında yer alan 1823 mali yılı içinde Darbhâne'den T.H.'ne verilen toplam "iâne"nin 4 990 984 grş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu "iâne"nin 1 298 164 grş u 1238 yılı içinde verilmişti (93).

1238 yılı "iâne" siyle ilgili yukarıdaki hesaplama ve tartışmalar, Tersâne Hazinesi'nin iâneye muhtaç olma nedenlerini (Gelirlerin tam ve zamanında tahsil edilememesi ve fiyat artışları yüzünden giderlerin artması) ortaya koyduğu gibi, önemli bir başka noktanın daha saptanabilmesine olanak

(92) Hatt-ı Hümayun, no 27 927-H (Tersâne'ye Darbhâne'den verilecek iâneler hakkında takrir); Hatt-ı Hümayun, no 27 924-K (Tersâne'nin 1237 senesine kıyasen 1238 senesi irâd ve masârifî)

"...irâdın tenzili ve es'arın gün-be-gün terakkisi ve hususıyla bir kaç seneden beru mühimmat imâl ve mübayaasına Dersaadet ve taşra destgâhlarında ale'd-devam mücadededen süfün-i hümayun inşaalarına ve tamirâta ikdâm olunmak hasebiyle masârif-i zarûriyyesi sinîn-i sâireden ezyed ve irâdi enkas olduğundan..." HH 27 927 H

"...lede'l-muvazene kusur 3 896 kise akçe masârifin ziyâdesi olub, işbu ziyâdenin 2 600 bu kadar kisesi sâlifü'z-zikr asl irâd-ı hazineye mümteniât ve kalyoncu bedellîyyelerinden ârız olan kesr ve noksana mukabil ve kusur 1 239 kisesi dahi ziyâde-i es'ara muadil olarak başkaca hazine-i merkumeye iâne lâzım geldiği müstebân oldu..." A.g.b.

(93) MAD, no 8 886, s. 371

vermektedir: Geçmiş yılların (veya yılın) verilerine bakılarak, yeni mali yıl başlamadan, gelecek yılın muhtemel gelir ve gider miktarları saptanıyor ve hazinenin ne kadar "iâne" ye muhtaç olacağı tahmin ediliyordu. Bu ön hesaplama ile, yıl içinde Darbhâne'den alınacak "iâne" miktarı da peşinen garanti edilmiş oluyordu (94).

Darbhâne'nin Tersâne Hazinesi'ne verdiği "iâne" miktarları yıllara göre şöyledir:

Yıllar	Darbhâne iânesi (grş)
1237-38	2 946 500
1238-39	4 990 984
1239-40	6 323 324
1240-41	6 039 119
1243-44	105 730,5
1248-49	1 500 000(x)

Not: (x) Darbhâne'den talep edilen miktardır.

Darbhâne yardımları, Tablo: XX deki gibi gelir olarak gösterilmediği takdirde, 1237 (1822) den itibaren Tersâne Hazinesi hesaplarının altında açıkla sonuçlanmış olduğu anlaşılır.

Darbhâne'den yardım alınmadığı veya az alındığı yıllarda, Tersâne Hazinesi bu sefer başka yerlere borçlanmak zorunda kalıyordu. 1248 (1833) yılına gelindiğinde, hazinenin tüccar ve işçilere olan borcunun toplamı 5 milyon grş u bulmuştu. Ayrıca "peksimet bahaları"ndan dolayı Zahîre Hazinesi'ne de üç bin kiselik (1,5 milyon grş) birikmiş borç vardı (95). 1837 yılında Tersâne Hazinesi, istihdam olunan işçilerin ücretlerini ödeyemediği, satın alınan malzemenin parasını veremediği gibi "Bahriyye askeri" nin maaşlarını da geciktirmek zorunda kalmıştı. Bu borçların ("deyn-i hazine") toplamı 7 555 kise (3 777 500 grş) etmekteydi. Ön hesaplara göre bu miktar asgari bütçe açığının oluşturmaktaydı. Fakat, yakında "Bahriyye askeri" mevcudunun on beş bin nefere çıkarılması da amaçlandığından, gider-gelir farkının 19 052 kiseyi (9 526 000 grş) bulacağı tahmin olunmaktaydı (96).

(94) Bu ön hesapları (örneğin HH 27 924-K.Ek belge 48) "bütçe" diye nitelenegelen devre sonu kesin hesaplarından ayırmak gerekir. Devre sonu hesaplarına nazaran bunlar, bugünün modern bütçe anlayışına daha yakın ve uygun belgeler olup, Osmanlı Devleti'ndeki program-bütçe uygulamasının örnekleri olarak kabul edilebilirler.

Bu şekilde hazırlanan ön hesaplar sayesinde, Darbhâne de Tersâne Hazinesi'ne (ve sair yerlere) yıl içinde ne miktar yardımda bulunacağını peşinen biliyor ve artık yeni tartışmalara gerek kalmadan bu meblâğ birkaç taksitte Tersâne Hazinesi'ne ödeniyordu.

Fakat böyle bir yöntemin giderek, Tersâne Hazinesi'ni kolaycılığa alıştıracağını ve zamanla Darbhâne iânelerinin Tersâne Hazinesi'nin olağan gelirlerinden biriymiş gibi görülmeye başlanmasına neden olacağını tahmin etmek zor değildir. Nitekim, Darbhâne'den alınan yardımların (ki bunlar "ta'vizen" yani borç olarak verilirdi) geri ödendiğine dair herhangi bir kayda raslanılmamıştır.

(95) Hatt-ı Hümayun, no 28 165

(96) Hatt-ı Hümayun, no 28 108-F (Tersâne Hazinesi'nin 26 R. evvel 1252 - 19 R. evvel 1253 arası hesapları hakkında)

Sonuç olarak; iyi bir dönem geçirdikten sonra, *Tersâne Hazinesi*'nin kuruluş öncesindeki durum ve koşullara yeniden dönüldüğü ortaya çıkmaktadır. Zira, hatırlanacağı üzere, hazine kurulmadan önceki "*Tersâne Emâneti*" de ancak Darbhâne yardımlarıyla giderlerini kapatabilen bir kurum haline gelmişti (97). *Tersâne Emâneti*'nin ayrı bir defterdarlık ve hazine biçiminde örgütlenmesi halinde, mali sorunlarının çözümleneceği sanılmıştı. Gerçi yeni hazine, *Tersâne* ve donanma ile ilgili masrafların finansmanında ve kendisine tahsis olunan gelirlerin tahsil ve idaresinde bir süre için başarılı olmuşsa da, bir tarihten sonra başlangıç noktasındaki sorunlar veya benzerleriyle yeniden karşılaşmış ve yine eskisi gibi dışarıdan yardım alınmadan giderler finanse edilemez olmuştur.

Tanzimat'ın ilânından (1839) sonra *Tersâne* ve donanma giderlerinin finansmanı sorunu yine gündeme gelmiş ve bu konuda uzun tartışmalar cereyan etmişti. Sorunlar, özel olarak teşkil olunan "*Bahriyye meclisi*" nde ele alınmaktaydı. Sonunda, mevcut sorunların çözümünün, giderlerin kısılması ile sağlanabileceği kâmsına varılmış ve bu görüş uyarınca, önce *Bahriyye meclisi* fesh ve lâğvedilerek "*hazinece beyhûde masârifat-ı zâideyi mücib*" kalemlerin kısılmasına önayak olunmuştu (98).

---

[97] Hatt-ı Hümayun, no 12 296 (Darbhâne'nin *Tersâne*'ye borç para vermesi hakkında 19 Ra 1212/Ağustos 1797 tarihli takrir-i âli)

[98] Dahiliye irâdesi, no 2 276 (29 Ş 1257).

Bölüm III

MALİYEDE MERKEZİLEŞME VE YENİ KURUMLAŞMALAR SÜRECİ (1807-1839)

DÖNEMİN AŞAMALARI VE ÖZELLİĞİ

Selim III'ün tahttan indirilmesinden itibaren başlayan ve Tanzimat'a dek süren dönem (1807-1839), Osmanlı Devleti'nin gerek genel ve gerekse mali tarihinde çok önemli ve ilginç gelişmelerin yer aldığı bir tarih kesitidir.

Bu dönemin olayları iki aşamalı bir gelişim çizgisi üzerinde yer alır. 1807-1826 yılları arasındaki birinci aşama, kendinden önceki ve sonraki gelişim çizgisinden hem kopuk hem de farklı nitelikte bir "ara dönem" durumundadır. Mali tarih açısından hâlâ pek aydınlık görünmeyen bu "ara dönem" de, Nizâm Cedid hareketi ve onun doğal uzantısı olan mali politika askıya alınmış olup, bunun yerini nelerin alacağı konusunda da henüz kesin karar ve uygulamalara geçilememiştir. Denebilir ki, bu dönemde maliye âdeta kendi haline bırakılmıştır. Rusya ile süregelen savaş ve Sırpların isyanının yolaçtığı yeni masraf kapıları, bu dönemdeki mali politikayı kendiliğinden belli bir mecraya sürüklemiş görünmektedir.

1826 da Asâkir-i Mansûre'nin kurulması ile 1807-1839 döneminin ikinci aşamasına geçilir. Bu ikinci aşamanın en belirgin özelliği, askeri kurumlardan başlayan ve giderek mali, idari ve mülki yapıyı da yeniden biçimlendiren merkezileşmedir.

Merkezileşme süreci, maliyede geniş çaplı bir yeniden düzenleme (reorganizasyon) hareketiyle birlikte yürür. Böylece, Osmanlı maliyesinde "yeni kurumlaşmalar süreci" diye adlandırabileceğimiz bir dönem başlar. Bu dönem, geleneksel yapıdan kurtulup, modern devlet kurumlarının oluşturulma sancılarının çekildiği yıllardır. Bu sancılar Tanzimat'a dek (1839) sürmekle kalmaz ve hatta maliye ile ilgili birçok konu ve kurum Tanzimat'ın ilânını izleyen yıllarda bile, oluşumunu bitirip tam olarak yerli yerine oturamaz. Ancak, bu süreç içerisinde her yeni düzenleme ve karar geleneksel kurumları biraz daha tasfiye edecek ve böylece yeniler, muğlâk çerçevelerle de olsa, eskilerin yerini alacaktır.

Bu dönem için işaret edilmesi gereken diğer önemli bir nokta da değişiklik kararlarının pek peşpeşe gelişi ve süratidir. Terimlerin belirginleşip,

yerleşmediği, kurumların oturup, durulmadığı ve çeşitli karışıklıkların egemen olduğu böylesi bir tarih kesitinin incelenmesi pek kolay olmayacaktır.

I- NİZÂM-I CEDİD'İN KALDIRILIŞINDAN ASÂKİR-İ MANSÛRE'NİN KURULUŞUNA

A- ARA DÖNEM: 1807 - 1826 ARASINDA MALİ DURUM

1- HAZİNE-İ ÂMİRE VE DARBHÂNE'NİN DURUM VE İŞLEVLERİNE İLİŞKİN VERİLER VE BİLGİLER

Üçüncü Selim "Kabakçı Mustafa olayı" adıyla anılan bir ayaklanma sonucunda tahtından indirilince (29 Mayıs 1807/21 R. evvel 1222) Nizâm-ı Cedid hareketi son bulmuştu (1). Bu arada, Nizâm-ı Cedid'in bir parçası olan İrâd-ı Cedid Hazinesi de lâğvedilmişti. Lâğvedilen İ.C.H.'nin mevcudu ve gelir kalemleri, alınan bir kararla Darbhâne'ye devredilmiş ve bu arada İrâd-ı Cedid'le ilgili mali mevzuat da yürürlükten kaldırılmıştı (2).

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin lâğvıyla, mali olanakları daha da artan Darbhâne'nin bu ara dönemin en önemli mali kurumu haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Darbhâne'nin mali kaynakları, bu dönemde hem Hazine-i Âmire'yi, hem de Tersâne Hazinesi'ni desteklemede kullanılmıştı (3).

Ancak, bunlar bilinmekle birlikte, Darbhâne'nin bu yıllardaki mali kapasitesi hakkında ortaya net ve kesin rakamlar koymak şimdilik pek kolay değildir.

Buna karşılık, aynı dönemde Hazine-i Âmire'nin gelir-gider kapasitesinin ne düzeyde olduğu hakkında elimizde bazı veriler mevcuttur. Bu bilgilere göre (Bkz.: Tablo: XXIV), 1808 yılında bu hazinenin geliri 18 258 302,5 guruş, gideri 17 234 445 guruştur. 1813 yılı için ise, bu rakamlar şöyledir: Gelir 18 075 490 guruş, gider 16 810 775,5 guruş. Bu rakamlara göre, 1785 yılından bu yana kapasite açısından Hazine-i Âmire'nin gelir-gider rakamlarında çok önemli bir değişme meydana gelmemiştir. Fakat, burada hemen, bu rakamların câri yılın gerçekleşmiş verileri olmadığını ve bir önceki yıla dayanarak gelecek yıl için (1809 ve 1814) yapılmış ön hesap ve tahminler olduğunu da belirtmek gerekir (4).

(1) Hatt-ı Hümayun, no: 19 418 (Nizâm-ı Cedid'in lâğvının ilâmı hakkında). Bu önemli belgeye daha önce de işaret etmiştik. Bkz. Y. Cezar, a.g.m., Toplum ve Bilim, sayı 6-7, s. 127

(2) S. Shaw, *Between Old and New*, s. 384; *Tarih-i Cevdet*, c. 8 (1303), s. 152-3.

(3) Darbhâne'nin Tersâne Hazinesi'ne yardımları için Tersâne H. ile ilgili bölüme bkz.

Hazine-i Âmire'ye yaptığı yardımlara bir örnek olmak üzere bkz.: *Cevdet Maliye*, no 12 116 (t: 1233). Bu konuda metinde başka bilgi ve belgelere de işaret olunacaktır.

(4) İleride Osmanlı maliye tarihi ile ilgili araştırmalar ilerledikçe, arşivlerimizde; bir önceki yılın (ya da yılların) verilerine dayanarak yapılan bu gibi gelir-gider tahminlerine ilişkin diğer örneklerin de bulunması olasılığı kuvvetlidir.

Tahmin hesaplara ilişkin bu örnekler çoğaldıkça ve bunların hazırlanış ve kullanılış tarzı ile ilgili bilgilerimiz de genişledikçe, literatürde Osmanlı bütçelerinin mahiyet ve özelliği ile ilgili mevcut tanım da yeniden gözden geçirmek gerekecektir.

Tablo: XXIV'den de izleneceği üzere, 1809 (1224) yılı sonu için tahmin edilen (daha doğrusu temenni edilen) gelir fazlası 1 023 857,5 grş.tur. Ancak hesaplara ilişkin açıklamalara bakılırsa, bu fazlalık, bir temenniden ibâret olup, yıl sonunda "bütçe" nin açık vermeden kapanması olasılığı pek azdır. Zira, her zaman olduğu gibi, bazı gelirlerin tahsil edilememesi ve saray masraflarında tahmin dışı vuku bulacak artışlar nedeniyle, bu fazlanın masedilmesi olasılığı pek kuvvetlidir. Aynı şey, 1814 yılı gelir fazlası için de ileri sürülmektedir. Öte yandan, 1809 yılı için mevâcib ödemelerinin aslında 16 593 kise (8 296 500 grş) yi bulacağı, çünkü savaş nedeniyle topçu ve arabacı ocakları ve kale neferleri maaşları ile "dalkıç askeri" yevmiyelerinin eski mevâcib rakamlarını kabarttığına işaret olunmaktadır. Bu durumda, toplam mevâcib ödemeleri için 13 604 kiselik bir karşılık gösterildiğinde, 2 989 kiselik bir açığın söz konusu olacağı dile getirilmektedir. Bu açığın kapatılabilmesi için Hazine-i Âmire'nin Darbhâne'den 1.000 kise alması, satılacak esham ve mukataa muaccelelerinden 1 000 kise sağlanması ve zecriyye resmî bakayalarından da 500 kise toplaması planlanmaktadır. Geri kalan 480 kisenin ise, müsadereler ve "zuhûrat" gelir kalemleri ile kapatılmasına çalışılacaktı. 1813-14 yılı giderleri için de benzer endişeler söz konusudur. Verilen bilgilere göre, 1229 (1813-4) yılı mevâcibleri hesaplanırken, o yıl ödenmesi gereken "mevkuf ve atıyye" (5) leri de hesaba katmak gerekmektedir. Bu yapıldığında, mevâcib rakamı 12 800 kise küsur grş'tan 23 020 kise 219 guruşa yükselmektedir. Oysa "mevkuf ve atıyye" ler tutarı olan 10 219 kise 475 grş un karşılığı olmadığı gibi, 12 800 kise 243 grş luk dört kıst (bir yıllık) mevâcib için de 1 011 kise 449,5 grş tutarında ayrıca ek bir gelir bulmak gerekmektedir. Kısacası, bu hesaba göre Hazine-i Âmire'nin muhtemel açığı 12 000 kise (6 milyon grş) yi bulmaktadır. Bu açığın kapatılabilmesi için eski alacakların tahsiline hız verilecek, müsadere gelirleri hazineye devredilecek ve yıl içinde mahfûl olacak esham ve mukataaların yeniden satılmasına çalışılacaktı. Bunların yanısıra gider fazlalarını karşılayabilmek için Darbhâne'den de önemli katkılar bekleniyordu. Örneğin birinci kıst için (ilk üç aylık maaş ödemesi) Darbhâne, Hazine-i Âmire'ye 800 kiselik bir yardımda bulunacaktı...

Hazine-i Âmire'ye ait bu hesaplar, ele alınan dönemde bu arada Darbhâne'nin önem ve işlevi hakkında bazı bilgilerin de açığa çıkmasına yardımcı olmuştur. Darbhâne'nin bu önem ve işlevi bir "ihtiyat hazinesi" olma noktasında toplanmaktadır. Artık, merkezi devlet harcamalarının finansmanına Darbhâne'nin de dolaylı bir biçimde katıldığı görülmektedir.

Darbhâne'nin böyle bir nitelik kazanması, ilgadan sonra İ.C.H.'ne ait fonlarının buraya devredilmesi ile sağlanmış değildir. Hatırlanacağı gibi, Darbhâne'nin işlevlerindeki esas değişiklik çok daha öncelerde, haremeyn mukataalarının yönetiminin bu kuruma bağlanması ile başlamıştı. Ayrıca Üçüncü Selim de, İ.C.H.'nin mevcudiyetine rağmen, 1806 da Rus savaşı başlayınca Darbhâne'yi özel olarak takviye etmeye özen göstermişti. Selim

(5) "Mevkuf akçesi" Ramazan ayında, "atıyye-i şâhâne" ise Bayramı takiben, yılda bir kere dağıtılırdı. Dağıtım listelerinde saray hizmetlileri, kalem memurları ve bazı ocak mensupları bulunurdu. 1209 (1794-95) dağıtımında "mevkuf akçesi" 250 kise, "atıyye" de 120 kise civarında idi (KK defter, no: 2380, s. 15).

Mevkuf ve atıyye ödemeleriyle ilgili Arşivde çok sayıda perakende belge olduğu gibi, özel "Mevkuf ve atıyye defterleri" de vardır. Bkz.: MAD; no 1 500 ve 1 502

TABLO:XXIV

HAZİNE - AMİRE'NİN 1809 ve 1814 YILLARINA AİT GELİR VE GİDER TAHMİNLERİ

	1809 (guruş)	1814 (guruş)
I. TOPLAM GELİR (1).....	18 258 302,5	18 075 490
II. GİDER KARŞILIKLARI: (2)		
— 4 Kısı kapukulu mevâcibi.....	6 802 000	6 400 243
— Matbah-ı Amire tertibâtı (ocaklık haric).....	718 500	719 000
— Arpa Emâneti tertibâtı (ocaklıklar haric).....	310 000	310 000
— Tersâne-i Amire tahsisatı (kalayon mevâcibi dahil).....	1 209 000	1 218 323
— Baruthâneler tertibâtı.....		235 148,5
— Kasabbaşı tertibâtı.....		229 000
— İstanbul Ağası tertibâtı.....		40 000
— Esham faizi.....		1 745 000
— Vüzerâ ve mürmirân hasları ve maaşları ile vezâif ve ocaklık akçeleri.....	8 195 945	5 170 000
— "An hazine" ye havale olunan masraflar.....		744 000
Toplam gider.....	17 234 445	16 810 714,5
III. GELİR-GİDER FARKI.....	1 023 857,5	1 264 275,5

KAYNAKLAR: Cevdet Maliye, no 1 842 ve no 5 134'den çıkarılmıştır.

NOTLAR:

- (1) 1224 ve 1229 (1809 ve 1814) yıllarının beklenen geliridir. Tahminler 1223 ve 1228 yılları sonlarında yapılmıştır.
- (2) 1223 ve 1228 yılları verilerine göre 1224 ve 1229 yılında beklenen asgari giderlere gelirlerin tahsisi (Ashında bazı gider kalemleri burada görünenden daha yüksek tahmin edilmektedir. Burada giderler onlara tahsis olunan gelir kadar görülmektedir.) Yukarıdaki veriler 1809 ve 1814 ün gerçekleşen rakamları olmadığı gibi, 1808 ve 1813 ün gerçek rakamları da değildir. Fakat bunlar küçük farklarla 1808 ve 1813 rakamlarına daha yakın olmalıdır.

III'ün amacı, savaş masraflarının finansmanında Darbhâne'yi bir ihtiyat hazinesi biçiminde kullanmaktır. Nitekim, bu amaçla, Aralık 1806 (Şevval 1221) da, satılan esham gelirinden, evkaf akçelerinden ve İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden sağlanan 5 000 kise (2,5 milyon grş) nin Darbhâne'ye yatırılması ve bu paranın bir yere harcanmayıp, kara günler için korunması kararı alınmıştı (6). Böylece, savaş masraflarının finansmanına yardımcı olacak özel bir fon oluşturulmak istenmekteydi. İleriki günlerde, Darbhâne'deki bu fon yeni esham satışları (7) ve tahsil olunan "cebelu

(6) Cevdet Maliye, no 2 400 (Defterdara hitaben beyaz üzerine irâde-i seniyye, 6 L.1221)

(7) 1221 yılı sonunda (Ocak 1807) İrâd-ı Cedid Hazinesi'nde mahlûlât sonucu birikmiş olan Kıbrıs eshamının bir kısmı 8 yılğa eşdeğer muaccele fiyatı ile satışa arz edilmiş ve satışardan tahsil olunan paralar Darbhâne'ye yatırılmıştı (Cevdet Maliye, no 4 573, 15 Za 1221). 1808 yılında da Darbhâne'ce zabt ve idare olunan Tırhala pamuk resmi mukataası üzerine esham çıkarılmış ve sehimler 6 yıllık muaccele fiyatı taksiriyle satışa arz olunarak, satış bedelleri sefer masraflarına tahsilen Darbhâne'ye yatırılmıştı. Sehimerin yıllık faizi 2 000 grş, muaccele fiyatı ise 12 000 grş idi (Cevdet Maliye, no 4 573 parça II, 5 Ca 1223)

belediyyeleri" ile (8) daha da takviye edilmişti. Ancak süregelen savaş yüzünden, bir yandan da bunların harcanmasına başlanmıştı. Nihayet, 1809 yılı sonlarına yaklaşıldığında ise, sefer masrafı için, Darbhâne'de biriken bu fon da tükendi (9). Ancak bu, mali politikada Darbhâne'nin oynadığı rolün de sonuna gelindiği anlamına gelmiyordu...

2- DARBHÂNE ARACILIĞIYLA ESHAM POLİTİKASINA DEVAM OLUNMASI VE ESHAM SATIŞLARINDA ZORLUKLAR

Savaş giderlerine harcanmak üzere Darbhâne'de biriktirilmiş olan "seferiyye akçesi" erimeye başlayınca, bu kez para bulmak için yeni formüller arandı. Para bulmanın bir yolu piyasaya yeni esham çıkarmaktı. Darbhâne'nin "zabt u idaresinde" olan bazı mukataaların geliri esham ihracına elverişliydi. Ancak halk, her mukataanın eshamına aynı rağbeti göstermiyordu. Bu özellik göz önüne alınarak, yeni sehimlerin dolaylı bir tarzda piyasaya sürülmesi yoluna gidildi ve söz konusu mukataaların "faiz"i, "ocaklık" adı altında Tütün Gümrüğü'ne bağlanarak, yeni sehimler bu gümrük adına piyasaya çıkarıldı. Bu uygulamada Darbhâne her yıl, eshama ayrılan mukataaların yıllık faiz tutarı olan 500 kiseyi iki taksitte Duhan Gümrüğü'ne verecek ve esham sahiplerine "faiz" Duhan Gümrüğü eminlerince ödenecekti. Esham satışları sonunda Darbhâne'ye 3 000 kise muaccele geliri girecek ve bu para yine savaş giderlerinin finansmanında kullanılacaktı. Satışa sunulan sehimlerin muaccele fiyatı altı yıllık faize eşdeğer olarak saptanmıştı (10). Daha önce buna benzer bir uygulama zecriyye resmi eshamı için de söz konusu olmuş, fakat o zaman Duhan Gümrüğü'ne gerekli "faiz" karşılıklarının yatırılmasında zorluklarla karşılaşıldığı için, esham sahiplerinin şikâyetlerine mâruz kalmıştı (11). 1811 yılında ise, zecriyye resmi mukataası eshamı için yeniden harekete geçildi. Bu kez, satışa rağbeti sağlamak amacıyla zecriyye eshamı, gözde ve güvenilir bir mukataa olan Midullu Nezâreti'ne bağlandı. Yedi senelik faize eşdeğer bir muaccele ile satışa sunulan bu eshamdan Darbhâne'ye 350 000 guruş girecek ve bu para da savaş masraflarının finansmanında kullanılacaktı (12). Darbhâne, esham geliri yanında "zabt u idare"sinde olan mukataaların gelirini de (malikâne mukataalar mahfûl olunca yeniden satılıyordu) savaş masraflarının finansmanına tahsis etmekteydi (13).

(8) Safer 1222 de (Nisan 1807) "Bi'l-cümle mürî ve haremeyn mukataatı ile eshamdan" cebeli bedeliyyesi tahsil olunmuştu. Bedeliyye, 1207 (1792-93) öncesinde tevcih olunan mukataalarda muaccelenin % 15 i, sonrasında tevcih olunanlarda ise % 10 u oranında alınıyordu. Esham da ise yeni satılanlar hariç tutularak, herkesten bir yıllık "faiz"inin yarısını bedeliyye olarak tahsil edilmekteydi (Cevdet Maliye, no 22 330)

(9) "... bundan akdem umûr-ı seferiyyeyi idare için Darbhâne-i Âmir'e den mazbût mukataatdan bazı fûrûht olunan mukataat muaccelatından ve bazen tertib olunan esham muaccelerlerinden tahsis kılınmış olan mebâligin ardi alınub, el halatu bâsihi masârif-i seferiyyeye sarf olunmak için Darbhâne-i Âmir'e de akçenin vücûdı mefkud olduğuna binden..." Cevdet Maliye, no 13 970 (takriz ve irâde-i seniyye, 29 N 1224).

(10) Aynı belge

(11) Aynı belge

(12) Hatt-ı Hümayun, no 50 361 (telhîs ve hatt-i hümayun)

(13) Bkz. dipnot 9

Bu arada, piyasaya yeni esham çıkarmanın, bunların hemen satılabileceği, anlamına gelmediğine de işaret etmek gerekir. Nitekim, piyasada değişik faizli eshamın tedavül etmeye başlaması, halkı doğal olarak uygun faizli olanlara yöneltmeye başlamış ve düşük faizli (diğer bir ifadeyle yıllık faizine göre yüksek muacceleli) sehimlere rağbet azalmıştı (14). Bu konuda en büyük zorluk, eskiden sekiz senelik faize eşdeğer muaccelle ile satılmış olup da, mahlûl olma nedeniyle şimdi yeniden satışa arz edilen sehimler için söz konusuydur. Bunların yine eski fiyatlar üzerinden (ya da faiz haddi) satılmasına çalışılmaktaydı. Fakat, altı ve yedi senelik faize eşdeğer muaccelle ile satılanlar varken, artık bu sekiz yıllıkların satış olanağı ya hiç kalmamış, ya da alıcılar ancak vâdeli satışlarla alıma tâlip olmaya başlamışlardı. Sekiz senelik bu sehimlere peşin para veren pek yoktu. Bu durum karşısında, uygulamada bunların bazıları verilen peşinat oranına göre yedi, bazıları da altı buçuk senelik fiyat üzerinden satılır olmuştu. Böylece, bu sehimler için, faiz oranlarındaki eşitlik ilkesi bozulmakla kalmamıyor, hazineye de umulan düzeyde nakit girmiyordu. Oysa, savaş nedeniyle devletin peşin para talebi pek yüksekti. Günün defterdarı, bu sorunları temelden çözümlenememiş ve bu eski sehimlerin de peşin para verenlere altı senelik faize eşdeğer bir muaccelle ile satılması kararının alınmasını sağlamıştı (15).

Esham satışlarından ya da diğer kalemlerden sağlanan gelirler cephedeki ordunun nakit gereksinimini karşılamaya yeterli olmuyordu. Nakit yokluğu karşısında, orduda dağıtılan "mevkuf akçesi"nin de bir ara esham olarak ödenmesi yoluna gidilmişti. Ne var ki, eshamın cephede paraya çevrilmesi pek zor olduğundan, orduca buna itiraz edilmiş ve bu sehimlerin İstanbul'da sarraflara verilerek, onlardan elde edilecek naktin orduya gönderilmesi talep edilmişti (16). Böylece esham, ikinci el borçlanmaların teminatı olarak da kullanılmaya başlamıştı. Doğal olarak, bu biçimde elde edilen naktin devlete maliyeti oldukça yüksek olmaktaydı. Eshamın borca teminat olarak kullanımı hazineler arası işlemlerde de görülmekteydi. Örneğin, mevâcib ödemeleri için acele paraya gereksinimi olan Hazine-i Âmire, 1811 yılı sonunda Zahîre Hazinesi'ne 500 kise muaccelle değeri olan esham vermiş, buna mukabil 500 kise borç para istemişti (17).

3- "CİHAT İANESİ" VE "CİHADİYYE ESHAMI"

1806 da başlayan Osmanlı Rus savaşı, 1812 de Bükreş Anlaşması ile sona ermekle birlikte, Osmanlı maliyesi bu tarihten sonra da savaşların getirdiği munzam yükten kurtulamadı. Zira, 1804 de başlayan Sırp isyanı 1830'a dek devam etmiş ve bunun yanısıra 1820 den sonra Mora ve Eflâk isyanları ortaya çıkmıştı. Bu olaylar sonucunda, Osmanlı-Rus orduları 1828 de yeniden karşı karşıya geleceklerdir...

Bu dönemde, savaş masraflarını finanse edebilmek için, esham dışı başka çarelere de başvurulduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan biri ve belki de en

(14) Cevdet Maliye, no 3 771 (23 L 1224)

(15) Aynı belge

(16) Hatt-ı Hümayun, no 41 387 C (Cepheden rikâb-ı hümayun kâimimakamına mektup, 23 M 1226)

(17) Cevdet Maliye, no 6 929 (takrir ve arz. Z 1226)

başta geleni, 1810 yılından itibaren genel bir savaşa yardım ("cihat îânesi") kampanyasının açılmasıdır. Bu kampanya ile bazı vezirler ve taşranın zengin kişileri cihata "îâne" vermeye çağırılmıştır. Gümüşlü olanlardan gümüş, akçesi olanlardan akçe istenmekteydi (18). Belgelerdeki ifadeye göre, cihat îânesi vermek mecburi değil, rızaya bağlıydı (19). Fakat, îâne bulunmayan peşinen taahhüt edenler, sonra cayarlarsa, devlet bunların peşini bırakmıyordu (20). Bu kampanya ile sağlanan paraların büyük kısmı Darbhâne'de toplanmış ve oradan sefer masraflarına aktarılmıştır (21).

Rızaya bağlı olmakla birlikte, cihat îânelerinin tahsilinde çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve taahhütlerine rağmen îânesini vermeyenler, kısmen verenler ya da erteletmek isteyenler görülmekteydi (22). Kuşkusuz bu gibiler, tahsilât için devletin başka önlemlere de başvurabileceğini bildiklerinden, kendilerine önerilen îâne miktarına peşinen itiraz edemiyerek rıza göstermişlerdi. Bu arada îâne vermeyi biraz cazip kılabilme amacıyla, devreye esham da sokulmuştu: Bunlara Darbhâne'ye gönderdikleri îâneye karşılık bir miktar esham verilmekteydi (23). "Cihadîyye eshamı" diye de anılan bu sehimlerin böylece zorla satışı da sağlanmış oluyordu. Fakat, eshamsız ve kendisine önerilen miktarın üzerinde yardımda bulunanlar da yok değildi. Bunlardan biri de Tepedelenli Ali Paşa olup, bu zengin vezir, devletin kendisinden istediği bin kise (500 000 grş) lik altını göndermekle kalmamış, ayrıca padişaha hediye olarak 2 000 adet yaldız altını (o tarihlerde her birinin resmî râici on grş idi) (24) ve bir tane minâkâri (mine işlemeli) altın dürbün göndermişti (25).

[18] Cevdet Maliye, no 17 334 (Kandiye muhafızı vezir elhac Hakkı Paşa'ya hüküm, evâsât-ı B 1225).

[19] "...masârif-i cihadîyyenin teksîri ve Hazine-i Âmiremde nukudun fıkdanına mebnî memâlik-i şahânemde sâkin zî kudret ve eshâb-ı servet ve yesâr olanlar îâneten li'l cihad rıza ile sîmî olanlar sîm ve akçesi olanlar akçe cânib-i mîrîye i'tâ eylemeleri bâbında..." [Aynı belge]

Cevdet Maliye no 18 274, 5 612 ve 8 322 ye kayıtlı belgelerde de aynı noktayı teyid eden benzer satırlar vardır.

[20] Örneğin Mora bölgesi halkı 80 400 gurus îâne bulunmayı vaad etmiş, fakat sonra, tamamını bir seferde ödeyemeyince bazı kazalar aklarını dilemişlerdi. Ama devlet, vaad edilen îânenin tamamını tahsil edene kadar bunların peşini bırakmamıştı. Bunun için Mora'daki ilgililere çeşitli fermanlar gönderilmişti: Cevdet Maliye, no 21 512 (Mora'daki Anadolu kadısı vs ye hitâben hüküm, B 1226), no 5 612 (Mora'ya fuğralı fermân, Ca 1227), no 8 322 (Mora valisine hüküm, C 1227)

[21] Aynı belgeler.

Gerek îâne akçelerinden ve gerekse diğer kaynaklardan sağlanan gelirler 1810 yılından sonra Darbhâne'de toplanarak "seferîyye akçesi" adı altında özel bir fon oluşturulmuştu. Savaş masrafları bu fondan finanse edilmekteydi (Hatt-ı Hümayun, no 41 820-J, S 1226; no 41 820-H, S 1226; 41 838-I, B 1226; no 41 831-E, R 1227).

Sefer bittiği sırada, Hazine-i Âmirâ artık sefer olmadığı gerekçesiyle, Darbhâne'de "seferîyye akçesi"nden artakalan fonların kendisine devrini istemişti (Hatt-ı Hümayun, no 48 452, 1228).

[22] Bkz. dipnot 20. Halep, tüccar ve zenginleri de îâne konusunda direnmiş ve nazlanmışlardı (Cevdet Maliye, no 18 274, Receb 1228 tarihli tahrir).

[23] Cevdet Maliye, no 24 292 (Defterdara buyruğu, 23 Ş 1225) ve Cevdet Maliye no 18 274 (Halep zenginlerinden, istenen îâne ve bunlara verilecek esham hakkında tahrir, B 1226).

Halep zenginlerine verilmesi öngörülen esham 6 yıllık faize eşdeğer muaccelle ile verilecekti ki bu satış fiyatı oldukça elverişliydi.

[24] Cinciyî Ölçer, Sultan Mahmud II Zamanında Darb Edilen Osmanlı Madeni Paraları, s. 13 (İstanbul 1970); Tarih-i Cevdet, c. 9, s. 120

[25] Cevdet Dahiliye, no 2 270 (Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'dan Tepedelenli Ali Paşa'ya teşekkür yazısı, 11 C 1224)

4- İLTİZAM USULÜNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLE MÜLTEZİMLERE VURULAN DARBE VE MAHALLİ MÜLKİ YÖNETİCİLERİ GÜÇLENDİRME ÇABASI

Bu çalkantılı yıllar, Osmanlı mali tarihinde pek önemli sayılması gereken bazı karar ve dolayısıyla dönüştürmelerin de başlangıcı oldu. Nitekim, 1813 yılında alınan bir kararla, "eyalât ve elviye dahillerinde bulunan" tüm mukataaların artık yalnızca o bölgenin mülki idarecilerine (vali ve sancak mutasarrıfları) ihale olunabileceği ilkesi kabul edilerek, uygulamaya geçildi. (26.) Böyle bir uygulamayla, hem reâyânın kâr peşinde koşan mültezimlerce ezilmesi önlenmek isteniyor, hem de tarihi gelişim içerisinde artık eski gelir kaynaklarından iyice yoksun kalmış ve dar mali olanakları, son savaşlar nedeniyle de iyice tükenmiş olan mahalli idarecilerin biraz olsun kuvvet ve kudret kazanmaları amaçlanıyordu (27).

Bu uygulama içine alınan mukataaların çoğu malikâne tipteydi. Yeni uygulama artık malikânegilerin mukataalarını istediklerine iltizama verme yolunu tıkamaktaydı (28). Böylece, eskiden malikâneginin mültezimlere terkedegelediği kârı bundan böyle mahalli idarecilere terk etmesi gerekiyordu. Umulan oydu ki, bu kârı elde eden vali ve sancak beylerinin mali durumu düzelecek ve halka yük olmalarının da arkası alınacaktı (29).

Eyalet ve elviye mutasarrıfların kendi bölgelerindeki mukataaları deruhde edebilmeleri için "kavi bir sarraf"ı kefil olarak göstermeleri gerekiyordu. Mukataalarla ilgili çeşitli iş ve işlemleri ise her bir vezirin İstanbul'da bulunan "kapu kethüdası" yürütecekti. Mukataa sahipleri, kapu kethüdalarıyla iltizama ilişkin işlemlerini tamamladıktan sonra, ilgili sarrafa başvurup iltizam bedellerini peşinen tahsil edeceklerdi (30).

(26) Cevdet Maliye, no 4 819 (Defterdara buyrultu, 7 Safer 1228) ve Hatt-ı Hümayun, no 16 609 (takrir, 1229).

(27) Bu noktalar, konuyla ilgili hemen tüm belgelerde değişik ifadelerle vurgulanmaktadır. Örneğin:

"... eshâb-ı mukataa ve malikâne iltizamâtını birer mütegalibeden kimesneye virüb, girdikçe zamca ile reâyâ ve berâyâyâ ziyâde hasar olarak, eşrâr yüz bulub, vüzerâ mağlûb olmogla, seferler vukûda bir vezirde kuvvet ve kudret kalmadığından..." (Cevdet Maliye, no 4 819, S 1228 tarihli defterdara buyrultu).

"... memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i şâhânedâ vâki' her bir eyâlet ve sancak tahtında bulunan mukataat ve iltizamât-ı sâirenin bulunduğu eyâlet valisi veya sancak mutasarrıfına ihâlesi takdirinde vüzerây-ı izâm ve mutasarrıfla-ı kirâmın takviye-i yazuy-ı iktidarları istihsal olunmuş ve hem taraf-ı himâye-i cenâb-ı padişâh ma'delet ârâda bulunub vediâ-i cenâb-ı din-i izzet olan âcize-i râiyyet ve sükkân-ı memleketin meçhûlül-ahvâl olan bir takım mülteziminin eyâdi-i zulm ve hasarından vâreste almaları kaziyyesi istikmal kılınmış olacağından bundan akdem kâffe-i iltizamâtın dahil olduğu eyâlet ve sancak mutasarrıfları tarafına tevîz ve ihâlesi nizâmı kararگیر olarak..." (Cevdet Maliye, no 16 556, Derviş Mehmed mührüyle tahrirat, 25 Ra 1234).

(28) Anımsanacağı üzere, görüş ve düşüncelerini daha önce gözden geçirdiğimiz Penah Efendi'nin daha 1780 lerde gündeme getirdiği öneri ile bu uygulama arasında büyük benzerlik vardır. Demek ki yaklaşık otuz yıllık bir gecikmeden sonra onun önerilerinden biri, biraz değişik bir tarzda da olsa uygulamaya konmuş ve gerçekleşmiş olmaktadır.

(29) "... ve bundan böyle eyâlet ve elviye dahilinde olan iltizamât sene-i sâbıkı tecâvüz itmekle şartıyla sarraf kefaletiyle dahilinde olan eyâlet valilerine ve eyâlet mutasarrıflarına ihâle kılınmak ve mültezimine aid menâfi' vüldâta raci' olub, vüzerâ ve müfritân kesb-i kudretle zulme mecbûr olmamak ve bedel-i iltizam zammı ile fukara dahi rencide kılınmamak ve derebeglerinin yedlerinden iltizamât nez' ile nüfûz-ı vüzerâ vikâye kılınmak..." (Cevdet Maliye, no 6 894, İbrail muhafızı Abdullah Paşa'dan gelen tahriratdan, 15 N 1232).

(30) Cevdet Maliye, no 20 794 ("Osman" mühürlü arz, N 1235); Cevdet Dahiliye, no 2 399 (Mümirânhk rütbesi verilen Abbas Paşa'ya bir kapu kethüdası ile bir sarraf tayini ve

Ancak, başlangıçtaki kesin emre rağmen, taşralardaki tüm mukataaların istisnasız biçimde vezirlere ihalesi mümkün olamamıştı. İhale olunamamış mukataalara "defter dışı mukataa" ya da "perakende iltizamat/ mukataat" deniyordu. Bunların her birinin sistem dışı kalmalarının değişik nedenleri vardı. Fakat, bir genelleme yapmak gerekirse, temel nedenin mukataaların gerçek hasılatının saptanmasındaki güçlükler ve bundan kaynaklanan anlaşmazlıklar olduğu söylenebilir. Doğal olarak mukataa sahipleri, mukataalarının yüksek hasılatlı olduğunu iddia etmekte, vezirlerin kapu kethüdaları ise, mukataaları mümkün olduğunca ucuza deruhde etme yolunu aramaktaydı. Gerçek hasılat düzeyleri soruşturulup, açığa çıkana kadar, devlet bu gibi mukataaların sistem dışı kalmasına rıza göstermişti (31).

Mukataaların mahalli idarecilere iltizama verilmeye başlanması ile, malikânecilerin vergi kaynaklarını denetim altında tutma yetki ve olanakları sınırlanmış ve bu yetkiler, malikâne sistemini tasfiye etmeden, mahalli idareciler eliyle yeniden devlete dönmüştür. Yeni uygulama, mahalli idarecileri de eski gelir kaynakları (malikânelerin çoğu vezirlerin eski hasılatlarının mukataaya tahvili ile oluşmuştu) üzerindeki hak ve yetkilerine bir nebze kavuşturur gibi görünürse de, bu kavuşma yeterli düzeyde olmadığı gibi, mahiyeti de eskisinden farklıdır. Bu uygulama ile, vezirlerin eski hasılatlarının ihyasına ilişkin istek ve tartışmaları da artık kesinlikle son bulmaktaydı (32). Artık, eski hasılatın tamamen unutmak zorunda kalan mahalli mülki âmirler yeni uygulamayla, elde ettikleri bu mukataa hâsılatlarına karşılık önemli mali taahhütler altına da girdiler. Bu taahhütler yüzünden, deruhde ettikleri vergi kaynaklarından kendilerine fazla bir pay kalamazdı. Sonunda bunlar, mukataalardan kendilerine düşen kâr paylarını da yavaş yavaş askeri masrafların finansmanı için merkezi hazineye terketmeye başlamış ve merkezi devletten nakit maaş alan memur statüsüne kavuşturulmuşlardır (33).

uhdesine ihale olunacak mukataalar hakkında tahrirat, 23 B 1237; Cevdet Maliye, no 23 887 (Hüküm ve ekleri, 4 parça, M 1232).

(31) Cevdet Maliye, no 20 794 ve Cevdet Maliye, no 10 245 (Malikâne'ye ilm-ü-haber, § 1238).

(32) Daha önceki bölümlerden anımsanacağı üzere, 1789 yılında, gelir yetersizliğinden yakanan eyalet ve sancak mutasarrıflarının hasılatlarının eski statülerine kavuşturulması için bir girişim olmuş, fakat malikâne ve pesham sistemine son vermek mümkün görünmediğinden, o zaman bu girişim akim kalmıştı. Selim III devrinde çıkarılan "Vüzerâ Kanunu" ise, vezirlerin gelirleri meselesini somut bir çözüme bağlayamamıştı.

(33) Vali ve sancak beyi görevi ifa eden vezirlerin merkezden maaş alan memur statüsüne geçmeleri birden ve genel olmamıştır. 1234 N (1819) tarihli bir hükümden öğrenildiğine göre, o tarihte bazı valiler kendi mansıbları hâsılatı ile geçinirken, bazılarına da mansıbları hâsılatları düşük olduğu için merkezden aylık maaş verilmeye başlanmıştı (Cevdet Maliye, no 15128, 26 N 1234). Yine aynı hükümdeki bilgilere göre, o yıl bir karar alınarak maaş ödeme konusunda bazı zengin vezirlerin hazineye yardımcı olmaları istenmişti. Zengin vezirlerin yardımları maaş olarak fakir vezirlere transfer edilecekti. Bu amaçla vali, muhafız veya mutasarrıf durumundaki 20 zengin paşadan her yıl 1 000 kîşe (500 000 grş) toplanmaya başlanmış ve bunlarla Darbhâne'de "Maaş îâne akçesi" adlı bir fon oluşturulmuştu. Bu fonla bazı vezirlerin gelirleri takviye olunmaya başlanmıştı.

İleriki yıllarda da bazı vezir/paşa maaslarının Darbhâne'deki bu fondan ödenmeye devam edildiği görülüyor (Cevdet Dahiliye, no 2 239, 23 Za 1237; Cevdet Darbhâne, no 502, M 1238; Cevdet Maliye, no 19 848, 2 M 1241).

1826 dan sonra, Asâkir-i Mansûre kurulup, "mukataat semerâtı" askeri masraflar için merkezi hazineye tahsis olunmaya başlanınca, mahalli mülki âmirlerle ilgili maaş sistemi daha da yaygınlaşır olmuştur. (Bkz.: Tarih-i Lütîfi, c. 1, s. 230).

B- 1826 VE SONRASI: MERKEZİLEŞMEYE DOĞRU

1- ASKERİ ALANDA YENİ DÜZENLEMELER VE MALİYEE ETKİLERİ

Mali kaynakların merkezileşmesi süreci, merkezi ve büyük bir ordu kurmanın gereği olarak, böyle bir orduyu yaratma çabalarıyla birlikte yürümüştü. Dolayısıyla, Nizâm-ı Cedid'in ilgasını izleyen ve "geçiş dönemi" adını verdiğimiz yıllar gözden geçirilirken, böyle bir ordunun kuruluşuna ilişkin aşama ve çabaların da bilinmesi gerekmektedir.

XVIII. yy sonlarında Osmanlı Devleti, mali sorunlarının yanı sıra önemli bir askeri sorunla da karşı karşıya kalmıştı. Bu önemli sorun, devletin askeri gücünün giderek zayıflamış olmasıydı. Mevcut birliklerin niteliği artık, yeni fetihler yapmak şöyle dursun, imparatorluğu ayakta tutup, savunmaya bile pek elvermiyordu. Toprak rejimindeki değişiklikler sonucunda timarlı sipahlilik çöküntüye uğramış ve gelir yetersizliğinden yakınan vali ve sancak beyleri de arzu edilen nitelik ve nicelikte "yazma asker" ile sefere eşemez olmuşlardı. Öte yandan, merkezdeki Kapukulu Ocakları da türlü nedenler yüzünden (Bunların incelenmesi ve ayrıntıları konumuz dışındadır) dejenere olmuş ve özellikle Yeniçeriler arasına askerlikle ilgisiz adamlar karışmıştı. Bunlar kendilerinden beklenen görevleri ifa edemedikleri gibi, askeri ayrıcalıklardan yararlanıp, maaş alıp hazineye yük olmaya başlamışlar ve bu haklarına halel gelir korkusuyla da iktidar üzerinde zaman zaman baskıya başvurarak, zorba bir grup haline dönüşmüşlerdi. Kısacası artık devletin yeni, düzenli, istikrarlı, itaatkâr ve güçlü bir orduya gereksinimi vardı...

Nizâm-ı Cedid hareketinin temelinde böyle bir ordu yaratmak fikrinin bulunduğu bilinmektedir. Selim III "talimli asker" adı altında yeni birlikler teşkil ederek, bu alanda oldukça başarılı da olmuştu. Ne var ki, bu birliklerin teşkili ile eski düzenin tasfiyesine gidilmemiş/gidilememiş, sadece eskiler arasına yeni tohumlar serpilmeyle kalmıştı. Bu nedenle Selim zamanında eski ile yeni arasındaki zıtlasma ve çelişkiler daha da keskinleşmiş ve nihayet Mayıs 1807 de "Kabakçı Mustafa isyan" ile eski düzen taraftarları Selim'i alaşağı ederek, Nizâm-ı Cedid hareketine son vermişlerdi.

Selim'in gidişine ve statükocuların iktidarı ele geçirmelerine rağmen, imparatorluğun hayatını tehdit eden dış baskılar ve tehlikeler yeni ve düzenli bir ordu kurulması yolundaki hareketleri zorunlu kılmaktaydı. Selim taraftarı Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa'nın kısa süren saltanatına son verdikten sonra, çocuk Mahmud II yi tahta oturtmuş ve kendisi söz sahibi bir kişi olarak Selim'in bıraktığı yerden devamla, orduyu yeniden düzenlemeye koyulmuştu. Bu amaçla "Sekkân-ı Cedid" adı altında birlikler oluşturularak nizâm-ı cedid askerinin ihyasına çalışılmıştı.

Sekkân-ı cedid birlikleri askeri teşkilâta Kapukulu Ocakları içerisinde yer almaktaydı. Fakat bu birlikler diğer ocakların askerlerinden daha fazla gözetilmekte ve giderlerinin karşılanmasına özel bir önem verilmekteydi. Yeni askerlerin idari ve mali işlerinin yürütülmesi ve özellikle uygun gelir kaynaklarının sağlanıp, tahsis edilmesi amacıyla "Umûr-ı Cihadiyye Nezâreti" adı altında yeni bir organizasyona gidilmiş ve nâzırlığa da Şikk-ı

Evvel Defterdarı bulunan Behic Efendi getirilmisti (34). Askeri işler yanında mali konularla da iştigâl edecek olan bu nâzir, ileride muhtemelen İrâd-i Cedid Defterdarı'ından boşalan rolü üstlenecekti. Ne var ki, sekbân-ı cedid'in ömrü pek kısa sürmüş ve kuruluşundan birkaç ay sonra vuku bulan bir isyanla hem Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüş ve hem de yeni birlikler lâğvedilmiştir.

Bu arada belirtmek gerekir ki diğer ocak mensuplarını tedirgin eden şey sadece sekbân-ı cedidin ihdâsı olmamıştı. O zaman buna koşut olarak Ocak esamelerinde de genel bir denetlemeye girişilmiş ve karşılıksız maaş alanları tasfiye edebilmek için esame sahiplerine 40 günlük bir mühlet verilerek, bu süre içerisinde esamesini getirenlere Gümrük'ten yarı bedellerinin ödenmesine karar alınmıştı (35). Bu olay, Alemdar'a ve sekbân-ı cedide neden karşı çıkmış olduğunu kavrama bakımından oldukça anlamlıdır.

Alemdâr'ın öldürülmesinden sonra genç padişah,yeni bir ordu kurma ve gerekirse eskisini tasfiye etme planlarını bir süre ertelemek zorunda kalmıştı. 1826 yılına gelindiğinde ise Mahmud II artık çocukluk dönemini geride bırakmış ve devletin düzenli ve güçlü yeni askeri birliklere olan gereksinimini, geride bırakılan savaşlı yıllar nedeniyle, daha iyi takdir eder olmuştu. Aynı yıl "talimli asker" yetiştirmenin dine ve düzene ters düşmediğine dâir şeyhülislâmdan fetva alınmış ve bunun üzerine "eşkinçi" adı verilen yeni birliklerin teşkiline başlanmıştır (36). Fakat, Yeniçeriler yeni birliklerin teşkiline derhal karşı çıkmış ve İstanbul'da büyük bir isyan patlak vermiştir. İsyân top ateşiyle kanlı bir biçimde bastırılmak zorunda kalmış ve olayı tâkiben Yeniçeri Ocağı lâğvedilmiştir.Olay tarihe "Vak'a-i hayriyye" adıyla geçmiştir: 17 Haziran 1826/ Zilkâde 11,1241 (37).

Yeniçeri Ocağı'nın lâğvını Acemi Ocağı ile Kapukulu Süvari Ocağı'nın ilgası izlemiştir (38). Keza, eski Bostancı Ocağı da lâğvolunmuş, ocak mensupları "Asâkir-i Hassa" adı altında yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuşlardır (39). Bu arada Topçu, Humbaracı gibi ocaklar da ele alınmış ve idare ve teşkilâtlarıyla ilgili yeni düzenlemelere geçilmiştir...

Kapukulu Ocaklarıyla ilgili bu yeni gelişmeler devletin mali organizasyon ve usûllerini de çok yakından ilgilendirmekteydi. Artık; temel işlevi Kapukulu Ocakları ile saray masraflarını finanse etmeye yönelik olan Hazine-i Âmir'e'nin işlev ve yapısında da, askeri alandaki yeni gelişmelere koşut, birtakım değişikliklere gitme zarureti doğmaktaydı. Bunun yön ve niteliğini, eskiyi ikame edecek yeni ordunun nitelik ve özellikleri belirleyecekti...

(34) İ.H. Uzünçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa...*, s. 144 (Ankara 1942)

(35) A.g.e.

(36) Es'ad Mehmed, *Üss-i Zafer*, s. 6; Ahmed Cevad, *Tarih-i Askeri-i Osmanî*, kitab-ı evvel, s. 275 (İstanbul 1299); *Tarih-i Lütflî*, c. 1, s. 125; *Tarih-i Cevdet*, c. 12, s. 147; Uzünçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 532.

Eşkinçi askerlerinin nizâmı hakkında kaleme alınan ve "Eşkinçi Lâyhası" diye bilinen meşhur belgeye yukarıdaki yapıtların hepsi de sayfalarında yer vermiştir.Bkz.: *Yapıt sarasıyla* s. 22, 278, 350, 255, 652.

(37) *Tarih-i Cevdet*, c. 12, s. 157; *Tarih-i Lütflî*, c. 1, s. 136; Uzünçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 548

(38) Uzünçarşılı, a.g.e., c. 1, s. 70, c. 2, s. 210

(39) *Tarih-i Lütflî*, c. 1, s. 201

Yeniçeriliğin ilgasını takiben "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" isimli yeni bir ordunun kurulması için harekete geçilmiş ve bu amaçla asker yazımına başlanmıştır (40). Saib Efendi "Asker Nâzırı", Ağa Hüseyin Paşa da "Asâkir-i Mansûre seraskeri" ünvanıyla yeni ordunun kuruluş ve gelişmesine memur edilmişlerdir.

Asâkir-i Mansûre kanunnâmesine göre (41), "Mansûre askeri" ilk elde zabıtlar hariç 12 bin askerden oluşacaktı. Yeni birliklerin eski sisteme göre göze çarpan en büyük özelliği, her birliğin piyadelerle birlikte, topçu, arabacı, cebeci gibi diğer sınıftan askerlere de bünyesinde yer vermesiydi. Böylece askeri teşkilâtta "ocak" sistemi kalkıyor, piyade sınıfı diğerleriyle kaynaşarak, tam teşekküllü birlikler oluşturulmaya başlanıyordu. Bu birliklere başlangıçta "tertib" adı verilmişti. Bir "tertib" te toplam 1 526 nefer bulunmaktaydı. Ordu 8 tertipten oluşmaktaydı. Fakat, bir iki yıl içinde hem ordu mevcudu ilk planlara göre fevkalâde genişlemeye başlamış, hem de "tertib" lerden "alay"lara geçilerek, birliklerin sayısı ve organizasyonu yeniden ayarlanmak gerekmiştir. Bu genişleme ve ayarlamalar Tanzimat'a dek sürmüştür (42).

Bu arada; piyade askerlerinin teşkili ile ilgili faaliyetlerin yanısıra süvari mansûre askeri yazımına da geçilmiş olduğunu hatırlatmak gerekir (43). Süvariler konusunda eski timar ve zeâmet sahibi askerlerin artıklarından da yararlanılmıştı. Timarlılar Asâkir-i Mansûre'ye bağlı süvariler haline dönüştürülmüş ve bunların timar-zeâmetleri hazine için Bâb-ı Seraskerî tarafından zabt olunmağa başlanmıştır (44).

Asâkir-i Mansûre askerleri maaşlıydılar. Ayrıca devlet bunları doyuruyor, giydiriyor ve barındırıyordu. Eskiden bir yeniçeriye ayda 3,5 grş civarında maaş verilirken, piyade bir mansûre askerine 15 grş aylık tahsis olunmuştu. Mansûre askerlerinin tayınatları da daha boldu. "Tertib" lerdeki topçu, arabacı, cebhaneci gibi sınıflar ise piyadelerden daha yüksek maaş almaktaydı. Mansûre askerlerinin terfi etme ve emeklilik hakları da vardı.

Mahmud II'nin saltanatının son yıllarında Mansûre askerinin sayısı 120 bin kişiyi bulmuştu. Bunların dışında bir de "redif" birlikleri vardı. 8 Temmuz 1834 tarihli bir nizamnâme ile kurulmasına başlanan bu birliklerin oluşturulmasında Moltke'nin yardımları olmuştu. Redif taburları "hassa" ve "mansûre" olmak üzere iki tipti. 1836 dan itibaren birliklere süvariler de katıldı. M. Kütükoğlu'nun yaptığı bir araştırmaya göre, Şevval 1250 de bu birliklere mensup asker sayısı 18 786 ve bunlara ödenen maaş tutarı 109 712,5 guruş iken, Muharrem 1251 de sayıları 37 460, maaşları tutarı da

(40) Aynı eser, c. 1, s. 361 (emr-i âli sûretü)

(41) Hatt-ı Hümayun, no: 24 038; Maliyeden Müdevver defter, no: 8 368 (kanunnâme defteri); Ahmed Cevad, Tarih-i Askeri-i Osmani (Ün. Küt. yazmaları, no 4 178), kitab 4.

(42) Tarih-i Lütfi, c. 1, s. 252, 256

(43) Aynı eser, S. 295-297

(44) Aynı eser, s. 259

Merkezce zabt olunan timarların hâsılatı (ileride ele alınacak olan) Mukataat Hazinesi'ne gelir kayd olunmaya başlanıyordu. Eski timar sahiplerine de timarları mukabilinde maaş veriliyordu (Cevdet Maliye, no 20 853)

219 747 guruşa yükselmişti. Receb 1252 de ise, bu rakamlar 57 486 kişiye 338 342 guruş, Receb 1253 de de 84 796 kişiye 631 178 guruş oldu (45).

Asâkir-i Mansûre'nin teşkili ile Osmanlı Devleti'nin klâsik ikili ordu sistemi tarihe karışmaya başlamıştır. Mansûre Askeri artık merkez ve eyalet ordularını tek ve düzenli bir ordu halinde birleştirmiş oluyordu. Böyle bir olay kuşkusuz, eskiden eyalet ordusu için ayrılan mali kaynakların, bundan böyle yeni ordunun finansmanına çekilmesini gerektirecekti. Bir başka deyişle, askeri yapı ve sistemdeki merkezleşme, mali kaynakların da merkezleşmesini zorunlu kılacaktır.

2- ASÂKIR-I MANSÛRE GİDERLERİNİN FİNANSMANI İÇİN ALINAN İLK ÖNLEMLER VE GELİRLERİN İDARESİYLE İLGİLİ YENİ DÜZENLEMELER

A- CİZYE ZAMMI

Asâkir-i Mansûre'nin ihdâsı devletin mali bakımdan rahat bir dönemine rastlamamıştı. Rumeli'de, başta Yunan isyanı olmak üzere, çeşitli karışıklıklar vardı. Öte yandan, Rusya ile devam edegelen sürtüşme, yakında yeni bir savaşın kaçınılmaz olacağını göstermekteydi. Yeni oluşturulan askeri birliklerin maaş, işe ve donatım için de yeni gelir kaynakları bulunması gerekmekteydi...

Hazine gelirlerini arttırmak ve özellikle Mansûre Askeri'nin masraflarına karşılık bulmak amacıyla önce çeşitli görüşler öne sürüldüyse de sonunda cizyeye zam kararı alınmıştı (46). O sıralar, Osmanlı Devleti böyle bir karar almakta oldukça çekingen ve ürkek davranmıştı. Bunun nedeni, hem artık devletle eski uyum içinde görünmeyen cizye yükümlüsü hristiyan reâyâyı huzursuz etmekten kaçınmak, hem de başta Rusya olmak üzere, imparatorlukta hristiyanların hâmisî rolünü üstlenmeye başlayan Avrupalı devletlere ülkenin iç işlerine müdahale bakımından yeni bir koz vermek istenmeyişi idi. Fakat, böyle kritik bir ortama rağmen, zamanın maliyecileri ilk elde cizyeye zamdan gayri bir yol bulamamışlardı. O zaman, yeni esham ihracı ve cebeli bedeli tahsili önerileri yanında cizye zammının tercih edilişi, herhalde bunun daha istikrarlı bir gelir kalemi olacağını düşünülmesinden idi.

Cizye zammı için şeyhülislâmdan fetva alınmış ve arkasından hristiyan reâyâ gelirlerine göre üç sınıfa ayrılarak, her sınıfın "şer'i dirhem" üzerinden ödemekle yükümlü olacağı cizye miktarları saptanmıştır. Günün râyicine göre *âlfâ* dan 36 grş, *evsat*'dan 18 grş, *ednâ*'dan ise ise 9 grş cizye tahsil olunması gerekiyordu. Yeni ayarlama sonucunda, cizyeye ortalama %/o 30 civarında bir zam yapılmış olmaktadır.

Zam kararı 1241 yılı sonunda (Temmuz 1826) alınmıştı. Ancak, zamın tahsilâta 1243 Muharreminde başlanacaktı. Zam kararı bir süre gizli tutulacak, kimseye duyurulmayacaktı.

(45) Mübahat S. Küçükoglu, Sultan II. Mahmud Devri Yedek Odusu Redif-i Asâkir-i Mansûre, I.U. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 12. (Prof. T. Gökbilgin Hatıra Sayısı).

(46) Tarih-i Lütüfî, c. 1, s. 198-99; Cevdet Maliye, no: 20 848 (t: 1241)

**B- ASÂKİR-İ MANSÛRE GİDERLERİ İÇİN YENİ KAYNAKLARIN TAHSİSİ
VE BU KAYNAKLARIN İDARESİ İLE İLGİLİ YENİ DÜZENLEMELER**

Cizye zammından hazineye henüz bir şey girmiş değilken, bir yandan Boğazların ve İstanbul'un tahkim ve savunması için çeşitli askeri hazırlıklar yapmak gerekiyor, öte yandan da "muntazâm asker" yazımına devam ediliyordu. Bu gibi çeşitli masraflar için, mîrî hazinenin sıkıntıda olduğunu bildiren defterdar, sonunda padişahın özel yardımını istemek zorunda kalmıştı. Ancak, padişahın istenen meblâğ çok büyüktü: 33 347 kise (veya 16 674 000 grş). Ne var ki miktarın büyüklüğüne rağmen padişah bu talebe "hayır" diyemedi. Zira, yeni düzenlemelerin devamını sultanın bizzat kendisi istiyor ve fakat bunların yol açtığı masraflar için kaynak yaratma ya da ayırma sorununun Maliye tarafından hâlâ belli bir çözüme kavuşturulamamış olduğunu da görüyordu. Kısacası padişah, birtakım yeni şeylerin yapılabilmesi ve devamı için kendisinin de fedakârlıkta bulunması gerektiğini anlamıştı. Sonuçta Mahmud II, *Ceb-i Hümayun Hazinesi*'nden gerekli parayı vereceğini defterdara bildirdi. Fakat bu yardım konusunun gayet gizli tutulmasını sıkı sıkıya tenbih ederek, bir daha tekerrür etmemesi hakkında da defterdardan "senet" istedi. Padişah, eğer duyulursa, bu gibi yardımların ileriki yıllarda da alışkanlık haline getirileceğinden çekinmekteydi (47).

Bu prensip anlaşmasından sonra yardım konusu daha somut düzeyde ele alınca, padişah, Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanı sorununa daha ciddi bir biçimde eğilinmesini emretti ve "... tevfir ve teksîrine bakılmakda olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin masârifatı mukabili irâd tedârik olunmadıkça tedricen usret çekileceği..."ni hatırlatarak, hazinelerin durumu, Asâkir-i Mansûre masraflarının tahmini tutarını ve bunlara bulunan karşılıklar hakkında Asker Nâzırı'ndan, defterdardan ve Darbhâne Nâzırı'ndan ayrıntılı rapor istedi. Bunların verdikleri bilgilere göre, Asâkir-i Mansûre'nin bir yıllık maaş, tayinat ve elbise masrafları tahminen 34 000 kise (17 milyon guruş) yi bulmaktaydı. O ana kadar bu masraf için bulunup gösterilebilen karşılıklar ise bunun ancak 1/3'ü düzeyindeydi. O halde, söz konusu işlerin parasızlık nedeniyle sürüncemede kalmaması için 11 milyon guruşun üzerinde yeni gelir kaynaklarının bulunması ve bu masraflara tahsis edilmesi gerekiyordu.

Durum açığa çıkıp, ek kaynak gereksinimi hakkındaki rakam kesinleştikten sonra derhal yeni bir düzenlemeye gidilerek

- 1- Cizye zamları hâsılatı,
- 2- Darbhâne-i Âmir'e'ce zabt ve idare olunmakta olan çeşitli mukataaların hâsılatı,
- 3- Ceb-i Hümayun Hazinesi'nce zabt olunan gelen emlâk-i hümayun'un hâsılatı ile kapu harcı ve boğça baha'lardan sağlanan hâsılat, söz konusu masrafların karşılığını oluşturacak yeni kaynaklar halinde bu işe tahsis olundu. Bu kaynakların yönetimi de - bazı özel kayıtlarla - defterdara verildi (49). Böylece bu gelir kalemleri, Darbhâne ve Ceb-i Hümayun'dan ayrılıp, Hazine-i Âmir'e'nin gelir kalemleri arasına katılmış oluyordu. Fakat

(47) Aynı eser, c. 1, s. 164

(48) Hatt-ı Hümayun, no 17 362 (Bkz. Ek belge No. 50)

(49) Aynı belge

defterdar bunları Hazine-i Âmire'nin diğer gelirlerine karıştırmadan ayrıca idare edecekti. Asâkir-i Mansûre Nâzırı bulunan Sâib Efendi, bu gelirlerin tahsilinde defterdara yardımcı olacaktı.

Bu operasyon sırasında, Asâkir-i Mansûre ile ilgili tahsisatın idaresi için Asâkir-i Mansûre Nâzırı'na ayrıca defterdarlık görevinin de verilmesi düşünülmüş (Yani "Asâkir-i Mansûre Nâzırı ve Defterdarı" biçiminde ayrı bir görevin ihdâsı), ancak işler oturuncaya kadar defterdarın bu alanda yetkili kılınması ve Asâkir Nâzırı'nın mali sorunlarla birden tek başına yüz yüze bırakılmaması kararı alınmıştı. İleride, eğer gerekirse, Asâkir-i Mansûre ile ilgili ayrı bir hazine teşkil olunabilecekti. Ancak bu, "...hâsıl olacak irâdın kemiyet ve keyfiyeti tebeyyün idüb bilindikten sonra..." söz konusu olacak bir husustu (50).

Dikkat edilirse, alınan yeni kararların uygulamaya konması halinde, olayın boyutları basit bir kaynak transferi düzeyinde kalmıyordu. Bunlar, devletin merkez mali kurumları bünyesinde çok önemli değişimleri de beraberinde getiren önemli kararlardı. Nitekim, bu kararlar sonucunda:

1- Hazine-i Âmire kapasite açısından zâhiren büyümüş, fakat aslında bu hazineye bağlı, şimdilik müstakil olmayan ayrı bir hazine ortaya çıkmıştır. Hazine-i Âmire'nin başı ve esas sorumlusu Baş defterdar olmakla birlikte, Asâkir-i Mansûre ile ilgili gelir ve giderlerin idaresinde Asker Nâzırı da söz sahibi olmuştur.

2- Düzenli gelir kaynaklarını Hazine-i Âmire'ye devrettiği için Darbhâne kapasite bakımından küçülmüş ve böylece merkezi mali örgüt içindeki önemi eskiye oranla azalmıştır.

Bu düzenlemeler sırasında Darbhâne'nin elinden alınan kaynaklar yalnız Hazine-i Âmire'ye devredilenlerden ibaret kalmamış; ayrıca, o güne dek Darbhâne'ce zabt ve idare olunagelen "evkaf-ı hümayun" da Darbhâne'den ayrılarak, müstakil bir "Evkaf Nezâreti" kurulmuş ve vakıfların idaresi bu nezârete devredilmiştir (51).

Operasyon sonucunda Darbhâne'nin idaresinde başlıca gelir kalemi olarak madenler ve Ceb-i Hümayun'la ilgili bazı şeyler kalmıştır (52).

3- Ceb-i Hümayun Hazinesi ise, "Emlâk-i hümayun" hâsılatını Hazine-i Âmire'ye devrettiği için, kapasite bakımından küçülmüştür.

"Emlâk-i hümayun" la, geliri padişahın şahsına ait, çeşitli yerlerdeki çiftlikler kastedilmekteydi (53). Böylece bu operasyonla, padişahın özel hazinesinden, devlet hazinesine önemli bir gelir transferi yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu olay, padişahların mîrî hazineye borç vermeleri ya da

(50) Ayrı bir hazine teşkili konusunda padişahın sözleri aynen şöyleydi: "...İlerüde hazinesi ayrılmak ve defterdarlık ilâvesiyle olunmak sûretleri icâb eylediği halde taraf-ı hümayunumdan bi'l-istizan icrâsına bakulur..." (A.g.b.)

(51) A.g.b.; H. Hüsameddin-Mâhmut Kemal, *Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilât ve Nuzzârın Terâcim-i Ahvali*, s.26 (İstanbul 1335).

O zaman, Evkaf Hümayun Nazırlığına el-hac Yusuf Efendi atanmıştı.

(52) "...Kaldı ki Darbhâne-i Âmiremde cib-i hümayunumuz irâdından maâda vâridât kalmıyacağından ve ol dahi zât-ı hümayunuma mahsûs masârifatın idaresinden olduğundan..." Darbhâne Nezâreti yalnız ma'denler ve cib-i hümayunumuza müteallik havass ve mukataat ile mübayaa mesâlihine münhâsır olacağına mebni..." (A.g.b. den)

Bu sınırlar Ceb-i Hümayun'a ait vâridatın bir süreden beri Darbhâne tarafından idare olunageldiğini de ortaya koymaktadır.

(53) Genel olarak "Emlâk-i hümayun" deyimini her ne kadar padişaha ait her türlü emlakı

hâbelerinden çok farklı olup, devletin mali kurumları bünyesinde çok önemli bir değişimi ve dönüşümü simgelemektedir.

4- "Kapu harcı" ve "bohça baha"lar da Asâkir-i Mansûre masraflarını finanse etmek için Hazine-i Âmire'ye devredilmiştir. "Kapu harcı" ve "bohça baha" eyalet ve sancakların tevcih ve ibkasında vezirlerden tahsil olunan "câize ve avâid"lerin tamamlayıcı unsurları idiler (54). "Kapu harcı" ve "bohça baha"lar, başta sadrazam olmak üzere bazı yüksek bürokratların hakkı idi. Böylece, bu gelir kaleminin devriyle, padişahla birlikte, devlet ricali de Mansûre askeri uğruna bazı gelirlerinden vazgeçmek durumunda kalmaktaydılar.

Yeni düzenleme ile Asâkir-i Mansûre giderlerinin finansmanı garanti altına alınıyor ve bu arada askeri masraflar için bundan böyle, gerek Darbhâne'den ve gerekse Ceb-i Hümâyûn'dan îâne bekleme ya da borç isteme kapısının kapatılması amaçlanıyordu (55).

3- ASÂKİR-İ MANSÛRE MASRAFLARININ FİNANSMANI İÇİN YENİ BİR GELİR KAYNAĞI:İHTİSAB RESMÎ UYGULAMASI

Daha önce anılan kaynaklara ek olarak, 1242 (1826-27) yılında yeni bir düzenlemeye tâbi tutulan ihtisab resmî de Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanına tahsis olunmuştur (56).

İhtisab resmî, eski yıllarda da uygulaması olan bir vergiydi (57). Ancak o yıllarda bu resmin devlet için pek önemli bir gelir kalemi olduğu söylenemez. Oysa, yeni düzenleme sonucunda, ihtisab resmî önemli bir gelir kalemi haline dönüştürülmüş ve tahsil ve idaresiyle ilgili olarak da yeni bir "nezâret"in kurulması gerekmiştir. "İhtisab Nezâreti"nin başına "nâzir" ünvanıyla Dede Ağa getirilmisti. Taşrânın merkezi yerlerinde de ihtisab müdürlük ve memurlukları ihdâs olunmuştu (58).

Yeni biçimiyle ihtisab resminin tahsiline önce İstanbul'da başlanmıştır. Vergi, savaş hazırlıklarının etkisiyle olacak, "rûsûm-ı cihadîyye" adıyla da

kapsamına alırsa da, çeşitli belgeler, o yıllarda "emlâk-i hümâyûn" la, özellikle padişah çiftliklerinin kasolunduğunu göstermektedir. Bu konuda şu belgeler aydınlatıcıdır: Cevdet Maliye, no 18 779; Cevdet Dahiliye, no 10 324; Maliyeden Müdevver Defter, no 19 474 (Dirama Nezâreti'ne merbut emlâk-i hümâyûn çiftlikleri hâsılat-masraf defteri).

(54) Maliyeden Müdevver defter, no 120 ve no 3 425 (Câize ve avâid defterleri)

(55) "...fi ma'a ha'ad Darbhâne-i Âmiremden îâne matlûb olunmamak üzere...": "...bundan sonra zuhûr idecek masârifatı cîb-i hümâyûnumuz tarafına tahmîle mahall kalmamış olduğundan..." (HH 17 362.Bkz. Belge no: 50)

Ancak, işaret etmek gerekir ki, yeni düzenleme ve bu tenbihat yapıldığı sırada Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanında kullanılacak tahsisatlar henüz ele geçmiş değildi. Dolayısıyla o yıl için Darbhâne'nin Şapçı Bohor'un borcu nedeniyle el koyduğu 34 bin kise Asâkir-i Mansûre masrafları için defterdara verilmek gerekmiştir. (A.g.b.)

(56) Tarih-i Lütfi, c. 1, s. 241; Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, c. 1, s. 329, 335, 337, 362, 375 deki belgeler

(57) Osman Nuri Bey'in yapıtında ihtisab resminin geçmiş yıllardaki uygulamasıyla ilgili seçilmiş bazı belge örnekleri vardır: Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, c. 1, s. 324-334.

İhtisab resmî yeni birdüzenlemeye tâbi tutulup, İhtisab Nezâreti kurulmadan önce "İstanbul ve tevâbiî ihtisab mukataası" Darbhâne'ce zabt ve idare olunmakta olup, mukataanın 2/3 hissesi Darbhâne'ye, 1/3 hissesi ise çeşitli kişilere aitti (Osman Nuri, a.g.e., s. 329 daki 12 Câ 1241 tarihli belge)

(58) Tarih-i Lütfi, c. 1, s. 241; Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, c. 1, s. 337, 362

anılmaktaydı (59). Vergi, esas itibariyle esnafı ve gündelik hayatta alım-satım yapılan zaruri ihtiyaç maddelerini hedef almaktaydı (60). Gerçi eski ihtisab resminin mahiyeti de bundan pek farklı değildi. Ne var ki, eskiye oranla resmin kapsamı çok genişletilmiş ve oranı da arttırılmıştı. İhtisab resmi, esnafın ve malın durumuna göre, çeşitli oranlarda tahsil olunmaktaydı. Bunun için tarifeler hazırlanmıştı.

İhtisab resmi ile ilgili yeni uygulamaya ülkenin her yerinde aynı anda başlanmamıştı. İstanbul'dan sonra, önce İzmir ve Edirne'nin vergi kapsamına alındığı görülmektedir. Bunları, ticari yaşam bakımından canlılığı göz önüne alınan Bursa izlemişti (61). Safer 1243 (1827) tarihli bir hükümden öğrenildiğine göre ise, bu tarihte "ihtisab usulü" ülkede daha da yaygınlaşmış ve başta Kastamonu, Ankara, Maraş olmak üzere daha birçok bölge ihtisab resmi kapsamına alınmıştı (62). Bir yıl sonra uygulama Antakya'ya da teşmil olunmuştu (63). Verginin giderek ülke sathında iyice yaygınlaştığı ileriki tarihli belgelerden anlaşılmaktadır (64).

İhtisab resmi, tahsil ve takibi zor bir vergi türüydü. Tahsilâtın başarılı olması, birçok malın alım-satımının denetim altında tutulmasını gerektiriyordu. Bu nedenle ihtisab resmi "yed-i vâhid" in yani tekelciliğin tamamlayıcı bir öğesi olmuş, diğer bir ifadeyle, bazı hallerde ihtisab uygulaması yed-i vâhid sisteminin yaygınlaşmasını teşvik etmiş ve yed-i vâhid sistemi de bu verginin tahsilâtını kolaylaştırmıştır. Örneğin, kahve ihtisab resmine tâbi olduğu için Tahmishâne'nin kurulması gerekmiş ve vergi kaybını önlemek için de Tahmishâne'den başka yerden kahve alımı yasaklanmıştı (65). İhtisaba tâbi ve yed-i vâhid sistemine dahil olan afyon da diğer bir örneği teşkil eder: Afyon Nâzırı ünvanıyla afyon ticaretini denetleyen Ömer Lütü Efendi aynı zamanda İzmir İhtisab Nâzırı idi (66).

İhtisab resmi yeni biçimiyle halka ve özellikle esnafa, Vak'antivis Lütü Efendi'nin deyişiyle "çirkin" görünmüştü (67). 1828 yılında İstanbul'da meydana gelen karışıklıklarda bu resmin de etkisi vardı. Ancak, belirtmek gerekir ki, verginin kendisi kadar, ayrıca tahsildarların yanlış uygulamaları ve yolsuzlukları da ihtisab resminin bu denli antipatik karşılanmasına

(59) Tarih-i Lütü, aynı yer

(60) Verginin nelerden ve nasıl tahsil olunacağı belgelerde şöyle ifade olunmaktaydı:

... fukaraya bâr olmayacak vechile eshâb-ı ticaret ve erbâb-ı hırfetin derece-i hal ve keyfiyyetine ve havalisinin usûl-i idaresine ve ahvâline göre mevcûd olan han ve hamam ve dekâkin ve değirmen ve sair ma'rifet-i şer'-i şerif ve esnaf kethûdaları ma'rifetleriyle dükkân dükkân tahrir ve bey' ve şıra alınan eşyanın dahi icâbına göre resm-i damga ve ihtisabıyyesi vaz' ve terkîym birle tanzim olınacak defter ol havalinin ta'rifesi ittehad olunarak... (Osman Nuri, a.g.e., s. 356)

(61) Hatt-ı Hümayun, no 23 957

(62) Cevdet Maliye, no 21 990 ve no 10 927

(63) Cevdet Maliye, no 21 298

(64) Osman Nuri, a.g.e., s. 356-58 arasındaki belge; Cinlioğlu, Osmanlılar devrinde Tokat, s. 143-47

(65) Tarih-i Lütü, c. 2, s. 163-4

(66) Aynı eser, c. 1, s. 241. Afyon hakkında ayrıca bkz. Ek belgeler no 54 ve 56

(67) Aynı eser, c. 2, s. 88

katkıda bulunmuştu (68). Bu resim yüzünden Şam'da isyan dahi çıkmıştı (69). İhtisab resminin böyle genel bir huzursuzluk kaynağı olması üzerine, sonunda uygulama alanının tedricen daraltılmasından başka yol bulunamamış ve önce Şaban 1249 (Aralık 1833) da, sonra da Ca 1254 (Ağustos 1838) de bu konuda fermanlar yayımlanarak verginin giderek lâğvına doğru önemli adımlar atılmıştı (70). Tanzimat döneminde ise İhtisab Nâzırlığı önce biçim ve işlev değiştirmiş, sonra da lâğvedilmiştir (71).

İhtisab resmi ile ilgili etkin uygulama döneminin 1826-1833 yılları arasına sıkıştığı anlaşılmaktadır. Bir vergi türü için bunun uzun bir uygulama dönemi olmadığı açıktır. Ayrıca dönemdeki kısalığın yansıma, tüm çabalara rağmen uygulamanın yine de bölgesel düzeyde kaldığı görülmektedir. Ancak, herşeye rağmen buradan sağlanan gelirin Asâkir-i Mansûre'nin giderek artan masraflarının finansmanına önemli marjinal katkısı olmuştur. Zaten ihtisab resmi bu amaç için yeniden ayarlanarak yürürlüğe konan bir vergi olmuştur.

İhtisab resmi hasılatı Mansûre askerinin giderlerine tahsis olunmuş bir kaynak olduğundan, bu hasılat diğer hazinelerin gelirlerine karıştırılmadan, Mansûre askerinin gelir-gider işleriyle ilgili ayrı ve özel bir hazineye girmekteydi (72). Bu yeni kurum, aşağıda ele alınacak olan Mukataat Hazinesi idi.

II- YENİ KURUMLAŞMALAR SÜRECİNDE YENİ MALİ KURUMLAR

1- MUKATAAT HAZİNESİ VE NEZÂRETİ

A- HAZİNE-İ ÂMİRE'NİN BİR SUBESİ OLARAK MUKATAAT HAZİNESİ

Mukataat Hazinesi'ne, bu kurumun "resmen kuruluşu" açısından yaklaşıldığında, Mukataat Nezâreti'nin kuruluşundan önce bir Mukataat Hazinesi'nin varlığından söz etmek garip görünür. Zira "nezâret" den önce resmen bir "hazine" ortada yoktur. Ancak, bu resmîlik bir yana bırakıldığında, Mukataat Hazinesi'nin Nezâret'den daha önce, gayri resmî biçimde oluştuğu anlaşılmaktadır. O halde, "Mukataat Hazinesi" nin ilk yıllarını "Mukataat Nezâreti"nden ayrı olarak ele almak gerekiyor. Çünkü henüz ortada bir "Mukataat Nezâreti" yokken "Mukataat Hazinesi" vardı.

"Mukataat Hazinesi"nin kuruluşu hakkında ise ortaya kesin bir tarih koymak pek mümkün görünmemektedir. Zira, belgeler ve olaylar incelendiğinde, resmen bir kuruluş olayının olmadığı, "Mukataat Hazinesi" deyiminin kendiliğinden ortaya çıkıp, yerleştiği anlaşılmaktadır.

(68) Örneğin, tahıl ve diğer bazı mallarda ihtisab resmi alınmaması gerektiği halde, tahsilatlar buna uymuyorlardı. Bu konuda: Cevdet Maliye, no 10 531 (13 Za 1246) ve no 18 314 (Za 1246)

(69) Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye, c. 1, s. 359; Tarih-i Lütîfî, c. 3, s. 204

(70) Mecelle-i... s. 359, 365

(71) 1843 de İhtisab Nâzırlığı polisiye bir hizmete dönüştü. 1850 de ise, İhtisab Nezâreti'nin lâğvedildiği ilân olundu. Fakat kesin lâğvedilme ancak 1855 de gerçekleşti. Osman Nuri, a.g.s. s. 338, 359; Cevdet Paşa, Tezâkir 1-12, s. 52 (Yay. C. Baysun, TTK yayını, Ankara 1953).

(72) Cevdet Maliye, no 27 758

İhtisab resmi (ihtisabiyeye) ile birlikte bazı mallardan "kantariyye" ve "mümeyyiziyye" de tahsil olunur, bunların hepsi Mukataat Hazinesi'ne gönderilirdi.

"Mukataat Hazinesi"nin oluşumundaki ilk çekirdeği Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanı için Darbhâne'den ayrılıp, tahsis olunan mukataaların teşkil ettiği anlaşılıyor. Muhtemelen "Mukataat Hazinesi" deyimi de bu mukataalardan kaynaklanmaktadır. Ancak, Darbhâne'den kopuş sırasında "Mukataat Hazinesi" ile ilgili herhangi bir yasal düzenlemeye gidilememiştir (73). Dolayısıyla o sıralar, bağımsız ve ayrı bir "Mukataat Hazinesi" ortaya çıkamamış ve Darbhâne'den ayrılan kaynaklar Hazine-i Âmire'ye bağlanarak baş defterdarın emrine verilmişti. Ancak ayrıca Asâkir Nâzırı da bu gelirleri gözetmekten sorumlu tutulmuştu. Nâzırın bu mali görevinin ileride özel ve ayrı bir defterdarlık niteliğine kavuşturulması da düşünülmüştü...

Başbakanlık Arşivi'nde, "Mukataat Hazinesi" ile ilgili olarak bizim bulabildiğimiz en eski defterler 1240-41 (1825) tarihlidir (74). Bu defterlerdeki kayıtlar, Asâkir-i Mansûre'nin ihdâsından, ya da Yeniçeriliğin ilgasından (Zilkâde 1241) önce, "Mukataat Hazinesi" deyiminin varlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bazı mukataaların Darbhâne'den "ifraz"ının ve bunlarla bir "Mukataat Hazinesi"nin oluşumu olayının Yeniçeriliğin ilgasından bir yıl kadar önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak, o zaman, "Mukataat Hazinesi" ile ilgili konular henüz herhangi bir "nizâma rabt olunmamış" olduğundan, resmen bir Mukataat Hazinesi'nin kuruluşu da henüz söz konusu değildi. Asâkir-i Mansûre yazımına başlanınca da bu mukataalar, eklenen diğer gelir kalemleriyle birlikte yeni ordunun masraflarına karşılık tutularak, baş defterdarın emrine verilmişti. Böylece "Mukataat Hazinesi" adeta Hazine-i Âmire'nin bir "şubesi" halinde faaliyete geçmiş olmaktadır (75).

Henüz bir "şube" biçiminde nitelense bile, Mukataat Hazinesi, askeri giderlerin finansmanını yükümlenmekle, devletin mali teşkilâtında önemli bir kurum olmaya adaylığını koymuştu. Ne var ki, ayrı bir Mukataat Nezâreti kurulana dek, bu hazine ile ilgili gerekli yasal düzenlemelere gidilemediği için, Mukataat Hazinesi'nin Osmanlı mali teşkilâtındaki yeri, işlevi ve mahiyeti bu ilk yıllar için biraz puslu kalmıştır.

B- MUKATAAT NEZÂRETİ'NİN KURULUŞU VE MUKATAAT HAZİNESİ'NİN BAĞIMSIZ DÜRUMA GETİRİLMESİ

Mukataat Hazinesi henüz Hazine-i Âmire'ye bağımlı durumda olmasına rağmen, gün geçtikçe önem kazanıyor ve yeni gelir kaynaklarının Asâkir-i

(73) "...hazine-i mezbûrlarının (Mukataat Hazinesi kastediliyor) Darbhâne-i Âmire'lerinden hîn-i ifrazında mürettebât ve tahsûlâtı husûslarında bir güne nizâma rabt olunmamış olduğundan..." (MAD, no 8151, vrk 5a ve b; MAD, no 8197, vrk 5. Ekz. Ek belge no: 51)

(74) Maliyeden müdevver defter, no 2 212, no 8 398 ve no 8 421 .

2212 numaraya kayıtlı "Mukataat Hazinesi defteri", 1240-42 arasında "Cib-i Hümâyun Hazinesi"nden bir vech-i istikraz Mukataat Hazinesi'ne teslim olunan mebâliğ" in hesaplarını muhtevîdir (s. 1-7). Bu hesaplara göre, 12 R 1241 de 150 107 583,5 grş olan teslimat, 27 Safer 1242 ye gelindiğinde 172 442 927 guruşa ulaşmıştır. Aynı defterin 54. sayfasında ise "Mukataat Hazinesi emvalinden ta'vizen virilen mebâliğ" in hesapları vardır. Bunların tutarı 12 R 1241 de 7 232 839,5 guruş iken, 12 Receb 1242 de 9 737 890 grş a ulaşmıştır.

(75) "Bundan akdem Darbhâne-i Âmiremden ifraz olunan mukataat ve emlâk ve zamm-i cizye maddeleri Asâkir-i Mansûre masârifine tahsisen hudmet-i defteri ma'rifetiyle zabt ve idare olunmasına..." (Cevdet Meliye, no 6 682; krşl. Hatt-ı Hümâyun, no 23 223).

Mansûre'ye tahsisi sonucunda da giderek büyüyordu. Bunun sonucu olarak da defterdarın Hazine-i Âmir'e ait işlerin yanısıra bir de Mukataat Hazinesi ile ilgili konuların üstesinden gelmesi giderek zorlaşıyordu. Bu durum göz önüne alınarak, 3 Şubat 1827 (6 Receb 1242) de "Mukataat Nezâreti" adlı yeni bir görev ihdâs olundu ve Asâkir-i Mansûre'ye tahsis olunmuş olan tüm gelirlerin yönetimi bu nâzıra verildi. Mukataat Nezâreti, Evkaf-ı Hümâvun Nezâreti gibi bağımsız olacaktı (76).

Mukataat Nâzırlığına eski gümrük emini Es'ad Efendi atandı. Es'ad Efendi, ek görev halinde yine uhdesinde bırakılan Matbah Eminliği'ni de nâzırlıkla birlikte yürütecekti. Bu yeni görev paylaşımı sırasında, Asâkir-i Mansûre Nâzırlığı da Saib Efendi'den alınıp, Tahir Efendi'ye tevcih olunmuştu (77). Böylece, Asâkir-i Mansûre'nin kuruluşundaki planların tersine, mansûre askerleriyle ilgili mali konular Asâkir-i Mansûre Nâzırlarının sorumluluk ve yetki alanına katılmamış olmaktadır.

Mukataat Nezâreti'nin kuruluşu ile birlikte Mukataat Hazinesi'nin mahiyet ve işlevi daha bir aydınlaşmıştı, Nezâret kurulmadan önce Hazine-i Âmir'e ile Mukataat Hazinesi hesapları iç içe girmiş durumdaydı. Dolayısıyla, her birinin gelir ve giderini ayrı ayrı saptamak biraz güçtü. Daha da önemlisi, o yıllarda Mukataat Hazinesi gelirleri içinde Asâkir-i Mansûre'ye tahsis olunmamış ve aslında mîrî hazineye ait olması gereken kalemlere de rastlanabiliyordu. Mukataat Nezâreti kurulunca, Mukataat Hazinesi'nin gelir kaynaklarının Asâkir-i Mansûre'ye tahsis olunanlardan oluştuğu konusu aydınlaşmıştı. Bunun üzerine bu kıstasa göre, her iki hazinenin hesapları birbirinden ayrıldı. Hesaplaşma sırasında (16 Receb 1242/13 Şubat 1827) Mukataat Hazinesi'nin Hazine-i Âmir'e'den 1 472 554,5 guruş "matlûb" u olduğu ortaya çıktı (78).

Mukataat Hazinesi artık Hazine-i Âmir'e'nin bir şubesi olmaktan kurtulmuş ve bağımsızlığına kavuşmuştu. Fakat, bağımsızlık konusu sadece bir Mukataat Nezâreti'nin kuruluşu ve hazine kaynaklarının idaresinin Mukataat Nâzırı'na devrinden ibaret kalmış, ve o ara yine yeni hazineyle ilgili özel bir yasa ya da yönetmelik ortaya konamamıştı (79). Gerek Mukataat Hazinesi'nin önem ve çapı ve gerekse Selim III devrinde kurulan hazinelerin ayrıntılı ve özel kanunnâmeleri göz önüne alındığında, bu durumu yadrgamamak mümkün değildir.

Her ne kadar Mukataat Hazinesi'nin o yıllardaki gelir ve gideriyle ilgili elde toplu veriler yoksa da, hazinenin önem ve çapının gerçekten özel bir

(76) "...idaresi kesh-i suâbet itmiş olduğundan zikr olunan mukataat ve cizye ve emlak ve masârifat-ı mezkûreye tahsisen sonradan tedârik ve tertib olunan irâd ve varidât-ı sâire her ne ise Evkaf-ı Hümâvun Nezâreti misulli başkaca zabt ve müstakil idare olmak üzere Mukataat Nezâreti ünvanıyla..."

"...Asâkir-i Mansûre masârifine muhassas kâffe-i varidât ve mürettebât ba'ad ezin nâzir-ı mûmâ-ileyh ma'rifetiyle başkaca zabt ve müstakil idare olunmak..." (Cevdet Malive, no 6 682 ve HH, no 23 223)

(77) Aynı belgeler

(78) Cevdet Maliye, no 6 682

(79) MAD, no 8 151, vrk 5 ve MAD, no 8 197, vrk 5 de yer alan Mukataat Nâzırı'nın 13 C 1243 tarihli taktirinde Mukataat Hazinesi'nin ortaya çıkışından bu yana belli bir nizamnâmeye sahip olmadığı açıkça vurgulanır.

yasayı ya da yönetmeliği gerektirecek boyutlara ulaştığı belli olmaktadır. Bu konudaki en önemli gösterge ve kanıt Asâkir-i Mansûre masraflarının yılda 17 milyon gurusu gerektirdiğini bilmemizdir. Öte yandan, ilk kaynaklarına ek olarak sonradan ihtisab resminin de Mukataat Hazinesi'nin gelirleri arasına katıldığı hatırlamak gerekir. Mukataat Nezâreti'nin kuruluşundan kısa bir süre önce de, 10 Ekim 1826 (8 Ra 1242) da, yıllık "faiz"i 25 bin kiseyi aşan mîrî mukataaların "mahlûl" olmaları halinde yeniden satılmayıp, Mukataat Hazinesi'nce zabt edilmesine ve bu malikâne mukataalardan sağlanacak gelirin Asâkir-i mansûre masrafına tahsisine karar alınmıştı (80). Böylece Mukataat Hazinesi, vaktiyle İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yaptığı gibi, malikâne sisteminin tedricen tasviyesi gibi önemli bir mali politikayı yürütme işini de üzerine almıştı. Ayrıca, devletin önemli gelir kalemlerinden biri olan penbe rüsumatı (pamuk ve pamuklu ürünler resmi) da Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunmakta idi (81). Bunların yansırı mîrî tayinat için çeşitli liva ve kazalardan aynen ya da bedelen "ağnam tertibi" işinin de 1827 yılında Mukataat Hazinesi'ne verildiğini bilmekteyiz (82).

Bu kısıtlı ve münferit örnekler bile, artık Mukataat Hazinesi ile ilgili konuların öyle kendi haline bırakılmaya tahammülü olmadığını ve her birinin berrak ve ayrıntılı bir biçimde saptanıp, kodifie edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak, buna rağmen 1828 yılına dek, bu konuda bir gelişme olmaz. Mukataat Hazinesi hesaplarının bir süre Hazine-i Âmire'deki usuller çerçevesinde yürütülmesine çalışılır. Ne var ki, Mukataat Hazinesi farklı bir bünye ve işleve sahip olduğundan, eski usuller onun gereksinimlerine tam cevap veremez ve hazine hesaplarında arzu edilen düzen ve berraklığa erişilemez...

Sonunda, 1 Ocak 1828 (13 C 1243) de bir karar alınarak, hazine hesaplarını sağlığa kavuşturmak amacıyla bazı kısıtlı düzenlemelere gidilir. Bu düzenlemelere göre (83):

1- Bundan böyle Mukataat Hazinesi'nin gelir ve gideri her gün düzenli olarak *Sergi Defterleri* ne işlenecek ve bunların sonuçları her ay Bâb-ı Âli'ye sunulacaktır (Gerçi, daha önce de buyarılmaktaydı; fakat Mukataat Hazinesi ile ilgili özel bir emir olmadığından, bazen ihmâlkâr davranılıyor ve hesaplarda gerekli titizlik de gösterilmiyordu).

(80) MAD, no 8 151, s. 4. Lütfi Efendi de bu noktaya değinmekle birlikte (*Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 230), söz konusu mukataaların Hazine-i Âmire'ce zabt edileceğini sanıp, yanlış bilgi vermiştir.

(81) Cevdet Maliye, no: 18 031 (Receb 1243)

Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunan pamuk resmi mukataaları bir mültezime iltizama verildiğinde kendisinden bir "deyn temessükü" (borç senedi) alınır ve eline vergiyi tahsil yetkisini gösterir bir "berat" verilir. Mültezim kozal pamuk, pamuk ve pamuk ipliğinden gerekli "resm-i mîrî" yi tahsil eder ve iltizam bedellerini zamanı gelince hazineye yatırır. Selim devrinde yapılan düzenlemelerde pamuktan vakiyyede 1 pâre, pamuk ipliğinden 2 pâre, kozalı pamuktan ise 1 akçe resim alınması karara bağlanmıştı.

Hindistan ve Hollanda'dan getirilen pamuk iplikleri de denetime tâbi olup, fiyatları devletçe yakından izlenirdi. Bu ipliklerden % 2 oranında "dellâliyye resmi" alınmadan esnafa dağıtım yapılmazdı. Alınan dellâliyye resmi de Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanında kullanılmak üzere Mukataat Hazinesi'ne tahsis olunmuştu (*Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 272).

(82) Cevdet Maliye, no 22 146; Cevdet Dahiliye, no 6 366

(83) MAD, no 8 197 vrk 5. Krşl. MAD, no 8 151 vrk 5

2- Mukataat Nâzırı, yıl sonlarında padişaha hazine hesaplarıyla ilgili özel bir defter sunacaktı. Bu defter sayesinde hazinenin yıllık "bi'l-cümle vâridât ve mürettebât ve tahsilât ve masârifat ve bakayaları keyfiyetleri etrafıyla ma'lûm-ı hümâyun..." olacaktı.

Bu defterin, Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunan Mukataaların iltizam bedellerini, cizye, emlâk-ı hümâyun ve diğer kalemlerden sağlanan hasılatı, bakaya tahsilâtın miktar ve nedenlerini ve yapılan tüm masrafların dökümünü içermesi gerekiyordu. Bu uygulamayla birlikte, hazineye tahsis olunan gelirlerin daha iyi izleneceği, tahsilâtın zamanında gerçekleşeceği ve dolayısıyla hazinenin gelir kaybının önünün alınacağı umulmaktaydı.

Ancak, Mukataat Hazinesi'nin, Mukataat Nezâreti'nin kuruluşu ile birlikte biraz belirginleşen statüsü pek uzun ömürlü olamadı. Zira, aşağıda görüleceği üzere, kısa bir süre sonra, Mukataat Nezâreti ve dolayısıyla Mukataat Hazinesi'ne ilişkin yeni düzenlemelere gidilerek, kurumun gelişme çizgisi yeni biçimlere yöneltildi.

C- MUKATAAT NEZÂRETİ'NİN İKİYE BÖLÜNMESİ: MUKATAAT NÂZIRLIĞI - MASÂRİFAT NÂZIRLIĞI

Mukataat Nâzırı'nın yönetimindeki Mukataat Hazinesi'nin büro işleri gün geçtikçe artmaktaydı. Bunun temel nedeni kuşkusuz Asâkir-i Mansûre'nin yeni bir ordu olarak gün geçtikçe güçlenip, yaygınlaşmasıydı. Bu ordu büyüdükçe, masraflarının finansmanı için yeni kaynakların tahsisi gerekiyor ve bunların tahsil ve idaresi Mukataat Hazinesi'ne bağlanıyordu (84). Hazinenin büyümesi ve işlerinin artması karşısında Mukataat Nâzırı'nın tek başına, gereği gibi tüm işlerin üstesinden gelemeyeceği savı ileri sürüldü (85) ve bu gerekçeyle hazine giderleriyle ilgili işleri yürütmek üzere ayrı bir "Masârifat Nâzırlığı" kurularak, başına Hacı Saib Efendi getirildi. Hazine gelirlerinin yönetimi ise, "Mukataat Nâzırı" ünvanıyla Nafiz Efendi'ye verildi: Aralık 1829/ C.âhır 1245. Böylece, ihdâsının üzerinden henüz üç yıl geçmeden, Mukataat Nezâreti yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuş oluyordu.

Yeni düzenleme sonucu ortaya çıkan "Masârifat Nezâreti" yeni, buna karşılık "Mukataat Nezâreti" ismen eski, fakat mahiyeti itibarıyla yeni bir görevdi/kurumdu.

Yeni nâzırlar atanmış olmasına rağmen, henüz ortada bunların görev, yetki ve sorumluluklarını belirleyen bir nizamnâme yoktu. Bu konuda ön çalışma yapma görevi atanan nâzırlara verildi. Bunlar yeni görevlerinin mahiyetini kendileri inceleyip, yürütecekleri işlerin düzeni ve ayrıntıları hakkında bir rapor (lâyihâ) hazırlayacaklardı. Bunun üzerine nâzırlar bir araya gelerek "Nizâmât layihası" diye anılan bir rapor hazırlayıp, Bâb-ı Âli'ye sundular (86). Bu ilk metin "meclis" lerde tartışıldı, gerekli

(84) "... Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve sâir bi'l-cümle nizâm asâkirinin kâffe-i me'kûlât ve me'bûsât ve levzâmatının rû'yet ve idaresi ve tanzim ve tensik olunmakta olan varidât-ı mütenevvinin celb ve tahsil-i maddeleri Mukataat Hazinesi'ne mahsûs olub..." (MAD no 8 368, s. 50)

(85) "... Mukataat Hazinesi'nin mesâlihine an be an çözülmekte olduğundan masârifin tashih ve tenkîhine ve emvâl-ı mürettebenin tahsil ve tahkiğine yalnız Mukataat Nâzırı bulunan kulları merkez-i lâiykında bakamayacağından..." (Hatt-ı Hümâyun, no 23 436)

(86) MAD, no 8 368 (İlm-ü-haber defteri), s. 50-52

düzeltilmelere uğradı ve en sonunda padişaha sunuldu. Padişah raporu onayladı ve bunun artık Mukataat ve Masârifat Nezâretlerinin yeni kanun ve nizâmı olduğunu belirtip, gereğinin yapılmasını emretti (87).

Yeni yasada Mukataat Nâzırı'nın görevi şu cümleyle özetlenmekteydi:
"Mukataat Nâzırı emvâl-i mürettebe ve ihtisab ve sâir bu misullu rüsûmât-ı mahsûsanın tahkik ve vaktiyle tahsiline bakmak..." (88).

Böylece, Mukataat Hazinesi'ne ait gelirlerin tahsili ve idaresi görevi Mukataat Nâzırı'na verilmiş olmaktadır. Bu görevin ayrıntılarıyla ilgili olarak ise, yasada şu noktalar açıkça belirlenmişti (89):

- 1- Mukataat Nâzırı bulunanlar Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunan bütün mukataaları kurallara uygun biçimde iltizama verecek ve bunların iltizam bedellerini ve de hazinenin diğer gelirlerini zamanında tahsil edip, hazineye koyacaklardı.
- 2- Hazine gelirlerinin bakaya kalmamasına dikkat edip, özen göstereceklerdi.
- 3- Hazine gelirlerinin taşrada görevli vezirler ve diğer devlet memurları tarafından, çeşitli bahanelerle çarçur edilmesine engel olacaklardı.
- 4- "İhtisab", "tahmis" ve "damga" gibi resimler hasılatları Mukataat Hazinesi'ne girmekle birlikte, kendi teşkilâtlarının özel memurları vasıtasıyla tahsil olunmaktaydı. Mukataat Nâzırları, teşkilâtları ayrı diye bu resimlerin tahsilâtıyla ilgili personele karışmazlık etmeyecek, tersine, görevli personele "nezâret" edip, bu resimlerin tahsilâtının verimli olmasını gözeteceklerdi. Fakat personel ve tahsilâta "nezâret" ile ilgili ayrıntılar ileride saptanacaktı (90).
- 5- Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunan mukataalar arasında eshamlı olanlar da vardı. Esham sahiplerinin yıllık "faiz" taksitleri Mukataat Nâzırlarınca ödenecekti. Keza malikâne mukataaların (zabt olunmuş olan) "mal" larının mîrî hazineye ödenmesi görevi de Mukataat Nâzırı'nın idi.
- 6- Bundan böyle Mukataat Nâzırları askeri masraflarla ilgili işlerini Masârifat Nâzırlarına devredeceklerdi.

(87) Padişah Kâsimimakam Paşa'ya yazdığı hatt-ı hümayununda bu konuda şöyle diyor: "İşbu iki bend tahririni ve kalâme alınan lâyhâ manzûr ve ma'lûm-ı hümayunum olmuştur. Heman ol vechile tahvilât ve tebdilât icrâ ve lâyhâ-ı mezkûre kanun ve nizâm sûretiyle ilâ maâşallahu teâlâ düstûrû'l-âmel tutulmak üzere iktiza iden mahallere kayd..." HH no 23 436

(88) Maliyeden Müdevver Defter, no 6 368, s. 50; HH no 23 436

(89) Aynı defter, s. 52

(90) "...hâsılâtı hazine-i mezkûreye müretteb olan ihtisab ve tahmis ve damga ve sâir bu misullu rüsûmât me'mûrlarına ne vechile nezâret olunması tensib olunur ise ba'de müzakere ve kezaîlik istizan olunarak kararı lâyhaya zeyl olunub ol vechile nezâret ve dikkat olunması husûslarına dâir..." (MAD, B 368, s. 52).

İhtisab resmi ile ilgileri yüzünden Mukataat Nâzırları esnasla ilgili bazı sorunlara da karışmak durumunda kahyorlardı (Örnek olay için bkz.: Lütfi tarihi, c. 2, s. 151).

Mukataat Nâzırlarının ihtisabla ilgili uygulamalara hakkıyla nezâret edebilmeleri oldukça zor bir işti. Zorluk, ihtisab resminin mahiyetinden kaynaklanıyordu. Ayrıca, yukarıdaki tenbihata rağmen, ileriki günlerde "nezâret" in nasıl yapılacağı hakkında ortaya temel esaslar konamamış olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Mukataat Nâzırları, Asâkir-i Mansûre'nin tayinatını teşkil eden pirinç, zeytinyağı ve sabun gibi maddelerin ihtisaba tâbi olup, olmayacağı konusunda bile ihtisab memurlarıyla anlaşmazlığa düşmüşlerdi (Tarih-i Lütfi, c. 2, s. 167).

Masârifat Nâzırı'nın görevi ise, yeni yasada şu biçimde özetlenmişti:

"...ve bi'l-cümle Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kâffe-i masârifatı, Masârifat Nâzırı bulunanlar ma'rifetiyle rü'yet olunacağından..." [91].

Masârifat Nâzırı'nın görevinin ayrıntıları hakkında da yasada şunlar vardı:

- 1- Kısaca "Nizâm Askeri" diye anılan tüm askeri birliklerin (Bunlara Asâkir-i Mansûre, Asâkir-i Hassa, Tophâne, Cebehâne ve Mehterhâne dahildir) giyim-kuşam, yiyecek-içecek ve donatılarının sağlanması ve de asker ve subayların maaşlarının ödenmesi Masârifat Nâzırı'nın görevi olacaktı.
- 2- Masârifat Nâzırı askerin yiyeceğini piyasadan satın almakla yükümlüydü. Tersâne-i Âmire ve Matbah-ı Âmire eminlerinin de benzer işleri olduğundan, Masârifat Nâzırları erzak alımında bu eminler ile işbirliği yapacak, onlarla devamlı haberleşip, malın iyisini ve uygun fiyatısını bulmakta çaba gösterecekti.
- 3- Masârifat Nâzırı, asker için satın aldığı erzakı (pirinç, yağ, zeytinyağı, soğan, nohud gibi) bir anbarda toplayacak ve güvenilir bir memuru "anbar emini" olarak atayıp, sarfiyatı gözetecek ve askerin tayatsız kalmamasını sağlayacaktı.
- 4- Ekmeklik tahıl alımı da Masârifat Nâzırı'nın göreviydi. Tahıl vaktinde almalı, askeri ekmeksiz bırakmamalı ve onlara iyi ekmek yedirmeliydi.
- 5- Askeri elbiseler için kumaş satın alımı da Masârifat Nâzırı'nın görevlerindendi. Erzak konusunda olduğu gibi, kumaş alımında da Masârifat Nâzırları Tersâne eminleri ile işbirliği yapacaklardı.
- 6- Masârifat Nâzırları, sağlamış oldukları erzak ve malzemeyi askeri birliklere ocak nâzırları vasıtasıyla dağıtıracaklardı.

Masârifat Nezâreti'nin ihdâsı ile tüm askeri giderler tek elden yürütülüp, savurganlık önlenmek istenmekteydi. Masârifat Nâzırı'nın görevleri askeri teşkilâtta da bir seri değişiklikler yapılmasını zorunlu kalmıştı. Çünkü, yeni düzenleme sonucunda Asâkir-i Mansûre yanında, Asâkir-i Hassa, Tophâne, Cebehâne ve Mehterhâne masraflarıyla ilgili konular da Masârifat Nâzırı'nın yetki alanına sokulmuştu. Oysa, daha önce bu konular her bir kurumun kendi nâzırlarınca yürütülürdü. İşlevleri kalmayınca, ya da işlevleri değiştiğinden, bu nâzırlıkların bir kısmının ilgası, bir kısmının da yeni bir düzenlemeye tâbi tutulması gerekiyordu. Şöyle ki [92]:

Asâkir-i Mansûre Nezâreti lâğvedildi. Fakat, Asâkir-i Mansûre ile ilgili büro işlerini yürütmek üzere Asâkir-i Mansûre Kitâbeti'ne dokunulmadı. Piyade ve süvari mansûre askeri yazımı, talimi işleri Serasker Paşa'nın yetki ve sorumluluğuna verildi. Benzer biçimde, Asâkir-i Hassa Nezâreti de lâğvedildi. Bir süre önce "Mühimmat-ı Hayyamiyye Nezâreti" ile "Cebehâne-i Âmire Nezâreti" nin birleştirilmesi ile meydana çıkmış olan "Cebehâne ve Mehterhâne-i Âmire Nezâreti" yeni bir değişiklikle "Mühimmat-ı Harbiye Nezâreti"ne dönüştü. Bunun nedeni, nâzırının bazı

[91] A.g.d., s. 51

[92] A.g.d., s. 52

mali işlerinin Masârifat Nâzırı'na devredilmesi ve bu nezâret işlerinin "yalnız cebehâne ve hayyam mühimmatı imâli" ile sınırlandırılmış olmasıydı. Bu arada Tophâne-i Âmir Nâzırı görevinde ibka olundu; fakat nezâretin görevi yalnız mühimmat imâli ile sınırlandırıldı. Topçuların erzak ve elbiselerinin temini ile görevli Tophâne Baş Kâtipliği ilga olundu. Artık topçuların bu gereksinimleri Masârifat Nezâreti'nce sağlanacak, Tophâne Nâzırları ise verilenleri koruyup, dağıtımını yapacaklardı. Bu düzenlemeler sırasında Arabacıbaşılık da ilga olunmuştu. Bundan sonra topçubaşılar, arabacıbaşılardan görevlerini de üstleneceklerdi.

Mukataat Hazinesi ile ilgili işlerin iki ayrı nâzara verilmesi, bunların yakın bir işbirliği içinde olmalarını gerektiriyordu. Ayrıca, her birinin yeterli sayıda kalem personeline de gereksinimleri vardı. Bu konuda, o sıra tam teşekküllü bir kadro oluşturulamıyorsa da, yukarıda anılan nezâretlerden açıkta kalan bazı personel ve Baş Muhasebe Kaleminden getirilen iki memur Mukataat Hazinesi nâzırlarının emrine verilerek büro personeli takviye olundu.

Masârifat Nâzırı, yapacağı giderler için hazineden avans alabilecekti. Kendisi bir defter tutup, satın aldığı şeyleri fiyatlarıyla bu deftere işlemek zorundaydı. Masârifat Nâzırı'nın defterleri Bâb-ı Âli'ye sunulup, aklandıktan sonra avans hesabı kesinlik kazanacaktı.

2- MANSÛRE HAZINESİ VE DEFTERDARLIĞI

1 Ağustos 1834 (25 Ra 1250) tarihinde, işlerinin arttığı ve artmakta olduğu gerekçesi ve daha iyi bir idari düzene kavuşturulmak amacıyla Mukataat Nezâreti defterdarlığa dönüştürüldü. Bu sırada artık "Mukataat Nezâreti ve Hazinesi" deyiminin kaldırıldığı, onun yerine "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hazinesi Defterdarı" deyiminin kullanılacağı da ilân olundu. Böylece, o tarihte Mukataat Nâzırı bulunan Nafiz Efendi'ye "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Defterdarı" ünvanı verilerek rütbesi birinci sınıf devlet memuru statüsüne yükseltildi. "Defterdar" ünvanına kavuşan Nafiz Efendi, artık Baş defterdar gibi "müstakil buyrultı yazmak" yetkisine sahip olmuştü (93).

Defterdarlığa dönüşmeden önce Mukataat Hazinesi nâzırları ikinci sınıf memur statüsünde idiler (94). Mukataat Hazinesi hesapları da Baş defterdarın kontrol ve onayına tâbi durumdaydı (95). Daha da önemlisi, müstakil bir defterdarlık biçiminde organize olunmadığı için, Mukataat Hazinesi hesap ve işlerini yürütecek ayrı ve tam teşekküllü bir kalem personel kadrosu oluşturulamamıştı. Bu işler için Baş defterdarın emrinde bulunan ve esas itibarıyla Hazine-i Âmir Nâzırı için organize olmuş "Bâb-ı Defteri" nin çeşitli büro ve personeline muhtaç ve bağımlı kalıyordu (96).

(93) MAD, no 7 959 (Maliye Kalem Nizâm defteri), s. 161. Krşl.: MAD, no 8 151, s. 5 ve no 8 197 vrk 6; Takvim-i Vekâyî, no 87, 29 Rebiülevvel 1250.

(94) Hammer, 26 Şevval 1249 tarih ve 75 no'lu Takvim-i Vekâyî'ye dayanarak, o tarihte Divan memuriyetlerinin dört sınıfa ayrıldığını yazar. Mukataat Nâzırı ikinci sınıfa dahil edilmiştir (Histoire de l'Empire Ottoman, c. 17, s. 182).

(95) MAD, no 8 368, s. 52

(96) Ashında, son yıllarda bazı önemli gelişmeleri söz konusu olmamış olsaydı, Bâb-ı Defteri'nin büro ve personeline muhtaç ve bağımlı olmak büyük bir sorun olmayabilirdi. Zira bu bürolar, başta Hazine-i Âmir'in işleri olmak üzere devletin her türlü mali kayıt ve

Yapılan değişiklikle verilen "defterdar" ünvanının sadece eski Mukataat Nâzırı'na ilgilendirdiği, Mukataat Hazinesi'yle ilgili diğer nâzırın (Masârifat Nâzırı) ünvanında bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Asâkir-i Mansûre Defterdarı'nın, bundan böyle Masârifat Nâzırı'nın âmiri durumuna geçtiği söylenebilir. Aralarındaki bu rütbe farkını maaşlarından anlamak da mümkündür: Değişiklik öncesinde, her iki nâzırın maaşı ayda 15 bin guruş idi (97). Asâkir-i Mansûre Defterdarı'nın maaşı, Mayıs/Haziran 1835 (Safer 1251) te 20 bine, Mart 1836 da da 30 bin guruşa yükseldi. Masârifat Nâzırı'nın maaşı ise uzun süre 15 bin guruş olarak kaldı ve ancak 1838 de (Safer 1254) 10 bin guruş zamlı 25 bin guruşa yükseldi (98).

1 Ağustos 1834 tarihli karar, "Mukataat Nâzırı"nın "Mansûre Defterdarı"na dönüştürmekle kalmıyor, bunun yanı sıra "Mukataat Hazinesi"nin de artık "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hazinesi" (Ya da kısaca "Mansûre Hazinesi") biçiminde anılacağını açıklamış oluyordu. "Asâkir-i Mansûre Defterdarlığı" mali teşkilâtta gerçi yeni ortaya çıkmış bir terim veya kurumdu. Bununla birlikte, "Mansûre Hazinesi" ilk defa bu kararla ortaya çıkmış bir deyim değildi. Nitekim, daha önceki yılların resmi yazışmalarında da "Mansûre Hazinesi" ifadesine oldukça sık yer verilmekteydi (99). Bununla kastedilen yine Mukataat Hazinesi'ydі. O günlerde, "Mukataat Hazinesi" yerine zaman zaman "Mansûre Hazinesi" ifadesinin kullanılmasını doğaldı. Çünkü, "Mansûre Hazinesi" dendiğinde, yan açıklamalara gerek kalmadan, Asâkir-i Mansûre ile ilgili hazinenin kastedildiği kolayca belli oluyordu. Oysa, "Mukataat Hazinesi" sözcükleri bu açıklıktan yoksundu.

1 Ağustos 1834 (25 Ra 1250) tarihli karar kullanımını kaldırdığı için, bu karardan sonra "Mukataat Hazinesi" deyimini resmi yazışmalarda daha az kullanılmakla birlikte, birden ve tamamen tarihe karışmadı (100).

hesaplarını da tutmak ve yürütmek durumunda olan merkezi ve genel nitelikte bürolardı. Ne var ki, Yeniçeriliğin ilgasından sonra Bâb-ı Defteri büyük bir sarıntı geçirmiş ve yeni düzene uyum gösterememişti; Hazine-i Âmir'e giderek önemini kaybettiği ve Mukataat Hazinesi büyüdüğü halde, personelin çoğu yine eski işlere tahsis olunuyor ve dolayısıyla gizli işsiz durumuna düşüyordu. Yeni hazineyle ilgili işlere ise ancak az sayıda memur ayrılmıştı.

Maliye büroları hakkında geniş bilgi için bkz.: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yazmaları no 3 634 (Kalem Nizâmnamesi); krşl.: MAD no 8 989 (Maliye merkez teşkilât defteri)

(97) MAD, no 8 187, vrk 117 b; Cevdet Maliye, no 4 160

(98) Aynı belgeler

(99) İşte, 13 Kasım 1832 (19 C 1248) tarihli, içinde "Mansûre Hazinesi" ifadesi geçen ve "Mansûre Hazinesi"nin Mukataat Hazinesi ile aynı şey olduğunu gösterir bir belge örneği:

"Mukaddema ve muahharan semerâtı Asâkir-i Muntazama-i Şahâne masârifine tahsisen Mansûre Hazinesi'nden mazbût olan elviyye ve kazalar dahillerinde kâin iltizamâtın evkaf-ı hümayuna merbût ve mülhak evkaf müstafallatından olarak hazine-i merkumeden mahfuz iltizamât defterlerine dahil bulunan mukataat ve tevliyyetlerin yed-i vâhid şûrât-ı nizâmı vechile Mansûre Hazinesi varidâtına sekte ve halel gelmemek ve taaddüd-i zabîtan ile voyvoda ve mütesellimlerin kesr-i nüfuzu mâcib olacak hâlât vuku bulmamak için ahâr mültezimler ve evkaf mütevellileri taraflarından zabt olunmayub Mansûre Hazinesi'nden idare ve ilzam kılınması husûsî bâ-irâde-i şahâne nizâma rabf olunduğunu mübeyyin Anadolu Muhasebesi Kaleminden varid olan ilm-ü haber mukaveddir." (MAD, no 8 151, vrk 10)

(100) İstanbul Başbakanlık arşivi'nde bulunan "Mukataat Hazinesi" ile ilgili defterlere bakınca, bunların bir kısmının 1250 Ra'dan sonraki hesap ve işlemleri de muhtevî olduğu görülür. Örneğin: MAD no 8 224'e kayıtlı "Mukataat Hazinesi varidât defteri" 1249-1251

Alışkanlıktan doğan terim karışıklıkları ve kullanımı bir yana, 8 Haziran 1839 (22 R. evvel 1255) da Maliye Nâzırlığı'nın ilgasını müteakip, "Mukataat Hazinesi" yeniden ve bu kez resmen ortaya çıktı. Başına da "Mukataat Hazinesi Defterdarı" ünvanıyla Musa Efendi atandı (101). Ancak, kısa bir süre sonra, 20 Ocak 1840 (15 Za 1255) da "Mukataat Hazinesi ve Defterdarlığı" da lâğvedildi. Bu olay sırasında (o tarihte iltizam usulü de lâğvedilmiş olduğundan), bundan böyle maliye örgütündeki yazışmalarda mali bir terim olarak "mukataat" sözcüğünün kullanılmayacağı da ilân olunmuştu (102).

1834 de Mukataat Hazinesi'nden Mansûre Hazinesi'ne geçişle birlikte, merkezi mali teşkilâtta yeniden düzenleme sürecindeki hız temposunun oldukça arttığı gözlenmektedir. Bu süreç boyunca yeni kurulan ya da yeni isimlerle karşımıza çıkacak olan eski kurumların, saptanan bu yeni statü ve isimlerini de uzun süre koruyamadan yeni düzenlemelere mâruz kalacakları görülecektir. Nitekim, ileride görüleceği üzere, Mansûre Hazinesi ve Defterdarlığı da bu yeni statüsünü uzun süre koruyamayacaktır...

Ağustos 1834 de, Mansûre Hazinesi'nin yönetimi müstakil bir defterdara verilince, hazine/defterdarlık için özel bir bina tahsis olunmuştu (103). Fakat bu tarihte, hazine hesap ve işlerinin çoğu hâlâ Bâb-ı Defterî bünyesindeki Baş Muhasebe Kalemî'nce yürütülmekteydi (104). 1835 Mayıs/Haziran (Safer 1251) ayında ise (cizye hasılatı Asâkir-i Mansûre'ye tahsis olunmuş bir gelir olduğundan), "Cizye Muhasebesi Kalemî" memurlarıyla birlikte Mansûre Hazinesi'ne nakledilerek (105), bu hazine için özel bir büro personeli oluturulması yolunda, küçük de olsa bir girişim oldu. Ancak bunlar yeterli değildi ve özellikle "Redif" birlikleri teşkil olunup, bunlarla ilgili mali işler de Baş Muhasebe Kalemî'ne yüklenince, kalem Mansûre Hazinesi'nin işlerine yetişemez oldu. Bunun üzerine, Eylül 1836 (Ca 1252) da Baş Muhasebe içerisinde ayrı bir "Mansûre Mümeyyizliği" kurulup, mümeyyizinin emrine yeni memurlar verilerek, Mansûre Hazinesi işleri yürütülmeye başlandı (106). Hazine iş ve hesaplarıyla ilgili olarak burada on iki ayrı defter tutulmaktaydı (107):

dönemi hesap ve işlemlerini, no 8 349'a kayıtlı olan ise 1246-1253 dönemi hesaplarını içerir. MAD no 8 432'ye kayıtlı "Mukataat Hazinesi zimemâtının bedel-i iltizam defteri" de 1249-1251 tarihidir. Bu tip örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Buna mukabil 1250 öncesi ve sonrasını kapsamına alan bazı defterler ise "Mukataat ve Mansûre Hazinesi... defteri" başlığını taşır ki, bunlar başlangıçta Mukataat Hazinesi için tutulan, fakat bu hazine Mansûre Hazinesi adını alınca Mansûre adına tutulmaya devam edilen defterlerdir. Örneğin: MAD; no 8 361 e kayıtlı ve 1243-1254 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan "Mukataat ve Mansûre Hazinelerinin vâridât defteri".

Defterlerden söz açılmışken, ayrıca belirtmekte yarar var ki, Başbakanlık Arşivi'nde Mukataat Hazinesi hesaplarıyla ilgili çok sayıda defter bulunmakla birlikte, aralarında "bütçe" tipinde olanlara rastlanamamıştır.

[101] Tarih-i Lütîfi, c. 6, s. 53; M. Z. Pakalın, Maliye Teşkilâtı Tarihi, c. 3, s. 40

[102] MAD, no 8 999 (Teşkilât defteri), s. 38; karşı. Cevdet Maliye, no 9 673

[103] Cevdet Maliye, no 4 550

[104] MAD, no 8 989, s. 18

[105] MAD; no 8 151, vrk 6-7; karşı. Cevdet Maliye, no 10 638

[106] MAD; no 8 197, vrk 6 b ve MAD no 8151 vrk 7 b

[107] Aynı kaynaklar

- 1- Mansûre Hazinesi asıl kanunnâme defteri
- 2- Asâkir-i Mansûre'nin maaşları ve ta'yınâtı defteri
- 3- Asâkir-i Mansûre elbise defteri
- 4- İltizamât defteri
- 5- Timar ve zeâmet defteri
- 6- Taşrada olan Asâkir-i Mansûre'nin ta'yınât defteri
- 7- Redif Asâkir-i Mansûre defteri
- 8-12- Mansûre Hazinesi'ne tahsis olunan vâridat ve rûsûmât defterleri (108).

13 Ekim 1837 (13 Receb 1253) tarihli bir belgeden, bu tarihte Mansûre Hazinesi işleri için artık özel bürolar oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır (109). TABLO: XXV den de izleneceği üzere, Mansûre Hazinesi işleri "Oda" diye isimlendirilen dokuz büroca yürütülmekteydi; ayrıca bir de "Mansûre Hazinesi Veznesi" vardı. Belgedeki ifadeyle "Mansûre Hazinesi'nde müstahdem bi'l-cümle me'mûrin ve keebe ve veznedarân ve sâire" nin sayısı 94 kişi idi. Tüm personelin aylık maaşları toplamı eskiden 56 520 guruş iken, Ekim 1837 zammıyla 79 360 guruşa yükselmişti.

Daha önce de değinildiği üzere, Mansûre Hazinesi Defterdarlığı'nın müstakil statüsü uzun ömürlü olmamış ve kuruluşundan 3,5 yıl sonra bu defterdarlık lâğvedilmiştir (Bu konu Maliye Nezâreti'nin ihdâsı ile ilgili bölümde ele alınacak ve o zaman "Mansûre Hazinesi'nin gelir ve gideriyle ilgili ayrıntılı bazı bilgiler de verilecektir. Ancak, bunlara geçmeden önce, kronolojik bir sıra içerisinde, Darbhâne Defterdarlığı'nın kuruluşu olayını ele almakta yarar var).

3- DARBHÂNE-İ ÂMİRE DEFTERDARLIĞI'NIN KURULUŞU

Eylül/Ekim 1835 (C. âhır 1251) de Hazine-i Âmire ile Darbhâne-i Âmire birleştirildi ve Şikk-ı Evvel Defterdarlığı (Baş defterdarlık) da lâğvedilerek Ali Rıza Efendi "Darbhâne-i Âmire Defterdarı" ünvanıyla, her iki kurumun birleşmesinden oluşan yeni hazinenin başına getirildi (110). Darbhâne Defterdarlığı'nın ihdâsı ile birlikte "Şikk-ı evvel defterdarlığı" kaldırıldığı için, otomatikman "Şikk-ı sâni ve Şikk-ı sâlis defterdarlıkları" da son buldu (Zaten bir süredir bu ünvanlara bağlı görevler muallâkta idi) (111). Keza bu arada, Darbhâne Nâzırlığı da ortadan kalktı.

[108] Mansûre Hazinesi defterlerinin çoğu halen İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde "Maliyeden müdevver" tasnifinde bulunmaktadır. Arşiv'ce kodlanan isimleriyle bu defterlerden bazılarının numaraları şunlardır:

- Kanunnâme defteri: MAD 8 368
- Mansûre Hazinesi vâridât defteri (çeşitli): MAD 8343, 8 346, 8 350, 8 358, 8 359, 8 367, 8 369
- Mansûre Hazinesi vâridât-masraf defteri: MAD 8 347
- Mansûre Hazinesi zimemâtının tahsil defteri: MAD 8 289, 8 374, 8 379
- Mansûre Hazinesi zimemâtının bedel-i iltizam defteri: MAD 8 393, 8 426
- Redif-i Mansûre Hazinesi vâridât defteri: MAD 8 352

[109] MAD, no 8 197, vrk 119-120

[110] Hatt-ı Hümayun, no 23 185

[111] 1249 (1833/34) yılında bir karar alınarak "şikk-ı sâlis" ve "şikk-ı sâni" deyimleri "Tevcihat defterleri"nden çıkarılmıştı (Hatt-ı Hümayun, no 23 116). Fakat bu kesin bir lağv olmamıştı. 1835 de Şikk-ı evvelik lâğvedilince, özel bir karara gerek duyulmadan bunlar da lâğvedilmiş oldular. Zira, mantıken bir şeyin birincisi olmayınca, ikincisi ve üçüncüsü olmazdı.

TABLO: XXV
MANSÜRE HAZİNESİ KALEMLERİ İLE BU KALEMLERDE GÖREVLİ
PERSONEL SAYISI VE BUNLARIN ESKİ VE YENİ
AYLIK MAAŞLARI TOPLAMI

BÜRONUN ADI	BÜRO ŞEFLİ	PERSONEL SAYISI	AYLIK MAAŞLARI TOPLAMI (Grş)		
			Eski	Zam	Yeni
-MEKTÜBİ ODASI	Mektubî Efendi	12	12.800	+ 2.750	= 13.350
-KİSEDÂR ODASI	M. H. Kisedârî Ef.	5	3.250	+ 2.950	= 6.200
-MUKATAAT ZİMMET ODASI	Mukataat zimmeti Ef.	16	9.650	+ 4.750	= 14.400
-MANSÜRE ODASI	Mansûre zimmeti Ef.	15	7.350	+ 4.000	= 11.350
-EMLÂK-İ HÜMÂYUN ODASI	Em. Hüm. kâtibi Ef.	5	3.450	+ 1.350	= 4.800
-İSTABL-İ ÂMİRE ODASI	İst. A. kâtibi Ef.	5	3.700	+ 1.700	= 5.400
-PERÂKENDE İLTİZAMÂT OD.	Perâkende baş kâtibi	5	4.200	+ 1.000	= 5.200
-MANSÜRE HAZİNESİ SERGİ OD.	Sergi halifesi Ef.	12	7.300	+ 2.000	= 9.300
-MANSÜRE HAZİNESİ VEZNESİ	Ser-veznedâr Aga	16	4.500	+ 1.550	= 6.100
Kapu çokadarı (Ali Efendi)		1	---	---	500
Mansûre Hazinesi Odacıları		2	470	+ 290	= 760
Toplam: 9 Kalem (Büro)		94	56.520 + 22 840 = 79.360		

14 Receb 1253 [14 Ekim 1837]

KAYNAK: Maliyeden Müdevver Defter, no 8 197, vrk. 119 a- 120b den çıkarılmıştır.

Darbhâne Defterdarlığı'nın ihdâsı ile ilgili belgede, Hazine-i Âmire ile Darbhâne'nin birleştirilmesine gerekçe olarak özellikle Hazine-i Âmire'nin son durumu üzerine dikkatler çekilmektedir. Burada ifade olunduğuna göre, Hazine-i Âmire'nin düzeni bir süreden beri temelinden sarsılmış ve kurum "iâne" sız ayakta duramaz hale gelmişti (112). Darbhâne'nin sürekli yardımları da Hazine-i Âmire'nin durumunun düzelmesine yetmemişti. Ayrıca, baş defterdarlar Hazine-i Âmire için giderek Darbhâne'den "deftersiz" para çekmeye başlamış, yani her iki kurum arasındaki borç-alacak hesaplarının ciddiyet ve resmiyeti de bozulmuştu. Bu durum Darbhâne nazırları ile baş defterdarların sürekli sürtüşmelerine neden olmaktaydı. Üstelik bu sürtüşme, son zamanlarda her iki kurumun diğer memurlarına kadar sirayet etmişti...

Bu gerekçeleri biraz daha genişletmek mümkündür. Önce, Hazine-i Âmire'nin düzeninin sarsılıp, gözden düşmesinin nedeni olarak Mukataat/ Mansûre Hazinesi ile ilgili gelişmeleri hatırlamak gerekir: Gerçekten, askeri masrafları finansman görevi Mansûre Hazinesi'ne verildikten sonra mali örgüt içinde Hazine-i Âmire'nin düzen ve işlevi büyük bir sarsıntıya uğramıştı. Özellikle Mansûre Hazinesi müstakil bir defterdarlık haline geldikten sonra ise, şikk-ı evvel defterdarları Mansûre Hazinesi Defterdarı yanında ikinci plana düşmüşlerdi. Bunun üzerine, 1835 yılında bir durum değerlendirilmesi yapılmış ve alınan bir kararla Hazine-i Âmire'nin eski öneminden çok şey yitirdiği tescil edilmişti: Bundan böyle, Hazine-i Âmire için eskiden beri kullanılan "mîrî" sifata kullanılmayacaktı (113). Böylece,

(112) "...Hazine-i Âmire'mizin çokdan beru şirâze-i usulü muhtel ve müşevveş olarak...", (HH, no 23 185)

(113) MAD, no 8 151, vrk 5 b

Hazine-i Âmir'e'nin artık "devlet hazinesi" olma niteliğinin pek kalmadığı ya da onun tek başına "devlet hazinesi"ni temsilinin olanaksızlığı kabullenilmiş olmaktadır. Nitekim, Mansûre Hazinesi ile birlikte Tersâne Hazinesi'nin de varlığı karşısında, Hazine-i Âmir'e artık ancak devlet hazinelerinden yalnız biri olarak nitelenebilirdi. Öte yandan, mevâcib ödemeleri/askeri masrafların finansmanı görevinin Hazine-i Âmir'e üzerinden alındığı ve işlevinin esas itibarıyla bazı sivil maaşların ödenmesi ve saray masraflarının finansmanı ile sınırlanmış olduğu hususu göz önüne alındığında, bu hazinenin sadece "mîrî" hazinelerden biri olma durumuna düşmekle kalmadığı, fakat "mîrî" sıfat ve niteliğinden de uzaklaşmaya başladığı ortaya çıkıyordu... İşte, 1251 yılı başında (Nisan/Mayıs 1835) Hazine-i Âmir'e'nin "mîrî" sıfatı kaldırılırken, kararın altında bu gerçeğe yer verilmekteydi.

Hazine-i Âmir'e ile Darbhâne'nin birleştirilmesindeki nedenler araştırılırken, konuya bir de Darbhâne'nin durumu açısından yaklaşmak gerekir: Hatırlanacağı üzere Darbhâne, Asâkir-i Mansûre'nin kuruluşu sırasında, "zabt u idaresinde" olan çeşitli mukataaları *Mukataat Hazinesi*'ne devretmiş ve o sıra kurulan "Evkaf Nezâreti"de Darbhâne'ye bağlı vakıfların yönetimini kendi üzerine almıştı. Böylece, Darbhâne eskiye oranla küçülmüş ve bazı yükümlülüklerinden arınmıştı. Bu operasyon sonucunda, Darbhâne'nin yönetiminde gelir kalemi olarak yalnız *Ceb-i Hümâyun*'la ilgili bazı şeyler kalmıştı. Durum böyle olunca, o tarihten sonra artık diğer hazinelerin Darbhâne'den yardım beklememesi gerektiğine inanılıyordu. Ne var ki, umulanın aksine, Hazine-i Âmir'e yine zaman zaman Darbhâne'nin yardımlarına muhtaç kalıyordu. Örneğin 1828'de padişah Darbhâne'ye gelen Mısır irsaliyyesini ihtiyaç üzerine defterdara (yani Hazine-i Âmir'e'ye) teslim etmek durumunda kalmıştı (114). Ayrıca, müsadere gibi Darbhâne'ye giren istikrarsız gelir kalemleri de yine talep üzerine, Hazine-i Âmir'e giderlerinin finansmanına ayrılıyordu. Darbhâne, Hazine-i Âmir'e ile birleşince bu dolaylı harcama yolu son bulacak, tek bir yönetici altında her iki kurumun işleri daha rahat yürütülecekti...

Darbhâne ile Hazine-i Âmir'e'nin birleşik yaşamları ve dolayısıyla "Darbhâne-i Âmir'e Defterdarlığı"nın varlığı yaklaşık 2,5 yıl kadar sürdü. Maliye Nezâreti ihdâs olunurken, Darbhâne-Hazine-i Âmir'e koalisyonu da son buldu.

4- MANSÛRE HAZİNESİ İLE HAZİNE-İ ÂMİR'E'NİN BİRLEŞMESİ VE MALİYE NEZÂRETİ'NİN KURULUŞU

28 Şubat 1838 (3 Zilhicce 1253) de Hazine-i Âmir'e ile Darbhâne'nin idaresi birbirinden tekrar ayrıldı ve Hazine-i Âmir'e bu kez Mansûre Hazinesi ile birleştirildi. Aynı anda artık "defterdar" deyiminin kullanılmayacağı da ilân olunarak, Maliye Nâzırlığı'nın ihdâs olduğu ve Maliye Nâzırı'nın "hazâin-i şâhânenin cümlesine nezâret" edeceği açıklandı. "Umûr-ı Maliye Nâzırı" olanlara vezâret rütbesi ve paşalık ünvanı verildi. Bu kararla birlikte Nâfiz Efendi, Nâfiz Paşa olup, vezirlik rütbesiyle ilk Maliye Nâzırı oldu (115).

[114] *Tarih-i Lütî*, c. 2, s. 134

[115] *Hatt-ı Hümâyun*, no 23 185; MAD 8 999, s. 4; *Hatt-ı Hümâyun*, no 23 300

Abdurrahman Nâfiz Paşa Maliye Nâzırı olunca kendisine kutlama yazıları da geldi. Bunlardan ikisi Cevdet Maliye no 10 058 ve no 10 595 dedir.

Maliye Nâzirhî'nin kurulmasıyla birlikte "Darbhâne Defterdarlığı" da son buldu. Hazine-i Âmire'nin kendisinden ayrılmasıyla eski durumuna kavuşan Darbhâne, "müşir" ünvanı ile Hasib Efendi'nin idaresine verildi.

Hazine-i Âmire ile Mansûre Hazinesi'nin birleştirilme kararı ile ilgili belgede, bu birleşmenin nedeni olarak Hazine-i Âmire'nin durumu üzerinde durulmaktadır. İşaret olunduğuna göre, Hazine-i Âmire Darbhâne'ye ilhak olunurken durumunun düzeleceği umulmuştu. Ancak, aradan geçen 2,5 yıl içerisinde, Hazine-i Âmire bir türlü canlanamamış, üstelik bu arada Mansûre Hazinesi'nden, Darbhâne Defterdarı'nın idaresi altındaki Hazine-i Âmire'ye bir hayli nakdi yardım da yapılmıştı (116). Bu durum Mansûre Hazinesi idarecileri ve memurlarının şikâyetlerine neden olmaktaydı. Yöneticilerde Hazine-i Âmire yüzünden Mansûre Hazinesi'nin de dejenere olacağı korkusu vardı. Oysa, bu sıralarda Mansûre Hazinesine çok önem verilmekteydi. Zira askeri masrafların finansmanı görevi Mansûre Hazinesi'ne aitti ve bu kurumun diğerine oranla daha çok gözetilmesi gerekiyordu (117)...

Bu gerekçelerle Hazine-i Âmire Mansûre Hazinesi'ne ilhak olununca, Maliye Nâzirliği'nin ihdâsı nedeniyle "Asâkir-i Mansûre Defterdarlığı" da lâğvedilmiş oldu.

Maliye Nezâreti ihdâs olduğu sırada iki önemli karar da alınmıştı: 1- Hazine-i Âmire, Mansûre Hazinesi'ne ilhak olduğu için her iki hazineyle ilgili bürolar (kalemler) yeni bir düzenlemeye tâbi tutularak birleştirilecekti; 2- Hazine-i Âmire'nin gelir ve gider durumu incelenip, aydınlığa kavuşturulacaktı (118).

A- MALİYE NÂZIRI'NIN YÖNETİMİNDEKİ HAZİNE-İ ÂMİRE'YE İLİŞKİN VERİLER

Hazine-i Âmire Mansûre Hazinesi'ne ilhak olunup, Maliye Nâzirliği ihdâs olduğu sırada, bir süreden beri doğru dürtüst tutulmadığı anlaşılan Hazine-i Âmire hesaplarının da bundan böyle bir düzene sokularak, gelir-giderinin aydınlığa kavuşturulması kararı alınmıştı. Başbakanlık Arşivi'nde bulunan bir defterden bu kararın gereğinin yerine getirildiği anlaşılmaktadır (119). Bu defterden Hazine-i Âmire'nin Mansûre Hazinesi'ne ilhak tarihindeki kasa mevcudunu ve ilhaki izleyen yıl içerisindeki gelir ve giderinin miktar ve niteliğini öğrenmek mümkün olmaktadır. Nitekim:

Hazine-i Âmire'nin Mansûre Hazinesi'ne ilhak tarihi olan 28 Şubat 1838 (3 Z. 1253) de nakit mevcudu 1 415 138,5 guruştur. Ancak, "Sefaret masârifine mahsûben Limonî bazirgâna nakden açıktan virilmiş olan" 625 310 guruşun da eski yıla mahsûben masraf kaydedilmesi üzerine net mevcut 789 828,5 guruşa inmişti.

[116] "...aralık aralık bazı vâridâtın Mansûre Hazinesi'nden beruye nakli ve haylice masârifâtın öteye tahmîli sùretleriyle dahi Hazine-i Âmiremin meydana çıkarılması çaresine bakılmış ise de yine yoluna giremiyerek...", (Hatt-ı Hümâyun, no 23 185).

[117] "...Mansûre Hazinesi kâffe-i masârifât-ı mühimme-i askeriyemizin mahalli olmasıyla hazân-i şahânenizin cümlesinden mu'tenâ olmaktan nâsi...", (HH, no 23 185).

[118] Aynı belge ve MAD, no 8 999, s. 4

[119] Maliyeden müdevver defter, no 12 375

3 Zilhicce 1253 den Zilhicce sonu 1254 e kadar, yani bir yıl bir ay içerisinde, Hazine-i Âmire'nin toplam geliri 31 842 286 guruş olarak gerçekleşmişti. 1254 hicri yılı içerisinde yapılan giderler ise, bir hesaba göre 27 892 914 guruş tutmaktaydı (120). Devre sonu "Mizan" yapıldığında, aşağıda görüldüğü gibi hazinenin 6 532 017,5 grş luk bir gelir fazlasına sahip olduğu ortaya çıkmaktaydı:

	Guruş
- Devre başı mevcudu.....	789 828,5
- Devre içi toplam geliri.....	31 842 286
	32 632 114,5
- Devre sonunda gelir kaydedilen (121)....	792 817
	33 424 931,5
GELİR TOPLAMI.....	33 424 931,5
GİDERLER.....	27 892 914
	6 532 017,5
Gelir fazlası.....	6 532 017,5

Ancak hazine'nin bu miktarda bir gelir fazlasına sahip olduğu noktası (aynı defterde masraflar için değişik rakamlar mevcut olduğundan) pek kesin görünmemektedir. Gerçekten, diğer bir hesaba göre toplam giderler 32 357 971 guruşa ulaşmakta ve böylece gelir fazlası 1 274 143,5 guruşa inmektedir. Giderler ele alınırken bu noktaya tekrar dönülecektir; ancak önce gelirlerle ilgili verileri daha yakından gözden geçirmekte yarar var.

Hazinenin gelirleri, orjinal tasnife göre,

- 1- Vâridât-ı Mukarrere
- 2- Zuhûrât irâd
- 3- Hazine-i Âmire mürettebâtı'ndan oluşmaktaydı (Her bir gelir grubunun yıllık tutarı ve tahsilatın aylara göre dökümü Tablo: XXVI de verilmiştir). Bunlar içinde en önemli gelir grubunu % 66 ağırlık oranıyla "Zuhûrât irâd" oluşturmaktadır. "Vâridât-ı mukarrere"nin toplam gelir içerisindeki payı ise % 25,7, "Hazine-i Âmire mürettebâtı"nın % 8,3 dür.

"Vâridât-ı mukarrere" ile hazinenin olağan ve düzenli gelir kalemlerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Fakat belgemizde bunların nelerden oluştuğunu gösterir ayrıntılı bir döküm yapılmamıştır. Bununla birlikte bu gelir grubunun toplam gelirler içindeki payının % 25,7 oranında kaldığına bakılırsa, hazine gelir yapısının pek sağlıklı olmadığı rahatça söylenebilir.

Hazine gelir yapısının sağlıklı ve güçlü olmadığı "Zuhûrât irâd" grubunun toplam gelirler içerisinde % 66 gibi önemli bir yer tutmasından da belli olmaktadır. Adından ve alt kalemlerinin mahiyetinden de anlaşılacağı üzere (Bkz.: Tablo: XXVII), "Zuhûrât irâd" hazinenin istikrarlı bir gelir grubu değildi. Bu grup altında yer alan gelirlerin çoğu bir yıldan diğerine büyük oynamalar gösterebilen nitelikte kalemlerdi. Örneğin "tereke bahaları", "esham ve mukataa satışları" gibi. Öte yandan, bu gelir grubu içinde en önemli paya sahip olan "ebniye masraf karşılıkları" da bina yapım ve onarım giderlerinin artıp, azalmasına bağlı bir gelir kalemi olarak görünmektedir.

(120) Dikkat: Gelirler için dönem uzunluğu 13 ay iken, giderler için 12 aydır.

(121) Toplam gelire 1254 Muharrem'inde eklenen bu miktar "gebran cizyeleri"nden elde edilen hâsılattır: "Mansûre Hazine-i Celflesi'nden mazbût gebran cizyelerinin elli dört senesi malından maas tertibi olup, irâd kavd olunan".

TABLO: XXVI
4 ZİLHİCCE 1253- ZİLHİCCE 1254 TARİHLERİ ARASINDA
HAZİNE-İ ÂMİRE GELİRLERİNİN AYLAR İTİBARIYLA DÖKÜMÜ
(Hazine-i Âmire'nin Mansûre Hazinesi'ne ilhâkı
tarihi olan 3 Zilhicce 1253'den tâkip eden yıl
sonuna kadar Hazine-i Âmire gelirleri)
- Gurus olarak -

AYLAR	Vâridât-ı mukarrere (1)	Zuhûrât irâd (2)	Hazine mürettebâtı (3)	TOPLAM
Z ilhicce 1253	558.025	688.212	125.887	1.372.124
Muharrem 1254	628.362,5	4.996.919	68.644,5	5.693.926
Şafer "	751.789	1.878.888,5	707.261	3.337.938,5
R.evvel "	1.117.949,5	1.560.885,5	459.713,5	3.138.548,5
R.âhur "	348.916,5	1.530.536	267.048	2.146.500,5
C.evvel "	1.042.712,5	1.273.191,5	12.666,5	2.328.570,5
C.âhur "	566.303	2.863.984,5	—	3.430.287,5
Receb "	306.029	1.437.749,5	30.423	1.774.201,5
Şaban "	654.528,5	1.244.177	211.441,5	2.110.147
Ramazan "	1.109.387	712.924,5	565.569,5	2.387.881
Şevval "	532.944,5	519.520	156.964,5	1.209.429
Zilkâde "	348.438,5	1.249.702	—	1.598.140,5
Zilhicce "	223.824,5	1.090.767	—	1.314.591,5
TOPLAM	8.189.210 (% 25,7)	21.047.457 (% 66)	2.605.619 (% 8,3)	31.842.286

Kaynak: MAD, no: 12 375'den çıkarılmıştır

Notlar:

- (1) "Vâridât-ı mukarrere" ile hazinenin olağan ve düzenli gelir kalemleri kastedilmektedir. Ancak kaynegümüzde bunların ayrıntılı bir dökümü yapılmamıştır.
- (2) "Zuhûrât irâd" ile "esham ve mukataat-ı muhlâlenin mac resm-i dellaliyye muaccelâtı ve kasr-ı yed rûsûmı ve muhallefât bahaları ve bedel-i iltizam akçeleri ve sâire" (A.g.d.) kastedilmektedir. Bunların daha ayrıntılı bir dökümü tablo: XXVII de ayrıca verilmiştir.
- (3) "Hazine-i Âmire mürettebâtı"; "tertib-i ref-i menzil", "tertib-i hatab" ve "tertib-i şaîr" den oluşmaktadır. Bunların dökümü için bkz. Tablo: XXVIII

Yani, anlaşıldığına göre "ebniye masrafı" azalırsa, bunların karşılığı olarak Hazine-i Âmire'ye tahsis olunan "ebniye masraf karşılığı" da azalacaktır. Dolayısıyla, "Zuhûrât irâd" gelir grubu "Zuhûrât masraflar"ın azalışı çoğalmasına bağlı olarak artıp, azalacaktır. Ele alınan dönemde "zuhûrât irâd" ın yüksek bir düzeye varmış olması, "zuhûrât masraflar"ın da yükseldiğinin göstergesidir.

Üçüncü gelir grubu olan "Hazine mürettebâtı" nın toplam gelirler içindeki nisbi önemi pek azdır: % 8,3. Hazine mürettebâtı "Tertib-i ref-i menzil", "Tertib-i hatab" ve "Tertib-i şaîr" den oluşmaktadır (Bkz.: Tablo: XXVIII) Bu gelir kalemleri bazı aynı (hatab: odun, şaîr: arpa) ya da hizmet (menziller) yükümlülüklerin nakde/bedele dönüşmesi ile ortaya çıkmışlardır.

TABLO: XXVII
HAZINE-İ ÂMİRE'NİN "ZUHÜRÂT" GELİRLERİNİN DÖKÜMÜ
(ZİLHİCCE 1253-ZİLHİCCE 1254)

	<u>Guruş</u>
1- Emtia Gümrüğü mahından bazı zevât ve kesanın maaşları tertibi olup, müddet-i merkumede bi't-tahsil olunub teslim olunan.....	1.912.474,5
2- Bâ-irâde-i seniyye-i müllükâne me'mûrları ma'rifetiyle derdest inşâ ve ta'mir olunmakta olan ebniyeler masârifine karşuluk olarak tahsis ve tertib olunan mebâligden müddet-i merkumede tahsil ile teslim olunan.....	7.089.525
3- İstanbul Duhan ve Emtia gümrükleri malından şeyhü'l-islâm efendinin has bedeli olup Zilkâde mahiyesine mahsûben teslim olunan.....	36.162,5
4- Vahid Paşa merhumun hemşiresi müteveffa Ayşe Hanım'ın fûruht olunan muhalledatı bahasından tahsil ile teslim olunan.....	230.341,5
5- Müteveffa Vassaf'ın fûruht olunan muhalledatı bahasından bi't-tahsil teslim olunan.....	673.887
6- Bazı kesanın tereke bahasından tahsil ile teslim olunan.....	174.925
7- Müteveffa Prezrenli Mahmud Paşa'nın muhalledatı bahasından bi't-tahsil teslim olunan.....	34.622,5
8- Mukataat ve maktu'at-ı mahlûlenin maa resm-i dellaliyye muaccelâtından müddet-i merkumede tahsil ile teslim olunan.....	295.115
9- Esham-ı mahlûlenin maa resm-i dellaliyye muaccelâtından müddet-i merkume zarfında hâsil olup irâd kayd olunan.....	527.430,5
10- Hayriyye ve Avrupa tüccarlarının me'zuniyet bedelinden hâsil olup teslim olunan.....	75.600
11- Esham ve mukataat ve kasr-ı yed ve dellaliyye rûsumundan hâsil olarak teslim olunan.....	355.476
12- Bazı kesanın uhdesinden münhâl olan esham-ı mahlûle faizlerinden tahsil ve teslim olunan.....	168.966,5
13- Mukataat ve maktu'at-ı mahlûlenin bedel-i iltizam ekçelerinden tahsil ve teslim olunan.....	1.637.007
14- Fazla-i harir-i gümrük-i emtia ve tevâbiî hâsılâtından tahsil ile teslim olunan.....	3.780.701
15- Bâb-ı Maliye aklâm me'mûrlarının maaşları karşılığı olarak Mansûre Hazinesi'ne virilmek üzere harçlarından hâsil olup teslim olunan.....	647.781,5
	17.640.013
16- Vâridât-ı müteferrika (*)......	3.397.550,5
	21.037.563,5

Not

(*) Bu başlık altında yer alan "vâridât" kalemlerinden bazıları şunlardır: Muhallefat be baha-i şair, mal-ı gümrük, muaccele-i esham, hâsılât-ı kirahâne, bedel-i gedik, baz tes hâsılât-ı Kârhâne-i Âmire, vs.

KAYNAK: Maliyeden Müdevver Defter, no: 12 375, s. 16-20, 22-23.

TABLO: XXVIII
HAZİNE-İ ÂMİRE'NİN "MÜRETTEBÂTI"
(Zilhicce 1253-Zilhicce 1254)
- Gurusu olarak -

AYLAR	Tertib-i ref-i menzil	Tertib-i hatab	Tertib-i saîr	TOPLAM
Zilhicce 1253	31.495	43.489,5	50.902,5	125.887
Muharrem 1254	60.360	—	8.284,5	68.244,5
Safer "	445.937,5	191.074	70.249,5	707.261
R.evvel "	311.996	99.395	48.322,5	459.713,5
R.âhır "	76.363	186.738	3.947	267.048
C.evvel "	10.725	—	1.941,5	12.666,5
C.âhır "	—	—	—	—
Receb "	30.141,5	—	281,5	30.423
Şaban "	211.441,5	—	—	211.441,5
Ramazan "	407.205,5	—	158.364	565.569,5
Şevval "	156.964,5	—	—	156.964,5
Zilkâde "	—	—	—	—
Zilhicce "	—	—	—	—
TOPLAM	1.742.629,5	520.696,5	342.293	2.605.619

Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Maliyeden müdevver defter, no: 12 375, s. 6 dan çıkarılmıştır.

Giderlere gelince: Defterde toplam giderler için üç ayrı rakam vardır. Farklı rakamların söz konusu olması, dönemlerin farklılığındandır. Nitekim:

- 1 Muharrem 1254-30 Zilhicce 1254 dönemi için (Yani bir yıllık) toplam masraf: 27 403 156 grş. (Bkz.: Tablo XXIX).
- 4 Zilhicce 1253-39 Zilhicce 1254 tarihleri arasında (Yaklaşık bir yıl bir ay) toplam masraf: 27 892 914 grş.
- 4 Zilhicce 1253 den.?.sonuna : 32 357 971 grş (122).

Bu üç rakam içerisinde, dönem itibariyle 33 424 931,5 grş luk toplam gelir rakamıyla karşılaştırılabilir olanı ikincisidir. Bu yapıldığında hazinenin 6 532 017,5 grş luk bir gelir fazlasına sahip olduğu yukarıda görüldü. Diğer bir karşılaştırma da tam bir yıllık gelirle, bir yıllık masraf arasında yapılabilir. Bir yıllık geliri bulmak için hazinenin devre başı mevcudunu ve Zilhicce 1253 ayı içerisindeki tahsilâtın hesaba katmamak gerekiyor. Tablo: XXVI da Zilhicce 1253 deki tahsilâtın 1 372 124 grş olduğu görülmüyor. Bu durumda, bir yıllık toplam gelir rakamı 33 424 913,5 gurusu 30 470 162 gurusu inecektir. Bir yıllık masraf ise 27 403 156 grş idi. Böylece gelir-gider farkı 3 067 006 gurusu olarak belirlenir. Bu karşılaştırmalara göre, mevcut giderlerini karşılayabilmek için, hazinenin fazlasıyla tahsilât olmuştur.

(122) Defterin (MAD, no 12 375), 58-162. sayfalarında yer alan bu verilerde, giderler ayrıntılı biçimde işlenmiş; ancak, son da bir gider toplamı yapılmamıştır. 32 357 971 grş. luk toplam gider rakamı tarafımızdan yapılan toplamın sonucudur.

Defterde bir "Toplam" in verilmemiş olması, dönem sonunun kapatılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim s. 162 de dönem sonu tarih yeri açık bırakılmış olup, bu bakımdan giderlerin kapanış tarihi tam belli değildir.

TABLO: XXIX

HİCRİ 1254 YILI İÇİNDE HAZİNE-İ ÂMİRE'DEN YAPILAN GİDERLER

(254 senesi Muharremü'l-haram gürresinden Zilhicce'si gayetine değin Hazine-i Âmire'den i'tâ olunan kâffe-i masârifin hütlâsesi)

	Gurus
1. Me'mûrlar ma'rifetleriyle inga ve ta'mir olunan ebniyeler masârifine virilen:	
10 756 659	
-Emtia gümrüğü ebniyesi masrafı.. 2 317 481	
-Masârif-i ebniye-i atika..... 293 970	
13 368 110	13 368 110
2. Bâ-irâde-i seniyye bazı zevât ve kesana atıyye-i şâhâne olarak virilen.....	675 924,5
3. Hare meyni's-şerifeyn ehâllilerine harcırah ve atıyye olarak virilen.....	489 297
4. Sefiran ve meşâyihan ve dervişan ve sâirenin ta'yinat bahaları olarak virilen.....	346 253
5. Mefruşat bahası olarak virilen:	
754 664	
-Emtia Gümrüğü mefruşat bahası 167 869,5	
922 533,5.....	922 533,5
6. Bazı zevât ve kesana Hazine-i Âmire'den ve gümrük mahından maaş ve mahiyye olarak virilen.....	3 628 451,5
7. Bâb-ı Âli ve me'mûrin-i sâirenin maaşları olarak virilen.....	1 876 693
8. İstabl-ı Âmire masârifine virilen.....	612 006,5
9. Surre-i hümayun emini bulunanlara virilen.....	188 468
10. Müjdeciyân-ı evvel ve sâni bulunanların menzil ücretleri ve atıyye ve mekvuf ve sâireleriyle virilen.....	132 790
11. Umûr-ı mühimme isaline me'mûr olanlara menzil ücreti olarak virilen.....	218 388
12. Mühimmât-ı kırtasiyye bahası olarak virilen.....	276 402,5
13. Hetab anbarı masrafına virilen.....	419 141,5
14. Kaldırımlar masârifine virilen.....	241 438,5
15. Nân-ı aziz bahasına mahsûben virilen.....	187 331
16. Vezâifler için virilen.....	64 152
17. Esham muaccelâtı olarak Hazine-i Âmire'den reddo- lunan.....	268 425
18. Teğrifatı Efendi ma'rifetiyle mubayaa olunan hil'at bahasına virilen.....	153.190
19. Harik masârifine virilen.....	32 041,5
20. Harik tulumbalarının ta'miri masârifine virilen.....	52 282,5

21. Şeref-i İslâm ile müşerref olan kesenin kisve bahaları olarak virilen.....	14 000
22. İcârat için virilen.....	9 669
23. Haleb Muhassıllığı; eshamına virilen.....	7 271
24. Esham-ı mahlûle ihbariyyesiyyetin virilen.....	1 740
25. Masârif-i müteferrika-i sâireye virilen.....	3 217 156,5
MİNHA	27 403 156 grş. veya 54 806 kise 156 grş.

(KAYNAK: Maliyeden Müdevver defter, no: 12 375 içinde, defter yapraklarından ayrı olarak eklenmiş müstakil bir belgeden çıkarılmıştır.)

Toplam giderler, orjinal kayıta üç gruba ayrılmıştır:

- 1- "Ebniye masârif-i" (Bina yapım ve onarım giderleri):
11 047 593,5 grş (Toplam gidere oranı: % 39)
- 2- "Zuhûrât masârif-i" (Sonradan ortaya çıkan, beklenmedik giderler):
8 635 426 grş (% 30)
- 3- "Masârif-i muayyene" (Muayyen, belli, olağan giderler): 8 209 895
guruş (% 29)

Giderlerin bu biçimde gruplandırılması fazla anlamlı görünmeyebilir. Fakat, yine de yukarıki verilere bakarak söylenebilecek bazı şeyler vardır: H. Âmire'nin toplam giderleri içinde bina yapım ve onarım giderlerinin bu denli yüksekliği dikkati çekicidir. "Ebniye masârif-i" ile ilgili ayrıntılar gözden geçirildiğinde (A.g.d. s. 58 vd) Hazine-i Âmire'nin reformist idarenin giriştiği çok çeşitli yatırımların finansmanını üzerine aldığı görülmektedir. H. Âmire'nin finanse ettiği yatırımlar içinde kışla binaları, mühimmat depoları, silâh imalâthaneleri, mülki binalar, kaldırım, rıhtım, gümrük binaları bulunmaktadır. "Ebniye masrafı" ndaki şişkinlik, hem devletteki yapısal değişikliğin, hem de H. Âmire'nin işlevindeki dönüşümlerin simgesidir (123).

"Zuhûrât masraflar" a gelince: Eğer bu başlık altında gerçekten önceden hiç hesapta olmayan masraflar kastediliyorsa, bunların oranı fevkalâde yüksektir. Anlaşılan "Zuhûrât irâd" ın yüksekliği, bu beklenmedik masrafları ciddi bir sorun olmaktan çıkarmıştır.

Tablo: XXIX'daki gider kalemleri incelendiğinde, H.Âmire açısından dikkati çeken en önemli nokta artık H.Âmire'nin askeri maaş ve tayinatların finansmanı ile yükümlü bir kurum olmadığının açıkça görülmesidir. Bu görev artık Mansûre Hazinesi'ne aittir.

H. Âmire'nin devlet maliyesindeki yeri, işlevi ve çapı Mansûre Hazinesi ile ilgili veriler gözden geçirildikten sonra daha iyi anlaşılacaktır.

(123) Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde bu gibi yapı ve imar işlerine ait masrafların nasıl karşılandığı hakkında bkz.: Mustafa Cezar, *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System* (İstanbul 1983).

B- MALİYE NÂZIRI'NİN YÖNETİMİNDEKİ MANSÜRE HAZİNESİ'NİN HİCRİ 1254 YILINA AİT (1838-39) GELİR GİDER HESAPLARI

Hicri 1253 yılı sonunda Hazine-i Âmire ile Mansûre Hazinesi birleştirilmiş ve her iki hazinenin yönetimi Maliye Nâzırı'na verilmişti. Ancak, bu birleşme olayına rağmen, birleşme kararını izleyen yıl içerisinde, her iki hazine için yine ayrı ayrı hesaplar çıkarılmaya devam olundu ve her iki hazine gelir-giderinin birbirine karıştırılmamasına dikkat edildi. Bu hesaplardan Hazine-i Âmire'ye ait olanlar geçen bölümde gözden geçirilmişti. Aşağıda ise, birleşmeyi izleyen yıl içerisinde, Mansûre Hazinesi için ayrıca tutulmuş hesaplar gözden geçirilecektir.

Hicri 1254 yılı sonunda çıkarılan bu hesaplara göre, tam bir yıl içerisinde (Muharrem 1254 - Zilhicce 1254 / Mart 1838 - Mart 1839), Mansûre Hazinesi'nin gelir-gider sonuç rakamları aşağıdaki biçimde gerçekleşmişti (124):

	GURUŞ
GELİRLER	
- Yıllık toplam gelir.....	211 799 140
- Mahsublar.....	50 965 372
Yıllık net gelir.....	160 833 768
GİDERLER	
- Yıllık toplam gider.....	249 158 679,5
- Mahsublar (125).....	50 408 430
Yıllık net gider.....	198 750 249,5
GELİR-GİDER DENGESİ	
- Yıllık net gider.....	198 750 249,5
- Yıllık net gelir.....	160 833 768
- Devre sonu açığı.....	37 916 481,5
- Tersâne-i Âmire Hazinesi'ne ödenecek olan.....	7 500 000
Net açık.....	45 416 481,5

Yukarıdaki rakamların da gösterdiği gibi, devre sonunda Mansûre Hazinesi "bütçe"si 45 416 481,5 guruş açıkla kapanmıştı. Bu açığın daha da büyümesi, ancak gelecek yıla ait bazı gelirlerin önceden tahsili ile önlenebilmişti. Ancak, sonuç hesaplar arz edilirken, bunun bir çıkar yol olmadığı vurgulanıyor ve temel çarenin tasarruf olduğu dile getiriliyordu (126).

Mansûre Hazinesi ile ilgili hesaplara daha da nüfuz edebilmek için, hazinenin gelir, mahsub ve gider kalemlerine daha yakından eğilmek gerekmektedir.

(124) Hatt-ı Hümayun, no 50 000 B, no 50 000; Cevdet Maliye, no 20 201 ve no 19 459

(125) Mahsublar, gelirler bölümünde 50 965 372, giderler bölümünde ise 50 408 430 grş olarak görünmektedir. Bu farkın nereden kaynaklandığı belli değildir.

(126) HH, no 50 000

GELİRLER: Gelirlerin, gelirin cinsine göre ayrıntılı bir dökümü elde mevcut değildir. "Bütçe"den yalnız gelirlerin ne kadarının "iltizâmen", ne kadarının "emâneten" tahsil edilmiş olduğu ve "zuhûrât" diye nitelenen gelirlerin ne miktar olduğu gibi hususlar öğrenilebilmektedir (127):

	Guruş	%
İltizama verilen gelirler.....	146 257 819,5	69,05
Emânete verilen gelirler.....	62 192 572,5	29,36
Zuhûrât gelirler.....	1 370 581	0,64
Diğer.....	1 978 167	0,93
Yıllık toplam gelir.....	211 799 140	100,00
Mahsublar.....	50 965 372	
Net gelir.....	160 833 768	

Hesaplarla ilgili arz yazısında, "emâneten idare olunan vâridât"ın hazinenin "irâd-ı mukarrere" sinden olmadığı dile getirilmekte ve bu grup gelirlerin "iltizâmen" idare olunanlara göre daha istikrarsız olduğu vurgulanmaktadır (128).

MAHSUBLAR: Mahsub kalemleri hazine için hem gelir, hem de giderdir. Dolayısıyla mahsublar toplamının aynı anda, hem gelirlerden, hem de giderlerden düşülmesi gerekir (Tersi de yapılabilir. Yani gelire ve gidere katılabilir. Orjinal hesaplarda mahsublar gelir ve giderden düşülmüştür).

Mahsub hesapların dökümü şöyledir:

	Guruş
- Redif Hazinesi muhassessâtı.....	13 419 866,5
- Hazâin-i Şahâne tertibâtı.....	10 348 582,5
- Hass-ı selâtin-i izâm.....	916 701
- Faiz-i esham ve ocaklık ve vezôif.....	7 820 406
- Müşterikân faizleri.....	1 084 711,5
- Bazı kesen maaşları maa masârif-i ağnam.....	5 737 284
- Eshâbına ait perâkende iltizamât bedeli.....	7 962 320,5
- Darbhâne-i Âmire tertibâtı.....	3 675 500
	50 965 372

Bu kalemlerin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Mansûre Hazinesi, bazı gelirleri başkaları nam ve hesabına tahsil etmektedir. Diğer bir deyişle, "Mahsublar"ı oluşturan kalemler hazine kasasına girdiği anda, çıkmış sayılmaktadır.

GİDERLER: Mansûre Hazinesi'nin 1254 yılı içerisinde gerçekleşen giderlerinin aylar itibarıyla bir dökümü Tablo: XXX'da yer almaktadır. Tablodaki veriler, hazinenin her ay gerçekleşen giderinin 17 ilâ 24 milyon gurusu arasında değiştiğini ortaya koymaktadır. Eğer "Mahsublar" çıktıktan

(127) HH, no 50 000 B; krşl, Cevdet Maliye, no 20 201

(128) "...ve emâneten idare olunan vâridât irâd-ı mukarrere hükmünde olmadığından şâyed bir cihetle tenezzül ider ise ol vakit hazinenin açığı daha ziyâdece olmak lâzım geleceği...", (HH, no 50 000).

TABLO: XXX
MANSÜRE HAZİNESİ'NİN HİCRİ 1254 (1838-39) YILI İÇİNDE GERÇEKLEŞEN
GİDERLERİNİN AYLARA GÖRE DÖKÜMÜ

Aylar	Giderler		
	Guruş olarak	Kise kise	olarak küsür grş
Muharrem.....	18.740.960,5	37.481	460,5
Safer.....	17.438.007	34.876	007
Rebiyülevvel.....	17.096.447,5	34.192	447,5
Rebiyülâhır.....	20.744.477,5	41.488	477,5
Cemâziyelevvel.....	24.340.634,5	48.681	134,5
Cemâziyelâhır.....	22.753.895	45.507	395
Receb.....	19.946.200	39.892	200
Şaban.....	21.756.863,5	43.513	363,5
Ramazan.....	23.743.916	47.487	416
Şevval.....	24.156.982,5	48.313	482,5
Zilkâde.....	20.149.704,5	40.299	204,5
Zilhicce.....	18.290.591	36.581	091
TOPLAM.....	249.158.679,5	498.317	179,5
Mahsublar.....	50.408.430	100.816	430
	198.750.249,5	397.500	249,5
Tersâne-i Âmire Hazine- si'ne ödenmesi gereken..	7.500.000	15.000	000
YILLIK NET GİDER.....	206.250.249,5	412.500	249,5

Kaynak Bsb. Arş. HH no: 50 000-B ve Cevdet Maliye no: 19 459. Ayrıca bkz. HH, no: 50 000 ve CM, no: 20 201.

sonra, bir aylık gider ortalaması hesaplanırsa (198 750 249,5/12), aylık ortalama masrafın 16,5 milyon grş olduğu görülür. Devre sonunda Tersâne Hazinesi'ne henüz ödenmemiş meblâğ da on ikiye bölünüp, aylık ortalama masraf rakamı 17 milyon grş'u aşar.

Ancak, fiili rakamlar böyle olmakla birlikte, Mansûre Hazinesi'nin programlanan aylık ortalama masrafı 10,6 küsur milyon gurus idi (Bkz.: Tablo: XXXI). Bu rakama göre, hazinenin programlanan yıllık gideri de 127 745 396 gurus tutmaktaydı. Ne var ki, fiili giderler bu ön hesapların üzerinde gerçekleşmiş ve yıl sonu geldiğinde 206 250 249,5 grş luk bir gider rakamıyla karşı karşıya kalmıştı (129).

[129] İster "programlanmış", ister "ön hesap" ya da "tahmin" gibi sözcüklerle nitelensinler, veyahut da bulunabilecek daha uygun bir sözcükle tanımlansınlar, bu tip hesapların ele geçmiş olması, Osmanlı maliye tarihi literatüründeki "bütçe" kavram ve tanımının bir daha gözden geçirilmesi ve günümüz maliye literatüründeki "kesin hesap" kavramıyla yeniden karşılaştırılması bakımından fevkalâde önemlidir.

Bu bölümün 4 no'lu dipnotuna da bkz.

Belgelerdeki ifadeye göre, masrafların öngörülen düzeyin üzerine çıkma nedeni "zuhûrât" diye anılan, beklenmedik yeni masraf kalemlerinin ortaya çıkmasıydı. Ne var ki, gerçekleşmiş aylık gider rakamlarına bakıldığında (Tablo: XXX) böyle bir izah tarzı pek anlamlı görünmemektedir. Zira, dikkat edilirse, daha yılın birinci ayından itibaren giderler öngörülen düzeyin üzerinde seyretmektedir. Oysa, bir masrafın "zuhûrât" diye nitelenebilmesi için, bu masrafın hiç olmazsa, birkaç ay sonra ortaya çıkması ve ilk aylarda giderlerin 10,6 milyon grş civarında seyretmesi gerekirdi...

TABLO: XXXI
MANSÜRE HAZINESİ'NİN PROGRAMLANMIŞ YILLIK GİDERLERİNİN
BİR AYLIK GİDERE GÖRE DÖKÜMÜ (*)
(1254)

A- MAAS ÖDEMELERİ (Be-her şehir maas ve mahiyye olarak i'tası mukarrer olan):	Kise olarak	
	kise	kışur grş
- Havas-ı mukarrin-i hazret-i şahâne maaşları.....	295	
- Enderin-ı Hümâyın Hazinesi'ne verilen.....	50	
- Seyhülislâm efendinin maaşı.....	50	
- Bâb-ı Âli ve sair memurların maas ve muayyenatının bir aylığı.....	1352	416
- Meclis-i Dâr-ı Şûray-ı Ahkâm-ı Adliyye maaşları.....	351	
- Meclis-i Umûr-ı Nafia maaşları.....	45	
- Serasker Paşa'nın maaşı.....	300	
- Devletli Halil Paşa'nın maaşı.....	100	
- Meclis-i Dâr-ı Şûray-ı Bâb-ı Âli maaşları.....	189	
- Asâkir-i Muntazama-i Şahâne müsteşarı efendinin maaşı.....	50	
- Bâb-ı Maliye maaşları.....	968	425
- Aydın müşîrinin maaşı.....	150	
- Siliestre müşîri ile Varna muhafızının maaşı.....	100	
- İskenderiye muhasıllarının maaşı.....	60	
- Prezren ve Dokakin kaymakamının maaşı.....	90	
- Mansûre Hazinesi memurlarının maaşları.....	123	208
- Cizye Kalemi'nin maaşı.....	14	150
	4289	199 (1)
B- HER AY BELLİ YERLERE YAPILAN ÖDEMELER		
(Be-her şehir âtiü'l-zikr mahallere ale'l-hesab olarak i'tası müretteb olan):		
- Masârifat Hazinesi'ne (Asâkir-i muntazama-i şahânenin elbise ve ta'yinat ve masârif-i müteferrikaları için).....	3200	
- Dikimhâne-i Âmir'e masrafına.....	800	
- Tophâne-i Âmir'e'ye (mühimmat masrafı için).....	400	
- Mühimmât-i Harbiyye'ye (Mühimmat masrafı için).....	600	
- Sivas müşîrine (Asâkir-i Muntazama-i Şahâne ta'yinatı için).....	4000	
- Darbhâne-i Âmir'e'ye (Cib-i Hümâyın mahiyyesi ve Matbah-ı Âmir'e tertibi ve fes ale'l-hesabı olarak).....	1200	
- Harbiye tarafına "Harbiye Nezâreti'ne" (tüfenk bahası için verilmekte olup, üç ay sonra hesap kapacağı için o tarihten sonra verilmeyecektir).....	300	
	10 500	800

C- İSTANBUL VE TAŞRADA OLAN ASÂKİR-İ MUNTAZAMA-I

ŞAHÂNE'NİN MAAŞLARI (Asâkir-i Muntazama-i Şahâne'den
Asitâne ve taşrada olanların maaş ve mahiyeleriyçün ale'l-hesab
olarak geçen Zilkâde mahında i'tâ olunan):

- Asâkir-i Hassa-i Şahâne'den taşrada olanlar için.....	605	
- Hademe-i Hassa-i Şahâne'nin maaşları.....	58	315
- Asâkir-i Mansûre'den taşrada olanlar için.....	2280	287
- Muntazam topçı askerleri için.....	900	
- İstanbul'da bulunan Asâkir-i Mansûre için.....	627	65
- İstanbul'da bulunan Asâkir-i Hesse için.....	639	153
- Kıla-i Hakaniyye topçuları maaşlarının bir aylık tutarı.....	292	400
	5413	220 (2)

D- MÜTEFERRİK MAAŞ ÖDEMELERİ (Bazı müteferrik virilmekte olan

maaşların bir aylığı):

- Harbiyye memurlarının maaşı.....	78	430
- Ser-etibba-i cenâb-ı cihândarı maaşı.....	20	
- Vekâyi'hâne ve memurlarının maaşları.....	49	400
- Tabhâne-i Âmiri'nin maaşları.....	48	390
- Bevvâbân-ı hümayun maaşları.....	21	204
- Beç maslahatgüzârının maaşı.....	25	
- Ebniye miriyye mizancılarının maaşı.....	42	400
- Ebniye müdiri efendinin maaşı.....	6	
- Okuyıcı/Okurcu (?) Mustafa Efendi'nin maaşı.....		250
- Mustafa Efendi taallûkatının maaşı.....		150
- Emin Ağa'nın maaşı.....	2	
- Derviş Paşa yetimlerinin maaşı.....	5	
- Hafız Ağa eytamının maaşı.....		250
- Tahrir memurlarının maaşları.....	133	
- Ahmed Ağa'nın maaşı.....	1	
- İsmet Ağa'nın maaşı.....	1	
- Saray-ı hümayunun etibba ve cerrahlarının maaşı.....	52	103
- Okçıyanların maaşları.....	21	420
	509	497

E- SEFARETHÂNE MEMURLARINA YAPILAN ÖDEMELER

(Sefarethâne memurlarının zuhûrât masâriflerinden başka
fakat maaş ve masârif-i ihsaniyyene olarak şühûr-i rûmiyye
ve arabîyye itibariyle mahîyye ve şehriyye virilmekte olan): ...

578 117
578 117

GENEL TOPLAM..... 21.291 kise 33 grş
veya
10.645.533 grş

* * *

O halde programlanan yıllık gider:

$$10.645.533 \times 12 = 127.745.396 \text{ grş}$$

[KAYNAK: Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümayun tasnifi belgeler, no: 50 000-C, tarihi: gaye-i Z 1254].

NOTLAR:

(*) Belgede tarafımızdan bazı küçük sadeleştirmeler yapılmış ve rakamlar standartlaştırılmıştır.

- (1) Edirne, Konya ve Ankara müşirleri ile Konya, Ankara ve Hüdavendigâr feriklerinin 690 kise tutan maaşları uhdelerinde bulunan mukataat mallarından ayrıca ödendiğinden, bu fasıla dahil edilmemişlerdir.
- (2) Bu fasıla gösterilen ödemeler her ay aynı miktarda olmamaktadır. Ayrıca; Erzurum, Kıbrıs, İzmir, Rodos ve Trabius'da olan ve Asâkir-i Bahriyye'ye mülhak olan Asâkir-i Mansûre ile Manastır ve evlâd-ı fâtihan taburlarının maaşları ayrıca ödendiğinden buraya katılmamışlardır.

Mansûre Hazinesi giderlerinin ne gibi kalemlerden oluştuğu Tablo: XXXI'den izlenebilmektedir. Orjinal ayırımında beş grupta (A, B, C, D, E) gösterilen bu giderlerin iki ana grupta toplanması mümkündür: 1- Askeri giderler: B ve C grubu (Yalnız B grubundaki Darbhâne'ye yapılan 1200 kişelik ödeme buradan çıkarılmalı ve ikinci gruba katılmadır) 2- Sivil nitelikli giderler: A, D ve E grubu.

1- Askeri giderler: Hazinesinin 21 291 kise 33 grş (veya 10 645 533 grş) tutan "aylık ortalama gider"inin % 69 u askeri niteliklidir. Mansûre Hazinesi, İstanbul ve taşrada bulunan tüm "Asâkir-i Muntazama"nın maaşlarını ödemekle yükümlüdür ki, bunların tutarı 5 413 kise 220 grş'tur. Ayrıca, bu askerlerin giyim, kuşam ve silah masraflarının finansmanı da Mansûre Hazinesi'ne aittir (B grubu). Bunlar için yapılması gereken aylık ortalama masraf ise 9 300 kisedir.

2- Sivil nitelikli giderler: Toplam giderin % 31 i sivil niteliklidir. Sivil nitelikli giderler temelde maaş ödemelerinden oluşmaktadır. Mansûre Hazinesi, çeşitli kamu personelinin maaşlarını ödediği gibi, saray teşkilâtı içinde yer alan bazı görevlilerin de maaşlarını ödemekte ve hatta Darbhâne kanalıyla, padişaha da ("ceyb-i hümâyun mahiyyesi") bir ödemede bulunmaktadır. Sefarethâne memurlarının maaşları da Mansûre Hazinesi'nce ödenmektedir.

* * *

Osmanlı mali yapısındaki dönüşüm ve değişimleri somut biçimde ortaya koyma bakımından, Mansûre Hazinesi'ne ait sözkonusu bu veriler fevkalâde değerli ve anlamlıdır. Bunlar, Hazine-i Âmir'e'nin son durumuna ilişkin ve daha önce gözden geçirilen verilerle bir araya getirildiğinde, Osmanlı maliyesinin yeni biçimiyle ilgili tablo daha da netleşir.

Ancak, böyle bir durum değerlendirmesine geçmeden önce, Mansûre Hazinesi'nin âdeta tamamlayıcı bir ögesi olan Redif Hazinesi'ne de değinmek ve bu hazineyle ilgili mevcut bazı hesaplara da göz atmakta yarar var.

5- REDİF HAZİNESİ VE 1254 YILI HESAPLARI

"Redif Hazinesi" aslında Mansûre Hazinesi'nin bir parçasıydı. Bu hazine "Redif-i Mansûre Hazinesi" diye de anılırdı. Redif Hazinesi, Asâkir-i Mansûre'nin bir kolu olan "redif" birliklerinin çeşitli giderlerini karşılamak üzere 1250 yılında oluşturulmuştu. Hazine için ayrı hesaplar tutulmaktaydı.

Hicri 1254 yılı sonunda çıkarılan hesaplara göre, söz konusu yıl içinde Redif Hazinesi'nin geliri 29 816 693,5 guruş, gideri ise 38 897 965 guruş olmuştur. Hazinesinin 9 081 271,5 guruşluk bir açığı vardı (130).

Redif Hazinesi'nin yıllık geliri 1- İâne-i cihadiyye emvali (16 105 000 grş), 2- Menâfi-i cedide tertibâtı (11 904 772 grş), 3- Zuhûrât vâridât (613 921,5 grş) dan oluşmaktaydı.

Giderler ise, redif alaylarının "maaş, tayinat baha ve masârif-i sâireleri" yle ilgili olup, yıllık giderin aylara göre dökümü şöyleydi:

AYLAR (1254)	GURUŞ
Muharrem (1838 Mart).....	3 239 287,5
Safer.....	1 832 514,5
R. evvel.....	2 369 742
R. âhır.....	1 873 684,5
C. evvel.....	3 055 936,5
C. âhır.....	3 621 546
Receb.....	3 219 397,5
Şaban.....	5 239 768,5
Ramazan.....	4 470 733,5
Şevval.....	2 349 847
Zilkâde.....	3 673 930
Zilhicce (1839 Mart).....	3 452 077,5
Toplam gider.....	38 897 965

Redif Hazinesi'nin bu hesaplarına Bosna Eyaleti ile Hersek sancağının gelir ve gideri katılmamıştı. Zira, buraları redif birliklerinin en son organize edildiği bölgelerdi ve buralarda sistem henüz tam oturmamıştı. Dolayısıyla Bosna ve Hersek'le ilgili hesapların "başkaca rü'yet olunması" yani hesaplarının ayrıca tutulması yoluna gidilmişti. Bu bölgelerle ilgili hesaplar da yukarıdakilere eklenirse hazinenin gelir-gider kapasitesi daha da büyür. Nitekim, 1254 yılı içinde Redif Hazinesi "Bosna şubesi" nin yıllık geliri 1 229 344,5 grş, gideri ise 699 244 grş olmuştur. Gelir fazlası 530 100,5 grş tu. Hersek sancağının kesin hesapları ise o sırada henüz çıkarılmamıştı.

Redif Hazinesi'nin 1254 yılı içindeki gelirleri, aynı yıl içinde yapılan masraflardan az olmakla birlikte, yıl başında hazine kasasında mevcut olan bir miktar para ve Bosna-Hersek gelir fazlaları sayesinde, söz konusu masrafların ödenmesi mümkün olmuştur.

Bir yıl sonrasında ait verilen bir rakama göre ise, Redif Hazinesi'nin 1255 (1839) yılı geliri 57.000 kise (28.500.000 grş) de kahrken, gideri 96.000 kise (48.000.000 grş) yi bulmuştu (131).

(130) Hatt-ı Hümayun. no 50 000-A

(131) M.S. Kütükoğlu, Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu, Redif-i Asâkir-i Mansûre, İ.U.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 12, s. 155.

6- MERKEZİ HAZİNELERİN DENETİM VE YÖNETİMİNE DAĞILMIŞ BULUNAN DEVLET GELİR VE GİDERLERİNİN BÜYÜKLÜĞÜ VE NİTELİĞİ ÜZERİNE

1838 yılında gerek *Hazine-i Âmiré*'nin, gerek *Mansûre Hazinesi*'nin ve gerekse onun tamamlayıcısı durumda olan *Redif Hazinesi*'nin gelir-gider durumlarıyla ilgili elimizde mevcut bazı bilgileri gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bunların yanısıra, yaklaşık aynı yıllar için *Tersâne Hazinesi*'nin gelir-gider durumu hakkında da bazı verilere sahibiz (Bkz. ilgili bölüm). 1838 yılına gelinceye dek *Darbhâne-i Âmiré*'nin de hangi aşamalardan geçtiğini gördük. Kısacası, pek yeterli olmasalar da artık bu bilgilerden hareketle merkezdeki bu kurumlardan her birinin durumu ve her birinin yönetim ve denetimine dağılmış görünen devlet gelir ve giderinin genel düzeyi hakkında bir değerlendirmeye yönelmek mümkün görünmektedir.

İşe, merkezdeki en eski mali kurum olan *Hazine-i Âmiré*'nin durumundan başlamakta yarar var: Bu hazine ile ilgili olarak Tanzimat öncesinde gözlenen ve saptanan en çarpıcı özellik, *Hazine-i Âmiré*'nin artık diğer kurumlara göre eski önemini kaybettiği ve bu arada gelir-gider kapasitesinin de oldukça daralmış olduğudur. Gerçekten, 1838 yılı rakamlarına göre bir kıyaslamaya gidildiğinde, *Mansûre Hazinesi*'nin gelir-gider kapasitesinin *Hazine-i Âmiré*'ninkinin beş-altı katı olduğu görülmektedir.

Hazine-i Âmiré'yi eskiye oranla bu denli küçülten ve önemsizleştiren ya da diğer bir ifadeyle *Mansûre Hazinesi*'ni bu kadar büyüttüp, önemli kalan temel neden, askeri giderleri finanse etme görevinin artık *Mansûre Hazinesi*'ne verilmiş olmasıydı. Kapukulu Ocakları lağvedilip, merkezi ordunun mahiyeti değişince, *Hazine-i Âmiré* eski işlevini tamamen yitirmiş ve bunun sonucunda devlet gelir ve giderini yönetme ve denetlemedeki payı da azalmıştı. Ondan boşalan bu yeri artık *Mansûre Hazinesi* doldurmuştu ve 1838 yılı verilerinden de anlaşılacağı üzere, artık en büyük ve en önemli merkezi hazine *Mansûre Hazinesi* idi.

Hazine-i Âmiré'nin böyle küçülüp önemsizleşmesi birdenbire olmamış ve çeşitli aşamalardan sonra bu noktaya gelinmişti. Bu aşamalardaki en son halka ise *Hazine-i Âmiré*'nin *Mansûre*'ye ilhaki olayıydı. Bu operasyon sırasında her iki hazine *Maliye Nâzırı*'nın yönetiminde birleşmişti. Bu durumda *Maliye Nâzırı* artık yıllık gelir-gider kapasitesi 200 milyon guruşu bulan bir "bütçe"nin sorumluluğunu üstlenmiş olmaktaydı. Nitekim:

	Gelir (grş)	Gider (grş)
<i>Hazine-i Âmiré</i>	33 424 931,5	27 892 914
<i>Mansûre Hazinesi</i>	160 833 768	198 750 249,5
	194 258 699,5	226 643 163,5

Redif Hazinesi'ne ait rakamların eklenmesi halinde yukarıdaki toplam gelir-gider miktarının daha da büyüyeceği açıktır. Ayrıca bu arada *Mansûre Hazinesi* gelir giderinin "mahsublar" katılmadan gösterildiği de dikkate alınmalıdır.

Yukarıdaki rakamlar bize, zaman içindeki büyük fiyat artışlarına rağmen devletin merkezdeki kurumlar vasıtasıyla kontrolüne aldığı gelir-gider

kapasitesinin eskiye oranla olağanüstü büyüdüğünü göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, merkezi devlet "bütçe"si eski yıllara göre mühim bir büyüme göstermiştir.

Ancak, yalnız Hazine-i Âmire ve Mansûre Hazinesi'nin gelir-gider toplamından ibaret olan yukarıdaki kapasite düzeyi yine de kısımdır. Daha gerçekçi ve genel bir rakama ulaşmak için yukarıdaki tablonun yeni eklemelerle şu biçimde yeniden düzenlenmesi gerekecektir:

	Gelir (grş)	Gider (grş)
Hazine-i Âmire.....	33 424 931,5	27 892 914
Mansûre Hazinesi.....	160 833 768	198 750 249,5
Mansûre'nin mahsûbları.....	50 965 372	50 408 430
Redif Hazinesi.....	29 816 693,5	38 897 965
Redif H. Bosna hesapları.....	1 229 344,5	699 244
Tersâne Hazinesi.....	22 354 500	26 132 000
	298 624 609,5	342 780 802,5

Not: Tersâne Hazinesi hesapları 1252-53 (1837), diğer hesaplar 1254 (1838) yılına aittir.

Bu hesaplara göre, devlet gelirleri (Tüm hazinelere ait gelirler toplamı) giderlerini karşılayamamaktadır (Yukarıdaki tabloda Darbhâne'ye ait herhangi bir verinin yer almadığına dikkat edilmelidir). Ancak burada, bu gelir-gider dengesinden daha önemli olan nokta merkezin kontrolüne giren gelir ve giderin kapasitesi yani büyüklüğüdür: Görüldüğü üzere bu kapasite artık 300 milyon guruş düzeyine varmıştır.

Bu saptamanın yanısıra, bir genel değerlendirme yaparken altı tekrar çizilmesi gereken noktalar şunlardır:

- Devletin maaşlı merkezi ordusu büyümüş, ayrıca maaşları merkezi hazinece ödenen devlet memurları sayısı artmıştır.
- Geniş çaplı yapım ve imar faaliyetleri artık merkezi hazinelere finanse edilmeye başlanmıştır.
- "Ceb-i hümayun mahiyyesi" adı altında merkezi hazineden (Mansûre Hazinesi) padişaha aylık verilmeye başlanması çok anlamlıdır. Ancak, padişahın maaş ya da tahsisatıyla ilgili bu durumun daha aydınlık hale gelmesi Tanzimat'ın ilânından sonra gerçekleşecektir.

Bölüm IV

TANZİMAT: SONUN BAŞLANGICI (KLASİK DÜZENİN KESİN TASFİYESİNİN BAŞLAMASI-YENİ DÜZENLEMELER VE TEK HAZİNE SİSTEMİNE DÖNÜŞ)

1- TANZİMAT'IN İLÂNI

1839 yılının Kasım ayında (Ramazan 1255), Mustafa Reşid Paşa'nın Gülhane Parkı'nda okuduğu ünlü ferman ile ülkede "Tanzimat" ilân edildi. Bu fermanın muhtevası incelendiğinde görülür ki, devlet

- 1- Tebaanın can, mal ve mülk güvenliğini, çeşitli zümreler arasında ayırım göstermeden sağlamayı amaçlıyor,
- 2- Genel olarak devlet maliyesinde ve bu arada özellikle vergilerin sahnıp, toplanma usüllerinde yeni düzenlemelere gitmek istiyor,
- 3- Askeri konularda ve özellikle asker toplama usullerinde yenilikler yapmak istiyordu.

Fermanın okunmasından sonra, bu ana ilkeler çerçevesinde peşpeşe türlü kararlar alınarak, "Tanzimat"ın uygulanmasına başlandı. Böylece, genel olarak devlet yapısında ve çeşitli kurumlarında ve bu arada maliyesinde bir "yeniden düzenleme süreci" başlamış oldu.

Aslında, Tanzimat "sonun başlangıcı"ydı. Zira, söz konusu sürecin başlangıç yılları çok daha eski tarihlere inmekteydi. Tanzimat, Abdülhamid I, Selim III ve Mahmut II devri reformlarının son halkasını oluşturmaktaydı. Bu bakımdan Tanzimat, bir "sonuç"tu. Fakat, öte yandan Tanzimat bir "başlangıç"tı da. Ünlü fermanın okunmasıyla birlikte, "yeniden düzenleme hareketi" yeni bir aşamaya girmiş ve bu kez daha genel ve kesin bir değişim planı ortaya konmuştu.

Osmanlı tarihi incelemelerinde "Tanzimat Dönemi" 1839-1856 yılları arasındır. Yani Tanzimat Fermanı'nın okunuşundan, Islahat Fermanı'nın ilânına kadar geçen süre. Ancak, bu bölümde biz bu dönemin tamamının incelenmesine girişecek değiliz. Amacımız yalnızca Tanzimat'ın ilânı ile gelen temel değişikliklerle, söz konusu dönemin ilk yıllardaki bazı mali düzenlemelerin gözden geçirilmesidir. Böyle bir yaklaşım, Tanzimat'ı "sonun

başlangıcı" olarak nitelememizden kaynaklanır. Gerçekten, aşağıda görüleceği gibi, Tanzimat'ın ilk yılları, Mahmud II dönemi ıslahatının ayrılmaz bir parçasıdır. Diğer bir deyişle, Mahmud II dönemindeki mali düzenlemeler, yeni kararlar, kararsızlıklar ve arayışlar ancak Tanzimat'ın ilk yıllarında bir bütünselliğe kavuşur ve anlam kazanır. Bu bakımdan, Tanzimat'ın getirdiği bazı yeni gelişmeleri gözden geçirmeden, daha önce ele alınan konular hakkında bir hükme varmanın kolay olmayacağını ifade etmek bir abartma sayılmamalıdır.

2- VERGİLERİN YENİDEN SAPTANMASI VE TAHSİLİ: MUHASSİLLAR

Tanzimat Fermanı ile ortaya konan amaçlara bir anda erişilmesine olanak yoktu. Dolayısıyla, Tanzimat'a ilişkin mali kararların uygulanabilmesi için, ülkedeki bazı bölgeler "pilot bölge" olarak saptandı ve Tanzimat'ın gerekleri ilk önce bu bölgelerde yerine getirilmeye başlandı. Bu bölgelere "Tanzimat-ı Hayriyye icrâ olunan mahaller" deniyordu. Diğer bölgeler ise "Müstesna mahaller" diye anılıyordu. Yıllar ilerledikçe, "Müstesna mahaller" in alanı tedricen daraltılacak ve sonunda Tanzimat tüm ülkeye teşmil olunacaktı...

Tanzimat Fermanı'nda, ülkede vergi toplama işlerinde uygulanagelmekte olan "İltizam usulü" fevkalâde kötülenmiş ve bu usulün kaldırıldığı ilân olunmuştu (1). İltizam usulü kaldırılınca, vergi tahsil işleri birer devlet memuru olan "muhassıl"lara verildi (2). Ancak muhassıllar, basit birer vergi tahsildarı değildi. Bunlar Tanzimat'ı mali açıdan uygulamakla yükümlü yani çok önemli görevler üstlenmiş olan maliye memurlarıydı. Muhassıllar, atandıkları bölgelere gidecek ve önce oradaki vergi olanaklarını araştırıp, mevcut vergi miktarlarını yeniden belirleyeceklerdi. Aynı tahsil olunan yükümlülükleri, yaklaşık bir değer üzerinden nakde çevirmek de bunların göreviydi. Kısacası Tanzimat hareketinin başarısı ile, muhassılların görevlerini başarılı ve süratli bir biçimde ifa edebilmeleri arasında büyük bir ilişki vardı.

(1) Tanzimat fermanında iltizam usulü hakkında şu satırlar yer almaktaydı: "...âîât-ı tahribiyyeden olub hiç bir vakitte semere-i nefîası görülmeyen iltizamât usul-i muzırrosı elyevm câri olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyasiyye ve umûr-ı maliyesini bir adamın yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak, ol dahi eğer zaten bir iyice adam değilse hemen kendi çıkarına bakıb cemi harekât ve sekenâtı godr ve zulûmden ibâret olmasıyle..." (E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, TTK yayını, Ankara 1947, c. 5, s. 264)

(2) Tanzimat gereğince görevlendirilen muhassılların bu görev ve yetkileri bir belgede şöyle dile getirilmiştir:

"...Tanzimat-ı Hayriyye usul-i mehâsin-i şümûli iktizasınca Darbhâne-i Âmiri ve Mirî ve Evkaf-ı Hümâyûn Hazineleri ve sair hazân-i celîleden zabt ve idare olunagelen kâffe-i mukataat ve bunlardan başka memâlik-i mâhrûse-i şâhânede kâin kaza ve kasabatın gerek mahallerinde ve gerekse bu tarafda kapu kethüdaları ve sarrafan defterlerinde mukayyed bulunan iltizamât bedelâtı ve bâ senedât-ı kaviyye açıkda ve şunun bunun uhdesinde olan zeâmet ve timarât ve çiftlik ve ta'sîrât ve rûsûmât ve emvâl-i sâire muhassıleyh ma'rifetleriyle ta'sîr ve tahsil olunub bir şey açıkda kalmamak lâzım geleceğine... Muharrem 1256" (Başbakanlık Arşivi, Divân-ı Hümâyûn muhtelif ve mütenevvi defterleri, no 38, s. 1-2)

Muhassılların görev ve yetkilerinin mahiyetine diğer birçok belgede de atıfta bulunulur. Örneğin: MAD, no 8 999, s. 38 de muhassılların kaza vergilerini yeniden saptama görevlerine değinilir.

Tanzimat icra olunan bölgelerdeki her türlü mukataanın artık "muhassıllar ma'rifetiyle ta'sîr" olunacağını ifade eden diğer önemli bir belge (takrir) de Cevdet Maliye, no 11 241 de kayıttır (13 M 1256 tarihli).

Muhassıllar göreve başlayınca, Tanzimat icra olunan bölgelerde, ülkede o ana kadar geçerli olan, adı duyulan ya da şu veya bu biçimde yaşamaya devam eden çeşitli mali kurum ve terimler de tarihe karıştı. Bunların başında "iltizam usulü" gelir. Benzer biçimde, "mukataa" ya da "malikâne mukataa" gibi terimler de terkedildi (3). Keza, timar ve zeâmetler, daha doğrusu bunların kalıntıları da tarihe karıştı (4). Bu arada, Tanzimat fermanı uyarınca, tobaanın vergi yükümlüsü olarak eşitliği ilkesi de benimsendiğinden, çeşitli zümrelerle, farklı statüdeki araziler üzerindeki vergi muafiyetleri de son buldu (5).

- (3) Maliyeden müdevver defer, no 8 999, s. 38; Cevdet Maliye, no 9 673 (15 Za 1255).
20 Ra 1256 (22 Mayıs 1840) tarihli bir tahriratda Tanzimat gereğince bundan böyle "...malikâne veçhile tasarruflar gibi eski maliye usûlleri fesh olunarak maktuatın idareleri muhassıllara ihâle olunduğu..." vurgulanmaktadır (Cevdet Maliye, no 22 165).
Bu arada işaret etmek gerekir ki, Tanzimat'ın ilânından sonra mahlûl olan malikâne mukataalar ya da hisseleri Maliye Hazinesi'nce zabt edilmeye başlanmıştı (MAD, no 10 551, s. 53).
- (4) Zira "...Tanzimat-ı Hayriyye iktisasınca... timarların bundan böyle muhassıllar marifetiyle ta'şiri icâb ider..." idi (Hatt-ı Hümayun, no 16 219, 15 Muharrem 1255/31 Mart 1839).
Bu arada işaret etmek gerekir ki, Tanzimat ilân olunduğu sırada timarların bir kısmı zaten hazinece zabt edilmiş durumda olup, bunlar diğer "iltizamât" gibi işlem görmekte idiler. Fakat, o sıralar Asâkir-i Muntazama-i Şâhâne süvarilerinin gerek zâbit ve gerekse neferlerinin uhdelerinde de önemli bir miktarda timar bulunmaktaydı. Bu timarların "ekserisi kendu taraflarından ta'şir olunmakta" idi. Tanzimat, bu timarların hasiletının da muhassıllarca toplanması kuralını getirince, söz konusu timar sahipleri buna itiraz ettiler. Bunun üzerine, merkezi idare bu gibi timarların "eshabı tarafından ta'şiri sûretinin icrâsı Tanzimat-ı Hayriyye usul-i mehâsin-i şümûlüne mugayir olacağı" noktasına dikkati çekmekle birlikte, timarlı askerlere ödün vermek zorunda kaldı. Ancak, timarı "ta'şir" hakkı kendilerinde bırakılmakla birlikte, "hâsûât-ı öşriyye" nin bölge meclis ve muhassıllara bildirilmesi koşulu getirilerek, verilen ödün bir miktar yumuşatılmış ve bu timarların da Tanzimat kurallarıyla uyumu sağlanmış oldu (A.g.b.).
- (5) Cevdet Maliye, no 27 285 (Ş 1257); Cevdet Dahiliye, no 1 515 (Ra 1256) ve no 2 196 (Receb 1256).

Tanzimat'ın getirmiş olduğu vergi yükümlülüğünün temel ilkeleri ve istisna ya da muafiyetlerin kalkması konusunda ortaya çıkan yeni durumu tam olarak yansıtabilmek için şu noktalara işaret etmekte yarar vardır:

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin klâsik mali düzeninde toplumdaki bazı zümreler vergilerden muaf sayılmışlardı ki, bunların başında askeri sınıf mensuplarını anımsamak gerekir. Tanzimat işte bu gibi ayrıcalıklı zümrelerin vergiden muafıklarına son verdi (Yukarıda anılan kaynaklara ek olarak: Ö. L. Barkan, Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat, Tanzimat I, s. 352). Klâsik düzende bazı muafıklar da hizmet karşılığı idi (örneğin derbendler). Tanzimat'ın ilânıyla birlikte, bu gibi muafiyet karşılığı görülen hizmetler de maaşlı hizmet biçimine dönüştürülmüştür. (Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967, s. 147).

Tanzimat'ın getirdiği yeni mali düzende vatandaşların "virgü" yükümlüsü olmalarının ilk koşulu "emlâk ve arazi sahibi olmak" idi. Emlâk ve arazisi olmayanlardan "hâne-i avârıza bağlı tekâlif alınmak icâb itmez idi" (MAD, no 6 000, s. 6, Maliye komisyonu mazbata kayud defteri). Ayrıca, hayvan sahibi ya da "ticâret ve temettü" sahibi olmak da vergi yükümlülüğünü gerektiren bir husustur.

Bazı kale askerlerinin vergi yükümlülüğüne değinen bir "hüküm" de yukarıda işaret edilen noktalar daha da açık olarak vurgulanmaktadır:

"...İstanköy ve Rodos ve Sakız ve Kıbrıs ve Linnâ ve Bozcaada ve Midilli cezirelerinde kâin kal'a-i hakanîyyemde mevcûd bulunan yerli topçuların hizmetlerine mahsûs maaşlarından maâda yerlerinde emlâk ve arazi ve temettüatları olduğu halde ber veç-i Tanzimat-ı Hayriyye ahâl-i sâire misullu icâb iden hisse-i virgülerinin tamamen tahsil olunması ve emlâk ve temettüleri olmadığı sûrette kendülerinden bir şey mutalebe ve ahz olunmaması... 7 Safer 1258" (MAD, no 7 696, Ahkâm defteri, s. 25)

Yeni düzen; herhangi bir kişi "ail ve ihtiyar ve kâr u kisbe adem-i iktidâr" olsa bile, onu "hâne-i avârıza bağlı tekâlif" den muaf tutabilmek için, emlâk ve arazisi olup olmadığının tahkikini gerektiriyordu (A.g.d., vrk 123-b, 28 C 1257 tarihli hüküm).

Başlangıçta, her kaza için bir muhassılın görevlendirilmesi esas alınmıştı (6). Bunların ellerinde, görevlerini ayrıntılı biçimde belirten birer "talimatnâme" bulunmaktaydı (7). Muhassıllar görevlerini icra ederken, âmirleri durumunda olan "müşir" (valilikle görevli vezirler) lerle, kazalarda görevli "zabtiye memurları" ile işbirliği yapacaklardı (8). Muhassılların yanlarında, kendilerine yardımcı olmak üzere birer "mal ve emlâk kâtibi" de bulunmaktaydı. Bu gibi muhassıl yardımcılarını, merkezdeki çeşitli maliye bürolarından seçilmiş ve "muhassıl maiyetinde" görevlendirilmiş "efendi" lerden oluşmaktaydı (9). Bazı önemli bölgelerde, bazen "tahrirât kâtipleri" de muhassıl yardımcılarını arasında yer alıyordu (10).

Muhassılların yıllık hesaplarının denetimi esastı. Hesapları denetleyecek birinci merci "Muhassıllık meclisleri" idi. Tanzimat gereğince teşkil olunan bu taşra meclislerine "mahallî meclis", "müzâkere meclisi" ya da "taşra meclisi" de denirdi (11). Meclis üyelerinin bölgenin "emlâk ve itibâr sahibi" kişilerinden seçilmesi esastı (12). Ancak, seçim yanında, bazı bölgelerde üyelerin "kur'a usulü ile ta'yini" uygulamasına da rastlanmaktaydı (13). Muhassıllar gibi (14), meclis üyeleri de maaşlı idiler (15).

Muhassıllar iki ayrı defter tutmakla yükümlüydü: Kaza gelir ve gider defteri (16). Mahallî meclisce denetlenen bu defterler, sonra İstanbul'a gönderilirdi (17). Defterlerin üç ayda bir gönderilmesi esastı, ancak her

Ancak, her şeye rağmen Tanzimat'la birlikte tüm muafıkların da sonu gelmedi. Nitekim, genel ilkelere rağmen, vakıf arazilerde bulunanların eski ayrıcalıklarının yine bir dereceye kadar korunmaya çalışıldığı ve bunlar için özel hükümler çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin, Tanzimat'ın ifnından sonra, Erzurum'da Yemen fatihi Koca Sinan Paşa evkafına bağlı bir köy halkı merkeze başvurarak, vergi konusunda yine eski ayrıcalıklarının devamını talep etmişti. Merkezi idare bu talebe "...müsaade olunduğu halde bu keyfiyyet sairlerine sirâyete ederek hisse-i tekâlifleri bi'z-zarûr kuraha-i sâire ahâlilerine tarh ve tevzi' birle fukaraya gadri mücib olacağı..." görüşünü taşımakla birlikte, şu karara varmadan da edememişti: "...karye-i mezbûrenin aşarı haremeyni ş-şarifeyn evkafı şerifesinden olduğundan mahall-i mübârekeye hurmeten mevcûd olan nüfuslarına göre icâb iden tekâlifin nisfı mikdâr tarh olunmak üzere emr-i âli-i mezkûrun teccidinde beis olmadı..." (A.g.d., vrk. 124-a, 29 L 1257 tarihli hüküm).

Tanzimat sonrasında vakıfların eski imtiyazlarının devamı konusunda Barkan'ın a.g.m. sine de bakılmalıdır.

Tanzimat'la birlikte gelen yeni düzende vakıflar yine bazı vergi ayrıcalıkları (imtiyaz) elde ettilerse de; imam, hatip, muallim-i sibyan, müezzin ve kayyum gibi bazı özel görevlilerin vergiden muaf olabilmeleri ancak "emlâk ve arazi ve temettü" "sahibi olmamalarına bağlı kalmıştı (MAD, no 6 000, s. 6, 3 S 1258 tarihli hüküm).

- (6) Cevdet Maliye, no 12 467 (Zilhicce 1255)
- (7) Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavâidi, c. II. Muhassıllar ile zabtiye memurları arasındaki ilişkileri ve işbölümünü düzenleyen diğer bir "talimatnâme" için ise bkz.: Bşb. arş., Divân-ı Hümayun muhtelif ve mütenevvi defterler, no 82, s. 12-14.
- (8) Aynı kaynaklar ve Cevdet Maliye, no 14 788 (5 M 1256), no 10 010 (1256)
- (9) MAD, no 10 551, ilm-ü-haber defteri, s. 31
- (10) Cevdet Maliye, no 14 702 (19 Z 1258)
- (11) İ. Ortaylı, Tanzimatın Sonra Mahallî İdareler, s. 13 vd (TODAYE yayını, Ankara 1974)
- (12) Cevdet Dahiliye, no 1496 (S 1256)
- (13) Cevdet Maliye, no 11 090 (4 R 1256). Meclis üyelerinin miktarı ve seçim yöntemi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: İ. Ortaylı, a.g.e., s. 19-20.
- (14) 1258 yılına (1842) ait bir listeye göre, çeşitli kaza muhassıllarının maaşları 7 500 ilâ 12 500 grş arasında değişmekteydi (MAD, no 9 189, s. 41-42)
- (15) Cevdet Maliye, no 11 090 (4 R 1256); İ. Ortaylı, a.g.e., s. 22
- (16) Cevdet Maliye, no 9 914 (29 R 1256) ve no 10 341 (11 C 1256)
- (17) Meclis-i Vâlâ irâdesi, no 821 (11 Ş 1258); Cevdet Maliye, no 10 341 (11 C 1256) ve no 10 059 (23 C 1258)

zaman buna uyulamaz ve bazı muhassıllıklardan dört, beş ya da altı ayda bir defter gönderildiği olurdu (18). İleriki yıllarda, kaza hesap defterlerinin bu kez her ay merkeze gönderilmesi kuralı konduysa da, bu kuraldan yine de sapmalar olmaktadır (19).

Taşra meclislerinden merkeze gönderilen "vâridât ve masraf defterleri", önce maliyenin "Masârifat Muhasebesi" bürosuna gelir ve burada defterlerin içeriği özetlenirdi. Bu özet hesaplar sonra "Meclis-i Muhasebe-i Maliye" ye gider ve orada incelenerek, her birinin "muvafık-ı kuyud" ya da "mugâyir-i nizâm" olduğu belirlenir ve buna göre hesaplar aklanır ya da reddolunurdu. Reddolanmış hesaplar, muhassıllıklara yeniden düzenlenmek üzere geri gönderilirken aklanan hesaplar Maliye Hazinesi'ne irâd ve masraf kaydedilirdi. Hesaplarda ihtilâf olması halinde, haliyle merkezle taşranın yazışması gerekir ve bu gibi yazışmaları merkezdeki "Mektubî-i Maliye Odası" yürütürdü (20).

Başlangıçta, "her kazaya bir muhassıl" atanması temel ilke olarak benimsenmiş olmasına rağmen, fiiliyatta bu ilkedeki sapmalar oldu ve bölgesel özellikler göz önüne alınarak, ülkedeki muhassıllık teşkilâtı ona göre şekillenmeye başladı. Nitekim, bazı bölgelerde, aynı sancak dahilindeki birkaç mücavir muhassıllığın birleştirilmesi gerekti; bazı yerlerde de tersi oldu (21). Ashında, Tanzimat'la birlikte, ülkede genel olarak mahalli mülki birimlerin de yeniden düzenlenmesine geçilmişti. Bu amaçla, bazı sancaklar birleştirilmiş, yeni bazı eyaletler teşkil olunmuş ve bunların başına vezir rütbesinde "müşir"ler getirilmişti. İdari açıdan bu düzenlemelere gidilirken, mali, daha açık bir ifadeyle vergi tahsili açısından da birim olarak "kaza" esas alınmış ve her kazanın vergi miktarlarının yeniden belirlenmesine başlanmıştı. Bu görev ve saptanan yeni miktarların tahsil edilip merkeze gönderilmesi işi muhassıllara aitti. Muhassıllar kaza vergilerini belirlerken adalet ve hakkaniyet ilkelerine dikkat etmekle yükümlüydüler. Böylece, ortaya çıkacak "virgü" miktarlarına kimsenin itiraz edemeyeceğine inanılmaktaydı (22).

(18) MAD, no 9 189, ilm-ü-haber kuyud defteri, s. 228 vd; Cevdet Maliye, no 10 341 (11 C. 1256); Cevdet Maliye, no 1 308 (§ 1256)

(19) Cevdet Maliye, no 23 365 (11 L 1262); Cevdet Maliye, no 23 134 (Z 1263).

1846 ve 1847 yıllarına ait ve Bursa ve Harput bölgelerinin defterleriyle ilgili bu belgelerde, Tanzimat'a dahil bölgelerin defterlerinin her ay sonunda merkeze gönderilip, muhteviyatlarının Maliye Hazinesi'ne bildirilmesinin âdet olduğu vurgulanmakta ve arkadan Bursa (ve Harput) defterinin gecikme nedeni sorulmaktadır.

(20) MAD, no 9 189, ilm-ü-haber kuyud defteri, s. 228-29

(21) MAD: no 7 928, muhassıllar için iktiza iden ilm-ü-haber defteri, s. 6, 11 vd.

Ayrıca şu belgeler de zikre değer: Cevdet Maliye, no 28 151, N 1256 (Şarköy voyvodasının Milâs ve diğer dört kazaya muhassıl olarak atanması hakkında); Cevdet Maliye, no 8 332, 11 R 1257 (Niğbolu ve Vudın muhassıllıklarının birleştirilmesi hakkında).

Bazı yerlerde de, bir muhassıl birkaç kazanın mali işleri ile görevlendirildikten sonra, eğer idari açıdan zorluklarla karşılaşmaya başlamış ise, diğer kazalara birer "muhassıl vekili" atandığı da olmaktadır (Cevdet Maliye, no 27 575; Safer 1256). Ancak, bu uygulama pek uzun sürmemiş ve iki yıl sonra muhassıl vekillikleri ilga olunarak, bu gibi kazalara "müdürlük" ünvanı taşıyan görevliler atanmaya başlanmıştır (Cevdet Maliye, no 19 194, Safer 1258).

(22) Receb 1258 tarihli olup, müşir, defterdar, meclis üyeleri, vs ye hitaben yazılmış önemli bir fermanda, Tanzimat'la tesis olunan yeni mali ve mülki düzenin temel özelliklerine değinildikten sonra, vergi konusunda şu satırlara yer verilmektedir: "...her bir kazanın virgüsü tamam had ve itidal nisâbını bularak gereği gibi kararlaştırmış ve kimesneye kat'ân şudur diyecek mahall kalmamış olduğundan..." (Cevdet Dahiliye, no 4 637)

Yeni düzenlemelerin amacı, Tanzimat'a dahil bölgelerde (23) etkin bir vergi tahsil teşkilâtı oluşturmaktır. Muhassıllar bu yeni teşkilâtın temel adamları olmaktadır. Ancak, günler ilerledikçe ülkedeki "muhassıllık teşkilât şeması", zorunlu olarak yeni idari ve mülki düzenlemelere koşut olarak gelişmek durumunda kaldı ve böylece mahalli defterdarlıkların da oluşturulması gerekti. Kazalara muhassıl atanırken, artık vilâyetlere defterdarlar atanıyordu (24). Vergiler de, belgelerdeki ifadelerle, artık "defterdarân-i kirâm hazerâtı ve muhassıleyn ma rifetleriyle" idare ve tahsil olunmaya başlanmıştı (25).

Muhassıllık teşkilât şemasındaki değişimler, mahalli meclislerin de yeniden ele alınmalarını gerektirmişti. Önceleri her merkezi kazada (re's kaza) bir büyük meclis ve civar küçük kazalarda (etraf kazaları) da küçük meclisler bulunurken, küçük kaza meclisleri lağvedildi (26). Bundan maksat, vergi tahsil işlerini daha az ellerde toplamak ve vergi tahsil masraflarını düşürmektir (meclis üyeleri maaşlıydı).

3- MECLİS-İ MUHASEBE-İ MALİYE

Tanzimat'ın uygulanışını sağlamak amacıyla, taşrada kaza meclisleri kurulup, muhassıl ve defterdarlar gönderilirken, merkezde de mali konuları denetlemek ve karar verip, sonuca bağlamak görevi ile yükümlü bir üst meclis oluşturulmuştu. Bu meclis, "Meclis-i Muhasebe-i Maliye" adını taşımaktaydı.

İlk kurulduğu sırada Meclis-i Muhasebe-i Maliye başkanlığına eski defterdarlardan Hacı Edhem Efendi getirilmişti. Başkan dışında, meclisin altı üyesi daha vardı. Ayrıca üç kâtip de büro ve yazı işleriyle görevlendirilmişti (27). Ancak, kısa bir süre sonra, Meclis-i Muhasebe'nin ilk görevliler kadrosu hem sayıca, hem de ismen değişikliğe uğramıştır (28).

Kuruluş sırasında, Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin görev ve yetki alanı kesin çizgilerle ortaya konmuş değildi. Bu nedenle, kısa süre içinde Meclis-i Muhasebe, hemen hemen her türlü mali konu ve soruna el atmak durumunda kaldı. Nitekim, bu meclis

- 1- Tanzimat'a dahil bölgelerin "vergi tesviyesi"
- 2- Hazineye ilişkin bazı sorunlar
- 3- "Müstesna mahaller" in vergi sorunları
- 4- Çeşitli mukataalardaki sorun ve anlaşmazlıklar
- 5- Tüccara ilişkin anlaşmazlıklar

gibi çok çeşitli konularla fiilen uğraşır hale gelmişti (29).

[23] Tanzimat'ın ilânı ile birlikte, tüm ülkenin derhal Tanzimat'ın uygulama alanına girmemiş olduğunu yeniden vurgulamak gerekir. Örneğin "Tanzimat icrâ olunan mahaller" e Erzurum 1845 de, Bağdad 1844 de, Musul 1848 de, Rumeli tarafındaki bazı bölgeler de 1846 da katılmışlardı [Cevdet Maliye, no 11 931, 22 469, 22 331, 20 616]

[24] MAD, no 7 928, s. 33; Cevdet Maliye, no 1 365 ve 23 162

[25] Cevdet Maliye, no 11 510 (21 L 1257)

[26] Cevdet Maliye, no 1 365 [5 Ş 1257]; Cevdet dahiliye, no 5 189 (7 n 1257)

[27] Tarih-i Lütfi, c. 6, s. 125

[28] Meclis reis ve üyelerinin maaşları ile zaman içinde üyeliklere yapılan yeni atamalar hakkında şu belgelerde bilgi vardır: Cevdet Maliye, no 22 989, no 5 110; Dahiliye iradesi, no no 2 282, no 2 819, no 3 906, no 2 431

[29] MAD, no 8 999, Teşkilâî Defteri, s. 87

Fakat, bunlar içinde, Meclis-i Muhasebe'nin kurulmasına neden olan ve dolayısıyla en önemli sayılması gereken konu "vergi tesviyesi" idi. Diğer bir ifadeyle, meclisin temel görevi, Tanzimat'a dahil bölgelerdeki vergilerin halkın "hâl ve tahammülüne" göre yeniden saptanmasını sağlamak ve vergilerin muhassıl ve defterdarlarca tahsil edilip, merkeze gönderilmesini temin etmek ve bu konulardaki anlaşmazlık ve yolsuzlukları önlemektir. Ne var ki, mali konularda bir "ihtisas meclisi" hüviyetinde olduğu için, muğlâk ve pürüzlü çeşitli mali sorunlar da bu meclise havale olunmaya başlanmıştı.

Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin gündemine giren sorunlar, burada tartışılır ve alınan kararlar bir "mazbata" ile padişaha arz olunurdu. Bazı durumlarda, Meclis-i Muhasebe mazbataları Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye tarafından da gözden geçirilirdi (30).

Tanzimat dışında kalan bölgelerin (müstesna mahaller) vergi sorunlarının Meclis-i Muhasebe'ye gelip, karara bağlanmaya başlanması, böyle bir meclis kurulurken amaçlanmış bir husus değildi (31). Ashında, "müstesna mahaller" in mali işleri, daha önce alınan kararlar uyarınca, vezirlerin "kapu kethüdaları"na bırakılmıştı. Bu bakımdan, Meclis-i Muhasebe bir bakıma, başkalarının görev alanına müdahale eder bir duruma girmiş olmaktaydı. Öte yandan, Tanzimat'a dahil bölgelerin mali işleri konusunda çeşitli maliye bürolarının başlarındaki "Muhasebeci efendiler" ile meclisin çalışmaları arasında da bir uyum ve eşgüdüm sağlanmıştı. Muhasebecilerin de "vergi tesviyesi" ile ilgili benzer yetki ve sorumlulukları vardı. Bu gerçekler karşısında, 1843 (1259 başı) yılında Meclis-i Muhasebe'ye yeni bir düzen vermek kaçınılmaz oldu.

Yapılan düzenleme sonucunda "Muhasebeci Efendiler" ile kapu kethüdaları da meclis üyeleri arasına katıldı: Sergi, Esham ve Ceride Kalemîlerinin "muhasibeci" leri her gün meclise gelecek ve meclis çalışmalarına katılacaklardı. Vâridat ve Masârifat Muhasebecileri ile yeni görevlendirilen Anadolu ve Rumeli defterdarları ise (işlerinin çokluğu nedeniyle) ancak kendilerini ilgilendiren konular olduğunda meclis müzakerelerine iştirak edecekti. "Müstesna mahaller" e ilişkin konuların tartışılıp, karar verilebilmesi için de, vezir kapu kethüdaları arasından seçilen üç temsilci, haftada iki gün meclis görüşmelerine katılacaktı. (32). Böylece Meclis-i Muhasebe'nin kendiliğinden genişlemiş olan görev ve yetki alanı, hukuken de tasvib ve tasdik edilmiş oldu.

4- UMÛR-I MALİYE NEZÂRETİ VE MALİYE HAZİNESİ

Osmanlı Devleti'nin mali tarihinde Maliye Nezâreti adlı kurumun ilk biçimiyle ortaya çıkışının Şubat 1838 (Zilhicce 1253) de olduğuna daha önce değinmiştik. Anımsanacağı üzere, aynı tarihte maliyede "defterdar" sözcüğünün kullanılması da yasaklanmış ve o sırada Hazine-i Âmire ile Mansûre Hazinesi de birleştirilerek Abdurrahman Nafiz Paşa "Maliye Nâzırı" ünvanıyla, birleşen kurumların başına geçirilmişti.

(30) Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye hakkında bkz.: S. J. Shaw, The Central Legislative Councils in the 19th Century Ottoman Reform Movement Before 1876 (International Journal of Middle East Studies I, s. 51-74 den ayırbaşım)

(31) MAD; no 7 696, Ahkâm Defteri, vrk 123, 8 Ca 1257 tarihli hüküm

(32) MAD, no 8 999, aynı yer

Ancak, Maliye Nezâreti'nin saptanan bu ilk statüsü pek uzun ömürlü olmadı. Abdurrahman Nafiz Paşa C.evvel 1255 de nâzırlıktan azıl edildi ve arkasından Maliye Nezâreti ikiye ayrılarak *Hazine-i Âmire Defterdarlığı* ile *Mukataat Hazinesi Defterdarlığı* görevleri yeniden ihdâs olundu. *Hazine-i Âmire Defterdarlığı*'na Hacı Edhem Efendi, *Mukataat Defterdarlığı*'na ise Musa Safveti Efendi getirildiler (33).

Ramazan 1255 de Tanzimat ilân edilince, "Tanzimat-ı Hayriyye icra olunan mahaller" ile "Müstesna mahaller" in gelir ve giderlerinin nasıl ve kimler tarafından idare olunacağı ve tahsilatın hangi hazineye girmesi gerektiği konusu gibi önemli bir sorunla karşı karşıya kalındı. Gerekli yeni düzenlemeler yapılmaz ve bu konudaki yetki ve sorumluluklar iyice ve peşinen belirlenmezse, her iki alanla ilgili mali iş ve hesapların birbirine karışmasından korkuluyordu. İşte bu düşüncelerin etkisiyle, Tanzimat'la ilgili yeni işler ile, eski usul işlerin, o günkü ifadeyle "usûl-i cedîde" ile "usûl-i atîka"nın idaresinin birbirinden ayrılmasına karar verildi ve *Hazine-i Âmire Defterdarı* ile *Mukataat Defterdarı* arasında bir iş bölümüne gidildi. Ancak, bu yapılırken, hazinelerin statüsü ve ünvanlar bir kez daha değişikliğe uğradı. Şöyle ki:

Tanzimat'ın ilânı ile birlikte "iltizam usulü" de kaldırılmış olduğundan, artık garip karşılanacağı düşüncesiyle, mali bir terim olarak "mukataat" sözcüğünün de kullanılmamasına karar verilmişti (34). Bu kararın bir devamı olarak "mukataat hazinesi" ve "mukataat defterdarı" gibi terimlerin de terk edilmesi gerekiyordu. Bu gerekçeyle, 15 Za 1255 (20 Ocak 1840) tarihli bir kararla (35) bu terimlerin de kaldırıldığı açıklandı. Aynı anda, *Mukataat Hazinesi*, *Miri Hazine* ile birleştirilerek "Hazâin-i Âmire" oluşturuldu ve eski *Mukataat Hazinesinin* defterdarı olan Musa Efendi "Hazâin-i Âmire Defterdarı" ünvanıyla, birleştirilen hazinelerin başına getirilerek "usûl-i atîka" yı yürütmekle görevlendirildi. "Usûl-i cedîde" yi ise, "Umûr-ı Maliye Nâzırı" ünvanıyla Hacı Saib Efendi yürütecekti (36).

Bu kararla birlikte "Umûr-ı Maliye Nezâreti" yeni bir hüviyet kazanmış oluyordu: Tanzimat'ın mali açıdan uygulanması Maliye Nâzırı'nun yetki ve sorumluluğuna bırakılmıştı.

Maliye Nâzırlığı yeni statüsüne kavuşturulduğu sırada, başta Tanzimat icra olunan bölgelerin muhassıllarca gönderilen vergi gelirleri olmak üzere diğer bazı gelirleri de tahsil eden yeni bir hazine ortaya çıktı: *Maliye Hazinesi* (37). *Maliye Hazinesi* gelir tahsiline 25 Zilhicce 1255 ten itibaren başlamıştı. *Muhassıllıklar vâridâtı* yanında, *İstanbul Emtia* ve *Duhan*

[33] *Tarih-i Lütfi*, c. 6, s. 53

[34] "...ve iltizamât usûl-i mukarrerresinin feshi cihetiyle mukataat lâfzının dahi lâğvıyla..." (MAD, no 8 999, s. 38, Maliye Nezâreti'ne yazılan ferman sûreti)

Maliye Nâzırı ile Defterdar Efendi'lere aynı konu ile ilgili olarak gönderilen "buyruğu" larda ise "...iltizamât usûl-i mukarrerresinin feshi cihetiyle mukataat defterdarlığı lâfzının dahi lâğvıyla..." denmektedir (Cevdet Maliye, no 9 673)

[35] Aynı belgeler

[36] Aynı belgeler

[37] "Tanzimat-ı hayriyye usûl-i mehâsin şümûli iktizasınca işbu elli altı senesi muharremi guresinden ve mart ibtidâsından itibaren gerek muhassıllar ve gerek müstesnâ olan mahallerden gelen mebâlig Maliye Hazinesi'ne teslim olundukda..." (MAD, no 8 999, s. 35, 25 R 1256 tarihli ilm-ü-haber)

Gümrükleri hâsılatı ile ihtisab ve zecriyye resimleri ve İstanbul Tahmishâne hâsılatı gibi kalemler de bu hazineye giriyordu. Hazinenin "Müstesna mahaller" den de bazı "müteferrik" hâsılatı vardı. Ancak, "Maliye Hazinesi" nin bu ilk statüsü uzun sürmeyecek ve ileride görüleceği üzere, birkaç ay sonra daha değişik ve büyük bir "Maliye Hazinesi" ortaya çıkacaktır.

5- PADİŞAH VE HANEDAN MENSUPLARINA AİT ÖZEL GELİR KAYNAKLARININ MALİYE HAZİNESİ'NE KATILARAK PADİŞAH VE AİLESİNE MERKEZİ HAZİNE DEN MAAŞ TAHSİS EDİLMESİ

Tanzimat ilân edildiği sıralarda, padişahın özel gelirlerinin özel masraflarına yetecek düzeyde olmadığı görülmüş ve buna çözüm getirmek amacıyla padişahın özel gelirlerinin *Maliye Hazinesi*'ne katılarak, padişaha bu hazineden uygun bir maaş tahsis olunması ilke olarak benimsenmişti. Safer 1256 da, bu ilkeyi uygulama maksadıyla yeni bir araştırma yapılarak bir "mazbata" kaleme alındı. Yapılan araştırma; nişanlar imâli ve dost ülkelerin memur ve hükümdarlarına verilecek hediyelerin masrafları *Maliye Hazinesi*'nce karşılanırsa bile, padişahın mevcut gelirlerinin, özel masraflarına yine de yetmediğini ortaya koymaktaydı. Bunun üzerine, bazı çiftlikleri dışında (Bunlar beş adet), padişahın her türlü, "emlak, çiftlik ve sâr vâridât" ının *Maliye Hazinesi*'nce idare olunmasına ve 1256 Muharrem (Mart 1940) inden başlamak üzere, padişaha bu hazineden aylık maaş ödenmesine karar alındı (38).

Maliye Hazinesi'nin, her ay padişah maaşı olarak Darbhâne'ye 12 500 kise (6 250 000 grş) göndermesi gerekiyordu. Padişah bu parayla *Matbah-ı Âmire*'nin masraflarını, *Enderûn-ı Hümayun* ile *Darbhâne-i Âmire* mensuplarının maaşlarını, saraylarla ilgili tefriş ve onarım masraflarını, özel olarak yaptıracağı binaların giderlerini, özel olarak çeşitli kişilere vereceği hediyelerin masraflarını karşılayacaktı.

Padişahın özel gelirleri *Maliye Hazinesi*'ne katılınca, benzer biçimde diğer hanedan mensuplarının özel gelirleri de *Maliye Hazinesi*'ne bağlanarak, bunlara da maaş tahsis olundu. Örneğin Valde Sultan ayda 755 kise, şehzadeler ise 255 kise maaş alacaklardı.

Padişaha ve saray mensuplarına mutfak masrafları için maaş bağlanınca, *Matbah-ı Âmire*'ye aynı olarak gire gelen tahsisatın da kesilmesi gerekiyordu. Ne var ki, *Matbah-ı Âmire*'nin aynı tahsisatından bazı tekke ve zaviyelere de yardım yapılmakta olduğundan, bu tahsisatın kesilmesi sırasında bazı tartışmalar çıkmıştı. Sonuç olarak, hayır işleri ile ilgili masrafların *Evkaf-ı Hümayun Hazinesi*'nce karşılanması gerektiği düşüncesiyle bu aynı tahsisat da kesildi.

Aslında, padişahın mali yetki ve olanaklarının kısıtlanmasıyla ilgili bu son durum birdenbire Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan bir kararın sonucu değildi. Varılan nokta XVIII. yy sonlarından itibaren süregelen gelişmelerin doğal bir ürünüydü. Nitekim, anımsanacağı üzere, geçmiş yıllarda, padişah ve hanedan mensuplarına ait gelir kaynaklarının önemli bir bölümünü

[38] MAD, no 10 551, s. 25, 11 Safer 1256 tarihli *ilm-ü-haber*

denetiminde tutan Darbhâne kanalıyla, bu kaynaklar bir süredir zaten merkezi hazine ya da hazinelerin safına çekilir olmuştu. Özellikle Asâkir-i Mansûre'nin kuruluşu sırasında gerçekleştirilen operasyon ile de bu kaynakların önemli bir bölümü fiilen Mansûre Hazinesi'ne devredilmişti. Bu hazinenin 1254 (1838) yılı giderlerine ait ve daha önce gözden geçirilen tablolar ise, daha o tarihte padişahın merkezi hazineden maaş ya da tahsisat alan bir kimse haline geldiğinin ilk kanıtlarını gözler önüne sermişti.

İşte bu süreç, Tanzimat sonrası bu yeni kararlar kesin bir sonuca ulaşıyor ve bundan böyle padişahların devletten ayrı düşünüp kendileri için özel olarak ayırdıkları gelir kaynakları devletin emrine verilerek, mutlak monarşiye çok önemli bir sınır getirilmiş oluyordu.

6- HAZİNELERİN BİRLEŞTİRİLMESİ VE TEK HAZİNE SİSTEMİNE DÖNÜŞ

Padişaha ait özel gelirler Maliye Hazinesi'ne katıldığı sırada Darbhâne'nin idaresinde bulunan çeşitli mukataa ve diğer gelirler ve bu arada "ma'den-i hümayun hâsılâtı" da bu hazineye bağlandı. Bunlara karşılık Maliye Hazinesi, çeşitli giderlerini karşılaması için her ay Darbhâne'ye sekiz-dokuz bin kise kadar bir tahsisat vermeye yükümlü kaldı (39).

23 R. evvel 1256 (25 Mayıs 1840) tarihinde ise, Hazine-i Âmir, Hazine-i Mansûre ve Hazine-i Redif'in ilgasına ve "kâffe-i vâridât ve masârifâtın Maliye Hazine-i Celilesi'yle birleşerek tesviyesi" ne karar alındı (40). Böylece Osmanlı Devleti'nde 1793 ten itibaren süregelen çoklu hazine dönemi kapanıyor ve "tek hazine-tek bütçe" ilkesi benimsenerek, yeni bir aşamaya giriliyordu.

Burada; 25 Mayıs 1840 tarihli kararlar lâğvedilen hazineler arasında adı geçmeyen, fakat müstakil bir hazine biçiminde kurulmuş olduklarına daha önceki sayfalarda değinilmiş olan Zahîre ve Tersâne hazinelerinin durumlarıyla ilgili olarak şu noktalara işaret etmekte yarar var:

Zahîre Hazinesi, Selim III devrindeki müstakil statüsünü Mahmud II devrinde zaten kaybetmiş ve sonunda Mukataat Hazinesi'nin bir yan kuruluşu haline gelmişti. 12 Ağustos 1839 da ise, Zahîre Hazinesi hesapları Ticaret Hazinesi'ne aktarılmış, kısa bir süre sonra da Zahîre Hazinesi ayrı bir kararlar Hazine-i Celile-i Maliye bünyesine alınmıştı (41).

Tersâne Hazinesi de aynen Zahîre Hazinesi gibi Mahmud II devrinde önemli bazı değişikliklere uğramış (42), ancak o zaman Tersâne Hazinesi ortadan kalkmış değildi (İlgili bölüme bkz.). Ne var ki, Tersâne Hazinesi ile ilgili ayrı hesaplara hâlâ rastlanılmakla birlikte, artık müstakil bir "Tersâne Defterdarlığı"nın varlığı geride kalmış görünüyordu. Özellikle Mansûre Hazinesi oluştuktan sonra, Tersâne Hazinesi bu kuruma bağımlı duruma

[39] A.g.b. ve Cevdet Maliye, no 5 280 (7 Ra 1256)

[40] MAD, no 8 999, s. 40; MAD, no 10 551, s. 46

[41] Yavuz Cezar, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahîre Hazinesi... Toplum ve Bilim 6-7, s. 131-132

[42] Tarih-i Lütfi, c. 3, s. 148

girmiş ve gelirlerinin bir kısmını "tahsisat" adı altında bu hazineden almaya başlamıştı. Tanzimat'la birlikte Maliye Hazinesi ortaya çıkınca, Tersâne masraflarının önemli kısmını bu hazine üstlenmişti.

Sonuç olarak; hazinelerin tasfiyesiyle ilgili 25 Mayıs 1840 tarihli kararda, ilga olunan hazineler arasında Tersâne Hazinesi'nin adına yer verilmemesi doğaldı. Zira, bu hazine bir süre önce âdeta kendiliğinden tasfiye olmuş, daha doğrusu zaman içinde eski statü ve işlevini kaybederek, müstakıl bir hazine ve defterdarlık olma özelliği zaten son bulmuştu (43).

Hazine-i Cella-i Maliye'nin oluşumundan sonra, Evkaf-ı Hümayun Hazinesi ve Ticaret Hazinesi gibi özel amaç ve nitelikli kurumların hesapları da yeni hazinenin ilgi ve denetim alanı dışında bırakılmadı ve bu hazinenin hesaplarıyla kaynaştırıldı. (Bunun için bkz. Tablo: XXXVI). Böylece, bu eski hazineler âdeta birer katma bütçeli kurum haline dönüşerek, yeni merkezi hazinenin bünyesine katıldı.

Ancak, bu arada hemen işaret etmek gerekir ki, 25 Mayıs 1840 tarihli kararlar lağv olunduıkları açıklanan hazinelere alt hesapların hemen tasfiyesi mümkün olmayacak ve bu hesaplar yine bir süre eski hazinelerin adıyla, fakat başlarına "mülga" sıfatı eklenerek "bütçe"lerde gösterilmeye devam olunacaktır ("Mülga hazineler vâridâtı" gibi). Böyle bir uygulama; list düzeyinde alınan bir kararın, pratikte maliyenin tüm kademelerince bir anda benimsenip, sindirilmesinin pek kolay olmadığını göstermesi bakımından fevkalâde önemlidir. Nitekim usulunda, Tanzimat ilân edileli henüz altı ay olmuş ve benimsenen yeni ilkelere uygun bir alt yapı ve örgüt şemasının nasıl olması gerektiği konusunda da henüz son söz söylenmiş değildir. Dolayısıyla, kısa bir süre sonra, alınmış olan karar ve yapılan uygulamalar yeniden gözden geçirilecek ve arkadan yeni yeni kararlar alınarak, yeni düzenlemelere geçilecektir. Örneğin, iltizam usulüne dönüş yapılacak, merkezi mali örgüt yeniden düzenlemeye tâbi tutulacaktır. Kısacası, bu yeni dönem henüz "sonun başlangıcı"dır...

Ancak, söz konusu olacak tüm giriş-çıkışları, tavizlere ya da yeni düzenlemelere rağmen, Osmanlı maliyesinde artık çoklu hazine düzeninin sonu gelmiş ve "tek hazine-tek bütçe" ilkesi benimsenerek, ülkedeki tüm fiskal gelirlerin bu hazinenin denetim ve gözetiminde bulunması ve giderlerin de aynı hazine kanalıyla yapılması gerektiği konusunda artık geri dönüşün olmadığı bir yola girilmişti.

[43] Hazineler birleştirildikten sonra oluşan Hazine-i Cella-i Maliye'nin 1236 (1840) yılı "bütçe"sinde, doğrudan doğruya "Tersâne-i Âmire masrafları" adı altında gösterilen mablag 14 264 358 gürüş olup, bunun 18 099 920 grş u Maliye, 64 529 grş u Mansûre, 96 407 grş u da Amire hazinelerine aitti (MAD, no 11 729). Ancak, "bütçe"de Tersâne ile ilgili giderlerin tümü bu kadar değildi; bazı giderleri de diğer kurumların giderleriyle bir arada gösterilmişti ki, bunlarla birlikte (ya da bunlara eklenmesi mümkün değil) Tersâne giderleri daha da yükselecekti. Tersâne'nin söz konusu bu giderleri Tablo: XXXVI'nin "Askerî mühimmet gideri" için belirtilmiştir.

7- "HAZINE-İ CELİLE-İ MALİYE" NİN GELİR-GİDER DURUMUNA İLİŞKİN
VERİLER: 1256 HİCRİ YILI (MART 1840-MART 1841) "BÜTÇE" Sİ

Tanzimat'ın ilânını takiben teşekkül eden Maliye Hazinesi 25 Zilhicce 1255 ten itibaren, başta "Muhassıllıklar hâsûlatı" olmak üzere, kendisine ait gelirlerin tahsiline girişmiş ve üzerine düşen harcamaları da yapmaya başlamıştı. Muharrem 1256 da Maliye Hazinesi'nin geliri 12 363 376,5 guruş olmuş, izleyen ayda ise 16 611 910 guruşluk tahsilat yapılmıştı. Durum böyleyken, 1256 yılının üçüncü ayında, alınan bir kararla Mansûre, Redif ve Âmire hazineleri ilga olunarak, söz konusu hazinelerin gelir-gider hesapları bu tarihten itibaren Maliye Hazinesi'nin hesaplarıyla birleştirilmişti. Böylece, R. evvel 1256 dan itibaren ortaya yeni ve daha büyük bir Maliye Hazinesi çıkmış oluyordu.

Birleşme olayına rağmen Maliye Hazinesi'nin adı değişmemişti. Ona yine "Maliye Hazinesi" ya da "Hazine-i Maliye", yahut "Hazine-i Celîle-i Maliye" denmekteydi. Ancak, eskisinden (R. evvel 1256 öncesi) farklı olarak, "Maliye Hazinesi hesapları" ndan söz edildiğinde, artık dört ayrı hazinenin hesaplarını bünyesinde toplayan yeni bir kurumu anlamak gerekiyordu. Gerçekten, "Maliye Hazinesi" nin hesapları bundan böyle 1- Eski, yani dar anlamdaki Maliye Hazinesi'nin, 2- Mülga Mansûre, Redif ve Âmire hazinelerinin hesaplarını bir arada içermekteydi.

1256 yılı sonu geldiğinde Hazine-i Celîle-i Maliye (Karışıklığa meydan vermemek için hazinelerin birleşmiş haline "Hazine-i Celîle-i Maliye", bunun çekirdek kısmını oluşturan hazineye ise "Maliye Hazinesi" diyeceğiz) nin bir yıllık geliri 398 982 781 guruş olmuştu. Buna, ilga olunan hazinelerin birleşme öncesinin (R. evvel öncesi) iki aylık gelirleri de eklendiğinde yıllık gelir rakamı 430 706 752,5 guruşa yükselmekteydi (Bkz.: Tablo: XXXII). Ancak, gerçek yıllık gelir bundan 1 236 878,5 guruş daha düşük olup [44], 429 469 874 guruştü.

Aynı dönemde Hazine-i Celîle-i Maliye'nin toplam giderleri ise 428 315 353 guruş olarak gerçekleşmişti (Bkz.: Tablo: XXXV). Bu rakamlara göre, devre sonunda hazinenin 1 154 521 guruşluk bir gelir fazlası olmuş demektir. Ne var ki, bu fazlalık bir bakıma aldattıcıydı ve gerçeği tam olarak yansıtmıyordu. "Bütçe" aslında açık vermiş ve bu açık borç almalar, yeni tip esham ihracı ve ileriki yıla ait bazı gelirlerin önceden tahsili ile kapatılabilmişti.

GELİRLER: Hazine-i Celîle-i Maliye'nin toplam geliri, Maliye Hazinesi'nin öz geliri ile mülga üç hazinenin bakaya gelirlerinin toplamından oluşmaktaydı. Nitekim, mülga hazinelerin gelirleri söz konusu hazinelerin "atık vâridâtı" biçiminde nitelenmekteydi. Ancak, bu bakaya gelirlerin, başına "mülga" sıfatı eklenmiş olsa da, hâlâ eski hazineler adına tahsiline devam olunması ve Maliye Hazinesi'nin gelirleriyle karıştırılmamasına özen gösterilmesi ilginçti. Bunun nedeni, muhtemelen 1256 yılının bir başlangıç ve yeni duruma intibak yılı olmasıydı. Fakat, geçmiş yıllardaki deneyimlerin de böyle bir tutumda etkisi olabilirdi. Nitekim, eski günlerde de bazı hazineler birleştirilmiş ve hemen sonra bunlardan vazgeçilmemiş miydi? Dolayısıyla, böyle bir tutum

[44] Bu değişiklik bir muhasebe hatasından kaynaklanmaktaydı: Muharrem ayında irad kayd edilen 1 236 878,5 grş. daha sonra defterlere bir kere daha irad olarak işlenmiş ve aylık verilerin toplamından oluşan yıllık "bütçe" de bu durum ancak yıl sonunda düzeltilebilmişti (MAD: no 12 065, Maliye Hazinesi vâridât defteri, s. 25)

TABLO: XXXII
HAZINE-İ CELİLE-İ MALİYE'NİN 1256 YILI GELİRLERİNİN
HAZİNELERE GÖRE AYLIK DOKÜMÜ (GURUŞ OLARAK)

—— Hazine-i Celile-i Maliye Gelirleri ——

AYLAR	Mülga hazineler gelinleri			TOPLAM (2)
	Maliye Hazinesi gelirleri	Manşûre Hazinesi	Radif Hazinesi Amire	
Devre başı mevcudu	—	2 397 086	962 248,5	4 283 019,5
Muharrem	12 363 376,5	15 107 130	2 688 802	31 161 280
Safer	16 611 910	8 488 784	1 560 884,5	27 645 465
	<u>25 993 000</u>	<u>5 191 935</u>	<u>2 029 543</u>	<u>63 089 764,5 (3)</u>
R. evvel (1)	17 912 176,5	76 694 993,5	1 819 514,5	97 001 355 (4)
R. âhir	11 801 731	11 126 735,5	2 076 507	25 287 700
C. evvel	20 226 980,5	3 132 024,5	451 691,5	24 270 444,5
C. âhir	39 849 335,5	4 008 932	726 330	44 646 670
Receb	13 323 632	3 423 602,5	942 328	17 780 228,5
Saban	46 186 077	1 294 557	22 525,5	47 971 346
Ramazân	15 634 846	1 201 994	—	16 842 979,5
Sevval	28 696 402	1 036 264	—	29 904 702
Zilkâde	35 359 954,5	1 401 179,5	—	36 780 229,5
Zilhicce	25 822 983,5	1 229 073,5	20 023,5	27 130 780,5
	<u>104 589 358,5</u>	<u>6 058 921</u>	<u>2 145 504,5</u>	
TOPLAM (2)	263 788 488	130 592 358,5	11 250 856	430 706 752,5

Mülga hazinelerin R. evvel öncesi gelirleri toplamı ... 34 114 478

KAYNAK: Malyeden Müdevver Defter.
no 12 065 ile no 11 729 dan yararlanarak
hazırlanmıştır.

Mülga hazinelerin R. evvel'de mülga hazinelerin
gelir-gider farkı olarak irâd kayıtlı olunan ...

386 592 274,5
2 390 506,5
398 982 781

NOTLAR:

- (1) R. evvel 1256 da diğer hazineler lûğv edilerek Maliye Hazinesi'ne katılmışlardır. Dolayısıyla Manşûre, Radif ve Amire hazineleri için "mülga" sıfatı bu aydan itibaren geçerlidir. İlhak sırasında lûğv edilen hazinelerden Maliye Hazinesi'ne devir olunan net gelir bu hazinelerden R. evvel öncesi gelir-gider farkına eşit olup, 2 390 506,5 grâ tan ibarettir.
- (2) Guruş'un kırsuru olan "pâre" hesaplarında görülmeyeceği için, yukarıdaki serilerin gerçek toplamı yazılı olandan biraz fazla çıkabilir.
- (3) Bu ara toplama Maliye Hazinesi'ne ait ilk aylık geliri de dahildir.
- (4) Mülga hazinelerin gelir-gider farkı katıldığı için R. evvel ay toplam geliri aslında 98 391 881,5 grâ olmalıdır. Tablomuzda gerekli düzeltmenin, genel toplandan sonra gösterilmesi tercih edilmiştir.

belki de sık sık değişen kararlara karşı ileride hesaplarda karışıklığa meydan verilmemesini gözeten bir önlemdi... Ancak, bu konudaki gerçek neden ve yorumlar ne olursa olsun, sonuç olarak burada önemli olan mevcut bütçenin niteliğidir. Bu "bütçe", birleşen hazinelerin kaynaşmış hesaplarından oluşan bir niteliğe sahip olma yerine, onların bir araya getirilmiş hesaplarından oluşma bir nitelikle ortaya çıkmıştı. Bütçe'nin bu özelliğinden ötürü, genel olarak Hazine-i Celile-i Maliye'nin gelir-gider dengesinin yanısıra, her bir hazinenin ayrı ayrı dengelerinden söz etmek de mümkün olmaktadır. Nitekim:

HAZİNELER	[Guruş olarak]	
	GELİRLER	GİDERLER
Maliye Hazinesi.....	283 788 489.....	276 665 370
Mansûre Hazinesi.....	130 592 358,5.....	134 103 954,5
Redif Hazinesi.....	11 250 856.....	11 437 207,5
Hazine-i Âmire.....	5 075 049,5.....	6 108 821

Bu hesaplara göre: 1256 yılında, Maliye Hazinesi dışındaki diğer hazinelerin hesapları açık vermiştir. Aslında, bu hazinelerin hesapları daha birleşme sırasında açık vermiş durumda olup, R. âhır ayında bu hazinelerin birikmiş bazı borçlarını Maliye Hazinesi ödemek zorunda kalmıştı (45).

Hazine-i Celile-i Maliye'yi oluşturan hazineler arasında gelir kapasitesi en büyük olanı Maliye Hazinesi idi. Yıllık toplam gelir rakamı olarak 430 706 752,5 guruş esas alındığında, bunun içerisinde Maliye Hazinesi gelirlerinin payı % 65,88 dir. Mansûre Hazinesi gelirleri ise toplam gelirin % 30,32 sini, Redif Hazinesi gelirleri de % 2,61 ini oluşturmaktaydı. Hazine-i Âmire ise, % 1,17 payla geliri en küçük hazine durumundaydı.

Mülga hazinelerin gelir kalemleri bakaya kalemlerden oluştuğu için, bunların ayrıntılarına girmek pek gerekli olmadığı gibi, bunlardan anlamlı sonuçlar çıkarmak da pek mümkün değildir. Buna karşılık, Tanzimat'la birlikte yeni bir kurum olarak ortaya çıkmış olan Maliye Hazinesi'nin gelir kalemlerini daha yakından incelemekte yarar vardır.

Maliye Hazinesi gelirleriyle ilgili biraz ayrıntılı bir dökümü Tablo: XXXIII'de (Kısım I) bulmak mümkündür. Ancak, bu tabloda gelirler her ne kadar on grup altında toplanmış görünürse de, gerçek grup adedi altıdır (2,3 ve 4 ile 5,6 ve 7 nolu kalemler kendi aralarında birleşir). Gelir kalemlerini daha ayrıntılı olarak gözler önüne seren Tablo: XXXIV'ün içeriği ise diğerine oranla daha zengindir (46). Bu tablodaki verilerin ortaya koyduğuna göre; Tanzimat'ın bir ürünü olan Maliye Hazinesi'nin en büyük gelir kalemini "Mu

(45) "Atık Mansûre ve Redif hazineleriyle Hazine-i Âmire'nin Asâkir-i Muntazama-i Şahâne'nin güzeste maaş ve mahiyye ve ta'ynat bahalarıyla mühimmat-ı sâire masârifatından dolayı senedâtı ta'zim olunmuş ve derdest tesviye olunmakta bulunan senedât mücibince hazân-i mezkûrenin külliyyetli düvünü olub..." (MAD. no 11 729, Hazine-i Celile'nin irâd ve masraf defteri)

O zaman bu borçlar Maliye Hazinesi'nce ödendiği için, birleşme sırasında mülga hazinelerin kasalarındaki mevcut, bir gelir fazlası biçiminde mütalaa edilip, Maliye Hazinesi'ne aktarılmıştı.

(46) Her iki tablonun kaynaklarının farklı olduğuna özellikle dikkati çekmek gerekir. Gözden uzak tutulmaması gereken bir diğer nokta da Tablo: XXXIII'ün orjinal kaynaktan aynen alınmış olmasına karşılık, Tablo: XXXIV'ün çok ayrıntılı verilerden hareketle tarafımızdan düzenlendiğidir. Bu tabloyu hazırlarken, orjinal kaynaktaki bazı muğlak ifade ve kayıtlar nedeniyle birtakım hatalar yapmış olmamız olasılığı mevcutsa da, tereddüt uyandıran bu gibi noktaların büyük meblâğlarla ilgili olmaması nedeniyle, bu hataların önemli olmadığını söyleyebiliriz.

hassulluklar hâsılatı", yani Tanzimat'a dahil bölgelerin yeniden düzenlenen "virgü"leri oluşturmaktaydı. Yalnız bu kalemden sağlanan gelir 129 695 692 guruş olup, hazine toplam geliri içindeki payı % 45,70 idi. "Müstesna mahaller" diye anılan, Tanzimat'ın uygulama alanı dışındaki bölgelerden sağlanan gelir ise 32 856 287 guruştan ibâretti (% 11,57). Doğal olarak "Müstesna mahaller" in tüm geliri bu kadar değildi; gelirin bir kısmı "mülga hazineler" in gelirleri içinde yer almaktaydı.

Maliye Hazinesi'nin önemli gelir kaynaklarından biri de çeşitli Gümrüklerin hâsılatıydı (Bkz.: Tablo: XXXIV). Bunlar içinde önem bakımından İstanbul Emtia Gümrüğü baş sırayı almaktaydı. Gerçekten, tek başına bu gümrük hazineye toplam gelirinin % 8,47 sini oluşturan bir katkı sağlamıştı.

Malikâne olarak satılan mukataa ve maktualardan sağlanan hâsılat ise 7 200 488,5 guruştur (% 2,53).

Eshama gelince: Söz konusu yıl içerisinde, "bütçe" nin açık vereceği önceden görüldüğü için (47), sonunda başka çare bulunamamış ve piyasaya yeni tip bir esham çıkarılmıştı. İhraç olunan eshamdan hazineye sağlanan muaccele geliri 50 milyon guruş olmuştur. Bu miktar, hazine gelirlerinin % 17,61 ini oluşturmaktaydı (Tablo: XXXIV de 21. kalem).

Bu yeni esham, eskisinden farklı olarak "nakd hükmünde" idi; yani aynen para gibi halk arasında tedavül edebilecek ve ödeme aracı olarak kullanılabilirdi (48). Buna karşılık, ilk sekiz yıl içerisinde eshamı satın almış olanların hiç bir kazancı olmayacaktı. Sekiz yılın bitiminde ise, esham sahibine muacceleleri geri ödenecek ve onu izleyen yıllarda da kendisine, saptanmış olan faizler ödenmeye başlanacaktı (49).

"Esham kavâimi" ya da yalnız "kâime" diye de anılan yeni sehimler, para gibi kullanılabilir olmalarına rağmen, henüz gerçek anlamda kâğıt para niteliğinde değillerdi. Fakat, onlara gerek halk arasında ve gerekse resmi yazışmalarda "evrak-ı nakdiyye" (kâğıt para) dendiği de olmaktaydı. Bu deyimle kuşkusuz kâimelerin para benzeri olduğu ifade edilmek isteniyordu.

Her iki tablo rakamları arasındaki bazı farklılıkların birinci nedeni bu olabilir. Kaynaklar farklı olduğu için, doğal olarak bu konuda etken olan başka olasılıklar da mevcut olabilir: Muhasebe tekniği, küçük dönem farkı, vs gibi...

(47) Örneğin Şevval ayında dokuz aylık bir hesap çıkarılmış ve o zaman Hazine-i Cefile gelirlerinin 357 775 000 grş ta kaldığı, giderlerin 366 147 500 grş a eriştiği ve açığın 8 372 500 grş olduğu saptanmıştı [Y.Cezar. Tanzimat'da Mali Durum. İktisat Fakültesi Mecmuası. Tütengile Armağan II, s. 294, 330-331]

21 Ramazan 1256 tarihli diğer bir belgede ise "...bu sene-i mübâreke bidâyet-i Tanzimat-ı hayriyye olmak ve ber vech-i muharrer mesele-i Mısıriyye dahi ara yere girmek ve tahsilâtta biraz ağırlık vuku' bulmak cihetleriyle taşralardan lâynkayle akçe gelmemekte ve masârifat-ı vaka ise bir taraftan tesviye olunmakta idüğü..." belirtildikten sonra, Hazine-i Cefile'nin yüz bin kiese (50 milyon grş) tutarında bir "istikraz akçesi" elde etmesinin gerekliliğinden söz edilmektedir [Dahiliye İrâdesi, no 1 219].

(48) Yeni esham bir belgede şöyle tanımlanmakta: "Teshîl-i muamelât-ı nâs zımnında nukud-ı meskûke hükmünde olarak eyâdi-i nâsda tedâvül itmek ve hazâin-i şâhâneye getirüldükde kabûl olunmak ve yedinde bulunub da berât itdirmeksizin vefat idenlerin vârislerine akçe gibi kalmak ve'l-hâsıl meskûkatdan fark olmamak ve sekizer senelik hesabıyla tedâvül idüb, vakt-i taksitleri hulûlünde dahi faizleri Hazine-i Maliye'ye getirenlere virilmek üzere tertib olunan esham kavâimi..." [MAD, no 10 551, s. 89]

(49) A.g.d. ve Dahiliye İrâdesi, no 1 261 (7 L 1256)

TABLO XXXIII
HAZİNE-İ CBLİLE-İ MALİYE'NİN 1256 YILI GELİRLERİ

	GURUŞ
I- MALİYE HAZİNESİ GELİRLERİ:	
1- Kâffe-i muhassıllıkların elli altı senesi hâsılâtı.....	129 670 696
2- Müstesna olan mahallerde vâki' vâridâtın zaman-ı zabtları i' tibâriyle elli dört senesi bedelâtı.....	3 670 470
3- Kezâlik zaman-ı zaptları i' tibâriyle elli altı senesi emvâl ve bedelâtı:	
- emvâl..... 720 519	
- bedelât..... 24 413 763	
<u>25 134 282</u>	25 134 282
4- Mahall-i müstesnanın elli yedi senesi bedelâtı olarak teslim olunan.....	250 350
5- Emtia ve Duhan gümrüklerinin elli üç ve elli dört seneleri hâsılâtı.....	7 556 210,5
6- Zikr olunan gümrüklerle gümrük defterlerinde muharrer vâridât-ı sâirenin elli altı senesi hâsılâtı.....	31 288 178,5
7- Defter-i mezkûrda mukayyed Kârhâne-i Âmire'nin elli yedi hâsılâtından olarak teslim olunan.....	619
8- Beytü'l-mal vâridâtı.....	918 659,5
9- Taraf-ı eşref-i hazret-i şâhânedan ve mahall-i sâireden istikraz olunan meblâliğ ile küşâd olunan esham-ı nakdiyye muaccelâtı:	
- Ta'vizat..... 25 000 000	
- Esham muaccelesi..... 50 000 000	
<u>75 000 000</u>	75 000 000
10- Çiftlikât ve sâire muaccelâtı ve mevadd-ı müfterrika hâsılâtı.....	10 299 020,5
TOPLAM.....	<u>283 788 488</u>
II- MÛLGA MANSÛRE HAZİNESİ GELİRLERİ:	
1- Hazine-i mezkûrenin mevcûdu olup devr olunan.....	1 399 184,5
2- Hazine-i mezkûrenin vâridât-ı atfakası olarak irâd kayd olunan.....	104 599 358,5
TOPLAM.....	<u>105 998 543</u>
III- MÛLGA REDİF HAZİNESİ GELİRLERİ:	
1- Devr olunan mevcûdu.....	4 895
2- Vâridât-ı atfakasından irâd.....	6 058 921
TOPLAM.....	<u>6 063 816</u>
IV- MÛLGA HAZİNE-İ ÂMİRE'NİN GELİRLERİ:	
1- Devr olunan mevcûdu.....	986 427
2- Vâridât-ı atfakasından irâd.....	2 145 506,5
TOPLAM.....	<u>3 132 933,5</u>
GENEL TOPLAM.....	<u><u>398 982 781</u></u>

[KAYNAK: MAD, no 12 065, s. 19]

TABLO: XXXIV

MALİYE HAZİNESİ GELİRLERİNİN GELİRİN CİNSİNE
GÖRE DÖKÜMÜ
VE
GELİR KALEMLERİNİN TOPLAM GELİR İÇİNDEKİ YÜZDESİ

GELİR KALEMLERİ	GURUŞ	%
1- Anadolu, Rumeli ve Adalardaki muhassıllıkların hâsılâtı.....	129 695 692 (1)	45,70
2- Müstesna mahaller vâridâtı.....	32 856 287	11,57
3- İstanbul "gebran cizyesi" (Bazı müstesna mahallerinkiyle birlikte).....	672 304,5	0,23
4- İstanbul ihtisab resmi hâsılâtı (2).....	5 025 124,5	1,77
5- İstanbul Emtia Gümrüğü hâsılâtı (3).....	24 037 020	8,47
6- İstanbul Duhan Gümrüğü hâsılâtı (4).....	1 770 578	0,62
7- İstanbul kereste gümrüğü hâsılâtı.....	1 979 966	0,69
8- İstanbul zecriyye rüsumu hâsılâtı.....	270 000	0,095
9- İstanbul Tahmishânesi hâsılâtı.....	1 607 144	0,566
10- İstanbul kayıkhâne rüsûmu hâsılâtı.....	343 915,5	0,121
11- İstanbul karantina resimleri (Kulöli Tahaffuzhânesi rüsûmu) hâsılâtı (5).....	312 400	0,110
12- Takvim-i Vekâyi'hâne hâsılâtı.....	315 005,5	0,110
13- Tab'hâne-i Âmire hâsılâtı.....	56 488	0,019
14- Karhâne-i Âmire ile postahâne hâsılâtı.....	146 747	0,051
15- Beytü'l-mal hâsılâtı.....	1 336 112,5	0,470
16- Maden-i Hümayun hâsılâtı.....	1 015 227,5	0,357
17- Bazı timarlar ile gümrük resimlerinden sağlanan hâsılât.....	11 308	0,0039
18- Sikke-i Hümayun hâsılâtı.....	727 261	0,256
19- Ağnam Müdürlüğü hâsılâtı (6).....	4 993 600,5	1,759
20- Mahlûl olup, satılan mukataaalar ve maktuaların muacceleleri ve dellaliyye resimleri.....	7 200 488,5	2,537
21- Yeni ihraç olunan ve para gibi tedavül edecek olan eshamın muacceleleri.....	50 000 000 (7)	17,618
22- Diğer çeşitli gelirler (8).....	19 415 818	6,841
TOPLAM.....	283 788 488	100,00

KAYNAK: Maliyeden Müdevver Defter, no 11 729 dan "Maliye Hazinesi" ile ilgili aylık rakamların ayıklanıp, toplanmasıyla hazırlanmıştır.

NOTLAR:

- (1) MAD no 12 065 de Muhassıllıklar geliri 12 670 696 grş olarak görülmektedir (Bkz.: Tablo: XXXIII)
- (2) Safer ayındaki toplam tahsilât rakamı 1 491 191 grş olup, bunun 1 315 906 gurusu tazarranın geçmiş yıllara ait bakaya tahsilâtıdır.
- (3) Muharrem'de; ashında Hazine-i Âmire'ye ait olup, fakat esham faizlerinin ödenmesi için Maliye Hazinesi'ne aktarıldığı anlaşılan 1 000 000 grş toplama dahil edilmiştir.
- (4) Kayıtlara göre, 1 770 578 grş tutan İstanbul Duhan Gümrüğü hâsılâtının 328 543 grş u 1254 yılı bakayalarına ait olup, 1256 ya mahsuben yapılan tahsilât 1 444 035 grş tur. İstanbul

Kamla Gımrüğü'nün 1254 yılına mahsuben tahsilâtı ise 6 850 333 grş çıkmaktadır. Her iki gımrüğün bakaya tahsilâtı bir arada 7 716 876 grş etmektedir (Krsl.: Tablo: XXXIII'deki 5 no'lu kalem)

- (5) Safer ayında yapılan ve 46 812,5 grş tutan bir miktar tahsilâtın Mansûre Hazinesi'ne ait olması olasılığı vardır. Eğer öyle ise, "Maliye Hazinesi"nin karantina gelirini 265 587,5 grş a indirmek gerekir
- (6) R.evvel ayındaki toplam 462 959,5 grş luk tahsilâtın 457 599,5 grş u "Aûk Mansûre Hazinesi'nin sinin-i güzeste ağnam vâridâtı" olarak gösterilmiştir. Biz yıllık rakama varmak için 462 959,5 grş u esas aldık.
- (7) 50 milyon grş un aylara dağılımı şöyledir: C.âhır'de 16 milyon, Receb'de 24 milyon, Şevval'de 6,5 milyon, Zilkâde'de 3,5 milyon grş
- (8) "Diğer gelirler" in tutarı, toplam gelir rakamından, yukarıdaki 21 kalemin toplamı çıkarılarak bulunmuştur (Tüm ayrıntılı hesaplara rağmen MAD no 11 729 da gelirlerin genel bir toplamı verilmiş olduğundan, gelir toplam rakamında MAD no 12 065 daki 283 788 488 grş esas alınmıştır).

Aslında o sıralar Osmanlı maliyecileri gerçek anlamdaki "evrak-ı nakdiyye"nin farklı bir nitelikte olması gerektiğinin bilincindeydiler. Ve yine biliyorlardı ki, "evrak-ı nakdiyye" ihracı için hazinede bir karşılık bulunması gerekir (50)...

Yeni sehimler aslında devlet tahvilinden başka bir şey değildi. Sehimlerin üzerine muaccele (satış fiyatı ya da vâde bitiminde ödenecek anapara) ve faizi gösterir mühürler vurulmuştu. Ne var ki, bu basit önlem, kısa sürede bunların taklitlerinin piyasaya çıkmasını engelleyemedi. Öte yandan, anapara ve faizin -eski esham uygulamalarından farklı olarak- ileride ödeneceği taahhüdü, halk arasında bunların ödenmeyeceği biçiminde yorumlara ve dedikodulara yol açtı (51). Sonuç olarak, burada işaret etmek gerekir ki, daha bir yıl geçmeden Osmanlı maliyecileri bu yeni sehimleri piyasadan çekmenin çarelerini aramak durumunda ve zorunda kalacaklardı (52)...

Tablo: XXXIV'de ayrı bir kalem halinde gösterilmemiş olmakla birlikte, 1256 yılı içerisinde Maliye Hazinesi'nin gerek padişah ve gerekse bazirgânlardan borç almış olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim, mevcut kayıtlara göre (53), C. âhır 1256 da padişah Maliye Hazinesi'ne "ta'vizen" 10 milyon guruş vermişti. Aynı ay içerisinde iki ayrı bazirgândan da 2 210 000 grş alınmıştı. Şaban ayında ise padişah bir 5 milyon grş daha "ta'vizen ihsan" (54) buyurmuş ve Darbhâne'ye yatırılan bu paranın 3 milyonu o ay, geri kalanı ise Şevval ayında kullanılmıştı.

[50] "...sehim açılması ve evrak-ı nakdiyye çıkarılması misülli şeylere ta'lik olunması dahi münâsib olmıyarak, vâridât-ı müterâkimenin sûret-i celb ve tahsilî husûsına dahi say' ve gayret ve sarf-ı efkâk-ı dikkat kılınması elzem ve me'mûrince ehem olmak cihetiyle, bir taraftan bu hususa himmet olunması ve evrak-ı nakdiyye küşâdî maddesi ise cesim maslahât olarak usûl ve fûrû-ı lâyıkıyla tahkiyk ve mütalâa ve i'tibârât-ı icâbiyyesi istihsal olunmaksızın teşebbüsü münâsib şey olmıyacağından..." (Dahiliye Irâdesi, no 1 219, 21 N 1256)

[51] Dahiliye Irâdesi, no 1 261 (Şevval 1256)

[52] Y.Cezar, Tanzimat'da Mafî Durum, s. 305-306; Meclis-i Vâlâ Irâdesi, no 353

[53] MAD, no 11 729

[54] "Ta'vizen" deyimi "karşılık olarak" anlamındadır. Borç verme olaylarında "ta'vizen" deyimine yer verildiğinde, alınan borcun borç verenin bir alecağına mahsûb edildiği veya edileceği anlaşılır.

Sonuç olarak; Maliye Hazinesi'nin gelir kalemleri ayrıntılı olarak gözden geçirildiğinde, bu hazine gelirlerinin önemli bir kısmının "borçlanma" lardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Böyle bir durum, Hazine-i Celîle-i Maliye'yi oluşturan diğer hazineler gibi, Maliye Hazinesi "bütçe"sinin de aslında açık verdiğini ortaya koymaktadır.

GİDERLER: Hazine-i Celîle-i Maliye'nin 1256 yılı giderleri toplamı 428 315 353 guruş olmuştur (Bkz.: Tablo: XXXV ve Tablo: XXXVI). Yıllık toplam giderin % 64,59 u Maliye Hazinesi'ne, % 31,30 u Mansûre Hazinesi'ne, % 2,67 si Redif Hazinesi'ne, % 1,42 si de Hazine-i Âmire'ye aitti (Tablo: XXXVI).

Giderler içerisinde en büyük pay "askeri" nitelikli giderlere ait olup, bunlar toplam giderin % 51,90 ını oluşturmaktaydı (Bkz.: Aynı tablo, son sütun). "Askeri giderler" in % 87,52 si askerlerin maaşları ile tayinat ve giyim-kuşam masraflarına, % 12,47 si de mühimmat giderlerine aitti. Askeri giderlerin hazineler arasındaki dağılımında ise Maliye Hazinesi'nin payı % 27,02, Mansûre Hazinesi'nin % 23,5, Redif Hazinesi'nin % 1,26, Hazine-i Âmire'nin de % 0,11 idi.

İkinci sıradaki en önemli masraf kalemini sivil nitelikli "Maaş ödemeleri" oluşturmaktaydı (Bkz.: Aynı tablo). Bunların hazinenin toplam yıllık gideri içindeki payı % 14,43 idi.

TABLO: XXXV
AYLARA GÖRE
HAZİNE-İ CELİLE-İ MALİYE'NİN GİDERLERİ
Dönem: 1256 Hicri yılı (Mart 1840 - Mart 1841)

AYLAR (1256)	GURUŞ
Muharrem.....	25 040 911
Safer.....	21 668 927,5
Rebiü'l-evvel.....	99 360 893,5
Rebiü'l-âhır.....	33 554 081
Cemâziü'l-evvel.....	24 987 499
Cemâziü'l-âhır.....	25 975 260,5
Receb.....	36 157 738
Şaban.....	39 855 091,5
Ramazan.....	27 038 259
Şevval.....	30 218 850
Zilkâde.....	36 343 472,5
Zilhicce.....	28 114 369,5
TOPLAM GİDER.....	428 315 353 veya 856 630 kise 353 grş

TABLE: XXXVI

HAZINE-İ CELİLE-İ MALİYE GİDERLERİNİN GİDERİN CİNSİNE GÖRE
DOKÜMÜ VE HAZİNELER ARASINDAKİ DAĞILIMI

Dönem: 1256 Hicri yılı (Mart 1840-Mart 1841)

--- GURUŞ olarak ---

GİDER KALEMLERİ	MALİYE HAZİNESİ		MANSÜRE HAZİNESİ REDİF HAZİNESİ		HAZİNE-İ AMİRE		HAZİNE-İ CELİLE-İ MALİYE (TOPLAM)	
	Guruş	%	Guruş	%	Guruş	%	Guruş	%
I. Askerî giderler:								
a) Askerî mesaf ödemeleri ile tayinat ve giyim-kıyafet masrafları.....	90 277 182,5	21,077	98 850 498	23,079	5 319 234,5	1,241	129 333	0,030
b) Askerî mühlîmât giderleri.....	25 458 884,5	5,944	1 804 221	0,421	100 000	0,023	370 861	0,086
	115 736 067	27,021	100 654 719	23,500	5 419 234,5	1,265	499 994	0,116
II. Darbhâne-i Amire'nin masrafları için harcanan Evkaf-ı Hümâyûn Hazinesi'nin masrafları için verilen Meaş ödemeleri (saray mensiplarının, yüksek bürokratların ve çeşitli memurların).....	44 828 848	10,466	946 067	0,220	1 664 582,5	0,388	100 000	0,023
III. Meaş ödemeleri (saray mensiplarının, yüksek bürokratların ve çeşitli memurların).....	11 565 776	2,760	812 400,5	0,189	---	---	12 378 176,5	2,89
IV. Sabiplerinin uhdelelerinde bulunan müketeler ile timar-zafmetler için yapılan ödemeler.....	55 954 298	13,083	4 898 056,5	1,143	737 519	0,172	252 210,5	0,066
V. Şaham fazleleri, ihbariyesi ve sı için yapılan ödemeler.....	13 909 787,5	3,244	8 532 737	1,982	---	---	1 110,5	0,0002
VI. İnşaa ve onarım giderleri.....	16 730 036	3,906	11 265 395,5	2,630	---	---	83 072	0,019
VII. Maden-i Hümâyûnlara sarıfaya olarak verilen.....	5 119 962	1,195	886 322	0,206	---	---	2 178 188,5	0,508
VIII. Surre-i Hümâyûn masrafları için Surre Emiri'ne.....	1 270 016,5	0,296	---	---	---	---	1 270 018,5	0,296
IX. Ticaret Hazinesi'ne ödenen.....	1 141 440	0,266	---	---	---	---	1 141 440	0,266
X. Başrığâblardan alınmış olan borçlara ödenen.....	1 050 000	0,245	150 000	0,035	---	---	1 200 000	0,280
XI. Diğer giderler.....	4 088 618	0,954	6 012 315	1,403	---	---	4 088 618	0,954
XII. TOPLAM.....	5 249 183,5	1,225	134 158 012,5	31,32	11 337 603	2,64	6 189 792	1,44
Orjinal defter toplamı.....	276 665 370	64,39	134 103 954,5	31,30	11 437 207,5	2,67	6 108 821	1,42
							428 315 353	100,00

KAYNAK: MAD. no 11 726, a. 38-44 erasında işletlenen 101 kâsen müessesine taraflardan temin edilmişle hesaplamaştır.

Darbhâne'nin işletme masrafları da toplam giderin % 11,09 unu oluşturmakta ve büyüklük bakımından üçüncü sırada gelmekteydi. Dördüncü sırada ise 'esham faizleri vs için yapılan ödemeler yer almaktaydı (% 6,55). Hazine-i Cefile'ce, halen sahiplerinin uhdesinde bulunan bazı mukataa ve dirlikler için de bir "bedeliyye" ödenmekteydi (Artık bunların gelirleri merkezi hazineye aktarıldığı için, ödenen bedeliyye bir maaş biçimindeydi) ki, bu da % 5,24 lük bir önem derecesiyle, masraflar arasında beşinci sırayı işgal etmekteydi.

Hazine-i Cefile-i Maliye masrafları gözden geçirilirken, her bir masraf kaleminin nisbî önemi (oranı) kadar, bu masrafların mutlak rakam olarak büyüklüklerinin de önemi vardır. Gerçekten, XVIII. yy sonundaki durumla (ve hatta biraz daha sonrasına ait verilerle) karşılaştırıldığında, 1256 bütçesinde (1840) toplam giderlerin 400 milyon gurusu aşması ne kadar dikkati çekiciyse, gerçekleri hatırlanacağı üzere, XVIII. yy sonlarında devletin "bütçe"si ancak 17-18 milyon grş luk bir gider kapasitesine sahip olup, askeri giderleri bunun % 75 ini oluşturmasına rağmen, mutlak rakam olarak ancak 12-13 milyon grş düzeyinde seyrediyordu. O halde, aradan geçen zaman zarfında, devlet giderlerinin mutlak rakam olarak 23 kat büyüdüğünü, diğer bir ifadeyle cârî fiyatlarla % 2300 oranında artmış olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Keza, askeri giderler de, toplam giderler içindeki oranları zaman içinde % 25 dolaylarında azalmasına rağmen, mutlak rakam olarak 17-18 kat artmış ve 222 küsur milyon grş düzeyine erişmiştir.

Zaman içinde giderlerde ortaya çıkan bu büyük artışı yalnız enflasyon olgusu ile açıklamak mümkün değildir. Nitekim, yapılan bir hesaba göre 1788-1836 arasında Osmanlı gurusunun sağlam yabancı paralar (ducat ve sterling) karşısındaki değer kaybı % 500 dolaylarında olmuştur(55). O halde, yalnız enflasyon etkin olsaydı, 1785 lerde giderleri 17-18 milyon grş civarında olan Osmanlı Devleti'nin, 1840 a gelindiğinde 85-90 milyon grş luk bir gider düzeyine sahip olması gerekirdi. Oysa, giderler 1840 yılında 400 milyon grş u aşmıştır.

Bu büyük artışı, enflasyonun kısmi etkisi yanında ancak zaman içinde imparatorluğun mali yapı, usul ve "bütçe" ilkelerinde meydana gelen değişimlerle açıklamak mümkündür ki, geride bırakılan sayfalar bu değişim sürecinin aşamalarını gözler önüne sermeye çalışan çabalardan başka bir şey değildir.

(55) M. Genç, Osmanlı Maliyesinde Malikâne sistemi, s. 283

ÖZET VE SONUÇ

Onsekizinci yüzyıldan başlayarak ve yer yer de daha önceki dönemlere ait bazı konu ve noktalara değinerek, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'a kadar uzanan (1840) bir zaman kesitinin çeşitli mali kurum ve politikalarını, diğer bir ifadeyle, maliye tarihini kronolojik bir evrim içerisinde gözden geçirmiş bulunuyoruz. Böyle bir zaman kesiti, çoğunlukla ilk kaynağa dayalı bir mali tarih araştırması için oldukça uzun sayılabilecek bir dönemdir. Bu uzunluk, her ne kadar bizim için yorucu bir çalışmayı, okur için de sabırlı bir bekleyişi gerektirmişse de, incelenen olayların zoraki yorum ve fantezilere fazla yer bırakmadan kendi kendilerini açıklayıcı bir düzeye gelebilmeleri ve âdeta otomatik bir sonucun ortaya çıkabilmesi için bu yararlı olmuştur.

İlk sayfalardan itibaren gözden geçirilen tüm olay ve gelişmelerin doğal ve otomatik sonucu aşında Tanzimat'ın ta kendisidir. Bu sonucun mahiyeti bir önceki bölümde etraflıca ortaya konmaya çalışıldı. Dolayısıyla, burada bir "genel sonuç" başlığı altında artık yeni şeyler söyleme ve sıralamaya hem gerek, hem de imkân yok. Ancak, Tanzimat'la birlikte varılan noktanın bir "sonuç" olmasına rağmen, bir "son" olmadığını da özellikle yeniden vurgulamakta yarar var. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, Tanzimat Osmanlı maliye tarihinin genel çizgisi üzerinde "sonun başlangıcı"nı oluşturmaktaydı.

Ancak, "sonun başlangıcı" dediğimiz bu noktaya hangi aşamalardan geçilerek varılmış olduğunu, geçmiş sayfaların ayrıntılarından kurtararak gözler gözüne bir özet halinde sermekte yarar var. Başka deyişle, geçmiş sayfaların tüm bilgi, belge ve bulguları genel bir değerlendirmeye tâbi tutulursa acaba özet olarak söylenebilecek şeyler nelerdir?

Bu değerlendirmeyi üç kategoride yapmak yerinde olur:

1- Yapılan çalışma herşeyden önce, Osmanlı maliye tarihiyle ilgili çeşitli belge ve bilgileri gün ışığına çıkarmış ve bugüne dek varlık ve mahiyetleri pek bilinmeyen, ya da eksik ve yanlış bilinen bazı mali kurum ve terimleri etraflıca tammaya olanak sağlamıştır. Örneğin *imdad-ı seferiyye* ve *hazariyye*'ye ilişkin bilgiler önce bu açıdan değerlendirilmelidir. Mali kurumlara örnek olarak da hazineleri anımsamak gerekir. Nitekim, yapılan

çalışma sonunda, çeşitli isimler altındaki hazineler artık mahiyet ve işlevleri belli olmayan kurumlar olmaktan kurtarılmıştır. Metin içerisinde bu kurumların yalnız kuruluş ve işlevlerine işaret edilmekle yetinilmemiştir, her birinin bulunabildiği "bütçe" leri de değerlendirilerek, Osmanlı Devleti'nin gelir-gider kapasitesinin boyutları da yıllar itibarıyla gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bunların yanı sıra, daha önceki çalışmalarda üzerine hemen hemen hiç eğilinmemiş bir konu olan esham da, yalnız mahiyet itibarıyla aydınlatma kavuşturulmakla kalmamış, geçirdiği çeşitli aşamalar da izlenerek, bu konuda mali tarihimize yeni ve özgün bilgiler kazandırılmıştır.

2- Yapılan çalışmada ayrıca Osmanlı Devleti'nin mali tarihi avrimsel bir plan dahilinde gözden geçirilmiş ve izlenen mali politikalar, bunların etkinlikleri ve yeni politika arayışları, nedenleriyle birlikte verilmeye çalışılmıştır. Böyle bir yaklaşım sonucunda, Osmanlı devleti'nin salt mali tarihiyle ilgili olduğu kadar, genel gelişim çizgisiyle de ilgili olarak, bir sonuç halinde şu gerçeklerin saptanması mümkün olmuştur:

Onsekizinci yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde mali sorunların en belirgin biçimde su yüzüne çıktığı dönem savaş yılları oldu. Görüldü ki savaşlar artık eskisi gibi Osmanlı Devleti lehine işleyen bir olay olmaktan çıkmış ve onu büyük mali bunalımlara sürükleyen bir mekanizmaya dönüştürmüştür. Bunun bir nedeni savaşların artık eskisiyle oranla çok pahalıya malolmaları idiysen de, diğer bir nedeni de yüzyılın başından beri malikâne sisteminin uygulanış biçiminden kaynaklanıp, birikegelen sorunlardı ki, bunların sonucunda Osmanlı Devleti âdeti bir kısır döngü içine düşmüştü.

Gerçekten yüzyılın başında büyük bir umutla uygulamaya konulan ve âcil giderlerin finansmanında büyük yararları da görülen malikâne sistemi, yıllar ilerledikçe beklenmedik bir macraya sürüklenmiş ve vergi alanlarının devletin elinden çıkıp, özel ellere geçmesi ve onlarca tahrip edilmesi sonucunu vermişti. Oysa uygulama başlatılırken vergi alanlarının zamanla "şen ve abadan" olacağına inanılmıştı. Bu beklenmedik gelişmelere rağmen, malikâne sisteminden dönüş yapmak da kolay değildi. Sistemin kendi içinde bulunan bazı açmazlar vergi sahalarının geri alınmasını ve de daha uygun fiyat ve koşullarla yeniden satılması yollarını tıkamaktaydı.

Ota yandan uygulamanın tımar sahalarına teşmili, tımar sisteminin ve dolayısıyla eyalet ordusunun tesviyesi sürecini de hızlandırmış oldu. Eyalet ve sancak mutasarrıflarının imdadiyyelerle desteklenmesi, imdadiyyeler de uzun dönemde sabit tutulduğu için, bu ordunun eski etkinliğini kazanmasında yeterli olmadı. Oysa, tüm kurumları savaş düzenine dayalı bir devlette, bu kurumlardan biri tahrip edilirken, diğer kurumlar eski yapı ve düzenlerini koruduğu sürece, savaşlarda eski başarılar kazanılamazdı.

Tüm mahzurlarına rağmen, âcil sorunlar nedeniyle malikâne sisteminden dönüş yapılamayacağı anlaşılınca, uzun dönem hesapları bir yana bırakılarak bu sistemden olduğunca yararlanılmaya çalışıldı. Ancak, malikâne piyasasının da bir doyum noktası ve satışa sunulabilecek mukataaların da bir sınırı vardı. Bunun üzerine, sisteme yeni bir veches kazandırılarak esham uygulamasına geçildi. Böylece küçük tasarruf sahiplerinin fonları da hazinaya cebbedilebilecekti. Ancak, bunun maliyeti oldukça yüksek oldu. Esham, malikâne mukataa satışlarına yer yer engel ve rakip oldu ve bu yüzden yeni tıkanmalar ortaya çıktı. Ota yandan, esham sistemi de kendi bünyesinde bazı mahzurlar taşımaktaydı. Bunlara bir süre sonra uygulamadan doğan çeşitli sorunlar da eklendiince mekanizma devletin

aleyhine işler bir hale dönuştü. Gerçekten, o zaman yapılan hesaplar, devletin esham faizi olarak çeşitli kişilere yaptığı ödemelerin, esham satışlarının hazineye yaptığı katkıyı aştığını ortaya koymuştu.

XVIII. yy in son çeyreğindeki büyük savaşlar dönemi, bir şaşkınlık ve çaresizlik dönemi olmuştu. Savaşlar nedeniyle olağanüstü artan "bütçe" giderlerinin büyük yükü hissedilince, bir ara dış ülkelerden borç alma düşüncesi egemen olmuş ve hatta bu konuda, sonuçsuz kalan girişimlerde de bulunulmuştu. Sonunda dış yardımlardan ümit kesilmiş ve zoraki iç borç, müsadere, para taşıması gibi yollarla ek kaynaklar bulunarak savaş giderleri finanse edilebilmişti.

1792 de yorucu savaş sona erince, Osmanlı Devleti nisbeten rahatlamış ve mali sorunlarını ve bunların çözüm yollarını daha ciddi biçimde düşünme ve arama olanağına kavuşmuştu. Üçüncü Selim'in sanatçı-filozof kişiliği bu arayışları daha da hızlandırdı ve ilk defa onun zamanında, köklü reform önerileri içeren çeşitli raporlar cesaretle siyasi otoriteye sunulabildi. Böylece bu öneriler doğrultusunda devleti ve bu arada maliyeyi yeniden düzenleme hareketi başlamış oldu.

Yeni dönemde Osmanlı Devleti tek hazine sistemini terk ederek, çoklu hazine sistemini benimsedi. Önce, ayrı ve müstakil bir kurum halinde *İrâd-ı Cedid Hazinesi* kuruldu ve bu hazineye yeni mali politikayı uygulama görevi verildi. *İrâd-ı Cedid Hazinesi* malikâne ve esham sisteminin tasfiyesinde baş rolü oynayacaktı. Bu arada bazı yeni vergilerin ihdâsı ve bazı eski vergilerin yeniden düzenlenmesi ile *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nde bir ihtiyat fonunun oluşması amaçlandı ve bu bir ölçüde de gerçekleştirildi. Nitekim, bu fonlar sayesinde, çeşitli askeri hareketlere rağmen, Selim III döneminde geçmişteki kadar şiddetli mali bunalımların ortaya çıkması önlenemedi. Bununla birlikte, devlet anlayışında meydana gelen değişimler ve bunun sonucunda artan "bütçe" giderleri ve de sürekli enflasyonist baskılar karşısında alınan önlemler yetersiz kaldı. Öte yandan, çeşitli etkiler nedeniyle malikâne ve esham konusunda amaçlanan politikadan taviz verilmek zorunda da kalınmıştı.

Selim III devrinde, tereddüt uyandıran bazı uygulamalara rağmen, sonuçta *timar sisteminin* tasfiyesi yönünde de önemli adımlar atılmıştı. *Timar sistemi* tasfiye edilirken, haliyle merkezdeki ücretli orduyu güçlendirmek gerekmiş ve bu konuda timarlı süvarilerden de yararlanılmıştı. Merkezi-paralı ordunun büyümesi ve eski eyalet ordusunu da bünyesinde kaynaştırarak genişlemesi, Osmanlı gider bütçelerinin de genişlemesi zorunluluğunu doğuracak en büyük etken olacaktı. Ancak, bu konudaki gelişmeler daha ziyade Mahmud II döneminde gerçekleşti.

Üçüncü Selim'in tahtan indirilişi *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin sonu olmakla birlikte, çoklu hazine düzeni ondan sonra da devam etti. Örneğin *Tersâne Hazinesi*, ilk statüsünde bazı değişiklikler yapılmasına rağmen, varlığını Tanzimat'a kadar sürdürdü. Mahmud II devrinde başka hazineler de ortaya çıktı.

Ayrı bir *Tersâne Hazinesi*'nin kurulması *Tersâne-i Âmire*'nin otonomi kazanmasını sağlamış ve bu sayede gerek Selim III ve gerekse Mahmud II döneminde donanma büyütülmüş ve ayrıca *Tersâne* önemli bir büyük "işletme" mahiyetini kazanabilmişti. Bu özelliği ile *Tersâne*, Osmanlı savaş sanayinin belkemiğini oluşturdu. Artık burada, gemilerin yanısıra diğer askeri sınıfların gereksinimine cevap veren çeşitli malzeme de üretilebiliyordu.

Ne var ki, Tersâne'nin bu hale getirilebilmesi önemli mali kaynaklara mal olmuş ve büyüyen kurumun giderleri de artmaya başlamıştı. Özellikle, yeni bir düzene kavuşturulan ve kadrolu-maaşlı bir hale getirilen deniz ordusunun çeşitli masrafları da eklenince, Tersâne Hazinesi bütçeleri zorlanmaya başlamıştı. Bunların finansmanı için yeterli kaynak bulunamayınca Tersâne bütçeleri de açık verir oldu.

Mahmud II saltanatının ilk dönemleri mali kurumlar açısından köklü, fakat biraz kararsız ve karmaşık düzenlemelere sahne oldu. Düzenlemeler köklüydü, çünkü eski kurumların tasfiyesi yönünde kesin adımlar atılmıştı. Kararsızlık ve karmaşıklık egemendi, çünkü, eskinin yerine neyin konacağı konusunda kesin bir plan yapılmamış ve âdeta bir deneyerek arayıp- bulma dönemine girilmişti. Bir bakıma bu dönemin Tanzimat'a dek sürdüğünü söylemek de mümkündür.

Mahmud II dönemindeki düzenlemelerin temeli Selim III'ün başlattığı çizgiye dayanmaktaydı. Bu çizgi üzerinde gidilirken *Kapukulu Ocakları*'nın ilga olunması, kendiliğinden mali kurumları da yeniden ele almak gereğini doğurmuştu. Gerçekten, *Kapukulu Ocakları* kaldırılınca, *Hazine-i Âmir* önemini büyük ölçüde yitirdi. Ancak, işlevini kaybeden bu hazinenin ilgası yoluna gidilmeyerek, kendi haline terkî uygun görüldü. Böylece mali usullerde karmaşıklığa yol açacak bir neden yaratılmış oldu.

Kapukulu Ocakları'nın yerine *Asâkir-i Mansûre* birlikleri oluşturulmuştu. Bu birlikler eski eyalet ve merkez ordusunun yerini alacak biçimde organize ediliyordu. Böylece Osmanlı Devleti maaşlı-süreklî büyük bir ordunun masraflarını finanse etmek durumunda kaldı. Bu olay, eskiden merkezi bütçe dışında kalan gelir kalemlerinin de merkezi bütçelere katılması zorunluluğunu doğurdu. Zaten, daha önceden başlayan bu süreç Mahmud II döneminde zorunlu bir mali politika haline geldi. Bu arada bazı vergiler de zamlı biçimde yeniden düzenlendi. *Asâkir-i Mansûre* masraflarının finansmanında kullanılacak kaynakların idaresi yeni kurulan *Mukataat Hazinesi*'ne verilmişti.

Yeni ordu kurulduktan sonra devlet harcamalarının kapasitesi eskiye göre büyük artış gösterdi. Bu artışta etken olan diğer bir olay da, devlet memurlarının kadrolu ve nakdi maaşlı hale getirilmesiydi.

Fakat, tüm bu gelişmelere rağmen Mahmud II dönemi bir kararsızlık ve arayış dönemi oldu. Özellikle merkezi mali kurumların işlev ve statüsü bakımından bir ileri, bir geri adımlar atıldı. Hatta bazı hazineler ilga olunup, sonra yeniden ihyâ edildi; ya da birleştirilip, yeniden ayrıldı... Bu arayışlar sonucunda ortaya oldukça anlamsız görünen bir merkezi mali örgüt şeması çıkmıştı. Artık çoklu hazine sistemi temel mantığını kaybettiği gibi, maliyeti de olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı. Devletin global yıllık gelir-gider durumu rahatlıkla izlenemez olmuştu. Hazineler arası gelir-gider aktarmaları hesaplarda karışıklıklar yarattığı gibi, maliyenin idareci ve memurları arasında sürtüşmelere de neden olmaktaydı.

Tanzimat'ın ilânı yeni ve daha kararlı bir dönemin başlangıcı oldu. *Tanzimat* bir bakıma XVIII. yy'ın sonundan itibaren söz konusu olan gelişmelerin bir ürünü ve sonucuydu.

Giderek artan devlet giderlerine sağlam karşılık bulma yolunun, vergi kaynağına inmek ve yükümlüden elde edilen vergiyi minimum kayıpla hazineye intikal ettirmek olduğu, önemli bir gerçek halinde *Tanzimatçılarca*

benimsendi. Bu amaçla iltizam usulü kaldırıldı ve vergi tahsil işlerinde görevlendirilmek üzere muhassıllık teşkilâtı kuruldu. Ayrıca vergilerin yeniden hak ve adalet ilkelerine uygun biçimde saptanmasına başlandı. Bunlara koşut olarak da merkezi mali örgütün yeniden düzenlenmesi gerekti. Yapılan düzenlemeler sırasında çeşitli isimler altındaki hazineler lâğv edilerek, birleştirildi. Böylece tek bütçe ve tek hazine sistemine dönülmüş oldu. Bu, devlet yapısında her konudaki merkezileşmenin doğal bir sonucu ve bu merkezileşmenin en önemli göstergesiydi de.

3-Bunların yanı sıra, geçmiş sayfalar boyunca ayrıca görüldü ki bu dönemde Osmanlı Devleti'nin mali tarihini biçimlendiren, yönlendiren diğer önemli bir etken de fiskal gelirlerin paylaşım ve yönetimi konusundaki sürekli çekişme ve mücadelelerdir. Gerçekten, bu tip çekişme ve mücadeleler yalnızca tüm XVIII. yüzyılı biçimlendirmekle kalmamış, ayrıca Tanzimat sonrasındaki dönem için dahi bunların Osmanlı'nın mali tarihinde önemli rol oynayacak bir faktör halinde daima göz önüne alınması gerektiği anlaşılmıştır.

Nitekim, anımsanacağı üzere tüm XVIII. yüzyıl, mahallinde mülki-askeri yönetici ve görevlilere tahsis edilmiş olan fiskal gelirlerin merkezi hazineye çekilme ve katılma çabaları ile geçmişti. Ama, bir noktadan sonra denge iyice taşranın aleyhine bozulmuş ve mahalli yöneticiler yasal olmayan yollardan kendi başarılarının çaresine bakmaya kalkınca, devlet topyekun olarak bu gelişmelerden zarar görmeye başlamıştı. Bunun üzerine, mahalli idarecileri mali açıdan yeniden takviye etmek gerektiği anlaşılmış, ancak eski sistemi de ihya etmeye artık olanak kalmadığından, bu, çeşitli yöntemlerle sağlanmaya çalışılmıştı. İmdad-i seferiyye ve hazariyyelerin ihdâsı, bu takviye olayının en önemli göstergesi ve kanıtıydı. Bu dönemdeki genel gidişat aslında timar sisteminin tasfiyesi yönündeydi. Nitekim, küçük timarlar mukataaya çevriliyor ve malikâne olarak peşpeşe satılıyordu. Vezir ve mîrmirân hasları da bu gelişmeden payını almaktaydı. Ancak görünüşte, vezir ve mîrmirâna has tahsis usulü imdadiyyelerin ihdasından sonra da devam etmekteydi. Fakat, yapılan tahsislerin çoğunda mahiyet ve biçim artık tamamen değişmiş, sistem nakdileşmiş ve bu arada tahsisler de bölük pörçük olmaya başlamıştı. Nitekim, belgelerde de açıkça ifade olunduğu üzere, tahsis olunan şey artık eskisi gibi "has" değil, "has bedeli", ya da "has akçesi"ydi. Bir bakıma bu, bir türlü arkası alınamayan malikâne sistemi ile eski has tahsis usulünün kaynaştırılmasıydı.

Selim III döneminde, eski haslarına yeniden kavuşmak isteyen vezir ve mîrmirâna, bunların iadesi konusunda önemli bir hareketlenme oldu. Ancak, eskiye dönüş artık mümkün görünmüyordu. Bu arada çıkarılan Vüzerâ Kanunu ise, sorunu, paylaşılacak gelirin arttırılmasında değil, gelirden pay alacak bölge yöneticilerinin çokluğunda görüyordu. Doğal olarak bu yasa, soruna somut bir çözüm getiremedi. Bu arada nakit maaş sistemi giderek yaygınlaştırılarak, dirlik tahsisi ile kendilerine gelirden pay verilemeyenlerin sorun ve baskıları böylece hafifletilmeye çalışıldı.

Merkezi hazine ya da hazinelerin giderlerinde zaman içinde gözlenen artışlar, imparatorluktaki her türlü fiskal gelirin merkezde toplanmasını zorunlu kılmakla birlikte, bu gelirlerin idaresi de büyük bir sorun olmaktaydı. Henüz merkezle tam bir uyum içinde çalışacak bir taşra maliye teşkilâtı da oluşturulmuş değildi. Bu nedenle merkez, gerek gelirlerin idaresi ve gerekse toplanması konusunda, bölge idarecilerinin nüfuz ve yetkilerinden yararlanmak zorundaydı. Nitekim, örneğin İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce zabt

edilen timar ve zeâmetlerin idaresi, sonunda bu hazineye sorun olmuş ve bunların büyük gruplar halinde taşranın nüfuzlu kişi ve yöneticilerine iltizama verilmesinden başka çare bulunamamıştı. Dirliklerin mukataalaşması ve giderek tüm timar sisteminin tasfiyesi yönünde bu, önemli bir başlangıç olmuştu.

Vergi kaynaklarının bölge idarecilerine iltizamı sistemi, Selim III den sonra iyice yerleşti ve resmileşti. Sistemin uygulanması vezir-kapu kethüdası-sarrafa üçlüsünün işbirliği ile sağlanıyordu. Bu yöntem sayesinde bölge idarecileri eski nüfuz ve ikidarlarına kısmen yeniden kavuştu ve eski has sisteminden farklı da olsa, fiskal gelirlerin paylaşım ve denetiminde ihmal edilemeyecek bir zümre olduklarını yeniden kanıtladılar. Ancak, bu üçlü içerisinde arslan payı vezire ait görünmekle birlikte, hesap-kitap adamı olan kapu kethüdarları ve sarraflar, işlerin kontrolünü ellerine alarak, mekanizmada en önemli rolü oynayan hazine ajanları durumuna girdiler.

Tanzimat ilân edildiğinde, "müstesna mahaller" diye anılan ve Tanzimat uygulamasının dışında kalan bölgelerde mali kontrol yine bu üçlünün elindeydi. Merkezde yeni bir kurum olarak ortaya çıkan Meclis-i Muhasebe-i Maliye'de kapu kethüdarları, bu bölgelerin temsilcisi olarak yerlerini almışlardı.

O halde, fiskal gelirlerin paylaşımı ve yönetimi konusunda merkez ile taşranın çekişme ya da mücadelesi Tanzimat'da da henüz sona ermiş değildi. Ancak, bu olguya rağmen, geçen yıllar zarfında çok önemli bazı değişikliklerin olduğu da bir gerçektir. Bir kere taşranın gelirden pay alma biçiminde eskiye göre önemli farklılıklar olmuş, eski dirlik sistemindeki "kendi nâm ve hesabına tahsil" usulü geride kalarak, gelirlerin merkeze aktarılması ilkesi ön plâna çıkmıştı.

Bu noktaya gelinmede kuşkusuz en önemli tavizi bizzat padişah ve hanedan mensupları vermek zorunda kalmışlardı. Nitekim, anımsanacağı üzere, padişahlar önce ceb-i hümayundan yardımcıları, özel gelirlerini merkezi hazinenin emrine sunmak zorunda kalmışlar, ancak yardım taleplerinin arkası gelmeyince, sonunda bu özel gelirlerinin önemli bir bölümünden vazgeçmek zorunluluğuyla karşı karşıya gelmişlerdi. Vakıflara ait gelir kaynaklarının Darbhâne kanalıyla merkezi hazine için kullanılmaya başlanması bu yöndeki en önemli gelişmelerden biriydi. Daha sonra, Asâkir-i Mansûre kurulduğu sırada ise, ceb-i hümayuna ait önemli bir gelir grubu Mansûre askerinin masraflarının finansmanına tahsis edilmek mecburiyeti doğmuştu. Böylece ceb-i hümayun giderek küçülmüş, padişah ve hanedan mensuplarının mali güç ve yetkileri merkezi hazine lehine giderek kısıtlanmış ve Tanzimat'ın ilânıyla birlikte ortaya çıkan yeni düzende konu resmileşerek, padişahların mali olanaklarındaki bu kısıtlama tescil edilmişti.

Ancak Tanzimat da "sonun başlangıcı" ydı. Bir kere, Tanzimat'ın bir anda tüm ülkede uygulanması mümkün olamamış ve ancak bazı mahdud bölgelerde uygulamaya geçilebilmişti. Öte yandan, bir başlangıç olması bakımından, ilk ortaya konulan ilkeler de henüz kesinleşmiş sayılamazdı. Nitekim bu dönemde de bocalamalar olacak ve zaman zaman geriye dönüşler yapılacaktır...

Sonuç olarak; incelenen dönemde görülmüştür ki, Osmanlı Devleti günün koşullarına göre çeşitli mali politikalar uygulayabilmiş ve bazı ilginç mali politika araçları geliştirmesini bilmiştir. Ancak, bunların en uygun ve en sağlıklı politika ve araçlar olmadığı da deneyimlerle ortaya çıkmıştır. Keza,

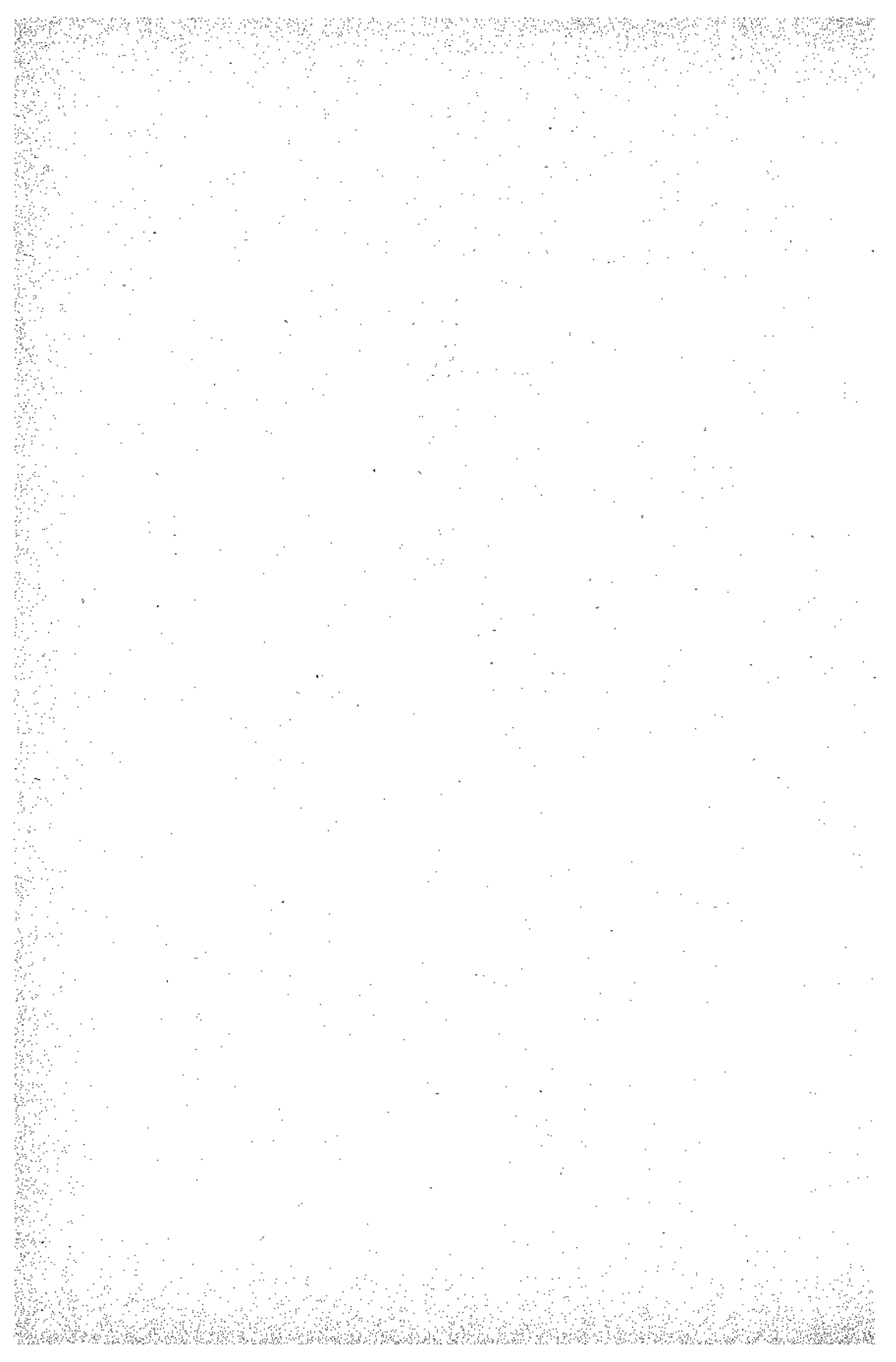
mali politika ve usullerin ilginçliğine rağmen, bunların zamanlamasında da başarılı olduğu söylenemez. Başarısızlığın en büyük göstergesi kuşkusuz, tüm çabalara rağmen devletin açık vermeye devam edegelen bütçeleriydi. Bu açıkların kaynağında ise fiyat artışları (enflasyon) ile cari harcamalardaki artışlar (bütçelerin büyümesi ve zamanla artan asker-memur maaşları) yatmaktaydı ki, bunun sonucunda devletin bir gün mali bir iflâsla yüz yüze geleceği kesindi. Eğer bütçe açıkları bunların değil de, devletçe izlenen bilinçli bir "iktisadi politika"nın sonucu olsaydı, aksi gelişmeler söz konusu olabilirdi...

İncelenen dönemde, kısa vâdeli mali kaygıların ön plana çıkarak, devlete orta ve uzun vâdeli yeni iktisadi hedef arayışlarını unutturan ya da ihmal ettiren en önemli etken görünüşe göre savaşlar olmuştur. Klâsik dönemde savaşlar, devletin iktisadi rasyonel'inin de belkemiğini oluşturduğundan için, tersine dönen yeni koşullarda, Osmanlı'nın devlet olarak kendine yeni bir iktisadi rasyonel bulup, oluşturması pek kolay değildi. Yıllar boyu fetihler, resmi ve iktisadi bir devlet politikası halinde ekonominin kendini yeniden üretmesine olanak verebilmişti. Oysa XVIII ve XIX. yy.larda savaşlar artık devlet için genel bir mali bunalım nedeni olmaya başlamış, fetih günleri geride kalmış ve böylece devletin savaş düzenine dayanan iktisadi rasyoneli de bozulmuştu. Bu dönemde, devletin kendisi çağına uygun bir tarzda yeni bir iktisadi rasyonel oluşturup, iktisadileşemediği gibi, toplum üzerindeki kesin egemenlik haklarından da ödünler vermeyerek, âdeta fiskal bir devletçilik tuzağına düşüldü ve böylece sivil toplumun oluşumu ya da başka ifadeyle halkın devlet dışında serbetçe iktisadileşmesi de engellendi. Böyle bir ortamda, devletçe izlenen çeşitli mali politikalar tüm kaynakların merkezi devlete aktarılmasına yönelikti. Ancak aynı politikalar, vergi konusu olan ya da olması muhtemel bulunan çeşitli ekonomik faaliyetleri cıvıltırdığı için, genel sonuç vergi yükümlüsünün daha da sağılması, ezilmesi ve dolayısıyla daha da fakirleşmesi yönünde tecelli ediyordu. Merkezde toplanan kaynaklar ise, önce savaşlarca, arkadan askeri ve sivil maaşlarca ve sonra da fırsat buldukça bazı askeri nitelikli alt yapı yatırımlarınca yutuluyordu.

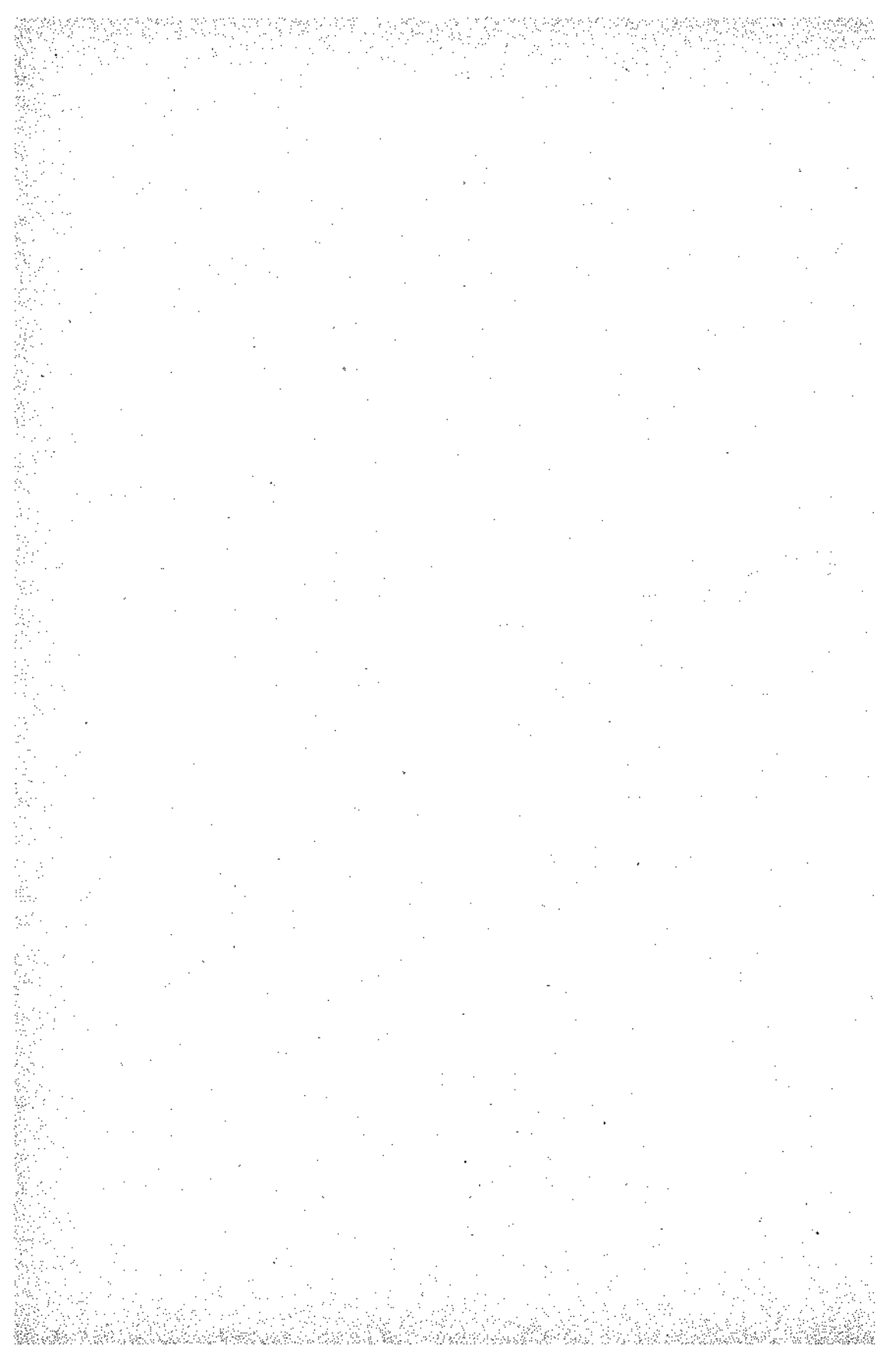
Vergi kaynaklarının zamanla tahribi, "bütçe"lerde sağlıksız ve istikrarsız diğer gelir kaynaklarının önem kazanmasına yol açmıştı. Sık sık beklenmedik giderlerle karşılaşan ve ârizi gelirlerle bunları finanse etmeye çabalıyan Osmanlı maliyecisi için diğer önemli bir sorun da merkezi mali örgüt şemasındaki istikrarsızlıktı. Her ne kadar genel eğilim, merkezi mali örgütü devletteki genel merkezileşmeye uygun yeni bir biçime kavuşturmak yönünde idiyse de, bu alanda büyük bocalamalar olmakta ve maliye bu istikrarsız reorganizasyon hareketinden de olumsuz yönde etkilenmekteydi. Gerçi Tanzimat'la birlikte bu konularda bazı toparlanmalar oldu. Ancak, gerek mali örgütü yeniden biçimlendirmeden kaynaklanan sorunlar ve gerekse istikrarsız gelir kaynaklarının "bütçe"lerdeki olumsuz etkisi 1840 lardan sonra da devam etti. Tanzimat'ın ilâmnı izleyen onbeşinci yılda ise, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkelerine el açma noktasına geleceği herkesin malûmudur.

Tüm bu açıklamalardan sonra eğer yine de de ortaya daha öz ve daha genel ve de Osmanlı'nın mali tarihini onun genel ekonomik tarihi ile meczeden bir sonuç koymak gerekiyorsa, söylenebilecek olan şudur: Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII ve XIX yy.larda devletçe izlenerek uygulanan mali politikalar kişiyi değil, devleti tahkime yönelik olmuştur. Böylece, Osmanlı toplumunun iktisadileşmesi sürecindeki baş rolü oynama görevi de dolaylı

olarak devlete aktarılmıştı. O halde devlet, zaman içinde bu rolü iyi oynayamamış ve söz konusu görev yerine getirilemiyerek Osmanlı toplumu iktisadileşememiş ise, bunun vebâlini halkın omuzlarına yüklemek haksızlık olacaktır. Eğer devletin bu biçimde tahkimi, sonuçta imparatorluğun küçülme, dağılma ve parçalanmasını engelliyebilse, o zaman izlenmiş olan mali politikalar mâzur görülebilir ve "XVIII ve XIX. yy.larda Osmanlı'nın iktisadi rasyoneli işte bu idi" denerek daha değişik yorumlara yer verilebilirdi.

EK BELGELER

EK BELGELER

BELGE: 1

Sûret bâ-telhîs ve bâ-fermân-ı âli, fi 17 C sene 1108 12 Ocak 1697

Vüzerây-ı izâm ve selâtin-i kirâm hazerâtı ve sâirlerinin mutasarrıf oldukları havassın dahi malları eshâbına virilmek üzere sâir mukataat gibi muaccële ile tâlibi olanlara fûrûht olınmak fermân-ı âlileri buyrılmağla, bu ana gelince fûrûht olınan hasların malının her bin guruşda yüz altmış guruş kalemiyye virilmek üzere virilen malikâne berevâtında şerh virilmişdi. Lâkin havass mutasarrıflarının kethüdâ ve sâir kapu halkının avâidi için her bin guruşundan ikişer yüz guruş kalemiyye virilü geldiğın ihbâr ve iddea itmeleriyle, fi-maa-ba'ad muaccële ile malikâne virilen hasların hass olduğu müddetde malının her bin guruşundan iki yüz guruş kalemiyye virmek üzere malına zamm ve dört taksit ile be-her sene mutasarrıf olanlara edâ ve teslim eyleyüb temessük almak şartıyla virilen malikâne berevâtı şerh virmek üzere mahalline kayd için telhîs olındıkda, mûcibince mahalline kayd olınmak fermân-ı âli buyrılmağın, asıl fermâm Baş Muhasebe'de hıfz ve Haslar Kalemi'ne dahi mahalline kayd olunub, fi-maa-ba'ad malikâne virilen havass berâtına mevadd-ı meşrûh Baş Muhasebe'den virilen sûret mûcibince işbu mahalle kayd olındı. Fi 17 C sene 1108

[Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi defterler, no: 3080, s. 3; keza krsl. no: 3085, s.1 (Haslar Kalemi, vüzerâ hasları defterleri) .]

BELGE: 2

Kudvetü'l-emâcid ve'l-âyan Süleyman ve Bekir zâde mecdehüma dergâh-ı muallâya gelüb, Bozok sancağında Türkman ve kat'ü'l-farik eşkiyasının istilâsında ve valilerin taaddisinde perâkende ve perişân zir'a-i harse iktidarların olmadığından ancak bir kaç pâre harâbe karye kalub, bâ-husûs livâ-i mezbûr her sene bir sancakbeğine veyahud beğlerbeğilere ber vech-i sahiha virilmekle, elli nefer adem ile sefere gelmeyüb, ancak her sene hâkim-i cedîd tarafından fukaraya bir gûne taaddiye tasaddi olınmağla, valilere âid olacak mikdâr akçesi rızalarıyla mîrîye teslim ve cânib-i mîrîden

adem tutılmak fukaraya enfa' olmağa livâ-i mezbûre bedel-i nüzûl ve avârız ve sâir emr-i şerif ile tekâlifden maada be-her nefer ellişer guruşdan altmış neferin ücretleri olmak üzere üç bin guruş sene-be-sene ber-vech-i maktu' taraf-ı mîrîye edâ ve teslim eylemek şartıyla bin guruş muaccele ile malikâne olmak üzere livâ-i mezbûrdan mîrîvâlık kaydı ref' ve malikâne olmak üzere hasların mahalli kaleminle tashih ve malikâne şartıyla tevcih olunub berât verilmek bâbında Baş Defterdâr Halil dâme ulûvve ilâm itmekle defter-i icmâli getürdüb mücebince mahalli kaleminle tashih eyliyesin deyu vârid olan emr-i âli mücebince sebt-i defter olındı.

Fi 9 Ca sene 1109 [23 Kasım 1697] bâ-hatt-ı tevki'i

(Kaynak: Başb. Arş. Tapu Tahrir Defteri, no: 867 s. 6.)

BELGE:3

SARUHAN SANCAĞINDAN KÜTAHYA VALİSİ VE SARUHAN SANCAĞI MUTASARRIFI İÇİN TOPLANAN İMDADİYYELER

Saruhan sancağı kazaları	Vali için imdad-ı seferiyye (grş)	Sancak mutasarrıfı için imdad-ı hazariyye (grş)
Manisa.....	1 850	400
Akbisar.....	850	184
Gördes.....	1 600	346
Demirci.....	1 500	324
Menemen.....	1 200	260
Güzelhisar-ı Menemen.....	464	100
Nif.....	978	211
İhca.....	364	78
Adala.....	849	182
Marmara.....	400	85
Meldehorya.....	232	49
Kayacık.....	464	99
Gördük.....	849	182
	11 600 (*)	2 500 (**)

Notlar

(*) Aynı kaynak s. 267 den bu miktarın 1151/1738-39 de 13 192 guruşa yükseldiği öğrenilmektedir

(**) Aynı kaynak s. 125 den bu miktarın 1133/1720-21 yılında maktu hale dönüştürüldüğü ve toplam 3 300 guruşa yükseldiği öğrenilmektedir.

(Kaynak: Uluçay, s. 115 ve 121. Yıl: 1139/1718)

BELGE: 4

Özi Eyâletine.....hüküm

Özi eyâletinin valilere mahsûs olan hasları mahsubı akl-i kafil olup, masâriflerine vefa itmemele, ötedenberu eyâlet-i mezkûre dahilinde olan kazalardan vali-i memleket olanların medâr-ı masârifleriyçün sefersiz vakitlerde her bir kazamın tahammüline göre ehâlileri taraflarından bir mikdâr imdad ve îfnet olunagelmekle, Özi valisi Hotin kal'ası mahâfazasına me'mûr olup, emr-i muhafazada lüzumı olmakdan nâşi kapusu halkı mükemmel ve müstevfi olmağla, masârif-i kesîreye müstelzim olmağın, kadîmden sefersiz vakitlerde eyâlet-i mezkûre dahilinde olan kazalar ehâlileri taraflarından verilegelen imdadiyye bu sene dahi vezir-i müşârün-ileyh tarafına virilmek muktezi olmağla...

Evâsıt-ı Safer 1136
(15 Kasım 1723)

(Kaynak: Bşb. Arş., Cevdet Dahiliye, no: 1 657)

BELGE:5

ANADOLU EYALETİNDEKİ LİVALARDAN VALİLERE TAHSİS
OLUNAN İMDAD-I HAZARİYYE VE SEFERİYYE

(Sene: 1140 / 1727-1728)

— Gurus olarak —

LİVALAR	HAZARİYYE		SEFERİYYE		
	Kapu harcı (harc-ı bâb)	İmdad-ı hazariyye (1)	Mübâgiriyye	Harc-ı bâb	İmdad-ı seferiyye (2)
KÜTAHYA	224	2244			20.584
HÜDÂVENDİGAR	224,5	2244			19.447
SARUHAN	278	2780	1000	500	13.192
AYDIN	278	2780	500		13.192
MENTEŞE	245	2454	500		11.486
TEKE	104	1040	500	250	5.800
HAMİD	213,5	2136	1000	800	12.509,5
KASTAMONU	278	2780	1500		13.192
BOLU	278	2780	1000	1000	13.192
ANKARA	200	2003	800	500	11.486
KENGİRİ	215	2150	1200	1000	13.192
KARAHİSAR-I S.	100	1000			5.686
KARESİ	192	1918,5	600	350	9.211,5
SULTANÖNÜ	51,5	514	400	200	2.843
	2.881,5	28.823,5	.....	.....	165.013
TOPLAM		(31.693) (3)		14.650	

Notlar:

- (1) İmdad-ı Hazariyye rakamları MAD 120, vrk. 190-a dan alındı. "Mal-ı imdad-ı hazariyye-i eyalet-i Kütahya ber muceb-i sûret-i defter-i sicil-i Kütahya" başlığını taşıyan kayıt asıl kaynağın Kütahya sicili olduğunu gösteriyor.
- (2) Seferiyye rakamlarının kaynağı MAD 190, vrk. 190-b ve 191-a dir. Kaydın başlığı şöyledir: "Anadolu eyaletinde vâki' elviyeden bâ-fermân-ı âli valilere ta'yin olunan imdad-ı seferiyye defteridir."
- (3) Orjinal kayıt toplamı böyledir. Aslında toplam 31.705 dir.

BELGE: 6

Anadolu valisi olup Hemedan muhafızı olan Mustafa Paşa'ya hüküm ki,

Şark seferleri zuhûr ideli beş seneden beru be-hasbe'l-iktiza vâki' olan tekâlif-i örfiyye ve şakka ve imdad-ı seferiyye virmekden reâyâ ve berâyânın hallerine zaaf-ı külli târi olmağla, tâb-ı merâhim-i perver-i padişahânem muktezâsınca, biraz müddet emin ve irâdeleri ile sâye-i adâlet-i padişahânemde asude-i hâl ve müreffehü'l-bal olub, devam-ı ömr ve devletim ed'iyе-i hayriyyesine istikaları aksay-ı murad-ı hümayunum olub ve hâlâ bi menhi allahu-teâlâ cenk ve harbe müteallik bir iş olmamağla, gerek muhafazada ve gerek menâsıbdâ olan eyalet ve elviye mutasarrıflarına teksîr-i askerın iktizası olmamağın her birisi hazariyyelerine göre masraflarını taklil itmek üzere vedâyi'-i hâlikü'l-bedaya olan reâyâ fukarası üzerlerinden bi'l-külliyе imdad-ı seferiyye ref olunmağın, sen ki vezir-i müşârin-ileyhsin masrafını hazariyyene göre tesviyye ve taklil eyleyüb, sefersiz vakitlerde nizâm virildiği vechiyle hazariyyeden maada tarafından reâyâ ve berâyâdan imdad-ı seferiyye mutalebesiyle rencide olunmamak bâbında fermân-ı alışânım sâdir olmuştur.

Fi Evâsıt-ı R sene 1140 (Kasım sonu, 1727)

Bir sûreti dahi sâir eyalet ve elviye mutasarrıflarına

(Kaynak: Bşb. Arş., Cevdet Maliye, no: 10 854)

BELGE: 7

...sancağımız Teke sancağına munkarib olmağla, ba-hatt-ı hümayun-ı şevket-makrûn senevî üç taksit ile ta'yin ve muaf ve gayr-i muaf dahiller olmak üzere tahsis buyrulan 7 000 guruş imdad-ı hazariyye malından kazamızın be-her taksitte ber muceb-i emr u defter yalnız 522 guruş bir zolota hisse-i muayyenesi olub kadîmi bazı hâne-keş karyelerinden Kızılı ve Karmanlı(?) ve Alaylı nâm karyelerimizin dahi yörükân defterine kayd ve bir takrib ile tahrir olunduğundan, anlar dahi imdad-ı hazariyye vermeyüb lâzım gelen hisseleri sâir?... tahmil olunmağla, ol vechile ahvalimize zaaf-ı külli câri olmuşken, yine emr u fermân buyrulduğı üzere be-her taksiti üzerimize edâsı lâzım gelen imdad-ı hazariyye akçelerimizi minvâl-i meşrûh üzere edâ ve vakt u zamanıyle tamamen mahalline teslim itmekde bir dürlü kusurumuz yoğken, bir

kaç seneden beru sancağımızda mütesellim olanlar liva-i mezbûrî otuzar kise akçeye iltizam eylediklerinden nâşi, kadîmü'l-eyyamdan valilere hâsil kayd olunan 2 500 gurusluk cüz-i ma'dûd hasları malı ile ba hatt-ı hümayun-ı şevket-makrûn ta'yin buyrulan 7 000 gurus'ımdad-ı hazariyye malını fermân buyrulduğu üzere almağa kanaat itmeyüb mücerred mal-ı iltizamı fukaradan tekmil itmek kasdıyle, her gelen zam ve zamîme iderek sene-be-sene ziyâde talep ve mugâyir-i emr-i âli zâd ve zahîre aldıklarından maada, be-her taksitte yalnız kazamızdan 1 000 gurus'dan mütecâviz akçelerimizi ahz ve kabz idüb reâyâ ve berâyâ kullarına gadr-i azîm ve hayf-ı cesîm olduğundan maada, akdemü'l-eyyamdan beru nefis-i Antalya ve Palağı Estanos makarr olduğu minvâl üzere güz eyyamlarında dahi Elmalu kasabası valilere tamam üç ay makarr-ı hükûmet ta'yin olunub, bundan esbak fermân-ı âlişân sâdir olmuşken, Elmalu kazası ehâlileri muhalefet itmeleriyle adem-i itaatları kaza-i sâireye dahi sirâyet idüb, Elmalu ve civârı kazalardan killi bakayaları varken Elmalu tarafına varmayub sene tamamına değin valilerimiz yalnız kazamızda meks ve mugâyir-i emr-i âli ziyâde akçelerimizi aldıklarından ekserî kura ehâlilerimiz takat getürmeyüb diyar-ı âherlere niceleri perâkende ve perişân ve bakileri dahi eftân ve harab olub, düyün-ı kesîreye mübtelâ olmalarıyla, harman vaktinde mahsullerini, danelerini guremâ ve kendüleri hâib ü hâsir kalub, ol vechile cümlemiz mükedderü'l-hâl olduğumuz ecilden Allah ve resule merhamet buyrulub, mukaddema sâdir olan evâmîr-i aliyye müciblerince sancağımız Teke sancağı dahi elviye-i sâire misüllü nizam bulub valisine senevî ta'yin buyrulan 7 000 gurus'ımdad-ı hazariyye malından emr ve defter üzere be-her taksitte kazamızdan lâzım gelen 522 gurus bir zolota hazariyyemizi vaktiyle edâ ve teslim eyledikten sonra, mugâyir-i hatt-ı hümayun ziyâde bir akçe ve bir zoloti talebiyle bu kulları rencide ve remide itdirilmemek için müceddeden yeddimize emr-i şerif-i alişân sarf ü ihsân buyrulmak bâbında...

(İmzalar) (Mühürler)

[Kaynak: Bşb. Ars., Cevdet Maliye, no: 21 886, tarih: 19 Muharrem 1138/27 Eylül 1725]

BELGE:8

Anadolu cânibinde vâki' eyâlât ve elviye mutasarrıfları Bağdad ve Revan cânibleri seraskerleri maiyetlerine me'mûr olmalarıyla, kapularını tertib ve techiz için lâ-mehâle imdad-ı seferiyyelerin almalarını iktiza ider. Ancak bazı eyâlet ve elviyenin 43 senesi imdad-ı seferiyyeleri be hasbe'l- iktiza mukaddema mutasarrıflarına virilmiş bulunub, bu def'a dahi tahsili fermân olndığı sûretde bir senede iki kat seferiyye alınmış olmağla, edâsında fukaraya azîm zahmet ve meşakkati mücib olacağına binâen, karib ve civârda bulunanlar gürûh gürûh Der-saadet'e gelüb, def'a ve def'a iştika ideceklerinde iştibah yokdur. Valiler dahi nevrûz-ı firûzda serasker paşalar maiyetinde bulunmak üzere me'mûr olmalarıyla, seferiyyelerin almadıkça harekete iktidarları olmayacağı emr-i bedihidir. Zaman-ı saâdet akrân-ı padişâhîde fukaray-ı raiyyete mikdâr-ı zerre taaddi olundığına rızây-ı hümayun-ı cihândâri olmamağla, inşallahu teâlâ 44 senesi dühulünde taraf-

Devlet-i Aliyye'den mahsûs mübâsirler ta'yin ve mahallerinden cem' ve tahsil ve yine tamamen teslim-i hazine itdirilmek üzere bu def'a seferiyyesi tahsil olunacak eyâlet ve elviyenin imdad-ı seferiyyeleriçün iktiza iden 561,5 kise akçe şefkatü'l-hak-kı lillâh âlâ tarikü'l-karz Enderûn-ı Hümâyün Hazinesi'nden yahud taşra hazineden virilüb ve bu def'a bazı ümerâya ta'yin olunan mukataatın mal-ı mîrî ve kalemiyyeleri olan 133 kise akçe ile 149 gurus dahi mukataa mallarından havale ile virildiği sûrette fukaray-ı raiyyete bu haml-i ..? den emniyet hâsilolub, amme-i ibadullâha devam-ı ömr ve devlet-i padişâhî ve kıyam-ı ferd-i şevket-i şehinşâhî iddeâiyyesine muvâzebet ile bâis-i zikr-i cemil olacağı bir emr-i celîl olduğundan kat'-ı nazar mîrîye dahi hasâreti mücib olmayub, inşaallah teâlâ 44 senesi muharremi dühulünde yine mahallerinden tahsil ve teslim-i Hazine-i Âmire itdirilir. Lâkin seferiyyesi mîrîden virilen eyâlet ve elviyeden birisi muktezay-ı vakt ü hâle göre 44 senesi evâli yahut evâsıtında âhere tevcih olunmak lâzım gelür ise, imdad-ı seferiyyesi tahsiline müsaâde olunmayub, sene-i merkume imdad-ı seferiyyesi yine hazineden virilen akçe mukabelesinde taraf-ı mîrîden tahsil olunmak üzere Divân-ı hümâyunda olan kayıtlarına mufassalan şerh virilmeğe muhtaçdır. Ve nevrûz-ı cihân-ı efrûza çok zaman kalmayub, sefere me'mûr olan vüzerâ ve ümerâ aceleten yerlerinden hareket etmeğe muhtaç olmalarıyla, virilecek akçe nakden virilmek muktezay-ı halden olub, havale ile virildiği sûrette dahi gayet seriü'l-hüsûl nakd misüllu emvalden havale olunmak iktiza ider deyu Başdefterdar izzetlu Ali Efendi i'lâm itmekle, şeref-yafte-i sudür olan hatt-ı hümâyün-ı şevket-makrûn mücebince, taşra hazineden virilmek üzere alâ tarikü'l-karz Divân-ı hümâyün defterlerine kayd ve Baş Muhasebe'ye ilm-ü haber kâimesi virilmek için sâdır olan fermân-ı âli mücibince Baş Muhasebe'ye ilm-ü -haber kâimesi virilen defterin sûretidir ki, işbu mahalle sebt olandı. Fi 21 B sene 143

* * *

Eyâlât ve elviye mutasarrıflarından birisi imdad-ı seferiyyesin aldıktan sonra sefere gitmezden mukaddem be-hasbe'l-iktiza mansıbı âhere virilüb, sefere me'mûr oldıkda selefinin aldığı imdad-ı seferiyye halefine red ve teslim itdirilmek şürût-ı seferiyyede mukayyedir.

Kengiri sancağı 142 senesi cemâziü'l-evvelisinin on üçüncü gününde ve Ankara sancağı dahi sene-i mezbûre receb-i şerifinin altıncı gününde tevkî-i sâbık Ali Paşa'ya tevcih olındıkda, sefere me'mûr olmağla elviye-i mezbûrenin 43 senesi imdad-ı seferiyyesi tahsili için Divân-ı hümâyundan emr-i şerif virilmeğle, fermân olunan seferiyyeyi tahsil ve kabz idüb henüz sefere gitmeden ve bir dürlü hizmetde bulunmadan azli vâki' oldıkda, şürût-ı seferiyye üzere halefinin mutalebesi tahakkukuna binâen ve livâ-i mezbûrdan mükerrer seferiyye taleb ve tahsilinden ihtirazen ehâli ve reyââ vezir-i müşârünileyhin tahsil ve kabz eylediği imdad-ı seferiyyeyi mahallinde kendüsinden taleb eylediklerinde, ahz ve kabzını akrad ve edâda adem-i iktidarın izharıyla itizâr itdiği arz ve i'lâm olunub, lâkin vezir-i müşârünileyhin halefi olan Kengiri sancağı mutasarrıfı Şehsüvâr-zâde Haled Paşa nevrûz-ı firûzda Revan cânibi seraskeri maiyetinde mevcûd bulunmak üzere sefere me'mûr ve kapuları tertib ve techizine muhtaç olub, vezir-i müşârünileyhin ise aldığı seferiyyeyi sarf ve harc idecek sefer masârfi melhuz olmayub, elviye-i mezbûreden aldığı 56 bin kise akçeyi halefine red ve teslim iktiza idüb ve vezir-i müşârünileyh Agriboz ve Karhılı sancakları gibi kesirü'l-cüdüy mansıb dahi tevcih olunmuşken red ve teslim vaktin

müsaadesi kalmadığından bâis-i avk ve tehir olmamak için meblâğ-ı mezbûr mîrmirân-ı mümâlihye tez elden müretteb seferiyyelerine medâr olmak üzere taraf-ı mîrîden virilüb, ol mikdâr akçe şürût-ı seferiyye mücibince müşârtinileyh Ali Paşa'dan mîrî için red ve tahsil ve tamamen teslim-i Hazine-i Âmire itdirilmek şürûtiyle Divân-ı hümayun defterlerine sebt ve kayd ve Baş Muhasebe'ye dahi zimmet kayd olunmak için ilm-ü haber kâimesi virilmek üzere fermân-ı âli sâdır olmağın, her müceb-i fermân-ı âli işbu mahalle sebt ve kayd olundı. Fi evâsıt-ı Şevval sene 143.

[Kaynak: Bşb. Arş., Hazariyye Defteri, no 4, s. 12]

BELGE: 9

RİKÂB-İ HÜMÂYUN HAZİNESİ'NCE 1736 YILINDA DAĞITILAN İKİ KIST
(ALTI AYLIK) MEVÂCİBİN KİMLERE VE NE KADAR DAĞITILDIĞI

1149 senesi rikâb-ı müstetâb-ı cihandârîde ihraç olunan MSR ve RCC mevâciblerinin tevzi' defterinin sûretidir:

	Divanî kise	küsûr (1)	
1- Dergâh-ı âli Yeniçerileri mütekâidini ve rikâb-ı hümayunda kalan odalar ve sâir kullarına.....	1 325	24 716	
2- Edirne bostaniyâmı neferâtı kullarına.....	22	11 500	
3- Teberdarân-ı saray-ı atık kullarına.....	9	18 810	} Bu tarafta süvari mukabelesi'nden icmali gelmiştir.
4- Rikâb-ı hümayunda kalan sipahiyân kullarına.....	22	18 462	
5- Rikâb-ı hümayunda kalan silâhdâr kullarına...	32	26 630	} Bunun dahi gelmiştir.
6- Rikâb-ı hümayunda kalan bölükân-ı erbaa.....	1	18 144	
7- Rikâb-ı hümayun dergâh-ı âli cebecileri mütekâidini kullarına.....	180	4 520	
8- Rikâb-ı hümayunda kalan dergâh-ı âli topçuları mütekâidini kullarına.....	64	8 656	
9- Rikâb-ı hümayunda kalan top arabacıları mütekâidini kullarına.....	5	47 006	
10- Ağayân-ı enderûn-ı hümayun maa oda-i has ve teberdarân-ı hassa kullarına.....	38	16 640	} Bunun dahi gelmiştir.
11- Mütekâidîn-i ağayân-ı enderûn-ı hümayun kullarına.....	15	37 500	
12- Ağayân-ı rikâb-ı hümayun maa müteferika ve meşâhirehoran kullarına.....	56	38 810	} Bunun dahi icmali gelmiştir.
13- Çavuşân-ı dergâh-ı âli kullarına.....	19	2 046	
14- Bevvabân-ı dergâh-ı âli kullarına.....	20	22 000	} Bunun dahi gelmiştir.
15- Hademe-i Matbah-i Âmire kullarına.....	16	49 600	

16- Hademe-i İstabl-i Amire kullarına.....	26	35 996	} Bunun dahi gelmiştir. Küçük Rûznâme'den icmalî gelmiştir.
17- Neferât-ı Tersâne-i Âmire kullarına.....	28	4 457	
18- Mehterân-i hayme-i hassa kullarına.....	16	4 410	} Piyade mukabelesi'n-den icmalî gelmiştir Bunun dahi
19- Mehterân-i tabl-ı alem kullarına.....	5	25 588	
20- Ehl-i hıref-i hassa kullarına.....	3	47 708	" "
21- Hayyâfîn-i hassa kullarına.....	2	18 944	" "
22- Peykân-ı hassa kullarına.....	6	48 416	" "
23- Hazinedârân-ı birûnî kullarına.....	1	23 544	" "
24- Sakâyân-ı Dîvân-ı Hümâyûn kullarına.....	1	3 276	" "
25- Cameşuyân-ı hassa kullarına.....	—	27 788	" "
26- Etûbba-i hassa kullarına.....	2	33 500	} Bunun dahi icmalî gelmiştir. Bunun dahi
27- Müezzîn-i hassa kullarına.....	—	38 484	
28- Sütürbânân ve harbendegân kullarına.....	8	46 040	} Bunun dahi
Yekûn.....	1 922	702 891	
An hızanê (2).....		58 456	

veya

1 934 divânî kise 44 435 akçe

Notlar:

- (1) Bir "divânî kise" 50 bin akçeye eşittir. Bu "divânî kise" yi "rumî kise" ile karıştırmamak gerekir. Bir rumî kise ise 500 guruştur. Bir guruş eşit 120 akçe hesabıyla 1 divânî kise 416,66 guruşa eşit olur.
- (2) "An hızanê" vechile ödenecek olan bu 58 456 akçenin 25 650 akçesi 12 numaralı kaleme, 27 408 akçesi 13 numaralı kaleme, 5 398 akçesi de 28 numaralı kaleme aittir.

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye tasnifi belgeler, no: 13 081)

BELGE: 10

Sûret-i hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn

Benim vezirim, memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlikimde vâki ' evkaf-ı selâtin-i izâm ve Haremeyn-i muhteremeyn ve bazı vüzerâ evkafı reâyâları bazen hîn-i tahrirde ve bazen ba'de'l-vakfiyye kâffe-i tekâlifden muaf ve müsellemler ve bazı havass-ı hümâyûn ve zeâmet ve timar reâyâları dahi serbest ve mefrûzü'l-kalem kayd olunmalarıyla muafiyet ve serbestiyetlerine riâyat olunagelmışken yüz kırk üç (1143) tarihinden beru fi'l-asıl muaf ve serbest olmıyan bazı mukataat ve evkaf reâyâlarının dahi muafiyetleri bâbında birer takrîble evâmîr-i şerife ısdâr ve unvânlarına hutût-ı hümâyûn keşide kılınmaktan nâsi, vâride olan tekâlifden mecmu'ı gayr-i muaf kalan tâife-i za'ifinin üzerlerine tahmil olunarak fukaray-ı râiyyet giriftâr-ı zucret ve meşakkat ve bu keyfiyyet bâ'is-i harâbi-i memleket olduğu ma'lûm-ı hümâyûnım olduğına binâen vedâyi-i hâlikü'l-berâyâ olan zuâfay-ı râiyyetin hallerine merhameten fi-maa-ba'ad zikr olunan tekâlif tarhında cümlesi tesviye ve ta'dil ve mecmu'undan ale'l-iştirakî's-seviyy tahsil ile terfih-i ahvâl-i râiyyet matlûb-ı hümâyûnım olmağla, imdi Devlet-i Aliyyem reâyâsından muafiyetleri muhdes ve bilâ mücib olmayub, belki ez kadim

Kalemlerde mukayyed olduğu üzere bazı derbendler muhafazası ve cisirler ve hanlar ta'miri ve ocaklarına müteallik bazı hizmetleri mukabelesinde muaf olan reâyânın muafiyetleri ber karar-ı sâbık mer'î ve mu'teber olub, bunlardan maada sâlifî'z-zikr evkaf ve havass ve zeâmet ve timar reâyâlarından muafiyet kaydı ref' ve ilga ve ba'de'l-yevm evâmîr-i şerifem ile vâride olan avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye ve imdad-ı hazariyye ve seferiyye ve tekâlif-i sâire ale's-seviyye tevzi' ve tahsil olunub, lâkin bu takrîble vülât ve hükkâm taraflarından bu makule evkaf-ı selâtin ve Haremeyn-i muhteremeyn ve vüzerâ evkafı reâyâlarına bilâ mücib mübâşirler irsâli ve.?. meccânen yem ve yiyecek mutalebesi ve bunlar emsâli ta'cizât ile tecâvüz ve teâddiden hazer ve mücânebet ve bu cümlienin divân-ı hümâyunında mastûr şürût ve nizâmlarına kemakân riâyet olunmak husûsî defâtir-i aklâma sebt ve işâret ve muafiyete dâir derkenar iktizasınca işbu hatt-ı hümâyun-ı ma'delet-nemûnunun mazmûnı ihraç ve tastîr ile müeddâsı riâyet ve bu nizâm-ı müstahsen iktizası üzere ısdâr-ı evâmîr-i âliyyem ile memâlik-i mahrûsemde i'lân ve işa'ât ve ilâ maşa'llahu Teâlâ düstûr-ü'l-amel tutulmasına ihtimam ve dikkat olma deyu.

(Kaynak: HH, no: 876, tarihi: 1179/1756-57)

BELGE: 11

H 1173-1177(1759-1764) YILLARI ARASINDA HAREMEYN
EVKAFI MUKATAALARININ HESAP DURUMU

(Haremeyn evkafı mukataatının yetmiş üç senesinden yetmiş yedi senesi gayetine gelince asıl malları ve masârifinin defteridir)

GURUŞ

I. GELİRLER (1173'e mahsûben)

— Nizâm defteri mücebince mukataata takdir olunan asıl mal.....	1.461.751,5
— Hademe maaşları (Nizâm defteri mücebince mahallerinde mukataat mallarından verilen vezâif-i hademe).....	12.060
	<u>1.449.691,5</u>
— Merhûm İbrahim Paşa vakfından Fatma Sultan merhûmenin hissesi.....	7.500
— Şam ve Hatuniye tevliyetlerinin vakıf masâriflerinden maada faiz ve mal-ı haremeynleri.....	27.123,5
— Bazı evkafdan şart-ı vakf üzere 1173 senesinde mukarrer olan asıl mal ve haremeynleri.....	63.328,5
73 senesinde mecmu' asıl mal.....	<u>1.552.643,5</u>

II. GİDERLER

A- Olağan giderler (Masârif-i muayyene: "şart-ı vakf üzere ve hatt-ı hümâyun ile ta'yin olunan" giderler):

— 1173 de Haremeyn şerifine gönderilen surre-i şerife....	171.406
---	---------

— Vakıf şartı gereği vakıfların gideri için.....	430.441
— Darüssaâde Ağasının yıllık maaşı	50.000
— Yezici Efendi'nin yıllık maaşı.....	15.000
— Birinci sakabaşıya hac masrafı yardım parası.....	3.000
— İkinci sakabaşıya hac masrafı yardım parası.....	2.000
— Mekke ve Medine kadılarına harcırah.....	5.500
— Birinci müjdecî başıya hac masrafı yardımı.....	300
— İkinci müjdecî başıya hac masrafı yardımı.....	200
— Vakıf şartı gereği, müjdecî başılara Valde Sultan vakfı mukataaları "mal"ından verilen.....	250
— Mu'tad-ı kadîm üzere, Şaban-ı şerifde tevzi' olunan kapama bahasıyçün ağa babasına verilen.....	2.669,5
— Kapama tevzi'inde, fukaraya in'âm için Darüssaâde Ağası'na verilen.....	1.000
— Mu'tad-ı kadîm üzere mevlûdü'l-ayinide in'âm için Darüssaâde Ağası tarafından verilen.....	11.225
— Hatt-ı hümayun ile Safiye Sultan'a ta'yin olunan yardım parasının 9 aylığı (1).....	4.500
— Edirne'de Sultan Bayezid mütevellisi Muhammed Ağa'nın bir yıllık maaşı	2.500
	<hr/>
	689.991,5
B- Sonradan ortaya çıkan giderler (Zuhûrat Masârif) (2)	
— 15 B 1173 de, Edirne'deki Sultan Bayezid vakfı tekml masrafına verilen.....	5.987
— 15 Ş 1173, Bahçekapı'daki vakfın tekml masrafı için verilen.....	2.689,5
— 3 N 1174, Turgani (?) vakfı masrafı için.....	12.505,5
— 20 N 1174, Bursa'daki Sultan Orhan vakfı için verilen...	1.161
— 20 N 1174, Amasya'daki Sultan Bayezid vakfına.....	1.435
— 20 N 1174, Eyüb vakfı masrafına verilen.....	2.642
— 22 N 1174, Edirne'deki Sultan Bayezid vakfının 73 senesi tekml masrafı için verilen.....	3.927
— 20 N 1174, Kekiüze (?) de Sultan Orhan vakfı tekml masrafına verilen.....	137,5
— 20 N 1174, Çorlu'da Sultan Süleyman vakfı için.....	206
— 20 N 1174, Edirne'de Darülhadis vakfına.....	804
— 20 N 1174, Emir Sultan vakfı için.....	804
— 26 L 1174, Beş imâret vakfı için.....	643,5
— 21 M 1175, Bursa'da İkinci Murad vakfı için.....	2.061
— 20 ZA 1175, Üsküdar'da Atik Valde Sultan vakfına.....	4.622
— 23 B 1175, Edirne'de Sultan Selim vakfı için.....	642
— 6 ZA 1174, Valde Sultan Cami'nin ikinci imamına meşrût olan hânenin tamiri için verilen.....	528,5
— 11 ZA 1174, Gelibolu'daki cami'-i atik'in tamir masrafı için verilen.....	1.675
— 23 Za 1174, Manisa'da kargir bend ve hisarların tamir masrafı için.....	6.000
— 5 Ra 1174, yine Manisa'daki tamir masrafına.....	5.400
— 2 Z 1174, Edirne'deki Atik cami' birinci imamının hanesinin tamir masrafı için.....	600
— 22 Ca 1174, Üsküdar'daki cami'-i hümayun masrafı için.....	25.000

— 18 N 1174, Edirne'deki Taşlık Cami tamiratına.....	3.125
— 1 Ra 1174, Malkara'da olan bir vakıfın cami' ve medrese tamir masrafına verilen.....	1.380
— 21 S 1174, Mehmed Ağa vakfı su yolunun tamirati masrafı için verilen.....	1.300
— 5 M 1174, Yıldırım Bayezid vakfının perdeleri ve saıd (?) leri tecdidi için verilen.....	1.696,5
— 9 RA 1174, Arab cami'nin tamir masrafına.....	600
— 28 M 1174, Edirne'de Sultan Selim cami'nin saıd (?) leri bahası için verilen.....	1.000
— 21 S 1174, Fatma Sultan cami'-i şerifinin masrafı için verilen.....	2.305
— 26 L 1174, Emir Sultan vakfı hademesinin çıra masrafı için verilen.....	272,5
	<u>91.149,5</u>

C- Enderûn-ı Hümâyun'a Teslim Olunan:

- 15 Ş 1174 tarihinde hazine kethüdası Abdurrahman Ağa hazretlerinin memhûr temessüki mücebince Enderûn-ı Hümâyun'a teslim.....	500.000
— 17 L 1174 de teslim olunan.....	169.306
— 18 Z 1174 de teslim olunan.....	12.495
— 7 S 1176 da teslim olunan.....	1.913
— 15 Za 1176 da teslim olunan.....	50
— 23 Ca 1174 de teslim olunan.....	24.479,5
— 7 S 1176 da teslim olunan.....	3.967,5
— 18 Z 1174 de teslim olunan.....	12.203
— 12 R 1176 da teslim olunan.....	5.250
— Gurre-i Ra 1174 tarihinde Kapuzcu mukataası mah olmak üzere Sadr-ı âli kerakulağı yedile Enderûn-ı Hümâyun'a irsal olunan.....	3.100
— 11 Ca 1174 de Abdurrahman Ağa temessüki ile Enderûn'a teslim.....	1.294
	<u>745.016 (3)</u>

D- Darbhâne-i Âmire'ye Teslim Olunan:

— 7 M 1178 de Darbhâne-i Âmire emini İsmail Beğ efendinin memhûr temessüki mücebince Darbhâne'ye teslim olunan.....	861,5
— Mukataat mallarından eshabı yedile teslim.....	840,5
— Harameyn mallarından eshabı yedile teslim.....	6.827,5
— Mısır masrafları için Hazine-i Âmire'ye irâd kayd olunan 150 bin guruşa dahildir. 74 senesi hesabı mahallinde yazılmıştır (?).....	562
	<u>9.091,5</u>

III. GELİR-GİDER FARKI

— GELİRLER TOPLAMI:.....	1.552.643,5
— GİDERLER TOPLAMI	
— Olağan giderler.....	689.991,5
— Sonraki giderler.....	91.149,5
— Enderun'a teslimler.....	745.016
— Darbhâne'ye teslimler.....	9.091,5
	<u>1 535 248,5</u>
	<u>17.395</u>

Notlar:

- (1) Şerhi var, şöyle: "73 senesinin 3 aylığı 72 senesi bedel-i iltizamı malından verilmiştir."
- (2) Bunların "zuhurat" olarak kabul edilmesinin sebebi, defterin ilk hesapları yapıp, arz edilmesinden sonra ortaya çıkmalarındandır.
- (3) Bu bölümün toplamı 735.015 olarak çıkıyor. Fakat biz orjinal belgenin hesap durumuna göre 745.016 yı esas kabul ettik. Yukarıdaki rakamlardan birinde kâtip bir istinsah hatası yapmış olmalı.

Kaynak: CM, no: 22 372 ye dayanılarak ve bazı ifadeler sadeleştirilerek düzenlenmiştir.

BELGE: 12

AVLONYA SANCAĞI KAZALARINDAN TOPLANAN İMDADIYYENİN
KAZALARA GÖRE PAYLAŞIMI (Yıl: 1184/1770-1771)

<u>Avlonya Sancağı kazaları</u>	<u>Miktar (grş)</u>
Avlonya (merkez kaza).....	2 000
Temurca.....	500
Premadi.....	1 000
Erkri.....	1 500
Arnavud Belgradı.....	2 000
Poğonya (?).....	400
Mezakıye.....	2 000
Depedelen.....	1 500
Sâir kazalar.....	100
	<hr/>
	11 000 (*)

not:

(*) Bu 11000 guruşun 4 500 guruşu "hazariyye", 6 500 guruşu ise "müriyye" yani "seferiyye" dir

Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Hazariyye Defteri, no 9, s. 27

BELGE: 13

Arz-ı bendeleridir ki,

Memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i hazret-i cihândârîde vâki' mukataat ve maktuatın tahammülleri mertebede muaccelât ile mütefenninân-ı Devlet-i Aliyye ve mütehâyizân-ı sâireye malikâne tefviz emrinde ukâlâ-i müttekaddimîn ve hayr-hâhân-ı din ve devletin fi'l-asl mütalâa-i sâibeleri hem imâr-ı mülke ve hem mahlûlâtı vukûunda alınacak muaccelelerinden ve ferâğ ve kasr-ı yedleri rûsûmundan menâfi'-i kesîresi cânib-i beytü'l -mâl-i müslimine âid olub, Devlet-i Aliyye-i ebediü'l-istimrâra atıyyetil-hibe olan kuvvet ve minnetin semerâtından iktiza iden masârifata i'mâl-i kuvvet-i fikriyye ile tedârikâtı esbâbını ba'de'l-mütalâa cihet-i mu'tedile-i şer'iyye ve kanuniyye taryklarını tetebbu' ve istiksâ birle, cümlesini ber vech-i malikâne tefviz ve şerâit-i kaviyyeye rabt ve tanzim ve tensiyk itmeleri mülkî ve malî menâfi-i azîme husûlî mülâhazatlarında isâbetleri şimdîye dek vuku' bulan muaccelât-ı kesîre fevâidinden müstebân ve zâhir ve ayan ve vâreste-i kayd-ı

eyân olmağa, binâen-aleyh müddet-i karibeden beru İstanbul ve tevâbü
 duhan gümrükleri malikânelikten ref' ve Darbhâne-i Amire tarafından
 mâneten zabt olunduğu evândan beru faizine göre el haletü haizibi iltizamen
 abt olunmasında yahud malikâne vechile virilmesinde nef'-i mîrî ne
 echiledir i'lâm olunması bâbında fermân-ı âlileri sâdir olmağa, husûs-ı
 mezbûr hayr-hâh-ı Devlet-i Aliyye ve ittifak-ı ârâ ile lede'l-müzâkere
 ukataat-ı sâire gibi malikâne virilmesinde her vechile cânib-i mîrîye enfâ'
 e evlâ olduğu ihbâr ve inhâ olunub, gümrük-i mezbûrın iltizamen zabt
 müddetinde hâsılâtı zuhûrına göre senevî 800 kise ve daha ziyâde faiz husûli
 erece-i tahkika resîde olmağa, bâlâda bast olunduğu üzere malikâne
 irilmesi husûsında cânib-i beytül-mal-i müslimîne fevâid-i azime husûlünü
 üstelzim bir keyfiyyet olub, iltizamen zabt olunduğu gibi bi'l-cümle tevâbi'ât
 e mülhakât ve müştemilâtı tahsil olunmak ve yed-i vâhid'den zabt olunan
 ukataat dahi kemâfi's-sâbık ümenâsı tarafından zabt itdirilmek vechile 160
 ehm i'tibâr olundukda faiz-i mezkûresine ber-her sehme beşer kise faiz
 ihûr itmek iktiza idüb, beş senede istifâsı hesabınca tefviz kılınmak lâzım
 else 4 000 kise muaccelâtı bâliğ olacağı ve bu hengâmda muzayaka-i
 üriyyeden nâşi mevadd-ı külliyye ve i'ânet masârifat-ı mühimmeyi mucib
 lüğü huzûr-ı asfânelerine arz olunan tahrir-i çakerânem merffü'-i atebe-i
 lyây-ı hazret-i hilâfet-penâhî kılındıkda, ol vechile nizâm bâbında
 erref-yafte-i sudûr olan mübârek hatt-ı hümâyun-ı kerâmet-makrûn
 ücibince mezad kâimeleri tahrir ve tanzimine mübâderet olunmak üzere
 arman-ı âlileri sâdir olmağın, İstanbul ve tevâbü duhan gümrüklerini fi'l-asl
 tal-ı mukayyedi maa tafâvüt 112 176,5 guruş olub, muayyen olan havâlâtın
 tizam takribi ile bazıları faizinden virilügelmele ancak faizinin yeniden
 malikâne eshâbı taraflarına âid olduğu cihetden o makûle faizinden verilen
 mevaddın mecmû'ı mal-ı mukayyede zamm ve idhal ve mal-ı mukayyeden
 i'vin ve tasrih olunmak muktezi olduğuna binâen, gümrük ümenâsı
 taraflarından zabt olunugelen resm-i mîrî-i duhan-ı iskele-i Draç
 ukataasının dahi senevî malı 10 827 guruş olmağa, âherin malikâne
 hdesinde olmadığından mal gümrük-i mezkûra zamm ve mesned-i vâlây-ı
 stva olanlar hazerâtına dahi ta'vizen Hazine-i Amire'ye faiz-i gümrükden
 rillügelen 25 000 guruş mal-ı hass kezâlik mal-ı mîrî-i gümrük-i merkume-
 n edâ olunmak üzere mal-ı kadîmine izafe olunub, hass-ı mezkûr mahmum
 ihûr-ı arabîyye ile virilmesi ve gümrük-i mezbûrın re's senesi i'tibâr
 olunan şühûr-ı rûmiyye beyninde iktiza iden eyyamın tafâvüti hesabı olmak
 zere lâzım gelen 764 guruş ve Mengene mukataası malı ve eshâb-ı malikâne
 üzi olan 9 724 guruş ve ismetlü, iffetlü Safiye Sultan hazretleri hassı olmak
 zere 537 guruş dahi zamm birle mecmû'ı mal-ı seneviyyesi 159 028,5 guruş
 lâğ ve seksen dokuz senesi rûz-ı huzûr ibtidâsından ber vech-i malikâne
 üblerine malikâne fûrûhtıyçün 160 sehmi i'tibâriyle başka başka mezad
 âmeleri tahrir ve be-her sehmi 12 500 guruş muaccele tastîr ve takdir ve
 ikvim olunub muacceleleri teslim-i Hazine-i Amire olmak ve muaccelât-ı
 mezkûre Hazine-i Amire Sergi'sinde başkaca hıfz itdirilmek ve mukataat-ı
 merkumenin irâdı rûsûm-ı mezkûra münhâsır eshâb-ı duhan zimmelerinde
 akaya kalmak tabiât-ı umûri olub, senesi zarfında kâffe-i hâsılât-ı irâdı
 cemmu'ı olageldiğinden bi-eyvi-hâl ümenây-ı gümrük yedlerinde sermaye-
 in mevcudiyetine mütevakıf olduğu cihetden emr-i mezkûr li-ecli't- tanzim
 -yevm duhan gümrükleri bakayasından peyderpey tahsil olunugelen
 kçeden 400 kise akçe sermaye kayd ve duhan gümrüğüne geldikçe hıfz ve
 ukataat-ı mezkûrenin malikânelik vechile zabt u rabt ve ümenâsı kendü
 âsullarından sermaye tedâriki vakti zuhûruna dek i'mâl öylemek ve gereği

gibi nizâmın buldukça bir akçesi bakaya kalmamak üzere ber vech-i nakd teslim-i Darbhâne-i Âmire itdirilmek ve zikr olunan gümrüklerin zabt u rabtı ve tahsil-i rûsûmı mevadd-ı cesîmeden ve ekser rûsûmı sene-i atıyyesinde tahsil birle bakayası olageldiğine binâen, üç sene bir tahvil ile sâhib-i miknet ve mücerrebül-etvâr ve kavîül-iktidâr bir kimesneye her vech-i iltizam tefviz olunmak ve ol kimesne dahi Devlet-i Aliyye'nin müntehibi ve ekserin mücerrebi olub, defterdar-ı vakt bulunanlar mukataanın zaman-ı zabtı dühûlünde ümenây-ı mukataanın ittifak ve ittihadlarıyla gümrük emini nasb ve ilbâs-ı hil'ât ve şürût-ı mukataanın icrâ ve ibkasını gereği gibi tenbih ve te'kid itmek ve ol gümrüklerin bu vechile malikâne virilmesi teksîr-i irâd-ı mîriyyeyi bâis olmak mülâhazatı olub, ednâ mertebe vâridât-ı gümrükden âherin kayd-ı intifâ'ı muhtel nizâmını müstevcib ve encâmında cânib-i mîriye hasâreti mûcib olduğundan siyâneten li'l-mîrî defterdâr-ı asr bulunanlar ve hükkâm-ı sâire taraflarından câize ve ubdiyyet nâmıyle bir akçe almamak ve aldurmamak ve l-hâsıl her halde nizâm-ı mukataayı muhafaza ve bir tariyk ile şerâit-i mahsûsasına hâlel getürmemek ve gümrük-i mezbûr muaccelât-ı kesîre ile fûrûht olunmuş madde-i azîme olub, şimdiki halde sinîn-ı güzeste bakayalarının cem' ve tahsili husûsını ve her halde râbita-ı nizâmını vekâleten deruhde iden Osman Ağa bendeleri yahud emr-i mezkûrda mütefennin ve her vechiyle sâhib-i liyâkât ve bu bâbda me'mûl-i sadakat olur bir kulları seksen dokuz senesi rûz-ı hızırî ibtidâsından üç sene bir tahvil ile cümle ümenây-ı mukataa ittifakıyla iltizamen uhdesine tefviz ve vakt u zamanıyle hil'ât ilbâs ve iksâ olunmak ve be-her sene zaman-ı zabtı dühûlünden akdemce bi'l-cümle şürekâ-i mukataadan ilzam temessüki alub, nizâm-ı müstahsenesi ve şürût-ı mahsûsası üzere tahsil-i rûsûmâtına bezli kudret ve sinîn-i sâbıkadan ve gerek hâlâ vekili olduğu müddetin rûsûmâtı bakayalarını peyderpey tahsil idüb kesr ve noksan getürmemek ve umûr-ı me'mûresinde rûsûm-ı gümrük-i duhan maddesi için her ne vechile istida' a ve iltimas ider ise teshil ve tahsil-i emvâl-i mîriye için ahkâm-ı şerife i'tâ olunmak ve rûsûm-ı mezkûre maddesinin sâbıkı gibi mültemesâtı ve şükr ü şikâyeti makbûl ve mu'teber tutulmak ve emâneten iltizamında yed-i vâhidden zabt olunub âher bazı kesanın uhdelerinde olan sevâhil-i nehr-i Tuna ve Bosna ve Üsküb ve Köstendil ve sair gümrükler kemâfi's-sâbık yed-i vâhidden tarafından zabt ve mal-ı mîrî ve kalemîyeleri ve Ma'den Kalemî'ne bu def'a kayd itdirilen faizleri bi't-temam vakt ü zamanıyle bilâ tereddüd eshâb-ı malikâne taraflarına virilüb bir dürlü cevri ve ziyet olunmamak ve o makûle âherin uhdesinde olub yed-i vâhid şürûtına dahil olan mukataat sinîn-ı vâfireden beru ne vechile zabt olunmuş ise yine ol vechile zabt itdirilüb hâlet-i sâbıkası tabiâtına vechen min-el-vücûh ve sebeben min-el-esbâb hâlel getürülmeyle nizâm-ı cedîd şürûtü üzere amel ve hareket eylemek ve yine gümrük-i merkume ümenâsı câniblerinden zabt olunugelen İskenderiye-i Arnavudluk gümrük-i duhan mukataasının senevî 28 675 gurus mal-ı mukayyedi Haremeyn Hazinesi tarafına virilmek üzere merbût olduğundan, mukataat-ı mezbûr dahi ber vech-i sâbık zabt ve mal-ı mezkûresini ol cânibe ve İstanbul ve tevâbiâtı gümrükleri mukataatının peşin ve taksitlerini Hazine-i Âmire'ye ve vezâifi ve havalât-ı mühimmeyi eshâbı taraflarına ve kalemîyelerin dahi mahallerine virmek ve mukataat-ı mezkûr bu def'a seksen dokuz senesi rûz-ı hızırî ibtidâsından zabt itmek üzere ber vech-i malikâne mutasarrıf olanlar sehmine göre li-echli' t-tahmin farz olunan faizlerini herkes iki taksit ile alub, taksit-i evvellerini nsf-ı senede ve nsf-ı âherini âher senede virilmek ve l-hâsıl senesi zarfında tekmil

olunmak ve bir dürlü müeddî-i nizâ olunacak halâta tasaddi olunmamak ve bu şürût ve nizâm ale'd-devam düstûrî¹ l-amel tutulub, hilâfına cevaz gösterilmeyüb virilecek berevât-ı aliyye ma'bâdına derc olunmak ve mukataat-ı mezbûre mukataat-ı sâire misillu olmayub, mevadd-ı casîmeden olmakdan nâşi emsâline nazaran mukataatın muaccelâtı istifası üzere virilmeyüb, alacakları faizin müddet-i kalîlede ifâsı hesabınca deruhde olunmağla, rağbet idenlere vesîle-i sühûiet irâdesiyle harc-ı aklâmı husûsında fakat bu def'a riâyet olunmak dahi lâzıme-i umûrdan olub, mu'tad olan harc-ı aklâm ve avâidatının sülûsî ahz ve sülûsanı in'âm ve ol vechile tanzim olunmak üzere Baş Muhasebe'ye kayd ve Ma'den Kalemi'ne ve Gümrük tarafına başka başka ilm-ü-haberleri virilmek bâbında fermân devletlu, saadetlu sultanım hazretlerindir.

ilm-ü-haber dâde fi 10 za sene 88 (12 Ocak 1775)

[Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye tasnifi, no: 27 537, Krşl.: K. Kepci defter, no: 5282, s. 1]

BELGE: 14

Defter oldur ki: medine-i Kütahya nevâhilerinde eyâlet-i Anadolı valilerine tahsis ve ta'yin olunan malûme'l-esâmi yedi aded has kuralarından 1191 senesinde hâsıl olan âşar-ı şer'iyye ve rûsûm-ı örfiyye ve sâir tayyarât ve avâidât sene-i mezkûrede eyâlet-i merkume valisi olan devletlu Mustafa Paşa hazretlerinin gününe düşüb, ba'de yine eyâlet-i mezkûre valisi devletlu Mehmed Paşa hazretlerinin hâlâ mütesellimleri olan Hasan Ağa zikr olunan kuraların mahsûlâtını ta'şir ve bi'l-cümle tayyarâtını ahz itdikden sonra, vezir-i müşârün-ileyh hazretlerinin kethûdası faziletlu İbrahim Efendi zikr olunan has kuralardan hâsıl olan âşar-ı şer'iyye ve rûsûm-ı örfiyye cüz'i ve külli hâsılâtı mütesellim-i mümâ-ileyhden tamamen ahz ve medine-i Kütahya sükkânından hazinedâr Hasan Ağa'ya bi'l-vekâle teslim olunması bâbında ısdâr itirdiği üç kıt'a evâmîr-i aliyye vürûdında, mütesselim-i mümâ-ileyh Safa Mustafa Paşa hazretlerinin olduğunu ikrar ve itiraf eyleyüb, lâkin kuralardan ahz eylediği mahsûlât ve rûsûmâtıdan birazını inkâr itmekle, taraf-ı şer'den ümenâ ba's olunub kura ehâliyelerinin haber verdikleri mahsûlât ve rûsûmâtın defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur:

[Bu kısım özetle şöyledir:

- Yedi köyün toplam mahsulâtı: 452 kile hinta
ve
472 kile şair
- Tayyarât ve rûsûmât 472 guruş]

Bâlâda tahrir olan mahsûlâtın mecmu'undan mûcib-i emr-i âli vekil-i merhum Hasan Ağa'ya teslim olan:

- Hinta : 300 kile, 6 guruş (kilesi)
- Şair : 48 kile, 3,5 guruş (kilesi)

Vekil-i mezbûrın husûs-ı mezkûre için bu ana değin masârifât-ı lâzıme ve harc-ı i'lâmat ve sâir masârifî bâ-defter-i müfredât : 2135 guruş.

Tarih: 1191/1777

Kaynak: B.A. Cevdet Maliye, no: 27 122)

BELGE: 15

**MALİKÂNE OLARAK SATILMIŞ OLAN VERGİ KAYNAKLARININ
(MUKATAAT VE MAKTUAT) MALİYEDE BAĞLI OLDUKLARI BÜROLAR
İTİBARIYLA H 1195 (1780-81) DEKİ SAYISI**

No	BÜRO (KALEM) ADI	MUKATAA VE MAKTUA SAYISI	
		I	II
1	Kalem-i Muhasebe-i Evvel.....	115	289
2	Kalem-i Mukataa-i Haslar.....	194	196
3	Kalem-i Maden.....	43	53
4	Kalem-i Mukataa-i Haremeyni's -şerifeyn 14	14	13
5	Kalem-i Muhasebe-i Haremeyni's-şerifeyn 2	2	2
6	Kalem-i Burusa.....	43	41
7	Kalem-i Avlonya.....	18	17
8	Kalem-i Mukataa-i Evvel.....	24	24
9	Kalem-i Kefe ve İstanbul.....	31	32
10	Kalem-i Ganem.....	4	4
11	Kalem-i Muhasebe-i Anadolu.....	1	1
12	Kalem-i Muhasebe-i Cizye.....	2	2
13	Kalem-i Maliye.....	7	8
TOPLAM		498	682

Açıklama: Bu tablonun hazırlanmasına esas teşkil eden defter iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde her Kalem tâbi mukataatın (ve maktuat) sadece adları belirtilmiştir. I nolu sütun bu bölüme istinaden hazırlanmıştır. Defterin ikinci bölümünde ise, yine Kalemlere tâbi olma esasına göre, aynı mukataaların (yenilerin de ilâvesiyle) işlemlerine (taksitleri, hisseleri, deruhdecileri) dair hesaplar yer almaktadır. II no'lu sütun bu bölümdeki mukataalar sayılarak hazırlanmıştır.

I. sütünde yer alan verilerin hangi yıla ait olduğunu gösterir bir kayıt yoktur. Bu na mukabil II no'lu sütun H 1195 tarihindeki durumu aksettirmektedir.

(Kaynak: MAD, no 1744)

BELGE: 16
(ADALETNÂME)

.. Isparta kadısıylo sâir kuzzat ve nevvâb ve hâlâ Hamid sancağı mütesellimi Hasan zîde mecdeye ve kethüda yeri ve yeniçeri serdarı ve âyan-ı sâire ve bi'l-cümle zabıtân-ı vilâyete hüküm ki,

Memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i şahânemde sakin ve mütevatın olan fukaray-ı râiyyet ve ehâli-i memleket kâffe-i mezâlim ve taaddiyatdan hıfz ve vikâyet olunması mutazammın herbâr evâmîr-i aliyem sudûriyle cümleye tenbih ve te'kid olunduğı ve bundan akdem Anadolu ve Rumili'nde vâki vali-i vilâyet ve sancak mutasarrıflarıyçün sefere me'mûr olduklarında seferiyyeler ve vakt-i hazarda hazariyyeler tertib ve ta'yin kılınması, vilât-ı vilâyat sefere me'mûr olduklarında ancak ta'yin olunan seferiyyesine ve vakt-i hazarda hazariyyesine kanaat ve dâiresini anın ile tesviyye ve tanzime mübâderet idüb, bu mukabelede vilât taraflarından olan devr nâmı ve kaftan baha ve zahîre baha ve na'l baha ve saray döşemesi ve öşr-i diyet ve sâir bahane ve illet ile bir akçe ve bir habbe almamak ve müsvedde ile fukara üzerlerine bölük gönderilmemek ve be ta'riz fukara tecrim ve teferru olunmamak irâdesine mebni olduğı âşîkâr ve bunlardan başka kuzzat ve nevvab ve voyvoda ve subaşı ve âyan ve bi'l-cümle zabıtân ve sâir tahsilâd makuleleri hilâf-ı şer'i şerif ve mugâyir-i kanun-ı münif o misüllu mezâlim ve taadiyât ile fukarayı ızrardan mübâ'adet ve vücûh-ı mezâlim ile hilâf-ı kanun ve mugâyir-i kadîm reâyâ ve ehâli-i memleketden mugâyir-i emr-i âli bir akçe ve bir habbe almayub ve bi'l-husûs âyan-ı vilâyet nâmına olanlar evâmîr-i aliyye ile vâride olan tekâlif tevzi'inde ta'dil ve tesviyye merâsimine riâyet ve herkesin hâl ve tahammülüne göre ma'rifet-i şer'le tevzi'e dikkat idüb, bilâ emr-i şerif tekâlif-i şakka tahmil ve kendüleri ve kuzzat ve nevvab için fukara üzerlerine bir akçe ve bir habbe tarh ve tevzi' itmemelerini mutazammın hutut-ı hümayûn ile muanven evâmîr-i aliyye sudûriyle umûnen memâlik ve beledatda mukim ve mutavatın olan ehâli-i fukaranın cemi' mezâlim ve taaddiyatdan masûn olmaları husûsları nizâma rabt ve be-her sene hazariyye ve seferiyye evâmîrinde tasrih olunandan bir akçe ziyâde ve ücret-i mübâşiriyye ve sâir vecchiyle fukaraya nesne tevzi' olunmaması tenbih ve te'kid olunmakda iken, mürûr-ı ezmân ve ale'l-husûs bundan akdem vukû' olan seferlerin imtidâdı takribiyle, vali-i vilâyet taraflarından evâmîr-i aliyyemle ta'yin ve tahsis kılınan hazariyye ve seferiyyelerine kanaat itmeyüb fukara ve zuafaya hilâf-ı rızâ ve mugâyir-i şeriât-ı garra mutalebât günâ gün le irâdeleri olan mezâlim ve taaddiyatın revâcına âyan ve söz sahibleri lâmına olan habâsetkârlar dahi kendü nefisleri için akçe tevzi'ne vesile olmak için mümâşât ve nebe-i aliyye ehâli ve reâyây-ı memleketin halleri yayet diğergün ve perişân olduğı reside-i derece-i tahkik ve dahi bundan önd mah mukaddem âyanlık nizâmını ve fukaradan âyariyye nâmı ve nâm-ı ihar ile bir akçe alınmaması ve kazaların sicilâtı getirdilüb ümrâr-ı nazar-ı lîkkat birle o makule hilâf-ı rızâ ve mukaddema hazariyye ve seferiyye nukabelesinde men' olunan mevadd-ı mezâlime-i mezkûre ve sâir vecchiyle ukaraya tevzi'ât ve masârifât-ı gayr-i vakı'a bulunur ise, yalnız âyanların e'dibleriyle iktifa olunmayub, hükâm-ı şeri'ât-ı garra dahi ruhsat ve cevâz österdikleri için mazhar-ı muvahaze ve ikâb olacakları tenbihâtı ve ehdiât-ı sâireyi muhtevi evâmîr-i şerifem ısdâr ve neşr olunub, mücib ve

muktezalarıyla amel ve hareket ve imâr-ı memleketi mücib olur halâtın istihsaline dikkat eylemek cümleye lâzıme-i zimmet iken, hâlâ vezir-i âzam ve vekil-i mutlak-ı sadakat-ı âlemim Halil Hamid Paşa edâm-Allahü teâlâ-i iclâle ve zâkû'l-te'sir-i efzâre ve ikbâlenin İsbarta kasabasında müceddeden kütübhâne-i lâtife ve çeşme ve hayrat-ı sâire binâ ve ihyâsına muvaffak olmak mülâbesesiyle liva-i mezkûrda vâki' kasabat ve fukaranın sekene ve reâyâsının istihsal-i âsayış ve istirahatleri ve mukaddema ber vech-i muharrer vâki' mezâlimi muhtevi evâmîr-i aliyem infaz ve icrâsı irâdesiyle İsbarta kazasının sûret-i sicili bu esnâda bâ-fermân-ı âli Derâliyyeme getirilüb, ümrâr-ı nazar-ı imaân olındıkda, 96 senesine mahsûben bir sene zarfında muayyen olan vali hazariyyesinden maâda liva-i mezhurdan Anadol valisiyçün bâlâda tafsil ve beyân olındığı üzere hazariyye ve seferiyye mukabili memnû' ve merfû' kılınan zahîre baha ve harc-ı bâb ve masârif-i sancak ve esb baha ve saray ta'miri ve bazı zâlîme makulesine ikramiyye ve hil'at baha ve kaftan masârifleri ve kâtibiyye-i divân ve harc-ı mahkeme ve huddamiyye ve mahzariyye ve nâibiyye ve kâtibiyye ve kethüdaiyye ve cümlelerin ma'lûmı olarak deyi bir nev' bid'at ve sâir sûret-i sicilde mezkûr muhtere'ât-ı âtıla ve muhaddesât-ı bâtıla ile ehâli fukaresına hilâf-ı evâmîr-i aliyem ve mugâyir-i rızây-ı şahânem senede otuz kırkar bin gurus yalnız Hamid sancağından İsparta ve sâir kazalardan kati külli mebâliğ tevzi' ve tahsil ve tarh ve tahmil olunmuş olduğu sûret-i sicil-i mezkûrdan müstebân ve buna kıyasen gerek hükkâm ve gerek âyan makûlesi zâlimenin kendu nefisleriçün fukaraya vâki' olan tahmilât ve tevzi'âtları hadd-i insaf ve itidâlden birûn idüğü zâhir ve ayan olmağla, mezâlim ve taaddiyât ile ibadullahın mazhar-ı cevri ve hasar olmalarına rızây-ı davrânem olmadığına binâen, fi-maa-ba'ad liva-i mezbûrdan Anadolu valilerine mukaddema ber vech-i muharrer ta'yin ve tahsis kılınan imdad-ı hazariyye ve seferiyyesi ve sâir evâmîr-i aliyemle vâride olan tekâlifî hîn-i tevzi'de ta'dil ve tesviyye vechi üzere herkesin tahammüllerine göre ma'rifet-i şer'le tevzi' idüb, mukaddema hazariyye ve seferiyye?iderek men'i mukabili olub ahzı sarahaten memnû' ve merfu olan devri nâmı ve kaftan baha ve zahîre baha ve na'l baha ve öşri diyet ve sâir bahane ve illet ile sûret-i sicil-i mezkûrda musarrah olan mezâlime makûleleri fi-ma'a-ba'ad tevzi' defterlerine zam ve tahmil ve ahz u tahsiline rıza ve ruhsatdan ittikâ ve mübeâdet olunmak fermânım olmağın, mahsûsen işbu emr-i şerifim ısdâr ve (Boş) ile irsâil olunmuşdur. İmdi, siz ki mütesellim ve mevlana ve sâir mümâileyhimsiz, zaman-ı adl-i akran-ı davrânemde vediâ-i cenâb-ı rabb-i izzet olan ehâli fukaresına ve sâir bir ferde bâlâda beyân olunan mezâlime ve sâir vechile taaddiyât ile taaddi olundığına rızây-ı davrânem olmayub, cümle ehâli ve berâyâ âsûds-dil emîn ve istirahat olmaları matlûb-ı şehriyerânem idüğü ve işbu emr-i münif-i itaât-redifimi livâ-i mezbûrda vâki' bi'l-cümle kazalar mahkemesine sebt ve kayd ile dâima mazmûn-ı itaât makrûnla amel ve hareket olunması matlûb-ı mülûkânem olduğu ma'lûmunuz olduğkda, bundan sonra dahî yine bu husûslar tahsin ve tefahhus ve mahkemelerin sicilâtı getirilüb dikkat ve tahsil-i vukûf ve itulâ' olunmaktan hâli olunmayacağı ve hilâfına cesâret ile fukaradan zikr olunan mezâlimeler ile bir akçe alındığı tashih ve tahkiy olunmak lâzım gelür ise, o makûleler her kim olur ise olsun hakkında vahâmet-i azîmi meni' olacağı derkâr.? iderek himâyet ve sıyânet-i fukaraya cümle taraflarından itinâ ve dikkat ve mezâlim ve taaddiyât-ı merkûmeyi fukara üzerlerinden ref' ve def' ve dâimâ himâyet-i istirahat-i fukara ve züâfaya ve ümrânı ve hüsn-i nizâm-ı memlekete ihtimam ve dikkat

ve bu emr-i âlişânıma muhalif her kimden vaz' ve hareket sudûr ider ise o makûleleri ism ve resimleriyle Deraliyyeme arz ve i'lâmata ıgmaz ve rehâvetden ittikâ ve mücânebet etmeniz bâbında...

Fi evâşıt-ı Za sene (11) 98 Eyfûl sonu, 1784.

[Kaynak: Cevdet Maliye tasnifi, no: 24 002]

BELGE: 17

Arz-ı bendeleridir ki,

Bu abd-i kadim ve çaker-i müstedi'leri hizmet-i celle-i istifa ile ezsernev cırağ ve ihyâ buyrulmaktan nâşi, münhâl olan Malikâne Halifeligi'nin tevcihi husûsı diğer telhîs-i çakerânemle hâk-i devletlerine takdim olunub, lâkin halifelik-i mezbûrın ber vefk-i matlûb rü'yeti sinîn-i mütekadimmeye kıyas olunmayub, mukataat-ı mîriyeden sekiz on aded cesim mukataalar esham vechiyle fûrûht olunmak takribiyle be-her sehmi sekizer ve onar ve on altışar ve daha ziyâdeye dek ricâl ve nisvân ve sıbyana geçüb, hîn-i tevcihâtında kimler olduğı gereğı gibi tehabbüs ve taharrî olunarak ism ve rasm ve şöhretleri zabt ve tahrir olunmadıkça her kim olur ise olsun yedlerine berâtları virilmemek husûsına kemâl-i ihtimamdan lâbüdd olduğundan gayri, an asl kalem-i mezkûrda bazı vüzerâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyye uhdelerinde kaçar mukataa vardır ma'lûm olmak için 1170 tarihinde değin ber mücellled derûhde defteri isti'mâl olunur iken "cümleyi müstemil degildir" deyu i'tibârdan sâkı ve evc-ı mütalâa ve nazardan hâbit olub, bâ-husûs malikâne virilen mukataatda taaddüd ve şerikâ memnû' iken ba'de revâcı irâde ve bi'z-zarûre müsaade olunarak el haletü hazibi bir mukataada beş on nefer ve daha ziyâde şerikâ peyda olmak mülâbesesiyle râbıta ve zabıtasına şu vechiyle hâlel tareyân itmişdi ki, meselâ bir kimesnenin Anadolu ve Rumeli câniblerinde vâki' eyâlât ve elviyye-i müteaddidenin her birinden başka başka on parça mukataası olub, fevti ihbar olundıkda, bilâ ünvân ve birini "ağa" ve birini "efendi" ünvanıyla beş on sene zarfında refte refte derûhde ve kayd itdirmekle her bir mukataanın tevcihatlarında âher defterlerde olan mecmû' malikânelerinin kayıtları bulunub şerh virilmek hadd-i imkânda olmayub, ve'l-hâsıl mahlûl-i mezbûrın birkaçı bulunub mezada ihraç ve bâki kalanları ve kuvveti olub almağa tâlib ise gelüb dellaldan sual eyledikde ol vakt kuyuda müracaat ile bulunub, ann dahi mezâd kâimesi tahrire tevakkuf ideceğı emr-i bedihî olmağla, doksan senesi cumade'l-evvelisinde halifelik-i mezbûr bu abd-i kemînelerine tevcih ve ihsân buyruldıkda, kalem-i mezbûrda isti'mâl olan eyâlât defterleriyle idaresi rütbe-i istihalede olduğun ba'de'l-tefekür ve'l-teemmül sâbıkü'l-zikr eslâfın ancak ricâl ve kibara tahsisen cüz'iyatda isti'mâl ve ba'de terk eyledikleri deruhde zabıtın mukataat ve eshamın mecmu'ında isti'mâl olunmak üzere bir nizâm-ı müstahseneye ifrağ eylemek sûretini mülâhaza ve derpiş eylediğimde, Şam ve Girid misüllü bazı müfrez hazine ve Tokad ve Diyarbekir gibi voyvodalık aklâmından malları mahallerinde câmiü'l-ömvâl olanlara virilü gelen bazı kura eshabından mahallinde sâkin olanların ism ve rasm ve şöhretleri mahallinde voyvoda defterlerinde mazbût ve mahlûlâtı dahi karyesi

tasrihiyle mahallerinden inhaya mütevakkaf olduğu ecilden ol makulelerden maada malları *Hazine-i Âmiri*'ye virilmek üzere irsaliyye vechiyle mukayyed olan bi'l-cümle mukataat-ı mîriyenin malikâne eshâbı uhdeslerinde gerek zikr olunan tevâbiâtından ve gerek esham-ı müteaddide mukataatından olsun, ve'l-hâsıl her kaç parça mukataa ve hisessi var ise bir bend olarak bir mahalle kayd ve cem' olunmak üzere derûhde cerîdesi nâmıyla iki cild bir defter tertib ve cins-i esâmileri terkîmiyle başkaca bir *fihrist defteri* tanzimine mübâseret ve peyderpey üç sene mikdârı ale't-tevâli hezâr-cüz ve say' ve ihtimam olunarak aklâm-ı sâire ve kalemiyye defterleriyle tatbik ve bir ademın kaç mukataası olduğu tashih ve ale'l-husûs 92 senesine mahsûben ihraç olanın muaccelât cebelûsi tahsili takribiyle gereği gibi tahkik ve bi hamd-ı allahu teâlâ tekmilli müyesser olalı altı seneye karibdir ki, malikâne eshabından bir kimesne mukataasından birini âhere ferağ ve kasr-ı yed eyledikde bendinden vâki' ve imhâ ve alan kimesnenin gayri mukataası olub bend-i mahsûse var ise ana zamm ve eğer yoğ ise müceddeden zîr-i deftere derûhdesi zabt ve fevt olanların dahi bendine tarihiyle müteveffası keşide ve ibtâl ve fûrûht olub berâtı virildikçe alanların bendlerine zamm ve kayd olunmağla, gerek mukataat-ı cesîme ve hasîse ve gerek eshamdan bir ademın her nesî var ise bir mahalde mukayyed ve mazbût olub, mahfûl vukûunda ismi ne ise ol isme mahsûs olan fihriste nazar birle hangi varakda mukayyed olduğu ma'lûm olub, derhal cümle mukataalarının yokden mezada kâimeleri ihraç ve bunlardan gayri mukataası olmadığını bilâ şübhe sahihen hükkâma ifade ile töhmet tereyyübünden azâde olarak sâye-i ülyây-ı ni'âmide fârigü'l-bal ve bilâ kil ü kâl idaresine muvaffak olunmuşdı. Ve inşaallahu teâlâ fi-maa-ba'ad ahlâfım kulları dahi bu kâide-i mergubeye gereği gibi riâyet eylediklerinde avn-i bâri ile sehv ve hatadan masûnül'saha ve berii'z-zimme olub kat'an zahmet keşide ve ta'ab dîde olmıyarak, itham-ı toseyyübden vâreste olacakları zâhir ve celi olub, lâkin bu husûsın fi-maa-ba'ad şirâze-i nizâmına hâlel tari olmakdan sıyâneti esbabına teşebbüs olunmak lâzıme-i halden ve kalem-i mezbûrda bir mütefennin ve sadakâtkâr kullarının bâ-rûs-ı hümayun kisedâr nasb ve ta'yininden lâbüdd olduğına binâen, maazallahu teâlâ şerâit-i mezkûreye adem-i ihtimam ile zikr olunan mahzûrât zuhûriyle müseyyeb olmak ihtimali olur ise, yalnız halifesi mes'ul ve mu'ateb olunmayub, kisedârı dahi ma'an tedib olunmak ve an asl defâtir-i hazine-i aklâm vechen min-el-vücûh deryadan ümrar ve gicelerde hânelerde terk ve te'hir ve tevkif olunmak bâ-fermân memnû' iken, mârû'l-beyân derûhde defteri asl defâtir-i kadîmeden olmayub cerîde makûlesidir deyu zinhâr ve zinhâr deryadan ümrar ve gicelerde halife ve kisedâr hânelerinde meks itdirilmeyüb, defâtir-i sâire ile ma'an Fazlı Paşa sarayında hıfz olunmakta ihtimam-ı azîm olunmak ve işbu şürût ve kuyûd bi'ibâretihâ malikâne defterlerine sebt olub, her birine her zaman mûra'ât olunmakta dakika fevt olunmamak üzere zikr olunan malikâne halifeliği kisedârlığının idaresiyçün 85 senesinden beru bu kullarının gerek zimmet ve gerek malikâne halifeliğim müddetlerinde bilâ infikyâk maiyetimde müstahdem ve ale'l-husûs dokuz senedir ki hudmet-i mezkûrede bilâ rûs sarf-ı mechûd ve sadakat ve diyanet ve gayreti meşhûd olub, kesb-i tefennün eyledigi hulefâ ve küttab indlerinde ma'lûm olan Baş Muhasebe kâtiblerinden İbrahim Efendi kulları kisedâr nasb ve ta'yin ve malikâne halifesine ber mu'tad âid olan harc-ı berevâtdan öşri kisedâr-ı merkuma tahsis olub, başka kisedârıyye ihdâs olunmamak ve kalem-i mezbûrda sâir istihdam olunan ketebenin mahiyye ve seneviyye ve levâzım-ı sâireleri halifesi hissesinden mahsûb ve rû'yet

olunmak be fazl-ı allahu teâlâ bâlâda bast olunan şerâitin cümlesine ale'd-devam riâyet olunub, hilâfiyle hareketden eşedd ihtiraz ile ihtiraz ve mücânebet eylemeleriçün kisedârîk-ı mezbûr merkuma tevcih olunub rûûs-ı hümâyunu ve bi-ibâretihâ kayd için Malikâne tarafına ilm-ü-haberi i'tâ olunmak bâbında emr ü fermân devletlu, saadetlu sultamm hazretlerindir.

Telhîs mücebince şerâit-i mezkûreye ale'd-devam riâyet olunmak üzere kisedârîk-ı mezbûr merkuma tevcih olunub, rûûs-hümâyunu ve bi-ibâretihâ mahalline kayd için Malikâne tarafına ilm-ü-haberi i'tâ olunmak... 16 Ş sene 1199 [24 Haziran 1785]

[Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye tasnifi, no: 12 343]

BELGE: 18

Şeref-efzây-ı sudûr iden hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn mücibince cezire-i Kıbrıs muhassillîği sadâret-i uzmâ tarafına tahsis kılınmağla, ber vech-i istidlâl muhasillîk-ı mezbûr havass-ı sadâret-i uzmâdan fek ve havass-ı hümâyuna tashih ile esham-ı sâire misillü sehîm sehîm ber vech-i malikâne tâlibine fûrûhtî husûsına verilen nizâm-ı cedîdi üzere bir senelik bedel-i iltizamâtından gayr-i ez avâidât-ı mu'tade ve kalemiyye hâsıl olan faiz-i maktuasının be-her dört kisesi bir sehîm olmak üzere, iktiza iden eshamın emsâlen fiyat-ı faizleri gerek nisfî rûz-ı Kasım ibtidâsında ve nisf-ı âheri dahi üç mah mürûrında iki taksit ile mahsûb-ı nefes olunan kimesne Bâb-ı Asitâne'de mûkim kefilî yedinden ahz olunmak üzere 1200 senesi Muharrem'inden i'tibâren malikâne fûrûhtıçün telhîs-i fermân-ı âli sâdır olmağın, mücibince zikr olunan eshamdan rub' sehminin muaccele-i mukarreresiyle tâlibine malikâne fûrûhtıçün işbu kâime verildi. Fi 23 Za sene 1199 [27 Eylül 1785].

* * *

Arz-ı bendeleridir ki,

Bu def'a müceddeden tanzim olunan muhassillîk-ı Kıbrıs eshamından bâlâda mastûr rub' hissê 3 250 gurus muaccele ile hâlâ Tersâne-i Âmire emini efendinin mühürdârı seyyid İsmail Efendi'nin uhdesinde karar ve karar-dâdesi üzere telhîs olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlileri mücibince muaccele-i olan meblâğ-ı mezbûr teslim-i Darbhâne-i Âmire olunmağın, ber mücib-i hatt-ı hümâyun malikâne uhdesine kayd ve şûrûtiyle berâtı verilmek bâbında emr ü fermân devletlu, saadetlu sultamm hazretlerindir. Fi 25 Z sene 99 [29 Ekim 1785].

[Kaynak: Cevdet Maliye, no: 30 441]

Beyaz üzerine şeref-yafte-i sudûr olan hatt-ı hümâyunlarına cevap olarak detferdar efendi kullarının takriridir.

Beyaz üzerine şeref-efzây-ı sudûr olan mübârek hatt-ı hümâyun-ı mevhibet-makrûn-ı mefhûm-ı itaat-makrûnunda seferiyye masârif-i ve teferruatından olan mühimmât bahaları irâd-ı Devlet-i Aliyye'den olmayarak nakd akçe ile bu taraftan idare olunur; irâd orduda masârifin cümlesi bu tarafta teşekkül olur. Bundan sonra irâd-ı Devlet-i Aliyye telef olmayub umûr-ı mühimmeye sarf için orduy-ı hümâyundan zimmet defterleri kâtibi ile beraber acelelen getürdülüb, tanzim olunmak tenbihâtı munderiç olmağla, ol bâbda ve her halde emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Ancak, orduy-ı hümâyundan zimmet defterleriyle me'mûr kâtibinin getürülmesinde masârif-i seferiyyeye medâr olacak bir hâlet melhûz olmayub, zira zimmet defterlerinde mukayyed olan emvâl-i mîriyye Devlet-i Aliyye'nin irâd ve masrafını muhtevîdir. Ez cümle Devlet-i Aliyye'nin masârif-i mukarreresinden olarak be-her sene divân-ı meşîdü'l-erkân-ı mülûkânede ihraç olugelen dört kısıt Kapukulu mevâcibi on bin kîse akçeye resîde ve serhadât-ı hakaniyye muhafazalarında kemerbeste-i kıyam olan sâir Kapukulları masârif-i dahi tahminen yedi sekiz bin kîseyi tecâvüz idüb, bu iki madde on sekiz bin kîse akçeye bâliğ olur.

Ve bend-i sâlide mastûr meblâğ-ı mezbûr ile masârif-i sâireden olan Tersâne ve Matbah ve Arpa ve Baruthâneler ve İstanbul Ağası ve Tophâne Nâzırı masârifleri ve sâir masârif-i seneviyye-i mukarrere kati külli mebâliğe muhtaç ve Devlet-i Aliyye-i dâimü'l-kararın senevî irâd-ı muayyenesi vakt-i hazaarda bile masârif-i muayyenesine kifâyet itmeyüb, be-her hâl zuhûrâtdan ilâve ile idare olunub, hatta aralık aralık bazı esham tanzimi ve zuhûrât irâd tedârikiyle rü'yet olugeldiği ma'lûmdır.

Bundan akdem hüdâvendigâr-ı sâbık merhum efendimizin zaman-ı saltanatlarında dahi irâd ve masrafın keyfiyetlerini talep buyurmalarıyla aklâm-ı Hazine-i Amire'den muhrec defâtür mantukınca irâd-ı mîriyye masârif-i muayyeneyi ihâta itmeyüb, üç bin kîse akçe mikdârı masraf açıkda kaldığı gösterilmişdi.

Şimdi Özi ve Hotin mevâcibleri yedi sekiz yüz kîse mikdârı olub, bunların mürettebâtı mîriye kalmış ise dahi, ona muadil irâd-ı mukarrereden olan Eflâk ve Boğdan cizyeleri ve Tombasar hassı ve İsakçı ve İsmail ve Silistire ve İbraîl cizyeleri ve sâir bu makûle kati külli emvâl-i mîriyye ve sefer-i hümâyun takribiyle halel-pezîr ve sâir masârif-i mühimme gün-be-gün tekevvün itmekte olmağla, be-her hâl zuhûrât gaybiyyet'ü-l-hibe ile idâre ve rü'yete menut idüğü ayandır.

Böyle olduğu sûrette, zimmet defterleri ve idareye me'mûr kâtibinin Dersâadet'e gelmesinde bi'l-cümle mîrînin irâd ve masraf defterleri rikâb-ı hümâyuna celb olunmuş deyu orduy-ı hümâyunun nizâmı muhtel olmakdan gayri masârif-i seferiyyeye bir fâidesi melhuz değildir. Kaldı ki, bu maddenin tahkiki Devlet-i Aliyye'nin 203 senesine mahsûb olarak, bir senelik irâd-ı mukarreresiyle bir senelik masraf-ı muayyenesinin müfredât defterleri orduy-ı hümâyundan celb ve tetebbu' buyrıldıktan sonra sahihen ma'lûm-ı velîü'n-niâmileri olacağı âşikâr olmağla, ol bâbda ve her ne vechile re'y-i rezân-i isâbet-karîn-i asfâneleri buyrılır ise, ona göre amel ve hareket olunacağı.

Ve mazmûn-ı hatt-ı şerif-i şevket-redifde defterdârlar ve sâir bî-insâf olanlar ahz-ı rüşvetle cizye ve avâriz emvâlini an hîzâneye tertib idüb çürütmüşler, min baad cizyelerden bir nesne alındığına rızay-ı hümâyun olmadığı emr ve fermân-ı hümâyun buyrulmağla, fi nefsu'l-emr işbu tenbihât-ı şâhâne mahzar-ı kerâmet ve ayn-ı isâbet ve adâlet olmağla, mûcib ve muktezasıyla amel ve hareket olunmak için hatt-ı hümâyunun sûreti orduy-ı hümâyuna tahrir ve iş'âr buyrılmak iktiza ider. Şol şart ile ki: O makûle emvâl-i mîriyye tahsil olınugelen kazaların fi'l-asl ahâli ve reâyâları ma'mûr iken, ya sefer-i hümâyun takribi veyahud avârizât-ı sâireye mebni hallerine zaaf gelmekle, cizye ve avârizalarının iltizamlarına kimesne tâlib olmayub, buyrıldıkları elde kalmaktan nâşi zarûri an hîzâneye tertib olunmuş olduğu zâhir olmağla; fi-maa-ba'd tenbihât-ı hümâyun üzere cizye ve avâriz buyrıldıklarının asl olan defterdârların kanun-ı kadîm üzere alageldikleri kefillemesinden gayri ziyâde avâid ve rüşvet alınmış nesne var ise an hîzânenen halas mümkün olan emvâl-i mîriyyeyi umûr-ı mühimmeye havale ile tahvil ve tenzim ve ol vechile bilâ avâid deruhte ve i'tâ olarak nev-ammâ [aşî "nev'an- mâ" dır] emvâl-i mîriyyeye kuvvet geleceği ve tıkk fermûde-i cihândârî üzere beytül-mâl-i müsliminin himâyet ve sıyânet buyrulmuş olduğu ma'lûm-ı devletleri buyrıldıkda, husûs-ı mezbûr ber minvâl-i muharrer orduy-ı hümâyuna tahrir ve tekîd buyrulur ise, ol bâbda ve her halde emr ü fermân devletlu, saadetlu, sultanım hazretlerindedir.

* * *

Padişah, yukarıdaki takrir'in üzerine şu hatt-ı hümâyun'u yazmıştır:

Kâimimakam Paşa,

Ol tahrir olınsa hatt-ı hümâyunun mücebince defterdâr zimmet kâtibi gelsün. Elbet devletimin irâd ve masrafını bilinmedikçe bu işler görülmez. Sen dahi bu husûsı Kapu'da meşveret idesün. Mahsûs bu madde için de bir meşveret idesiz. Ordudan bir kâtib ve defter gelmek ile orduya neden halel gelür? Bunda olan defterden bunu bana tesbit iderler deyu böyle söyler ise kat'i emrimdir, buna bir nizâm virile. Defteri ve kâtib elbet getirtesiniz.

(Kaynak: İstanbul Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi belgeler no: 8 797, tarihi: 1203/1768-89)

BELGE: 20

Şerf-efzây-ı sudûr iden mübârek hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn mücibince, muhassıllık-ı mezbûre bedelen Aydın Muhassıllığı sadâret-i uz mâ tarafına tahsis kılınmağla, ber vech-i istibdâl muhassıllık-ı mezbûre sadâret-i uz mâdan fek ve havass-ı hümâyuna tashih ile esham-ı sâire misullu sehîm sehîm ber vech-i malikâne tâlibine fûrûhtı husûsına virilen nizâm-ı cedîdi üzere bir senelik bedel-i iltizamâtından gayr-i ez avâidât-ı mu'tâde ve kalemiyye hâsıl olan faiz-i maktu'asının be-her dört kisesi bir sehîm olmak üzere, iktiza iden eshamın emsaline kıyasen faizlerinin nisfî rûz-ı Kasım

ibtidâsında ve nisf-i âheri dahi üç mah mürûrında iki taksit ile muhassıl nasb olunan kimesnenin Asitâne'de mukim kefilî yedinden ahz olunmak üzere 1200 senesi Muharreminden i'tibâren malikâne fûrûhtıyûn bâ-telhîs fermân-ı âli sâdır olmağın, mûcibince zikr olunan eshamdan rub' sehimin muaccele-i mukarreresiyle tâlibine malikâne fûrûhtıyûn işbu kâime virildi. Fi 23 Za sene 1199[27 Eylül 1785]

* * *

Mukataa-ı muhassılık-ı cezire-i Kıbrıs ve tevâbihâ ki havass-ı aliyye-i sadâret-i uzmâdan fek ve ifraz ve havass-ı hümâyuna tashih şüde fermûde, vâcib an gur-re-i Muharrem sene 1200

Ber mûcib-i nizâm-ı cedîd bâ i'tibâr esham bâ hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn ve telhîs ve fermân-ı âli

	Fi sene
	<u>guruş</u>
	287 000
Avâid-i mu'tâde ve kalemiyyesi.....	<u>32 000</u>
	255 00

Fi be-her sehm faiz

guruş
2 000

Esham
127,5

Zikr olunan eshamdan rub' sehimin muaccele-i mukarreresi: 3 250 guruş

* * *

Telhîs mûcibince uhdesine kayd ve şürûtiyle berâtı i'tâ olunmak. Fi 26 Z sene 99

Arz-ı bendeleridir ki,

Bu def'a müceddeden tanzim olunan Muhassılık-ı Kıbrıs eshamından bâlâda mastûr rub' sehm 3 250 guruş muaccele ile hassa silâhşorlarından Mustafa Ağa'nın zevcesi Saraylı Zehra Hatun uhdesinde karar ve karar-dâdesi üzere telhîs olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlileri mûcibince muaccele-i olan meblâğ-ı mezbûr teslim-i Darbhâne-i Âmire olunmağın, ber mûcib-i hatt-ı hümâyun malikâne uhdesine kayd ve şürûtiyle berâtı virilmek bâbında emr ü fermân devletlü, saadetlü sultanım hazretlerininindir.

Berât dâde fi 29 Z sene 99

Mezad fi 23 Za sene 199; 3 250 grş karar dâde. Karar dâde üzere telhîs olunmak, fi 24 Z sene 99 [28 Ekim 1785].

[Kaynak: Cevdet Maliye no 21 550]

Kâimimakam paşa, sûret-i hatt-ı hümayunu gönderesiz.

Şevketli, kerâmetli, mehâbetli, kudretli, veli-ni'metim, efendim padişahım,

Sadr-ı âzamı kullarının huzûr-ı şahânelerine olan ârizasında tiz elden şimdilik üç dört bin kisenin ordu-yı hümayuna erişdirilmesi farz derecesinde idüğü mastûr ve *Hazine-i Âmir e ve Darbhâne-i Ma'mûre*'de akçe mefkûd ve masârif ise yalnız mikdâr-ı mezkûre münhâsır olmayub, gelen tahrirâta göre kışla askeri fermânları dahi üç beş güne dek bu tarafa gelicek, eğlendirilmeyüb birbirleriyle maan gönderilmeli. Ber vech-i tahmîn 2 000 kîseye dahi ol bâliğ olur. Kış içinde dahi lâ-akall 3 000 kîse mikdârı orduya harçlık lâzım. Kisteyn mevâcibi dahi ta'aküb ider. 5 000 kîse ile ancak idare olunabilir. Bahar askeri ve zahîre bahası ve kalyonlar mevâcibi masârifleri dahi üçer bin kîseden, 9 000 kîseye bâliğ olur. Baharda ordu-yı hümayuna lâ-akall 5 000 kîse gönderilmek lâzım gelür. İki bin ile dahi Tersâne ve Ocaklar masârfi ancak idâre olunabilir. İşbu ta'dad olan masârif 30 000 kîseye bâliğ ve fîkdân-ı nukûd ise şuûrları sâlib idüğü.

Huzûr-ı hümayunlarına arz olunduğı üzere, dünkü pazar günü isimleri defter-i manzûr-ı şahâneleri olan bendeleri Kapu'ya isticlâb ve mevadd-ı mezkûre evvelen kethüdây-ı çâkerî odasında ve ba'de nezd-i çâkerîde dermiân ve devr ü derâz müzâkere ve *Hazine ve Darbhâne* keyfiyetleri böyle ve masârif-i mezkûre be-her hâl muktezi ve maazallahu Teâlâ birisi vaktinden girtüye kalmak lâzım gelür ise fi-maa-ba'ad ilâç kabul itmeyecek halât-ı kerihenin zuhûrî muhakkak ve irâd-ı devletin cümlesi ordu-yı hümayunda ve bu makûle masraf için bir akçe havale gelmediğı zâhir ve mukarrer olub, cümlemiz şevketli efendimizin bendeleri ve veli-ni'metimiz olan Devlet-i Aliyye'nin perverde-i ni'âmi idüğümüz devlet-i seniyyeye maazallahu Teâlâ ednâ tezelzül âriz olsa cümlemize râcidir; cümlemiz bir sefîne içinde gibi olduğumuz zâhirdir. Tedârik-i nukûdda hatırlara gelen Allah için ketm olunmayub, söylenilsün denilerek mecmu' huzzar-ı meclis irâde-i perkâr-ı efkâr idüb, müceddeden nukûd tedârikinin çâresi bulunamadığı.

Bilâhare hiç olmaz ise şimdilik tiz elden sadr-ı âzâmın matlûbı olan üç dört bin kisenin ilâcına bakahım, zira tamam cenk ve iş vaktidir. Vakit mürûrından sonra akçe dahi gönderilse fâide virmez denilerek müteveffa Nazif Efendi ve babasının *Darbhâne-i Âmir e*'den idare olunmak üzere olan mukataaları 204 senesinden i'tibâr ile mezâda virilmek ve zabt olan kâffe-i emvâl ve mücevherât ve eşyası dahi satılmak üzere karar virilüb, bunların bey'i, akçelerinin tahsili vakte muhtaç olmağla, ordu akçesi geç kalur, ol vakde dek iş işden geçer. Şu esnâlarda mukaddem ve muahhar beşer yüzden 1 000 kîse orduya gönderilmiş olub, nısfı henüz yolda olmağla, matlûb olan üç dört bin kisenin bini gitmiş oldu. İki bin dahi gönderilebilse güzel olur. Tiz elden mevâcib tertibatından tahsil olunub hazinede mevcûd olan 600 kîse ve *İsv e ç-İ ü*'ye peşin virilmek üzere *Darbhâne*'de tehiyye olan 1 000 kisenin beş yüzi peşin ve beş yüzi dört ay mürûrunda virilmek üzere *İsv e ç* elçisi ırzâ olunmuş olmağla, mezkûr dört ay sonra virilecek 500 kîse ve Selim Ağa'nın ber vech-i tahmîn muhallelat bahası olan 200 kîse ki, cümlesi 1 300 kîse ider. 300 kîse

dahi zimemde olan cebelu ve emvâl-i sâireden defterdâr efendi kulları ikdâm-ı tam ile tahsil ve 1 600 kîseye iblâğ eylemek ve 400 kîse dahi taraf-ı hümâyunlarından ihsan buyrılmak ve bu vechile 2 000'e bâliğ oldıkda, bini şimdi ve bini dahi bir kaç gün mürûrında ihraç olmak ve Haleb'den Daltabanzâde emvâlinde 500 kîse gelmek üzere olmağla, geldikde ordudan başka zahîre bahası peşinleri olarak matlûb olan 600 kîsenin yerine ol dahi gönderilmek ve mukataat ve muhallefât-ı mezkûre satıldıkda defterdâr efendiden alınan 600 ve Darbhâne'den alınan 500 kîse yine yerlerine vaz' olmak ve masârif-i sâire dahi mülâhazası ehem-i umûrdan olmağla herkes mülâhaza idüb, ba'de bir meclis dahi akd ve müzâkere olmak üzere karar virildiği. Bu sûrette Darbhâne'den idare olunan mukataatın heman mezâd kâimeleri ihrâç ve mezâd itdirilmek husûsı muvâfık-ı re'y-i sâmi ise, mezâda virileceği, cümlesinin muaccelâtı ne mikdâra bâliğ olur ise tahsil olındıkça Hazine-i Âmire'ye alınub, zikr olunan 600 kîse mevâcib akçesi ve 500 kîse i s- v e ç akçesi yerlerine vaz' olındıkdan sonra bâkisinin bir akçesi masârif-i sâireye virilmeyüb, cümlesi masârif-i seferiyyeye sarf olmak iktiza ideceği.

Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i irâdî kuyûdâtı ordu-yı hümâyunlarında olub, mevâcib mürettebâtından fazla maadasından bu tarafa dahi bir mikdâr mal gösterilmek ve peyderpey ordu-yı hümâyuna gönderilen ve bir taraftan umûr-ı seferiyyeye ve ocaklara ve donanma ve Tersâne'ye sarf olunan masârif-e medâr olmak için havale olmak lâzım iken sefer vuku'undan beru bir akçe havale gönderilmediğinden maada gönderilen mevâcib tertibâtından kati çoğu çürük ve çoğu dahi zuhûrât gaybiyyetü'l-hibe nâmiyle doldırıldığı ve irâd-ı devletin maadası lâzımı'l-ta'cîl olmyan iç kâl'a mevâcibinden eskimiş matlûbâta ve menzil ücreti ve bunlar emsali bî-luzûm şeylere ve nazardan sâkî tezâkire havale ile şimdiye dek telef olmakda idi. Şimdi sadr-ı âzamlarına ihtâr olınsa me'mûldür ki dikkat olınsa. Lâkin taraf-ı çâkerânemden yazılsa hem gayr-ı mtismîr ve hem kullarına muzır bir keyfiyyet olmağla, karihâ-i hümâyunlarından olarak bir kıt'a hatt-ı hümâyun gönderilmek iktiza eylediği ve gönderilmesi muvâfık-ı re'y-i sâmi ise tesvîdi kaleme alınub arz olınacağı ma'lûm-ı âlileri buyrıldıkda em ü fermân şevketli, kerâmetli, mehâbetli, kudretli, veli-ni'metim efendim padişahım hazretlerindir.

(Kaynak: İstanbul Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tesnifi belgeler no: 7 990, tarihi: 1204/1789-90)

BELGE: 22

Kâimimakam paşa, takrir mûcibince virilüb tanzim olınsa.

Şevketli, kerâmetli, mehâbetli, kudretli, veli-ni'metim, efendim padişahım.

Düni gün sadr-ı âzamlarından tevârüd iden tahrirâtında Ordu-yı Hümâyun Hazinesi'ne 1000 kîse matlûb olduğundan nizâmıyçün sâdır olan hatt-ı hümâyunlarına binâen, bugün defterdâr efendi ve Darbhâne-i Âmire Nâzırı ağa nezd-i çakerîye getürdülüb, müzâkere olunarak Darbhâne ve Hazine'nin

keyfiyyetleri ma'lûm olduğına binâen def'aten 1000 kîse akçenin tedâriki müteassir olduğundan 500 kîse akçe irsaline karar virildi. Meblâğ-ı mezbûrın 300 kîsesi Darbhâne-i Âmire'den ve 200 kîsesi dahi Abdi Paşa'nın Kütahya'da çıkan 300 kîsesinden edâ olunmak şartıyla defterdâr efendi ma'rifetiyle sarraflardan istikrazen tedârik olunmak ve hazine rabt ve irsaline himmet olunmak üzere râbta virildiği ve Bosna valisi dahi akçe talebinden hâli olmamağla, müşârünileyh Abdi Paşa'nın Kütahya'daki sâlifü'z-zıkr 300 kîsesinin bâki 100 kîsesi dahi Bosna'ya gönderilmek üzere râbta virildiği ma'lûm-ı âlileri buyrıldıkda, fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim padişahındır.

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, HH, no: 16 102, tarihi: 1204/1789-90)

BELGE: 23

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim padişahım,

İsveçlüye verilmesi şart kılınan ittifak akçesinin evvel taksiti olan 500 kîse akçe ittifak akd olundığı hengâmda i'tâ olunub, el haletu hazihi taksit-i sânisî vakti dühûl eylediğinden İsveç elçisi tercümanı vesâitiyle taleb ve istida'a itmekle, bu esnadâ sehîm olan Manastır tevliyeti ve cizyesi muacceleleri bu maddeye tahsis olundığı ma'lûm-ı hümâyunları olmağla, ber mûcib-i şürût-i muahede taksit-i sâni olan 500 kîsenin defterdar efendi ma'rifetiyle ahz u i'tâsı husûsunda emr ü fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim padişahım hazretlerindir.

Kâimimakam Paşa,
Takrir mûcibince virile.

(Kaynak: Hatt-ı Hümâyun, no: 8 131, tarih: 1203/1788-89)

BELGE: 24

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim, efendim padişahım,

Ber mûcib-i şürût-ı mukavele dört taksit ile taraf-ı Devlet-i Aliyye'den İsveçlü'ye virilecek senevî iki bin kîse akçeden bu sene-i mübârekenin taksit-i evveli ve sânisî virilmiş olub el haletu hazihi taksit-i sâlisî olan 500 kîse akçenin i'tâsı vakti dahi hülûl itmekle, Hazine-i hümâyunları ve Darbhâne-i Âmire'lerinin ma'lûm olan hallerine nazaran meblâğ-ı mezbûrın hazine-i hümâyunları ve Darbhâne-i Âmire'leri taraflarından tedârik ve i'tâsı müte'assir olmağla, meblâğ-ı mezbûr bazı emvâl-i mîriyye tahsilâtından i'tâ olunmağa tevakkuf idüb, batü'l-hüsûl emvâlden tahsile taallûka dahi vakt-i taksitin mürûrını mûcib ve mukavele şürûtına münâfi olacağı zâhir ve

sehlü'l-hüsûl emvâl-i mâriyyeden dahi Filibe Nezâreti muaccesinden gayri derdest mal olmadı; bâhir olmağla, Filibe Nezâreti mukataası muaccesesi olan 470 kîse akçe serian tahsil ve 500 e varınca üzerine iktiza iden otuz kîse akçe dahi Darbhâne-i Âmire'lerinden i'tâ ve ilâve ve 500 kîseye tekmil ile taksit-i sâlis olarak İsveçlüye i'tâsı muvafık-ı rey-i sâmilere ise fermân sevkettü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veli-nimetim, efendim padişahım hazretlerindir.

Kâimimakam Paşa,

Mukataayı alanlardan akçeyi alub viresin.

[Kaynak: Hatt-ı Hümayun, no: 8 100, tarih: 1205/1790-91]

BELGE: 25

Kâimimakam Paşa,

Emtia Gümrüğü emini Hasan gümrüğe ve Kahve Gümrüğü'ne biraz sehm zam ideceği ve bin kiseden ziyâde muaccele hâsıl olacağı işitdim. Aslı var mıdır? Sahih ise buna bir nizâm virilse ve hâsıl olacak muaccesesi İsveç ittifakına virilecek akçeye mahsûben hıfz olursa güzel olmaz mı? Bu husûsı defterdar efendi ile söyleşüb sûretini ve nasıl olacağını taraf-ı hümayunuma arz idesiz. Kızanlık zeâmetinin mahı neye müncer oldu? Bu niçün böyle uzadı? Bunda külliyyetli şey vardır. Buna bir saat evvel nizâm virmek lâzım değil mi? Bu kadar masârifat-ı seferiyye vardır, külliyyetlü akçeye muhtacız. Milâs âyanı mahından dahi bir hayır yokdur. Bunların nizâmı haberi isterim.

[Kaynak: Hatt-ı Hümayun, no: 9 354, tarih: 1205/1790-1791]

BELGE: 26

Vâlid-i mâcid kesîrû'l-mahâmid hazret-i şehriyârîleri cennet-mekân firdevs-âşıyan Sultan Mustafa Han efendimiz hazretlerinin asr-ı devletlerinden beru mîrî ve haremeyn mukataatından arazi ve akçe her kim v a k f etmiş ise kuyûdâtı ihraç ve huzûr-ı hümayunlarına arz için irsal olunmak husûsı bundan akdem orduy-ı hümayuna tahrir olndığına binşen, bu def'a bir kat'a defteri vârid olmağla, d e f t e r d â r efendi kullarına havale olundıkda, bu makule muhdes evkafdan olmak üzere müteveffa Hacı Selim Ağa'nın dört yüz elli akçe vazifesi derûn-ı defterde mukayyed olub, ancak yevmiyye-i mezkûreler bundan mukaddemce bâ-hatt-ı hümayun ref' ve kayıdları terkyn olunmuş olduğın ve Bosna'da vâki Travnik'deki câmi'-i şerîfin sekiz akçe imâmet vazifesi ile Arkadiye'de vâki çeşmenin nâzırı vazifesi bi'n-nisbe umûr-ı hayriyyeden olmağla, bunların alâ hâlihi terki evveli görüldüğün beyânıyla maada derûn-ı defterde muharrer vezûif-i muhdese telef kabilinden olduğundan, sıyaneten li'l mîrî tanzimi ne vecchile irâde-i aliyeleri idüğün efendi-i mümâ-ileyh kulları bir kat'a takriyye ile istizan

itmekle, defter-i mezkûr ile maan ma'rûz-ı atebe-i ulyâları kılınmıştır. Manzûr-ı şahâneleri buyrıldıkda emr u fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, velî-ni'metim, efendim, padişahım hazretlerinizdir

Kâimimakam Paşa,

Mukataat-ı mîrîye ve haremeyden ve gümrükler malından vazife olarak bir akçe virilmeye. Virildiğine izn-i hümâyun yoktur deyü Kalemlere kayd olına ve işâret olanlar ref' ve kayıtları terkryn olına.

Silâhdâr Mehmed Paşa'nın ve Darendeli Mehmed Paşa'nın dahi vakf olunmuş mukataaları var imiş, ve sâir dahi var ise, cümle kayıtları ihraç olunub arz olına.

[Kaynak: Başb. Arş., Hatt-ı Hümâyun, no: 15 446, tarihi: 1204/1789-1790]

BELGE: 27

Kâimimakam paşa, telhîs mûcibince kayıtları ihraç olunması için orduya tahrir olına.

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velîni'metim, efendim padişahım,

Bundan akdem huzûr-ı âlilerinde ma'kûd meclis-i meşveretde ref-i mezâlîme dâir tanzimi karar-dâde olan mevaddan biri dahi eyâlât ve elviye dahillerinde vüzerâ ve mîrmirâna mahsûs iken bir müddetden berü muaccele ile ber vech-i malikâne ba'zılara verilen hassların kemâ-fi'l-evvel vüzerâ ve mîrmirâna tahsis kılınması husûsî olmağla kayıtları Der Aliyye'de olanları tetebbu' ile mûcibince nizâmını bâ-takrir ifâde itmesi defterdâr efendi kullarına havale olındıkda, rikâb-ı hümâyunda olan kuyudatda fakat Erzurum sancağında vâki' Hınıs ve Tekman muku'tu ile yine sancağ-ı merkurda kaza-i Kelkid mukataası Erzurum valileri taraflarından zabt olunur iken, ber vech-i malikâne şhere virilmiş olduğu Baş Muhasebe'den derkenar olndığın, efendi-i mûmâ-ileyh kulları bir kat'a takriiriyle beyân itmekle, gerek kayıtları rikâb-ı hümâyunda olan sâlifü'z-zikr iki parça mukataaların ve gerek kayıtları orduy-ı hümâyunda olan mukataatın cânib-i mîrîyi sıyânet vechile tanzimi husûsî taraf-ı çakerîden sadr-ı â'zam kullarına tahrir olınacağı muhat-âlem-i âlileri buyrıldıkda emr ü fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velîni'metim efendim padişahım hazretleri-nindir.

[Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi, no: 15 402, tarih: 1203/1768-89]

BELGE: 28

Kâimimakam paşa, orduya yazasınız

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velîni'metim, efendim padişahım.

Bundan akdem huzûr-ı hümayunlarında akd olunan meclis-i şûrada dermiyan olan mevâddan biri dahi memâlik-i mahrûsedê vâki'eyâlât ve elviye mutasarrıflarına mahsûs iken birer takrib malikâne kılınan bazı havassın hey'et-i kadimelerine irca'ı husûsı olmağla, ol makûle fi'l-asıl havassdan iken malikâne kılınanların defteri Malikâne'den ihraç ve Dersaadet'e tesyîr olunmak husûsı orduy-ı hümayuna tahrir olunmuş idi. Bu def'a orduy-ı hümayun defterdârı efendi kullarının husûs-ı merkuma dâir bir kıta takriyle Malikâne'den muhrec vârid olan bir kıta defterde Berkofça mukataası misûllu havassdan malikâne kılınanların ba'zısı esham vechile firâht olunmuş olmakdan nâsi, bu makûle esham olanlar ne vechile râbita-i pezîr olmak iktiza eylediği ve eshâb-ı eshamın iskatları lâbüdd olduğına göre sûret-i nizâm ve râbitasının mülâhaza ile ifâde ve beyân eylemesi rikâb-ı hümayunları defterdârı efendi kullarına havale olındıkda; lede'l-mülâhaza eshâb-ı esham faizlerinden geçmeyüb be-her hal Hazine-i Âmire'den i'tâ ile encâmından cânib-i mîrîye hasâretu mûcib olacağından gayri, orduy-ı hümayundan gelen defter ve takrirden tahrir olndığı üzere, o makûle müfrez havass 1128 ve 30 tarihlerinden beru ba'zen mahlûl ve ba'zen tasdîr olarak tedâvül-i âyadı ile kıdem kesb itmiş ve mal ve muaccele cihetleriyle mîrânın irâdât-ı mukarrere ve menâfi'-i i'câle ve âcelesi avâidinine girmiş olmağla, vaz'-ı kadîmlerine irca'ı murad olndığı sûretde mevadd-ı külliyyeden olduğına binâen, lâ-mehâle cânib-i mîrîye hasâret-i kesîreyi mûcib olacağı; ve her ne kadar havass-ı merkûmenin refte refte ifrâz ve malikâne virilmesi eyâlet ve elviye mutasarrıflarının mıkta'-ı menâfi'leri hasebiyle fukara ve raiyyete zulm ve taaddülerine bâis olmuş ise dahi, asıl fukaranın pâ-zede-i zulm olmalarına hasren ve kasden bu hâlet sebep olmayub belki mansıplarında adem-i imtidâdlarından neş'et itdiği beyânıyla orduy-ı hümayundan gelen takrirden izah olndığı üzere, işbu havass maddesi â'zam umûrdan olduğına mebni, an asıl ifrazı memnu' olduğu vechile fi-maa-ba'ad dahi şefâat ve recâ ve vali arzı ve vücûhdan sâire ile ifrazına müsaade olunmamak ve istida' ideri olur ise redd ile cevâb virilmek üzere sıyâneten li'l-mîrî kemakân ibkasına mı irâde-i aliyeleri buyrılır ise yine orduy-ı hümayuna tahrir olunmak iktiza eylediğin efendi-i mûmâ-ileyh kulları bir kıta takriyle istizan ider. Ma'rûz-ı atebe-i ulyâları kılınmağla manzûr-ı hümayunları buyruldıkda emr ü fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velini'metim efendim padişahım hazretlerindir.

[Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümayun tasnifi, no: 15 552, tarih: 1204/1789-90]

BELGE: 29

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velinimetim, efendim padişahım...

Orduy-ı hümayun için tertib olunan peksimad bahaları seferiyye akçe si nden i'tâ olunmak mukaddema sadr-ı âzamları tarafından tahrir olndığına binâen, Siroz ve Yenisehir taraflarından dahi müretteb olan peksimad için ale'l-hesab virilecek 15 000 gurusım dahi seferiyye akçe si nden virilmesi iktiza itdiği ve bundan maada Soğucak ordusu nâzırına virilecek harcırah ve Anapa ve Soğucak taraflarına gidecek esâkir ve

zehâîrin navul-ı seferiyeleriçün gönderilecek akçe ve geçen sene Karadeniz'de kışlayan donanmay-ı hümâyun sefineleri neferât ve kapudanlarının mevâcib ve selyâneleri ve Der-saadet'de olan Cezâîr sefinelerine ale'l-hesab virilecek mevâciblerin ber müceb-i defter cem'an 263 832 gurus itdiği ve işbu mebâliğ masârif-i mu'tadeden olmayub, tertibât-ı seferiyeden olmağla i'tâsı ne vechile irâde buyrılacağı istizân zımnında defterdâr efendi kullarının takriri atebe-i ulyâlarına lede'l-arz "Darbhâne" den mi olur, defterdâr tarafından mı olur, nereden olur ise bir an akdem virile" deyu eğerçe mübârek hatt-ı hümâyunları şeref-yafte-i sûdur olub, lâkin sarahaten ne mahalden i'tâ olunması beyân buyrılmadığından, i'tâsı irâde buyrılan mahallin tasrih buyrılmasına muhtaç idüğünü efendi-i mümâ-ileyh kulları ifâde ider. Ma'lûm-ı hümâyunları buyrıldıkda, meblağ-ı merkumun nereden virilmesi irâde-i sâmiyeleri buyrılır ise emr ü fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, velinimetim, efendim, padişahım hazretlerindir.

Kâimimakam paşa,
Defterdâr hazinesinde hazır akçe var ise andan virile. Yok ise Darbhâne'den virile.

(Kaynak: Hatt-ı Hümâyun, no: 8 335, tarihi: 1204/1789-90)

BELGE: 30

Bundan akdem Ada-i Kebîr muhafızı iken vezâreti ref' olunan Ömer Paşa'nın kapu kethüdasının takdim eylediği bir kı't'a takriri mefhumında mukaddema paşay-ı mümâ-ileyhe Kocaili sancağının hîn-i tevcihinde Viranküs mukataası malından ta'yin olunan has akçesinden liva-i mezbûrın tevcihi tarihinden paşay-ı mümâ-ileyh liva-i mezbûrdan azli gününe gelinceye değin kiste'lyevm hesabı üzere müstahak olduğu her ne ise matlûbına takass eylediğini beyan birle, zikr olunan has akçesinden ber vech-i muharrer paşay-ı mümâ-ileyh, müddet-i mezkûreden âid olacak her ne ise kendüye i'tâ olunmasını tahrir ve istida' itmeğın, liva-i mezbûr vezir Osman Paşa'nın üzerinde iken iki yüz dört senesi Şevval'inin yigirmi beşinde mümâ-ileyh Ürgünlü (?) Ömer Paşa'ya tevcih olunub, ba'de sene-i sâbıka Safer'inin ikisinde vezir Ferhad Paşa'ya mukataa-ı mezbûr malından muayyen olan senevî biner gurus maasının Divân-ı Hümâyun der-kenârı mücebince Kocaili sancağından azli gününe değin yüz on iki günde iktiza eden kiste'lyevmi üç yüz on beş buçuk gurusâ bâliğ olduğu Baş Muhasebe'den der-kenâr ve hesab olunmuşdı. Bu sûretde paşay-ı mümâ-ileyhin hass-ı mezkûr akçesinden kiste'lyevm hesabı üzere hissesine isâbet iden meblağ-ı mezbûr üç yüz on beş buçuk gurusın kapu kethüdası mümâ-ileyhe olan deynine mahsûben mukataa-i mezbûr mutasarrıfları tarafından ahz olunmak üzere sûret-i i'tâsı bâbında bâ-takrir sâdır olan fermân-ı âli mücebince Baş Muhasebe'ye kayd olunub sûret virilmek fermân buyrılmağın, mücebince kayd olunub, müşterikleri hisseleriçün başka buyrulmaları virilmekle, meblağ-ı mezbûr yüz elli yedi buçuk gurus dahi mukataa-i merkumun tefâvütine ..?.. Seyyid Mehmed Ataullah Efendi tarafından i'tâsiyçün işbu sûret verildi. Fi 29 N sene 1206[21 Mayıs 1792]

(Kaynak: E.A. Cevdet Dahiliye, no: 5746)

VÜZERÂ KANUNNAMESİ

Anadolu ve Rumili'de olan eyâletler yigirmi sekiz mansıbdan ibâret olup, eyâlât-ı mezkûre şunlardır ki beyân olunur: Mısır ve Şam ve Bağdad ve Basra ve Şehrızor ve Haleb ve Karaman ve Rakka ve Diyarbakir ve Adana ve Sayda ve Musul ve Anadolu ve Trabzon ve Erzurum ve Çıldır ve Rumili ve Silistre ve Bosna ve Mora ve eyâlet-i Cezâir. İşbu yigirmi sekiz eyâletden Kars ve Mer'as ve Adana başka başka vezire mütehammil olmayub, Musul ile Trablusşam dahi ekser beğlerbeğlere virildiğinden, menâsıb-ı mezkûre yigirmi üçe tenzil olup, el haletu hazihi Şehrızor ile Basra eyâletleri dahi Bağdad valisinin uhdesinde bulunmağla, işbu Şehrızor ile Basra eyâletleri tefrik ve âher vezirlere tevcih olununcaya dek, şimdiki halde vüzerâyâ mahsûs menâsıb yigirmi eyâlete ve Belgrad ve Vudin serhadlerine münhasır kalmağla, vüzerâ kesret üzere olup, el-yevm mevcûdlara işbu menâsıb kifâyet itmediğinden, fi-maa-ba'ad vüzerây-ı f'zâmın adedi yigirmi üçden ziyâde olmya. Ve Basra ve Şehrızor eyâletlerinin âhere tevcihi ve Anapa tarafına iktiza hasebiyle vüzerâdan birinin ta'yini lâzım geldikde, yigirmi üç adedinin ihzârı mâni' add olunmayub, zikr olunan mahall-i selâse dahi başka vüzerâ nasb ve tahsis câiz ola. Ve hall-i ilâhi vuku'ile işbu tertibe noksan gelüb, birine müceddeden rütbe-i vezâret tevcihi lâzım geldikde, mîrmirândan ve sâirden Devlet-i Aliyye'nin mücerribi ve terbiyet-kerdesi asl ve menşe-i ma'lûm olup, taşralarda icrây-ı ahkâm ve tesviyye-i mehâmmе kâdir, hak ve bâtili farka muktedir, âkil ve dindâr ve emekdâr, munsif ve mu'tedil ve sâdik ve müstakim zevâta virilüb, nâ ehle ve devleti bilmez derebeği ve delil-başı makûlelerine ve meçhulü'l-ahvâl ve asl menşe'i bilmez kimesnelere bir vakitte rütbe-i vezâret ve merâtib-i sâmiye-i devlet virilmek bir vehile tecviz olunmya. Bu husûs eğerçe irâde-i seniyye-i hüsrevâneye taallûk eder mevaddan olup, ancak nâ ehle vezâret tevcihinin mazarrât-ı adidesi meshûd olduğundan, işbu kanunnâme-i şahânenin icrâsına alâü'd-devam kemalile riâyet olunub, taraf-ı şahânedan birine vezâret tevcihi irâde olındıkda, ol vezâret tevcihi irâde olunan kimesne işbu şartın hilâfı nâ ehl makûlesinden ise, şürût-ı kanunnâmeye münâfi olduğu bilinmek için keyfiyyet rikâb-ı hümâyuna arz ile ifâde olma. Ve hasbe'l-iktiza vezir-i âzam tarafından bi'l-müzâkere birine rütbe-i sâmiye-i vezâret i'tâsı tasvib olındıkda, ol zevâtın evsâf-ı merkume ile insâfi ve kendüye vezâret tevcihi şürût-ı kanunnâmeye muvafık olduğu sûretde, kanunnâmenin bu fıkrası ve şürût-ı kanunnâmeye muvafakati sâdr-ı âzam tarafından huzûr-ı lâmiü'n-nûr-ı şahâneyle arz olunub, nezd-i hümâyunda dahi kanuna mutabakatı tahakkuk eylediği sûretde, tevcihi re'y-i hümâyuna mevkufl ola. Amma kanuna muvafakat husûsında vezâret tevcihi murad olunan kimesnenin zikr olunan evsaf ile insâfını te'vil iderek, agraz veyahud hatıra riâyet ile tahrir ve beyân etmiyeler. Hâsılı bu bâbda kat'a garaz hakkı gözödülmeye. Ve müceddeden rütbe-i mîrmirânî tevcihi lâzım geldikde, mîrmirânîkdır deyu bu müsamaha ve iğmaz olunmayub aynı ile vezâret tevcihinde olan ihtimam ve i'tinâ misüllü şürût-ı muharrere-i mezkûreye riâyet olma.

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi, no: 12 343 (1208).

Krsi.: Maliyeden Müdevver Defterler, no: 7584 (vüzerâ defteri, 1208-1211), s.2 vd.; Tarih-i Cevdet, İstanbul 1303, cilt 6, s. 301 vd (1306 baskısında s. 365); Halil Nuri Bey yazması vrk. 86-73, (Universite Kütüphanesi no: 3389/76)

Karahisar-ı sahib sancağundan Anadolu valisiyçün senede iki taksit ile 2 137 gurus 80 akçe ve sancak mutasarrıfıyçün senede üç taksit ile 5 000 gurus hazariyye topdan tertib ve ta'yin kılınmuş olduğundan müfredâtı ya'ni Karahisar-ı sahib kazasının hazariyyesi mikdârı Divân-ı Hümâyün'dan ma'lûm olmayub, mahallinde sicilden ma'lûm olan mevaddandır. Fermân sultanıdır. Fi 24 Safer sene [120]8 [1 Aralık 1793].

Karahisar-ı Sahib kazasının 207 senesi Saferi guresinden Zilhiccesi gayetine değin onbir aylık salyane defterinde Anadolu valisi hazretlerinin taksit-i evvel hazariyyesi 1 111 gurus ve taksit-i sânisı 1 450 gurus ve Karahisar mutasarrıfının taksit-i evvel ve sâni ve sâlisi altışar yüz ellişer gurusdan 1 450 gurus yazılıb, mübaşiriyyesi dahi başka tahrir olunmuş olmağla bu sûretde kaza-i mezbûrdan sancak ve eyâlet mutasarrıflarının senede 9 kiseden ziyâde hazariyyeleri olmak iktiza idüb, istiksâr ve iştibâh derkâr olmağla, Divân-ı Hümâyün tarafında olan tertibât-ı hazariyye kayıtlarından tahkiki ve mümkün olmadığı sûretde mahallinden isti'lâmı muvafık-ı rey-i âlileri ise, emr ü fermân devletlu efendimiz hazretlerindir.

Eyâlet valisinin ve sancak mutasarrıfının hazariyyeleri kaydı Divân-ı Hümâyün'dan ihraç...

* * *

Bundan mukaddemce kaza-i mezbûrın hasbe'l-maslaha Dersaadet'e celb olunan sicil-i mahfûzında Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfının üç taksit ile mecmu' sancakdan hazariyyesi 5 000 gurus ve kaza-i mezbûrın hissesi 1 200 gurus ve her taksiti dörder yüz gurus olmak üzere muharrer ve Anadolu valisinin imdad-ı hazariyyesinden bütün sancağın hissesi 1 080,5 gurus ve harc-ı bâb 108 gurus ve mübâşiriyye-i devlet 108 gurus ki, cem'an 1 296,5 gurus olmak üzere mastûr bulunmağın, istiksâr ve iştibaha bâis olduğu ve memâlik-i mahrûsede vüzerây-ı izâm ve mîrmirân-ı kirâma tahsis olunan hazariyyenin mikdâr-ı muayyeninden ziyâde tahsili ziyân-kezar-ı havass ve avam olmayub, fakat mübâşiriyye ve harc-ı bâb nâmiyle külliyyetlu meblâğ tahsil olunugeldiği meşhûr olmağla, mal-ı hazariyyenin asıl mikdârında dahi böyle şüphe olduğu sûretde bütün memâlikde tahsil olunugelen hazariyyenin mikdârını kaza-be-kaza tahkiyk lâzım geleceği muhat alem-i âlileri buyruıldıkda emr ü fermân devletlu efendimiz hazretlerindir.

Bend-i evvel ve sâni mücebince isti'lâmı havi.
29 Safer sene 208 [6 Aralık 1793]

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye, no: 1261)

BELGE: 33

SADRAZAMLARA MAHSUS HAS GELİRLERİN GÜN HESABINCA ESKİ VE YENİ SADRAZAM ARASINDA PAY EDİLMESİ VE YILLIK HİZMET SÜRESİNE GÖRE HER BİRİNİN PAYI
— Defter-i havassa-ı aliyye-i hazret-i sedr-ı âli adam Allahü Teâlâ iclâle ber müceb-i hesab-ı kiste'l-
yevm el vâkı der sene 1209 [1794-95]-

(Eski ve yeni sadrazama kiste'l-yevm hesabınca düşen paylar belirlenirken "martı mukataa"larda eski sadrazam için 222 günlük, yenisi için ise 143 günlük hizmet süresi esas alınmıştır. "Muharremî mukataa"larda bu oran halefin lehine 271 güne 83 gün olmuştur.)

Hassın adı	Deruhde eden	Yıllık toplam has geliri 365 gün. veya 354 gün (Akçe veya gurus)	Eskinin -selef- payı (Mehmed Paşa) 222 gün 83 gün	Yeninin -halef- payı (İzzet Paşa) 143 gün 271 gün
Mukataa-i hasha-i muhassılık-ı Aydın ve tevâbihâ	Aydın muhassılı	27.000.000 (225.000)	16.421.895 (136.849)	10.578.060 (88.105,5)
Mukataa-i hasha-i Tatarpazarı ve tevâbihâ	...	919.920 (7.666)	559.440 (4.662)	360.360 (3.003)
Mukataa-i hasha-i Toyran ve Gül-i Toyran ve tevâbihâ	Yusuf Ağa, kethüday-ı hazret-i valde sultan	516.000 (4.300)	313.797 (2.614,5)	202.131 (1.684)
An mal-ı mukataa-ı hasha-i livâ-i Saruhan ve tevâbihâ [*]	...	866.340 (7.219,5)	203.101 (1.692,5)	663.137 (5.526)
An mal-ı câize-i cizye-i kalem-i Yenişehir-i Fenar ve tevâbihâ [*]	...	16.200.000 (135.000)	3.798.288 (31.652)	12.401.637 (103.346,5)
Minhâ an mal-ı havassa-ı aliyye-i hazret-i müşârün-ileyh ber müceb-i kiste'l-yevm.....		45.502.260 (379.185,5)	21.296.521 (177.470,5)	24.205.325 (201.711)
	Makbuzât-ı sadr-ı sâbık....		9.704 (167.766,5)	

Notlar

[*] "Muharremî" mukataadır

[**] İlk rakamlar akçe, parantez içindeki rakamlar gurus 'dur.

(Kaynak: B.A. Cevdet Dahiliye, no: 8927 den çıkarılmıştır).

BELGE: 34

Benim vezirim,

Haremeynin defterlerini gördüm. Bakayaları tahsil olunsun ve İsmail tevliyeti fi-maa-ba'ad muhafızlara ihale olunsun ve şimdiden sonra be-her husûsına gayet dikkat olunsun. İnşaallah yarın saat yedide Beşiktaş'a gelesin, nizâm virelim. Defterler yanımdalar.

Şevketli, kerâmetli mehâbetli, kudretli, veli-ni'metim, efendim, padişahım;

Haremeyn-i muhteremeyn Hazinesi'nin şirâze-i nizâmına ârız olan ihtilâlin esbâb ve vesâili ne idüğü zâhire ihraç ve nizâmat-ı hazine-i mezkûre zavâbit-ı asliyyesine irca' için hesabı rü'yet olunması husûsına irâde-i kerâmet-ifâde-i cihânânileri taallûk eylediğine binâen, husûs-ı mezbûrın tanzimi ve hesaplarının rü'yeti hâlâ *defter emini* olan Firdevsi Emin Efendi kullarına bâ-fermân-ı âli havale olunmağla, mûmâ-ileyh ibtidây-ı emrde vâridat ve masârifat-ı hazine-i mezkûrenin defterlerini Kalemplerinden ve *Haremeyn Sergisi*'nden ihraç ve her maddesine ümrâr-ı nazar-ı dikkat olunarak defâtir-i mezkûre müciblerince bin iki yüz bir senesinden bedâ' ile hesabları kaleme alındıkda, bu def'a takdim olunan bir kıt'a kebîr mücellad defterin nihâyetinde mastûr olduğı vechile, iki yüz on senesi Zilhiccesi gâyetine gelince mümkün ve mümteni' tahsil olunacak bakayalardan ve iki yüz senesinden iki yüz on senesi Zilhiccesine dek vâki' olan masârifatdan fazla olarak yalnız beş bin yüz otuz iki guruş mevcûd-ı hazine olmak iktiza eylediğini ve takdim olunan bir kıt'a şukka gûne hulâsa ve icmal defterinde mûnderic olduğı vechile martî i'tibariyle bundan böyle hazine-i mezkûreden i'tâsi iktiza idecek masârifat dahi hesap olındıkda iki yüz on senesi *evkaf taksitleri* ne altı yüz yetmiş bir kîse ile iki yüz yigirmi beş buçuk guruş ve sene-i mezbûrede ihraç olunacak surre-i şerife ve masârif-i mu'tade-i muayyenesi için yedi yüz otuz üç kîse ile doksan bir guruş ve sekiz senesi evkaf-ı şerife mütevellilerinin rü'yet olunan muhasebelerinden zuhûr iden matlûbları için gayriez teslimat doksan kîse ile üç yüz doksan dokuz buçuk guruş ve dokuz senesi evkaf taksitleri kusurına elli altı kîse ile altmış altı guruş ve henüz hesapları rü'yet olunmayan dokuz senesi evkaf matlûbları için ber vech-i tahmîn üç yüz elli kîse ki cem'an on senesi Şubatı gâyetine dek bin dokuz yüz bir kîse iki yüz seksen iki buçuk guruş deyn-i hazine olmak lâzım geldiğini, ve *sergi defterleri* kuyudâtı mücibince iki yüz on senesi mahndan olarak Mart'dan bu ana kadar dört mah zarfında tahsil olnandan maada kusur tahsil olunacak bin üç yüz yedi kîse ile iki yüz on sekiz buçuk kîsür guruş ve seksen dokuz senesinden iki yüz dokuz senesine gelince gayriez mümteni'at mümkünü'l-husûl bakaya olarak tahsil olunacak mebâliğin cem'an yekûm iki bin yedi yüz otuz dokuz kîse ile dört yüz yetmiş guruş olmağla, işbu sene-i cedide ve bakaya mallarının yekûnından sâlifü'z-zikr iktiza iden masârifat ve deyn-i hazine fûrunihâde ile mizan olındıkda, cem'an sekiz yüz otuz sekiz kîse ile yüz seksen sekiz guruş fazla iktiza eylediğini ve bundan maada seksen dokuz senesinde *Haremeyn Hazinesi*'nin ibtidây-ı tanziminde *Darbhâne-i Âmiri*'den virilen bakaya defterinden dahi gayriez tahsilât sekiz yüz kırk altı kîse eğerce elyevm tahsil olunacak bakaya malı olub, lâkin bakayayı mezbûre sinîn-i atıkadan olduğundan ekserîsi mümteni' sûretini kesb etmiş olduğını ve *Haremeyn Sergisi*'nden muhrec diğer bir kıt'a defter mücibince bazen bâ tahvilât ve bilâ tahvil bazı kesanda olan zimemât dahi yüz dört kîse ile üç yüz yigirmi buçuk kîsür guruş olub, meblâğ-ı mezbûr doksan üç senesinden beru izn-i nâzır ile bâ tahvil ve bilâ tahvil *Hazine-i Haremeyn* mevcûdından virildiğinden aylık defterler ine idhâl olunamayub, mebâliğ-i merkurmeye mukabil masârifat-ı hazine-i merkurmede mevcûd bazı mevâddan virilmiş olmağla, hîn-i tahsilinde ta'vizen teslim olunacağını *Sergi kâtibi* efendi takrir ve bir kıt'a muhtasarî mücellad defter dahi takdim itmekle, gerek defter-i mezkûr ve gerek sâlifü'z-zikr icmal şukkası ve üç kıt'a bakaya defterleri takımıyla takdim olındığını ve fi'l-asl

Hazine-i Haremeyn' den hatt-ı hümayun-ı şevket-makrûn sâdir olmadıkça ve Kaleminden memhûr sened itâ kılınmadıkça kimesneye bir akçe ve bir habbe virilmemek muktezay-ı nizâm-ı hazineden iken, doksan üç senesinden beru sâlifü'l-beyan yüz dört kîse bâ temessük ve bilâ temessük yazıcı-ı vakf bulunanların rey ve ma'rifetleriyle ahz ü itâ olunarak bazı tahsil olunabilür kabilinden ise dahi, bazı nâ-tahsil hükmüne girmiş olmağla, bu sûret fi-maa-ba'ad meskût-ânî kaldığı halde bundan böyle dahi ahz ü itâ ile hazine-i merkumenin şürût-ı nizâmına halel irâsını mücib olmağla fi'l-asl memnu' olduğu vechile hatt-ı hümayun-ı şevket-makrûn sâdir ve Kaleminden memhûr sened itâ olunmadıkça hazine-i merkumeden kimesneye bir akçe ve bir habbe virilmemek üzere nizâm-ı kaviye rabt olunmak lâzımeden idüğünü; ve bin yüz seksen beş ve doksan beş ve iki yüz sekiz senelerinde ber muktezay-ı kuyûdat irâd ve masârifat ve fazla ve deyn-i hazine ne vechile iktiza eylediği ve sene-i merkumede ne makule masârif mahsûb kıldığı ve seksen beş ve iki yüz sekiz senelerinde rü'yet olunan muhasebâta nazâran imâretler için mahsûb kılınan zehâyirin fiyatı bâlâlarına şerh virilerek başka bir kit'a hülâsa defteri dahi takdim olndığını bir kit'a üç bendli mufassal takirde ve lisanen tenbih olndığı üzere *Ayasofya-i kebîr tevliyeti* ve *Haremeyn-i Muheremeyn tevliyetleri* nin hesapları dahi hülâsa güne bir kâğda dere ile takdim olunmuş olduğunu diğer bir kit'a takriyle mümâileyh Firdevsi Efendi kulları ayan ve beyan itmekle, manzûr-ı şâhâneleri buyrılmak için takirler ve bir kit'a kebîr mücelled hesapları defteri ve üç kit'a mücelled bakaya defterleri ve hazine-i mezkûreden nâzir ma'rifetiyle bazı kesana bâ-temessük virilen mebâliği mübeyyin mücelled bir kit'a defter ve icmâl şukkaları takımıyle huzûr-ı hümayunlarına arz olndığı; ve işbu defterler heman bir rü'yet-i muhasebe ve irâd ve masârifat-ı hazine-i mezkûreyi mübeyyin olub, bundan sonra *Hazine-i Haremeyn* 'in irâd ve masârifatı ve bi'l-cümle umûr ve ahval ve keyfiyatı râbitâ-i müstahsene-i asliyye ve zâbita-i hasene-i kadîme tahtına idhal ve tensiyk ve bir daha tebdil ve tağyir kabul etmeyecek nizâm-ı mefîn ve muhkime rabt ve tevsiyk olunması vâcib olmağla, inşaallahu Teâlâ bu bâbda taraf-ı bendegânemden sarf-ı zihn ve rü'yet ve ziyâde ihtimam ve dikkat olunarak haremeynin kâffe-i umûr ve husûsat ve bi'l-cümle irâd ve masârifatı bir kavi nizâma bend olunmasına sarf-ı makderet olacağı ve işbu defter manzûr-ı şâhâneleri buyrıldıktan sonra yine taraf-ı çakerâneme îfade buyrulub nizâm-ı mezkûra dâir lâzım gelen mevadd huzûr-ı hümayunlarında şifâhen ifâdeye muhtaç olduğuna binâsen, mevadd-ı merkumenin hâkipay-ı mekârim-i ihtivây-ı tâcidarîlerine ruh-sûde olmağa ruhsat-ı aliyeleri erzânı buyrılır ise etrafıyle lisânen huzûr-ı maâlimevfûr-ı mülûkânelerinde beyân ve ifâdesi iktiza ideceği muhat alem-i âlileri buyrıldıkdâ fermân şevketli, kerâmetli, mehâbetli, kudretli, veli-ni' metim efendim, padişâhım hazretlerindedir.

* * *

Efendi-i mümâileyh bendeleri *Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi* 'nin bir senelik irâdât-ı mukarreresiyle gayriez ta'mirât ve zuhûrât ber vech-i mukayase bir senelik masârif-i mu'tadesini ber vech-i tahmin mizan oylemesi husûsı dahi tenbih olunmağla, mümâileyh bendeleri elyevm hazine-i mezkûrenin mukataat irâdından ve mürettebât-ı evkafdan bir senelik vâridatıyle masârif-i mahsûbatının mizanını defter idüb takdim itmeğın, ol dahi manzûr-ı hümayunları buyrılmak için huzûr-ı hümayunlarına arz olndığı ma'lûm-ı hümayunları buyrıldıkdâ fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

* * *

İsmail tevliyeti nin muhafız bulmanlara ihâle ve tefvizi iktizay-ı halden olduğına binâen, tevliyet-i mezkûrenin âhere iltizamında derkâr olan mazarratı ve muhafızlara ihâlesinde aşikâr olan fevâid ve menfaâtı mübeyyin sâbık *binâ emini* Raşid Efendi kulları bir kıt'a takrir takdim itmeğın menzûr-ı şâhâneleri buyrılmak için huzûr-ı mülûkânelerine arz ve takdim olındığı ma'lûm-ı hümâyunları buyrıldıkda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

[Koynak: Eşb. Arş., Hatt-ı Hümâyun tasnifi, no: 10795 tarihi: 1211/1796-97]

BELGE : 35

Benim vezirim,

Akçe olsa verir idim, lâkin bu makûle seylere sarf itdiğimiz Darbhâne'nin zuhûrat akçesi, ne keyfiyetdeler bilir misin? Hiç bir akçe koduğumuz yok, dâima sarf ediyoruz, Darbhâne Nôzir'ın getürdüb su zuhûratın hesabını görsin, bakalım ahz u i'tâsı keyfiyeti ma'lûm olsun ve akçe olmadığı bellü olur.

Mîriden Haremeyn'in alacağı için üç yüz kise ceb-i hümâyumundan viresin. Defterdâr Haremeyn'e olan deyni kapayub yazıcı dahi dikkat eylesün. Sâir bakayaları dahi âtîde tahsil olunsun. Bundan ziyâde olamaz, zira ceb-i hümâyumunda dahi akçe yokdur.

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbeflu, kudretlu, volî-ni'metim, efendim, padişahım;

Tafsili ma'lûm-ı hümâyun-ı cihândârîleri buyrıldığı üzere, bir müddetden beru şîrâze-i umûr-ı *Haremeyn-i Muhteremeyn*'e külli halâl taryan itmiş olduğına binâen, hulûl iden fesadâtın ref'ile revâbita-i sâbıkasının ircâ'ı ve şimdîye dek tahsilinden igmâz olunmuş olan bakayanın ber mücib-i kuyûd yerlû yerinden tahsiliyle *Hazine-i Haremeyn*'in i'mârı ve kâffe-i umûr-ı haremeynin taht-ı zâbita-i haseneye idhali husûslarına irâde-i seniyye-i mülûkâneleri taallûk idüb, işbu irâde-i kerâmet ifâde-i zillullâhîlerinin icrâsı dahi çâker-i sadâkat-kesterid-i berinelerine ihale buyrılmış olmakdan nâşi, çâkerleri mücib-i saâdet-i dâreyn ve müstevcib-i tahsil-i rızây-ı meyâmin-i iktizay-ı pâdişahâneleri olan işbu mehamm-i vâcibü'l-ihitimam *Haremeyn-i Muhteremeyn*'i leyl ü nehâr tefekkür ve teberrür ve aralık aralık yazıcı efendi kullarını dahi nezd-i bendegâneme celb ile lâzım gelen vesâyâ ve tenbihâtı kendüye iş'âr ve tezekkürden hâli olmadığımndan başka, *Haremeyn-i Şerifeyn*'in gerek taşra ve Asitâne-i Saâdet'de olan bakayasının yerlû yerinden tahsilleriyçün taşrada olanlara ekid ve şedid fermânlar ısdâr ve mukaddem ve mübrem mübâşirler tisyâr ve Der Aliyye'de olanlara dahi zimmet pusulalarıyla taraf-ı çâkerânemden ve cânib-i Haremeyn'den mübâşirler ta'yin olunmağla, bu def'a mûmâileyh yazıcı efendi kullarının taraf-ı çâkerâneme takdim idüb, manzûr-ı mekârim-i mevûr-ı hüsrevâneleri buyrılmak için, ma'rûz-ı huzûr-ı hümâyunları kılınan takririnde mastûr olduğı vechile, şimdîye dek İstanbul bakayasının seri'ü'l-husûllerinden ve emvâl-i sâireden tahsil olunan mebâliğ ile sekiz [1208] senesi matlûbât-ı evkafın kusurlarından ekserî ve dokuz [1209] ve on [1210] seneleri taksitlerinin bazıları ve girtü kalan vezâif virilüb, nev'-mâ hiffet hâsıl olduğı eğerçe aşikâr olub, ancak vâfir vakitden beru adem-i idare cihetiyleleriyle el-yevm *Hazine*

-i *Haremeyn* 'de mâye ve vüs'ât mefkud ve kuyûda nazaran her ne kadar cânib-i *Haremeyn*'in yüz kırk dokuz bin guruşdan mütecâviz mîriye geçmişi var ise dahi, el-yevm mîrînin dahi hali ma'lûm ve mîrîde olan matlûb-ı *Haremeyn*'in bundan sonra ahz u istifası bir hüsn-i sûrete rabt olunmağa muhtaç va ma'haza bakayay-ı *Haremeyn* yerlî yerinden tahsil ve taksit akçeleri yoluyla tesviye olunarak emvâl-i *Haremeyn* merâm üzere nizâmını buluncaya kadar sekiz [1208] senesi matlûb kusûrî ve dokuz ve on senelerinin gayriyet teslimât taksit akçeleri ve dokuz senesi muhasebâtından müctemi' mütevelliler matlûbları ve vezâif-i müterâkime ve bu sene-i mübârekede ihrac olacak *surre-i hümayun* masârifatı için bin dört yüz kîse mikdârı akçeye ve bu cihetler ile min külli'l-vücûh müsaâde-i âliyyeye ihtiyac derkâr ve zikr olunan bakaya ve deyn-i mîrînin tahsillerine intizâr olursa işbu ta'dad olunan mevadd dūçar-ı ukde-i te'hîr olacağı âşikâr ve bu bâbda imdad ve îânet zât-ı şevket-ayât-ı hüsrevânelerinin himmet ve ihsân ve inâyetine mütevakf idüğü müstağn-ı [müstagni] anü'l-iş'âr olmağa, mümâileyh *ya-zıcı efendi* kullarının takririnde mastûr olduğı vechile zikr olunan maddeler için avârif-i seniyye-i mülûkânenen beş yüz kîse akçe nakden i'tâ buyrulduğı sûrette, *Haremeyn-i Şerifeyn* her ne kadar def'aten tedâhülden halas olamaz ise dahi, sâbıkı gibi olmayarak kemâl-i mertebe dikkat ve tasarruf birle mevadd-ı merkumeye yoluyla sarf ve fi-maa-ba'ad akçe sohbeti lisâna alınmıyarak, bir taraftan bakaya tahsili ve mürettebâtın yoluyla tanzimiyle hüsn-i idareye dikkat ve inşaallahu Teâlâ bir kaç sene zarfında nizâm-ı *Hazine-i Haremeyn-i Şerifeyn* hâlet-i aslisine ircâ' olunacağı ve bundan akdemce *Haremeyn*'e virilen nizâmların icrâsına ve bundan böyle taht-ı râbitaya idhal olunacak mevâdın kuvvetden fiile götürülmesine ve cânib-i mîrîde olan sâlifü'z-zikr matlûbâtın dahi bir hüsn-i sûretle râbita ve tahsiline ve bu def'a fodola etmelerine [ekmek] virilen nizâmdan dahi cânib-i *Haremeyn*'e nef' husûli derkâr olmağa fi-maa-ba'ad imârat uncularının muhasebeleri ma'rifet-i çâkerânemle rü'yet olunmasına çâkerleri ikdâmdan bir an hâli olmayacağına binâen, yümn-i teveccüh-i mülûkâneleriyle bundan böyle *Haremeyn*'in cem'i umûrî ber-rıfk-ı matlûb yolına gireceğı zâhirdir; kaldı ki geçen sene balâda ta'dad ve tezkâr olunan mevadd için yazıcı-ı sâbık kullarına eğerce dört yüz kîse akçe nakden ihsân buyrılmış olub, ancak meblâğ-ı mezbûrdan âher mahallere akçe sarf olunarak müseyyebâne hareket olunmuş idüğü tahkik-kerde-i çâkerânem olmağa, bu def'a nakden i'tâsı istid'â olunan beş yüz kîse akçe i'tâ ve ihsân buyrulduğı sûrette bir akçesi âher mahalle sarf olunmıyarak hıfz ve mevadd-ı merkume için sarfı lâzım geldikde ma'rifet ve nezâret-i çâkerânemle kemâl-i dikkat ve tasarruf olunarak sarf ve mehamm-ı lâzıme yoluyla te'diye ve rü'yet ve bakayalar dahi bir taraftan tahsil olundıkça maadaları dahi te'diye itdirilerek *Hazine-i Haremeyn*'in istihsâl-i mâye ve vüs'atuna bezli makderet olunacağı ma'lûm-ı hümayunları buyruldukda, ol bâbda ve her halde emr ü fermân ve inâyet ve ihsân şevketli, kerâmetli, mehâbelu, kudretli, veli-ni'metim, efendim, padişâhım hazretlerindir.

(Kaynak: Bşb. Arş., Hatt-ı Hümayun tasnifi belgeler, no: 10 777, tarihi: 5 C sene 1211/6 Aralık 1796)

Hâlâ Dârü's-saâdeti's-şerife ağası kâtibi efendi kullarının takriridir.

Bundan akdem bâ irâde-i seniyye-i hürevâne *Haremeyn-i muhteremeyn*'nin bir müddetden beru ve bazı esbâba mebnî gümrüklerde olan nizâmının hâlet-i asliyyesine ircâ'ı ve vezâif ve sâir mutâleb-i evkafın hüsn-i tesviyye ve idareleri ve taşrada ve Asitâne'de şimdiye dek tahsilinden igmâz olunmuş olan bakayanın ihrac olunan kuyûd-ı muktezasınca yerli yerinden tahsil ve sâir haremeyne müteferri' kâffe-i hizmetin hüsn-i nizâmıyla taraf-ı hazret-i cihândâriye celb-i da'vât-ı hayriyyeye i'tinâ olunması husûslarında bi'd-defâat şifâhen fermân-ı âlileri sudûr itmekle, mûcibince hareket lâzime-i zimmet-i sadakatim olduğundan, bu bâbda terk-i hâb ve rahat iderek umûr-ı lâzımeme ber vech-i istikâmet rü'yet itmekde olduğum ve *Haremeyn-i Şerifey*'in gerek taşra ve gerek Asitâne'de olan bakayay-ı vâfiresinin emr ve tertibleri üzere taşrada olanlarının bir taraftan tahsilleriyçün taraf taraf evâmir-i âliyye ısdâr ve mukaddem mübâşirler ta'yin ve tisyâr ve Asitâne'de olanlarının dahi zimmet pusulaları ihracıyla *Haremeyn*'den ve taraf-ı devletlerinden mübâşir gönderilerek tahsillerine ikdâm ber-kemâl olub, inşaallahü'l-rahmân bakayay-ı merkumenin bir taraftan tahsil ve teslim-i *Hazine-i Haremeyn* olunmasında ve sâir mevadd-ı lâzimenin vakf-ı hâtr-hâh üzere tesviyyesinde kusur olunmayacağı ve şimdiye dek İstanbul bakayasının seri'ü-l-husûllerinden ve emvâl-i sâireden tahsil olunan mebâlig ile ber mûcib-i sâver sekiz [1208] senesi matlûbatından kusur kalanlarının ekseri ve dokuz ve on [1209, 1210] seneleri taksitlerinin bazıları ve giru kalan vezâif virilüb nev'mâ [nev'an-mâ] hiffet geldiği ma'lûm-ı devletleridir. El hâletü hazîhi evkaf-ı *Haremeyn*'den imâretlerde tabh olunan fodolalar dahi yümni-i himmet-i âliyyeleriyle karin-i nizâm olub, bu maddeden dahi cânib-i haremeyne vâfir nefi' hâsil olmuş ise dahi, bir müddetden beru adem-i idâre ve bazı esbâb cihetleriyle *Hazine-i Haremeyn*'de mâye olmadığundan ma'rifet-i çakerânem ile virilen vezâifden başka yine vâfir vezâif terâküm eylediği ve el-yevm atik düyûn-ı evkafdan maada dokuz [1209] senesi muhasebâtından ve on [1210] senesi vakti dahi takarrüb itmiş olduğundan mebâlig-i külliyye ihtiyâç derkâr olub, ezcümle bâlâda mezkûr sekiz [1208] senesi matlûb kusur ve dokuz [1209] ve on [1210] senelerine mahsûben gayriez teslimât bâki kalan taksit akçelerinden ve kezâlik dokuz [1209] senesi rü'yet olunan muhasebelerden virilecek mütevelliler matlûbları ve vezâif-i müterâkime ve bi-menhî-teâlâ bu sene ihracı musammem olan *surre-i hümayun* masârifatı bin dört yüz kırk mikdâra bâliğ olacağı bedidâr olmağla, marî'z-zikr bakaya tahsil ve taksit akçeleri kemâ-hüve'l-matlûb tesviye ile emvâl-i haremeyn yolına girinceye kadar bi'l-vücûh müsa'âde-i âliyyeye ihtiyâç derkâr olduğu ve mukaddema *Hazine-i Haremeyn*'den ta'vizen virilmiş ve ba'de tullebden zihâl olunmuş olan emvâlden gayriez teslimât üç kut'a sergi pusulası ve bir kut'a hazine tezkeresi mûciblerince cânib-i haremeynin taraf-ı mîriden bir yük kırk dokuz bin bu kadar gurus matlûbu olub, bunun dahi bir taraftan te'diyesi imkâmna bakılmak lâzmeden idüğü zâhir ise dahi, sâlifü'z-zikr bakaya ve işbu deyn-i mîri tahsiline intizâr olursa, mevadd-ı merkume giriftâr-ı ukde-i te'hîr olacağı ve bu bâbda çakerlerinin sa'y ve gayretim müsmir olmayub, ber vech-i

muharrer *Hazine-i Haremeyn* 'de vüs'ât ve mâye olmadığından ma'azallahu-teâlâ adem-i idâre cihetiyle mazhar-ı itâb olmakdan müctenib olduğum ve el haletu hazihi marî'z-zikr taksit akçeleri ve matlûbât ve vezâif-i müterâkime ve surre-i haremeyn için muktezi olan mebâliğ mukabili sâbık misûllu çâkerlerine beş yüz kîse akçe nakden ihsân buyrıldığı halde, Haremeyn-i şerifeyn her ne kadar def'aten tedâhülden halas olnamaz ise dahi, sâye-i şâhâne evvel emirde mevadd-ı merkume karin-i nizâm olub sâbık gibi olmayarak kemâl-i mertebe dikkat ve tasarruf olmarak hüsn-i idâre birle bir cânibden bakaya tahsili ve sâir mürettebatın yoluyle tanzimiyle yümn-i himmet-i âliyyeleriyle fi-maa-ba'ad akçe sohbeti lisâna alınmıyarak Haremeyn-i muhteremeynin cemi'umûri yoluyle görülüb hâlet-i asliyesine ircâ'ı eltâf-ı hafıyyeü'l-hibeden müsted'â idüğü ma'lûm-ı devletleri buyrıldıkda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

(Kaynak: Baş. Arş., HH, no: 10 777-A, tarihi: 1211/1796-97)

BELGE: 37

Trabzon eyâletinde vâki' kazalardan vali için senede iki taksit ile 20 000 gurus imdad-ı hazariyye tertib kılınub ve hazariyyede re's-i sene gurre-i Muharrem i'tibâr olunmağla, azl ve nasb vuku'unda halef ve selef herkes tevcihi tarihinden kiste'l-yevm hesabı üzere hissesine isâbet ideni ahz ve kabz eylemek şürû't-ı hazariyyeden olmağla, hazariyye-i merkume sene-i kâmile olan 354 güne taksim olındıkda yevmiyyesi 6 779 akçe ve kûsura bâliğ olmakdan nâşi, tevcih kaydı nâtik olduğu üzere ilhaken hâlâ Trabzon valisi vezir-i mükerrrem saadetlu Yusuf Ziya Paşa hazretlerine işbu 1212 senesi Saferü'l-haberinin 17. gününden sene-i mezbûre Zilhiccesi gayetine gelince üzerinde takarrür eylediği halde 308 günlük hazariyye âid olmağın, hesab-ı merkum üzere vezir-i müşârün-ileyh tarafına marî'z-zikr 308 günlük 17 399 gurus 52 akçe isâbet itmekle, bu sûrette kiste'l-yevm hesabı üzere eyâlet-i mezkûreden vezir-i müşârün-ileyhin hissesine isâbet iden ol mikdâr gurus hazariyye akçesi selevi zimmetine geçmiş ise selevinden ve ehâli zimmetlerinde kalmış ise mükerrrer tahsilden hazer olmarak icâb idenlerden ma'rifet-i şer'le tahsil ve müşârün-ileyh tarafından kabzana me'mûra edâ ve teslim olunmak üzere emr-i şerif i'tâsi şürû't-ı hazariyye muktezasındandır.

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye, no 318, 21 Safer 1212/15 Ağustos 1797)

BELGE: 38

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, vali-ni'metim, efendim padişahım,

Bu def'a defterdar efendi kulları tarafından takdim olunan bir kı'ta takirde be-her sene divân-ı meşidü'l-erkân-ı mülûkânelerinde ihraç olunan dört kıst mevâcibin yekûnı 202 tarihinden mukaddem 10 bin kîseye resâide

olub, 7 bin kîsesi mikdârı cizye ve avârız ve emvâl-i mîriyyeden tahsil ile kusurı ber vech-i ta'viz *Darb hâne-i Âmire* 'den ahz ve tevzi' olunmakta iken, 202 seferi hitâmından sonra mevâcibin seneviyyesi olan 10 bin kîse-i rûmîye mukabil tam olarak bâ-irâde-i seniyye emvâl-i mîriyye tertib ve tanzim olunmuş ise dahi, sene-be-sene mevâcib 12 306 kîseye bâliğ olduğu ve irâd-ı mukarrere-i mîriyyenin mahalleri muayyen olub, şehriyye *Îrâd-ı Cedid Hazinesi* 'nden *Hazine-i Âmire* 'ye müretteb ..? [yurtuk] muaccelâtı bedelinin sekiz aylığı mevâcib kesîrlere ve kusur dört aylığı ile *esham-ı* mahlûle muaccelâtı bazı masârif-i zarûriyyeye mahsub..? [yurtuk] virilmekde olan masârif-i mühimme yalnız mahlûl düşüb fûrûht lâzım gelen perâkende mukataat ve bazı muhallefattan idare olunmakta olmağın, el-yevm o makule mevaddan dahi vâfir masârif virilemediği. Ve bi-menhi-teâlâ, işbu Şaban-ı şerif evâhirinde ihraç oluncak kisteyn mevâcibi Cumad mevâcibine kıyasen 6 250 rûmî kîse olub, nizâm-ı kadîmi üzere 5 bin kîselik tertibi aşağı varıldıkda, 1 250 kîse asıl kesri olmak iktiza ider ise dahi, geçen Muharrem ve Cumad mevâciblerinin kesri küllileriçün hîn-i ihraçlarında zuhûrât olmadığundan ilerüden kisteyn tertibinden çekilüb alınmış olan 3 yük 75 bin guruş ve *Mısır defter dârı* Şerif Efendi gider iken *Tersâne* matlûbiçün virilen 20 bin guruş ile vakt-i mevâcibe irişmesi mümteni' olan Haleb ve Lazkiyye ve Rakka ve Sayda taksitleri ve Rumili ihtilâli takribiyle tenakus bulan Nikbolu ve Sofya cizyeleri ve tahmini perâkende tertibatdan cem'an 2 794 kîse kesri olub, şimdîye kadar tedârik ve tertib olunan mebâliğ ile 17 senesinden tasmûm olunan mevkuf ve câize akçeleri ve poliçeler ve *Îrâd-ı Cedid* 'den virilecek dört aylığın mecmu'ı olan 1 284 kîse kesri mezkûrdan fûrunihâde olındıkda, bâkî kisteyn mevâcibinin tekmi 1 510 kîseye muhtaç idüğü beyânıyla *Darb hâne-i Ma'mûre* ve *Îrâd-ı Cedid* ve *Zahîre Hazineselerinde* nukudın fıkdanı olduğundan mahalli-i ta'viz bulunamayub sarraflardan tahsili dahi mümkün olmamağla, meblâğ-ı mezbûrın bilâ ta'viz i'tâsına muhtaç olduğu mübeyyin ve mastûr olmakdan nâşi, kethüda bey ve *defterdar efendi* ve reis efendi ve *Îrâd-ı Cedid defterdarı efendi* ve *Zahîre Nâzirı efendi* kullarıyla nezd-i çakerîde içtimâ' ve takrir-i mezkûr kıraat birle müzâkere olındıkda, vâkıf mevâcibin topçısı ve humbaracı nizâmları ve seferler takribiyle sene-be-sene tezâyidinden nâşi asıl tertibinden ziyâde açığı olduğundan gayri, tertib-i mezkûrdan dahi mümteni'ât zuhûrî hasebiyle be-her mevâcibde vâkî olan kesri küllünün doldırılmasıçün sâir zuhûrât-ı mîriyye vefâ itmeyerek ilerüden çekilmeğe defterdar bulunanlar zarûrî mecbur oldukları âşikâr ve ilerüden çekilmemiş olsa bile, el haletu hazîhi kisteyn mevâcibinin tertibinden fazla 1 250 kîse açığı olduğu bedidâr olub, mevâcib-i mezkûrın zaman-ı ihracına dahi bir mah mikdârı müddet olduğundan vakit teng olmak hasebiyle kesri olan 1 510 kîsenin şimdiden çaresi bulunmak lâzmeden ..? [yurtuk]meblâğ-ı mezbûrın ta'vizi mahalli mevcûd olmayub, olsa bile *Darb hâne* ve *Îrâd-ı Cedid* ve *Zahîre Hazineselerinde* nukudın fıkdanına mebni ta'viz mümkün olmadığı ve sarraflardan bi'l-ta'viz tahsili medâr olursa takrir-i mezkûrda mübeyyin olduğu vechiyle 17 senesi mallarından çekilecek 768 kîse mevkuf ve câize akçeleri dahi sarraflardan tahsilden labüdd olduğundan, tekrar 1 500 kîsenin tevzi' ve tahsili sarrafların adem-i iktidarı cihetiyle kâbil olmayacağı ve bu mümkün farz olursa bile sarraflara tevzi' ve talebinde mukabili mal gösterilmek icâb idüb bi-menhi-teâlâ 17 senesinde ihraç oluncak mevâcibler tertibatından olan cizye mallarından virilmeğe muhtaç olmaktan nâşi, ol vakit gelecek Muharrem

mevâcibinin tertibi cüz'î kalub, külli açığı olacağı bedihiyatdandır. Bu takdirce, şimdiki halde kisteyn mevâcibinin tekmlî iki sûrete münhâsır olub, birisi esham tertibi ve diğeri kalyon mevâcibine müretteb olan 1 050 kîsenin bu def'a kisteyn tertibine idhaliyle kusur 460 kîsenin âher çaresimülâhaza olmaktır. Lâkin işbu kalyon mevâcibi mah kisteyn tertibine idhal olursa anın dahi akçesi mevcûd olmadığından, mürettebatı olan cizye malları senedlerinin tevzi'yle akçesi tahsil olunmağa muhtaç olub, senedât-ı merkume sarraflara tevzi' olursa, her vech-i meşruh sarraflardan 700 şu kadar kîse talep olunacağına mebnî işbu 1 050 kîseyi vîremiyecikleri zâhir ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'ye ve sâire tevzi' kılınsa anlar dahi hizmetlerinde olan sarraflardan alacaklarına mebnî, meblâğ-ı mezbûrın bu makule cizye senedâdiyle tamamen cem'i kâbil olmayacağı bâhirdir. Binaberin, esham tertibi muktezi olup, ta'rif rûsûmundan takdir olunan 420 kîsenin sehîm tertibiyle fûrûht olursa muaccesesi 3 360 kîseye bâliğ olub, 1 050 kîsesi kisteyn kesrine tertib olunan esham-ı ma'lûme sekiz seneliğine müretteb olduğundan çoklık revâcî olmamak takribiyle el-yevm *D a r b h â n e* 'de 1 500 kîselik mikdarı sehîm kâimesi mevcûd olmağla, cedîden tertib olunacak esham-ı mezkûre sür'at-ı revâc için sâbıkları misillü sekizer seneliğinden noksana fûrûht olmak tasâmim olursa, el haletu hazîhi elde olan sekizer senelik esham kavâiminin ta'tilini mûcib ve bu vechiyle tertib-i sâbika ziyânı müstevcib olacağına mebnî, esham-ı cedîde dahi yine sekizer seneliğine tertib olunmak icâb ideceği cihetden, tiz elden fûrûhtı ile kisteyne akçe tedârîki mümkün olmayacağı bedihî olmağla, esham-ı cedîde-i merkumeden kisteyn kesri olan 1 510 kîselik esham kavâimi münâsibi vechiyle tevzi' birle, tiz elden akçesi tahsil olmak iktiza ider. Kaldı ki, el-yevm elde olan eshamdan ta'viz ile *İ r â d - ı C e d i d* ve *D a r b h â n e - i Â m i r e* 'den umûr-ı seferriyyeye müretteb olan meblâğ-ı ma'lûme terâküm itmiş mevadd-ı müsta'celeyle masruf olub, *İ r â d - ı C e d i d H a z i n e s i* ve *D a r b h â n e - i Â m i r e* 'nin umûr-ı seferriyyeye ziyâde geçmişleri dahi olmak hasesiyle, mehamm-ı seferriyye için akçe tertibi ehem olmağla, tanzim olacak esham-ı cedîde -i merkume muaccelâtının sâlifü'l-beyân 1 510 kîsesinden baki 1 850 kîsesi dahi umûr-ı sefer..? [yırtık] masârife medâr olur, gayri gûne akçe tedârîki hatıra gelmez diyerek marû'z-zikr ta'rif rûsûm'ndan takdir olunan 420 kîsenin esham .?. [yırtık] ve sekizer seneliğine tanzimiyle vech-i meşrûh üzere mevâcib kesri ve umûr-ı seferriyyeye tahsisini huzzar-ı mümâileyhim münâsib görmeleriyle, nezd-i ferd-i şahânelerinde dahi karin-i istisvâb olduğu halde ol badda izn-i sâmilere buyrulur ise emr u fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim padişahım hazretlerindedir.

* * *

Husûs-ı merkum eğerce meclis-i mezkûrda bu vechile müzâkere olunmuş olub, ancak sâbıklarda kisteyn mevâcibi kesrine akçe iktiza itdikçe ta'vizen virilegelmiş olduğundan, bu def'a bilâ ta'viz virildiği sûrette bundan böyle gelecek mevâcibler kesri dahi ol vechile olmak iktiza ideceği zâhir ve el haletu hazîhi kisteyn mevâcibinin takarrûbi cihetiyle be-her-hâl bir çaresi bulunmak lâbüdd idüğü dahi bedihî ve bâhir olmağla, bâlâda beyân olunduğu vechile tanzimine müsaade-i seniyye buyrıldığı halde *İ r â d - ı C e d i d H a z i n e s i* 'nden verilecek bedel-i muaccelât-ı mukataat ve esham-ı mahlûle muaccelelerinden ve sâir zuhûratdan ve mahsub sûretiyle râbitası mı rey-i

sâmi-i şahâneleri buyrulur, bu babda ne vechile irâde-i isâbet ifâde-i mülûkâneleri buyrulur ise âna göre hareket olunacağı ma'lûm-ı hümâyunları buyrıldıkda her halde emr u fermân menlehü'l-emr hazretlerininindir.

Takrir mûcibince amel olunsun. Lâkin ta'viz tarikiyle olsa defterdar sâir umûrını idare idemez. Bu def'a bilâ ta'viz nizâm virilüb, inşaallah gavâil-i sefer def'inde bu mevâcib kesrine tertib iktiza eyler. Şimdiden çaresi mülâhaza olunsun.

(Kaynak: Bşb. Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi belgeler, no 13 355, tarih: 1216/1801-1802)

BELGE: 39

"Esham kiste'l-yevm hesabları" ile ilgili bir defterden notlar:

- Zeman-ı zabtı Muharrem ibtidâsından olan Memleha-i Cedîd ve Edirne Mukataası'na merbût Edirne Cizyesi'nden tanzim olunan altı sehimin taksit-i evvel faizi kâbilü'l-istikaka virilmesi mevrût olduğundan, on yedi senesi Zilhiccesi'nin yigirmi ikinci gününde vâki' Nisan on sekiz senesinde mefkûd olub, on dokuz senesi Muharrem'inin dördüncü gününde vâki' evvel faizlerini on yedi senesi Zilhicce'sinde eshâb-ı esham ahz eylediklerinden, on sekiz senesinde eshâb-ı eshama virilecek taksit-i evvel faizleri kesr ve on dokuz senesi taksit-i evvel faizlerine tevfikan emîn-i mukataadan tahsil ve teslim-i Hazine-i Âmire olmak iktiza eylediği şerh virildi.

- Bu makule haric-ez-muhasebe kalub Hazine-i Âmire'ye teslim olunan sehim faizlerini eshâbı gelüb istida'a eyledikde, irâde buyrıldığı mikdârı tenzil olunub, maadasi nakden ve havaleten itâsiyçün Kaleminden kâimesi virilügelmeğle, sahib-i arz-ı hâlin dahi istida'asına müsaâde buyrulur ise, vech-i muharrer üzere virilmek iktiza ider.

- Bu makule kasr-ı yed olunan eshamın güzer eylemiş taksitlerinden bilâ sûret kalan faizleri Hazine-i Âmire'ye teslim olındıktan sonra eshâbı gelüb membûr arz-ı hâliyle istida'a eyledikde, o makulelere irâde buyrıldığı mikdârı tenzil ve maadasi nakden ve havaleten itâsiyçün kâimesi ve Sehimi Ruznâmçesi'ne ilm ü haberi virilmek iktiza ider. Fermân...

- Yeni-il eshamı'nın üç sümün sehmi sahib-i arz-ı hâlin uhdesinde olup, on altı senesi taksit-i sâni faiziyçün sûret virilmeğle, mukayyed olmağla, virilen sûret mûcibince iktiza iden faizi mukataa-i mezbûr emini tarafından ahz ve kabz eylemekle, ba'de'l-i'lâm mükerreren zarar şürûtuyle sahibinden sûret itâsında mahzûr yokdur.

- Yeni-il eshamı'nın üç sümün sehmi merkum Mehmed Ağa uhdesinde olup, on altı senesi taksit-i sâni faiziyçün sûret virilmekle, mukayyed olmağla, virilen sûret mûcibince iktiza iden faizi mukataa-i mezbûr emini tarafından ahz u kabz eylemekle, ba'de'l-i'lâm mükerreren zarar şürûtuyle sahibinden sûret itâsında mahzûr yokdur.

- Sehimi mutasarrıflarından uhdesinde olan sehmini kasr-ı yed murad idenler meşhûr ve ma'rûflardan ise zahr-ı berât da olan mutâbık mühürlere

amei ve i'tibâr olunmak ve eğer değil ise bi'n-nefs gelüb isbât-ı vücûd eyledikçe yalnız mutâbık mühürlerine i'tibâr olunmayub, hîn-i iktizada virilen bedel-i muaccelâtı ilzama muktedir kimesnelerin imzasıyla kasr-ı yedlerine ruhsat virilmek ve tarih-i kasr-ı yedlerinden kırk gün mürûruna değin sûretleri *Sehim Rûznâmçesi*' nde hıfz olunmak şürût-ı nizâmından olmağla, işbu berâtın sahibi dahi eğerçe sehmini kasr-ı yed murad ider sehim mutasarrıflarından olub, zahr-ı berâtta olan mühri her ne kadar mahfûz olan mührine mutabık ise dahi, kendüsi el-yevm Darende kazasında sâkin olmak hasebiyle hayat ve mematı ma'lûm olmadığundan oğlu Mehmed ve ..?.. Mehmed Beğ ..?.. kapu kethüdası Mehmed Ağa ve sarrafan tâifesinden Sibân oğlu Boğdasar gelüb hâl-i hayatta ve kemâl-i sıhhatda olduğunu ihbar itmeleriyle ruhsat virilmesini istida'a idersiz. İstida'alarına müsaâde buyrıldıkda, ber mûcib-i nizâm bedel-i muaccesesi hesab olunmak iktiza ider. Fermân...

- Eshab-ı eshamdan fevt olanların kiste'l-yevm faizleri ümenây-ı mukataat zimmetlerinde kalmamak için *Hazine-i Âmire*'ye teslim olunub, vereseleri istida'a itdikde verese-i sahiha oldukları ma'lûm olmak için müteveffanın berâtını ibrâz ve mutabık mühriyle takdim eyledikleri arz-ı hâllerini temhir eyleyüb, şayân-ı merhamet olan verese inde'l-hükkâm tahkiyk eylendikde, o makûlelere irâde buyrıldığı mikdâr *Hazine-i Âmire*'den virilmek şürût-ı nizâmından olduğu mukayyedir.

- Eshâb-ı eshamdan olub, tamamen mustahak oldukları faizlerini kable'l-ahz fevt oldukda, o makûlelerin faizleri ümenây-ı mukataat zimmetlerinde kalmamak için *Hazine-i Âmire*'ye teslim olunub, vârisleri istida'a eyledikde verese-i sahiha oldukları ma'lûm olmak için müteveffanın berâtını ibraz ve mutâbık mühriyle kendü arz-ı hâllerini temhir eyleyüb, şayân-ı merhamet oldukları inde'l-hükkâm tahkiyk eylendikde, o makûle vereseye irâde buyrıldığı mikdâr *Hazine-i Âmire*'mden virilmek kiste'l-yevm şürûtuna muvafıktır.

[Kaynak: Cevdet Maliye, no: 11 617, tarihi: 1217-18/1801-1803]

BELGE: 40

Esfâr-ı sâbıkada mîrî ve haremeyn mukataatından ve eshamdan ne vechile cebelu tertib olunmuşdur? Sâbıkları keyfiyeti kalemlerinden der-konar olunmak fermân buyrulur.

El haletü hazîhi masârif-i seferiyyenin kesret ve vefreti derkâr ve hengâm-ı seferde bi'l-cümle mîrî ve haremeyn mukataatından ve eshamdan c e b e l u tertibiyle masârif-i seferiyyeye îânet olunmak öteden beru kavâid-i mîriyyeden idüğü zâhir ve bedîdâr olmak hasebiyle, esfâr-ı sâbıkada olageldiği vech üzere, bu def'a dahi bi'l-cümle mîrî ve haremeyn mukataatından ve eshamdan c e b e l u tertibi emr-i cihâda îânet cümleye fariza-i zimmet-i diyânet ve tanzim-i levâzım-ı hayriyyeye vesile-i sühûlet olmakdan nâsi, mukataat husûsına dâir bundan akdem 207 senesinden virilen nizâmından evvel tevcih olunmuş olan mukataatdan binde üçer ve nizâm tarihinden sonra tevcih olunan mukataatdan istifâ şürûtuna riâyeten üç sene mürûr idenlerden binde ikişer nefer ve eshamın sâbıkı üzere be-her binde iki nefer

tahsili irâde olunsa, eshâb-ı eshamın bazıları noksan ve bazısının ziyâde muaccele ile olmaları takribiyle ziyâdeye alanlara gadri mücib olacağı zâhir olduğuna binâen, i'tidal olunmak için cümle eshamın tevcihât-ı cedîdesinden maadasından ale's-seviyye birer senelik faizlerinin nısfı *c e b e l u* ta'biriyile alınması müzâkere ve istisvâb olunmağa, ol vechile *c e b e l u* tertib ve 215 senesine mahsûben tahsili husûsına irâde-i seniyye taallûk idüb, ol bâbda hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn şeref-efzây-ı sudûr olmağa, imdi ber minvâl-i muharrer nizâm-ı mezkûr tarihine gelince bi'l-cümle mukataatdan binde üçer ve nizâm tarihinden sonra tevcih olunan mukataatdan şürû-ı merkumeye riâyeten üçer sene mürûr idenlerden binde ikişer ve eshamın tevcihât-ı cedîdesinden maadasının birer senelik faizlerinden nısfı sene-i merkumeye mahsûben olarak tahsili lâzım gelen cebeluları hesab olunub, defterleri takdim olunmak bâbında beyaz üzerine sâdır olan musahhah fermân-ı âli mücibince *Malikâne*'ye kayd olunub *Haremeyn Malikâne Halifesi* 'ne ve *Esham Ruznâmçesi*'ne ve *Baş Muhasebe*'ye ve *Ma'den Kalemî*'ne ve *Haremeyn Mukataası Kalemî*'ne ve *Haslar Kalemî*'ne ve *İstanbul Kalemî*'ne fi gurra-i Ş sene 215 tarihinde ba-fermân-ı şerif başka başka ilm-ü haberleri virildiği mukayeddir. Fermân devletlu, inâyethu sultanım hazretlerindir. Fi 6 Safer sene 1222 [15 Nisan 1807]

Berây-ı tahsil şüde *bedel-i cebelu* an muaccelat-ı mukataat ve maktu'at-ı mirî ve mukataat-ı haremeyn ve an faiz-i esham berây-ı iânet-i masârif-i seferiyye bâ-hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn ve fermân-ı âli berây-ı vech-i tahsil şüde defâtür eş tertib ve tahrir ve cebelu eş hesab ve takdim şüde fermûde berây-ı an sene 1215 ber mücib-i musahhah fermân-ı âli el muvarrah fi 29 Receb sene 1215 ve bâ-fermân-ı şerif kayd ve yedi kat'a ilm ü haber dâde fi gurra-i Ş sene min-hü

207 senesinden virilen nizâm tarihinden mu-kaddem tevcih olunan mukataat ve maktu'atdan atk i'tibâriyle tahsili irâde buyrulan:

- Muaccele-i atk: 1000 grş
- Neferen: 3; gurus: 150
- Fi be-her nefere: 50 grş

Nizâm-ı mezkûr tarihinden sonra tevcih olunan mukataat ve maktu'atdan cedid itibâriyle tahsili irâde buyrulan:

- Muaccele-i cedîde: 1000 grş
- Neferen: 2; gurus: 100
- Fi be-her nefere: 50 grş

Eshamın tevcihât-ı cedîdesinden maadasının mecmu'ından tahsili irâde buyrulan:

- Faiz: 1000 grş
- Nısf-eş bedel-i cebelu: 500 grş

[Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye, no: 22 330]

BELGE: 41

İzzetli defterdar efendi, takririniz mücibince tanzim eyliye deyu, fi 23 L sene 1224 [1 Aralık 1809].

Mücibince *Malikâne*'ye kayd olunub ilm-ü haberleri virile

Mukaddemlerde esham revâci olmak takribiyle, fîrûht olunan esham sekizer senelik muaccele ile fîrûht olunugelür iken, biraz vakitden beru hasbe'l-maslaha kesret üzere esham açıldığından evvelki gibi sekizer seneliğine kimesne tâlib olmamak hasebiyle, ittifâk-ı ârâ ile altışar

seneliğine olarak karar virilerek ol vechile fûrûht olunmakta olup, ancak mahlûl olan esham, nizâm-ı kadîmi üzere sekizer seneliğine fûrûht olunmak üzere mezâda virilmekte ise de, nakd akçe ile sekizer seneliğine fûrûhtı kâbil olmadığından, bunlardan hasbe'l-iktiza eshâb-ı matlûbın bazıları ırzâ olunarak virilmekte olup, lâkin sâir der-dest olan eshamın muaccelâtı altışar senelik olduğundan eshâb-ı matlûbdan nakden virilür makûleden olarak yedlerinde tezkeresi olanlar sekizer senelik kavâimi kabûl itmeyüb altışar senelik virilmek icâb eylediğinden, bu makûle eshâb-ı matlûba altışar senelik esham kavâimi virilmek lâzım geldikde, sekizer seneliği altışar seneliğe ve bazen altı buçuk ve yedişer seneliğine i'tâ olunmak üzere bir taraftan madde-be-madde taraf-ı çakeriden tahrir ile arz ve istizân ve bâlâsına fermân-ı âli sudûr ile tanzim olunmakta olup, ancak mevadd-ı merkumenin tanzimi muktezay-ı tabiat-ı maslahatdan olmağla, böyle kesret-i mesâlih hengâmında her bir eshâb-ı matlûb için başka başka istizan olunmak lâzım gelse, bu husûs müstakil bir iş olarak her bâr ser-i devletlerini tasaddi' kabilinden olacağı zâhir olmağla, mutlaka teshil-i umûr ve taklil-i mesâlih ile sa'y-i aliyelerini ta'cizden ihtirâz irâdesiyle fi-maa-ba'ad umûmuna ruhsat-ı seniyyeleri buyrulduğu sûrette, muktezây-ı me'mûriyet-i âcizânem üzere, eshâb-ı matlûbdan sekizer senelik virilmesi lâzım gelenlere kemâ-fi-s-sâbık esham-ı mahlûleden sekizer senelik kavâim virilmek ve nakd misûlü i'tâsı lâzım gelen matlûbât dahi sekizer senelik altışar seneliğine ve bazen altı buçuk ve yedi seneliğine ve'l-hâsil kavâid-i mer'iyeye miriyyeye tatbik ile dikkat olunarak tasarruf ve idare olunacağı ma'lûm-ı devletleri buyruldukda bu vechile Malikâne'ye kayd ile S e h m R û z n â m ç e s i'ne ve sergi ve zimmet defterlerine ilm-ü-haberleri i'tâsıyla tanzimi muvafık-ı emr ve irâde-i seniyyeleri ise emr ü fermân devletli, saadetli sultanım hazretlerindir.

Kaldı ki bazen nakd akçe ile esham-ı mahlûleden sehm talep idenlere masârif-i miriyyeye medâr olmak için der-dest olan esham-ı mahlûleden kavâim virilmesi teshil-i maslahatı mûcib olmakdan nâsi, o makûle nakd akçe ile sehm matlûb idenlere altışar seneliğine kavâim virilmesi muvafık-ı emr ve irâde-i seniyyeleri ise, emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Üç kat'a ilm ü haber virildi.

Fi 25 L sene 224 3 Aralık 1809,

[Kaynak: İstanbul Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye tasnifi belgeler, no: 3 771]

BELGE: 42

Fi 2 B sene 1225 [3 Ağustos 1810]

Anapa muhafızı vezir-i mükerrrem saadetli Seyyid Hüseyin Paşa hazretlerinin kapı kethüdası Hasan Efendi kullarının Bâb-ı Âli'lerine takdim eylediği bir kat'a tahriri mefhumunda muhafız-ı müşârün-ileyh hazretlerinin idare-i daireleri için bâ-irâde-i aliyye bedel-i hass olarak cânib-i miriden senevi yigirmi iki bin beş yüz gurus ta'yin olunmuş olmağla, işbu bin iki yüz yigirmi beş senesine mahsûben dahi meblâğ-ı mezbûrın i'tâsıyla müşârün-ileyhin dâçar olduğu muzayakadan istihlâsı husûsına müsaade-i aliyye erzân buyrılmasını tahrir ve istida' ider. Ber mantuk-ı der-kenâr bin iki yüz yigirmi dört senesi Cemâziü'l-evvelisinin on üçüncü gününden işbu

yigirmi beş senesi Cemâziü'l-evvelisinin on ikinci gününe dek müşârün-ileyh hazretlerinin bir senelik icâb iden yigirmi iki bin beş yüz bedel-i hassı virilmiş olmağla, sâbıkı üzere yigirmi beş senesi Cemâziü'l-evvelisinin on üçüncü gününden iki yüz yigirmi altı senesi Cemâziü'l-âhresinin on ikinci gününe değin dahi hesab itdirildiği vechile lâzım gelen yigirmi iki bin beş yüz bedel-i hassın istida' olunduğı üzere i'tâsı husûsı muvafık-ı irâde-i saniyyeleridir. Emir ü fermân...

[Kaynak: B.A. Cevdet Dahiliye vesikaları, no: 4340. müsveddedir]

BELGE: 43^(*)

İzzetli defterdar efendi,

Her bir eyalât ve elviyede kâin iltizâmatın vali ve mutasarrıfıne ilzâm olunması irâde-i seniyye-i şehriyâri muktezasından olduğına nazaran, husûs-ı mezkûrın umk ve husûsında istibâh vâki' olmak hasebiyle, keyfiyyet tekrar huzûr-ı maali-mevfûr-ı cenâb-ı padişâhiye bâ-takrir arz ve istizân olundıkda, "Eshâb-ı mukataa ve malikâne iltizâmatını birer mütegalibeden kimesneye virüb, gitdikce zammca ile reâyâ ve berâyâyâ ziyâde-i hasar olarak, esrâr yüz bulub vüzerâ mağlûb olmağla, seferler vuku'unda bir vezirde kuvvet ve kudret kalmadığundan Devlet-i Aliyyem harâba yüz tutmuş idi. Binâen - aleyh her bir diyâra vüzerâ yerleşdiremedem[?!] ve taht-ı hükûmetde olan iltizâmat uhdesine ihâledir; sene-i sâbıklarına zamm olmıyarak virilmesi kat'i irâdemdir. Bu tarafda bedelini vakt u zemaniyle ve birer kavi kefil sarraf gösterir eshâb-ı mukataa alurlar umûm birer husûs değildir. Haleb'de valdemin havassını dahi öyle eyledim" deyu bâlây-ı takririmize hatt-ı hümayun-ı mevhibet-makrûn şeref-yafte-i sahife-i sudûr olmağla, imdi fi-maa-ba' ad eyalât ve elviye dahilinde kafl ve kesir kâffe-i mukataa ve iltizâmat bilâ-zammca vülât ve mutassarrıfıne ilzâm olunacak olduğına mebni, keyfiyyeti bu vechile kalemlere kayd ve Tersâne-i Âmire'ye ve Darbhâne-i Mâmûre'ye ve sâir iktiza iden mahallere ilm-ü-haberlerini i'tâya mübâderet eyliyesin deyü. Fi 7 Safer senel 1 | 228 | 9 Şubat 1813 |

Mûcibince Malikâne'ye kayd olunub, Darbhâne-i Âmire ve Tersâne-i Mâmûre ve iktiza iden aklâm ve evkaf ve sâir mahallere ilm-ü-haberleri virildi, 11 Safer.

[Kaynak: Cevdet Maliye, no: 4 819]

(*) Bkz. Fotokopi no: 2

TUĞRA

Maa zamâim ve tefâvüt senevî 2 yük 41 846,5 guruş malı ve zaman-ı zabtı Haziran ibtidâsından olan *İstanbul ve tevâbiî duhan gümrüğü* mukataasına *Darbhâne-i Âmir'e* mden zabt ve idare olunan mukataatın faiz-i mîrflerinden 250 000guruş ifraz ile *ber vech-i ocaklık* rabt olunarak bu def'a tertib olunan 100 sehminin sâbıkı misillü beher sehmi beşer kîse faiz takdır ve *altışar senelik muaccele hesabıyla ricâl ve nisvândan tâliblerine fûrûhtına ve muaccesesi ve umûr-ı seferiyeye tahsisen Darbhâne-i Ma'mûre'ye teslim olunmak üzere tanzimine irâde-i aliyem taallük idüb, ol bâbda ba-takrir şeref-yafte-i sudûr iden hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn ve sâdır olan fermân-ı âlişânım mûcibince esham-ı mezkûrenin tertib-i evvelisinden bir sehmin rub' hissesi bi'l-müzâyede 3 750 guruş muaccele ile hâlâ *Kandıye muhafızı destûr-ı mükerrrem vezirim Ebubekir Paşa edâm allahu teâlâ iclâlenin peşkir ağası işbu raf-i tevki-i refiü'l-şân-ı hakani kudretü'l-emsâl ve'l-akran Arabgirî el-hac Mehmed bin el-hac Ahmed zîde kadrehu uhdesinde karar itmekle, karar dâdesi üzere muaccesesi olan meblâğ-ı mezbûrî *Darbhâne-i Âmir'e* me ve resm-i dellaliyyesini *Rikâb-ı Hümâyun*'um *Hazinesi'ne* teslim eylediğini müs'ir sûret-i ruznâmçe-i hümâyunum virilmeğın, sâdır olan hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûnım şürûtı mûcibince *ber vech-i malikâne* uhdesine kayd olunub berât-ı celfîlül-ünvânım virilmek bâbında bâ-telhîs fermân-ı âlişânım sâdır olmağın, hakkında mezîd inâyet-i padişahânem zuhûra gelüb 1228 senesi Muharremü'l-heramının yigirmi ikinci günü bu berât-ı hümâyun virdim ve buyurdum ki, merkum el-hac Mehmed bin el-hac Ahmed zîde kadrehu esham-ı mezkûreden bir sehmin rub' hissesini 1228 senesi Haziran ibtidâsından virdiği muaccele mukabili hayatda oldukça te'biden *ber vech-i malikâne* zabt u rabt ve iktiza iden faizinin nisfını taksit-i evvel olmak üzere rûz-ı Hızır dühûlünde ve nisf-ı âherini dahi taksit-i sâni olarak altı mah mürûrunda rûz-ı Kasım dühûlünde senede iki taksit ile *Kalem'inden* virilecek sûret mûcibince gümrük-i mezbûr emini yedinden ahz ve kabzına taraf-ı âherden ferd taarruz ve taaddi eylemeye şöyle bileler ilâmât-ı şerifeme i'timâd kılalar.**

Esham-ı Arabgirî el-hac Mehmed Ağa peşkir-i Ebubekir Paşa muhafız-ı *Kandıye*. Berât dâdefi 22 M sene 1228

- <i>Duhan mukataası tertib-i 100 sehmi evvel, rub' sehmi muaccele</i>	3 750 Grs
- Nisf-ı hums sehmi <i>Duhan an tertib-i sâni, 4 Z 1228</i>	1 500 Grs
- Nisf-ı sümün sehmi <i>Kahve, tertib-i evvel, fi 9 L sene 1202</i>	812.4 Grs
- <i>Cizye-i Siroz, sümün sehmi, fi 29 Ş 1228</i>	1 500 Grs
- Rub'-ı sümün sehmi <i>Kıbrıs, tertib dâde fi gurre-i M sene 1205</i>	406 Grs

[Kaynak: Ali Emiri tasnifi belgeler, Mahmud II, No: 374, tarih: 1228/1813]

Devletlu, inâyetlu, merhâmetlu, veliyy-ün-niâm, kesîr-ül-cûd ve'l-kerem efendim sultanım hazretleri;

Memâlik-i mahrûse-i şâhânede vâki' eyâlet ve elviye dahillerinde olan iltizamâtın vülât ve mutasarrıfına ihâle ve ilzam olunması husûsı mukaddem ve muahharan şeref-rîz sudûr olan hatt-ı hümayun-ı inâyet-makrûn-ı şâhâne mücibince karargir olan nizâm-ı mezkûr hîn-i vaz'ından beru icrâ ve Dersaadet'de kapu kethüdalar ma'rifetile derûhde ve ilzam olunan mukataat ve zeâmet ve timar-ı sâire sebt ve defter olunarak be-her sene vakt ü zemaniyle eshâbından zabıt-nâme ahz ve bedelleri sarraf kefaletile peşinen ve mukassatan bilâ-cevr ve ezâ temâmen tediyeye ve ifâ ve azl ve nasb vuku'unda maslahat sehv ve sakametden masûn olmak için kapu kethüdalar tertib ve terkıym itmiş oldukları iltizamât defterlerini birbirlerine teslim olunmakta ise de, dahil-i defâtir olan iltizamât-ı ma'lûmeden başka eshâbı malûm olmayarak birer takrib yedlerinde kalmış ve zamime ümidiyle vülât ve matasarrıfına virilmesine râğbet olunuyarak âher mültezimlere ilzam kılınmış her bir eyâlet ve sancakda haylice iltizamât olduğu aşıkâr ve lillahi'l-hamd ve'l-minnet iki seneden beru derkâr olan kabz ve bereket cihetiyle, taşralarda zehâirin revâcı olmadığına binâen, o makûle hâric-ez-defter eshâbı yedlerinde kalan iltizamâta mültezimîn taraflarından râğbet olunuyarak, bu sene-i mübârekede vülât ve mutasarrıfına ilzama talibler olub, ancak o misûlluların bedel-i iltizamları sıhhati üzere ma'lûm olmadığından gayri, kendülerinden sual olunsa doğrusını haber vermeyecekleri ecilden şimdîye kadar her kimlere virilmiş ise yine anlara virilmek üzere kapu kethüdalar taraflarından virilen cevabı isga' itmiyerek şürût-ı hasenenin hilâfı bizlere cevr ve ezâ olunuyor yollu kelâmlar ile bi-vech tâcize ibtidâr ve min gayr-i sebeb def'-i def'aten istikâya ictisâr eylediklerine mebni, nizâm-ı müstahseneyi tatarruk-ı halelden vikâyete münâzaatün-fihâ olan iltizamâta bir hüsnü-i sûret virilerek sızıldısının def'i esbâbının lâzım geldiği müstağni ve beyân olmaktan nâşi, fi-maa-baad açıkda kalan iltizamâtdan eshâbı temessükini getürüb vülât ve mutasarrıfına virmeği murad idenlerin kavli-i mücerredlerine i'tibâr olunuyarak otuz üç ve otuz dört senelerinde kaç guruşa ilzam olunmuş olduğu kapu kethüdalar ma'rifetile taharrî ve tahkik birle, sinîn-i mezkûreteyn bedelleri sahihen tebeyyün itdikde, sene-i sâbık ittihaz olunan her kaç gurusu ise eshâbına i'tâ birle ırzâ' ve iskât olurlar ise, zabıt-nâmeleri ahz ve defter-i iltizamâta kayd olunub, kabul itmiyerek ziyâde iddiâ ideri olur ise husûs-ı mezbûr kapu kethüdalar taraflarından Bâb-ı Âli'ye ifâde ile muktezay-ı hakkaniyyet ne ise icrâ olunarak kat'-ı nizâ' kılınması ve birkaç seneden beru bedel-i iltizamları tekarrür itmiş iltizamâtlarda dahi kil ü kal ve eshâbına cevr ve ezâ olunuyarak vakt ü zemaniyle iltizam ve bedelleri sarraflar tarafından te'diyesine kapu kethüdalar kemâliyle ihtimam olunması ve dahil-i defter olmyan iltizamâtı niçün aldınız deyu vülât ve mutasarrıfın adem-i kabûl ile gertîye redd dâ'iyyesinde olmaması ve zikr olunan perâkende iltizam için virilen nizâm cümleinin ma'lûmı olacağına binâen, imrâr-ı vakt olunuyarak otuzbeş ve otuzaltı seneleri hitâmına kadar dahil-i defter itdirilmesi ve derûhde olunacak mukataat ve zeâmet ve timar eshâbı bu sene âhere ilzam yahud emâneten idare iderim diyerek eyâlet ve elviye mutasarrıflarına virmekte

muhalefet iderler ise keyfiyeti Bâb-ı Âli'ye ihbâr olunarak eshâbı der-akab celb ve ihtar ve tehdid ile taallûk idüb, ol babda hatt-ı hümayun-ı şevket-makrûn-ı şâhane şeref-rîz sudûr ve nizâm-ı mezkûr bi-ibâretihâ Divân-ı hümayun ve Malikâne aklamına kayd ile kapu kethüdalar taraflarına başka başka ilm-ü-haberler virilmiş ve iltizamâtın bilâ zam vülât ve mutasarrıfına ilzam olunması hakkında virilen nizâm her tarafda ta-addüd-i zâbitan ile bir takım mezâlim ve teadiyâtın def'i ve hem vüzerâ ve mîrmîrânın nef'i-i maslahat-ı hayriyyesine mebni idüğü vâresete-i kayd-ı efhâm olub, husûs-ı mezkûr dahi irâde-i kâta-i cihandâri ile nizâm-ı müstahseneye zeyl olunmuş ve husûs-ı mezkûr vülât ve mutasarrıfına bâ-evâmîr-i celîle i'lân kılınmış olmağla, bu babda vülât ve mutasarrıfın taraflarından ve gerek eshâb-ı iltizamât câniblerinden bir gûne tereddüd ve i'tizâr olunmak yahud iltizamât eshâbına 'cevr ve ezâ vuku' ile sızıldı çıkarılmak bir vechile câiz olmadığı ve haricde kalan iltizamât dahi tahkiyk ve sene-i sâbık i'tibâr olunarak deftere idhal olunacağı tenbihatını havi çâkerlerine hitâben şeref-rîz sahife-i sudûrolan emr-i celîlü'l-şân vürüd ve mazmûn-ı itâat-makrûmî rehîn-i iz'ân-ı abd-i sadâkat-i intimâ' olarak irâde-i şehinşâhi harekete dikkat ve fariza-i zimmet-i çâkerâneme elyak ve sezâ olan istizâde-i eyyam-ı ömr-i devlet-i şehinşâhi ve tedâme-i eyyam-ı ömr-i devlet-i veliyy-ün-niâmileri da'vâtı akdem-i evrâd ve ezkâr-i çâkerânem idüğü ifadesi...ittehaz olunarak istifay-ı tevcihât bende-i perverîleri ma'razında takdim-i arzihal rıkkıyet-mâle ictisâr kılındığı inşaallahü Teâlâ vüzerâ ve mîrmîrân hakkında zuhûra gelen inâyât ve ihsân-ı mülûkânenin edây-ı teşekküründe cümleten acımız âşikâr idüğü muhât-ilm-i âlem-i âşinây-ı veliyy-ün-niâmâneleri buyruldikda ekîd teveccühât-ı mekârim-i âyât-ı rahimâneleri kemakân hakk-ı bendegânemde şâyân buyrulmak bâbında emr ü ferman devletlu inayetlu, ibhetlu, merhametlu veliyy-ün-niâm kesir-ül-cûd ve'l-kerem efendim sultânım hazretlerininidir.

(mühür: Osman)

Fi N sene 1235 (Haziran 1820)

[Kaynak: Cevdet Maliye, no: 20 794]

BELGE 46

İltizamât hakkında mukaddema şeref-bahş-ı sahife-i sudûr olan hatt-ı hümayun-ı şevketmakrûn-ı şâhâne mûcibince, ibtidâ virilen nizâmda memâlik-i mahrûsede kâim iltizamât sene-i sâbıkı vechile vüzerâ ve mîrmîrânın Der. Saâdet'de kapu kethüdalarına teklif olunub, alurlar ise anlara ilzam olunmak ve kavi sarraf göstermeyüb, yahud aşağı düşürmek sevdasiyle cevr ve ezâ iderler ise, eshâbı kendüleri saklamak husûsı mansûs olduğına binâen, muktezây-ı münifi üzere erbâb-ı mesâlih taraflarından bazı zeâmet ve timar veyahud kura ve mezârî'n zabt ve ta'şirine ve münâzaât-ı sâiresine dâir fermân-ı âli istidaâsiyle takdim olunan arzihallere kuyûd-ı lâzimesi sual ve ihraç itdirilerek kapu kethüdalarına havale birle, defter-i iltizamâta dahil olmadığı ve vali ve mutasarrıfı tarafından iltizamı talep olunmadığı i'lâm olundığı halde, eshâb-ı arzihalin istidaâlarına ve kanun ve Defterhâne ve kuyûd-ı meşruatına tatbiken üzerleri buyrularak iktiza iden evâmîr-i şerifesini kaleminden tastir olunmakda iken iltizamâta dokunur

dokunmaz bu makule her bir mashalatın kapu kethüdalarına havalesi hem erbâb-ı mesâlinin heyhûde iz'âcını mücib ve hem kapu kethüdalarının teksîr-i işgalini müstevcib olmak mütalâasıyla, fi-maa-baad fakat zabt ve ta'sîr emr-i şerifi istiyenlerin maslahatları ber mücib-i nizâm-ı müstahsene kapu kethüdalarına havale olunub, maada iltizamât şürûtuna dokunmyan sâir münazeâlu mevad ki, meselâ bir iki zeâmet ve mukataa mutasarrıfları beyninde münâziün-fih olan karye ve mezrâ'nun Defterhâne kuyûduna tabiken tahkik ve temyizi veya müşterek hisselerinin tefrik ve taksimi veyahud bazılarının hudûd ve sınuru vaz'-ı ilâm ve i'sâr ve rûsumâtının ta'yin-i kemmiyeti ve geçmiş senelerde vülât ve mutasarrıfeyn taraflarına ilzam olunmamış ve âher mültezime dahî virilemiyerek kalmış olanları kimler zabt ve ta'sîr itmiş ise, hâsîlatlarının anlardan tahsili husûslarına dâir ber muktezay-ı defter-i hâkânî ve ber mücib-i kanun lâzım gelen evâmir-i aliyye kemâfiü'l-kadîm isdâr olunub, fakat işbu emr-i şerifler mücerred ol karye veyahud mezrâ'nın kat'-nizâ'ı için olub, dahilinde olduğu eyâlet valisi veya sancak mutasarrıfı taraflarından alınan ve istenilen iltizamâtдан ise, yine sene-i sâbık üzere ol tarafa virilüb, zeâmet ve timar sahiblerinin zabtına ser-rişte olmaması şartı derc ve tastir olunması husûsı Divân-ı Hümâyun kalemine bâ-buyrıldı tenbih olunmuş ve bir müddet dahi bu vechile câri olmuş ise de, muahharan bazı dahil-i defter olmayarak açıkda kalan perâkende iltizamât eshâbı taraflarından bazı sızıldı vuku'yle ve ez-cümle mukaddema iltizamât defterine idhalden istinkâf ile kendüleri zabt ve ta'sîr veyahud âher mültezimlere ilzam iderek hâsîlatlarına tedennî getirmiş oldukları zeâmet ve timarlarını şu mikdar bu mikdar sene-i sâbık iddeâsıyla yeniden defter-i iltizamâta idhal zımnında arzihalleri takdim itmelerine mebni, bilâhare bu husûs için üç sene mukaddem bi'l-cümle kapu kethüdaları kulları bir yere tecemmu' iderek, bu maddenin bir hüsn-i sûretini lede'l-müzâkere, o misüllü açıkda kalan iltizamât eshâbından temessiiküni getirüb vülât ve mutasarrıfine virmek murad idenlerin kavli-i mücerredlerine i'timad olunmyarak, otuz üç ve otuz dört seneleri kaç guriş ilzam olundığı gereği gibi tahkiyk ve sene-i sâbık ittehad birle, bedel-i iltizamı i'tâ kılınmak ve otuz altı senesi hitâmina kadar dahil-i defter olmayın iltizamâtı eshâbı mültezim bulamyarak deftere idhal da'yyesinde olurlar ise, havâle-i sem'i i'tibâr olunmamak ve otuz üç ve otuz dört seneleri bedel-i iltizamâtı kapu kethüdaları taraflarından bi't-taharri sahihen tebeyyün idenlerden eshâbı razı olmayınlar olur ise, o makuleleri ve gerek vülât ve mutasarrıfeynin matlûbı iken virmekden istinkâf eyliyenleri kethüdây-ı sadâret bulunanlar celb ve tenbih ve tehdid ile ber mücib-i şürût tanzim ve tesviye kılınmak üzere nizâma rabt ile Divân-ı Hümâyun ve Malikâne kalemlerine kayd ve sûret-i hâli mübeyyin vüzerâ ve mutasarrıfeyne hitâben evâmir-i aliyye isdâr ve kapu kethüdaları taraflarına ilm-ü-haberleri i'tâ olunması sûretine beyinlerinde karar virerek, ol bâbda takdim eyledikleri mahzar güne takrirleri sürh işaretiyle atebe-i felek-mertebe-i cenâb-ı cihânbanîye lede'l-arz, bâlâsına şeref-efzây-ı sâdir olan hatt-i hümâyun-ı şevket-makrûn-ı şahânedeki kapu kethüdalarının takrirleri ve sürhde beyân olundığı vechile tanzim olunsun, hâricde kalan iltizamât dahi bir sene-i sâbık i'tibâr olunarak, anlar dahi deftere idhal olunsa münâsib olur, kapu kethüdaları mukataat ve zeâmet ve timar ve sâir nân-pâre eshâbına cevri ve ezâ itmeyüb külliyyen sızıldı çıkmamasına dikkat eylemeleri dahi mûmâ-ileyhüme tenbih kılınsun deyu emri u fermân buyrulmuş ve ol vechile mantuk-ı münfi icrâsına ibtidâr olunmuş olduğundan başka, tarih-i mezbûre değün deftere dahil

olunarak açıkda kalan perâkende iltizamâtın dahi iktizasına göre sahibleri irzâ' ve bedelleri tahkik olunabilenlerin ardı alınmasına kapu kethüdaları taraflarından ihtimam olunmakta ise de, işbu açıkda kalan pekâkonde iltizamâtdan ekserisinin sene-i sâbıkaları bu tarafda tahkik olunamadığından, vülât ve mutasarrıfeyn veyahud yerlerinde bulunan mütesellimleri taraflarından dahi taleb ve rağbete dâir inhâları vuku'a gelmediğinden, bu makule meçhûl perâkende şeyleri kapu kethüdaları iltizam ve kabulden hasbe'z-zarûr istinkâf ve i'tizâr iderek, sahibleri dahi nihayet kendu taraflarından zabt ve ta'siri bâbında veyahud maksudları yine taraflarından zabt ve ta'sir olunarak, sâir bir güne nizâ'larının fasl u hasmı zımında evâmir-i aliyye istidaâsında olmakda iseler dahi, şâyed bir güne fermân virilmesi iltizamât nizâmına dokunur ve irâde-i seniyye-i şahâneye münâfi olur mülâhazasıyla, gerek bunlara ve gerek bazı zaviye ve imâmet ve hitâbet misillü hizmetlere vakf olarak şart ve ta'yin kılınmış mezraâ veyahud onbeş müd hinta istiâb ider erâzi nizâ'ma kadar mevadd-ı cüz'iyeye dahi evâmir-i aliyye virilemeyüb, nihayet kapu kethüdalarına havale olunuyor ise de, anlar dahi o makûle meçhûlleri olan mevadd hakkında bir şey diyemiyerek, cevab i'tâsıyla i'tizâra mecbur olduklarından, bu cihetlerle kalemlerde ve erbâb-ı mesâlih yedlerinde bu makûle arzihal ve evrak terâküm iderek, eshâbı peyderpey Bâb-ı Âli'yi ve aralık aralık mübâret rikâb-ı kamer-tâb-ı şehinşâhiyi tasdîk itmekde ve fi'l-hakika içlerinden bazısının fermân-ı âli istemekden maksûdı şürût-ı iltizamâta münâfi kendu tarafından zabt itmekliğe ser-rişte olmak üzere cebre ve sanâyaya mahmûl olsa bile, cümlesi böyledir denilemiyerek bazı dahi bu istidaâyâ mecbûr ve muztarr olması melhûz olub, her ne ise bu usûl cümleyle usreti mûcib olmakda olduğına mebni, nihâyet bu husûsın ikisi ortası bulunarak mahall-ı sû-i zann olanlar ile olunmaları tefrik ve temyîz idecek vehcile bir hüsn-i sûret virilüb, hem iltizamât hakkında karargir olan şürût-ı hasenenin te'sisi ve hem def'-i vâkia istirham idenlere be's cevabı virilmiyerek cümlesinin isticlâb-ı da'vât-ı hayriyyesi zımında ittifak-ı ârâ ile bir hüsn-i sûreti bulunmak icâb eylediğinden, evvelki sah günü bazı havass ve me'mûrin kulları ve kapu kethüdalarından çend neferi huzûr-ı hazret-i vekâlet-penâhiye celb ve akd-i meclis ile müzâkeresine mübâderet olunarak, evvel emirde meclisde bulunan kapu kethüdaları bendeleri istintâk olunub, cevablarında şimdiye kadar vülât ve mutasarrıfeyn taraflarına derûhde ve defâtire idhal olunan iltizamâtdan başka açıkda kalanlar bî-hâsıl ve bî-meâl olub, şöyle ki: vülât ve mutasarrıfeyne derûhdesi karargir olan iltizamâtın ma'lûm ve cesîm olanlarından başka perâkende ve cüz'iyatlarından bile işe yarar olanlarını mahallinde tahkik ile kendülerine yazdıklarında, bu tarafda sahibleri buldırılarak bi'l-irzâ' sene-i sâbıkları üzere ta'yin ve deftere idhâl olunmuş olduğundan, el-haletu-hâzihi dahil-i defter olanlardan haric her ne var ise vülât ve mutasarrıfın kabul ve rağbet itmedikleri çürük ve bî-hâsıl şeyler dimek olacağına nazaran, bu makûlelerin münâzaâtıçün kanun ve şürûta tatbiken fermân-ı âli virilmekde bir güne be's ve valilerin nüfuzına dokunur şey olmayacağından maada, bi'l-farz içlerinde vali ve mutasarrıfeynin kabûl ve rağbet ideceği şey olur ise bu tarafa yazub, ber mûcib-i nizâm kendu taraflarına derûhdesini taleb ve temhîr ideceklerine ve ol halde bu dahi sâirleri misillü derhâl deftere idhâl olunmak mümkün olacağına binâen, şimdiki hâlde kendülerinin tahkik idemedikleri o makule meçhûl ve bî-hâsıl olan kura ve mezârî'n gerek zabt ve ta'sirine ve gerek Defterhâne'ye dokunur münâzaâtlarına dâir arzihaller ibtidâ kendülerine havale ile, taraflarından

sûret-i âli i'lâm olundıktan sonra, bazı kuyûd-ı ihtirâziyye dercile emr-i şerif virilmekte be's olmayacağına ifâde ve beyân ve bazıları tarafından dahi vâkıâ bu husûsın böylece ortası bulunarak, iktizasına göre evâmîr virilmek iktizay-ı hâlden görinüb, zirâ bâlâda beyân olduğu vechile, muahharan şeref-efzây-ı sudûr olan irâde-i merâhim-âde-i hazret-i padişâhîde, hâricde kalan iltizamât dahi bir sene-i sâbıkâ i'tibâr olunarak anların dahi deftere idhâl olunmaları münâsib olacağına dâîr emr u fermân-ı şahânenin mantuk-ı münifi hem şürût- iltizamâtın vikâyesi ve hem bazı perâkende iltizamât eshâbı olan â'cizenin himâyet ve sıyâneti muhassenâtını câmi' olarak, ol vakitden sonra dahi bi'l-ikdâm hayli perâkende şeyler defterlere idhâl olunmuş ise de, el-haletu-hâzihi kapu kethüdalarının ifâdelerine göre, açıkda kalanlar meçhûl ve bi-hâsil ve bi-meâl makûleleri olarak, kabul ve derûhdesi zarardan gayri nesnelere mi mukayyed olmayub, hâl böyle iken, bu makûleleri dahi an-cehl-i bedel iltizam takdiriyle deftere idhâl itdirmek tarafeyne gadr ve zarar ihtimalinden kurtulamıyacağı misillu kapu kethüdaları taraflarından külliyyen cevap virildikten sonra, bunların istedikleri fermânları virmemek eshâb-ı mesâlih iz'âc kabilinden olacağına nazaran, münâsib olmadığı isbât ve âhar bendeleri cânibinden bu maddenin bilâhâre cânib-i mîrîye dahi zararı dokunmakta olup, şöyle ki: cânib-i mîrîden bâ-muaccelât fûrûht olunan cüz'iyat makûlesi maktu'at iltizamına vülât ve mutasarrıfeyn tarafından râğbet olunmıyarak eshâbının zabtıyçün şimdi emr-i âli dahi i'tâ kılınmıyarak, bu makûlelerden kimisi aldığı mukataaya mutasarrıf olamadığından bahisle, mevâcibe müretteb veyahud havalâta virilmiş mallarını te'diyede i'tizâr ve bazı berâtını götürüb iâde ile virildiği muacceleyle mütâlebeye ibtidâr itmekte olduklarından gayri, bu sûreti herkes görerek elyevm kavâimi mezadda olanların dahi tâlibi bulunamayub nâ-fûrûht kalacağı dermiyân olunarak, bu bâbda beynü'l-huzzâr devr u derâz ebhâs-ı kesire ceryân idüb, bilâhare bu tarihe değin dahil-i defter olanlar şürût ve nizâm mücibince kemâkân vülât ve mutasarrıfıne derûhde olunarak bu usûle kat'en halâl gelmemek ve dahil-i defter olmayub sene-i sâbıkları dahi bu tarafda tahkik olunamayanların sahipleri taraflarından zabt ve ta'sir zımında veyahud bir kimesneye ilzam ve emânet vechile ihalesiyçün zabtı bâbında fermân-ı âli istidaâsiyle arzihal takdim olundıkda, kemâfi's-sâbık kuyûd ve şürûti ba'de'l-ihraç yine nizâma tevâfukıyçün bir kere kapu kethüdasına havale ile, defter-i iltizamâta dahil olmadığı ve vali ve mutasarrıfı tarafına iltizamı taleb olunmadığı i'lâm olundıktan sonra, sudûr idecek fermân-ı âlide dahi eğerce kapu kethüdasının i'lâmına mebni bu vechile fermân-ı âli sudûr itmiş ise de, mahallinde vali ve mutasarrıfı tarafından bunun zabt ve iltizamına râğbet olunur ise, sahibi mahallinde mevcûd olduğu halde hakiki ırzâ iderek ve mevcûd değil ise, mahallinde bedel-i sâbıkâ ve hâsılatı keyfiyyetini gadrdan ârî olacak vechile tahkık veyahud fakat bir sene mutasarrıfına zabt ve ta'sir ile kemmiyyet-i hâsılatım zâhire ihraç eyliyerek, ana göre bedel-i sâbıkâ i'tibâriyle kendüsine derûhdesiyçün keyfiyyeti bâ-tahrirat ve i'lâm durmadan inhâ eylemeleri ve tâlib olmadıkları sûretde eshâbına zabt ve ta'sir itdirmeleri fıkârâtı bi-ibâretiha derc ve tastir kılınmak ve kezâlik Defterhâne'ye dokunur bazı münâzaât ve gerek güzeste mahsûlat zımında fermân istidaâ idenlerin arzihalleri dahi yine bir kere kapu kethüdasına havale ve i'lâm olundıktan sonra, eğer dahil-i defter ise virilecek evâmîr-i şerife fakat munderic olan nizâ'mın kat'ıyçün olup, eshâbının zabtına bir vechile ser-rîşte olmaması kaydı tezkîr ve eğer dahil-i defter değil ise, virilecek fermân-ı âli kezâlik nizâ'mın

kat'ı için olub, vali ve mutasarrıfı tarafından iltizamına râğbet olunur ise, bâlâda muharrer zabt emr-i şerifine derc olunacak şürût vechile tanzimi husûsı buna dahi derc ve ilâve olunmaya ve bunlara dâir yazılacak evâmîr-i aliyye mutlaka vülât ve mutasarrıfına hitâb olarak (?) yazılıb, işbu hitâb husûsı mevâdd-ı sâire misillü bıyıldısında tasrihe muhtaç olmamak üzere işbu kuyûd-ı nizâm müceddeden Divân-ı Hümâyun ve Malikâne kalemlerine kayd ile bi'l-cümle kapu kethüdalarına ilm-ü-haberleri i'tâsiyle tanzimi münâsib (?) ve melhuz olan mahâzîrden sâlim olacağı beynü'l-huzzâr tezekkür ve ityân olunmasına ber vech-i meşrûh tanzim ve icrâsı husûsı hak-pây-i canâb-ı zillullahiye lede'l-arz, işbu takrirden beyân olunduğı üzere, kuyûd ve nizâm-ı mezkûre müceddeden Divân-ı hümâyunumuz ve Malikâne kalemlerine kayd ile bi'l-cümle kapu kethüdalarına ilm-ü-haberleri i'tâsiyle tanzim ve icrâ oluna deyu şeref-efzây-ı sahife-i sudûr olan hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn-ı şahâne mûcibince, nizâm-ı mezkûr Divân-ı Hümâyun kaleminde kayd ve asıl hatt-ı hümâyun-ı şahâne kalem-i mezbûrda hıfz olunmuş olmağla, Malikâne Kalemî'ne dahi kayd ile, sâir lâzım gelen aklâma ve bi'l-cümle vüzerây-ı izâm ve mîrmîrân-ı kirâm kapu kethüdalarına iktizası vechile başka başka ilm-ü-haberleri i'tâ olunmak üzere Malikâne Kalemî'ne fi 27 Ş sene 238 tarihinde ilm-ü-haber kâimesi virilmiştir. Fi 27 Ş sene 238 [17 Mayıs 1823],

(Kaynak: Cevdet Maliye, no: 10 245)

BELGE: 47

TERSÂNE HAZİNESİ'NİN 1221 YILININ SAFER AYINA AİT GELİR-GİDER
HESAPLARI (20 NISAN-19 MAYIS 1806)

I. <u>GELİRLER:</u>	<u>Guruş</u>
1- 1221 yılı muharrem ayı sonunda hazine mevcudu.....	16.080
2- Bazı kişilerin uhdelerinde olan haremeyni'-ş- şerifeyn mukataaları zamlarının 1220 yılı birinci taksitlerinden teslim olunan.....	7.350,5
3- Bazı evkaf-ı şerif mülhakatı ve selâtin-i izâm hazerâtı uhdelerinde olan mukataalar zamlarının 1220 yılı birinci taksitlerinden teslim olunan.....	16.906
4- Esham faizlerinin 1219 yılı üçüncü taksitleri ile 1220 yılı birinci ve ikinci taksitlerinden teslim olunan.....	138.412
5- İpek resmi hâsılatı olmak üzere 1220 yılına mahsûben teslim olunan.....	17.342,5
6- Bazı kazalar ile adalardan alınan kalyoncu bedeliyyelerinden 1220 yılına mahsûben teslim olunan.....	44.372
7- Tersâne giderlerine tahsis olunmuş olup emirlere verilâ gelen havaleler ve ocaklıklar ile baspeksimetçi ocaklığının 1220 ve 1221 yılları emvallerinden teslim olunan.....	94.656,5
8- Kalyon mevâcibi tahsilatı olmak üzere 1220 yılı cizye mallarından teslim olunan.....	80.926,5

9- Tersâne Hazinesi'nden zabt ve idare olunan bazı mukataaların (Ayadimitri ve Kondra mukataaları) 1220 yılı iltizam bedellerinin birinci taksitinden teslim olunan.....	5.000
10- Tersâne Hazinesi'ne tahsis edilmiş olan Derya Kalemi timarlarının 1220 yılı iltizam bedellerinden teslim olunan.....	11.520
11- Tersâne-i Âmire binaları için tahsis olunan paradan teslim olunup gelir kayd olunan.....	37.666,5
12- Bazı müteferrik gelirler.....	1.794
Toplam gelir.....	472.026,5

II. GİDERLER:

1- Maaş ve ücret ödemeleri, gemi donanım ve tâmiri, yiyecek ve giyecek giderleri, vs.	356.485,5
2- Tersâne'ye ilhak olunan Hasköy Tophâne'si'nin bazı giderleri için yapılan ödemeler.....	2.304
3- Tersâne-i Âmire'nin bazı binaları için yapılan giderler.....	34.372,5
Toplam gider.....	393.162,5

III. GELİR-GİDER FARKI:

Toplam gelir.....	472.026,5
Toplam gider.....	393.162,5
Gelir fazlası.....	78.864,5

(Kaynak: Bşh. Ars., HH no: 48 983-A'dan sadeleştirilerek ve özetlenerek çıkarılmıştır)

BELGE: 48

TERSÂNE HAZİNESİ BÜTÇESİ

I. TERSÂNE-İ ÂMİRE HAZİNESİ'NİN 1237 SENESİNE KİYASEN İŞBU 238 SENESİNİN İRÂD-İ MUAYYENESİ:

	(Potansiyel gelir)	(mümteni-at/aynî tertib olunan)	(Gerçekleşen gelir)
1- Mukataat ve timar bedeli iltizamlarından ve cizye ve esham ve sâireden irâdî.....	4.379.261	283.872,5	4.095.388,5
2- Gabyar bedeliyyesinden irâdî.....	244.750	82.000	157.750
3- Vakt-i hazırda kalyoncu bedeliyyesinden irâdî.....	1.050.537,5	957.787,5	92.750
	5.674.548,5	363.872,5	4.345.888,5
-Aynen tertib olunan kalyoncu bedeli.....		957.787,5	
		1.323.660	
			rumî kıss küsur grş
(Kıss hesabıyla) 5.674.548,5 grş veya.....		11.349	84,5
-Bâlâda tenzil olunan mümteniât.....		741	372,5
		10.607	178
-Bâlâda muharrer aynen tertib olub tenzil olunan kalyoncu bedeliyyesi		1.915	287,5
		8.691	388,5

1- Ber vech-i ocaklık müretteb emvâlden emâneten virilmiş olup hâsılâtı ma'lûm olmayan cizye ve avârız emvâli.....	268	494
2- Hazine-i merkumeden zabt ve ilzam olan memâlik-i mâhrûse resm-i mizan-ı harir mukataası emâneten idare olunmakta olup hâsılâtı ma'lûm olmadığından bir senelik bedel-i ilizâmı.....	1.100	394,5
3- Bâki bi'l-ikdam tahsilî me'mûl olan.....	<u>7.322</u>	<u>388,5</u>
	<u>8.691</u>	<u>882,5</u>

II. HAZINE-İ MEZKÛRENİN Bİ'Z-ZARÛR BER VECH-İ TAHMİN BİR SENELİK MASÂRİF-İ MU-AYYENESİ:

	<u>Guruş</u>	
1- Derûn-ı Tersâne-i Âmire'de inşâ ve ta'mir olunmakta olan sūfûn-i hūmâyûnda ve sâir hidmât-ı lâzûmede istihdam olunan marangoz ve kalafatçı ve rençberân ve amele-i sâirenin bir senelik icâreleri.....	1.200.000	
2- Tersâne-i Âmire ümenâsı ve müstahdem hulefâ ve küttab ve sâirenin bir senelik maaşları.....	150.000	
3- Sūfûn-i donanmay-ı hūmâyûnda müstahdem sancak ve sūvâri ve mülâzım kapudanların maaşları ve gedüklüyân ve gabyar neferâtının mevâcibleri.....	1.824.107,5	
4- Kapudanan ve hulefâ ve küttab ve mustahfızın ve sâirenin bir senelik erz ve revgân-ı sâde ta'yinatlarının bahası.....	250.000	
5- Kalyonlar ve zıncan fırınlarında tabh olunub kapudanan ve gedüklüyân ve zabitan ve küttab ve amele ve sâireye virilen nân-ı azizin bir senelik hınta bahası ve masârifi.....	500.000	
6- Kapudanan ve hulefâ ve küttab ve muhtahfızın ve sâirenin bir senelik göşet ta'yinatlarının bahası.....	50.000	
7- Edevât-i âheniyyenin ücret-i i'mâliyyeleri ve mîrî çekle ve (?) (çekelde?) lerin selefleri (?) ve bâ-sûret inşâ olunan sandalların mefrûsat ve pârekende mülhavaâ olunan mühimmât bahaları ve masârif-i sâire-i mütefferrikanın bir seneligi.....	1.200.000	
8- Tersâne-i Âmire sahasında müceddeden insâ ve ta'mir olunmakta olan sūfûn-i hūmâyûnun kereste ve sūtûn ve seren ve takım-ı âheniyyesi ve til ve kendir ve alât ve gomane ve nuhâs ve kursun ve katran ve zift bahası ve tasra destgâhlarında insâ olunan sefâin me'mûriyatına virilecek ale'l-hesabları.....	2.000.000	
9- Kasımpasa humbara kârhanesinde isâga olunan yuvarlak ve misket daneleriyüçün tertib olunan hilon bahası ve navuh ve ücret-i i'mâliyyesi masârifi.....	220.000	
		<u>7.394.107,5</u>

Veya 14.788 kîse 107,5 grş

III. MİZAN:

	<u>Rûmî kîse</u>	<u>kûsûr gurus</u>
-Masârif.....	14.788	107,5
-İrâd-ı hazine-i Tersâne-i Âmire.....	<u>8.691</u>	<u>388,5</u>
-Masârifin ziyâdesi.....	6.096	219

(Kaynak: Bâb. Ars., HH no: 27 924-K)

TERSÂNE HAZİNESİ 1243-1244 YILI HESAPLARII. TERSÂNE HAZİNESİ'NİN SENE-I SÂBIKDAN BAKI
MEVCUDİYETLE BİR SENEDE İRÂD-I
MUAYYENESİNDEN TAHSİL OLINAN MEBÂLİĞ

	<u>Guruş</u>
— Sene-i sâbıkada mevcûd-ı hazine olan.....	141 216,5
— Bazı kesan uhdelerinde olan Haremeyni'ş-şerifeyn mukataatı zamâiminden tahsil ve teslim olunan	143 865,5
— Hazine-i merkumeden idare olanın mukataat ve timarat ile memâlik-i mahrûse resm-i mizan-ı harir bedel-i iltizamından teslim olunan.....	2 147 866
— Ber mutad-ı kadim mîrî mukataatı mallarından ve palamar hâsulatından ve Mısır takasitinden müretteb ta'rife rûsûm ve avâriz mallarından teslim olunan.....	963 900
— Kalyon mevâcibi mürettebatından olan hazine mallarından teslim olunan.....	515 968,5
— Bazı evkaf-ı şerif mukataatı zamâiminden teslim olunan...	208 047
— Hazine-i merkumeden idare olunan eşham faizinden teslim olunan.....	190 190
— Bazı mevadd-ı müteferrikadan teslim olunan.....	364 837,5
— Ma'lûme'l-esâmi kaza ve cezireden müretteb gabyaran bedeliyyelerinden teslim olunan.....	19 500
— 242 senesine mahsûben bazı kaza ve cezireden müretteb kalyoncu ve mellâh neferâtı bedellerinden ve baz be hazine olan mevâcib fazlalarından teslim olunan.....	314 649
— Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye neferâtının mesâriflerine tahsisen sinîn-i mezkûreteyne mahsûben müretteb olan kalyoncu bedeliyyelerinden tahsil ve teslim olunan:	
— 243'e mahsûben	3 748 135
— 244'e mahsûben	370 339,5
	<u>4 118 474,5</u>
Toplam.....	<u>9 128 517</u>

II. TERSÂNE HAZİNESİ'NİN BİR YILLIK MASRAFI

— Ümenâ ve memûrin-i sâirenin maaş ve mahiyyelerine, mübayaa olunan âhen-i ham ve alât-ı cedîd ve levâzîmât-ı sâire bahalarına i'ta olunan.....	4 826 977
— Tersâne-i Âmire'de müstahdem Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye neferâtlarının mahiyye ve elbise ve ta'yinat bahaları ve kapudan-ı derya ve sâir zabitan ve gedükliyanın maaşlarıyla zuhurât masârifata virilmiş olan mebâliğ	<u>4 118 474,5</u>
Toplam.....	<u>8 945 451,5</u>

III. 244 SENESİ RAMAZAN-I ŞERİFİNİN ALTINCI GÜNÜNDE
DÜHUL İDEN ŞUBAT GAYETİNDE BER VECH-İ BÂLÂ
MEVCUD OLAN AKCE İLE MEVKUFEN ZABT OLINAN
İRÂDİN VE MASÂRİFİN MİKDARI

A. (İRÂD)

— Tersâne Hazinesi tertibatından teslim olunub mevkufen zabt olunan.....	689 761,5
— Donanmay-ı hümayun maiyetine tertib olunan kara askerinin , mekûlâtlarına mahsûben Darbhâne-i Âmire'den ta'vizen teslim olunub mevkufen zabt olunan.....	42 058
— 236 senesi emvâllerine mahsûben Darbhâne'den ta'vizen teslim olunub mevkufen zabt olunan.	63 672,5
— Hazine-i merkuma merbût bazı esham mahlûlâtından teslim olunub mevkufen zabt olunan.....	3 083
— Hınta hamulesiyle bazı navul ve sâireden teslim olunub mevkufen zabt olunan.....	96
— Bazı mevaddan hazine-i merkumeye teslim olunub ber vech-i emânet mevkufen zabt olunan.....	41 979
— Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye neferâtının mahiyye ve masârifâtlarına tahsisen müretteb olan kalyoncu bedellerinden teslim olunub mevkufen zabt olunan.....	1 078 542,5
— Ber vech-i bâlâ gösterilen mevcûd-ı hazinenin mikdârı.....	1 830 065,5
	<u>2 129 978,5</u>

B. MASÂRİFE VIRİLMİŞ MEBLÂĞ

— Amele icâratı ve sâire için bâ-tezkere-i Divân virilmiş olan.....	462 259,5
— Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye neferâtının masârifleriyçün bâ-tezkere-i Divan.. (?).. dan verilmiş olan.....	640 032,5
— Mubayaa olmuş olan âhen bahası.....	96
— Rusyalu userâsından şeref-i islâm ile müşerref olanlara i'tâ olmak üzere i'tâ olunan.....	1 341
	<u>1 103 729</u>

[Kaynak: MAD, no 8886 s. 379]

BELGE: 50

Benim vezirim,

Bî-hamd-ı Allahu Teâlâ tertib ve tanzimine muvaffak olunub bir taraftan tevfir ve teksirine bakılmakda olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin masârifatı mukabili karşılık irâd tedârik olunmadıkça tedricen usret çekileceği zâhir ve âşikâr olduğına binâen, hazinelerin keyfiyeti şimdikiye kadar ne mikdâr şey tedârik olunabilmiş ma'lûm-ı hümayunun olmak için defterlerin arz olunmasına mukaddema irâde-i şahânem taallûk etmişdi. Bu husûsa dâir takririnle defterdarın ve Darbhâne'nin arz olunan takrirleriyle

bi'l-cümle defterleri yegan yegan mütalaa eyledim, sübhan-Allah şimdiye değin masârif-i mezkûreye gösterilen irâd sülûsi derecesindedir. Maa haza Asâkir-i Mansûre'nin bir senelik mâaş ve ta'yinat ve kışve bahaları ber vacih-i tahmin senevi otuz dört bin bu kadar kışve akçeye reside olacağı tebeyyün itmeği, bu sûretle boher hâl şimdiden bunun çaresine bakılmak lâzım geldiğinden, Darbhâne-i Âmiri'nden idare olunan mukataat ve cizye zemâlmî hâsılatı masârifat-ı mezkûreye sarf olunmak için kırk iki sonesinden i'tibâren tahsis olunub, defterdara havale olunarak başkaca idare olunsun, ancak bu masârifat için fi-maa-ba'd Darbhâne-i Âmiri'nden îsna matlûb olmamak üzere bunlardan başka Cîb-i Hümâyûnumuz Hazinesi'nden marbût emlak-ı hümâyûmudan bundan böyle kulliyetli irâd me'mûl olduğundan ol dahi sene-i merkûmeden i'tihâren zikr olunan mukataat ve cizye ile beraberce zaht ve idare ile masârifat-ı mezkûreye tahsisen kesâmlik defterdara havale ve ma'rifetiyle idare ve rû'yet olunub, ahz olunan harc-ı bâb ve boğça bahaları dahi üzerine zım olunsun, kaldı ki Darbhâne-i Âmiri'nde cîb-i hümâyûmumuz irâdından meada vâridat kalmıyacağından ve ol dahi zât-ı hümâyûmuma mahsus masârifatın idaresinden olduğundan, bundan sonra zuhûr idocak masârifatı cîb-i hümâyûnumuz tarafına tahmilâ mahal kalmamış olduğundan, ana göre hüsn-i idare ve rû'yetine bi'l-ittifak ihtimam ve gayret olunsun. Bir de bir müddetden beru evkaf-ı hümâyûmumuz dahi Darbhâne'den zaht ve idare olunmakla ise de masâlihinin kesâmeti cihatiyle, merkez-i lâyıkında bakılmaktan kalmış. Hâzır bu aralık mukataat ve cizye ve omlak misullu şeyler Hazine-i Âmiri'ne nakl ve defterdar ma'rifetiyle idare oluncak olduğundan, evkaf dahi Darbhâne'den ayrılıb başkaca idare olunmak üzere E v k a f - ı H ü m â y u n N e z â r e t i ünvanıyla nişancı-yı sâbık el-hac Yusuf Efendi'ye ve bu cihetler ile D a r b h â n e N e z â r e t i yainız ma'denler ve cîb-i hümâyûmumuza müteallik havass ve mukataat ile mülbayaa masâlihine münhasır olacağına mebnî, Darbhâne Nezâret'i dahi hâlâ Darbhâne baş kâtibi Ali Rıza Efendi'ye ve gümrük ile matbahi emânetleri dahi nâzır-ı sâbık Said Efendi'ye tevcihle ve icrâ birle, Sâib Efendi şimdilik Asâkir-i Mansûre Nezâret'i'nde birâğulub, defterdara virilecek irâdları bir müddet hüsn-i idare ile yolına konuncaya kadar defterdarlık ilâvesinden sarf-ı nazar olunub, irâd bulunmak maddelerinde defterdar ile Sâib Efendi ikisi bu husûsı kendülerine iş güc idüb beraber dâima müzakere iderek bu aralıkda böylece idaresine bakılıb, hâsıl olacak irâdın komiyet ve koyliyyeti tebeyyün idüb bilindikten sonra ilâhîde hazinesi ayrılmak ve defterdarlık ilâvesiyle idare olunmak sûretleri icâb eylediği halde taraf-ı hümâyûmumuzdan bi'l-istizan ierûsına bakılır. Kaldı ki, masârifatın topı tiz elden bu irâddan virilemiyocığı zâhir olmağı, hâlik Şebci Bahor'in mukaddema Darbhâne'den zaht olunan zimemâtı otuz dört bin kışve olmağı, bu dahi defterdara havale olunarak bir taraftan tahsiline gayret eylemesini ve meblâğ-ı mezkûrenin iki bin bu kadar kışve Cîb-i Hümâyûnumuz Hazinesi'ne ta'diye oluncasını mümâliyye tenbih eylliesin. Hakk-ı Teâlâ cümlesine tevfiğ ihşân idüb, masâlih-i Devlet-i Âliyye'mize her halde yesr ve sühûlet kerem eyllie, âmin.

(Kaynak: Hatt-ı Hümâyûn, no: 17 562, tarihi: 1243/1828-27)

Mukataat Hazinesi'nin bundan akdem cânib-i mîriden bi'l-ıfraz başkaca idaresi husûsına irâde-i kerâmet-ade-i cenâb-ı cihân-bânileri şeref-sudûr ve sünûh buyrılmış olduğundan, tıbk emr ü fermân-ı cihân-mutâ'-i hazret-i padişâhaneleri vechiyle ifraz kılınmış idüğinden, idaresi husûsına say ve ikdam olunmakta tecviz-i kusur olunmayub, ancak hazine-i mezbûrlarının mukaddem *Darbhanesi Amire* lerinden hîn-i ifrazında mürettebât ve tahsilâtı husûslarında bir gûne nizâma rabt olunmamış olduğuna binâen, tahsilât ve masârifatını mübeyyin mîrî hazineleri misullu mah-be-mah iktiza iden sergileri *Bâb-ı Âli*'lerine takdim kılınmakta ise de, mürettebât-ı hazinelerinin tahsilât ve bakayası husûsları etrafıyla ma'lûm-ı mekârim-i melzûm-ı şahâneleri buyrılacak vechiyle sûret-i haseneye rabt ve zabtı icâb-ı hâlden olduğuna mebni, iktizası hüsn-i nizâmı lede'l-mülâhaza, hîn-i ifrazından şimdiye kadar olageldiği vechiyle bundan böyle dahi yine mah-be-mah iktiza iden sergileri *Bâb-ı Âli*'lerine takdim kılınub, bunlardan başka be-her sene Mart dühulünde hazine-i mezkûreden mazbût bi'l-cümle mukataat ve cizye ve emlâk ve mürettebât-ı sâire her ne ise her birilerinin bedel-i iltizamlarının miktarları ile tahsilâtlarının kemmiyet, keyfiyetleri ve tahsilâtdan ber mücib-i senedât verilen masârifat ve bâki mevcût-ı hazinelerinin müfredâtı beyânla, mürettebât ve bedel-i iltizamlarından hasbe'l-icâb nâ-tahsil bakayası kalur ise, ne sebab-i hikmete binâen kalmışdır, keyfiyeti bâlâlarına alâ vechü'l-izâh beyân olunarak bir kıt'a defteri terkîym ve *Mukataat Nâzırı* bulunan kulları taraflarından *Darbhanesi Amire* 'leri misullu dergâh-ı felek-bargâh-ı hazret-i melekdarîlerine arz ve takdim ile defteri mezkûr nezd-i mekârim-i müfred-i padişâhanelerinden tevkif buyrıldığı halde, hazine-i mezkûrelerinin bi'l-cümle vâridat ve mürettebât ve tahsilât ve masârifat ve bakayaları keyfiyetleri etrafıyla ma'lûm-ı hümayun-ı hazret-i gîfî-sitânfileri buyrılmış olacağından maâda, mürettebât ve muhassesât-ı hazinelerinin vakt ü zamanıyla tahsilâtlarına medâr-ı azîmi mücib ve bilâ sebep emvâl-i padişâhanelerinin bakaya kalmamasını müstevcib olacağına binâen, bu sûret ile be-her sene defteri terkîym ve takdim kılınmak üzere nizâma rabtı muvafık-ı irâde-i hazret-i cihân-bânileri buyrılır ise, hazine-i merkumeleri mürettebât ve tahsilât ve bakayasının ba'dezin bir gurusı açıda kalmıyarak be-her sene vakt ü zamanıyla iktiza iden defteri terkîym ve takdim olunmak ve ahlâk-ı abidânem kullarının dahi keyfiyet-i ma'lûmları olub, mücibince hareketi ibtidâr eylemeleriyçün işbu takrir-i abidânem bi-ibâretihâ mukataat zimmeti defterlerine kayd ve hüfz olunub, nizâm-ı mezkûrın ale'd-devam icrâsına i'tinâ ve dikkat kılınmak üzere bâlâda mübârek ve mes'ûd hatt-ı hümayun-ı inâyet-makrun-ı mülûkâneleri ile terkîym buyrılması bâbında ve kâffe-i husûsatda emr ve fermân hazret-i veliü'l-emr ve'l-ihsan efendimizindir deyu hâlâ *Mukataat Nâzırı* saadetli utufetli esseyid Mehmet Es'ad Efendi hazretlerinin rikâb-ı hümayun-ı şahâneye 13 C sene 243[1 Ocak 1828] tarihiyle muvarrah takdim eylediği tahriri kayd olunmuşdır.

[Kaynak: Bşb. Arş., MAD no: 8151, vrk 5 a ve b. Krşl. MAD no: 8197, vrk. 5]

HÜDAVENDİĞAR SANCAĞINDAN TAHSİL OLUNAN İMDAD-I
HAZARİYYENİN KAZALARA GÖRE DAĞILIMI (Yıl: 1247/1831-32)

Kazalar	Miktar (grş)
Mihaliç.....	556
Kite.....	183
Kirmasti.....	315
Kepsud.....	366
Kızılca-i Tuzla.....	500
Bayramiç.....	166
Soma.....	333
Gemlik.....	266
İnegöl.....	300
Pazarcık.....	83
Mudanya.....	200
Atranos.....	300
Bergama.....	133
Nevahihâ-i Bergama.....	133
Ilca-i Bergama.....	133
Gönen.....	266
Aydıncık.....	233
Torbalı.....	533
Göynük.....	83
Beğpazarı.....	99
Gölpazarı.....	333
Yenişehir-i Bursa.....	300
Seferihisar.....	99
Seferihisar-ı Günyüzi.....	99
Harmancık.....	300
Domaniç.....	146
Lefke.....	165
Yarhisar.....	133
Söğüt.....	165
Gökçedağ.....	103
Taraklı.....	165
Karahisar-ı Nallu maa Pazarı.....	100
Koruk.....	30
	(7 319)

(Kaynak: Hazariyye Defteri, no 16, s. 100)

INEBAHTI SANCAĞI MUTASARRIFLARI İÇİN İNEBAHTI SANCAĞI
KAZALARINDAN TOPLANACAK İMDAD-I HAZARİYYE (YIL: 1247 /1831-32)

Miktar (grş)	Kazalar
Çatalca.....	5 000
Kerbeş.....	5 250
Vesik.....	1 250
Ermîye.....	2 500*
Ul'al (?).....	2 500
Tırhala.....	2 500
Alasonya.....	1 250
İbrail.....	1 250
	<u>21 500</u>

(Kaynak: Bâb. Ars. Hazariyye Defteri, no 16, s. 102)

Harir Nâzırı Ömer Lûtfî Efendi kullarının takriridir. Fezleke-i meâlî afyon tüccarından dolayı iki sene zarfında Mukataat Hazinesi'ne âid olarak husule gelen menâfi'in mîkdârı ve kemîyetini mübeyyin olmağa, bu maddelere dâir diğerk bir kit'a takrir ile beraber manzûr-ı hümayunı mülûkâneleri buyrulmak için arz ve takdim kılını. İnhâsı vechiyle rû'yet olunmakta olan muhasebesi mücibince, üçâret-i merkumenin menâfi' hâsılasından zuhûr idecek 12 bin ve küsur kîse mevcûd akçenin şimdilik sene-i cedide afyon sermayesine tahsisen iktizasının icrâsı ve sâlifü'z-zıkr diğerk tahriinde gösterilen takyidât vechile icâb iden evâmîr-i aliyye ve mekâtibinin tasdir ve testiri muvafık-ı irâde-i seniyye-i müfukâneleri buyrulur ise, icrây-i iktizasına mübâderet olunacağı muhat âlem-i âli-leri buyruldukdâ, emr u fermân hazret-i veliü'l-emr efendimizindir.

İzzetli defterdar efendi,

İşbu takrir diğeri ile beraber hak-pây-ı hümayun-ı şahâneye lede'l-arz inhâ olundığı üzere tanzimi ve icrâsına ibtidâr olunması mazmununda hatt-ı şerif-i mülûkâne şeref-sudûr buyrulmuş ve iktiza iden evâmîr Divân-ı Humâyun'dan i'tâ itdirilmiş olmağa, siz dahi icâbının icrâsına himmet elyilesin deyu, Fi 6 M sene [12] 48 [5 Haziran 1832]

İlm-ü-haber virildi, fi 16 M sene 48 [15 Haziran 1832]

* * *

Cânib-i mîrîden yed-i vâhid şürûti üzere bey' ve şirâsına me'mûr buyrulduğu afyonun 45 ve 46 seneleri mahsûli mukaddemce takdim olunub rû'yeti derdest olan muhasebe defterinde zıkr ve beyân ohndığı vechile, evvelki sene İzmir'de ve giçen sene bu tarafda fiyat-ı muhtelifle ile ceste ceste firûht olarak esmânından hazâin-i mülûkâneden alınmış olan sermaye akçesi tamamen yerlü yerine te'diye ve lâzım gelen gümrük ve fazla-i ta'rife rûsûmâtı Evkaf-ı Hümayun-ı Şahâne Hazinesi'ne ve ihtisabiyye ve kantariyye ve mümeyyiziyye rûsûmâtı Mukataat Hazinesi'ne kâmilen teslim ve afyon-ı mezkûrın mahallerinden mubayaasıyla evvelki sene İzmir'e ve giçen sene müteallik olan irâde-i seniyye mücibince Dersaadet'e nakl ve teslimine

kumpanya usulince tarüb olunmuş olan müslim ve roâyé tüccarına tahsis kılınan kâr-ı şer'î ve nakliyye ve sâir mesârif-i zarûriyyesi tarâllarına l'â olunduktan sonra, sinîn-i mezkûretoyn ahyonundan 32 yük 47 bin 788 gurus nakl ukço ile 43 bin 981 çeki syyen mevcûd ahyon Mukataat Hazinesi'ne râci' ve sâir temettü' kalmuş ve muabharan şerâf-sünûh buyrulan irâde-i seniyye mücibince mevcûd-i mezkûrın mübayaa olan Amerika sefinesiçün 1900 kîse akçeys mukabil virilen 10 555 çekisi lede'l ifraz girü kalan 33 406 çekiden mukaddemce bir lot'a takrir-i çakerânemde ifâde olındığı üzere, ba-har çekisi 83 gurusdan bir def'a 6 884 çeki ve ba'dehu sî-i mezbûr ile 2 bin çeki ve bu def'a Londra tarafından revâcına câir havadis zuhûr ile bakiyesi olan 26 522 çekisi dahî sî-i mezbûr üzere satılmış ve bu vechile sinîn-i mezkûretoyn ahyonunun ardı alınarak topinin temettül' hesab olındıkda, sâye-i himâ-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhida ahyon zirâile ta'yis iden fikeredan isticâb olunmuş olan ed'iye-i hayriyyenin semeresi olmak üzere sinîn-i mezkûretoyn ahyon temettül' 14 bin kîse akçe demek oldığı anlaşılmış olduğundan ve meblâğ-i mezbûrdan zikr olunan Amerika sefinesi kıymetine takas kılınmış olan 1900 kîsele ba'de'l-tenzil 12 bin ve knsur kîse mevcûd olması iktiza eylemiş ve işbu sene-i mübâreke mahsûl-i cedid ahyonu zuhûr iderek mübayaasıçün sermaye akçesiyle me'mûrlar irsâli lâzım gelmiş ve sene-i sâbika ahyonı 17 000 kîse akçe sermaye ile mübayaa ve nakl olunmuş ise de, bu sene-i mübâreke ahyonun feyz ve bereketi ale'l-ol'ân anlaşılmamış olduğundan ve revâcına göre ahyon mahsûli evaat olmak cihotıyla 12-13 bin kîse sermaye ile idaresi mümkün olacağından hazâin-i mülûkânenen sermaye istidaasıyle bâk-pay-ı hümâyun-ı hazret-i cibânbâniyi ta'cize hâcet kalmamış gibi görünmekle, muvafik-i irâde-i aliyyeleri ise, rü'yet olunmakda olan muhasebe mücibince zuhûr idecek mevcûd-i mezbûrın simlikli sene-i cedide ahyonu sermayesine tahsisen usûl-i sâbika üzere kumpanya-ı mezkûr tüccarıyle kontrato olunarak tarâllarına teâlim ve me'mûrların ta'yin olunmasıçün ruhsat-ı seniyye istihsal ile Baş Muhasebe'ye kaydı ve Mukataat Hazinesi'yle tarâf-ı çakerânemde iktiza iden şifret ve ilm-ü haberleri l'âsiyçün devletli defterdar olendi bendelerine ihalesi lâzımeden ve işbu takrir-i çakerânemle beraber takdim kılınan diğer takrir-i bendegânemde tafsil olındığı vechiyle evâmir-i seniyye ve merâtib-i sâmiye idâr-i icâb-ı vakti u halden iddiği ma'lûm-ı âileri buyruçıkda emr ü formân hazret-i menîshû'i-amrındır. (Mühür: Omer Lütfi)

(Kaynak: Bah. Ars. Cevdet Malya, no 27 730)

BELGE: 55

Mukataat Nezâret-i lâfzî tayy ile defterdârına tahvil olındığını müş'ir ilm ü haberdir:

Sâye-i kerâmet-vâye-i hazret-i şahânede Mukataat Hazinesi-
Amirîesi mas'ûlihi teksir olmış ve ötmekte bulunmuş olduğundan, hüsn-
idare-i maslahat zımında Nezâretin defterdârına tahvil icâb-ı hal ve
maslahatdan ölmekden nâst. Mukataat Nezâret-i ve Hazinesi
lâfızları tayy ile Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hazi-
nesi Defterdârı denilmek ve işbu defterdâr gibi müstakil buyruç

yazmak ve tevcihât-ı hümayun defterine rütbe-i evveliyeye kayd olunmak üzere *Mukataat Nâzırı* İzzetli Nâfiz Efendi'ye *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Defterdârlığı* unvânıyla hil'atı iksasıyla icrâsına ibtidâr olunması meâlinde mübârek hatt-ı ilhâm-ı nukat-ı hazret-i mülûkâne sahife-i arây-ı sudûr buyrılmış ve iktiza iden münifi icrâsı kılınmış olmağla, kayfiyeti icâb iden mahalle kayd olunarak lâzım gelen hazâin-i şahâneye ve aklâma ilm-ü-haberlerinin i'tâsına himmet olumak bâbında beyaz üzerine sâdır olan fermân-ı âli mücibince *Baş Muhasebe'*ye kayd ile iktiza iden muhallere ilm-ü-haberleri tahrir olunmak fermân buyrılmağın, mücibince kayd olunub, diğer ilm-ü-haberleri verilmekle, *Maliye Kalemi*'ne dahi işbu ilm-ü-haber verildi. *Fi 25 Ra sene 1250* [1 Ağustos 1834]

Kaynak:

(Esb. Ars. , Maliye Kalemi Nizâm Defteri, MAD, no: 7959, s. 161. Krşl. MAD no: 8197, vrk 6 ve MAD no: 8151, vrk. 5)

BELGE: 56

Mansûre defterdarı efendi kullarının takriridir...

Anadolu cânibinde afyon hâsıl olan mahallerden an yed-i vâhid fi-i maktu' ile 251 senesine mahsûben müteveffa Ömer Lütî Efendi ve vefatından sonra maslahatın arkası alınmak için damadı Mazlum Bağ ma'rifetiyle mubayaa ve nizâmı vechiyle müşterisinden mümeyyiziyye olarak ahz ve firari olmak üzere girift ve zabt olunan hâlis afyon 74 822 çeki ve fark-ı rakuza 837 çeki 46 dirheme bâliğ olmuş ve ma'lûm-ı âlileri buyrıldığı üzere sene-i mezkûre afyon hâlisinin çekisi 100 ve rakuzasının 50 guruşa olarak icâb idecek bahasına mahsûben Mansûre Hazinesi'ne emâneten ber vech-i peşin 10 000 kise i'tâsiyle ma'lûme'l-esâmi çend nefer müste'min ve Avrupa tüccarına bâ-irâde-i seniyye fûrûht olunmak mülâbesesiyle, ol mikdâr afyon müteveffa ve mîr-i mümâileyhümâ ma'rifetleriyle mersûmüne tamamen bi't-teslim fi-i mezbûr üzere esmânı 75 yük 24 133 gurus ve ber mutad kantariyye ve sâire olarak müşterisinden alınan üç kalem şedâidât 10 660 gurus ve müteveffay-ı mümâileyhe hazine-i mazbûreden sermaye olarak bâ-sûret virilen 10 000 kise ki, min haysü'l-mecmu' müteveffay-ı mümâileyhin makbûzâtı 125 yük 34 773 guruşa bâliğ ve mezkûrül-mikdâr afyonun Evkaf-ı Hümayun Hazinesi âidi olarak ber mantuk-ı derkenâr hazine-i mezkûreye teslim olunan 147 bin dokuz yüz bu kadar gurus resm-i gümrük ve fazla-i ta'rifesi ve Mansûre Hazinesi'ne âid olarak kezâlik hazine-i mezkûreye başkaca teslim olunan 221 950 gurus resm-i ihtisabiyyesiyle afyon zârâ'ından eshâb-ı arz öşr almayub bedeli olarak hazine-i mezkûreden bi'l-istida' almak üzere fi-i maktu' müşterisinden be-her çekide tevkif olunan birer gurusdan icâb iden 74 436 gurus dönüm haşhaşı ve öşr-i afyon bedeli ve müteveffay-ı mümâileyhin yedi aylık maaşı ve mubayaaat bahası ve defteri mücibince kumpanya tüccarına ve sâire olarak bi'l-cümle medfu'âtı 50 yük 39 137,5 guruşa resîde olarak, makbuzatdan fûrunihâde ile lede'l-muvazene be-hesabı-ı kîse-i rûmî fazla menâfi 14 991 kîse kîsûr 135,5 gurus olub, meblâğ-ı mezbûrın 10 000 kîsesi ber vech-i muharrer ol mikdâr sermayeye mahsûben hazine-i merkumeye mukaddem ve kusur 4 991 kîse kîsûr gurusı açıktan bi'd-defaat muahharan

ber vech-i emânet teslim olunmuş olmağla, bu sûretde ber minvâl-i muharrer muhasebe-i mezkûrenin rü'yeti ve meblâğ-ı mezbûrın 10 000 kîsesi sermaye-i mezkûreye ve kusurî Mansûre masârifine irâd kayd olunmak üzere tesviyyesi muvafık-ı emr ve irâde-i seniyye buyrulur ise mücibince Baş Muhasebe'den kayd ve Mansûre zimmeti ve Sergi defterlerine ilm-ü-haberleri ve verese-i müteveffay-ı mümâileyh tarafına sûret-i muhasebesi i'tâsiyle tesviyyesine ibtidâr olunacağı.

Mümâileyh Lütî Efendi'nin hîn-i vefatında afyon maslahatının sûret-i idaresinin yoluna konulması lâzımeden ve afyon mahsûlî bu sene-i mübârekede Mansûre Hazinesi'nden fûrûht olunmuş idüğü vâzihatdan olmak mülâbesesiyle, iktiza iden muhasebesinin hazine-i merkumeden rü'yet ve tesviyyesiyle ilerüde idaresi müstakil me'mûra ihâlesine mevkûf olduğı halde ifâde olunmak ve âher me'mûr teklifine hâcet olmayacak olduğı takdirde ahz u i'tâsı hazine-i merkumeden idare kılınmak üzere şimdilik bu husûsın taraf-ı çekerîye havalesi iktizay-ı emr u fermân-ı vâcibü'l-iz'an-ı şahânedan idüğü hazine-i mezkûreye vürûd iden ilm-ü-haberden müstebân ve muktezay-ı sıdk-ı ubudiyyetim üzere, evvelâ cânib-i hak ve resûl-i muhakkakına tevekkül ve saniyen tevcihât-ı hazret-i şehinşâhiye tevessül ile her bir emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkânenin harf-be-harf icrâsına ve mahvel-i uhde-i âcizânem bulunan cümle husûsâtın mihver-i lâyıkında rü'yet ve temsiline elden geldiğı mertebe say've gayret itmeğı nefsi-âbidâneme bâisi selâmet ve rûy-ı sefidi dünya ve âhret bildiğim ecilden bu husûsa dahi bi'z-zat nasb-i nefsi ihtimam ve dikkat eyleyeceğim vâreset-i kayd-ı iştibah ve gümân ise de, nezd-i âlilerinde tefrikden ...?... olduğı üzere, taklidgirden rûs-ı âcizânem bulunan husûsatın tefrik ve teksîrinden nâşi, kalen ve kalemen iştigâl-i kesîre derkâr ve afyon maddesinin dahi kumpanya tüccarıyla söyleşmek ve taşraya müteaddid adamlar ve akçeler gönderilmek ve Afyonhâne'de vezn-i kantar ve hıfz ve hrâset eylemek husûsına dâir haylice işi olduğından maiyet-i âcizânemde muavin kâhkl bir müdir bulunduğı takdirde maslahatda yesr ve sühûlet olacağı hatır-kezâr-i abdi-i bi-mikdâr olduğına ve mümâileyh Mazlum Beğ bendelerinin bu maddede ma'rifesi bulunduğına mebni, maiyet-i âcizânemde olmak ve her bir husûsı taraf-ı çekerîden bi'l-sual rü'yet ve her halde istikamet eylemek üzere muavin kâhkl afyon ahz u i'tâsına cânib-i hazineden müdir ta'yin ve 53 senesi Muharreminden i'tibaren afyon temettü'atından olarak şehriyye 2 500 guruş maaş tahsis ile istihdamı mütebâdir-i hâtır-ı fâtir olup, nezd-i âlilerinde dahi tensib olduğı ve irâde-i seniyye-i mülûkâneye muvafık buyrulduğı halde ikizası icrâ ve ol vechile istihdamına i'tinâ kılınacağı ma'lûm-ı devletleri buyruldukdâ, emr u fermân hazret-i memlehü'l-emrindir.

Mansûre Defterdar'ına fi 6 Za sene 52 [12 Şubat 1836]
İlm-ü -haber dâde fi 14 Za 1252 [20 Şubat 1837]

[Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet maliye tasnifi belgeler, no 502]

Sergi Muhasebesi'nden

Nakd hükmünde mütebâvil olan evrakın def'aten evrak-ı cedideye tebdili ademül-ilmikîn olarak, vekî-i taksitî olan hazine-i dâhî atf evrak ile taksit ilâsı teşevvüb-i kuyûh müstelzim olduğundan, hazine-i taksitînin evrak-ı cedide ile tebdil olundıkça ilâsı ve fakat taksit-i mezkûrın ziyâdace uzamaması icâb-ı hâli ve meslûhatdan olduğundan, evrak-ı mezkûrenin mümkün mertebeye yetisdirilmesi gayret ve himmet olunması husûsına irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî müteallik buyrulmuş olmakla, mücibince terây-ı iktizasına himmet buyrulmak bâbında heyaz hazine sâdir olan fermân-ı Âli mücibince şerof-ainuh buyruktan irâde-i seniyye-i hazret-i yolunşahi Sergi Muhasebesi'ne kayd olunarak zikr olunan taksit akcesinin uzamayub eşâbına ilâsı ve evrak-ı atfkanın evrak-ı cedide tebdil zımında sür'at-i tab' ve temsilîyûn Darbâhâne-i Amire'ye ve kayfiyyet-i irâde-i nâtika-i şahîne ma'lûm olmak için Vâridat ve Eshom Muhasebesi'ne ilm ü haberleri tahrir olunmak fermân-ı sâmi-i müsirî buyrulmağın, mücibince kayd ile iktiza iden mahallere ilm ü haberleri virilmekle kayfiyyet-i irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî ma'lûm olmak için Eshom Muhasebesi'ne dahi işbu ilm ü haber verildi. Fi 24 N sure 1257 [9 Kasım 1841]

* * *

Nakd hükmünde tedbûvil etmekte olan kâzîmelerin tesviyye olunacak numara ve şâir husûsât-ı icâbiyyesinin tesviyyesi için mülga Cizye Kalemi mülmesyyiz ve ketebesî ofendilerin maas-ı kadimleriyle Sergi Muhasebesi Kalemi'ne nakl olduğumı anıbsayın ilm ü haberdir:

Cizye kisedarı Mustafa Efendi fi şahr 4000 grş	Mustafa Saadeddin Efendi fi şahr 250 grş	Mehmed Salim Efendi 250 grş
Said Mustafa Efendi 230	Ehac Ahmed Ef. 150	Ali Efendi 150
Osman Efendi 120	Diger Osman Ef. 120	Tekâld serhalife Mustafa Efendi 500
Tekâld Halil Ef. 150	Odacı mahiyyesi 80 grş	
	Mihna noferon: 11 6030 grş	

Ceride Kalemi ketebesî maaslarından nakl olunan:

Ehac Mehmed Raşid Ef. fi şahr 800 grş	Hacı Aziz Ef. 660	Hafiz Osman Ef. 310
Ali Efendi 250	Hafiz Ali Ef. 400	Şehremini Hafiz Ahmed Ef. 350

Şevki Efendi
75

Nuri Efendi
25

Hafız Halil Ef.
250

Minha Neferen: 9
3120 grş

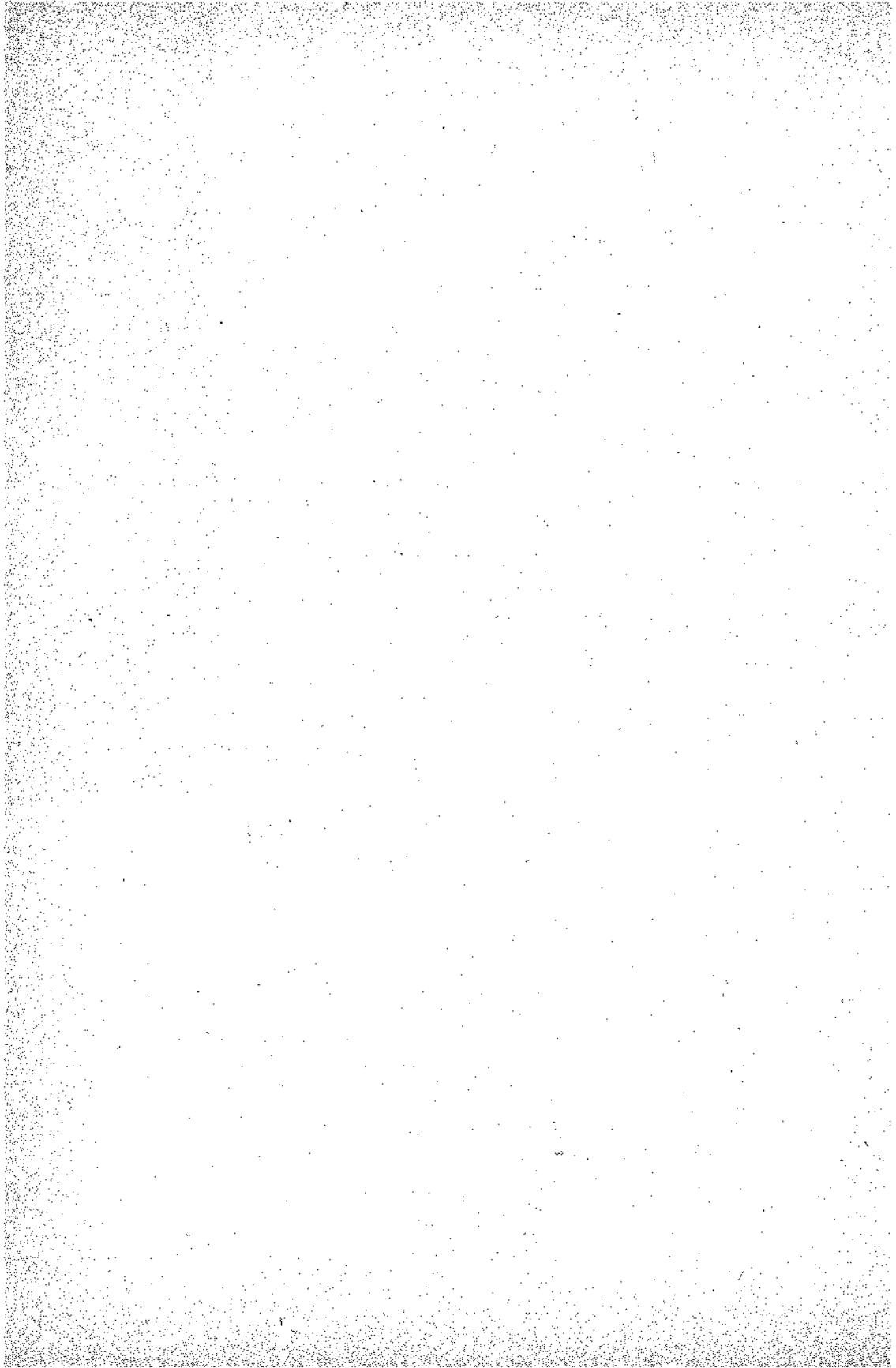
Esham Muhasebesi ketebesinden Kumkapılı Ali Efendi maaş: fi şehri 250 grş.

MİNHA neferen: 21
9400 grş.

* * *

N akd hükmünde tedâvül itmekde olan kâimelerin tesviyye olunacak numara ve sâir husûsât-ı icâbiyyesinin tesviyyesi için mülga C i z y e K a l e m i'nin mümeyyiz ve ketebe ve odacısının maaş-ı kadîmleriyle S e r g i M u h a s e b e s i K a l e m i'ne nakli husûsuna irâde-i aliyye müteallik buyrularak cümlesi muhasebe-i mezbûreye celb ile umûr-ı me'mûriyyetlerine meşârif eylemiş olduklarına ve bu madde ise müddet-i kafilede arkası alınur şey olmadıgundan, be-her hâl maaşlarının dahi muhasebe-i mezkûreye nakliyle kalem-i mezbûr ketebesinden ma'dûd bulunmaları iktizay-ı maslahatdan bulunduğundan, maaş-ı muayyene-i kadîmleri olan meblâlig-i mezbûr işbu sene-i mübâreke rebîü'l-âhır guresinden i'tibâren Sergi Muhasebesi Kalemî maaşlarına bi'l-idhal M a s â r i f a t M u h a s e b e s i'nde olan kayıtları tashih olunarak Sergi Muhasebesi'ne ve sâir lâzım gelen mahallere ilm-ü-haberleri i'tâsı husûsı Sergisi muhasebecisi saadetli utûfetli efendi hazretleri bir kı'ta memhûr takrirleri ile inhâ itmekle, Masârifat Muhasebesi'ne kayd ile ilm-ü-haberleri virilmek fermân-ı müşîrî buyrulmağın kayıtları bi't-tashih maaş-ı kadîmleri olan 9 bin 400 guruşın Sergi Muhasebesi ketebelerinin maaşlarıyla beraber i'tâ olunacağını mübeyyin diğerk ilm-ü-haberleri virilmekle, keyfiyet ma'lûm olmak için muhasebe-i merkmeden vürûd iden işbu ilm-ü-haber kayd olunmuştur. Fi 24 N 1257 [9 Kasım 1841].

(Kaynak: MAD 10 551, s. 153)

BELGE FOTOKOPILERİ

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript or letter. The text is dense and covers most of the page. It appears to be a single continuous piece of writing, possibly a letter or a section of a book. The ink is dark and the paper shows some signs of age and wear.

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript or letter. This section is positioned at the top of the page and continues the writing from the bottom section. The script is consistent with the lower section, suggesting it is part of the same document.

Patokopi No. 1-A
"Indo-Ceold 56rdh"
(CM 23 184 mikserter)

Handwritten text in the top left corner, possibly a header or title.

Main body of handwritten text, appearing as a dense, continuous script.

Handwritten signature or name in the bottom left corner.

عذرتی در طلب از آنی
 لا اله الا الله و لا اله الا الله
 مقصود من این است که در حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 حضور میجوید چنانچه در حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 از آنست که بر من و بر من و بر من و بر من و بر من و بر من و بر من و بر من و بر من
 شکر بود بوی و در حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 قدرتی و در حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 و همه حکمتها را در حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 لایس قطعی را در حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 گویند از حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 در این باره و در حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 لایس فی حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 در حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 حق من و در حق آنکه در حق من و در حق آنکه در حق من
 مبارک است
 مبارک است

Fotokopi No: 2

Belge: 43'un fotokopisidir. Mukataaların eyalet ve sancak mutasarrıflarına ihale olunması hakkında (Cevdet Maliye 4818)

Handwritten header text at the top of the page, including a date and possibly a reference number.

Handwritten text in the upper right quadrant, possibly a signature or a specific note.

Main body of handwritten text, densely packed and written in a cursive style, covering the right side of the page.

Handwritten text in the middle left section, appearing as a list or a set of notes.

Handwritten signature or name in the lower left quadrant, written in a stylized cursive script.

Handwritten text at the bottom right, including a date and possibly a reference number.

[The text in this section is extremely faint and illegible, appearing as a dense block of handwritten script.]

Fotokopi No: 4
 Ülkede Tanzimat'ın uygulanmasını teftiş amacıyla
 Hasib Paşa'nın Anadolu, Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın da
 Rumeli tarafında görevlendirilmesi hakkında ferman.
 (Cevdet Dahiliye 4637, Receb 1258)

KAYNAKLAR

I. BASILI YAPITLAR VE YAZMALAR

A- KİTAP VE MAKALELER

- ABDURRAHMAN ŞEREF, Ecânibden ilk istikraz tesebbüsümüze âid Birkac Vesika, T.O.E.M., sene 5, sayı 30, İstanbul 1914,
- ABDURRAHMAN VEFİK, Tekâlif Kavâidi, c.1-2 Matbaa-i Kader, Dersaadet 1328
- AHMED CEVAD, Tarih-i Askerî-i Osmanî, c.1, İstanbul 1299,
- AHMED RASİM, Osmanlı Tarihi, c.3 ve 4, İstanbul 1327 /29 ve Kostantiniyye 1328/1330
- AHMED REFİK (ALTINAY), Onüçüncü Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, İstanbul
- AKBAL, FAZILA, 1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus, TTK Belle-ten, sayı 60.
- AKÇURA-YUSUF, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri, Maarif Matbaası, TTK yayını, İstanbul 1940
- AKDAĞ, MUSTAFA, Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, c. I, Ankara 1959 (Ankara Üniv. D.T.C.F. yayını); c. II, İstanbul 1974 (Cem Yayınevi)
- AKDAĞ, MUSTAFA, Celâli İsyanları (1550-1603), Ankara 1963 (Ankara Üniv. D.T.C.F. yayını)
- ALTUNDAĞ, ŞİNASI, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841, Ankara 1945 (T.T.K. yayını)
- ALTUNDAĞ, ŞİNASI, Osmanlılar'da Kadınların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında, VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, Ankara
- ANDERSON, MATTHEW (Trad. par M.Chaumié), L'Europe au XVIII, siècle, Edition Sirey, Paris 1968
- ARDANT, GABRIEL, Histoire de l'Impôt, Livre II, du 18e aux 21e siècle Paris 1972
- ASIM EFENDİ (AYINTABLI AHMET ASİM), Tarih-i Asım, c. 1-2, İstanbul 1867
- AYN ALİ EFENDİ, Kavânin-i Al Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân, İstanbul 1280
- BAĞIŞ, ALİ İHSAN, Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar -Berath Tüccarlar-Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750 - 1839), Turhan Kitabevi, Ankara 1983
- BAILEY, FRANK E., British Policy and the Turkish Reform Movement, A study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853, New York 1942
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hu-kukî ve Malî Esasları, c.1 Kanunlar, İstanbul 1943
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, Osmanlı İmparatorluğu "bütçe"lerine Dâir Notlar, İ.F.M., c. 15, sayı 1-4
- BARKAN, Ö.L., The Price Revolution of the Sixteenth Century: A turning point in the Economic History of the Near East (Translated by Justin Mc Carthy), International Journal of Middle East Studies, 6 (1975), s. 3-28
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, 1070-71 (1660-61) tarihli Osmanlı "Bütçe"si ve bir mukayese, İ.F.M., c. 17, sayı 1-4, İstanbul 1960
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, 1079-80 (1669-70) malî yıla ait bir Osmanlı "Bütçe"si ve ekleri, İ.F.M., c. 17, sayı 1-4, İstanbul 1960
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274 tarihli arazi kanunu, "Tanzimat I" içinde, İstanbul 1940, Maarif Vekâleti yayını
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, Research on the Ottoman fiscal survey, "Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day" içinde s. 163-172; ed. by M.A. Cook, London 1970
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, Tımar, İslâm Ansiklopedisi, cüz. 123-124

- BARKAN, ÖMER LÜTFİ, "Feodal" düzen ve Osmanlı timarı, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, Ankara 1975
- BELEN, M. "BELİN", Türkiye İktisadî Tarihi Hakkında Tedkikler, Devlet Matbaası, İstanbul 1931 (M.ZİYA çevirisi)
- BERKER, Aziz, Mora İhtilâli Tarihcisi veya Penah Efendi Mecmuası, Tarih Vesikaları, c. II (sayı 7-12), Haziran 1942 - Mayıs 1943
- BERKES, NİYAZİ, Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek yayınları 100 soru dizisi, c. 1-2, İstanbul 1969, 1970
- BERKES, NİYAZİ, İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?, İstanbul 1964
- BERKİ, ALİ HİMMET, Vakıflar, İkinci tab'i, İstanbul 1946, (Aydınlık Basımevi)
- BRAUDEL, F., Civilisation Matérielle et Capitalisme (XIVe-XVIII e siècles), tome I, Paris 1967
- CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, 12 cilt, tertib-i cedid, İstanbul 1303
- CEVDET PAŞA, Tezâkir, defter 1-12, TTK yayını, Ankara 1953 (Yayımlayan CAVID BAYSUN)
- CEZAR, MUSTAFA, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965
- CEZAR, MUSTAFA, Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 1-4, İstanbul 1957-60
- CEZAR, MUSTAFA, Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System, İstanbul 1983 (Türkiye İş Bankası cultural publications)
- CEZAR, MUSTAFA, Kara Levendleri Hakkında Bir Araştırma, VI. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara
- CEZAR, MUSTAFA, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klâsik Dönem İmar Sistemi, İstanbul 1985 (Mimar Sinan Ün. Yayını)
- CEZAR, YAVUZ, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Tersâne-i Amire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 41, sayı 1-4 (Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan'a Armağan), İstanbul 1984
- CEZAR, YAVUZ, Bir Âyanın Muhallefati: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kır İsmail-oglu Hüseyin-Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi, TTK Belleten, c.XLI, sayı 161, Ankara 1977
- CEZAR-YAVUZ, Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki "İmdadiyye" Uygulamaları, İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, yıl 2, sayı 2, İstanbul 1984
- CEZAR, YAVUZ, Osmanlı Mali Tarihinde "Esham" Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Belgeler, Toplum ve Bilim, sayı 12 (Kış 1980), İstanbul 1981
- CEZAR, YAVUZ, Tanzimat'da Mali Durum, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 36, sayı 3-4 (Prof.C.O. Tütengil'e Armağan II), İstanbul 1984
- CEZAR, YAVUZ 200 Yıl Önceki Satışlar (Osmanlı Devleti'nde Esham Uygulaması ve Sonuçları), Cumhuriyet, 3 Mart 1984
- CEZAR, YAVUZ, Osmanlı Devleti'nin mali kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) tarihli nizamnâmesi, Toplum ve Bilim, sayı 6/7, İstanbul 1978
- CİNLİOĞLU, Osmanlılar Zamanında Tokat, c. 3
- CİN, HALİL, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1978
- CİPOLLÀ, CARLO M. (Ed. by), The Fontana Economic History of Europe, 3. baskı, Collins-Fontana Books, 1978
- CLARK, EDWARD C. (Çeviren: Y. CEZAR), Osmanlı Sanayi Devrimi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 82-84, c. XIV, İstanbul 1974
- COOK, M.A. (ed. by), Studies in the Economic History of the Middle East, London 1972
- ÇADIRCI, MUSA, Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1970-1974, VIII-XII/14-23, Ankara 1975
- ÇEŞMİ-ZÂDE MUSTAFA REŞİD, Çeşmi-Zâde Tarihi, Edebiyat Fak. yayını, İstanbul 1959 (Hazarlayan: Bekir KÜTÜKOĞLU)
- DALSAR, FAHRİ, Bursa'da İpekçilik, İstanbul 1960 (İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü yayını)
- DANIŞMEND, İSMAIL HAMI, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 1-4, İstanbul 1947-1955
- DAVIS, RALPH, Aleppo and Devonshire Square: English Traders in the Levant in the 18 th Century, London 1967
- DAVIS, RALPH, English Imports from the Middle East: 1560-1780, "Studies in the Economic History of the Middle East..." içinde, London 1970
- DENT, J., An Aspect of the Crisis of the seventeenth century: the collapse of the financial administration of the French Monarch, Economic History Review, XX, s. 241-256, 1967
- DİMİTROV, STR., Les timars et le "Nizâm-ı Cedid" selon le defter matriculé des affermages de fiefs en 1804 et 1805, "Sur l'état du système des timars des XVII e- XVIII e ss" içinde, Sofia 1968
- DU VELAY, A., Essai sur l'Histoire Financière de la Turquie depuis le règne du Sultan Mahmoud II jusqu'à nos jours, Ed.A.Rousseau, Paris 1902
- EBU YUSUF (KADI), Kitabü'l-haraç (Çeviren: Ali Özek), İstanbul Üniversitesi Maliye Enstitüsü yayını, İstanbul 1970

- ENGELHARDT, Ed., La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Reformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours, Librairie Cotillon, tome I Paris 1882, tome II Paris 1884
- ENGELHARDT, E., Tanzimat, İstanbul 1976 (Çeviren: A.DÜZ)
- ES'AD MEHMET EFRNDI, Üss-i Zafer, İstanbul 1243
- FISHER, ALAN W., Les rapports entre l'Empire Ottoman et la Crimée, l'aspect financière, Cahiers du Monde Russe et Soviétique, vol. XII, c. 3, 1972
- GENÇ, MEHMET, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş, Yapıt 49/4, Nisan-Mayıs 1984
- GENÇ MEHMET, 18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerine Bir Çalışma, "Türk Dünyası Araştırmaları" dergisi (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını)
- GENÇ, MEHMET, Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, Ankara 1973
- GENÇ, MEHMET, A comparative study of the life term tax farming data and the volume of commercial and industrial activities in the Ottoman Empire during the second half of the 18 th century, ARESSE'nin 22-27 Mart 1976/Hamburg Sempozyumuna sunulan tebliğ (İktisat)
- GIBB, H.A.R.- BOWN, H., Islamic Society and the West, vol. 1, part 2.4, baskı, Oxford Un. press, New York 1969
- GÖKBİLGİN, TAYYİB, Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri, Belleten, c. 31, sayı 121
- GÖKBİLGİN, TAYYİB, Osmanlı Müesseseleri, Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, Edebiyat Fak. yayını, İstanbul 1977
- GÜRSEL, SEYFETTİN, Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Kapitalizm, Yapıt 46/1, Ekim-Kasım 1983
- HAMMER, J.W., Histoire de l'Empire Ottoman, c. 17
- HEYD, URIEL, The Later Ottoman Empire in Rumelia and Anatolia, "The Cambridge History of Islam", vol. 1, 1970" içinde s. 354-374
- HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, MAHMUD KEMAL, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâretî'nin Tarihçe-i Teşkilât ve Nuzûrûm Terâcim-i Ahvâli, İstanbul 1335
- İNAL, İ.M. KEMAL, Arpaht T.T.E.M., 16 (17), s. 276-283, İstanbul 1326
- İNALCIK, HALİL (Ed.), The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy, Variorum 1978
- İNALCIK, HALİL, "Harır", Encyclopaedia of Islam, 2 nd edition
- İNALCIK, HALİL, The Heyday and Decline of the Ottoman Empire, "The Cambridge History of Islam, cilt I" içinde s. 324-354, 1970
- İNALCIK, HALİL, Quelques Remarques sur la Formation du Capital dans l'Empire Ottoman, "Mélanges à l'Honneur de Fernand Braudel, I" içinde, 1973 Paris.
- İNALCIK, HALİL, Bosna'da Tanzimat'ın tatbikine ait vesikalar, Tarih Vesikaları, sayı 5
- İNALCIK HALİL, Osmanlılarda raiyyet rûsumu, Belleten, c. 23, sayı 92, Ankara 1959
- İNALCIK, HALİL, Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri, TTK Belleten, c. XXVIII, s. 623-649, Ankara 1964
- İNALCIK, HALİL, "Application of the Tanzimat and its Social Effects", The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy (Variorum reprints), London 1978.
- İSSAWI, CHARLES (Ed. by), The Economic History of the Middle East: 1800-1914, Chicago 1966
- İSSAWI, CHARLES, The Economic History of Turkey: 1800-1914, The University of Chicago press, Chicago 1980
- KARAL, ENVER ZİYA, Selim III'ün Hatt-ı Hümâyunları, Nizâm-ı Cedid, 1789-1807, TTK yayını, Ankara 1946
- KARAL, ENVER ZİYA, Selim III'ün Hatt-ı Hümâyunları, Ankara 1942
- KARAL, ENVER ZİYA, Nizâm-ı Cedid'e dair layihalar, Tarih Vesikaları, c. 1, sayı 6 ve c. 2, sayı 8, İstanbul 1942
- KARAL, ENVER ZİYA, Osmanlı Tarihi, c.V, TTK yayını, Ankara 1947
- KARAL, ENVER ZİYA, Selim III devrinde Osmanlı bahriyesi hakkında vesikalar, Tarih Vesikaları, c. 1, sayı 3, İstanbul 1941
- KARAMÜRSEL, ZİYA, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK yayını, Ankara 1940
- KAYNAR, REŞAT, Mustafâ Reşid Paşa ve Tanzimat, TTK yayını, Ankara 1954
- KAZICI, ZİYA, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977, (Şâmil yayınevi)
- KOÇI BEY, Kocı Bey Risalesi, İstanbul 1939 (Yayınlayan: Ali Kemal AKSÜT)
- KOLERKİLİCİ, EKREM, Osmanlı İmparatorluğu'nda Para, Ankara 1958
- KÖPRÜLÜ, F., Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü, Vakıflar Dergisi, c. II, s. 1-32, Ankara 1942
- KUNT, METİN, Sancaktan Eyaletle: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İİ İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi yayını, İstanbul 1978
- KURDAKUL, NECDET, Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitalasyonlar, Dolar Nesriyat, İstanbul 1981

- KÜTÜKOĞLU, MUBAHAT, Türk İngiliz İktisadî Münâsebetleri, c. 1, Ankara 1974, T.K.A.E. yayını ve c. 2, İstanbul 1978, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. yayını
- KÜTÜKOĞLU, MUBAHAT S., Sultan II Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asâkir-i Mansûre, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 12, [T.Gökbilgin'e armağan sayısı], İstanbul 1982
- KÜTÜKOĞLU, MUBAHAT S., Redif Kıyâfetlerinin Mâliyetine Dair, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 41, sayı 1-4 (Berkan'a armağan özel sayısı), İstanbul 1985
- LEON, PIERRE (Ed.), Histoire Economique et Sociale du Monde, tome 3: Interties et Revolutions 1730-1840 (volume dirigé par Louis Bergeron), Armand Colin, Paris 1978
- LEON, PIERRE (Ed.), Histoire Economique et Sociale du Monde, tome 4: La Domination du Capitalisme 1840-1914 (volume dirigé par Gilbert Garier), Armand Colin, Paris 1978
- LEWIS, BERNARD, Defterdar, Encyclopédie d'Islam
- LEWIS, BERNARD, The Emergence of Modern Turkey, Oxford 1968
- LEWIS, BERNARD, Ottoman land tenure and taxation, Conference on Bilad al-sham, University of Jordan, Amman, April 20-25, 1974
- LÜTFİ EFENDİ (AHMED LÜTFİ), Tarih-i Lütfî, c. 1-6, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1290
- MAHMUD RAİF EFENDİ, Tableau des Nouveaux Règlements de l'Empire Ottoman, İstanbul 1798
- MARION, M., Histoire Financière de la France depuis 1715, 6 volumes, Paris 1914
- MEHMED PAŞA, DEFTERDAR SARI, Devlet Adamlarına Öğütler (Derleyen ve çeviren: H.Ragıp Uğural), T.O.D.A.İ.E. yayını, Ankara 1969
- MEHMED RAŞİD EFENDİ, Tarih-i Raşid, c. 1 ve 4, İstanbul
- MEHMED SAİD (FERAİZCİ-ZADE), Tarih-i Gülşen-i Maarif, c. 1-2, İstanbul 1252
- MEHMED ŞERİF EFENDİ (DEFTERDAR), Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütalâat, T.O.E.M., sene 7, cüz 38
- MERT, ÖZCAN, II. Mahmud Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839), Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 18, Haziran 1982
- MESUT PAŞA, Mecmuu-i Muahedât, c. 1-5, İstanbul 1292-98
- MİLLER, WILLIAM, Ottoman Empire and his successors 1801-1927, New York 1966
- MİROĞLU, İSMET, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul 1975
- MOLTKE, H.VON, Türkiye Mektupları, İstanbul 1969 (Çeviren: Hayrullah Örs.)
- MORAWITZ, CHARLES, Les Finances de la Turquie, Paris 1902
- MUSTAFA NURİ PAŞA, Natâicü'l-vukuât, c. 1-4, İstanbul 1327
- MUTAFCİBEVA, V.P.-DİMİTROV, STR., Sur l'état du système des timars des XVII e-XVIII e ss, Sofia 1968, Académie Bulgare des Sciences
- MUSTAFA NÂİMA, Tarih-i Nâima, c. 6, İstanbul
- NECİP ASIM, Üçüncü Selim Devrine Ait Vesikalar: Nizâm-ı Cedid Düşmanlığı, Türk Tarih Encümeni Mecmuası
- NORADOUNGHIAN, GABRIEL, Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman, v. 1-4, Paris 1897-1903
- ORHORLU, CENGİZ, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967
- ORHONLU, CENGİZ, Osmanlı Teşkilâtına ait küçük bir risâle: Risâle-i Terceme, TTK Belgeler, c. 4, sayı 7/8, Ankara 1969
- ORTAYLI, İLBER, Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler, T.O.D.A.İ.E. yayını, Ankara 1974
- ORTAYLI, İLBER, Türkiye İdare Tarihi, T.O.D.A.İ.E. yayını, Ankara 1979
- OSMAN NURİ (ERGİN), Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Tarih-i Teşkilât-ı Belediye, İstanbul 1338-1922 (bes cilt)
- ÖLÇER, CÜNEYT, Sultan Mahmud II Zamanında Darb Edilen Osmanlı Madeni Paraları, İstanbul 1970
- ÖZKAYA, YÜCEL, Canikli Ali Paşa, Belleten, sayı 144
- ÖZKAYA, YÜCEL, 18. yy'da çıkarılan adaletnâmelere göre Türkiye'nin iç durumu, Belleten, c. 38, sayı 151
- ÖZKAYA, YÜCEL, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık (Doçentlik tezi), Ankara 1977 (Ankara Üniv. D.T.C.F. yayını)
- ÖZKAYA, YÜCEL, III. Selim Devrinde Nizâm-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar, Ankara Üniv. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 1, sayı 1, Ankara 1963
- ÖZKAYA, YÜCEL, XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi, Ankara Üniv. D.T.C.F. Dergisi, c. XXVIII, sayı 3-4, Ankara, 1977
- ÖZKAYA, YÜCEL, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayânlıkları Ele Geçirilmesi ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu, TTK Belleten, c. XLII, sayı 168, Ankara 1978
- ÖZKAYA, YÜCEL, XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu, Ankara Üniv. D.T.C.F. Dergisi, c. XXVIII, sayı 3-4, Ankara 1977.
- ÖZTÜRK, NAZİF, Mense'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara 1983 (Vakıflar Genel Md. yayını)

- PAKALIN, MEHMET ZEKİ, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 cilt, Ankara 1946, (M.E.B. yayını)
- PAKALIN, MEHMET ZEKİ, Tanzimat Maliye Nâzarları, c. 1. İstanbul
- PAKALIN, MEHMET ZEKİ, Maliye Teşkilâtı Tarihi, c. 2 ve 3. Maliye Tetkik Kurulu yayını, 1978
- PARKER, GEOFFREY, The Emergence of Modern Finance in Europe: 1500—1730, "The Fontana Economic History of Europe" içinde (Ed. C.M. Cipolla), s. 527-594, 1978
- PARRY, V.J., Materials of war in the Ottoman Empire, "Studies in the economic history of the Middle East..." içinde, s. 219-230, London 1970
- PELİN, İBRAHİM FAZİL, Pınas İlimi ve Finansal Kanunlar, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937
- POROY, İBRAHİM İHSAN (Çeviren: Nihat Falay), Türkiye'de Afyon Üretiminin Yayılması ve 1828-1839 Devlet Tekeli, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 39, sayı 1-4, İstanbul 1982
- PORTER, JAMES, Turkey, its History and Progress: from the journals and correspondence of Sir James Porter, fifteen years ambassador at Constantinople, vol. 2, London 1854
- RE'FET EFENDİ, Nakde'l-tevârih, İstanbul 1295
- REŞAD EKREM, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, İstanbul 1934
- SAHİLLİOĞLU, HALİL, Sıvı Yılı Buhranları, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 27, sayı 1-2 (1969)
- SAHİLLİOĞLU, HALİL, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın ilk fetih yılı bütçesi, TTK Belgeler, c. 4, sayı 7/8 Ankara 1969
- SAHİLLİOĞLU, HALİL, 1763'de İzmir limanı ihracat gümrüğü ve tarifesi, B.T.T.D., sayı 8, İstanbul 1968
- SAHİLLİOĞLU, HALİL, Bir mültezim zimem defterine göre darbhâne mukataaları, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 23, sayı 1-2, İstanbul 1963
- SAYAR, NİHAT, Türkiye İmparatorluk Devri Mali Olayları, İstanbul 1977
- SEIGNEBOS, CHARLES, Histoire Politique de l'Europe Contemporaine, 1814-1896, 3e ed., Armand Colin, Paris 1903
- SENCER, MUZAFFER, Osmanlı Toplum Yapısı, Ant Yayını, İstanbul 1969
- SERTOĞLU, MİDHAT, Muhteva Bakımından Başvekkâlet Arşivi, İstanbul 1955
- SERTOĞLU, MİTHAT, Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 5, İstanbul 1962
- SHAW, S.J. ve SHAW, E.K., History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 2 vol., Cambridge 1977
- SHAW, STANFORD J., Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807, Cambridge, Massachusetts 1971
- SHAW, STANFORD J., The Financilla and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798, Princeton, New Jersey 1962
- SHAW, STANFORD J., The Ottoman Census System and Population, International Journal of Middle East Studies, c. 9, no 3, August 1978
- SHAW, STANFORD J., The Central Legislative Councils in the 19th Century Ottoman Reform Movement before 1876, İ.J.M.E.S., I, 1970
- SHAW, STANFORD J., The Nineteenth Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System, İ.J.M.E.S. 6, 1975
- SUCESKA, AVDO (Çeviren: Murat Özyüksel), Malikâne: Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Toprakların Yaşam Boyu Tesarruf Hakkı, İktisat Fakültesi Mecmuası, sayı 41, no 1-4 (Barkan'ın armağan sayısı), İstanbul 1985
- SUCESKA, AVDO, Bosna Eyaletinde Tekâlif-i Şakka, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 12, İstanbul, 1982
- SUNAR, İLKAY, State and Society in the Politics of Turkey's Development, Ankara Üniv. S.B.F. yayını, Ankara 1974
- SÜLEYMAN İZZİ, Tarih-i İzzi, İstanbul 1199
- SÜLEYMAN SUDİ, Defter-i Muktesid, üç cilt, İstanbul 1306-1307
- SVORONOS, N., Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle, Presses Universitaires de France, Paris 1956
- ŞEMDANI-ZÂDE SÜLEYMAN, Şemdani-zâde Fındıklı Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-tevârih, c. 2, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. yayını (Hazırlayan Münir AKTEPE)
- TABAKOĞLU AHMET, XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 41, sayı 1-4, İstanbul 1985
- TATARCIK ABDULLAH MOLLA, Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütalâat, T.O.E.M., sene 7 ve 8
- TOPRAK, ZAFER, Önemli Bir Yasa: Ölçüler Kanunu (1931), Yapı 46/2, Aralık-Ocak 1983-83
- TURAN, ŞERAFETTİN, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı (H.1041/M. 1631-32 tarihli bir idarî taksimat defteri), Atatürk Üniversitesi 1981 Yılı, s. 201-232
- TURAN, ŞERAFETTİN, 1863 Yılı Etrafında Osmanlı İmparatorluğu'nun Mali, İktisadî ve Ticarî Durumu, "Yüz Yıllık Teşkilâth Zirai Kredi" içinde s. 34-44, T.C. Ziraat Bankası yayını, İstanbul 1964
- ULUÇAY, ÇAĞATAY, 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1985

- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Rumeli Ayanlarından Alemdar Mustafa Paşa, TTK yayını, Ankara 1942
- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, TTK yayını, Ankara 1948
- UZUNÇARŞILI, İ.H., Kapukulu Ocakları, c. 1-2, TTK yayını, Ankara 1943-1944
- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, TTK yayını, Ankara 1945
- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı, TTK yayını, Ankara 1965
- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Tarihi, c. 4, ka 1, TTK yayını, Ankara 1956
- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Defterdar, İslâm Ansiklopedisi
- UNAT, FAİK REŞİT, Hicri Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, TTK yayını, 4. bası, Ankara 1974
- UNAT, FAİK REŞİT, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, TTK yayını, Ankara 1966
- UNAT, FAİK REŞİT, Sadrazam Kemankes Kara Mustafa Paşa Lâyihası, Tarih Vesikaları, c.1, sayı 6, Nisan 1942.
- VÂSİF EFENDİ (AHMED VÂSİF), Vâsif Tarihi, c. 1-2
- VÂSİF EFENDİ (AHMED VÂSİF), Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar, İstanbul 1978 (Yayınlayan: M.İLGÜREL)
- VEINSTEIN, GILLES, "Ayan" de la Région d'Izmir et Commerces du Levant (2.ème moitié du 18.ème siècle), Etudes Balcaniques, no 3, Sofia 1976
- WALPOLE, ROBERT (Ed.by), Travels in Various Countries of the East: Being a Continuation of Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey, London 1820
- YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN, XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Tayyib Gökbilgin Hahra Sayısı), sayı 12, s. 171-190, İstanbul, 1982
- YERASİMOS, S., Azgelmislik Sürecinde Türkiye, c. 1 ve 2, Gözlem yayını, İstanbul 1974. (Çeviren: B.KUZUCU)
- YORGA, Osmanlı Tarihi, c. 5, Ankara, Üniv. D.T.C.F. yayını, Ankara 1948 (Çeviren: B.S. Baykal)
- YÜCEL, YAŞAR (Yayınlayan), Kitâb-ı Müstetâb, Ankara 1974, (Ankara Üniv. D.T.C.F. yayını).

B- YAZMALAR

- AHMED CEVAD, Tarih-i Askerî-i Osmanî, kitab IV, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no 4 178
- AHMED VÂSİF EFENDİ, Vâsif Tarihi zeyli, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no 4 240
- HALİL NURİ, Kavânin-i Sultan Selim-i Sâlis, Bayezid Devlet Kütüphanesi, yazma no V-3, 3369/72
- HALİL NURİ, Kavânin-i Sultan Selim-i Sâlis, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no 5996
- SÜLEYMAN FAİK EFENDİ, Kalem Nizâmı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no 3634

C- GAZETELER

- Le Journal de Costantinople
Takvim-i Vekâyi

II. ARŞİV BELGELERİ

A- TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

B 447

B- İSTANBUL BAŞBAKANLIK ARŞİVİ (OSMANLI ARŞİV DAİRESİ)

1) Defterler

a- MALİYEDEN MÜDEVVER DEFTERLER (MAD)

Defter no

120	.....Câize ve avâid defteri
1 500	.....Mevkuf akçesi ve atıyye defteri
1 502	.....Mevkuf ve atıyye defteri
1 744	.....Mukataat defteri
2 212	.....Mukataat Hazinesi defteri
3 425	.....Câize ve avâid defteri, imdadiyyeler
3 727	.....Vüzerâ ve sairinin hasları defteri
3 920	.....İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
4 473	.....Mukataat defteri
4 587	.....İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
6 000	.....Maliye komisyonu mazbata kuyud defteri
6 008	.....İmdadiyye tevzi ve tahsil defteri
6 259	.....Vüzerâ ve sairinin hasları defteri
7 137	.....Hadice Sultan'ın vâridat-masraf defteri
7 584	.....Vüzerâ defteri
7 601	.....Has mukataalar defteri
7 696	.....Ahkâm defteri (eyaletlere göre)
7 923	.....Evâmir defteri
7 925	.....Maliyenin evâmir kayd defteri: Anbar-ı Âmire
7 928	.....İlm-ü-haber kayd defteri
7 959	.....Kuyudat defteri: Maliye Kalemî nizâm defteri
8 151	.....İlm-ü-haber kuyudat defteri: Mukataat-Mansûre Hazinesi nizâmı
8 197	.....Kuyud-ı vâridat ve nizâmât defteri: Mukataat-Mansûre Hazinesi kayıtları ve nizâmı
8 224	.....Mukataat Hazinesi vâridat defteri
8 289	.....Mansûre Hazinesi zimemâtının tahsil defteri
8 304	.....Hazine irâd-masraf defteri
8 332	.....Mukataat Hazinesi defteri
8 343	.....Redif-i Mansûre Hazinesi îâne-i cihadiyye defteri
8 346	.....Kuyud-ı masârifat defteri, Mansûre Hazinesi: Mansûre askeri maas, mahiyye ve tayinatlar
8 347	.....Hazine vâridat defteri: Redif Hazinesi'nin Bosna eyaleti vâridatı
8 349	.....Mansûre Hazinesi vâridat defteri
8 350	.....Mansûre Hazinesi vâridat defteri
8 352	.....Redif-i Mansûre Hazinesi vâridat defteri
8 358	.....Asâkir-i Mansûre Hazinesi'nden mazbut Humbaracı ve Lâğamcı timar ve zeâmetleri iltizam defteri
8 359	.....Asâkir-i Mansûre Hazinesi'nce zabt ve idare olunan timarların iltizam defteri
8 361	.....Mukataat ve Mansûre Hazinesi vâridat defteri
8 367	.....Hazine-i Mansûre defteri
8 368	.....Asâkir-i Mansûre kanunnâme ve teşkilât defteri
8 369	.....Mansûre Hazinesi'nce zabt ve idare olunan timar ve zeâmetler iltizam defteri
8 374	.....Mansûre Hazinesi'nden mazbut timarların iltizam defteri
8 379	.....Hazine-i Mansûre tahsilât defteri
8 393	.....Mansûre Hazinesi defteri, iltizam bedelleri.
8 398	.....Hazine vâridat defteri
8 421	.....Hazine vâridat defteri
8 426	.....Mansûre Hazinesi zimemâtının bedel-i iltizam defteri
8 432	.....Mukataat Hazinesi ihtizamat defteri
8 532	.....Ahkâm-ı maliye defteri
8 534	.....Ahkâm-ı maliye defteri
8 591	.....Zahîre Hazinesi defteri
8 598	.....İlm-ü-haber kuyud defteri
8 886	.....Teraâne-i Âmire işleri ve nizâmı defteri
8 969	.....Maliye teşkilât defteri
8 999	.....Teşkilât defteri
9 189	.....İlm-ü-haber kuyud defteri

9 503	Haslar defteri
9 565	Malikâne cebeli bedeliyyeleri tahsil defteri
9 718	Muhallefat defteri
9 719	Muhallefat defteri
9 722	Muhallefat defteri
9 741	Muhallefat defteri
9 746	Muhallefata dair kuyud-ı ahkâm defteri
9 747	Muhallefat kayıd defteri
10 551	İm-ü haber defteri
11 729	Hazîn-i şâhânsin irâd ve masraf defteri
12 065	İrâd dâim ve yevmiyye kayıtları defteri
12 378	Hazine mevcudu ve irâd-masraf defteri
12 387	İm-ü haber defteri, gümârkler
12 431	İrâd döküm defteri
12 462	Vâridat ve masraf defteri
12 477	Mevcud-ı hazine defteri
13 761	Ulûfe defteri
15 714	Has mukataaları defteri
16 590	Hazine masraf defteri
17 997	Malikâne has mukataatı iltizam defteri
18 030	Has mukataaların iltizam icmal defteri
18 131	Has mukataaları iltizam defteri
18 424	Eham defteri
19 098	Vüzerâ ve mîrmîrân hasları defteri
19 259	İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
19 264	İrâd-ı Cedid Hazinesi masraf defteri
19 271	Tersâne inşaat defteri
19 290	İrâd-ı Cedid Hazinesi vâridat defteri
19 388	Hazine irâd ve masraf defteri, yevmiyye
19 474	Emlâk-ı hümâyun çiftlikâtı hasılat-masraf defteri
19 520	Ahkâm-ı maliye defteri
19 556	Eham defteri
19 570	İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
19 682	Hazine-i Âmirre mevcudu defteri
20 412	Hazine-i Âmirre aylık hesap defteri
20 608	İrâd-ı Cedid Hazinesi hasılat defteri

b- KAMİL KEPECİ TASNİFİ DEFTERLER (KK)

Defter no

836	Vâridât ve masraf defteri
1 669	Cizye defteri
1 688	Baş Muhasebe icmâl kayıtları
2 206	Büyük Rûznâmçe defteri
2 215	Vâridat ve masraf kayıt defteri, rûznâmçe
2 216	Vâridat ve masraf kayıt defteri, rikâb-ı hümâyun
2 310	Hazine-i Âmirre irâd-masraf defteri
2 313	Hazine-i Âmirre irâd-masraf defteri
2 324	Hazine-i Âmirre irâd-masraf defteri
2 328	Hazine-i Âmirre irâd-masraf defteri
2 380	İrâd-ı Cedid şürûh defteri
2 381	İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
3 064	Yeni haslar ahkâm kayıt defteri
3 080	Vüzerâ hasları defteri
3 081	Girid adası padişah hasları defteri
3 085	Vüzerâ ve hasları defteri
3 095	Haslar Kalemî Midilli hasları yeni tahrir defteri
3 110	Haslar defteri
3 145	Haslar defteri
3 193	Haslar muhasebât defteri
3 195	Haslar mukataası defteri
6 094	İrâd-ı Cedid Hazinesi irâd-masraf defteri
7 456	Hazine irâd-masraf kayıd defteri

c- HAZARIYYE DEFTERLERİ

Defter no: 4, 9, 15, 16

d- MUHTELİF VE MÛTENEVVI DEFTERLER

Defter no

35	.....Muafiyet defteri
37	.....Kalem nizamnâmesi
38	.....Kanun-ı kalemîyye
82	.....Nizamnâme ve ta'limât defteri (matbu)

e- MÛHİMME DEFTERLERİ

Defter no

124	(tarih: 1128-1130)
174	(tarih: 1191-1192)
201	(tarih: 1209)
250	(tarih: 1248-1249)

f- TAPU-TAHRİR DEFTERLERİ

Defter no

855	.....Hazine masrafları defteri
867	.....Bozok sancağı padişah ve mirlivâ hasları kayıtları defteri

2) Perakende belgeler

a- CEVDET TASNİFİ BELGELER

a1- CEVDET MALİYE

<u>Belge no</u>			
502	5 317	10 341	13 970
1 308	5 447	10 531	14 702
1 365	5 812	10 595	14 768
1 642	5 665	10 638	14 979
2 217	5 780	10 854	15 023
2 314	6 151	10 927	15 128
2 400	6 367	11 090	15 129
2 427	6 451	11 241	15 236
2 610	6 461	11 293	15 399
2 707	6 682	11 400	15 704
3 593	6 894	11 510	15 893
3 631	6 929	11 669	16 045
3 771	7 100	11 737	16 053
4 160	7 167	11 931	16 456
4 251	7 272	12 116	16 567
4 529	7 379	12 141	16 679
4 550	7 466	12 342	16 807
4 573	8 322	12 343	16 813
4 819	8 332	12 467	17 079
4 849	9 673	12 800	17 226
4 987	9 914	12 842	17 227
5 110	10 010	13 075	17 334
5 134	10 058	13 230	17 848
5 280	10 059	13 290	18 031
5 300	10 245	13 407	18 049

18 111	21 512	23 597	29 985
18 274	21 550	23 887	30 076
18 314	21 800	24 002	30 208
18 779	21 952	24 209	30 441
19 194	21 990	24 292	30 475
19 243	22 146	24 653	30 780
19 459	22 165	24 736	30 964
19 808	22 225	25 282	31 133
19 848	22 330	26 930	31 444
19 859	22 331	27 122	31 548
19 946	22 372	27 285	31 721
20 004	22 469	27 398	
20 067	22 516	27 474	
20 201	22 989	27 511	
20 270	23 080	27 537	
20 616	23 103	27 575	
20 794	23 124	27 758	
20 848	23 134	27 794	
20 853	23 161	28 151	
20 976	23 182	28 608	
21 298	23 215	28 906	
21 487	23 365	29 223	
21 500	23 390	29 283	

a2- CEVDET DAHİLİYE

Belge no

1 496	2 699	4 340	5 746
1 515	2 819	4 555	6 927
1 632	2 967	4 614	8 928
1 657	3 892	4 623	10 324
2 196	3 893	4 637	11 031
2 239	3 906	5 117	11 925
2 270	3 914	5 189	12 168
2 282	3 922	5 222	12 216
2 399	3 942	5 299	12 350
2 431	3 999	5 602	

a3- CEVDET DARBHANE

Belge no

73	502	615	786
80	533	638	825
82	569	687	828
316	598	689	830
367	605	691	2 588
433	611	709	

a4- CEVDET ASKERİ

Belge no: 34539, 49918

a5- CEVDET TİMAR

Belge no

126	2 109	7 596
135	7 483	8 608
		8 791

Not: Tablo: Not 34-
ak'deki belge
notarı buraya
kaldırılmıştır.

a6- CEVDET SARAY

Belge no: 6 353

a7- CEVDET İKTİSAT

Belge no: 1 313

b- HATT-I HÜMÂYUN TASNİFİ BELGELER

<u>Belge no</u>				
407	8 335	12 396-A	16 609	28 208-A
416	8 353	12 578	17 362	28 208-B
591	8 694	12 964	19 418	28 209-A
707	8 797	13 074	23 185	28 209-B
825	9 268	13 300	23 223	28 223
955-A	9 345	13 837	23 300	28 227
955-B	9 383	14 025	23 436	28 229
955-C	9 401	14 137	23 957	28 250
955-D	9 488	14 215	24 032	28 255-A
967	9 499	14 372	24 032-A	28 312
983	9 558	14 421	24 038	28 322-B
997	9 933	14 465	27 758	28 322-C
1 024	10 453	14 563	27 924-K	41 387-C
1 098	10 708	14 683	27 927	41 820-H
1 098-A	10 777	14 916	27 927-F	41 820-J
1 123	10 777-A	15 282	27 927-H	41 831-E
1 126	10 795	15 338	27 951	41 838-I
1 126-A	10 801	15 402	28 076	48 452
1 184	10 828	15 496	28 107-A	48 482
1 218	11 360	15 522	28 107-B	48 983
1 663	11 379	15 570	28 107-C	48 983-A
1 674	11 414	15 809	28 107-D	49 000
1 680	11 434	16 088	28 108-F	49 015
7 557	11 658	16 102	28 117-A	49 016
7 842	11 682	16 219	28 117-B	49 357
7 906	12 054	16 456	28 117-C	50 000
7 985	12 269	16 469	28 117-D	50 000-A
7 990	12 296	16 509	28 134-F	50 000-B
8 100	12 306		28 134-C	50 361
8 131	12 343		28 185	55 947
8 231	12 396		28 202	
			28 202-A	

c- İRÂDELER

c1- DAHİLİYYE İRÂDELERİ

Belge no

179	299	1 316
198	351	2 276
242	378	3 357
258	1 261	

c2- MECLİS-İ VÂLÂ İRÂDELERİ

Belge no: 267, 353, 821

d- ALİ EMİRİ TASNİFİ BELGELER

Mahmud II belgeleri no: 423, 3315

DİZİN

-A-

- Abbas Paşa 242
 Abbas Giray Sultan 48
 Abdi Paşa (Rumeli valisi) 47, 50, 339 (terekesi)
 Abdullah (Dergâh-ı Âli gedüklülerinden) 221
 Abdullah Efendi (Sehim halifeai) 133
 Abdullah Paşa (vezir) 49
 Abdullah Molla (Tatarcuk) 145, 146
 Abdurrahman Ağa (Hazine kethüdası) 323
 Abdurrahman Nafiz Paşa (Maliye Nâzırı) 264, 287, 288
 Abdülfettah Paşa (kapudan-ı derya) 48
 Abdülfettah Paşa (Musul beglerbeği) 58
 Abdülhamid I (Sultan) 112, 125, 139, 175, 213, 281
 Acemi Ocağı 245
 Ada-i Kebîr Muhafızı 343
 Adala 314
 Adalar 297
 Adaletnâme 41, 44, 329-331
 Adana (eyalet) 59, 64, 119, 187, 344
 — A. tüttü günrükleri 83
 Adet-i ağnam resmi 190
 Afyon/Afyon ticareti 223, 224, 251, 374-377
 Afyonhâne 377
 Afyon sermayesi 374
 Afyon özü mukataası (Macunhâne) 86, 109
 Ağa/Ağalar/Ağayan 221, 319, 331
 Ağa baba 322
 Ağa Hüseyin Paşa (Asâkir-i Mansûre Sarsak-ri) 246
 Ağnam
 — geçit resmi 109
 — bedeli 255
 — vâridâtı 298
 — masârifî 273
 — tertibi 255
 Ağnam-ı Celebkeşan Kalemî 93
 Ağrıboz (sancak) 48, 52, 190, 191, 221, 318
 Ağustos (kaza) 218
 Ahmed (mültezim) 222
 Ahmed Ağa 278
 Ahmed Azmi Efendi (elçi) 91
 Ahmed Aziz Efendi (şakk-ı sâlis defterdarı) 219
 Ahmed Giray Sultan 48
 Ahmet Paşa (sadrazam) 43
 Ahmed Paşa (Mora valisi) 135
 Ahyolu Memlehesi (Tuzlası) 88, 108, 134
 Ahyolu Cizyesi 199
 Akça meselesi 138
 Akdeniz 31, 128
 Akhisar 314
 Akka 221
 Aksaray (sancak) 62, 64
 Akşehir (sancak) 62
 Alacehr boyası 191, 192
 Alâiye (sancak) 62, 64
 Alasonya kazası (İnebahtı) 374
 Alaşehir (sancak) 64
 Alay (Mansûre, Redif) 246, 278
 Alaybeyleri 175
 Alemdar Mustafa Paşa 244, 245
 Ali Ağa (Hassa Bostancıbaşı) 49
 Ali Ağa (sadrâret eski kethüdası) 49
 Ali Efendi (Başdefterdar) 318
 Ali Paşa (Tameşvar muhafızı) 43
 Ali Paşa (eski vezir-i âzam) 51
 Ali Paşa (tevkî-i sâbık) 318, 319
 Ali Rıza Efendi (Darbhâne nâzırı-defterdarı) 262, 371
 Altın (altın) 92, 99, 138, 139, 241
 Amasya 63, 64, 220, 221, 322
 Amediyye 217
 Amale icârâtı (Tersâne) 368, 370
 Amerika 144, 224, 227, 375
 Amid sancağı 176
 Anadolu 95, 189, 191, 205, 216, 297, 329
 Anadolu Eyaleti 38, 44, 46, 47, 49, 59, 60, 64, 315, 327, 344
 Anadolu beglerbeği hasası 37
 Anadolu cânibi 58, 224, 317, 331, 344, 376
 Anadolu Defterdarı 287
 Anadolu kadısı 241
 Anadolu valisi 58, 60, 316, 330, 345
 Anı huzane 124, 236, 260, 320, 335
 Anapa 69, 342, 344, 358
 Anbar emini 258
 Ankara 43, 44, 60, 63, 64, 251, 277, 315, 318
 Antakya 220, 251
 Antalya 220, 317
 Arabacı 95, 246
 Arabacıbaşı/Arabacı başlık 97, 259
 Arabgir sancağı 63
 Arabgiri el-hac Mehmed Ağa (peşkirâğası, es-hem sahibi) 369
 Arab Camii 323
 Arabisten 83, 187
 Arkadiye 340
 Arnavudlar 78
 Arnavud Belgradı (Avionya) 324
 Arpa Emâneti /emini 121, 124, 238, 334
 Arpalk haslar 40
 Arvanid sancağı 35
 Asâkir-i Bahriyye 277
 Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye 230, 231, 309, 370
 Asâkir-i Hassa 245, 256, 278
 Asâkir-i Hassa Nezâretî 258
 Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye 121, 223,

230, 235, 236, 243, 246-258, 261, 264, 276, 277, 290, 305, 307, 370, 371

Asâkir-i Mansûre Hazinesi 260

Asâkir-i Mansûre Hazinesi Defterdarı/Defterdarlığı 259, 260, 265, 375, 376

Asâkir-i Mansûre Kitâbeti 258

Asâkir-i Mansûre Nâzırı /Nezâreti 249, 258, 371

Asâkir-i Mansûre Seraskeri 246

Asâkir-i muntazama 260, 275, 276, 277, 283, 294

Asâkir-i Muntazama-i Şahâne Mültezârı 275

Asitâne (-i saadet) 58, 68, 127, 276, 349, 351

Asitâne Kâimimakamı 41

Askeri harcamalar/giderler 94, 96, 97, 98, 112, 163, 193, 205, 206, 265, 277, 279, 299-301

Asker Nâzırı (Asâkir Nâzırı) 248, 249, 253, 254

Asl mal 100, 321

Asya yakası sancakları 62

Âşar 284, 327

Atik cami (Edirne) 322

Atik Valde Sultan Vakfı (Üsküdar) 322

Atina 191

Atiyye (-i şahâne) 270, 237

Atranos (kaza) 373

Avâid/Avâidât 250, 313, 327, 333, 335, 336

Avârız 23, 30, 119, 124, 145, 214, 314, 353, 354

Avârız-ı divâniyye 321

Avârız emvâli 335, 368, 369

Avârız hânesi 283

Avlonya 61, 64, 176, 324

Avlonya Kalemî 328

Avrathisarı 218

Avrupa/Avrupalı 112, 125, 137, 138, 247

Avrupa yakası sancakları 61

Avrupa tüccarı 223, 266, 376

Avusturya 32, 112, 127, 205

Ayadimitri mukataası 357

Âyan 55, 135, 184, 340

Âyan-ı vilâyet 65, 329

Âyaniyye 329

Âyanlık nizamı 329

Ayasofya tevhiyeti 348

Aydınlığın görüş ve önerileri 142-148

Aydın (ilva) 63, 106, 107, 176, 177, 221, 222, 315

Aydın Muhassıllığı 51, 63, 106, 107, 335, 346

Aydın müşiri 275

Aydın tütün gümrüğü 83

Aydıncak (kaza) 373

Aymıtab (sancak) 63

Aylık defterler (Haremeyn Hazinesi) 347

Ayn Ali Efendi 35, 37, 38, 39

Aynı yükümlülükler 119

Ayşe Hanım (Vahid Paşa hemşiresi) 268

Ayşe Sultan 47, 49

Azab neferâtı 51

-B-

Bâb-ı Âli 136, 159, 224, 255, 256, 270, 275, 361, 362, 364, 372

Bâb-ı Asitâne 333

Bâb-ı Defteri 259, 260, 261

Bâb-ı Maliye 268, 275

Bâb-ı Seraskeri 246

Bağdad 38, 56, 78, 286, 317, 344

Baba-i şair 268

Bahadır Giray 48

Bahçekapı Vakfı 322

Bahriyye askeri 233

Bahriyye Nâzırı 212, 213

Bahriyye Meclisi 234

Bahriyye Müsteşârı 224

Bakaya vergiler 135

Ba'lbek (sancak) 63

Balıkpazarı (semt) 218

Belkanlar 205

Baltık Denizi 127, 128

Balyabadre 190

Bargir bedeli 119

Barkan, Ö.L. 36, 37, 39, 120

Barut 91

Barutciyân-ı İstanbul 95

Baruthâneler 96, 98, 124, 238, 334

Baera 78, 344

Baş defterdar 115, 151, 158, 159, 169, 196, 200, 249, 253, 259, 262, 263, 314, 318

Baş Muhasebe Kalemî 93, 123, 132, 159, 214, 224, 259, 261, 313, 319, 327, 332, 341, 343, 357, 375, 376, 377

Baş peksimetcî ocaklığı 366

Batı 143, 144

—dan teknik eleman 77

Batû'î-hisûl emvâl 339

Bayezid Sultan vakfı 322

Bayındır mukataası 103

Bayramiç (kaza) 373

Bazirgân 136, 265, 298, 300

Beç maslahatgüzârı 276

Bedeliyyeler 23, 30, 93, 94, 119, 120, 301

Bedel-i cebeli 357

Bedel-i has 358, 359

Bedel-i ferağ 172, 198, 200

Bedel-i gedik 268

Bedel-i iltizam 189, 215, 267, 324, 333, 335, 361, 363, 367-369, 372

Bedel-i iltizam defteri 261, 262

Bedel-i muaccele 356

Bedel-i muafiyet 109

Bedel-i nüzül 314

Beğlerbeği 35-38, 40, 41, 45, 56, 137, 313, 344

Beğüzâde Ahmed (müderris, mukataa hissedarı) 106

Beğpazarı (kaza) 373

Behic Efendi (Şıkk-ı Evvel defterdarı) 245

Belân 344
 Belgrad 49, 344
 Bender (sancak) 89, 177
 Bender kal'ası 69
 Berât/Berevât 313, 331, 327, 332, 333, 336,
 355, 356, 360
 Berât/Berevât harcı 171, 172, 332
 Berât/Berevât resmi 74, 94
 Bergama 373
 Berkofça mukataası 109, 342
 Ber vech-i emânet 192
 Ber vech-i esham 199
 Ber vech-i iltizam 326
 Ber vech-i malikâne 43, 79, 81, 324, 326, 333,
 335, 341, 360
 Ber vech-i maktu' 221
 Ber vech-i oraklık 199, 360, 368
 Beşiktaş 346
 Beşimâret vakfı 322
 Bevabân-ı dergâh-ı âli 276, 319
 Beyhan Sultan 213
 Beykoz 127
 Bey pazarı muk. 103
 Beyrut 221
 Beyşehir (sancak) 63, 64
 Baytül-mal 130, 296, 297, 324, 325, 335
 Bid'at 330
 Bid'at resmi (kahve) 109
 Bina emini 84, 349
 Birün halkı 147
 Boğça (Boğça/Bohça) baha 68, 248, 250, 371
 Boğdan 76, 124, 334
 Bolu (sancak) 62, 176, 315
 Borç/Borçlanma
 — padişahın istenen 75, 125, 298
 — dış ülkelerden 89, 90, 91, 103, 137, 142
 — iç borç (sengimlerden) 125, 135, 300
 — İsvaç'e borç 126
 — Hazineier arası 101, 225, 231
 — Esham 110
 — Tersâne Hazinesi'nin 225, 231, 233
 — Maliye Hazinesi'ne 298, 299
 Bosna 38, 59, 61, 64, 83, 189, 278, 280, 326,
 339, 340, 344
 Bosnasaray 177
 Bostancılar 95
 Bostancı Ocağı 200, 245
 Bostancı tüfenkçileri 200
 Bozcaada 283
 Bozok (sancak) 44, 45, 63, 176, 179, 313
 Bozulmuş mukataası (Ankara) 43
 Bölge meclisi 283
 Bölükân-ı erbaa 319
 Budun 38
 Bursa/Burusa 82, 136, 218, 219, 221, 251, 285,
 322
 Burusa Kalemî 328
 Bursa ve Avlonya Mukataası Kalemî 83
 Buyruğu /Buyruğu 75, 259, 288, 375
 — Cizye buyruğuları 124
 Bürokrasi /Bürokratlar 34, 69, 151, 167, 250,
 300

Bükres Anlaşması (1812) 240

Bütçe

- Kavrama niteliği 20, 21, 22, 90, 118, 148, 202, 291
- H. Âmirre 1527-28 bütçesi 38, 37, 38
- H.A. 1761 yılı 74, 78
- H.A. 1784-1786 yılı 76, 92-98
- H.A. 1800 ve 1814 yılı 237-238
- H.A. 1254 yılı 265-271
- Mansûre H. 1254 yılı 272-277
- Hazine-i Maliye (1256) 292-301
- Haramsın Harımevi 101
- İ.C.H. bütçeleri 159 vd.
- Tersâne H. 224—234
- Tahmine dayalı bütçeler 233, 274-277
- Bütçe yapma imkânı 121, 123
- Kapasite bîhyemesi 260, 301
- Bütçe aykırıları 32, 33, 124, 232, 233, 292, 299

Büyük Kal'a tezkerecisi 115

C

Cabbar-zâde Süleyman Bey (Bozok mutasarrıfı)

179

Câize 65, 250, 326, 353
 Câize-i cizye 106, 346
 Cameşuyân-ı hassa 320
 Cami 51, 95, 100, 204, 322, 323, 340
 Câmîü'l-emvâl 331
 Canik (sancak) 62, 177, 179
 Cebeci 95, 97, 246, 319
 Cebecibaşı 97
 Cebeci Ocağı 201
 Cebehâne (Cebehâne-i Âmirre) 97, 258
 Cebehâne-i Âmirre Nezâreti 258
 Cebehâne ve Mehterhâne-i Âmirre Nezâreti 258
 Cebelü 45, 121
 Cebelü bedeliyyesi 75, 80, 81, 102, 120, 130,
 135, 171, 238, 239, 247, 356, 357
 Cebelü tertibi 356, 357
 Ceb-i hümâyün 29, 248-250, 253, 264, 307, 349,
 371
 Ceb-i hümâyün mahiyyesi 275, 277, 280
 Ceb-i hümâyün akçesi 83
 Cedid ikilik 139
 Celâl Paşa (Çermen mutasarrıfı) 221
 Ceride Kalemî 376
 Ceride muhasebecisi 287
 Cerime 136
 Cevdet Paşa (tarihçi) 67, 69, 151
 Ceyb-i hümâyün 101, 125 (Bk. Ceb-i hümâyün)
 Cezâir beyleri 91
 Cezâir eyaleti 344
 Cezâir sefineleri 343
 Cezâir-i Bahr-i Sefid 38
 Cezar, Mustafa 41, 203
 Cezayir 137
 Cezayir-i Garb beğlarbağı 137
 Cezayirli Hasan Paşa 78, 136, 202
 Çib-i hümâyün-Bk. Ceb-i h.
 Cihada îânet 356
 Cihadiyye eshamı 240
 Cihadiyye rûsûmü 250

Cihad masrafı 137, 139
 Cihad îanesi 240, 241
 Cisir 321
 Cizye 23, 103, 106, 109, 117, 124, 136, 145,
 147, 199, 200, 210, 214, 247, 248, 253,
 254, 256, 261, 334, 335, 338, 348, 353-355,
 360, 366, 367, 368, 371, 372
 Cizye (Eflâk-Boğdan) 60, 124
 Cizye buyruktusu 335
 Cizye câizesi 106, 346
 Cizye-i gehran 266, 287
 Cizye Kalemî 275, 378, 379
 Cizye kisedârî 378
 Cizye Muhasebesi Kalemî 261
 Cizye senedâtı 354
 Cülus 100
 Cülus bahşişi 74

-C-

Çankırı 63
 Çatalca kazası (İnebahtı) 374
 Çavuş 148
 Çavuşân-ı dergâh-ı âli 319
 Çavuşluk 94
 Çeki 375, 376
 Çermen 221
 Çesme yenilgisi 202
 Çesme 330, 340
 Çıldır (eyalet) 38, 59, 60, 344
 Çiftlik 83, 103, 109, 213, 249, 250, 282, 289,
 296
 Çorlu 322
 Çorum (sancak) 44, 62, 64, 176
 Çuka (çuha) 95

-D-

Dağlı masrafı 205
 Daire/Daire halkı 55, 57, 329, 358
 Dalkılıç-askeri 237
 Daltabanzâde (Halepli) 337
 Damga resmi 130, 257
 Darbhâne /Darbhâne-i Âmire/Darbhâne-i Ma'
 mûre 81, 89, 91, 92, 98-103, 104, 107,
 111, 121, 124, 132, 135, 138, 139, 140,
 142, 147, 156-158, 160, 163, 166, 167,
 169, 178, 183, 185, 193-198, 203, 205,
 209-211, 214, 215, 225, 236-329, 240,
 241, 243, 248-250, 253, 264, 265, 275,
 277, 279, 280, 282, 289, 290, 298, 300,
 301, 307, 323, 325, 326, 333, 336, 337-
 340, 343, 347, 349, 353, 354, 359, 360,
 370-372, 378
 Darbhâne-i Âmire Defterdarlığı 262-265
 Darbhâne Defterdarı 262, 265

Darbhâne baş kâtibi 371
 Darbhâne Nâzırı 120, 209, 224, 248, 263, 349
 Darbhâne Nezâretî /D. Nâzirliği 249, 262, 371
 Darbhâne emini 101, 323
 Darbhâne hazinesi 152
 Darbhâne îaneleri 209, 232, 233, 234
 Darbhâne-i Âmire tertibâtı 273
 Darbhâne Sermayesi 89, 99, 101
 Darende 356
 Darendeli Mehmed Paşa 341
 Dârü'l-hadis vakfı 322
 Dârü's-saade Ağası 48, 100, 322
 Dârü's-saade Ağası kâtibi 351
 Dede Ağa (İhtisab Nâzırı) 250
 Defterdar 65, 66, 89, 90, 99, 100, 101, 105, 107,
 115-118, 123-125, 131, 133, 148, 151,
 157-159, 240, 248, 249, 253, 254, 259,
 260, 264, 287, 288, 326, 334, 335, 338-
 341, 343, 352, 353, 357, 359, 370, 371,
 374, 375
 Defterdar (vilâyet) 285-287
 Defterdar Hazinesi 99, 343
 Defterdar kalemiyyesi 65
 Defter dışı mukataa 243
 Defterhâne-i Âmire 145, 148, 362, 363, 364,
 365
 Defter emini 90, 347
 Defter-i icmâl 314
 Defter-i hakaîl 70, 363
 Defter-i iltizamât 361, 362, 365
 Defter yazusu 47, 49, 179
 Değirmen 251
 Dekâkin (dükkânlar) 251
 Delil-başı 344
 Dellal 331
 Dellaliyye resmi 81, 132, 185, 255, 267, 268,
 297
 Delvine (sancak) 61, 64, 176
 Demirci 314
 Denizcilerin maaşı 95
 Denizli 119, 222
 Depedelen (Avlonya) 324
 Der Aliyye 121, 330, 331, 341, 349
 Derbendler 283, 320
 Derebeği (derebeyi) 65, 242, 344
 Dergâh-ı âli gedüklüsü 221
 Derleme asker 72, 73, 76
 Dersaadet 217, 232, 317, 342, 343, 345, 361,
 362, 374
 Dershâne 51
 Derûhde ceridesi (malikâne muk.) 332
 Derûhde defteri (malikâne) 331, 332
 Derûhde zabtı (malikâne) 331
 Derviş Mehmed 242
 Derviş Paşa 276
 Derya Kalemî (zeâmet ve timarları) 102, 103,
 156, 178, 181, 212, 214, 215, 367
 Deve bedelliyyesi 119
 Devlet-i Aliyye 122, 123, 124, 127, 130, 318,
 324, 325, 326, 331, 334, 337, 338, 344,
 354, 359, 371

Devr nâmı 329, 330
 Devre sonu hesabı (hazine) 92
 Devriyye/devriyye akçesi 46, 49
 Deyn-i hazine-i Haremeyn 347, 348
 Deyn-i mirî 350, 351
 Dirama Nezâreti 250
 Dış borçlanma fikri 89
 Dış ticaret (Penah Ef. görüşü) 143
 Dikimhâne-i Âmire 275
 Dimitrov, Str. 179
 Dirhem 139, 183, 189, 247
 Dirlik/Dirlikler 28, 34, 35, 37, 42, 44, 69, 147,
 148, 174, 175, 177, 178, 179, 180
 Divân-ı Hümâyun 321, 343, 345, 352,
 361, 363, 366, 374
 — Dh. kâtipleri 146
 — Dh. Kayıtları 318
 — Dh. memurluğu 259
 Divriği (sancak) 62
 Diyarbekir (eyalet) 38, 59, 64, 344
 Diyarbekir voyvodahlığı 331
 Dokakin (sancak) 61, 64
 Dokakin kaymakamı 275
 Domanîç (kaza) 373
 Donanma/Donanmay-ı hümâyun 78, 128, 227,
 228, 232, 343
 — İngiliz donanması 127, 128
 — Rus donanması 126
 Donanma giderleri 89, 97, 107, 202, 203, 208,
 209, 338, 343
 Donanma askeri maaş ve tayinatı 160, 193,
 202, 203
 Dönüm resmi 109
 Dört bölük 201
 Draç iskelesi mukataası 325
 Duagüyan 95
 Ducat (duka) 129, 301
 Duhan Gümrüğü (İstanbul) 103, 108, 134, 239,
 268, 288, 289, 296, 297, 360
 Duhan gümrükleri 325
 Duhan Gümrüğü eshamı 82, 147, 172, 360
 Dübniç Gümrüğü 103
 Düydün-ı evkaf 351

-E-

Ebniye masrafı 266, 267, 268, 270, 271
 Ebniye-i miriyye mizanları 276
 Ebniye müdiri 276
 Ebubekir (esham sahibi) 82
 Ebubekir Paşa (ve .ır, Kandiyeh muhafızı) 360
 Edâ tezkeresi 57, 183, 188, 189, 191, 216
 Edirne 82, 96, 199, 220, 221, 251, 322, 323
 Edirne Bostancıları 95, 319
 Edirne cizyesi 109, 355
 Edirne Gümrüğü 95
 Edirne ipekli kumaş resmi mukataası 130
 Edirne mukataası 355

Edirne mişiri 277
 Efendi (ünvanı) 331
 Eflâk Voyvodahlığı 69, 76, 124, 334
 Eflâk isyanı 249
 Ege bölgesi 188
 Ehl-i huref-i hassa 320
 Elçi 91, 127, 128, 137, 138, 337, 339
 Elmalu kazası (Teke) 317
 Emânet usulü/emâneten idare 21, 22, 23, 33,
 178, 179, 180, 184, 190, 191, 192, 220, 222,
 230, 273, 325, 361, 365, 368
 Emânet (Eminlik)
 — Arpa Emâneti 238
 — Tersâne Emâneti 234
 Emâneten iltizam 326
 Emin (mukataa, gümrük emini) 21, 79, 84, 110,
 132, 134, 147, 157, 184, 185, 189, 192, 214,
 216, 217, 219, 239, 326, 355
 (Ayrıca bkz. Arpa, Anbar, Bina, Defter,
 Darbhâne, Matbah, Tersâne, Surre
 emînleri)
 Emin Ağa (Köstendil Beği) 120
 Emin Ağa 276
 Emin-i kâğıd-ı birânî 94
 Emin tezkeresi 189
 Emine Sultan hasları 47, 49
 Emir Sultan vakfı 322, 323
 Emlâk-ı hümâyun 213, 248, 249, 253, 254, 256,
 289, 371
 Emlâk-ı hümâyun kâtibi 263, 294
 Emlâk-ı Hümâyun Odası 263
 Emtia Gümrüğü (İstanbul) 88, 108, 109, 132,
 134, 147, 172, 173, 185, 217, 268, 270,
 288, 295, 296, 297, 298, 340
 Enderûn/Enderûn-ı hümâyun 96, 100, 147, 148,
 289, 319, 323
 Enderûn Hazinesi 100, 275, 318
 Enfiye mukataası 83, 86, 103, 106, 109, 134
 Enflasyon 138, 140, 301
 Erbâb-ı huref 251
 Erdel isyanı 32
 Ermiye kazası (İnsabahtı) 374
 Erkrî (Avlonya) 324
 Erzincan 176
 Erzurum 38, 59, 64, 66, 176, 179, 277, 284,
 286, 341, 344
 Es'ad Efendi (Mukataat Nâzırı) 254
 Esame (Yeniçerilerin) 75, 78, 245
 Esb baha 330
 Esedî gurus 43
 Eshâb-ı arz 376
 Eshâb-ı esham 355, 356, 357
 Eshâb-ı iltizamât 362
 Eshâb-ı malikâne 359
 Eshâb-ı mukataa 359
 Esham 66, 102-109, 119, 122, 124, 128, 131-135
 142, 146, 147, 157, 159-162, 168-173,
 183, 185, 193, 196-200, 206, 214, 215,
 237-241, 247, 257, 266, 292, 295, 303,
 304, 332-336, 342, 354-357, 360, 367

Esham Sistemi 79-85, 88, 103, 110, 131, 142,
156, 192, 243

Esham açmak 357

Esham-ı cedide 199, 354

Esham faizleri 169, 300, 301, 304, 366, 369
(Ayrıca bkz. Faiz)

Esham-ı mahfûfe (e. mahfûfâtü) 212, 267, 268,
271, 353, 358, 370

Esham muacceleleri 237, 270, 297, 358

Esham Muhasebesi 378, 379

Esham Muhasebecisi 287

Esham kavâmî 295, 354, 358

Esham-ı nakdiyye 296

Esham Ruznâmeçesi 357

Esham vecihiyle fûrûht 331, 342

Esham tertîbi 354

Eshamın zabtı nizamnâmesi 156

Esmâ Sultan 43, 82, 213

Esnaf 216, 218, 231, 255, 257

Esnaf kethücdaları 251

Eşkinci 119, 230, 245

Eşkinci Lâyhası 245

Eşkinci tîmarı 181

Eşkiya/eşkiyahk 65, 205, 313

Eşyay-ı hamse 192

Etibbe-i Hassa kulları 320

Evkaf 56, 82, 284, 340, 349, 351

Evkaf-ı hümayun 249, 260, 371

Evkaf ve emlak hasulâtı 36, 39, 40

Evkaf-ı haremeyn 100, 193, 351

Evkaf mukataatı 82, 212, 213

Evkaf mukataatı zamları 214, 366, 369

Evkaf matlûbâtı 349, 351

Evkaf mütevellileri 260, 347

Evkaf taksitleri 347

Evkaf müstagalatı 260

Evkaf resâyası 320, 321

Evkaf-ı Hümayun Hazinesi 224, 282, 289, 291,
300, 374, 376

Evkaf-ı Hümayun Kâimimekânı 101

Evkaf-ı Hümayun Nezâreti 249, 254, 264, 371

Evkaf-ı selâtin 320

Evlâd-ı Fâtihan maktuası 109, 131

Evlâd-ı Fâtihan taburları 277

Evlîya Çelebi 39

Evrak-ı atîka 376

Evrak-ı cedide 378

Evrak-ı nakdiyye 295, 298

Eyâletler 59, 285, 344

Eyâlât defterleri 331

Eyâletli asker 201

Eyâlet Ordusu/E. askerleri/E. kuvvetleri 31, 71,
72, 141, 201, 304

Eyâlet ve sancak (elviye) mutasarrıfları 37, 53,
54, 56-60, 65, 66, 141, 242, 243, 303, 316-318,
342, 345, 361, 363, 364

Eyüb vakfı 322

-F-

"Faiz"

— Esham faizleri 86, 79-87, 104-110, 131-134, 146, 196,
157, 162, 169, 171, 172, 173, 185, 190, 199, 215, 289, 240
257, 268, 273, 298, 300, 301, 304, 325-327, 333, 335, 343
353-357, 360

— Mukataat faizleri 145, 157, 162, 165, 168, 193, 194,
209, 215, 255

Faiz-i mirî 360

Faiz 147

Fes 90-92, 137

Fatma Sultan 321, 323

Fatma Sultan Cemii 323

Fazlı Paşa sarayı 332

Felemenk 90, 137, 138

Ferağ (esham ve malikâne) 146, 324, 332

Ferağ muacceleli 43

Ferhad Paşa (vezir) 343

Ferik 277

Fes boyası 191

Fes hesabı 275

Feshâne 223, 224

Fetva 136, 139, 230, 245, 247, 327

Fihrist defteri (malikâne mukataaların) 332

Filibe 199, 220, 221

— F. Kalemî cizyesi 106, 109

— F. Nezâretî 83, 109, 340

Firdövi Emin Efendi (Defter emini) 347, 348

Fiyâtlar 129, 226, 232

Fodla/fodola 95, 350, 351

Fransa/Fransızlar 90, 188, 205

Fransız İhtilâli 112, 138

-G-

Gabyar (gabyarân) bedeliyyesi 367, 369

Gabyar neferâtı 368

Galata voyvodalığı 82

Ganâim 27

Ganem Kalemî 328

Garb Ocakları 91, 137

Gayri müslim halk 183, 185

Gazi Giray Sultan 48

Gazi Sultan Selim Han evkafı 213

Gazi Sultan Süleyman Han evkafı 213

Gebran cizyeleri 266

Geçit resmî (ağnam) 109

Gedik 94

Gedikli 56, 148

Gedikli zâmetleri 148

Gedikliyan (Tersâne gedikluları) 203, 209, 210,
215, 368, 369

Gedik bedeli 268

Gelibolu 82

Gelibolu Baruthanesi 96, 98
 Gelir-gider tahminleri (Hazine-i Âmiriye, 1809 ve
 1814 yılları) 236
 Gemiler (yapılan, onarılan) 227
 Gemlik 220, 373
 Genç, Mehmet 130
 Giray Sultan 48
 Girid adası 44, 51, 331
 Girit savaşı 32
 Golos 82
 Gökçedag kazası 373
 Gönen (kaza) 40, 373
 Gördes/Korintos 190, 314
 Gördük (Saruhan) 314
 Göynük (kaza) 373
 Güherçele 91
 Gülhane Parkı 281
 Gül-i Toyran 346
 Gümrükler/Gümrük mukataaları 84, 96, 128
 131, 147, 295, 296, 341, 351
 — Ist. Duhan (Tütün) G. 81, 109, 134, 325-327
 — Düşünce G. 103
 — Emtia G. 109, 132, 134
 — İstanköy adası G. 131
 — Ist. Kereste G. 109
 — Nis. G. 102
 — Sakas G. 130
 — Siroz tütünü G. 109
 (Her bir gümrük için ayrıca bkz.)
 Gümrükçüler 192
 Gümrük binaları 270, 271
 Gümrük emâneti 371
 Gümrük emini (ümenâsi) 326, 360
 Gümrük resmi 84, 189, 192, 217, 218, 222, 223,
 224, 297, 374
 Gümülcine 220
 Gümüş 99, 138, 139, 140, 241
 Güzelhisar 220
 Güzelhisar-ı Menemen 314

-H-

Hac masrafı 95, 322
 Hâce 211
 Hacı Ali Beg (Edirneli, kapucubası) 135
 Hacı Edhem Efendi (defterdar, Meclis-i Muha-
 sebe-i Maliye reisi) 285, 288
 Hacı Saib Efendi (Maliye Nâzırı) 288
 Hacı Selim Ağa 90
 Hacı Selim Ağa ("vazife" sahibi) 340
 Hademe (vakıf) 321, 323
 Hademe-i hasa-i şahâne 278
 Hadice Sultan 47, 49, 212
 Hafız Ağa 278
 Hafız Ali Paşa (vezir, kapudan-ı derya) 54
 Hakkı Paşa (vezir, Kandıye muhafızı) 241
 Halep (eyalet) 38, 59, 189, 220, 221, 241, 338,
 344, 383, 359
 Halep Muhassılığ 107, 109, 271

Halep Gümrüğü 83, 107
 Halife (Kalem) 132, 224, 331, 332
 Halifelik
 — Malikâne II. 132, 357
 — Sekim H. 133
 Halil Efendi (defterdar) 115, 314
 Halil Hamid Paşa (vezir-i âzam) 78, 330
 Hama-Humus sancakları 63
 Hamam 251
 Hamid (sancak) 63, 176, 315, 329, 330
 Hamidiyye vakfı 216, 221
 Han 216, 251, 321
 Hâne-i avârıza başlıu tekâlif 283
 Hanya muhafızı 46, 48
 Harbendegân 320
 Harbiye Nezâreti 275
 "Harbiyye" memurları maaşı 276
 Harc-ı bâb 315, 330, 345, 371
 Harc-ı berevât 332
 Harc-ı mahkeme 330
 Harcırah 322, 342
 Harçlar (Kalem harçları/harc-ı aklâm) 68, 69,
 327
 Harem 96
 Haremeyn defterleri 346
 Haremeyn evkafı, 82, 100, 284
 Haremeyn evkafı reâyâları 320, 321
 Haremeyn halkı (ehalileri) 91, 92, 96, 270
 Haremeyn Hazinesi 82, 101, 102, 163, 326,
 347, 348, 349, 351
 Haremeyn Malikâne Halifesi 357
 Haremeyn mukataaları 22, 100-102, 132, 156,
 157, 165, 166, 193, 194, 196, 212-215, 237,
 239, 321-324, 340, 341, 356, 357, 366, 369
 Haremeyn Mukataası Kalemî 357
 Haremeyn Sergisi 347
 Haremeyn Şerifi 321
 Haremeyn tevliyeleri 348
 Harmancık (kaza) 373
 Harik masârifî 270
 Harir emini 216-221
 Harir esnafı ustabaşısı 216
 Harir Nâzırı 223, 224, 374
 Harir nizâmı 213, 216, 218, 219
 Harir rûsumu 219, 268
 Harput 285
 Haslar 28, 34-54, 65-70, 72, 96, 107, 109, 124,
 238, 243, 306, 307, 313-315, 317, 325, 334,
 341, 346
 — Has mah 325
 Has akçesi 69, 70, 306, 343
 Has bedeli 69, 70, 105, 306, 358, 359
 Has-e kadim 46
 Has karye (h. kura) 40, 327
 Has tahsisi 41, 51, 69, 98
 Has ta'yini 51, 69
 Hass-ı selâtin-i izâm 273
 Has Oda 319
 Hasan Ağa (İst. Emtia Gümrüğü emini) 184,
 192, 217, 340
 Hasan Ağa (hazinedâr) 327
 Hasan Ağa (Bursalı zengin) 136

Hasan Ağa (mütesellim) 327, 329
 Hasan Cavuş-zâde 136
 Hasan Efendi (Defterdar) 107
 Hasan Efendi (Defter emini) 90
 Hasan Efendi (kapu kethüdası) 358
 Hasan Paşa (sadrâzam) 102
 Hasan Paşa (vezir, Şam valisi) 48
 Hasan Paşa (vezir, rikâb-ı h. kâimimakamı) 48
 Hasan Paşa (vezir, Belgrad muhafızı) 49
 Hasib Paşa (müfettiş) 386
 Hasib Efendi (müfettiş, Darbhâne âmiri) 265
 Hasköy Tophânisi 96, 367
 Haslar Kalemî 51, 69, 93, 357
 Hassa bostancıları 95
 Hassa kasab-başı 96, 106
 Hassa redif taburları 246
 Hassa silâhçısı 336
 Hatab embarı 270
 Hatip 284
 Havale (havalât) 43, 69, 318, 325, 326, 337, 338, 366
 Havass 44, 48, 49, 56, 66, 249, 275, 313, 321, 333, 336, 342, 359, 371
 Havass-ı hümayun 28, 34, 40-42, 51, 52, 174, 181 333, 335, 338
 Havass-ı kadim 47, 49
 Havass-ı vüzerâ 41, 42
 Havuz inşası 204, 205
 Hayrabolu 40, 96
 Hayrat 330
 Hayriyye tüccarı 268
 Hayyâtın-ı hassa kulları 320
 Hazâin-i Âmire 288
 Hazâin-i Âmire Defterdar 288
 Hazâin-i mülûkâne 374
 Hazâin-i şahâne 264, 265, 273, 295
 Hazariyye 44, 53, 55-59, 65, 68, 315-317, 329, 330, 345, 352
 Hazariyye defterleri 55, 58
 Hazine/Hazinelere
 — Tek hazine düzeni 151
 — Çoklu hazine düzeni 151
 — Hazineselerin birleştirilmesi 290-291
 — Hazine üpleri 152 (Ayrıca bkz. Hazine-i Âmire, Darbhâne H., Mansûre H., Mukataat H., İ. Cedid H., Terâzî H., Maliye H., Harameyn H., Redif H., Zahire H., Cedû H., Rikâb H.)
 — Mirî Hazine 101, 158
 — Mülga hazinelere 153
Hazine-i Âmire 20, 28, 30, 31, 33, 43, 56, 62, 69, 69, 102, 151, 152, 115-119, 121, 122, 124, 128, 132, 224, 231, 245, 248-250, 259, 260, 264, 265, 271, 272, 277, 279, 280, 287, 290-294, 296, 297, 299, 300, 318, 319, 323, 325, 326, 332, 334, 337, 338, 342, 354-356
 — H.A. hesaplarının niteliği 118, 122
 — 1764-1766 hesapları 92-98
 — C.H. ile ilişkileri 156-160, 162, 163, 165-169, 180, 181, 183, 185, 192-200, 202, 203
 — T.H. ile ilişkileri 210, 211, 214, 215, 219

— 1807-1826 döneminde H.A. 236-239
 — 1809 ve 1814 hesapları 70, 236-239
 — H.A. ve Mukataat H. 252-255
 — Darbhâne ile birleşme 262, 263
 — 1836 yılı hesapları 265-272
 — İlgası 282
 — 1256 yılı hesapları 283-300
Hazine-i Âmire Defterdarlığı 288
Hazine-i Âmire Defterdarı 118, 288 (Bk. Baş defterdar)
Hazine-i Âmire mürettebatı 266, 267
Hazine-i Celile-i Maliye 290, 291, 292-301
Hazine-i hümayun 339
Hazine-i Mansûre 290 (Bk. Mansûre Hazinesi)
Hazine-i Maliye 292
Hazine-i Harameyn 101, 348-352
Hazine-i Redif 290
Hazinedâr 327
Hazinedâr Ağa 96
Hazinedârân-ı birüni 320
Hazine defterleri 148
Hazine kethüdası 323
Hazine-mande 115
Hazine tezkeresi 351
Hediye masrafı (padışah) 289
Hemedan muhafızı 316
Hendesehâne 210, 211
Hersek (sancak) 61, 278
Hümet-i istifa 331
Hınta 327, 364
Hıms ve Tekman maktu'ı 341
Hıs-ı keyf 176
Hidâyet Ağa (Tütün Gümrüğü emini) 222
Hil'at 326, 376
Hil'at bahası 270, 330
Hilmi Efendi (defterdar) 100
Hilon bahası 368
Hindistan 255
Hisar tamir masrafı 322
Hitâbet 364
Hoca hamı 216
Hollanda 255
Hotin 124, 334
Hotin kal'ası 315
Humbaracı Ocağı 178, 192, 201, 245
Humbaracı timarları 156, 178
Humbaracı nizâmı 353
Humbaracıyân-ı ufûfeluyân 95
Humbarahâne 196
Humus sancağı 63
Hürşid Paşa (Halep valisi) 221
Hüdâvendigâr (sancak) 44, 63, 64, 176, 177, 277, 315, 373
Hüddamân 95
Hüddamiyye 330
Hükkâm 329, 330, 332, 356
Hüseyn (El-hac, esham sahibi) 82
Hüseyn Paşa (İstanbul Kâimi makamı) 41
Hüseyn Paşa (vezir, Anapa muhafızı) 69, 358
Hüseyn Paşa (Kapitan-ı derya) 209
Hüseyn Paşa (vezir, Seddü'l-bahr muhafızı) 42
Hüsrev Paşa (Mısır valisi) 70

-I-

İlca 314
İlca-i Bergama 373
İslehat Ferhâmı 281
İsbarta (İsparta) kasabası 329, 330
İstabl-ı Âmirî 96, 270
İstabl-ı Âmirî Oğası (Mansûre Hazinesi) 263
İstabl-ı Âmirî Kâtibi 263
İstabl-ı Âmirî hademeleri 320

-İ-

İâne (Darbhâne iânesi) 209, 225, 232, 233, 250, 263, 371
İâne (cihata iâne) 240, 241
İâne-i cihadiyye emvâli 278
İbn-i Haldun 72
İbrail kazası (İnebahtı) 124, 334 (cizyesi), 374
İbrahim Ağa (malikânci) 44
İbrahim Efendi (Malikâne Halifelîği kisedârı) 332
İbrahim Efendi (vezir kethüdası) 327
İbrahim Paşa (Ağriboz mutasarrıfı) 221
İbrahim Paşa vakfı 321
İç borçlanma 33, 79, 135
İç hazine 29, 31, 33, 151
İç kil'a mevâcibi 338
İçel (İçil) sancâğı 56, 62, 64
İçkiler (alkollü) 183, 184
İdencik (Gönen) 40
İhbariyye 271, 300
İhraç limanı 187 (Bk. İskele)
İhtisab Nezâreti/Nâzirliğı 250, 252
İhtisab Nâzırı (İzmir) 223
İhtisab memurları 257
İhtisab müdürlükleri 250
İhtisab mukataası (İstanbul ve tevâbiü) 250
İhtisab resmî 223, 224, 250-252, 255, 257, 289, 297
İhtisab usulü 251
İhtisabiyye 224, 251, 252, 374
İkramiyye 330
İlbasan (sancak) 61, 64
İltizam/İltizama verme/İltizâmen idare 21-23, 33, 34, 40-42, 79, 100, 117, 124, 156, 158, 178, 179, 182, 190, 191, 214, 215, 221, 222, 255, 257, 273, 307, 317, 325, 326, 335, 382, 384-386
İltizam bedelî 21, 33, 106, 130, 144, 145, 174, 179, 180, 189, 216, 221, 222, 242, 255-257, 261, 367
İltizam usulü 33, 42, 184, 231, 242, 243, 261, 282, 283, 288, 291, 306

İltizamât 242, 243, 260, 282, 283, 359, 361-365
İltizamât defterleri 280, 262, 361, 363
İltizamât nizamı (i. şürûti) 363, 364
İltizamât eshâbı 362
İlzam 156, 166, 184, 215, 260, 359, 361-363, 365
İlzam temessüki 326
İmam 284, 322
İmânet/i. vazifesi 340, 364
İmârât/imâretler 51, 204, 348, 349, 350
İmdadiyye 33, 34, 53, 54, 56-60, 63, 64, 71, 141, 303, 314, 315, 324
İmdad-ı hazariyye 53-55, 57, 59, 61, 62, 302, 306, 314-317, 321, 330, 345, 352, 373, 374
İmdad-ı seferiyye 53-55, 56-62, 302, 306, 314-318, 321, 330
İnalçık, H. 35, 41
İnebahtı (sancak) 52, 61, 190, 374
İnegöl kazası 373
İngiliz/İngiltereli 127, 128
İnöz 82
İnşa ve imar gideri 203-205, 300
İpek hamı 216
İpek Nazırlığı 223, 224
İpek öşrü 222, 224
İpek resmî (tartı resmî) 214, 216-224, 366
İrâd-ı Cedid Hazinesi 35, 68, 121, 151-153, 155-207, 208-215, 231, 236-238, 255, 304, 306, 353, 354
İrâd-ı Cedid defterdarı 158, 159, 166, 167, 178, 179, 181-184, 191, 192, 197, 200, 245, 353
İrâd-ı Cedid Nâzırı 152, 158, 159
İrâd-ı Cedid Kanunu (şürûti) 155-159, 166, 183, 187, 192, 203, 382, 383
İrâd-ı muayyene 110, 122, 124, 334, 367
İrâd-ı mukarrere 101, 122, 123, 124, 273, 334, 342, 353
İren 78, 117
İrsaliyye 107, 332
İsakçı 124, 334
İskele 183, 187, 189, 222, 325
İskenderun 187
İskenderiye (sancak) 61, 64
İskenderiye-i Arnavudluk duhan gümrüğü mukataası 326
İskenderiye muhassılları 275
İsmail (kasaba) 124
— cizyesi 334
— tevliyyetü 346, 349
İsmail (hassa kasab-başı) 106
İsmail Beg (Darbhâne emini) 323
İsmail Efendi, Seyyid (Tersâne emini mühürdarı) 333
İsmail Paşa (vezir, Ağriboz muhafızı) 48
İsmet Ağa 276
İspanya 90, 138
İstanbul 51, 56, 65, 91, 96, 97, 113, 116, 122, 124, 126, 133, 137, 138, 201, 202, 216, 218, 219, 220, 221, 240, 242, 250, 251, 276, 349, 351

İstanbul Ağası 96, 124, 334
 İstanbul Baruthanesi 96, 98
 İstanbul Duhan (tütün) Gümrüğü 81, 83, 134, 288, 289, 325, 326
 İstanbul Emtia Gümrüğü 108, 109, 132, 134, 185, 199, 288, 289, 295
 İstanbul Gümrüğü (Emtia) 199
 İstanbul Gümrüğü emini 184, 192
 İstanbul Enfiye mukataası 83, 109, 134
 İstanbul gebran çizmesi 297
 İstanbul harcı ipek 216
 İstanbul Kalemî 357
 İstanbul ream-i kahve mukataası 109
 İstanbul Kâimi makamı 41
 İstanbul Kayıkhâne rüsumu 297
 İstanbul Kereste Gümrüğü 109, 297
 İstanbul Ma'canhânesi 108
 İstanbul Tahmishânesi 297
 İstanbul Tütün Gümrüğü 81, 82, 83, 109
 (Ayrıca bk. Duhan Gümrüğü)
 İstanbul zecriyye rüsumu hâsulatı 297
 İstanköy (adaası) 130, 283
 İstefidiye resmi 182, 186, 190, 191
 İstikraz 91, 296, 339
 İsveç/İsveçli 125—129, 204, 210, 337-340
 İşçi (Tersâne işçileri) 233
 İskodra 176
 İttifak akçesi (İsveç) 339
 İzmir 54, 82, 106, 107, 189, 192, 220, 223, 251, 277, 374
 — çizmesi 199
 — baharın 107
 — İhtisab Nâzırı 251
 — kentler resmi 132
 — voyvodalık 106, 109
 İzornik (sancak) 61
 İzzet Paşa (sadrâzam) 346

-K-

Kabakçı Mustafa olayı 236, 244
 Kadi 40, 63, 218, 241, 322, 329
 Kadim haslar 45, 46, 47, 49, 50, 51
 Kaftan baha 46, 49, 329, 330
 Kaftan masrafı 75, 330
 Kahve/k. resmi/k. mukataası/k.gümrüğü/k. es-hamı 103, 109, 131, 134, 251, 340, 360
 Kâime (kavâim) 295, 355, 358, 378, 379
 Kâimimakam (kaymakam) Paşa 89, 120, 135, 257, 275, 335, 337, 338, 340, 341, 343
 — Evkâf k. 101
 — Sadâret k. 114
 — Râib k. 114
 Kaldırımlar masrafı 270
 Kal'a (kale) 68, 77, 95
 Kal'a göçüğü 52
 Kale muhafızları/k. nesferi/k. askeri /k. topçuları 95, 97, 237, 276, 283

Kalem harçları 68
 Kalemîyye 42, 43, 46 47, 65, 69, 79, 106, 130, 131, 157, 165, 167, 313, 318, 326, 333, 335, 336
 Kalemîyye defterleri 332
 Kalkınma sorunu 144
 Kalpazanlık 140
 Kalyon 198
 Kalyoncu (k. askeri/nesferi) 192, 215, 231
 Kalyoncu bedeliyyesi 212, 214, 215, 231, 232, 366, 367, 369, 370
 Kalyoncu kışlası 230
 Kalyonlar Kitâbeti 214
 Kalyonlar mevâcibi 200, 203, 210, 211, 214, 215, 238, 337, 354, 366, 369
 Kalyonlar mevâcibi kâtibi 214
 Kandiyeli muhafızı 360
 Kantar (ölçü) 189, 192
 Kantar resmi 130, 132, 224
 Kantariyye 224, 252, 374, 376
 Kanun-ı kadim 41, 201, 335
 Kanunnâme defteri (Mansûre) 262
 Kapama bahası 322
 Kapama tevzi'î 322
 Kaplan Giray Sultan 48
 Kaptan (reis)ler 230
 Kaptan Paşa/Kaptan-ı Derya 47, 55, 89, 96, 128, 137, 209, 213, 214, 215
 Kapu 335, 337
 Kapu arası 158
 Kapucubaşı 135
 Kapu çokadarı (Mansûre Hazinesi) 263
 Kapudan-ı Derya 54, 369
 Kapudanân 343, 368
 Kapu halkı 54, 55, 57-60, 64, 65, 67, 71, 72, 141, 313, 315, 317, 318,
 Kapu harcı 55, 248, 250, 315
 Kapu kethüdası (vezir) 56, 65, 67, 68, 70, 242, 243, 282, 287, 307, 343, 358, 358, 361-366
 Kapukulları 30, 72, 76, 97, 119, 124
 Kapukulu mevâcibi (maaşı) 70, 95, 118, 119, 124, 237, 238, 334
 Kapukulu Ocakları 28, 29, 75, 78, 153, 178, 201, 230, 244, 245, 279, 305
 Kapuzcu mukataası 323
 Kâr-ı şer'î 375
 Kara Osman-zâde el-hac Ömer Ağa 179
 Kara Osman-zâde el-hac Mehmed Ağa (Manisa mütesellimi) 179
 Karadeniz 128, 343
 Karaferye 218
 Karahisar 176
 Karahisar mutasarrıfı 345
 Karahisar-ı Nallı 373
 Karahisar-ı Sahib 62, 176, 315, 345
 Karahisar-ı Şarki 62, 64
 Karakulak (-ı sadr-ı âli) 323
 Karal, E.Ziya 143
 Karaman (eyalet) 38, 46, 47, 49, 59, 60, 64, 344
 Karantina resmi 297, 298

Karası (liva) 62, 64, 315
 Kârhâne (Kasımpaşa'da, Humbara kârhane-i)
 368
 Kârhâne-i Âmiri 268, 297
 Kârhâne-i yuvarlak 98
 Karlulu (sancak) 61, 215, 318
 Karlofça Anlaşması 32
 Kara (eyalet) 38, 59, 344
 Kara-i Maraş (sancak) 63
 Karye 70, 363
 Kasapbaşı 202
 Kasımpaşa 230
 Kasımpaşa Humbara kârhânesi 368
 Kasrı yedi (esham ve malikânedi) 133, 146,
 171, 172, 173, 332, 355, 356
 Kasrı yedi resmi 80, 81, 82, 86, 87, 93, 94,
 171, 172, 267, 268, 324
 Kastamonu (sancak) 56, 62, 176, 251, 315
 Kâhirci-zâde Ahmed Paşa 48
 Kâtib (kâtip)/Kâtipler/Ketebe 148, 159, 214,
 224, 262, 286, 332, 334, 378
 Kâtibiye 330
 Kâtib Çelebi 39
 Kavala 70
 Kayacak (Saruhan) 314
 Kayseri (sancak) 63
 Kayyum 284
 Kaza meclisleri 284, 286
 Kaza müdürü 285
 Kaza vâridat-masraf defterleri 284, 285
 Keksud kazası 373
 Kefe 38
 Kefe ve İstanbul Mukataası Kalemî 93, 328
 Kefâlet 361
 Kefil 333, 359
 Kefilleme 335
 Kekiye vakfı (Sultan Bayezid) 322
 Kengiri/Çankırı (liva) 63, 315, 318
 Kelkid kazası mukataası 341
 Kerbeş kazası (İnebahtı) 374
 Kervansaray 204
 Kesendre 218
 Kesin hesap (devre sonu) 20, 30, 120, 121,
 159, 232, 274
 Ketebe (Bkz. Kâtib)
 Kethüda 82, 120, 327, 337, 353
 — K. sadr-ı Âli 49, 363
 — K. vâkîs sultan 346
 Kethüda yeri 329
 Kethüdaiye 330
 Kıbrıs 38, 51, 106, 107, 109, 177, 220, 277, 283
 Kıbrıs Muhassıllığı 333, 336
 — K.M. eshamı 106, 107, 109, 134, 238, 360
 Kil'â-i hakaniye 283
 Kul resmi 190
 Kılıç (timar) 177
 Kırm 77, 89, 112
 Kırm hanzâdeler/hanedanı 47, 96
 Kırm Giray Sultan 48
 Kırşehir (sancak) 62, 64, 69

Kırtasiye bahası 270
 Kış/kışteyn 70, 119, 237, 238, 319, 334, 337,
 352, 353, 354
 Kışla/kışlalar 201, 202, 204, 205, 271, 230
 Kıyye 183, 189, 191, 216
 Kızanlık zaâmeti 340
 Kızılca-ı Tuale (kaza) 373
 Killa-i Boana (sancak) 61, 64
 Kırhâne hâsulatı 268
 Kırmastî kazası (Hüdâvendigâr sancak) 373
 Kirkor (hazirgân) 136
 Kise-i divânî 320
 Kise-i rûmî 320, 353
 Kisedâr 214, 263, 332, 333
 Kiadariyye 332
 Kisedâr Odası (Mansûre H.) 263
 Kışve bahaları (Asâkir-i Mansûre) 371
 Kitâb-ı Müstetâb 41
 Kite kazası (Hüdâvendigâr) 373
 Koca Sinan Paşa ovkafı 284
 Kocabaşı (reâya k.) 184
 Kocaili (sancak) 54, 64, 343
 Koç Mehmed Paşa (Özi mutasarrıfı) 46
 Koçi Bey 35, 37, 38, 39, 42
 Kondra mukataası 367
 Konya 176, 220, 277
 Korintos/Gördes 190
 Koruk (kaza) 373
 Kozah pamuk 188
 Kökboya/Kükboya resmi 186, 189, 191, 192
 Köstendil (sancak) 61, 120, 176
 Köstendil gümrüğü 326
 Kuleli Hafızhânesi 297
 Kumkapılı Ali Efendi (Esham Muhacebesi kâ-
 tibi) 379
 Kumpanya tüccarı 375-377
 Kumpanya usulü 375
 Kunt, İ.M. 37
 Kura (karye) 362, 364
 Kuzat 329
 Küçük Kaynarca Anlaşması 76
 Küçük Ruznâmece 319
 Kürek cezası 217
 Kütahya 44, 176, 177, 180, 314, 315, 316, 327,
 339
 Kütübhâne (Kütüphane) 204, 330
 Kütüköglü, M. 246

-L-

Lağarcı Ocağı 192, 201
 Lâleli vakfı 103
 Lazkıyye 167, 220, 221, 353
 — L. tâtîr gümrüğü 83
 Lefke 373
 Lehistan 32

Levend/levendât (gemilerdeki) 203, 210
 Levandlar (kara) 57, 58, 71, 76, 113, 117
 Levand masrafı 57
 Levand Çiftliği 181, 182, 201, 202
 Lâmi 283
 Limonî bazirgân 265
 Liva 69, 70
 Londra 375
 Lütfî Efendi (vak' antıvîs) 251, 255
 Lütfullah Paşa (Sivas valisi) 221

-M-

Maaş/maaş ödemeleri/maaş sistemi 28, 45, 53, 66, 68, 69, 70, 94, 95, 98, 98, 270, 273
 -- Kapukulları maası 118, 124, 237 (Bkz. mevâcib)
 -- Maaşlar rûmresi 75
 -- Sivil maaşlar 76, 84 (Bk. vezâif, varife)
 -- Maaş ödeme zorlukları 68, 128, 233
 -- Sûrat topçuları m. 78
 -- Vali ve vezirlerin m. 243, 343
 -- Mîrî levandların m. 115
 -- Dârüşşade Ağası m. 322
 -- Nisâm-ı Cedid askerlerinin maaşları 201
 -- İrâd-ı Cedid Hazinesi personeli m. 192
 -- Redif alaylarının m. 278
 -- I.C.H. 'nce ödenen m. 193, 200-203
 -- Terâne personeli ve denizcilerin m. 202, 203, 209, 216, 230, 367-369
 -- Mibendishâne personeli 210
 -- Hendesehâne personeli 210
 -- Mansûre askerleri maası 246, 248, 273, 276, 371
 -- Mansûre Hazinesi personeli maaları 262, 263
 -- Cizye Kalemi personeli maası 378, 379
 -- Maliye Hazinesince ödenen m. 289-300
 -- Kaş meclisi üyelerinin m. 284
 -- Padışaha maaş tahsisi 289
 -- Padışahan ödediği m. 289

Maaş cüzdanı 78

Maaş îfne akçesi 243

Maaş ordu 72

Maaş ve tayinat defteri (Asâkir-i Mansûre) 262

Mabeyn mahsûlü 178, 180

Macunhâne (-i berş-i tahiki/afyon özü m.) 86, 109, 134

Ma'den Kalemi 69, 93, 94, 326, 327, 328, 357

Ma'den-i hümsün 290, 297, 300

Mahalli meclisler 284, 286

Mahiye 270, 275, 276, 370

Mahkeme sicili 330

Mahîl/Mahîlât

- mahkâne mukataalar 34, 72, 105, 129, 131, 140, 147, 156, 183, 194, 255, 331, 332, 333
- Esham/tehdimler 62, 68, 87, 131--134, 147, 158, 157, 167, 162, 185, 186, 188, 171--173, 185, 358
- ümar ve za'emetler kırıkları 174, 178
- Mahîlâtı izlemeye zorluklar 105, 131
- Mahîlâtın I.C.H. 'nce zabtı 158, 161, 162, 165, 166, 168

Mahmud I (Sultan) 147

Mahmud II (Sultan) 121, 152, 182, 227, 244,

245, 246, 248, 281, 282, 290, 304, 305

Mahmud Paşa (Frezrenli) 268

Mahsub 69, 272, 273, 279

Mahzarîyye 330

Maişet 43, 52

Maktu' muaccele ödemeleri 194, 195

Maktua bağlama 52

Muktuen tahsilât 184, 190, 191

Maktu's/Maktu'ât 23, 109, 131, 283, 295, 297,

328, 324, 341, 365

-- Maktu'ât-ı mîrî 357

-- Maktu'ât-ı mahîlûte muaccelâtı 268

Mal 22, 33, 34, 42-44, 46, 47, 51, 72, 79, 81, 93,

94, 98, 100-102, 106, 128-131, 141, 142,

157, 165, 167, 181, 187, 195, 199, 212,

214, 257, 313, 332, 340, 342, 343, 360, 369

-- Mal ödemelerinde aksama 105

-- Malların değişmesi 128, 146

-- Mallara zam 131, 167, 212

-- Esham faizlerine karşılık tutulması 199

-- Cizye mal. 69

Mal-i haremsyn 101, 321

Mal-ı hâss 325

Mal-ı hazariyye 345

Mal-ı mîrî 318, 326

Mal-ı mukayyed 325, 326

Mal ve Emlak kâtibi 284

Malatya (sancak) 63

Malikâne (m. mukataalar 22, 33, 34, 43-46, 65,

66, 68, 72, 73, 75, 79-81, 93, 94, 119, 128,

130, 145-147, 175, 187, 188, 214, 239, 242,

255, 257, 283, 295, 324, 331, 336, 341, 342

-- 'ye dönüştürme 52

-- eyâlet 56

-- sayın 104, 328

-- defterleri 332

-- 'lere yatırılan muaccele 130

-- verilen haalar 313, 314

-- 'lere cizye tahvil olması 147

-- 'lerde ortaklık (şerikâ) 331, 332

-- ehâbü (sahipleri) 331, 332

-- 'likten ref' 325

-- 'den cebelu tahsil 135

-- faizi 10 kişiyi geçmelerin zabtı (I.C.H.) 166, 183-186

-- Maliye Hazinesince zabtı 263

-- terimin kaldırılması 283

Malikâneci (malikâne sahipleri) 33, 34, 42, 43,

45, 79, 81, 104-106, 128, 145, 146, 166, 169,

187, 188, 243

Malikâne-Esham sistemi 107

Malikâne Halifeliği 132, 331, 332

-- ktedârân 332

Malikâne-Has sistemi 42, 43, 44

Malikâne Kalemi 333, 342, 357, 359, 361, 363,

366

Malikâne Odası 132

Malikâne sistemi 22, 33-35, 40, 42, 51-53, 98,

100-107, 128, 131, 141-146, 156, 159, 165,

169, 192, 206, 243, 255, 303, 304, 306

Malikânelik şûrûtu 144

Maliye büroları 93

Maliye Hazinesi 152, 283, 285, 287-294, 298,

297, 299, 300

Maliye Kalemi 328, 376

Maliye Nâmûrî (Umûr-ı) 264, 265, 272, 279

Maliye Nâmûrî (Nevâret) (Umûr-ı) 261, 262,

264, 285, 287, 288

Malkara 323

Malta 91**Manastır 339**

- mukataası 109
- kâimî cıvrası 109
- tavliyeti ve cıvrası eşhamı 339
- taburları 277

Mansûre 179 314, 322**Mansûb (mansûp)/Menâsıb 55, 56, 65, 67, 68, 156, 211, 243, 318, 342, 344****Mansûre askeri 246, 247****Mansûre Defterdarı 224, 259-263, 376, 377****Mansûre Hazinesi 121, 152, 224, 259-266, 268, 271, 277, 279, 280, 287, 290, 291, 298, 376, 377**

- 1254 (1838-39) yılı hesapları 272-277
- programlanmış aylık giderleri 275-277
- 1256 yılı hesapları 293, 294, 296, 299, 300
- üyesi 292
- defterleri 261, 262

Mansûre Hazinesi ve Defterdarlığı 259-262**Mansûre Hazinesi kisedârı 263****Mansûre Odası 263****Mansûre Mümeyyizliği 261****Mansûre Redif taburları 246****Mansûre H. veznesi 262, 263****Mansûre zimmeti efendi 263****Maraş (eyalet) 59, 63, 177, 251, 344****Marmara kazası (Saruhan) 314****Martî mukataa 346****Masârif-i cihâdiyye 241****Masârif-i muayyene 89, 93, 122-124, 271, 321 334, 347, 368****Masârif-i mukarrere 110, 122, 334****Masârif-i mu'tade 101, 348****Masârif-i sancak 330****Masârif-i seferiyye 334, 338, 340, 356****Masârifat Hazinesi 275****Masârifat Muhasebesi 285, 379****Masârifat Muhasebecisi 287****Masârifat Nâzırı 256, 258, 259, 260****Masârifat Nezâreti/M. Nâzirhâ 256, 257, 258, 259****Mâsdariyye 217****Matbah-ı Âmire 96, 121, 124, 258, 289**

- bademeleri 319
- masrafı 334
- tertibatı 238, 275

Matbah Emâneti /M. Eminliği 254, 371**Matbah Emîni 124, 258****Mazbata 287, 289****Mazî/Mazî resmi 162, 186, 189, 191, 192****Mazlum Beğ (Afyon nâzırı) 224, 376, 377****Meclis 256**

- m. skdi 336, 364
- kaza meclisleri (Tanziimat) 284-286
- m.l. şûrâ 212, 219, 342
- m.l. meşveret 65, 341

Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye 287**Meclis-i Dâr-ı Şûrây-ı Ahkâm-ı Adliyye 275****Meclis-i Dâr-ı Şûrây-ı Bâb-ı Âli 275****Meclis-i Muhasebe-i Maliye 285, 286, 287, 307****Meclis-i Umûr-ı Nafia 275****Medâr-ı mâîşet (haslar) 43****Medine kadısı 322****Medrese 323****Mefrûsat behası 270****Mefrûzû'l-kalem 320****Mehmed Ağa (esham sahibi) 355****Mehmed Ağa (kapu kethüdası) 356****Mehmed Ataullah Efendi, Seyyid (kapu kethüdası) 343****Mehmed Es'ad Efendi (Mukataat Nâzırı) 372****Mehmed Bey (Darbhâne emini ve Evkaf-ı hümayun kâimi makamı) 101****Mehmed Efendi (Esma Sultan kethüdası) 82****Mehmed Emin (esham sahibi) 82****Mehmed Giray Sultan 48****Mehmed Paşa (vezir, Mısır valisi) 44****Mehmed Paşa (vezir, Hanya muhafızı) 46, 48****Mehmed Paşa, Silâhdâr 341****Mehmed Paşa (Anadolu Valisi) 327****Mehmed Paşa (Bender muhafızı) 69****Mehmed Paşa (sadrızam) 346****Mehmed Paşa (Cezâyir-i Garb Beglerbeği) 137****Mehmed Sadık Rifat Paşa 386****Mehmed Şehabeddin (esham sahibi) 82****Mehmed Şerif Efendi (Defterdar) 142, 146, 147, 148, 175, 182****Mehmet Tahir Efendi (Selânik harir emini) 218****Mehterân-ı Hayme-i Hassa 320****Mehterbaşı 97****Mehterhâne 258****Mekke kadısı 322****Mektubî Efendi (Mansûre Hazinesi) 263****Mektubî-i Maliye Odası 285****Mektubî Odası (Mansûre Hazinesi) 263****Mellâh neferâtı bedeli 369****Meldehorya 314****Memiş Efendi, el-hac (hâcegândan) 179, 180****Memiş Efendi (Harir Emîni) 216-220****Memleha-i Cedid 108, 109, 355****Menâfi-i cedide tertibatı 278****Menemen 314****Menşene mukataası 325****Menteşe (liva) 63, 176, 179, 315****Menzil/Menziller 96, 143, 267****Menzil ücreti 96, 270, 338****Merkezi hazine 19, 20, 28, 30, 34, 39, 40, 71****Mescid 51, 95****Mesned-i vâlây-ı fısfa 325****Meşâhire /Meşâhire horan 44, 319****Meşdûd 222, 223****Meşdûdci tâifesi 223****Meşveret meclisi 65****Mevâcib 74, 82, 119, 121, 124, 135, 158, 199,****209, 319, 334, 337, 338, 352-354**

- Kapıkulları m. 118, 237, 238
- H. Âmir mevâcib açıkları 231
- İkinci m. 118
- Topcular ve arabacılar m. 202
- Denizcilerin m. 343, 368
- Kalyonlar m. 200, 203, 210, 211, 214, 215
- Cediklu mevâcibi ve Tersâne personeli 209-210
- Mevâcib ödemelerinin Hazine-i Âmir'e den alınması 264

Mevâcib kesri 197, 353-355
 Mevâcib tertibâtı /m. mürettebâtı 337, 338
 Mevkuf /Mevkuf akçesi 47, 48, 49, 225, 237, 240, 270, 353
 Mevlâna 330
 Mezad /Mezada ihraç 331, 332, 336, 337, 338, 358, 365
 Mesad kâimesi 325, 331, 332, 338
 Mezakiye (Avlonya) 324
 Mezarâ' /Mezâri' 51, 362, 363, 364
 Mezzetire 176
 Me' rümiyet bedeli 268
 Misir 44, 70, 78, 168, 205, 323, 344
 — M. defterleri 353
 — M. İrsaliyesi 264
 — muccela-i Misriyye (Misir sorunu) 295
 — M. takasiti 359
 Midilli /Midillu /Midullu Nezareti 51, 82, 108, 109, 199, 239, 283
 Mihaliç 373
 Mülâs 135, 285, 340
 Milal-i celâse 185
 Mimar 204
 Mirice zabıt (edilme)
 — Muhalifat (mal-emiâk) 51, 120, 135, 165
 — haslat 41
 — tımar-zedmetler 174
 — mukataa 51, 135
 Miri hazine 125, 158, 193, 196, 248, 249, 254, 257, 263, 264, 262, 288, 372
 Miri levendler /m. levendât 58, 115
 Miri mal (mal-ı mirî) 130, 318, 326
 Miri mukataa 22, 34, 44, 51, 82, 157, 165, 166, 193-197, 212-216, 239, 255, 340, 341, 356, 369
 Miri zahire bahası 117
 Mirliya (mir-i liva) 44, 45, 46, 49, 52
 — haslatı 43, 44, 51, 52, 53, 109
 — miri vahit kaydının ref'i 314
 Mirmirân (mir-i mirân) 49, 56, 65-70, 242, 306, 319, 341, 344, 345, 362, 366
 — haslatı 43, 44, 47, 49, 52, 238, 306
 Miri ta'yinat 255
 Miskal 139
 Mizan 268
 Mizancılar (sbniye-i miriyye) 276
 Mizan-ı harir 216, 217
 Mizan-ı harir resmî 213, 216-224
 Molla 120
 Molike 246
 Mora (eyalet) 59, 60, 78, 135, 177, 190-192, 220, 221, 241, 344
 — Mora İnyanı 240
 — Çiftlikleri 103
 Mora İhtilâli Tarihçesi 143
 Muaccelât cebelâi 332
 Muaccele /Muaccelât 22, 33, 34, 42, 44, 45, 72, 75, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 93, 94, 101, 102, 105-107, 110, 128, 129, 131, 133, 146, 157, 165-169, 171, 172, 181, 185, 193, 194, 238, 239, 240, 267, 268, 324, 325, 327, 333, 336, 339-342, 353, 354, 357, 360, 365

— muccela şahırları 104, 130, 237, 265, 297
 — muccela fiyatlarında değişim 129
 — H. Âmirî'ye ödenen muccela miktarları 193

Muaccele-i atık 357
 Muaccele-i cedid 357
 Muaccele-i mukarrere 333, 336
 Muafiyet (tekâlifden/vergiden) 283, 284, 320, 321
 Muaf ve müzellam 320
 Muaf reâyâ 321
 Muallam asker 192
 Muallim-i sıbyan 284
 Mubayaa masrafı 117
 Mudanya (kaza) 82, 373
 Muhalifat 104, 353
 — zabtı 135, 337, 338
 — bahası 120, 287, 266, 337
 — bedeli 103, 110, 111, 135, 268
 — defterleri 110
 — hâsılatı 117
 Muhammed Ağa (mütevelli) 322
 Muharremî mukataa 44, 346
 Muhasebe-i Anadolu Kalemi 93
 Muhasebe-i Cizye Kalemi 93, 328
 Muhasebe-i Evvel Kalemi 93, 94, 328
 Muhasebe-i Haremeyn Kalemi 93, 328
 Muhasebe defteri 50
 Muhasebeci efendiler 287
 Muhassıl /Muhassullar 144, 179, 275, 282-287, 288, 336, 346
 Muhassıl vekili 285
 Muhassılık
 — Aydın M. 51, 63, 106, 335
 — Kbrıs M. 106, 107, 333, 338
 — Halep 107
 — Saruhan 51
 — Zecriyye M. 184—185
 — Râdetmat-ı hamr ve arak m. 184
 Muhassılklar vâridâtı /M. hâsılatı (Tanzimat) 288, 292, 294-297
 Muhassılık Meclisleri 284
 Muhassılık teşkilâtı 306
 Mukataa / Mukataat / Mukataalar 21, 22, 23, 33, 34, 42, 43, 51, 65, 66, 69, 72, 79, 80-87, 98, 101, 103, 107, 108, 117, 121, 124, 160, 209, 214, 361
 — malikâne m. 75, 102, 104, 105, 106, 128, 130, 131, 144, 146, 147, 159, 160, 162, 163-169
 — mirî m. 63, 102, 214, 331, 332
 — hacemeyn m. 100, 102, 357
 — vakfî m. 100
 — eshamî m. 64—87, 108, 109, 131
 — durumu ve silah çareleri 144
 — kârîları ve kâr dükümlerinin saptanması sorunu 84, 85, 145
 — mirîce zabtı 135, 337
 — "Mukataaların zabtı şûrûti" ve zabıt etme usûlleri 155, 166, 167, 195
 — İdarası İ.C.H. ne verilen mukataalar 158
 — İ.C.H. ve "mukataat fahişesi" 166-168, 170
 — Darülfünun'dan meşhur 102, 103, 371
 — Mülâs-ı harir mukataaları 231
 — Mukataaya dâvâsı 35, 42, 174, 180, 181
 — M. malları 80, 214, 277, 323, (Esn. Mal)
 — Kocaeliye satış yasası 173
 — yemecî mülki yöneticilere İltisama vertilmesi 242, 243
 — temlikî 51
 — Ferâde Hazinesi'nce zabıt ve idare olunan 367
 — Mukataat Hazinesi'nden meşhur 257

- Muhassıllarca ta'viri 282
- "Mukataat" şerhü'l-yessâh 261, 283, 288
- İaris ilâkîn anlaşmazlıklar ve Meclis-i Muhasebe-i Maliye 286
- mutasarrıf 283
- mahâlâ 287, 288 (Bk. mahâlâ)
- emni 355 (Bk. Emni)
- şerhleri 286

Mukataat-ı Evvel Kalemî 93, 328
Mukataat-ı Haslar Kalemî 328
Mukataat-ı Haremeyn Kalemî 93, 328
Mukataat-ı resm-i mirî-i penbe ve rişte-i penbe 187
Mukataat Defterdarı 288
Mukataat Hazinesi 152, 224, 246, 252-257, 259-261, 263, 264, 288, 290, 305, 372, 374, 375
Mukataat Hazinesi-i Âmirîsi 375
Mukataat Hazinesi ve Nezâreti 252-259, 375
Mukataat Hazinesi Defterdarlığı/Defterdarı 261, 288
Mukataat Nâzırı 256, 257, 259, 260, 372, 376
Mukataat Nezâreti 252-257, 259, 375
Mukataat semerâtı 243
Mukataat Zinnet Odası (Mansûre H.) 263
Muntazam asker 248
Muntazam topçu askeri 276
Murad II (Sultan) Vakfı 322
Musa Efendi/Musa Safveti (Mukataat H. defterdarı) 261, 288
Mustafa (Sultan) 340
Mustafa III (Sultan) 73
Mustafa IV (Sultan) 244
Mustafa Ağa (hassa silâhşoru) 336
Mustafa Efendi (okuyucu?) 276
Mustafa Efendi (Selânikli) 197
Mustafa Paşa (Hemedan muhafızı/Anadolu valisi) 316
Mustafa Paşa, Köse (Anapa muhafızı) 69
Mustafa Paşa, Safa (Anadolu valisi) 327
Mustafa Nuri Paşa (Netâicî'lî-vukuât yazarı) 38, 53
Mustafa Resid Paşa 281
Musul 36, 56, 59, 78, 286, 344
Mutâbık mühri 356
Mutasarrıf (eyalet/sancak) 179, 221, 359 361, 362, 364, 365, 366
Muvazens defteri 101
Mübâşir 67, 214, 318, 321, 349, 351
Mübâşiriyye 55, 315, 345
Müd 364
Müdür (Kaşa m.) 285
Mültezim-i hassa 320
Müfrez havass 342
Müfrez hazine 331
Mühendis 204
Mühendishâne 78, 210, 211
Mühimmat bahaları 122, 334
Mühimmat masrafı 97
Mühimmat-ı Harbiyye 275
Mühimmat-ı Harbiyye Nezâreti 258
mühimmat-ı Hayyamiyye Nezâreti 258
Mühürdar 333

Müjdecibaşı 322
Müjdeciyân 270
Mülûzum 176
Mülga hazineler 153, 291-296
Mültezim 21, 22, 33, 45, 124, 144-147, 157, 166, 179, 180, 184, 187, 190, 215, 222, 242, 243, 255, 260, 361, 363
Mümeyyiz
 — Ciye Kalemî n. 378, 379
 — Mansûre n. 261
Mümeyyiziyye 224, 252, 374, 378
Müsâdere 73, 103, 110, 120, 122, 125, 135, 142, 237, 264, 337
Müşir 275, 277, 284, 285
Müslim tüccar 375
Müslüman tâcir 217
Müste'min mah 217
Müste'min tüccar 376
Müstesân mahaller 282, 286-289, 295-297, 307
Müşterikân faizleri 273
Müteferrika 148, 319
Mütegalibe 144, 242, 359
Müttekâid /Müttekâidin 52, 95, 181, 319
Müttesellim 179, 260, 317, 327, 329, 330, 364
Mülteveli (vakıf) 322, 347, 350, 351
Mützâkere meclisi 284
Müzâyede 87, 100, 132, 360

-N-

Nafaka beha 95
Na'l beha 329, 330
Nâfiz Efendi/Nâfiz Paşa, Abdurrahman (Mansûre defterdarı / Mukataat Nâzırı/ Maliye Nâzırı) 256, 259, 264, 287, 376
Nâibiyye 330
Nân-ı aziz bahası 270
Nâzır
 — Darbhâne N. 120, 156, 209
 — İrad-ı Cedid N. 182, 156, 159
 — Tersâne N. 211
 — Umûr-ı Bahriyye N. 213
 — Takımlı Asker N. 156
 — Zâhire N. 152, 212
 — Topkhâne N. 124
 — Mukataat nâzırı 106
 — Vakıf n. 347, 348
Nâzır kisedârı (Tersâne H.) 214
Nezâif Efendi (terekesi zabt olunan) 337
Nevvâb 329
Nezâret
 — Filibe N. 83, 109
 — Müdülû N. 82, 108, 109, 239
 — Okâb N. 108, 109
Nişancı 371
Nişân imâl masrafı 289
Nîi 314
Nigbolu/Nikbolu (sancak) 43, 285, 353
Nigde (sancak) 62
Nivân (taifesi) 360

Nis gümrağı 102
Nizâm Askeri 258
Nizâmât-ı Cedide 192
Nizâmât layıhası 256
Nizâm-ı Cedid 66, 67, 235, 236, 244
Nizâm-ı Cedid askeri

— sayısı 201
— masas ve taymeti 160, 193, 201
— giderleri 200-202

Nu'man Paşa (vezir) 51
Nüfus sorunları 193
Nüzül/N. bedeli 119, 314

-O-

Ocak/Ocaklar 158, 246, 321, 337, 338
Ocak nâzırları 258
Ocaklık 49, 70, 173, 185, 199, 215, 238, 239
273, 360, 366, 368
Oda (Mansûre Hazinesi Odaları) 262, 263
Oda-i Has 319
Odacılar (Mansûre H.) 263
Ohri (sancak) 52, 61, 64, 176
Okka 189
Onarım gideri 96
Ordu Defterdarı 115, 116, 117, 121, 133, 342
Ordu Hazinesi 30, 31, 108, 112, 115-123, 125,
338
Ordu nâzırı 342
Ordu masrafı 123
Orhan (Sultan) vakfı 322
Orta 201
Osman III (Sultan) 73
Osman Ağa (mültezim) 326
Osman Nuri 250
Osman Paşa (vezir) 48
Osman Paşa (İçel sancak mut.) 56
Osman Paşa (Kocaeli sancak mut.) 343
Osmanlı-İsveç ittifakı 127

-Ö-

Ödemişli cemaati 83
Ömer (Milâd ayarı) 135
Ömer Lütfi Efendi (Afyon ve İzmir ihtisab nâzırı) 223, 224, 251, 374-377
Ömer Paşa (vezir, Ada-i Kebir muhafızı) 343
Öşr/Öşür 283, 378
Öşr-i afyon bedeli 376
Öşr-i diyet 329, 330
Öşr-i harir (ipek öşrü) 222-224
Özi (eyalet) 46, 59, 124, 315, 334

-P-

Padisah 113, 114, 116, 120, 122-128, 132, 136,
137, 139, 146, 151, 159, 175, 201, 204,
211, 212, 232, 241, 245, 256, 257, 264,
277, 280, 287, 289, 290, 307
— basları 36 (Bk. Havas-i hümâyun)
— özel hazinesi 28, 29, 246 (Bk. cebi hümâyun)
— dan borç isteme/borç alma 128, 151, 246, 268
— 'ın giderleri 97, 101
— gelirlerinin kısıtlanması 250

Pağacı Estanos (Teke'de) 317
Palamar hâsılatı 369
Palamud resmi 191, 192
Pamuk ve pamuk ipliği resmi ve mukataaları
103, 130, 156, 162, 186-189, 238, 255
Para darbı 102
Para tağsisi 33, 138, 140, 142
Paspanoğlu isyanı 162
Paspanoğlu masârifi 205
Paşa/paşalar 57, 58, 65, 70, 96, 221, 243, 343
Pasalık ünvanı 264
Paşa livası/P. sancağı 43, 60, 176, 177
Payas 220
Pazarlık kazası 373
Pezarı (?) kazası 373
Pezarcıbaşı 96
Pazarköyü 220
Peksimad (peksimet) bahası 233, 342
Penah Efendi, Süleyman 129, 143-145, 242
Penah Efendi Mecmuası 143
Penbe resmi (Bk. Pamuk resmi)
Penbe resmi sürütü /Penbe resmi nizâmı 155,
187, 188, 189
Perâkende iltizam/p. iltizamât 243, 361,
363-365
Perâkende iltizamât bedeli 273
Perâkende iltizamât Odası 263
Perâkende mukataat 243, 353
Perâkende baş kâtibi 263
Peskîr ağası 360
Peykân-ı Hassa kulları 320
Piskopos Kalemî 93
Piyâde levend 76
Piyâde Yeniçeri 72
Piyâde Mukabelesi 319
Poğonya? (Avlonya) 324
Police 353
Postahâne hâsılatı 297
Premadi (Avlonya) 324
Prezrin/Prezren (sancak) 61, 64, 176, 275
Prezrenli Mahmud Paşa 268
Prusya 127

-R-

Râliyyet 317, 320, 329, 342
 Rakka (eyalet) 38, 59, 344, 353
 Rakza (afyon cinsi) 376
 Rasid Efendi (vak'anüvis) 53
 Rasid Efendi (bina emini) 348
 Reâyâ 60, 69, 119, 124, 144, 145, 242, 247,
 316-318, 320, 321, 329, 330, 335, 359
 Reâyâ eshabı 217
 Reâyâ kocabaşları 184
 Reâyâ tüccarı 375
 Recab Paşa (Rikâb-ı hümâyün kâimimakamı)
 69
 Redif Asâkir-i Mansûre Defteri 262
 Redif birlikleri 246, 261, 277, 278
 Redif Hazinesi 152, 277-280, 292-294, 296, 299,
 300
 Redif Hazinesi muhassesâtı 273
 Reftiyye 217
 Reis (gemi) 230
 Reis efendi 120, 353
 Reisülküttâb 128
 Resm-i damga 251
 Resm-i dellaliyye 267, 268, 360
 Resm-i gümrük 218, 222, 376
 Resm-i ihtisabiyye 376
 Resm-i kahve 131
 Resm-i kasr-ı yed 82, 121
 Resm-i mirî 187-192, 218, 219, 255, 325
 — penbe 187, 189
 — rişte-i penbe 187
 — misenliyye 216, 219, 221
 — sabun ve revgan-ı zeyt 44
 — yapışı 189
 Resm-i mizan-ı harir 368, 369
 Resm-i yapağı ve kil 190
 Revan 58, 317, 318
 Ricâl 331, 354, 360
 Rikâb 116, 119, 122
 Rikâb-ı hümâyün 319, 334, 341, 372
 Rikâb-ı hümâyün ağaları 319
 Rikâb-ı şehinşâhi 364
 Rikâb-ı hümâyün defterdarı 115, 116, 122, 342
 Rikâb-ı hümâyün hazinesi 112, 115-118, 120,
 121, 319, 360
 Rikâb-ı hümâyün kâimimakamı 47, 48, 69, 114
 240
 Rodos 277, 283
 Ruble 76
 Rum (eyalet) 38
 Rumeli 95, 166, 189, 191, 205, 216, 247, 286,
 297, 329
 Rumeli defterdarı 287
 Rumili /Rumeli (eyalet) 38, 40, 46, 47, 49, 50,
 59, 60, 344
 Rumili beğlerbeği/R. valisi 37, 50
 Rumili cânibi 331, 344
 Rumili ihtilâli 353

Rusya/Ruslar 32, 74, 76, 77, 89, 112, 125-129,
 205, 235, 237, 240, 247

Rusyalı üserâ 370
 Rûz-ı hızır 81, 82, 325, 326, 360
 Rûz-ı kasım 82, 333, 335, 360
 Rûznâmçe defteri 117
 Rûznâmçe-i Evvel 69
 Rûznâmçe Kalemi 159
 Rûha (sancak) 177
 Rûsûm-ı Cihadiyye 250
 Rûsûm-ı gümrük-i duhan 326
 Rûsûm-ı örflüye 327
 Rûsûmât Hamr ve Arak Muhasasılığı 184
 Rûsûmât-ı miriyye 216
 Rûtbe-i evvel 375
 Rûtbe-i mirmirânî 344
 Rûtbe-i vezâret 344
 Rûs-ı hümâyün 332, 333
 Rûgdü Hasan Efendi (Esham sahibi) 82
 Rûgvet 335

-S-

Sadâret kaymakamı 114
 Sadâret-i uzma 333, 335
 Sadr-ı âli karakulağı 323
 Sadrazam/Sadr-ı âzam 91, 96, 102, 107, 113-
 115, 124, 125, 137, 159, 213, 241, 250, 337,
 338, 341, 342, 344
 — hasları 47, 48, 346
 — kalemiyyed 53
 Safa Grey Sultan 48
 Safiye Sultan 322, 325
 Safveti Efendi, Musa (Mukataat ve Hezâin-i
 Âmire Defterdarı) 268
 Saib Efendi, Hacı (Asâkir-i Mansûre Nâzırı/
 Masârifat Nâzırı) 246, 254, 256, 371
 Said Efendi (Gümrük ve Matbah emini) 371
 Sakabaşı 322
 Sakayân-ı Divân-ı hümâyün 320
 Sakız 82, 220, 283
 Sakız gümrüğü 130
 Salih Paşa (Şam valisi) 221
 Salyâne 46, 343, 345
 Samako 97
 Sanayi (savaş s.) 97
 Sancak 52, 56, 58, 60, 61, 62, 65, 69, 265, 361
 Sancakbeği /Sancakbeyi 35-38, 40, 41, 45, 50,
 51, 53, 54, 59, 242, 243, 244, 313
 Sancak mutasarrıfı 56-58, 179, 314, 318, 329,
 345, 363, 373
 Saray
 — cerrahe/Tabibi 276
 — tamiri 330
 — dan Darbhânâ'ye defteri oya gönderilerek para basılması
 140
 — Fâmil Paşa Sarayı 332
 — Mezarları 26, 94, 96, 97, 99, 237, 245, 300
 Saray-ı atık ağası 48

Saray döşemesi akçesi 329
 Sarraf 110, 125, 136, 147, 166, 222, 240, 242,
 282, 307, 339, 353, 354, 356, 359, 361, 362
 Saruhan (sancak) 37, 49, 51, 55, 63, 176, 221,
 222, 314, 315, 346
 Savaş masrafları ve finansmanı 97, 100, 102,
 119, 122, 156, 236 (Ayrıca bkz. Sefer masrafı)
 Savaş dönemi bütçesi 121
 Savaş tazminatı 76
 Savaş vergisi 61
 Sayda 83, 221, 344, 353
 Sayım (tahrir) 39, 145, 178
 — hayvan sayımı 190
 Seddü'l bahr 42
 Sefâret masârifî 265
 Sefârethâne memurları 276
 Sefer bahşisi 119
 Seferiyye 44, 53, 55, 58, 315-319, 329, 330
 Seferiyye akçesi 99, 121, 238, 241, 342
 Sefer Hazinesi 113 vd.
 Sefer (Seferiyye) masrafı 99, 100, 102, 122,
 139, 192, 205, 237, 238, 241, 334
 Seferihisar-ı Günyüzi 373
 Sefineler 343
 Sehm/Sehim 79-84, 86, 106, 108, 110, 132-134,
 145, 172, 173, 236-240, 296, 325, 331, 333, 335,
 336, 339, 355, 358, 360 (Bk. Esham)
 — mutasarrıfları 356
 — tertibi 354, 360
 — sağı sehim 172
 — kâimesi/kavâimi 200, 354
 Sehim Halifeliği 133
 Sehim Ruznâmçesi 355, 356, 358
 Sehi'l-hüsûl emvâl 340
 Sekbanlar 95
 Sekban-ı Cedid 244, 245
 Selânik 61, 64, 70, 82, 83, 176, 189, 216, 220,
 221
 Selânik baruthânesi 96, 98
 Selâtin evkafı reâyâları 320, 321
 Selâtin-i kirâm 42
 Selim III (Sultan) 65-67, 99, 103, 112, 120-123
 125, 127, 131, 139, 142, 143, 146, 148, 152,
 153, 175, 177, 182, 200-202, 205, 207, 209-211,
 227, 228, 235, 236, 237, 243, 244, 254, 255,
 261, 290, 304-307
 Selim Ağa (muhallefat bahası alınan) 337
 Selim Giray Han 48
 Selimiye Kışlası 205
 Selmanlı karyesi (Selânik) 70
 Semendre (sancak) 61, 176
 Semsârât 243, 260
 Serasker 58, 317, 318
 Serasker Paşa (Asâkir-i Mansûre...) 246, 258,
 273
 Serbest/Serbestiyyat 320
 Serdar-ı ekrem 113, 114
 Ser-stubba 276
 Ser-halife 376
 Sergerde 65

Ser-bostaniyân-ı hassa 49
 Sergi 325, 347
 Sergi defterleri 255, 347, 358, 372, 377
 Sergi halifesi 224, 263
 Sergi kâtibi 214, 224, 347
 Sergi Muhasebesi 378, 379
 Sergi Muhasebecisi 287
 Sergi pusulası 351
 Sermaye 325
 — Darbhâne s. 99, 101, 139
 — Madenlere sermaye 300
 — Akyon s. 374-377
 Ser-veznedar ağa (Mansûre H.) 263
 Seyyid Mustafa (esham sahibi) 62
 Seyyid İsmail Efendi (elçi) 91
 Shaw, Stanford J. 201
 Sinaî üretim sorunu 144
 Sirmakeshâne mukataası ve eshamı 79, 83, 84,
 102, 109
 Sırplar 235, 240
 Sivas (eyalet) 43, 46, 47, 49, 54, 59, 64, 65, 176,
 221
 Sihanoglu Boğdasar (sarraf) 356
 Sicil-i mahfuz/sûret-i sicil (Kaza sicilleri) 330,
 345
 Sikke-i hümâyun bâsîlâtı 297
 Silâhdar/silâhdarlar 97, 319
 Silâhdar Ağa 96
 Silistre (eyalet) 46, 47, 49, 59, 103, 124, 275,
 334, 344
 Silivri 82
 Simkeşhâne 103, 109
 Sinan Paşa Koca (Yemen fâtihî) 284
 Sipahi/Sipahiyân 97 319
 Sipah Öcağı 201
 Siroz 109, 199, 342, 360
 Siyaseten katı 114
 Sofya 120, 353
 Soğucak 342
 Soma (kaza) 373
 Söğüt (kaza) 373
 Sterling 301
 Subaşı 329
 Subaşı dirlikleri 35
 Suğla (sancak) 52, 54, 109, 177, 179
 Sultan Mustafa evkafı 213
 Sultan Mehmed Han evkafı 213
 Sultan Selim Camii (Edirne) 323
 Sultan Selim Vakfı (Edirne) 322
 Sultan Süleyman vakfı (Çorlu) 322
 Sultan Vakıflarının maliyedeki yeri 29
 Sultanönü (İiva) 62, 64, 176, 315
 Surre bedelî 63
 Surre emni 270, 300
 Surre-i hümâyun masrafı 300, 321, 347, 350,
 351, 352
 Süleyman Ağa (Turnova voyvodası) 221
 Süleyman Ağa (Canik muhessülü ve Karahisar-ı
 Şarki voyvodası) 179
 Süleyman Bey, Bekir Paşa-zâde (Ruznâmçe-i
 Ervel) 69

Süleyman Faysl Efendi 90, 91
 Süleyman Paşa (vəzir) 48
 Süleyman Paşa (Sarıbaş müstəfrik) 231
 Süleyman Paşa (Sarıbaş müstəfrik) 231
 Süleyman Pənab Efendi 142, 143
 Süleyman Rifat Efendi (Dənizli voyvodası) 232
 Süslü Topçuları 78
 Süzət/S. hədəli 319
 Süzətbaşın 330
 Süvari leyvalı 78
 Süvari yenicəri 72
 Süvari Üsəyi 245
 Süvari Mükəbbələri 319

Ş-

Şair 227, 287, 289
 Şakirdən 211
 Şam 38, 48, 63, 176, 188, 221, 283, 331, 344
 Şapçı Döbər 350, 371
 Şarkçı 283
 Şəhidlik (7) 376
 Şəhbəndərgülləri (Ciftlikləri) 63
 Şəhid Ali Paşa 94
 Şəhiyyə 278
 Şəhincor 38, 344
 Şəhincor ədəd Həsəd Paşa (Keçgiri müstəfrik-
 ti) 318
 Şəhrin məsələ 98, 289
 Şer'i Şirvan 247
 Şerif Efendi (Müvəzzətlər) 353
 Şerif Efendi (Ordu dəftərdarı) 133
 Şerif Həsəd, Məhəmməd (Dəftərdar) 148
 Şerik (mükəttəblər) 328, 331
 Şeyhülislām 130, 136, 137, 138, 243, 247, 298,
 275
 Şikə Rəvval/S.E. Dəftərdarı/Dəftərdarlığı 113,
 191, 192, 224, 244, 245, 262, 263
 Şikə-Rəbə dəftərdarı 362, 312
 Şikə-Səhə dəftərdarı 96, 151, 152, 211, 212,
 214, 219, 262
 Şikə-Səhə dəftərdarı 96, 98, 151, 152, 197,
 211, 262
 Şümsü əvəz rəsmi mükəttəblər 130
 Şühür-i aralıyyə 278, 328
 Şühür-i rəsmiyyə 276, 325
 Şürət-ə mükəttəblər 328
 Şürət-i həzəriyyə 352
 Şürət-i uluzməli 364, 385
 Şürət-i səfəriyyə 318

T-

Ta'ib hənə-i Amire 278, 297
 Təcridən bəzə sənə girim 138
 Təhəllüfşünə rüsumu 297
 Təhvil sənə (səkkə içki) 258
 Təhvil Efendi (Askeri-Məşhür Nəzəri) 254
 Təhsil rəsmi 257
 Təhsilşünə 251, 299, 297
 Təhrir (səyyah) 145, 178, 330
 Təhrirət kətipçiləri 264
 Təhrir məmurları 278
 Təhvil/Təhvilət 328, 347
 Təhsil Asker 158, 244, 245
 Təhsil Asker Nəzəri/Nəzərlər 157, 158
 Təkrir mükəttəblər 51
 Təsvir-i Vəkəyi hənə bələdi 297
 Təvəqqür 38, 43
 Təvizi/Təvizi məsələ 190, 322, 323, 348
 Təvizi 19, 153, 231, 234, 235, 248, 278, 280,
 281-302, 304-307
 Təvizi Forması 281, 282
 Təvizi təvizi rüsumu (əftis) 388
 Təvizi (kənd) 372
 Təvizi (İstəvan sorunu) 143, 144
 Təvizi rüsumu 254, 269, 374, 378
 Təvizi (hənə) 53, 178
 Təvizi rəsmi 218 vd.
 Təvizi (Ələmlər) 78, 78
 Təvizi 282
 Təvizi Cami (Edirne) 229
 Təvizi hənə 318
 Təvizi məsələ 284, 285
 Təvizi hənə 48
 Təvizi Atçuluq Molla, 63, 129, 142, 146, 148
 Təvizi 78, 95, 115, 160, 203, 213, 248, 258,
 257, 273
 Təvizi hənə 201, 202, 278, 278, 288, 289, 371
 Təvizi 50, 327
 Təvizi hənə-i hənə mükəttəblər 319
 Təvizi hənə-i saray-ətək 318
 Təviziyyə 68
 Təviziyyə 68
 Təvizi/T. ələmlər/T. rəsmi 44, 83, 323, 343,
 360
 Təvizi 328, 330
 Təvizi-i Ərziyyə 318, 321
 Təvizi-i şəkke 83, 318, 339
 Təvizi təvizi 1328
 Təvizi (İstəvan) 62, 178, 315-317
 Təviziyyə 62
 Təvizi (təvizi) 81, 289
 Təvizi 313, 323, 328, 348, 381, 383
 Təvizi 378, 377
 Təvizi (mükəttəblər) 81
 Təvizi (Avliyyə) 334
 Təvizi hənə Ali Paşa 178, 241

-Ü-

Üçerik 76, 117, 209, 230, 233
Üçerik asker 76, 119
Üçerik mühasirine 229
Üçerik 225, 226, 227, 236
Üçerik 216
Üçerik hesabı 36, 37
Üçübe (sancak) 61, 64
— Karaman 126, 129
— İsmailiye 226, 227
— Üçerik 216
Üçübe 62, 201, 202, 208, 222
Üçübe kışlası 225

-V-

Vahid Paşa 268
Vak'ı-ı Hüseyriyye 245
Vak anıtları 74
Vakıf/Vakıf vakıfları 29, 30, 31, 142, 213, 216, 221, 264, 267, 271, 284 (Bk. evkaf)
— V. Hüseyriyye 245
— Harapmış vakıfları 106, 107, 108
— Vakıf vakıfları 103, 104
— Vakıflar 240, 241
— Vakıf vakıfları ve vergileri 244
— Vakıf vakıfları 22, 100, 104, 105, 212, 213
Vakıfıyye 220
Vakıfıyye 163, 167, 168, 192, 218-219, 222
Valide Sultan 289
— evkaf 82, 222
— harem 47, 48
— kışlası 244
Valide Sultan Camii 322
Vali/Valiler 44-47, 50, 53-60, 65, 66, 70, 78, 136, 179, 221, 242, 243, 284, 313-316, 317, 327, 328, 333, 335, 341, 342, 344, 345, 352, 356, 362, 364, 366 (Bk. vilâyet)
Van 35, 59
Vardas mahiyeti 70
Vardas Anadolusuz 127
Vâridâi Mühürsâhâ/V. Mühürsâhâ 227, 278
Vâridâi Mühürsâhâ 266, 267
Vâridâi (verese, vakıf) 250
Varna Cümresi 203
Varna mühasiri 275
Vâsîf Efendi (Vak'ı-ı Hüseyriyye) 229
Vâsîf (Bk. Vâsîfî)
Vâsîfî hâre 276
Vâsîfîhân Paşa (Türkânî sancak mühasirisi) 221
Venedik 32
— V. Osmanlı 159

Vergi

— İsmailiye hâre 126
— Vâsîfîhân Paşa (Türkânî) 221
— Vâsîfîhân Paşa 221
— Vakıfların vergisi 226, 227
— Vergi hüseyriyye 245, 247

Vesik kanunı (İsmailî) 274

Vezâif (vezâif) 43, 44, 47, 48, 49, 76, 78, 83, 93, 103, 270, 273, 322, 326, 340, 341, 349-352
Vezir/Vezirler 41, 42, 44, 45, 51, 56, 60, 65, 67, 68, 70, 72, 103, 114, 241-243, 257, 264, 265, 297, 326, 307, 315, 316, 318, 320, 327, 344, 346, 358, 359, 360, 379 (Bk. vâzîrâ)
— harem 47, 48, 49, 106
— Vezirler hâre 244
— Ehlâkî hüseyriyye mühasirisi 241
— Topu kışlası 242, 243
— Nâzî mesele verilmeyle bağlanmış 242

Vezîret

— Vâsîfî 264, 244
— Vâsîfî (İsmailî) 242

Vezir-i Aham 51, 130 (Bk. sadrazam)

Veznedar/Veznedarlar 159, 224, 262

Vezne vakfına defteri 117

Vizâkâtî Mühürsâhâ 242

Vizü 269, 285, 286

Voyvoda 65, 144, 147, 179, 221, 222, 260, 265, 326

Voyvoda defterleri 221

Voyvodalık 77, 82, 106, 109, 147, 221

Vizâ 285, 244

Vizâ 218

Vizâ 68, 229, 236, 261-266

Vizâ/Vizâ-yı İsmâ 42, 68, 69, 70, 212, 312, 331, 341, 344, 345, 359, 362, 366 (Bk. Vezir)

— vizâ kışlası 220, 221

— kışlası 220-221, 243, 244, 245

— harem 49, 45, 52, 53, 222

-Y-

Yaldız altunu 245

Yanık 66

Yansı (sancak) 61, 64, 176, 177, 179

Yapıca resmi 122, 126, 129-131

Yarlılar kışlası 275

Yaş Anadolu 112

Yazıcı/Yazıcılar/Yazıcı evkaf 222, 246, 249, 350

Yazma asker 244

Yazıcı/Yazıcılar "Yazıcı" defteri 179, 181

Yazıcı Vakıfı

— Yazıcı ve yazıcı kışlası 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228

— Yazıcı ve yazıcı kışlası 220-221, 224, 225, 226, 227, 228

Yaman 264
Yancıoğlu Vardar 318
Yancıları 72, 95, 96, 97, 201, 245, 246, 253, 261,
319
Yancıları Ocakçı 230, 245
Yancıları Sarıları 329
Yeni-El mühtecesi ve eshamı 75, 92-94, 109, 355
Yenişehir 82, 342
Yenişehir-i Bursa 273
Yenişehir-i Fıkar 220, 221, 346
Yerli topçular (kıl'a) 263
Yerliyyân nâfâkı 95
Yetim timarı 179
Yevmiyye 340
Yıldırım Beyazıt vakfı 323
Yekâmâ (ümâr) 178
Yörekliân defteri 316
Yunan İsyânı 247
Yusuî Ağâ (Valide Sultan köşküdemi) 346
Yusuî Efendi (Eskaf Nâzırı) 246, 371
Yusuî Paşa (Selânik valisi) 221
Yusuî Ziyâ Paşa (Trabzon, Erzurum valisi/
Sadrazam) 179, 241, 352
Yürekli (günelik sikkâ) 138

Zâmmet belifesi 294
Zâmmet kâğıdı 214, 339
Zâmmet Anlaşması 112
Zâmmet-i İrâkî, vâricat 122, 124, 135, 237, 260,
267, 268, 271, 273, 276, 334
Zâmmet-i masraf 110, 207, 271, 322
Zâmmet-i mirâyye 353
Zâmmet 316, 317
Zâkkadıyye 35

Z

Zâmmet-i vilâyet 320
Zâmmet-i emmâriyatı 264
Zâmmet akçesi 135
Zâmmet bahâ 320, 330
Zâmmet bahâsı (tehrî /kapukulu) 80, 117, 337,
338
Zâmmet Hâzinesi 151, 152, 213, 233, 240, 290,
353
Zâmmet Hâzinesi ve Defterdarlığı 312
Zâmmet Nâzırı 152, 212, 353
Zâmmet 204, 299
Zâmmet 29, 34-37, 40, 32, 102, 103, 148, 162,
170, 246, 262, 300, 307, 340, 361, 362, 363
--- eshami nakliyatı 326
--- Deryâ-i Nakliyat, 196, 212, 214, 215
--- İ.C.B. sâni nakliyatı 174-193
Zâmmet-i resmî 157, 162, 163-166, 169, 196,
237, 238, 259, 297
Zâmmet-i eshamî 166, 173, 168, 337, 339
Zâmmet-i Nizâmîleşmesi /Zâmmet-i Râstîsî Nizâmî
mî 155, 183
Zâmmet-i Muhasasatlığı 184, 185
Zâmmet-i emmâriyatı 137
Zâmmet-i sarfî akçesi 343
Zâmmet-i Hâzinâ, Sarayî (eshami nakliyat) 336
Zâmmetî 85
Zâmmetîye 95
Zâmmet 218
Zâmmet defteri 334, 358, 372, 377

YAVUZ CEZAR

**OSMANLI
MALİYESİNDE
BUNALIM ve DEĞİŞİM
DÖNEMİ**

(XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)

Yavuz Cezar'ın bu kitabı kendi alanında bir ilk çalışma olup, Osmanlı arşivlerinden derlenen orjinal yeni belgelere dayanılarak kaleme alınmıştır. Kitabın kapsadığı dönem gerek Tanzimat'ın yorumlanmasında ve gerekse klâsik Osmanlı düzeninin tasfiyesinin hangi aşamalardan geçerek gerçekleştiğinin anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır. Ancak önemine rağmen bu dönemin araştırmacılarca ihmal edilegeldiği de bir gerçektir. İşte bu kitap bu bilinmeyen fakat önemli böyle bir dönemin mali tarihini aydınlattığı gibi, dolaylı olarak bu döneme özgü Osmanlı genel sistematiğini de açığa çıkarmakta ve böylece ilerde yapılacak yeni araştırmalara da kapıyı aralamaktadır.

BİLİM DİZİSİ 1162